T.C.
GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BİTLİS İLİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUMA ve KULLANMA DENGESİ KRİTERLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR YÖNTEM ÖNERİSİ

ENES ARKAN

DOKTORA TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ MİNE TOPÇUBAŞI

EYLÜL 2025

T.C.
GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BİTLİS İLİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUMA ve KULLANMA DENGESİ KRİTERLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR YÖNTEM ÖNERİSİ

ENES ARKAN

DOKTORA TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ MİNE TOPÇUBAŞI

EYLÜL 2025

T.R.
GEBZE TECHNICAL UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL

A METHOD PROPOSAL FOR DETERMINING of CONSERVATION and UTILIZATION EQUILIBRIUM CRITERIA of IMMOVABLE CULTURAL ASSETS of BİTLİS

ENES ARKAN

A THESIS OF DOCTORATE
DEPARTMENT OF ARCHITECTURE

ADVISOR: ASSIST. PROF. DR. MİNE TOPÇUBAŞI

SEPTEMBER 2025

GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

DOKTORA JÜRİ ONAY FORMU

GTÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun 03/02/2025 tarih ve 2025/8 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 08/09/2025 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Enes ARKAN'ın tez çalışması Mimarlık Anabilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE (TEZ DANIŞMANI)	: Dr. Öğr. Üyesi Mine TOPÇUBAŞI
ÜYE	: Prof. Dr. Elif Özlem AYDIN
ÜYE	: Prof. Dr. İbrahim NUMAN
ÜYE	: Prof. Dr. Cahide Aydın İPEKÇİ
ÜYE	: Prof. Dr. Hasan Fırat DİKER

ONAY

Gebze Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun ……/……./..…… tarih ve …..…/…..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

Aileme

ÖZET

Bitlis ili, coğrafi konumu ve topografik yapısı itibarıyla Doğu Anadolu ile Mezopotamya arasında doğal bir geçit üzerinde yer almakta; bu özelliğiyle tarih boyunca askerî, ticari ve kültürel etkileşimlerin yoğunlaştığı stratejik bir yerleşim alanı olmuştur. Yüzyıllar boyunca farklı uygarlıkların izlerini katmanlar hâlinde taşıyan kent, özgün mimari dokusunu büyük ölçüde korumuş olmakla birlikte, sosyal ve ekonomik dönüşümler, plansız gelişme ve doğal afetlerin etkisiyle günümüzde ciddi koruma sorunlarıyla karşı karşıyadır.

Bu çalışma, Bitlis il merkezinde yer alan taşınmaz kültür varlıklarının koruma ve kullanma dengesinin sağlanmasına yönelik kriterleri belirlemeyi ve bu kriterler doğrultusunda bütüncül bir yöntem önerisi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, tarihî çevrenin fiziksel ve sosyal sürdürülebilirliğini sağlamak üzere kurumsal, sosyal, ekonomik, çevresel ve teknik boyutları bir arada ele alan bütüncül bir yaklaşımla yürütülmüştür. Bitlis il merkezinde farklı dönemlerden günümüze ulaşan, 275'i Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) sınırları içinde olmak üzere toplam 404 tescilli taşınmaz kültür varlığı tarihi kentsel dokuyla birlikte incelenmiştir.

Saha çalışmaları, literatür ve arşiv kaynaklarıyla desteklenerek yürütülmüş; elde edilen veriler yapı türlerine göre sınıflandırılmış ve her tür için ayrı tipolojik analizler yapılmıştır. Tarihî çevrenin sosyal yapı ile ilişkisi değerlendirilmiş; Cumhuriyet Dönemi sonrası planlama süreçleri incelenerek tarihi çevrede gerçekleştirilen uygulamalarla kentin mekânsal gelişimi ortaya konmuştur. Benzer kültürel, topografik ve yapısal özellikler taşıyan Şanlıurfa ve Mardin kent merkezleriyle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca, Bitlis il merkezindeki 13 mahalleyi kapsayan kentsel doku analizleri gerçekleştirilmiş; bu kapsamda tescilli yapı sayısı ve çeşitliliği en fazla olan, yapısal ve kentsel ölçekte çeşitli koruma uygulamalarının gerçekleştirildiği Müştakbaba Mahallesi örneklem alanı olarak ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Kent merkezindeki koruma sorunları sonucu ortaya çıkan hasar türleri, iç ve dış etkenlere bağlı olarak yapı ölçeğinde kategorize edilmiştir.

Elde edilen bulgular, kuramsal literatür çerçevesinde değerlendirilerek 5 ana kriter grubu tanımlanmıştır: Yönetim ve Planlama, Kentsel ve Çevresel Bağlam, Sosyal ve Ekonomik Boyutlar, Kullanım Senaryoları, Turizm ve Sunum ile Yapısal ve Teknik Müdahaleler. Bu 5 grup, ilgili kuramsal çerçeve, uluslararası koruma belgeleri, bildirgeler, tüzükler ve ulusal mevzuat kapsamında oluşturulan 34 alt değerlendirme kriteriyle tanımlanmıştır. Tarihî kentsel dokuda koruma ve kullanım senaryolarına yönelik geliştirilen öneriler, bu kriterlerle ilişkilendirilerek kriter-öneri matrisleriyle analiz edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma Bitlis ilindeki taşınmaz kültür varlıklarının fiziksel, sosyal ve yönetsel sürdürülebilirliğini esas alan kriter seti aracılığıyla koruma-kullanma dengesini sağlamaya yönelik bir yöntem geliştirmiştir. Bitlis il merkezi için geliştirilen bu yöntem, farklı tarihî çevrelerde uygulanabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Taşınmaz Kültür Varlığı, Koruma ve Kullanma Dengesi, Tipolojik Analiz

ABSTRACT

Bitlis is located on a natural passage between Eastern Anatolia and Mesopotamia and has historically functioned as a strategic settlement where military, commercial, and cultural interactions intensified. The city, which has carried the traces of various civilizations in a multilayered form throughout the centuries, has largely preserved its authentic architectural fabric; however, it now faces serious conservation challenges due to social and economic transformations, unplanned urban development, and impacts of natural disasters.

This study aims to identify the criteria required for achieving an equilibrium between conservation and utilization of immovable cultural assets in the city center of Bitlis and to develop an integrated methodological framework based on these criteria. The research adopts a holistic approach that considers institutional, social, economic, environmental, and technical dimensions to ensure the physical and social sustainability of the historical environment. Within this scope, a total of 404 registered immovable cultural assets, 275 of which are situated within the boundaries of the Conservation Development Plan (KAİP), were examined together with the historical urban fabric.

Field studies supported by literature and archival research provided data, which were classified according to building types, and typological analyses were conducted for each building category. The interrelation between the historic environment and the social structure was examined, while post-Republican planning processes were analyzed to trace the city's spatial development through implemented conservation practices. Comparative evaluations were also undertaken with the historic city centers of Şanlıurfa and Mardin, which exhibit similar cultural, topographical, and structural characteristics. Furthermore, urban fabric analyses were carried out across 13 neighborhoods in the Bitlis city center. Among these, Müştakbaba Neighborhood, distinguished by the highest number and diversity of registered buildings, as well as by multiple conservation interventions at both structural and urban scales, was investigated in detail as a case study. Finally, the types of deterioration associated with conservation issues were categorized at the building scale, considering both internal and external factors.

Based on the theoretical framework, the findings were evaluated under 5 main criterion groups: Planninge and Management, Urban and Environmental Context, Social and Economic Dimensions, Use Scenarios, Tourism, and Presentation, and Structural and Technical Interventions. These 5 groups were defined through 34 sub-criteria derived from theoretical literature, international conservation charters, declarations, and national legislation. The proposals developed for conservation and use scenarios in the historic urban fabric were then correlated with these criteria and analyzed through criterion-proposal matrices.

In conclusion, this study develops a methodological method aimed at achieving an equilibrium between conservation and use by establishing a criterion set based on the physical, social, and administrative sustainability of the immovable cultural assets in Bitlis. The proposed method for the Bitlis city center provides a transferable framework that can be applied to other historic environments.

Key Words: Bitlis, Imovable Cultural Asset, Conservation and Utilization Equilibrium, Typological Analysis

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimim süresince değerli bilgileriyle bana rehberlik eden danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mine TOPÇUBAŞI'na, tez çalışması süresince fikirlerini paylaşıp tezin gelişimine katkı sunan Prof. Dr. Elif Özlem AYDIN, Prof. Dr. İbrahim NUMAN, Dr. Öğr. Üyesi Alidost ERTUĞRUL hocalarıma minnetle teşekkür ederim.

Değerli yorumlarıyla tezin gelişimine katkı sunan Prof. Dr. Cahide AYDIN İPEKÇİ, Prof. Dr. Hasan Fırat DİKER, Prof. Dr. Mine ESMER, Dr. Öğr. Üyesi Elif Özer YÜKSEL hocalarıma teşekkür ederim.

Doktora sürecini beraber geçirdiğimiz, desteklerini hep hissettiren Mehmet Ali KARAGÖZ, Cem BALCAN ve Şeyda ARSLAN ERCAN'a değerli yoldaşlıkları için teşekkür ederim.

Engin bilgilerinden faydalandığım, akademi yolculuğunda büyük bir incelik göstererek beni aralarına kabul eden değerli abilerim Prof. Dr. Ercan IŞIK, Doç. Dr. Fatih AVCİL, Dr. Öğr. Üyesi Hidayet BEYHAN, Prof. Dr. Aydın BÜYÜKSARAÇ, Prof. Dr. M. Cihan AYDIN ve Dr. Öğr. Üyesi Ali Emre ULU'nun maddi manevi paha biçilmez destekleri için teşekkür ederim.

Değerli görüşlerine sürekli başvurduğum meslektaşlarım Yüksek Mimar Mustafa TOPALAN, Mimar Mansur ÖPENGİN, Mimar İsa AYDEMİR ve Mimar Musa AYAZ' a teşekkür ederim.

Çalışmada gerek şifahi gerek maddi katkısı olan kişi, kurum ve kuruluşların emeği çoktur. Bu hususta başta sevgili kardeşlerim Ali ARKAN ve Mücahit Ahmet ARANLI sabırla destekleri paha biçilmez bir kaynaktı. Bitlis il merkezinin dönüşümünü gözlemleyebilme açısından değerli bilgiler paylaşan Önder DALBUDAK ve Ölçücü Mimarlık'a teşekkür ederim. Başta Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu, Bitlis Belediyesi, Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü olmak üzere Bitlis il merkezindeki kamu kurumlarına ve saha çalışması süresince misafirperverlik gösteren Bitlis halkına teşekkürü borç bilirim.

Çalışma sürecindeki her zorlu anımda desteklerini benden esirgemeyen, sabırla yanımda duran, hayatımın en değerli varlıkları olan aileme ne kadar teşekkür etsem az. Bu eşsiz ailenin bir parçası olma lütfu için Allah'a şükrediyorum; onların hakları ödenmez

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
TABLOLAR DİZİNİ	xxvi
1. GİRİŞ	1
1.1 Problem	2
1.2 Çalışmanın Amacı	3
1.3 Çalışmanın Kapsamı	4
1.4 Çalışmanın Yöntemi	7
1.5 Bitlis İlinde Mimari Mirasın Korunması ve Kullanımı ile İlgili Literatür	14
2. KORUMA ve KULLANMA DENGESİ	19
2.1 Yönetim ve Planlama	22
2.2 Kentsel ve Çevresel Bağlam	27
2.3 Sosyal ve Ekonomik Boyutlar	31
2.4 Kullanım Senaryoları, Turizm ve Sunum	36
2.5 Yapısal ve Teknik Müdahaleler	37
2.6 Koruma Kullanma Dengesine Yönelik Uluslararası Yaklaşım ve Süreçler	41
2.7 Koruma Kullanma Dengesine Yönelik Ulusal Yaklaşım ve Süreçler	46
3. BİTLİS İLİNİN TARİHİ COĞRAFYASI, SOSYAL YAPISI ve TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI	52
3.1 Bitlis İlinin Tarihi, Toplumsal Yapısı	52
3.2 Bitlis İlinin Yerleşim Özellikleri ve Afetselliği	57
3.3 Bitlis İlinin Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Mimari Özellikleri	63
3.3.1 Yapı Türü Tipolojileri	72
3.3.1.1 Sivil Yapılar	74
3.3.1.2 Askeri Yapılar	95
3.3.1.3 İdari Binalar	103
3.3.1.4 Ticari Yapılar	107
3.3.1.5 Eğitim Yapıları	122
3.3.1.6 İmaret	135
3.3.1.7 Dini Yapılar	139
3.3.1.8 Mezarlık ve Mezar yapıları	162
3.3.1.9 Su Yapıları	182
3.3.2 Malzeme ve Yapım Tekniği	211
4. BİTLİS İLİNİN PLANLAMA SÜREÇLERİ	222
4.1 Bölgesel Stratejik Planlar	231
4.2 Cumhuriyet Döneminde Bitlis İl Merkezi ile İlgili Yapılmış Planlar ve Gerekçeleri	232
4.2.1 Yürürlükte Olmayan İmar Planları (1952, 1966, 1976 yılları)	237
4.2.2 Yürürlükte Olan İmar Planı (2007 ve 2017 İlave ve Revizyon İmar Planı)	241
4.2.3 Koruma Amaçlı İmar Planları	247

4.2.4 Kentsel Yenileme ve Sokak Sağlıklaştırma Çalışmalarına Yönelik Planlama ve Uygulamaları 252
4.2.4.1 Bitlis Kentsel Tasarım Rehberi Ön Çalışması ve Kentsel Tasarım Fikir Projeleri (2012) 253
4.2.4.2 Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma (2018) 255
4.2.4.3 Sinema Yokuşu Canlandırma Projesi (2018) 257
4.2.4.4 Bitlis Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma Projesi (2020) 258
4.2.4.5 Bitlis Dereüstü Kentsel Dönüşüm Projesi (2020) 260
4.2.4.6 Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi Projesi (2021) 270
4.2.4.7 Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi ve Millet Bahçesine Ait Sosyal Donatılar İnşaatları ile Altyapı ve Çevre Düzenlemesinin Uygulanması (2022) 274
4.2.5 Cumhuriyet Döneminde Bitlis İl Merkezinde Planlama Süreçleri ve Uygulamalarının Genel Değerlendirmesi 287
4.3 Planlama Süreçlerinde Türkiye'den Benzer Örnekler ve Bitlis Planlama Süreçlerinin Karşılaştırması 290
4.3.1 Şanlıurfa İl Merkezinde Koruma ve Kullanmaya Yönelik Çalışmalar 291
4.3.2 Mardin İl Merkezinde Koruma ve Kullanmaya Yönelik Çalışmalar 303
5. BİTLİS İLİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI KORUNMA ve KULLANMA DURUMU ANALİZLERİ 317
5.1 Kentsel Doku Analizleri 317
5.2 Yapı Ölçeğinde Koruma Sorunları 340
5.3 Sosyal Açıdan Koruma Sorunları 366
6. BİTLİS İLİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUMA ve KULLANMA DENGESİ KRİTERLERİNİN BELİRLENMESİ ve ÖNERİLER 369
6.1 Kriterlerin Belirlenmesi 369
6.2 Tarihi Kentsel Dokuya Yönelik Öneriler 377
6.2.1 Koruma ve Kullanıma Yönelik Politika ve Strateji Önerileri 377
6.2.1.1 Yönetim ve Planlama Boyutuna Yönelik Öneriler 377
6.2.1.2 Kentsel ve Çevresel Bağlama Yönelik Öneriler 381
6.2.1.3 Sosyal ve Ekonomik Boyutlar 382
6.2.1.4 Kullanım Senaryoları, Turizm ve Sunum 383
6.2.1.5 Yapısal ve Teknik Müdahaleler 386
6.2.2 Tarihi Kentsel Dokunun Kullanımına Yönelik Uygulama Önerileri 387
6.2.2.1 Gazibey Mahallesi Kentsel Sit Alanında Konaklama Amaçlı Kullanım (Pansiyon) Önerisi 387
6.2.2.2 Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanının Müze Kompleksi Olarak Kullanılma Önerisi 401
6.2.2.3 8 Ağustos Anma Töreni ve Kültürel Turizm Bağlamında Bitlis Beş Minare Kültür Rotası 407
6.2.2.4 Tarihi Ticaret Merkezi Çevresinde Ulaşım Düzenlemesine İlişkin Öneriler 410
6.2.3 Tarihi Kentsel Dokunun Korunmasına Yönelik Uygulama Önerileri 411
6.2.3.1 Afet ve Risk Yönetimi 412
6.2.3.2 Hasar Türlerine Yönelik Yapısal Müdahale Önerileri 421
6.3 Koruma-Kullanma Dengesi İlişkisinde Kriter-Öneri Matrisinin Analizi 435
7. SONUÇLAR 450

KAYNAKLAR 454
ÖZGEÇMİŞ 480
TEZ METNİNDEN TÜRETİLEN YAYINLAR/SUNUMLAR 481
EKLER 482
CD İÇERİKLERİ

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

BEÜ	: Bitlis Eren Üniversitesi
BKTRÖÇ	: Bitlis Kentsel Tasarım Rehberi Ön Çalışması
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
CBS	: Coğrafi Bilgi Sistemi
DAKA	: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DD-2	: Deprem Yer Hareketi
DKTVKK	: Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu
DSİ	: Devlet Su İşleri
EIA	: Environmental Impact Assessment
GEEAYK	: Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
HGM	: Harita Genel Müdürlüğü
HIA	: Heritage Impact Assessment
HVAC	: Isıtma, Havalandırma ve İklimlendirme
ICOMOS	: Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
İKTM	: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
İRAP	: İl Afet Risk Azaltma Planı
K	: Kriter
KAİP	: Koruma Amaçlı İmar Planı
KBM	: Karayolları Bölge Müdürlüğü
KGM	: Karayolları Genel Müdürlüğü
KTFP	: Kentsel Tasarım Fikir Projeleri
KUDEB	: Koruma Uygulama ve Denetim Bürosu
KVNGMTPDB	: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Tespit ve Planlama Dairesi Başkanlığı
MKVKBK	: Mardin Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
Ö	: Öneri
ÖPA	: Özel Proje Alanı
PGA	: Pik Yer İvmesi
SDS	: Spektral İvme Katsayısı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
ŞKVKBK	: Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
THDY	: Türk Hızlı Değerlendirme Yöntemi
TKGM	: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
VBM	: Vakıflar Bölge Müdürlüğü
VKVKBK	: Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
VRAM	: Van Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü
yy.	: Yüzyıl

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1: Araştırmanın yöntemi. 7
Şekil 1.2: Koruma ve kullanma dengesi kriterlerinin belirlenmesi süreci. 13
Şekil 2.1: Kültürel mirasın korunması sürecinde katılımcı koruma süreçleri. 23
Şekil 2.2: Kentsel koruma hedefleri **Chandan ve Kumar [2019]**'dan türetilmiştir. 27
Şekil 2.3: Yaşayan miras yaklaşımı ve koruma alanındaki zorluklar. 32
Şekil 2.4: Bütünleşik koruma sürecinde katılım tipolojisi. 33
Şekil 2.5: Taşınmaz kültürel mirasın kullanım modları **Kutut vd. [2021]**'den türetilmiştir. 35
Şekil 2.6: Sürdürülebilir yapılı çevre izleme süreci. 40
Şekil 2.7: Sürdürülebilir kent kimliği sürecinde koruma kullanma dengesi. 41
Şekil 3.1: İl merkezinin yerleşimini gösteren blok diyagram. 58
Şekil 3.2: Bitlis ili yerleşim özellikleri. 59
Şekil 3.3: Kaya düşmesi riski bulunan tescilli yapı örnekleri (a, b- 2020). 61
Şekil 3.4: Çığ tehlikesi riski bulunduran Dideban Tepesi a) Dideban Tepesi ve Gazibey Kentsel Sit Alanı (2023) b) Çığ tehlikesinden etkilenen tescilli yapı (2023). 62
Şekil 3.5: Sit alanları ve tescilli taşınmaz kültür varlıklarının kent içinde dağılımı. 66
Şekil 3.6: İnşa yüzyıllarına göre il merkezindeki kültür varlıklarının oransal karşılaştırması. 70
Şekil 3.7: Sinema yokuşu a) 1930'lu yıllar **[KUDEB Arşivi, 2020]** b) 2023. 71
Şekil 3.8: Sinema Yokuşu (Hükümet Caddesi) ve yapısal ögeleri a) Payandalar (2021) b) Doğu cephesinden görünüş (2020) c) Baba (2020) d) Sinema Binası (2021). 71
Şekil 3.9: Özgür Bozkaya geleneksel Bitlis evi yapı elemanları. 76
Şekil 3.10: Geleneksel Bitlis Evlerinde plan şemaları ve yapı girişleri **Payaslı Oğuz [2011]**'dan dönüştürülmüştür. 82
Şekil 3.11: Odada musandıra ve gusülhane (çol/çal) örnekleri a) İsa Kalkan Evi musandırası (2020) b) Rıza Nasır Evi musandırası (2020) c) Enver Yılmaz Evi musandırası (2020) d) Çerkez Gül Evi duvar içindeki çolü ve nişi (2020) e) Rıza Nasır Evi çolü (2020) f) Cemil-Ekrem Okumuş Evi çol teknesi (2020). 84
Şekil 3.12: Sülü ikona nişleri a) Burhan Bayan Evi (2020) b) Burhanettin Onuş Evi (2020) c) Fikri Kızılkaya Evi (2021) d) Müftüler Evi (2021) e) Nizamettin Gültekinoğlu Evi (2020). 85
Şekil 3.13: Şömine örnekleri a) Cemil Okumuş Evi (2020) b) Abdulbari Yamaç Evi c) Rıfat Erdoğdu Evi (2020). 85
Şekil 3.14: Pencere önlerinde saltaşı kaplı sedir (seki) örnekleri a) Halil Yetişkin Evi (2020) b) Çerkez Gül Evi (2020) c) Cemil Eren Evi (2020). 86
Şekil 3.15: Oda zemin örnekleri a) Burhan Bayan Evi (2020) b) Enver Yılmaz Evi (2020) c) Halil Yetişkin Evi (2020). 86
Şekil 3.16: İşlikte ocak ve dama çıkış merdiveni a) Kamil Özbay Evi (2021) b) Faik Derse Evi (2020) c) Mehmet Ali Meriç Evi (2020). 87
Şekil 3.17: Cephede tuvalet banyo (hamam) çıkıntısı a) Kırnapet Ağa Konağı (2021) b) Behice Subaşı Evi (2020) c) Baki Gökçe Evi (2020). 88

Şekil 3.18: Geleneksel evlerde tandır a) Çerkez Gül Evi (2020) b) İsa Kalkan Evi (2020). 88
Şekil 3.19: Merdiven, alt kat kapağı ve kiler örnekleri a) Fikri Kızılkaya Evi taş merdiveni (2021) b) Yakup Uzar Evi ahşap merdiveni (2020) c) Huriye Akın Evi alt kat kapağı (2020) d) İrfan Yüzügüldü Evi alt kat kapağı (2021) e) Şevket Nasır Evi tahtmek örneği (2020) f) Yusufpaşa Konağı kileri (2021). 89
Şekil 3.20: Geleneksel evlerde alt katta kiler-ahır a) Nizamettin Gültekinoğlu Evi (2020) b) Sercan İnceyol Evi (2020) c) İrfan Yüzügüldü Evi (2021). 89
Şekil 3.21: Bitlis evlerinde eyvan a) İsa Kalkan Evi (2020) b) Özdemir Evi (2024) c) Şefk Nuri Tayinci Evi (2020). 90
Şekil 3.22: Kabaltı ve aralık örnekleri a) Kazım Kantayin Evi (2020) b) Mehmet Can İşbara Evi (2023) c) Kazım Kıyağan Evi (2020) d) Baki Gökçe Evi (2020). 90
Şekil 3.23: Avlu duvarı ve harpuşta a) Osman Başkan Evi (2020) b) Cemil Yeter Evi (2020). 91
Şekil 3.24: Avluda tuvalet, ocak ve çeşme a) Yusufpaşa Konağı (2021) b) Osman Başkan Evi (2020) c) Küfrevi Türbesi (2020) d) Mehmet Ali Meriç Evi (2020) e) Behice Subaşı Evi (2020) f) Mehmet Ali Meriç Evi (2020) g) Rıza Nasır Evi (2020). 92
Şekil 3.25: Tescilli iki örneği bulunan kemerli duvar örgüsü a) Kemerli duvar örgüsünün kent silüteinde görünümü b, c) Maarif Karakaş Evi (2020) d, e) Sedat Salgara Evi (2020). 93
Şekil 3.26: Çıkma ve köşe pahı a) Mehmet Altun evi (2020) b) Zülfünaz Adıgüzel Evi (2021) c) Ferhat Naci Güçlü Evi (2020) d) Kesber Sevi Evi (2023). 94
Şekil 3.27: Banyo (hamam) -tuvalet tavan ve iç mekânları a) Cahit Bingöl Evi (2020) b) Rıfat Erdoğdu Evi (2020) c) Faik Ederse Evi (2020) d) Burhan Bayan Evi (2020). 95
Şekil 3.28: Avrupalı seyyahların gravürlerinde Bitlis iç ve dış kalesi a) **[Dapper, 1680]** b) **[Peeters, 1690]** c) **[Bore, 1838]** d) **Deyrolle [1871]**'ün gravüründeki dış kale kalıntısı. 96
Şekil 3.29: Bitlis Kalesi (iç kale) ve idari bölüm a) Vaziyet Planı b) Kesit c) Üst tünel d) Alt tünel. 100
Şekil 3.30: Bitlis Kalesi ve kaleye su getiren "Kantara" a) 2022 b) 1940 yılı. 101
Şekil 3.31: Bitlis Kalesi'nde açığa çıkarılan yapılar a) Saray bölümü (2020) b) Bitlis Kalesi Hamamı (2021). 101
Şekil 3.32: Dış Kale a) Matrakçı Nasuh'un Bitlis minyatürü b) 2021 c) 2021. 102
Şekil 3.33: Bitlis Kalesi (iç kale) girişi a) Güney girişi (2020) b) Alt tünel girişi (2022) c) Batı girişi (2023). 102
Şekil 3.34: Bitlis Eski Belediye Binası'na ait plan, kesit ve görünüşü. **Öztürk [2024]**'ten türetilmiştir. 103
Şekil 3.35: Cephe elemanları a) Eski Belediye Binası (2024) b) 1 Nolu Zabıta Karakolu (2021). 106
Şekil 3.36: Eski Belediye Binası lavabo ve tuvalet örtüsü (2021). 106
Şekil 3.37: Başhan'a ait plan kesit ve görünüş. 108
Şekil 3.38: Han Avluları a) El Amana Hanı avlusu han bölümü (2020) b) El Aman Hanı avlusu (Hamam Bölümü) c, d) Eski Arasta Hanı avlusu. 112

Şekil 3.39: Han dükkânları a) El Aman Hanı güney mekân dükkânları (2021) b) El Aman Hanı hamam dükkânları (2021) c) Eski Arasta Hanı ahır mekânı (Gabriel-1940) d) Eski Arasta Hanı dükkâna çevrilen ahır mekânı (2021) e) Eski Arasta Hanı değişen dükkânları (2021). 113
Şekil 3.40: Hanlarda gözcü kulesi ve çoban odası örnekleri a, b) El Aman Hanı gözcü kulesi (2021) c) Başhan gözcü kulesi girişi (2021) d) Hazo Hanı çoban odası (2024) e) El Aman Hanı çoban odası (2021). 114
Şekil 3.41: Arasta Hanının günümüzde mevcut olmayan payandaları a) El Aman Hanı b) Hüsrevpaşa Hanı c) Hüsrevpaşa Arasta Hanı d) Eski Arasta Hanı (2020). 115
Şekil 3.42: Han olarak kullanılan geleneksel evler a) Kalealtı Hanı (2020) b) Şeyh Garip Hanı (2020). 116
Şekil 3.43: Şerefiye Arastası'nın yeniden düzenlenmiş plan, kesit ve görünüşü. 117
Şekil 3.44: Zülfükaroğlu Hanı giriş cephesi a) 1950 b) 2020. 119
Şekil 3.45: Tescilli çarşılar a, b) Şerefiye arastası (2021) c, d) Zülfükaroğlu Hanı (2021). 120
Şekil 3.46: Eski Belediye binası girişi (2023). 121
Şekil 3.47: Tescilli yapı bünyesinde bulunan çarşılar a) Şerefiye Medresesi dükkânları (2024) b) Hüsrevpaşa Hamamı dükkânları (2024). 121
Şekil 3.48: **Arık [1971]** ve **Gürel [1983]**'den düzenlen kapalı avlulu Bitlis İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi'nin yapısal elemanları. 123
Şekil 3.49: Medreselerde tek örneği bulunan ögeler a) Revak (Yusufiye Medresesi-2020) b) Şadırvan (Şerefiye Medresesi-2021). 126
Şekil 3.50: İhlasiye Medresesi eyvan ve avlusu a) Mekânı ortalamayan eyvan tahfif kemeri (2021) b) Kapalı avlu ve kurşun izleri (2021). 127
Şekil 3.51: Medreselerde bulunan mescitler a) İhlasiye Medresesi (2024) b) Yusufiye Medresesi (2020) c) Hatıbiye Medresesi (2020). 128
Şekil 3.52: İhlasiye Medresesi'nde kullanılan örtü sistemleri a) İtikaf hücresi kırlangıç kubbesi b) Kışlık dershane örtü sistemi. 129
Şekil 3.53: Kazımpaşa İlkokulu'na ait plan, kesit ve görünüş. 130
Şekil 3.54: Eğitim yapılarında bodrum kat ve su basman uygulaması a) Kazımpaşa İlkokulu (2021) b) Eski Ticaret Lisesi (Bitlis Darülmuallimini) (2020). 133
Şekil 3.55: Eğitim yapılarında koridor a) Eski Ticaret Lisesi (Bitlis Darülmuallimini) (2020) b) Kazımpaşa İlkokulu (2021). 134
Şekil 3.56: Eğitim yapılarının özgün dış merdivenleri a) Kazımpaşa İlkokulu b) Ticaret Lisesi (Bitlis Darülmuallimini). 134
Şekil 3.57: **Arık [1971]**'tan düzenlenen Şerefiye Külliyesi İmareti plan, kesit ve görünüşü. 136
Şekil 3.58: Şerefiye İmareti a) Cami avlusundan görünüş (2022) b) Kuzeybatı bölümünde yıkılan bölüm (2022) c) Fenerli kubbe (2020) d) Şadırvan. 138
Şekil 3.59: Şerefiye İmareti üst örtüsü (2020). 138
Şekil 3.60: Cami ve minareyi oluşturan ögeler. 140
Şekil 3.61: Cami olarak yeniden işlevlendirilen kiliseler a) Şeyh Hasan Cami yan nef kemerleri (2020) b, c) Şeyh Hasan Cami Apsis Bölümü (2020) d) Kızıl Mescit Cami (2020). 147
Şekil 3.62: Dönem ekleriyle günümüz formuna gelen camiler a) Taş Cami (2020) b) Kureyşi Cami (2020). 149

Şekil 3.63: Camilerde kaldırılan mahfil katı kirişleme izleri a) Aynel Berid Cami (2024) b) Kureyşi Cami (2020). 149
Şekil 3.64: Camilerde bulunan şömine tipleri a) Alemdar Cami (2020) b) Sultaniye Cami (2020) c) Dört Sandık Cami (2020) d) Kureyşi Cami e) Gökmeydan Cami (2020) f) Aynel Berid Cami (2020). 150
Şekil 3.65: Bitlis Camilerinde minber örnekleri a) Şerefiye Camisi minberi b) Taş Mescitte duvar içinde minber (2020) c) Şeyh Hasan Camisi'nde duvar içinde minber (2024). 151
Şekil 3.66: Kubbe elemanlarında aksi seda küpleri bulunduran camiler a) Begiye Mescidi (2024) b) Dört Sandık Cami (2024). 151
Şekil 3.67: Revak bulunduran Bitlis camileri a) Ulu Cami revakı ve şadırvanı (2021) b) Meydan Minaresi Camisi (2020) c) Şerefiye Camisi (2022) d) Şerefiye Camisi abdestlik nişi (2021). 152
Şekil 3.68: Kubbeli Camiler a) Ulu Cami (2022) b) Şerefiye Cami (2022) c) Begiye Mescidi (2023) d) Meydan Minaresi Cami (2020). 153
Şekil 3.69: Mihrap önü kubbeli camiler a) Şerefiye Cami (2022) b) Ulu Cami (2020) c) Meydan Cami (2020). 153
Şekil 3.70: **Jules Laurens [1874]**'in Bitlis gravüründe yer alan Bitlis camilerindeki kubbeler a) Şerefiye Camisi b) Meydan Camisi c) Begiye Mescidi. 154
Şekil 3.71: Basık kubbeli camiler a) Gökmeydan Camisi (2021) b) Aynel Berid Camsi (2024) c) Kalealtı cami (2020). 154
Şekil 3.72: 19. yüzyıl sonunda Bitlis'te bulunan minareler a) Şerefiye Camisi b) Meydan Camisi c) Ulu Cami. 155
Şekil 3.73: Bitlis Ulu Cami minaresinin geçirdiği dönüşüm a) 1901 b) 1950'li yıllar c) 2023. 156
Şekil 3.74: Minaresinin konumu değişen camiler a, b) Kalealtı Cami (a-2021, b- **[Uluçam, 2002]**) c, d) Kureyşi Cami (c-2020, d- **[Verel, 1970]**). 157
Şekil 3.75: Hersan Mahalle Kilisesi (Surp Nişan Kilisesi) plan, kesit ve görünüşü. 158
Şekil 3.76: a) 1911 yılında Hersan Mahalle Kilisesi ve çevresi b) Kilise ve çevresine ait kroki. 160
Şekil 3.77: Hersan Mahalle Kilisesi a) Girişler (2024) b) Apsis (2024). 161
Şekil 3.78: Benzer özelliklere sahip şapeller a) Beşminare Şapeli (2021) b) Yalnızçamlar Köyü Şapeli (2021). 161
Şekil 3.79: Hersan Mahalle Kilisesi'ne eklenen asma kat ve kirişleme yuvası izleri a) **[Bindal ve Köse, 2019]** b) 2020. 162
Şekil 3.80: Hesan Mahalle Kilisesi özgün üst örtü biçimlenişi ve taşıyıcı sistemi a) Ahşap kirişlemeli düz toprak dam b) İç mekândaki kemer sistemi. 162
Şekil 3.81: Tescilli mezarlıklarda geç dönem mezarları a) Şems-i Bitlisi Mezarlığı (2021) b) Müştakbaba Mircatlık Mezarlığı (2022). 167
Şekil 3.82: Bitlis il merkezindeki mezarlıklarında bulunan taşı tipleri a) Sarık formlu şahideli mezar, Müftüler Mezarlığı (2021) b) Mermer şahideli mezar, Şems-i Bitlisi Mezarlığı (2021) c) Monoblok sandukalı mezar, Şeyh Tahr-i Kürdi Mezarlığı (2022) d) Çatma sandukalı mezar, Müştakbaba Mircatlık Mezarlığı (2020). 168
Şekil 3.83: Memi Dede Kümbeti. 169
Şekil 3.84: İç örtü tipleri a) Kubbe (Molla İbrahim Türbesi) (2020) b) Sivri beşik tonoz (Memi Dede Mescidi Haziresi) (2020) c) Beşik tonoz (Feyzullah Ensari Türbesi) (2020) d) Aynalı tonoz (Ziyaeddin Han

Türbesi) (2021) e) Tekne tonoz (Cennet Çukurundaki Türbe I) (2020) f) Çapraz tonoz (Şeyh Hasan Şirvani Hoca Zaviye ve Türbesi) 2020). 180
Şekil 3.85: Kümbetlerde kullanılan tambur tipleri a) Silindirik Tambur (Küfrevi Türbesi) (2020) b) Prizmatik tambur (Nuh Baba Türbesi) (2020). 181
Şekil 3.86: Kümbetlerde üst örtü tipi örnekleri a) Onikigen piramit (Memi Dede Türbesi) (2020) b) Sekizgen Piramit (IV. Şerefhan Türbesi) (2022) c) Kare piramit (Cennet Çukurundaki Türbe I) (2020) d) Kubbe (Şeyh Fethullahî Verkanisi Türbesi) (2020) e) Düz-toprak dam (Üç Bacılar Türbesi) (2021). 181
Şekil 3.87: İl merkezinde yer alan hazireler a) Feyzullah-i Ensari Hz.Türbesi (2020) b) Dört Sandık Türbesi (2020) c) Memi Dede Mescidi Haziresi (2020) d) Şeyh Garip Türbe ve Zaviyesi (2020) e) Ayn-el Berid Cami Türbesi (2020) f) Şeyh Hasan Cami Haziresi (2020) g) Seyyid İbrahim Mescidi (2020) h) Şeyh Fethullahî Verkanisi (2020). 182
Şekil 3.88: **Bitlis VBM [2025]** arşivinden düzenlenen Hüsrevpaşa Hamamı mekân kurgusu. 184
Şekil 3.89: Hamamlarda soğukluk bölümü a) Hüsrevpaşa Hamamı (2020) b) Şerefiye Han Hamamı (2021). 186
Şekil 3.90: Soğukluk bölümünde şadırvan örnekleri a) Hüsrevpaşa Hamamı (2020) b) Şerefiye Han Hamamı (2022) c) Bitlis Kalesi (Sinanbey) Hamamı (2020) d) El Aman Hanı Hamamı (2020). 187
Şekil 3.91: Hamamlarda bulunan namazgah (mescid) nişi a) Şerefiye Han Hamamı (2021) b) El Aman Hanı Hamamı (2021). 187
Şekil 3.92: Şerefiye Han Hamamı'nda hücrelerin içindeki eyvanlar. 188
Şekil 3.93: **Van KBM [2025]** arşivinden düzenlenen Pamukçular (Şifalı Su) Köprüsü elemanları (plan, kesit, görünüş). 189
Şekil 3.94: Kitabesi bulunan köprüler a) Hatuniye Köprüsü kitabesi (2021) b) Efsalağa Köprüsü. 196
Şekil 3.95: Bitlis il merkezinde bulunan iki gözlü köprüler a) Efsalağa Köprüsü (2021) b) Hersan Köprüsü (2020) c) Pamukçular (Şifalısu) Köprüsü (2023). 197
Şekil 3.96: Kanlı Köprü'nün yıkılmadan önceki hali (2013). 198
Şekil 3.97: Müftüler Çeşmesi'nin elemanları. 199
Şekil 3.98: Alemdar-II Çeşmesi kitabesi a) Restorasyon öncesi kitabesinin konumu b) Restorasyon sonrası (2022). 207
Şekil 3.99: Doğrudan doğal kaynaktan beslenen bağımlı çeşmeler a) Çıktabur Çeşmesi (2021) b) Mermer Çeşmesi (2020). 208
Şekil 3.100: Çeşmelerde bulunan yan nişler a) Müftüler çeşmesi (2021) b) Şeyh Tahr-i Kürdi Çeşmesi (2021). 209
Şekil 3.101: Tescilli yapı bünyesindeki çeşmeler a) Eski Belediye Binası (2021) b) Şeyh Hasan Şirvani Hoca Zaviye ve Türbesi (2020) c) Küfrevi Türbesi zaviyesi (2020) d) Aynel Berid Cami (2024) e) Şeyh Hasan Cami (2024) f) Mehmet Ali Meriç Evi (2020) g) Faik Derse Evi (2020) h) Aydın Subaşı Evi (2020). 210
Şekil 3.102: Bitlis evlerindeki abdestlikler a) İsa Kalkan Evi (2020) b) Behice Subaşı Evi (2020) c) Faik Derse Evi (2020) d) Cemil Eren Evi (2020) f) Yusufpaşa Konağı (2021). 211

Şekil 3.103: Geleneksel yapım sisteminde kullanılan taş malzeme a) Ahlat taşı (Ziyaeddin Han Türbesi-2021) b) Bitlis taşı (Molla İbrahim Türbesi-2020). 212
Şekil 3.104: Geleneksel mimaride tuğla kullanımı a) Şerefiye Külliyesi Camisi (2022) b) El Aman Hanı (2021) c) Hüsrevpaşa Hanı (2021). 213
Şekil 3.105: Geleneksel yapım sisteminde kullanılan malzemeler a) Kavak ağacından ahşap kirişleme ve hatıl b) Kavak ağacından kaplama tahtası c) İnce dal (perdi) d) Hasır. 214
Şekil 3.106: Nemrut Kalderası'nda geven bitkisi (2021). 214
Şekil 3.107: Tescilli yapılarda su basman örneği a) Kızılmescit Cami (2020) b) Aydın Uçar Evi (2020). 215
Şekil 3.108: Geleneksel evlerde katlara göre duvar kurgusu a) Kesit perspektif b) Kesit c) Planlar. 216
Şekil 3.109: Bitlis yapılarında duvar yapım tekniği a) Çift cidarlı duvar ve duvar yüzeyinde kat hatılları (Müftüler Evi-2021) b) Duvar içinde hatıl (İhlasiye Medresesi- 2024) c) Kaba yonu bırakılmış iç duvar yüzeyi (Feride Osmanoğulları Evi-2020) d) Bağdadi teknikle örülmüş ayırıcı duvar (Hikmet Tan Evi- 2020). 216
Şekil 3.110: Taşıyıcı sistem elemanlarından payanda örnekleri a) Hüsrevpaşa Hanı (2021) b) Şemsiye Mescidi (2020). 217
Şekil 3.111: Ahşap kirişlemeli ara kat döşemesi detayı. 218
Şekil 3.112: Ara kat döşemesi örneği (İsa Kalkan Evi-2020). 218
Şekil 3.113: Kalelatı Camisi'nde basık kubbeli düz dam örneği a) Düz dam (2021) b, c) Basık Kubbe d) Plan e) Kesit. 219
Şekil 3.114: İrepoğlu [1983]'ndan düzenlenen geleneksel ahşap kirişlemeli özgün düz dam detayı. 220
Şekil 4.1: H1306 (M1888-89) tarihli Fransız haritasında Bitlis il merkezi. 223
Şekil 4.2: 1901 Tarihli Büyük Britanya Savaş Ofisi Haritasında Bitlis il merkezi. 224
Şekil 4.3: H.F.B. Lynch'in Armenia: Travels and Studies (1901) adlı eserinde yayımlanan Bitlis yerleşim planı. 225
Şekil 4.4: H1323 (M1914/15) tarihli Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Haritasında Bitlis il merkezi. 226
Şekil 4.5: 1923 tarihli Büyük Britanya Savaş Ofisi haritasında Bitlis. 227
Şekil 4.6: Albert Gabriel Bitlis haritası. 228
Şekil 4.7: Harita Genel Müdürlüğü 1946 haritasında Bitlis il merkezi. 229
Şekil 4.8: Harita Genel Müdürlüğü 1955 haritasında Bitlis il merkezi. 229
Şekil 4.9: 1970 yılı Sovyet haritasında Bitlis il merkezi. 230
Şekil 4.10: Devrim Mahallesi'nde NATO Yolu açılırken yıktırılan geleneksel doku a) **[Pietschmann 1940, Web-5]** b) 2023. 233
Şekil 4.11: Bitlis il merkezinde cumhuriyet sonrası planlama süreçleri ve tarihi çevrede kentsel ölçekte gerçekleştirilen uygulamalar. 234
Şekil 4.12: Bitlis ili imar planları çakıştırması 236
Şekil 4.13: NATO Yolu a) İnşa aşaması b) Yolun bitmiş hali. 238
Şekil 4.14: Şerefiye Külliyesi çevresinde Meydana gelen değişim a) **[Pietschmann 1940, Web-5]** b) 2023. 239
Şekil 4.15: 1953 yıllı hava fotoğrafında eski yol, yeni yol ve hasar gören geleneksel doku. 239
Şekil 4.16: 1976 yıllı hava fotoğrafında eski yol, yeni yol ve hasar gören geleneksel doku. 240

Şekil 4.17: Bitlis merkez 1998 KAİP. 248
Şekil 4.18: Bitlis merkez 2023 KAİP. 250
Şekil 4.19: Müştakbaba-Gazibey-Devrim-İnönü Mahallelerinin kesişim bölgeleri. 253
Şekil 4.20: KTFP Kurubulak Tekel Yerleşkesi önerisi, alanın vistası ve inşa edilen eğitim binası. 255
Şekil 4.21: Arifbey Sokak ve Tarihi Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma çalışması a) Mülkiyet Analizi b) Vaziyet Planı. 256
Şekil 4.22: Arifbey Sokak ve Tarihi Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma çalışması a) **[Ölçücü, 2014]** b) 2022. 256
Şekil 4.23: Arifbey Sokak ve Tarihi Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma çalışması a) **[Ölçücü, 2014]** b) 2020. 256
Şekil 4.24: Canlandırma kapsamında güçlendirilen payandalar a) **[Ölçücü, 2016]** b) 2021. 257
Şekil 4.25: Güçlendirilen kaya ve yenilenen istinat duvarları a) **[Ölçücü, 2016]** b) 2022. 257
Şekil 4.26: Sinema binası girişinin düzenlenmesi a) **[Ölçücü, 2016]** b) 2022. 258
Şekil 4.27: Bitlis Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma Projesi çalışma alanı. 259
Şekil 4.28: Bitlis Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma kapsamında yenilenen sokak a) 2019 b) 2022. 259
Şekil 4.29: Bitlis Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma Projesi yapılan Müştakbaba Kentsel Sit Alanı'ndaki bölümü a) 2019 b) 2022. 259
Şekil 4.30: Bitlis Dereüstü Kentsel Dönüşüm Projesi'nin kent merkezi içindeki konumu KAİP sınırı ile ilişkisi. 261
Şekil 4.31: Yıkım çalışmalarında Memi Dede Kümbeti karşısında, Devrim Mahallesi'nde, Bitlis Deresi kıyısında yer alan geleneksel konut. 262
Şekil 4.32: Dereüstü kentsel dönüşüm bölgesi a)1953 Hava Fotoğrafı b) 1976 Hava Fotoğrafı c) 2021 Hava Fotoğrafı. 264
Şekil 4.33: Dönüşüm alanında mülkiyet durumları ve alandaki tescilli yapılar. 265
Şekil 4.34: BKTRÖÇ kapsamında yıkımı önerilen yapılar ve dönüşüm kapsamında yıktırılan yapılar a) **[BKTRÖÇ, 2012]** b) VKVKBK ve Bitlis Belediyesi Halihazırdan üretilen taşınmaz kültür varlığı yıkım alanı ilişkisi. 266
Şekil 4.35: Bitlis'te Dereüstü'ne alternatif olarak inşa edilen yeni çarşı (2022). 267
Şekil 4.36: Dereüstü Islah Çalışmaları kapsamında yıktırılan ilk yapı olan Hanedan Oteli ve yıkımı (2020). 267
Şekil 4.37: Kalealtı Sokak Sağlıklaştırması çalışması kapsamında cephe yenilemesi yapıldıktan Dereüstü Kentsel Dönüşümü çalışması ile yıktırılan bir yapı (2021). 268
Şekil 4.38: Dönüşüm sürecinde tescilli taşınmaz kültür varlıkları betonarme eklerine yapılan müdahaleler a) Begiye Mescidi (2021) b) Çağlayan Köprüsü (2021). 268
Şekil 4.39: Ulu Cami Köprüsü a) Ekler kaldırılmadan önce (2020) b, c) Ekler kaldırıldıktan sonra (2021). 268
Şekil 4.40: Pamukçu Köprüsü a) Ekler kaldırılmadan önce (2021) b) Ekler kaldırıldıktan sonra (2021). 269
Şekil 4.41: Gazibey Köprüsü a) Ekler kaldırılmadan önce (2021) b, c) Ekler kaldırıldıktan sonra (2022). 269
Şekil 4.42: Gazibey Mahallesi Dış Kale Suru a) Matrakçı Nasuh Bitlis minyatüründe dış kale b) Islah çalışması ile açığa çıkan dış sur

kalıntısı (2021) c) Geleneksel bir evin temel seviyesini oluşturan dış sur kalıntısı (2022). 270
Şekil 4.43: Protek ve BS [2021]'den düzenlenen Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi ve alanda bulunan tescilli yapılar. 271
Şekil 4.44: Müştakbaba ve Zeydan Mahallesi kentsel sit alanı (2021). 273
Şekil 4.45: Dere boyunca gerçekleştirilen altyapı çalışmaları: kanalizasyon, menfez ve tesisat yenileme uygulamaları (a, b- 2022). 274
Şekil 4.46: Bitlis ve Rabat dereleri boyunca kıyı koruması amacıyla inşa edilen taş duvarlar (a, b- 2022). 275
Şekil 4.47: Kömüs, Rabat ve Bitlis derelerine yapılan müdahaleler a) Su tahliye edemeyen barbakan sistemi (2023) b) Şişme dolu savak (2024) c) Kömüs Deresi çevresinde betonarme düzenleme (2023) d) Bitlis Deresi'ne akmaya devam eden tesisat (2023). 275
Şekil 4.48: Protek ve BS [2021]'den düzenlenen Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi programları ve alanda bulunan tescilli yapılar -A etabı. 276
Şekil 4.49: Müştakbaba-Zeydan Mahallesi kentsel sit alanı-A Etabı (a, c, d- 2024, b- 2023). 276
Şekil 4.50: Protek ve BS [2021]'den düzenlenen Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi programları ve alanda bulunan tescilli yapılar -B etabı. 277
Şekil 4.51: Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi-B etabı (a, c- 2024, b, d- 2023). 278
Şekil 4.52: Protek ve BS [2021]'den düzenlenen Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi programları ve alanda bulunan tescilli yapılar -C etabı. 279
Şekil 4.53: Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi-C Etabı (a, b- 2023, c- 2024). 279
Şekil 4.54: Protek ve BS [2021]'den düzenlenen Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi programları ve alanda bulunan tescilli yapılar -D etabı. 280
Şekil 4.55: Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi -D etabı (a- 2024, b, c- 2023, d-2022). 280
Şekil 4.56: Tescillenen ve sonra yıkılan dükkân yapısı (a- 2022, b- 2023). 281
Şekil 4.57: Gazibey Dış Sur Kalıntısı'nın yeniden inşa müdahalesi (2024). 281
Şekil 4.58: Hazo Hanı'nın restorasyon süreci ve farklı yıllardaki durumları (a- 2020, b- 2022, c- 2023). 282
Şekil 4.59: Hüsrev Paşa Hamamı (a, b- 2021, c- 2022, d- 2023, e, f- 2024). 282
Şekil 4.60: Begiye Mescidi'nin restorasyon sürecinde muhdes eklerin kaldırılması ve kubbenin konik biçimde yeniden inşası (a- 2021, b- 2022, c- 2024). 283
Şekil 4.61: Paşa Hamamı Köprüsü a) Çalışma kapsamında kapatılan köprü ayağı (2022) b) Niş ile geliştirilen çözüm (2022). 283
Şekil 4.62: Pamukçular Köprüsü'nde mansap yönündeki şifalı su nişinin yenilenmesi, doğu bölümünde merdiven yerine rampa inşası (a- 2023, b- 2024). 284
Şekil 4.63: Şerefiye II Köprüsü a) İş makinesi müdahalesi sonucu yıkılmış durumu (2023) b) Yeni taş malzeme ile gerçekleştirilen rekonstrüksiyon sonrası görünümü (2024). 284
Şekil 4.64: Hatuniye Köprüsü'nün restorasyon sonrasında kemerlerdeki açılmalar ve tabliyedeki çatlaklar ile metal destek uygulamaları (a, b- 2023). 284
Şekil 4.65: Uygulama sonrası devam eden otopark problemi ve inşa planda olmadığı halde edilen alternatif köprüler (a, b- 2023). 285
Şekil 4.66: Şanlıurfa KAİP a) 1992 KAİP b) 2018 KAİP. 293

Şekil 4.67: Şanlıurfa Yenimahalle Kentsel Arkeolojik Sit Alanı. 293
Şekil 4.68: Butik otel olarak hizmet veren geleneksel bir evin avlusu ve damında aykırı müdahaleler. 294
Şekil 4.69: Harran Üniversitesi Uygulama Oteli olarak kullanılan geleneksel ev grubunun damı. 295
Şekil 4.70: Otopark olarak işletilen tescilli boş parsel. 295
Şekil 4.71: Yayalaştırma projesi kapsamında ring yapacak tekerlekli tramvayların döner platform imalatı. 296
Şekil 4.72: Mardin Koruma Amaçlı İmar Revizyon Planı. 304
Şekil 4.73: Mardin'de silüeti bozan betonarme yapıların yıkımı. 305
Şekil 4.74: Silueti bozan gölgelikler. 306
Şekil 4.75: Artuklu Alan Yönetim Sınırı. 307
Şekil 5.1: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların yapım tarihlerine göre dağılımı ve mekânsal konumu. 319
Şekil 5.2: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların özgün işlevlerine göre mekânsal dağılımı. 320
Şekil 5.3: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların mevcut işlevlerine göre mekânsal dağılımı. 321
Şekil 5.4: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların kullanıcı durumuna göre mekânsal dağılımı. 321
Şekil 5.5: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların mülkiyet durumuna göre mekânsal dağılımı. 322
Şekil 5.6: İyi durumdaki yapı örneği (Yusufpaşa Konağı) (2020). 323
Şekil 5.7: Orta durumdaki yapı örneği (Sebiha Kanat Evi) (2020). 323
Şekil 5.8: Kötü durumdaki yapı örneği (Kadriye Dinçbilek Evi) (2020). 323
Şekil 5.9: Harap durumdaki yapı örneği (2020). 324
Şekil 5.10: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların yapısal durumuna göre mekânsal dağılımı. 325
Şekil 5.11: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların üst örtü durumuna göre mekânsal dağılımı. 326
Şekil 5.12: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların onarım durumuna göre mekânsal dağılımı. 327
Şekil 5.13: Yapım tarihleri analizi. 330
Şekil 5.14: Özgün işlev analizi. 331
Şekil 5.15: Mevcut işlev analizi. 331
Şekil 5.16: Mülkiyet Durumu Analizi. 332
Şekil 5.17: Kullanıcı durumu analizi. 333
Şekil 5.18: Yapısal durum analizi. 334
Şekil 5.19: Üst örtü durumu analizi. 334
Şekil 5.20: Onarım durumu analizi. 335
Şekil 5.21: Geleneksel evlerde kullanım onarım ilişkisi. 336
Şekil 5.22: Geleneksel evlerde hasar durumuna göre kullanım onarım durumu. 337
Şekil 5.23: Bitlis ili taşınmaz kültür varlıklarında toplu hasar durumu ve kullanım onarım durumu analizi (evler hariç). 338
Şekil 5.24: Bitlis ili taşınmaz kültür varlıklarında yapı türüne göre kullanım onarım durumu analizi (evler hariç). 339
Şekil 5.25: Tescilli kültür varlıklarında iç ve dış kaynaklı bozulma nedenleri ve alt kategorilerinin sınıflandırma diyagramı. 340

Şekil 5.26: KAİP sınırları içindeki tarihi çevrede kar sorunu a) Gazibey Kentsel Sit Alanı (2023) b) Müştakbaba-Zeydan Kentsel Sit Alanı (2023) c) Hatıbiye Medresesi ve çevresi (2023) d) Ulu Cami Meydanı (2023). 342
Şekil 5.27: Bitlis'te yoğun kar yağışından dolayı tarihi çevrede erişilebilirlik sorunu (a, b, c- 2023). 343
Şekil 5.28: Kar yağışı sonrası sokaklarda biriken kar kütlelerinin kentsel güvenlik ve ulaşılabilirliği olumsuz etkilemesi (a- 2022, b- 2023, c- 2024). 343
Şekil 5.29: Bitlis'te kar birikimi nedeniyle yapı girişlerinde oluşan erişim sorunları (a, b, c- 2020). 343
Şekil 5.30: Bitlis'te geleneksel dam ve sokaklarda kar temizliği (a, b- 2020, c, d, e- 2023). 344
Şekil 5.31: Sert kış koşullarında konik üst örtüler üzerinde biriken karın oluşturduğu ek yük a) Şerefiye Külliyesi (2020) b) Memi Dede Mescidi ve Kümbeti (2020). 345
Şekil 5.32: Üst örtüdeki bakım eksikliği sonucu suya bağlı oluşan hasarlar (a- 2020, b- 2024, c- 2024, d- 2020). 345
Şekil 5.33: Bitlis'te tescilli yapılarda görülen dam hasarları (a- 2021, b ,c ,d- 2020). 346
Şekil 5.34: Zemin suyunun kapilar yükselmesi ve drenaj yetersizliği sonucu meydana gelen hasarlar (a, b, c- 2024). 346
Şekil 5.35: Zemin hareketleri, oturma ve malzeme yorulması sonucu gelişen yapısal çatlaklar (a, c, d- 2024, b- 2021). 347
Şekil 5.36: Donma-çözülme, nem ve uygunsuz onarım uygulamaları nedeniyle ortaya çıkan parça kayıpları (a- 2024, b, d- 2020, c- 2021). 347
Şekil 5.37: Nem, donma-çözülme ve uygunsuz müdahaleler nedeniyle oluşan yüzey kayıpları (a- 2021, b, d- 2020, c- 2022). 348
Şekil 5.38: Bitlis'te tescilli yapılarda görülen yüzey kirliliği (a- 2021, b- 2020). 349
Şekil 5.39: Dik yamaç ve kayaç yapısının bulunduğu bölgelerde tescilli yapıların maruz kaldığı kaya düşmesi tehlikesi (a, b- 2024). 350
Şekil 5.40: Bakım ve onarım eksikliği sonucu gelişen yapısal hasar örnekleri (a, b- 2020, c, d- 2021). 350
Şekil 5.41: Tescilli yapılarda çimento esaslı harç, modern kaplamalar ve endüstriyel malzemelerin kullanımı (a, b, c, d- 2020). 351
Şekil 5.42: Uygun olmayan malzeme seçiminden kaynaklanan farklı taş türlerinin bir arada kullanımı sonucu renk, doku ve strüktürel uyumu zedeleyen müdahaleler (a, b, c- 2021, d- 2020). 352
Şekil 5.43: Özgün yapı detaylarında yapılan hatalı onarımlar (a- 2023, b, c- 2021). 352
Şekil 5.44: Üst örtüde hatalı uygulama ve kötü işçilik nedeniyle ortaya çıkan bozulma (a, b- 2019, c- 2020). 353
Şekil 5.45: Yetersiz denetim ve yanlış malzeme seçimi sonucu ortaya çıkan kötü restorasyon uygulamaları (a, b- 2024, c- 2023). 353
Şekil 5.46: Bitlis'te tescilli yapıların duvar ve örtülerinde görülen bitkilenme örnekleri (a, b- 2020, c- 2024). 353
Şekil 5.47: Bitlis taşının su emme özelliği nedeniyle dam yüzeyinde gelişen liken oluşumu (a, b- 2019). 354
Şekil 5.48: Bakım eksikliği ve nem etkisiyle oluşan yosunlanma örnekleri (a, c- 2019, b- 2020). 354

Şekil 5.49: Tescilli yapılarda özgün yapı elemanlarının çağdaş ve uyumsuz malzemelerle değiştirilmesi (a- 2023, b- 2024, c- 2020). 355
Şekil 5.50: Geleneksel yapı elemanlarında betonarme, çelik veya endüstriyel malzemeler gibi özgün dokuya aykırı uygulamalar (a- 2021, b- 2024, c, d- 2020, e, f- 2021). 355
Şekil 5.51: Geleneksel damların yerine betonarme veya modern çatı sistemlerinin uygulanması (a, b- 2021, c- 2024). 356
Şekil 5.52: Geleneksel taş yapılarda çimento esaslı harç ve modern sıva kullanımı ve özgün malzeme dokusunu bozan müdahaleler (a, b, c- 2020). 356
Şekil 5.53: Tescilli yapılarda kullanım dönüşümü sırasında ocak, merdiven, kapı ve pencere gibi özgün mimari elemanların kapatılması (a- 2021, b, c, d, f, g- 2020, e- 2024). 357
Şekil 5.54: Yanlış planlanmış ve kontrolsüz biçimde entegre edilen ısınma tesisatı örnekleri (a, b, c- 2021). 358
Şekil 5.55: İç mekânlara sonradan eklenen duvar, bölme ve tesisat müdahaleleri; işlevsel uyarlama sırasında özgün plan kurgusunun bozulmasına örnekleri (a, b, c, d, e, f, g- 2020). 358
Şekil 5.56: Geleneksel dokuya uyumsuz biçimde eklenen muhdes ekler (a, d- 2024, b- 2023, c- 2021). 359
Şekil 5.57: Yetersiz bütçe ve denetim eksikliği nedeniyle ortaya çıkan uygun olmayan restorasyon uygulamaları (a, b, c- 2020, d- 2024). 360
Şekil 5.58: Kültür varlıklarının işlevine aykırı biçimde kullanımı örnekleri (a, b- 2024, c- 2021, d, e, f- 2020). 360
Şekil 5.59: Yol kotu değişimleri sonucu görünürlüğü azalan, erişimi zorlaşan tescilli taşınmazlar ve kentsel mekân algısını olumsuz etkileyen uygulamalar (a- 2023, b- 2021, c, d- 2024). 361
Şekil 5.60: Bakımsızlık ve ihmal nedeniyle göçmüş ara kat döşemesi (a, b, c- 2020). 362
Şekil 5.61: Bitlis kent merkezindeki mezarlıklarda taşınan veya kırılan şahideler; kimlik ve bellek kaybına yol açan müdahaleler (a- 2020, b, c- 2020). 362
Şekil 5.62: Terk edilme ve bakım eksikliğinin yol açtığı bozulmalar kültürel mirasın korunamamasına ilişkin örnekler (a, e, f- 2020, b, c- 2024, d- 2021). 363
Şekil 5.63: Bitlis kent merkezinde kış koşulları ve bakım eksikliği nedeniyle kısmen çöken tescilli yapı örnekleri (a- 2020, b, d- 2024, c- 2021). 364
Şekil 5.64: Koruma kurulu denetimi dışında gerçekleştirilen müdahaleler sonucu tescilli yapıların kasten yok edilmesi ve yeni yapılaşmaya açılan parseller (a- 2019, b- 2020, c- 2021, d- 2023). 364
Şekil 5.65: Bitlis kent merkezinde tescilli parsel üzerinde inşa edilen ve özgün dokuya uyumsuz yeni yapı örnekleri (a, b, c, d- 2020). 365
Şekil 5.66: Bitlis'te tarihi mezar taşları ve yapı elemanlarında define arama kaynaklı vandalizm izleri (a- 2021, b, c, d- 2020). 365
Şekil 5.67: Soysal yapının göç olgusuyla değişimi. 367
Şekil 6.1: Koruma kullanma dengesi kriterlerinin belirlenmesi hiyerarşisi. 371
Şekil 6.2: Millet bahçesi ve Gazibey Kentsel Sit Alanı'nın kent içindeki konumu. 388
Şekil 6.3: Gazibey Kentsel Sit Alanı (a- 2023, b- 2024). 388

Şekil 6.4: a) Bitlis il merkezinde bakanlık belgeli konaklama tesisi ve kamu kurumlarına ait misafirhanelerin konumu b, c) Hanedan Oteli (2019 ve 2022). 389
Şekil 6.5: Uyarlanarak yeniden kullanılan geleneksel evler a) Çocuk Kütüphanesi 82021) b) Fuat Sezgin Bilim ve Kültür Evi (2021) c) Etnografya Müzesi (2021) d) Kafe (2020) e) Bitlis Girişimci Kadın Derneği (2020) f) Erkek Kur'an Kursu (2020) g) Kız Kur'an Kursu (2020) h) Keçe Külahlılar Derneği (2021) ı) Van İlim ve Kültür Vakfı Evi (2021). 391
Şekil 6.6: Gazibey Kentsel Sit Alanı hava fotoğrafı a) 1953 b) 1976 c) 2009 d) 2022. 392
Şekil 6.7: Mevcut işlev analizi. 393
Şekil 6.8: Mülkiyet durumu analizi. 393
Şekil 6.9: Kullanıcı durumu analizi. 394
Şekil 6.10: Gazibey Kentsel Sit Alanı mevcut durum vaziyet planı ve silueti. 395
Şekil 6.11: Gazibey Kentsel Sit Alanı öneri vaziyet planı ve görünüşler. 396
Şekil 6.12: Öneri vaziyet planı. 399
Şekil 6.13: Önerilen işleve dair 1. ve 2. seviye kat planları. 399
Şekil 6.14: Önerilen işleve dair 3.ve 4. seviye kat planları. 400
Şekil 6.15: Önerilen işleve dair 5. seviye kat planı. 400
Şekil 6.16: Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı vaziyet planı ve görünüşler. 402
Şekil 6.17: a) İhlasiye medresesi (2023) b) Jandarma Bölük Komutanlığı binası (2023). 403
Şekil 6.18: a) Şemsiye Mescidi (2023) b) Şemseddin Han Türbesi (2021) c) Ziyaeddin Han Türbesi (2021) d)II. Şerefhan Türbesi (2021) e) Üç Bacılar Türbesi (2021). 403
Şekil 6.19: İhlasiye Medresesi avlusundan çevredeki yapılar a) Hükümet Konağı Binası (2024) b) İl Halk Kütüphanesi (2024). 403
Şekil 6.20: Gökmeydan kompleksi ve Kent Meydanı (2024). 404
Şekil 6.21: Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanının değişimi a) 1953 b) 1976 c) 2009 d) 2022. 404
Şekil 6.22: 1998 ve 2023 KAİP'te Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı a) 1998 KAİP b) 2023 KAİP. 405
Şekil 6.23: Bitlis Etnografya Müzesi (2021). 406
Şekil 6.24: Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı işlev önerisi. 406
Şekil 6.25: Beşminare a) Şerefiye Külliyesi Cami (2022) b) Kalealtı Cami (2022) c) Meydan Minaresi (20209 d) Bitlis Ulu Cami (2023) e) Gökmeydan Camisi (2020). 408
Şekil 6.26: Rus işgalinde hasar gören yapılar a) Bitlis Ulu Cami Minaresi (2022) b) Meydan minaresi. 408
Şekil 6.27: Bitlis Beş Minare Kültür Rotası. 409
Şekil 6.28: Otopark öneri alanları (a, c, d- 2024, b- 2020). 411
Şekil 6.29: Deprem yönetmeliği temelli hızlı değerlendirme yönteminde kullanılan parametreler. 413
Şekil 6.30: Yığma yapılar için bölgesel risk önceliklerinin belirlenmesinde kullanılan hızlı değerlendirme yönteminde dikkate alınacak parametreler. 414
Şekil 6.31: İncelenen yapıların kent içindeki konumları. 415
Şekil 6.32: İncelenen yığma yapıların zemin katlarının zemin oturma krokileri. 416
Şekil 6.33: Yapısal sonucu en yüksek ve en düşük çıkan evler (a, b- 2020). 419

Şekil 6.34: Kayalık zemin ile ilgili önlemler a) Müştakbaba Kentsel Sit Alanı kaya düşmesi koruma ağı uygulaması (2020) b) Bitlis Kalesi kayalık zemin güçlendirmesi (2020). 420
Şekil 6.35: VKVKBKM dam detayı şeması. 425
Şekil 6.36: KAİP 2023 düz dam detayı şeması. 425
Şekil 6.37: Sokak Sağlıklaştırma Projesi dam detayı. 426
Şekil 6.38: Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma taş kaplamalı dam örneği (2020). 427
Şekil 6.39: BETAV tarafından hazırlanan düz dam detayı şeması. 428
Şekil 6.40: Yüzey Kirlenmesi (Fuat Sezgin Kültür Evi- 2023). 428
Şekil 6.41: Eğimli çatıda kar temizliği. 432
Şekil 6.42: Koruma ve kullanma dengesi kriterlerinin belirlenmesi sürecinde ana kriterler, alt değerlendirme kriterleri ve öneriler arasındaki ilişkisel yapı. 436
Şekil 6.43: Koruma ve kullanma dengesi ilişkisinde ana kriterler bağlamında Kriter-Öneri ısı haritası. 448

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1: 2024 verilerine göre Bitlis il merkezinde bulunan tescilli yapı türü ve adedi. 5
Tablo 1.2: Faydalanılan kurum arşivi ve temin edilen materyal tablosu. 8
Tablo 1.3: Tez çalışması kapsamında incelenen uluslararası sözleşme, tüzük ve bildirgeler. 12
Tablo 1.4: Tez çalışması kapsamında incelenen ulusal mevzuat, ilke kararı, bildirge ve raporlar. 13
Tablo 2.1: Değer analizi tipolojileri. 20
Tablo 2.2: Değer analizi süreci. 20
Tablo 2.3: Kentsel koruma politikalarının gelişimi. 26
Tablo 2.4: Aşırı turizmin getirdiği başlıca sorunlar. 34
Tablo 2.5: Kültür varlıklarının belgeleme süreci ile ilgili kriterler. 39
Tablo 2.6: Uluslararası sözleşme ve tüzüklerde koruma-kullanma ile ilgili madde içerikleri. 43
Tablo 2.7: Türkiye'de kültür mirasının korunmasına dair mevzuat, bildirgeler, raporlar ve ilgili içerikler. 49
Tablo 3.1: Bitlis ilinin kronolojik tarihi. 54
Tablo 3.2: 1814- 1914 yılları arasında Bitlis'te Müslim- Gayri Müslim (Ermeni) nüfus oranı. 55
Tablo 3.3: KAİP sınırı içindeki nüfusun mahallelere göre dağılımı. 56
Tablo 3.4: 1996 yılı tescilli taşınmaz kültür varlıklarının yapı türüne göre dağılımı. 64
Tablo 3.5: 2024 verilerine göre il merkezinde bulunan tescilli yapı türü ve adedi. 64
Tablo 3.6: İl merkezindeki çalışılan yapı kategorileri, yapı türleri ve yapı sayıları. 67
Tablo 3.7: Yapı türüne göre il merkezindeki kültür varlıklarının ilk inşa tarihleri. 69
Tablo 3.8: Tescilli taşınmaz kültür varlıklarının değerlendirilmesinde kullanılacak tanımlayıcı tablo. 73
Tablo 3.9: Tescilli taşınmaz kültür varlıklarının değerlendirilmesinde kullanılacak tipolojik analiz tablosu. 74
Tablo 3.10: Osmanlı Konut tipi mimarlığına göre Bitlis evleri. 75
Tablo 3.11: Geleneksel evlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 77
Tablo 3.12: Geleneksel evlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 78
Tablo 3.13: Geleneksel evlere ait tipolojik analiz tablosu. 79
Tablo 3.14: Geleneksel evlere ait tipolojik analiz tablosu. 79
Tablo 3.15: Bitlis il merkezinde yeniden işlevlendirilen geleneksel evler. 81
Tablo 3.16: Bitlis Kalesi ve Sur Kalıntısına ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 98
Tablo 3.17: Bitlis Kalesi (İç Kale) ve Gazibey Mahallesi Sur Kalıntısı (Dış Sur)'a ait tipolojik analiz tablosu. 99
Tablo 3.18: İdari yapılara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 104
Tablo 3.19: İdari yapılara ait tipolojik özellikler. 104
Tablo 3.20: Hanlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 109
Tablo 3.21: Hanlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 110

Tablo 3.22: Hanlara ait tipolojik analiz tablosu. 111
Tablo 3.23: Arastalara ait tipolojik analiz tablosu. 117
Tablo 3.24: Hanlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 118
Tablo 3.25: Medreselerin mimari özellikleri. 124
Tablo 3.26: Medreselere ait tipolojik özellikler. 125
Tablo 3.27: Eğitim yapılarına ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 131
Tablo 3.28: Eğitim yapılarına ait tipolojik özellikler. 132
Tablo 3.29: Şerefiye Külliyesi İmareti'ne ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 137
Tablo 3.30: Şerefiye Külliyesi İmaretine ait tipolojik analiz tablosu. 137
Tablo 3.31: Cami ve mescitlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 141
Tablo 3.32: Cami ve mescitlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 142
Tablo 3.33: Cami ve mescitlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 143
Tablo 3.34: Cami ve mescitlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 144
Tablo 3.35: Cami ve mescitlerin tipolojik analiz tablosu. 145
Tablo 3.36: Cami ve mescitlerin tipolojik analiz tablosu. 145
Tablo 3.37: Cami ve mescitlerin tipolojik analiz tablosu. 146
Tablo 3.38: Cami ve mescitlerin tipolojik analiz tablosu. 146
Tablo 3.39: Kilise ve şapele ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 159
Tablo 3.40: Kilise ve şapele ait tipolojik özellikler. 160
Tablo 3.41: Mezarlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 164
Tablo 3.42: Mezarlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 165
Tablo 3.43: Mezarlıklara ait tipolojik analiz tablosu. 165
Tablo 3.44: Bitlis il merkezindeki mezar yapılarının sınıflandırması. 170
Tablo 3.45: Kümbet ve türbelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 171
Tablo 3.46: Kümbet ve türbelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 172
Tablo 3.47: Kümbet ve türbelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 173
Tablo 3.48: Kümbet ve türbelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 174
Tablo 3.49: Kümbet ve türbelere ait tipolojik analiz tablosu. 175
Tablo 3.50: Kümbet ve türbelere ait tipolojik analiz tablosu. 176
Tablo 3.51: Kümbet ve türbelere ait tipolojik analiz tablosu. 177
Tablo 3.52: Hamamlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 185
Tablo 3.53: Hamamlara ait tipolojik analiz tablosu. 186
Tablo 3.54: Köprülere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 191
Tablo 3.55: Köprülere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 192
Tablo 3.56: Köprülere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 193
Tablo 3.57: Köprülere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 194
Tablo 3.58: Köprülere ait tipolojik analiz tablosu. 195
Tablo 3.59: Köprülere ait tipolojik analiz tablosu. 195
Tablo 3.60: Köprülere ait tipolojik analiz tablosu. 195
Tablo 3.61: Çeşmelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 201
Tablo 3.62: Çeşmelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 202
Tablo 3.63: Çeşmelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 203
Tablo 3.64: Çeşmelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri. 204
Tablo 3.65: Çeşmelere ait tipolojik özellikler. 205
Tablo 3.66: Çeşmelere ait tipolojik özellikler. 205
Tablo 3.67: Çeşmelere ait tipolojik özellikler. 206
Tablo 3.68: Çeşmelere ait tipolojik özellikler. 206
Tablo 4.1: Kentsel Büyüme ve Planlama Mevcut Durumu göstergelerinin tarihi çevre ile ilişkisi. 231

Tablo 4.2: 2040 projeksiyonu ve yeterli standart alanlar. 243
Tablo 4.3: İmar planlarında meskûn (yerleşik) ve gelişme alanlarına göre yerleşim sınırları. 245
Tablo 4.4: Planlarda gözetilen kentsel gelişim yönleri. 246
Tablo 4.5: Planlarda mahallelerde mevcut ve önerilen ticari, idari (resmi kurum) ve eğitim alanları. 247
Tablo 4.6: Kentsel ölçekte gerçekleştirilen çalışmaların değerlendirilmesi. 286
Tablo 4.7: Şanlıurfa ili güncel tescilli taşınmaz kültür varlığı listesi (Eyyübiye, Haliliye, Karaköprü merkez ilçelerdir). 292
Tablo 4.8: Şanlıurfa ili genelinde restorasyon proje süreçleri. 298
Tablo 4.9: Şanlıurfa il merkezinde gerçekleştirilen projeler ve çıktıları. 300
Tablo 4.10: Mardin ili güncel tescilli taşınmaz kültür varlığı listesi (Artuklu merkez ilçedir). 304
Tablo 4.11: Mardin ili genelinde restorasyon proje süreçleri. 308
Tablo 4.12: Mardin il merkezinde gerçekleştirilen projeler ve çıktıları. 310
Tablo 4.13: Bitlis, Şanlıurfa ve Mardin tarihi çevredeki planlama süreçlerinin değerlendirilmesi. 313
Tablo 5.1: Bitlis'te tescilli kültür varlıklarında iç ve dış etkenlere bağlı bozulma nedenleri ve hasar türleri. 341
Tablo 6.1: Yönetim ve planlama kararları ile ilgili kriter kodu, kriter ve tanımsal içeriği. 372
Tablo 6.2: Kentsel ve çevresel bağlam ile ilgili kriter kodu, kriter ve tanımsal içeriği. 373
Tablo 6.3: Sosyal ve ekonomik boyutlar ile ilgili kriter kodu, kriter ve tanımsal içeriği. 374
Tablo 6.4: Kullanım senaryoları, turizm ve sunum ile ilgili kriter kodu, kriter ve tanımsal içeriği. 375
Tablo 6.5: Yapısal ve teknik müdahaleler ile ilgili kriter kodu, kriter ve tanımsal içeriği. 376
Tablo 6.6: Yapılara göre oda dağılımı, türü ve konaklayabilecek kişi sayısı. 397
Tablo 6.7: Gazibey Kentsel Sit Alanı'ndaki yapılara yapılacak müdahaleler. 398
Tablo 6.8: İncelenen yığma yapılara ait parametre değerleri. 417
Tablo 6.9: İncelenen yapılara ait parametre değerleri ve yapısal sonuç puanları. 418
Tablo 6.10: Hasar biçimleri ve çözüm önerileri. 421
Tablo 6.11: Farklı dam sistemlerinin yapısal katmanları ve malzeme özelliklerinin karşılaştırılması**.** 430
Tablo 6.12: Farklı dam sistemlerinin olumlu-olumsuz yönleri ve bakım gereklilikleri. 431
Tablo 6.13: Yönetim ve planlama kriterleri doğrultusunda geliştirilen öneriler. 437
Tablo 6.14: Yönetim ve planlama kriterleri ile öneriler arasındaki ilişkisel dağılım. 438
Tablo 6.15: Kentsel ve çevresel bağlam kriterleri doğrultusunda geliştirilen öneriler. 439
Tablo 6.16: Kentsel ve çevresel bağlam kriterleri ile öneriler arasındaki ilişkisel dağılım. 440
Tablo 6.17: Sosyal ve ekonomik boyutlar kriterleri doğrultusunda geliştirilen öneriler. 441
Tablo 6.18: Sosyal ve ekonomik boyutlar kriterleri ile öneriler arasındaki ilişkisel dağılım. 442

Tablo 6.19: Kullanım senaryoları, turizm ve sunum kriterleri doğrultusunda geliştirilen öneriler. 443
Tablo 6.20: Kullanım senaryoları, turizm ve sunum kriterleri ile öneriler arasındaki ilişkisel dağılım. 444
Tablo 6.21: Yapısal ve teknik müdahaleler kriterleri doğrultusunda geliştirilen öneriler. 445
Tablo 6.22: Yapısal ve teknik müdahaleler kriterleri ile öneriler arasındaki ilişkisel dağılım. 446

1. GİRİŞ

Kültür varlıklarının korunması, yalnızca fiziksel bütünlüklerinin sağlanmasıyla değil, aynı zamanda işlevsel olarak yaşatılmalarıyla mümkündür. Bu doğrultuda, yapıların öncelikle özgün işlevlerini sürdürebilmeleri hedeflenmekte; bu mümkün olmadığında ise tarihsel, mekânsal ve yapısal özellikleriyle uyumlu yeni işlevler kazandırılmaktadır. Koruma alanında ilke ve standartların benimsenmesi, uzmanların sürece etkin katılımıyla birlikte müdahalelerin belirli normlar çerçevesinde uygulanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, minimum müdahale anlayışı, koruma çalışmalarının ekonomik sınırlılıkları ve işlev değişiminde görülen uyumsuz yaklaşımlar, kimi zaman kullanıcıların konfor beklentilerini karşılamada yetersiz kalabilmektedir.

Kültür varlıklarının korunması, yalnızca koruma kurullarının onayıyla yürütülen bilinçli müdahalelerle değil, aynı zamanda kullanıcıların bilinçli ya da bilinçsiz olarak gerçekleştirdikleri uygulamalarla da doğrudan ilişkilidir. Bu tür müdahaleler, çeşitli iç ve dış etkenlerle birleştiğinde, zamanla yapıların zarar görmesine ve hatta terk edilmesine kadar uzanan sorunlara neden olabilmektedir. Evrensel koruma ilkeleri çerçevesinde geliştirilen önerilerin, kültürel miras niteliğindeki yapı ve çevrelerin özgünlüğünü koruyacak biçimde, ulusal ve uluslararası norm ve standartlara uygun olması esastır. Bu kapsamda, kullanıcıların yapılar üzerindeki tasarruf biçimleri ile yapıların terk edilme nedenleri yerinde analiz edilmeli ve elde edilen veriler doğrultusunda sürdürülebilir koruma stratejileri geliştirilmelidir.

Kültür varlıklarının korunmasında sürdürülebilir kullanım yaklaşımlarının benimsenmesi, fiziksel müdahaleler kadar büyük önem taşımaktadır. Bitlis ili, sahip olduğu zengin kültürel miras potansiyeliyle önemli bir konuma sahip olmasına karşın, bu mirasın bilinçsiz kullanımı sonucunda bir kısmı yok olmuş, günümüze ulaşanların ise özgün nitelikleri ciddi biçimde tahrip edilmiştir. Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü (VKVKBK) 2024 yılı envanterinde 422 adet tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmakla beraber bu tez çalışması 2022 yılı tescil listesinde yer alan 404 yapı üzerinden yürütülmüştür. Saha verilerinin bu yıl üzerinden seçilme gerekçesi ve kapsam farklılıkları, ilgili bölümde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Mevcut durum, Bitlis'teki kültür varlıklarının karşı karşıya bulunduğu sorunların yerinde tespit

edilmesini ve bu sorunlara yönelik hem koruma ilkelerine hem de sürdürülebilir kullanım anlayışına uygun stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

1.1 Problem

Bitlis ili tarihi kent merkezi, yoğun geleneksel dokusu ve farklı dönemlere ait kültürel miras ögeleriyle özgün bir mekânsal kimlik sergilemektedir. Stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyetin yerleşim alanı olan kent, bu süreçte zengin mimari mirasın birikimiyle kendine özgü bir karakter kazanmıştır. Derelerin oluşturduğu vadiler, yerleşim alanlarının biçimlenişinde belirleyici olmuş; bu doğal engellerin aşılması amacıyla inşa edilen köprüler, kentsel bütünlüğün korunmasında önemli rol oynamıştır. Vadi yamaçlarında konumlanan düz damlı geleneksel konutlar, dar ve eğimli sokak dokusunu şekillendirirken; nispeten düz alanlarda kamusal yapılar yer almıştır.

Bitlis il merkezinde taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı sürecinde karşılaşılan fiziki, sosyal ve yönetsel sorunların çözülmesine yönelik etkili stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu problemler şu şekildedir:

- Konfor koşullarını sağlayamayan tarihi çevre kullanıcıların terk etmesi ile çöküntü alanlarına dönüşmektedir.
- Altyapı ve drenaj sistemlerinin yetersiz olması, eriyen kar sularının yapılarda nem sorununa sebep olarak yapıların terk edilmesiyle beraber fiziksel dayanıklılığını olumsuz etkilemektedir.
- Tarihi kent merkezinde sosyal donatı alanlarının yetersizliği, alanın zamanla terk edilmesine ve turizm potansiyelinin etkin bir şekilde değerlendirilememesine neden olmaktadır.
- Geleneksel konutlarda bilinçsiz kullanıcı müdahaleleri, yapıların fiziksel hasar görmesine ve özgünlüğünü kaybetmesine yol açmaktadır.
- Tescilli yapıların toprak damlarının bakım zorluğu, terk veya aykırı müdahaleler ile sonuçlanmaktadır.
- Restorasyon uygulamalarında uygun olmayan malzeme ve detay kullanımı, uzman eksikliği ve denetim yetersizliği, kültür varlıklarında geri dönüşü zor tahribatlara neden olmaktadır.

- Kurumlar arası yetki çatışmaları, kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmaların etkin bir şekilde yürütülmesini engelleyerek koruma sürecini yavaşlatmaktadır.

Kültür varlıklarının korunmasına yönelik çalışmalarda, değişen çevresel ve sosyo-kültürel koşullar karşısında kullanıcı müdahaleleri de göz önünde bulundurularak, uygulanacak müdahale ve alınacak kararların yapıların uzun vadeli korunabilirliğini destekleyecek bir çerçevede şekillendirilmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışma, Bitlis il merkezindeki taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı için çok ölçekli ve çok boyutlu bir değerlendirme çerçevesi sunan bütüncül bir yöntem geliştirmektedir. Yöntemin temelini, tipolojik sınıflama, kentsel doku analizleri gibi kapsamlı saha verileri oluşturmaktadır. Yapısal bozulmalar ile afet riskleri analiz edilmiş, kullanıcı müdahaleleri ise mekânsal planlara entegre edilmiştir. Kentsel ve sosyal bağlamda terk edilme nedenleri ile kullanım senaryoları birlikte ele alınarak, yapısal, işlevsel ve toplumsal düzeylerde dengeleyici stratejiler oluşturulmuştur. Bu yaklaşımla, koruma kararları yalnızca fiziksel koşullara değil; aynı zamanda kullanıcı davranışları, toplumsal ihtiyaçlar, afet riski ve kentsel kullanım dinamiklerine göre şekillendirilmiştir. Yöntem; yapı, mahalle ve kent ölçeklerinde fiziksel, sosyal ve yönetsel boyutları içeren bütüncül bir planlama anlayışı sunmakta, yalnızca Bitlis özelinde değil, benzer tarihî çevrelere sahip kentler için de uyarlanabilir bir koruma yöntemi önermektedir. Ancak bu yöntemin, farklı bağlamlarda uygulanmadan önce yerel veriler ışığında yeniden değerlendirilmesi gereklidir.

Hipotez: Bitlis ili tarihi kent merkezindeki konfor koşulları düşük olup kullanımda olan veya terk sonucu kullanılmayan yapıların bu duruma sebep olan fiziksel ve sosyal sorunlarının analizi sonucunda, sürdürülebilir yapısal koruma ve kentsel kullanım yöntemlerinin geliştirilmesi durumunda koruma kullanma dengesi sağlanır.

1.2 Çalışmanın Amacı

Bitlis ili, sert iklim koşullarının hâkim olduğu bir coğrafyada yer almakta olup, uzun süre yapılı çevreyi etkileyen kalıcı kar örtüsüne sahiptir. Kültür varlıkları için önemli bir tehdit unsuru olan kar suyu, yapıların kullanım ömrünü doğrudan etkileyen bir faktördür. Bu çalışma kapsamında, il merkezinde yer alan tescilli taşınmaz kültür varlıklarını etkileyen iklimsel koşullar ve diğer iç/dış etkenler incelenerek, bu

varlıklara yönelik hasar türleri tespit edilmiştir. Kullanıcı müdahaleleri analiz edilerek plan krokilerine işlenmiş, geçmiş koruma çalışmaları ile mevcut müdahaleler karşılaştırılmış ve değişen konfor koşullarına uyum sağlamak amacıyla ihtiyaçlar ortaya konmuştur. Yapılan bu tespitler doğrultusunda, bağlam verileri göz önünde bulundurularak koruma ilkelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Alınacak koruma kararları ile geleneksel dokuların konfor düzeyinin artırılması ve sosyal yapının sürekliliğinin sağlanması hedeflenmiştir. Kentsel ölçekte kullanım koşullarının geliştirilmesi hedeflenen bu çalışmanın, Bitlis ilinin turizm potansiyelini artırarak sosyo-kültürel kalkınma süreçlerine katkı sağlaması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, taşınmaz kültür varlıklarının malzeme özellikleri, yapım teknikleri ve taşıyıcı sistemlerine ilişkin veriler elde edilerek değerlendirilmiş, bu bilgiler koruma çalışmalarına temel oluşturacak şekilde ele alınmıştır. Bu doğrultuda, Bitlis il merkezindeki taşınmaz kültür varlıklarının özgün nitelikleri ortaya konulmuş ve koruma-kullanma dengesi çalışmalarına referans teşkil edecek bütüncül bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

1.3 Çalışmanın Kapsamı

Bitlis il merkezindeki 13 Mahallede farklı zaman dilimlerinde katmanlaşarak günümüze ulaşan 422 taşınmaz kültür varlığı mevcuttur **(Ek-A)**. Rabat ve Kömüs derelerinin birleştiği kesimde kayalık zemin üzerinde yer alan Bitlis Kalesi, yerleşimin merkezini oluşturmaktadır. 2023 yılında onaylanan Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) sınırları, yapı yoğunluğunun en fazla olduğu bölgeyi kapsamaktadır ve bu alan içinde 275 yapı bulunmaktadır. Diğer kültür varlıkları bu sınırların çevresinde yer almaktadır. Kentin kuzeyinde, geçmişte kırsal yerleşim sınırları içinde yer alan ve günümüzde kent merkezi sınırlarına dahil olan dört han, bir şapel ve bir antik yol konumlanmaktadır **(Tablo 1.1)**.

Tablo 1.1: 2024 verilerine göre Bitlis il merkezinde bulunan tescilli yapı türü ve adedi **[VKVKBK, 2024]**.

Yapı Türü	**Adet**
Konut	303
Sur Kalıntısı	1
Kale	1
İdari Bina	2
Han	6
Çarşı	3
Medrese	4
Eğitim Yapısı	3
İmaret	1
Cami	16
Mescit	3
Minare	2
Kilise	1
Şapel	1
Mezarlık	6
Şehitlik	1
Kümbet-Türbe	17
Hamam	3
Köprü	18
Çeşme (Ayazma)	22
Mahzen	2
Duvar ve Cadde	1
Antik Yol	1
TESCİLLİ KÜLTÜR VARLIĞI SAYISI	**422**

Tez konusunun belirlendiği Haziran 2020 yılından başlayarak Eylül 2021 yılına kadar tek yapı ölçeğinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte yapılar iç ve dış elemanları birlikte çalışılarak fotoğraflanmış ve plan krokileri çizilerek belgelenmiştir. Söz konusu tarihten sonra dışarıdan ve kentsel ölçekte yapısal gözlemler, fotoğraf ile belgelemeler gerçekleştirilmiştir. Kamusal yapıların iç mekân gözlemleri bu süreçte devam etmiştir. Ancak Covid-19 pandemisi sürecinin getirdiği erişim kısıtlamaları nedeniyle, geleneksel konutların iç mekânlarına ilişkin kapsamlı çalışmalar yapılamamış ve bu alandaki incelemeler sınırlı düzeyde kalmıştır.

Saha çalışmaları, VKVKBK'nin 2020 yılı verileri esas alınarak başlatılmıştır. Aynı yıl, Rabat, Kömüs ve Bitlis derelerinin KAİP sınırları içinde kalan bölümlerinin riskli alan ilan edilmiştir. 2021 yılı itibariyle kentsel dönüşüm sürecine giren tarihi dokuda değişimler ve yeni uygulamalar meydana gelmiştir. Bu süreçte, yerleri önceden bilinen ancak sağlıklaştırma çalışmaları kapsamında açığa çıkarılarak tescillenen yapılar

envantere eklenmiştir. Tarihi dokunun çekirdeğini oluşturan Bitlis Kalesi çevresindeki bu değişimler, tarihi çevreye dair önemli veriler sunduğundan çalışma kapsamına dahil edilmiştir. 2022 yılında güncellenen envanterden KAİP ile ilişkisi olan yapıların da dahil edilmesiyle tez kapsamında seçilen 404 yapı üzerinden saha çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kentsel ölçekte gerçekleştirilen uygulamalar ile meydana gelen değişimler Aralık 2024 tarihine kadar izlenmiş, belgelenmiş ve tez çalışmasının ilgili bölümünde ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. 2024 yılı itibariyle, güncel envanterde tescilli taşınmaz kültür varlığı sayısı 422'ye ulaşmıştır. Sonraki yıllarda tescillenen ve KAİP ile ilişkisi olmayan yapılar kapsam dışında bırakılmıştır.

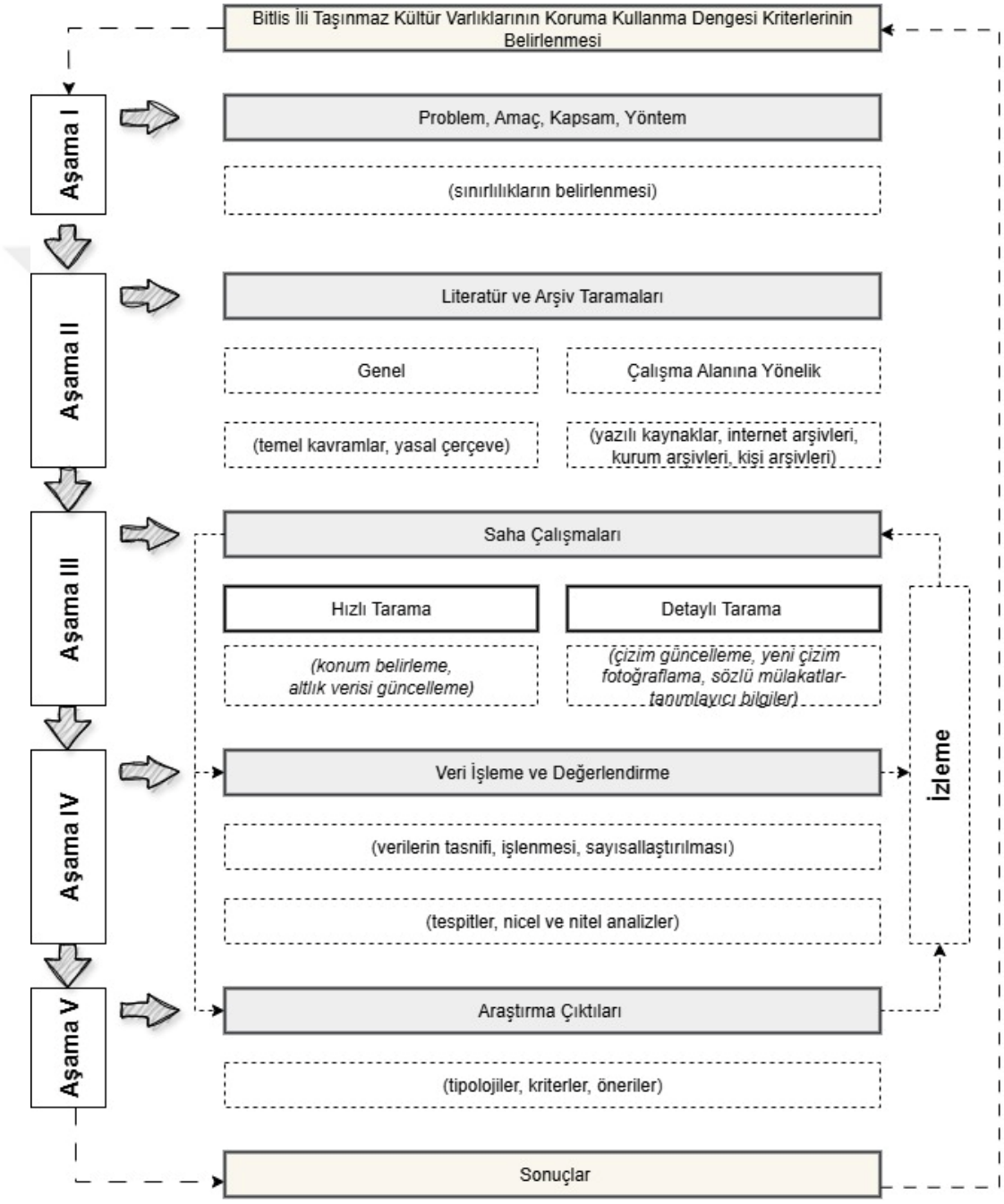
2009 ve 2017 tarihli halihazır haritalar kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada tescilli yapılara ait bilgiler güncel olmadığından tezin kapsamındaki yapılara ait bilgiler saha çalışmaları ile güncellenmiştir. Tescilli parsellerdeki yok olan ve yeni yapılan yapılar tespit edilerek haritalara işlenmiştir. 1998 KAİP'i esas alarak gerçekleştirilmeye başlanan tez çalışmasında, VKVKBK'den ilgili plan talep edilmiş, analiz paftaları temin edilememiştir. Müellifinden temin edilen analiz paftalar değerlendirme yapılabilecek çözünürlük ve kalitede olmadıklarından kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışma sürecinde 2023 KAİP yürürlüğe girmiştir.

Bitlis il merkezinde ilk tescil çalışması KAİP 2023 açıklama raporuna göre 1976 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) tarafından Şerefiye Külliyesi Camisinin tescil edilmesi ile başlamıştır. En kapsamlı tescil çalışması ise 1989'da yapılmıştır **[Bitlis KAİP, 1998; Bitlis KAİP, 2023]**. Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu (DKTVKK) tarafından belirlenen dört adet kentsel sit alanı, bir adet 1. derece arkeolojik sit alanı ile Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (VKVKBK) tarafından 2021 yılında 1.derece arkeolojik sit alanından ayırarak oluşturduğu bir adet 3. derece arkeolojik sit alanı mevcuttur.

Bu alanların da içinde bulunduğu, 18.10.2017 tarih ve 1768 sayılı karar ile VKVKBK tarafından sınırları belirlenen ve 2023 KAİP'te aynen kabul edilen KAİP sınırı, ile bunun dışında kalan Hersan, Sekizağustos, Saray, Devrim, Atatürk, Taş, Yükseliş mahallelerindeki 404 taşınmaz kültür varlığı çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Hersan ve Kömüs dereleri aksları boyunca iki adet 3. derece doğal sit alanı mevcuttur. Yükseliş Mahallesindeki altı adet yapı ile Hersan Mahallesindeki iki adet köprü bu alanların içinde yer almaktadır.

1.4 Çalışmanın Yöntemi

Çalışma literatür ve arşiv taraması, saha çalışmaları, veri işleme ve değerlendirme aşamaları şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma çıktıları ve saha çalışmaları izlemelerle güncellenerek verilerin analizi altlıklar oluşturulmuştur **(Şekil 1.1)**.

Şekil 1.1: Araştırmanın yöntemi **[Arkan, 2025]**.

Araştırmada öncelikle taşınmaz kültürel mirasın korunmasına yönelik kılavuz, ilke ve prensipler ile ilgili ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiştir. Çalışma alanına yönelik kaynak taraması yapılmıştır. Faydalanılan yazılı kaynaklar en eski tarihlerine göre bakıldığından 16.yüzyılda yazılan Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Seferi Irakeyn ve V. Şerefhan tarafından kaleme alınan Şerefname'dir. Wilhelm Köhler tarafından 1928 yılında hazırlanan Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı başlıklı doktora tezi ile 1983-84 yıllarında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde hazırlanan dört yüksek lisans tez çalışması faydalanılan en eski tezlerdir. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA) tarafından hazırlanan TRB2 Bitlis-Muş-Van 2014-2023 bölge planları, Bitlis Belediyesi, Bitlis İl Özel İdaresi, BETAV tarafından hazırlanan vizyon planları incelenmiştir. İlgili kurum ve kişi arşivlerinden gerekli belgeler temin edilmiştir. Kurum arşivlerinde temin edilen materyal **Tablo 1.2**'de gösterilmiştir.

Tablo 1.2: Faydalanılan kurum arşivi ve temin edilen materyal tablosu **[Arkan,2025]**.

Kurumlar	**Materyal**
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Tespit ve Planlama Dairesi Başkanlığı (KVNGMTPDB)	2023 Bitlis Merkez KAİP: İmar Planı Araştırması Plan Notu Açıklama Raporu 1/5000 Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı (Plan, Plan Hükümleri, Plan Açıklama Raporu)
Harita Genel Müdürlüğü (HGM)	1953,1976,1986,2008,2018 Yıllarına Ait Hava Fotoğrafları
Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (VKVKBK)	Bitlis ili taşınmaz kültür varlıkları envanter listesi, 1998 Bitlis Merkez KAİP Raporu
Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü (VBM)	Denetimi Altında Olan Yapıların Projelerine Ait Güncel Durum Bilgileri Alınmıştır
Van Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (VRAM)	Tescilli Geleneksel Evlerin Onarım Durumları Hakkında Bilgi Alınmıştır
Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (İKTM)	Projesi Çizilen Tescilli Geleneksel Evler ile İlgili Belgeler İncelenmiştir
Bitlis Belediyesi	1952 Yılı İmar Planı Araştırması 1966 Yılı İmar Planı Araştırması 1976 Yılı İmar Planı, Planlama Kararları (1/20000) Hali hazır haritalar 1/5000,1/1000 2007 İmar Revizyon 2009 İmar Planı 2017 Kısmi Revizyon

Kaynak teşkil edecek literatür ve arşivlerden elde edilen veriler incelenerek her yapı/ yapı türü için tasnif edilmiş, saha çalışmaları kapsamında incelenerek değişiklikler işlenmek üzere altlıklar oluşturulmuştur. Çalışma alanı ile ilgili kaynaklardan okumalar yapılarak daha önce incelenen yapılar hakkında saha çalışması esnasında yerinde değerlendirme yapmak üzere veriler elde edilmiştir. Bitlis Belediye'sinden alınan 2009-2017 halihazır harita üzerine VKVKBKM'den alınan envanter listesi

vasıtasıyla tescilli yapılar işlenmiştir. Mahalle ölçeğinde oluşturulan haritalar ile çalışma rotası oluşturulmuştur.

Saha çalışması iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Genel tarama şeklinde gerçekleştirilen ilk aşaması tescilli yapıların yerlerinin tespiti şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sayede çalışmada kullanılmak üzere Bitlis Belediyesi'nden alınan 2009 ve 2017 yılına ait halihazır üzerindeki tescilli yapılara ait bilgiler güncellenmiştir. Yok olan veya yerinde yeni yapı inşa edilen materyal hakkında bilgi edinilmiştir.

İkinci aşamada ise coğrafi koşulların çalışmayı minimum etkileyeceği şekilde mahalleler belirlenerek güncellenen haritalar ile devam edilmiştir. İl merkezinde eğimin fazla olduğu, kış koşullarında erişilebilirliğin zor olacağı mahalleler çalışma planında öne alınmıştır. Bu kapsamda 2020 yılı haziran ayında Hersan ve Sekizağustos mahalleleri ilk çalışılacak mahalleler olarak belirlenerek saha çalışması başlatılmıştır. Nispeten düz olan Taş ve Atatürk mahalleleri çalışılacak mahalleler arasında sonraya bırakılmıştır. Hüsrevpaşa ve Beşminare mahallelerinde hem taşınmaz kültür varlığı sayısının az olması, hem de ana arterlere yakın olmaları sebebiyle çalışmada sonraya bırakılan söz konusu mahallelerle birlikte 2021 yılında saha çalışılması gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen her bir yapı için, çalışma yılı, tarih, yapı adı, çalışılan katlar ve ilgili mahaller esas alınarak alt klasörler halinde ayrıntılı fotoğraf arşivleri oluşturulmuştur. Projesi bulunmayan yapılar, 1/200 ölçek detayında krokilerle belgelenmiş; daha önce çalışılmış yapılar ise mevcut veriler doğrultusunda revize edilmiştir. Tüm güncellenmiş ve yeni çizilen planlar, AutoCAD ortamında sayısallaştırılarak standart bir veri formatına dönüştürülmüştür. Elde edilen bu veriler, yapı türlerinin sınıflandırılmasına olanak tanıyan tipoloji analizlerinin hazırlanmasında temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Elde edilen veriler ile mahalle ölçeğinde kentsel doku analizleri yapılmıştır. Yapım yılı, özgün işlev, mevcut işlev, kullanıcı durumu, mülkiyet durumu, kullanım durumu, yapısal durum, üst örtü durumu ve onarım durumu başlıkları altında mahalle ve kentsel analizleri yapılmıştır. Koruma ve kullanım arasındaki ilişkiler yapı türüne göre değerlendirilmiştir. Geleneksel evlerde hasar türü ile ilişkileri incelenmiştir.

Tarihi çevrede daha önce gerçekleştirilen koruma çalışmaları değerlendirilmiş, süreç içinde kentsel ölçekte yapılan dönüşümler ve yapısal değişimler izlenerek yapılan analizler güncellenmiştir.

Koruma-kullanma dengesi konusunda mevcut literatür incelenerek çalışmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Bu kapsamda, koruma ve kullanım kavramları, uygulama örnekleri ile karşılaşılan riskler bütüncül olarak değerlendirilmiştir. Uluslararası düzeyde geliştirilen ilkesel çerçeveler ile bunlara paralel olarak yürütülen ulusal yasal süreçler analiz edilmiştir. Ayrıca, Bitlis il merkezine ilişkin literatür taranarak tez çalışmasının veri temeli oluşturulmuş, araştırma kapsamı ve sınırlılıkları belirlenmiştir.

Çalışma alanını oluşturan Bitlis il merkezinin tarihi coğrafyası incelenerek taşınmaz kültür varlıklarının oluşumunu sağlayan tarihsel süreç ve coğrafi koşullar incelenmiş, coğrafi koşullardan kaynaklanacak olası riskler değerlendirilmiştir

Tescilli taşınmaz kültür varlıkları yapı türüne göre incelenmek üzere kent içindeki konumları belirlenerek güncellenen halihazır haritalara işlenmiştir. Yapı türlerinin literatürdeki yerlerini anlamak adına literatürden tiplere dair bilgiler verilerek tipolojileri ile ilgili şematik gösterimler üzerinden yapısal ögeleri tanıtılmıştır. Tiplere ait özellikler Bitlis ilindeki örneklerinden görseller ile desteklenerek yapı türü tipoloji tabloları oluşturulmuştur.

Yapım tekniği ve malzeme özellikleri incelenen kültür varlıklarının günümüzde nasıl korunduğuna ilişkin geliştirilen çözüm önerileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, ahşap kirişlemeli düz dam uygulamalarının uygulanma sonrasındaki performansı incelenmiş; söz konusu uygulamaların başarı ve yetersizlikleri analitik olarak ortaya konulmuştur.

İl merkezinin üst ölçek planlarında nasıl bir strateji ve vizyon ile planlanmak istendiğini anlamak için DAKA, Bitlis Belediyesi ve STK'ların hazırladığı planlar değerlendirilmiştir. Bitlis il merkezi yerleşiminin geçirdiği evreleri anlamak amacıyla planlama süreçleri incelenmiştir. Eski harita ve eski hava fotoğraflarıyla yerleşimin planlama öncesi durumunun planlama sonrası nasıl değiştiğini imar planları ve eski-yeni hava fotoğraflarıyla değerlendirilmiştir. Planların KAİP sınırları ile ilişkisi 1998 yılı KAİP ile 2023 KAİP'in karşılaştırmalı değerlendirmeleri yapılmış, KAİP'lerde gözden kaçan hususlar ile ilgili tez kapsamında öneriler geliştirilmiştir.

Tarihi çevre ile ilgili kentsel koruma çalışmaları incelenmiş, devam eden çalışma süreçleri izlenerek planlama ve uygulama aşamasındaki sorunlar değerlendirilmiştir. Koruma ve kullanıma yönelik çıktılar ile öneriler geliştirilmiştir.

Taşınmaz kültür varlıklarının kullanımını zorlaştıran koruma sorunları iç ve dış nedenler başlıkları altında incelenerek hasar şekilleri Bitlis il merkezindeki yapılardan örneklendirilmiştir.

Bu çalışma kapsamında, Bitlis il merkezinin koruma-kullanma dengesi çerçevesinde sürdürülebilir gelişimini sağlamak amacıyla, belirlenen kriterler doğrultusunda yapılı çevreye ilişkin doğal afet risklerinin azaltılması, erişilebilirliğin iyileştirilmesi, turizm potansiyelinin yerel halk yararına geliştirilmesi ve kültürel mirasın işlevsel sürekliliğinin sağlanmasına yönelik bütünleşik öneriler geliştirilmiştir.

Çalışmada, turizm potansiyelinin değerlendirilmesi sürecinde soylulaştırma risklerinin azaltılması ve yerel halkın ekonomik faydaya doğrudan katılımının sağlanması konuları temel bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, Bitlis Kalesi'ne yakın konumu ve kısmen izole konut dokusuyla dikkat çeken Gazibey Kentsel Sit Alanı, araştırmanın odak çalışma alanlarından biri olarak değerlendirilmiş; alanın mevcut sosyal ve fiziksel özellikleri, turizmle bütünleşik koruma politikaları çerçevesinde incelenmiştir.

Çalışmada, 1976 yılı planına kadar kentin idari ve resmi kurum bölgesi olarak işlev gören Gökmeydan Kentsel Sit Alanı ve çevresinin, kurumların kuzeydoğu yönünde gelişen yeni yerleşim alanlarına taşınmasıyla birlikte değişen kentsel dinamikler içinde geçirdiği dönüşüm süreci ele alınmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu alanın tarihsel sürekliliği, mekânsal kimliği ve günümüzdeki potansiyelleri değerlendirilerek, eski ve yeni yerleşim dokusu arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasına yönelik yaklaşımlar tartışılmaktadır.

Bitlis'in kültürel mirasının bütüncül biçimde ele alınabilmesi amacıyla, ICOMOS (2008) ve UNESCO'nun (2003, 2010) kültür rotaları yaklaşımına dayanan tematik bir çerçeve benimsenmiştir. Somut ve somut olmayan mirasın birlikte değerlendirilmesini esas alan bu yaklaşım, "Bitlis'te Beş Minare" anlatısını toplumsal bellek ve kentsel kimlik ekseninde ele alarak, kültürel sürekliliğin güçlendirilmesine yönelik potansiyelleri tartışmaya açmaktadır.

Kentin sembolik odak noktası olan Bitlis Kalesi ve yakın çevresinde, son yıllarda gerçekleşen mekânsal dönüşümlerin ardından ortaya çıkan erişilebilirlik ve ziyaretçi

yönetimi sorunları değerlendirilmiştir. Tarihî çevreyle uyumlu ulaşım düzeni, yönlendirme ve yoğunluk yönetimi gibi unsurlar üzerinden, alanın korunma ve kullanma dengesi gözetilerek incelenmiştir.

Son olarak, kentin özgün konut dokusunu oluşturan yığma taş sistemli geleneksel evlerin mevcut durumu ve deprem güvenliği konuları, ön inceleme niteliğinde bir değerlendirme kapsamında ele alınmıştır. Farklı mahallelerden seçilen örnek yapılar üzerinden yapılan gözlemler, geleneksel yapı stokunun korunmasına yönelik ilerleyen bölümlerde geliştirilecek önerilerin altlığını oluşturmuştur.

Taşınmaz kültür varlıklarında koruma-kullanma dengesinin yalnızca fiziksel müdahalelerle değil; yönetim ve planlama, kentsel ve çevresel bağlam, sosyal ve ekonomik boyutlar, kullanım senaryoları, turizm ve sunum, yapısal ve teknik müdahale süreçlerinin üst ölçekten başlayarak bütüncül etkileşimiyle gerçekleştiği kuramsal bir çerçeve içinde ele alınmaktadır. Yöntem daha sonra kuramsal çerçeve, uluslararası bildirge, sözleşme ve tüzükler; ulusal düzeyde yasal mevzuat ve bildirgeler ile desteklenmiştir **(Tablo 1.3, Tablo 1.4)**.

Tablo 1.3: Tez çalışması kapsamında incelenen uluslararası sözleşme, tüzük ve bildirgeler **[Arkan, 2025]**.

Yıl	BİLDİRGE, SÖZLEŞME, TÜZÜK	Yıl	BİLDİRGE, SÖZLEŞME, TÜZÜK
1931	Carta del Restauro- Atina Tüzüğü	1999	Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü
1964	Venedik Tüzüğü	2003	Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu İçin İlkeler
1972	Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi	2005	Faro Sözleşmesi
1975	Amsterdam Bildirgesi	2005	Xi'an Bildirgesi
1979	Burra Tüzüğü	2008	UNESCO World Heritage and Buffer Zones (Davos Raporu)
1982	Dresden Bildirgesi	2008	ICOMOS Kültürel Rotalar Tüzüğü
1982	Deschambault Deklarasyonu	2008	Quebec Deklarasyonu
1983	Appleton Tüzüğü	2008	ICOMOS Kültürel Miras Alanlarının Yorumlanması ve Sunumu Tüzüğü
1985	Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi	2010	Lima Deklarasyonu
1987	Washington Tüzüğü	2011	Paris Bildirgesi
1987	ICOMOS Brezilya	2011	Valletta İlkeleri
1993	Anıtların, Yapı Gruplarının ve Alanların Korunmasında Eğitim ve Öğretim Rehberi	2011	Dünya Mirası Kültür Varlıkları İçin Etki Değerlendirmesi Rehberi
1994	Nara Belgesi	2011	Dublin İlkeleri
1996	Anıtların, Yapı Gruplarının ve Alanların Belgelenmesine İlişkin İlkeler	2014	Floransa Bildirgesi

Tablo 1.4: Tez çalışması kapsamında incelenen ulusal mevzuat, ilke kararı, bildirge ve raporlar **[Arkan, 2025]**.

Yıl	KANUN, İLKE KARARI, SÖZLEŞME ADI	YIL	KANUN, İLKE KARARI, SÖZLEŞME ADI
1973	Eski Eserler Kanunu	2010	773 no.lu İlke Kararı
1983	2863 Sayılı Kanun	2011	775 no.lu İlke Kararı
1996	420 no.lu İlke Kararı	2012	26 sayılı İlke Kararı
1999	660 no.lu İlke Kararı	2012	35 no.lu İlke Kararı
1999	663 no.lu İlke Kararı	2012	37 no.lu İlke Kararı
1999	664 no.lu İlke Kararı	2013	ICOMOS Türkiye Bildirgesi
1999	665 no.lu İlke Kararı	2016	536 no.lu İlke Kararı
1999	658 no.lu İlke Kararı	2016	562 no.lu İlke Kararı
2003	701 no.lu İlke Kararı	2017	681 no.lu İlke Kararı
2004	5225 Sayılı Kanun	2017	837 no.lu İlke Kararı
2004	5226 Sayılı Kanun	2018	874 no.lu İlke Kararı
2005	KUDEB Yönetmeliği	2018	922 no.lu İlke Kararı
2005	5366 Sayılı Kanun	2023	ICOMOS Türkiye Deprem Görüşleri

Bu yaklaşımdan türetilen kriterler (K), yerel ölçekte Bitlis bağlamı (tescilli envanter, plan kararları, topografya, iklim, sosyo-kültürel yapı ve kullanım pratikleri) göz önünde bulundurularak geliştirilen öneriler (Ö) ile sınanarak somutlaştırılmıştır. Böylece kuramsal altyapı, yasal (ilkesel) dayanak, kriter ve öneriler koruma-kullanma dengesi matrislerinde şeffaf bir biçimde izlenebilmiştir **(Şekil 1.2)**.

Şekil 1.2: Koruma ve kullanma dengesi kriterlerinin belirlenmesi süreci **[Arkan, 2025]**.

Bitlis il merkezindeki taşınmaz kültür varlıklarının mevcut durumu ile bu varlıkların korunmasında karşılaşılan temel sorunlar çerçevesinde bir problem tanımı yapılmış, çalışmanın hipotezi net biçimde ortaya konmuştur. Hipotezde, yapıların işlevini yitirmesi ile fiziksel ve sosyal sorunlar arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ileri sürmekte; bu ilişkinin sürdürülebilir yapısal koruma ve kentsel kullanım stratejileri ile dengelenebileceği belirtilmektedir. Bu kapsamda çalışma, yalnızca mevcut sorunları tespit etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu sorunlara yönelik bilimsel temelli çözüm önerileri geliştirmeyi de amaçlamaktadır. Çalışmanın yöntemi, alanın seçilme nedeni, sınırlılıkları ve özgün katkısı bu bölümde açık bir biçimde tanımlanmıştır. Böylece tezin devamında sunulacak analizlerin ve yöntem önerisinin temelleri oluşturulmuştur.

1.5 Bitlis İlinde Mimari Mirasın Korunması ve Kullanımı ile İlgili Literatür

Bitlis il merkezindeki mimari mirasa ilişkin literatür taranarak koruma ve kullanım boyutları değerlendirilmektedir. Çalışmalar, tarihî yapıların belgelenmesi, tipolojik sınıflandırılması ve restorasyon süreçleriyle koruma alanına katkı sağlamakta; yeniden işlevlendirme ve kullanım odaklı yaklaşımlar ise kültürel mirasın çağdaş kentsel bağlamlarla bütünleşmesine imkân tanımaktadır. Böylece literatür, koruma-kullanma dengesinin tarihî çevre özelinde anlaşılması için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Bu bölümde, Bitlis il merkezindeki kültür varlıklarını konu alan bilimsel çalışmalar incelenmiştir. Öncelikle kapsamlı tipolojik yaklaşımlar sunan ve farklı yapı türlerini bir arada ele alan araştırmalara yer verilecek; ardından, belirli bir yapı türüne odaklanan monografik çalışmalar değerlendirilmiştir. Tek yapı ölçeğinde gerçekleştirilen veya farklı konular bağlamında çalışıp Bitlis'teki örneklerini kapsayan araştırmalar ile Bitlis il merkezini ilgilendiren ve çalışma alanının anlaşılmasına katkı sağlayan diğer çalışmalar ise kitap, tez ve makale başlıkları altında **Ek-B**'de sunulmuştur. Bölüm sonunda, yürütülen araştırmanın mevcut literatür içindeki yeri tartışılmıştır.

Arık [1971]'ın "Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı" adlı çalışması, Bitlis il merkezindeki tarihî yapıların önemli bir bölümünü kapsamlı biçimde belgeleyen ve analiz eden ilk akademik araştırmadır. Eserde, farklı dönemlere ait olmakla birlikte belirli üslup özelliklerinde benzerlikler taşıyan 44 yapı plan, fotoğraf ve krokiler eşliğinde incelenmiştir. Yapılar, plan tipleri, kütle düzeni, inşa teknikleri ve süsleme

özellikleri açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Çalışma, mimarlık ve sanat tarihi alanında Bitlis üzerine yapılan sonraki araştırmalara doğrudan kaynaklık eden temel bir çalışmadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından hazırlanan "Türkiye Vakıf Abideler ve Eski Eserler" adlı dört ciltlik çalışmanın Bitlis ilinin bulunduğu II. cildinde il sınırları içindeki 64 adet yapının ayrıntılı tanımlaması yapılmış, il merkezi ile ilgili kısımlarda **Arık [1971]** tarafından hazırlanan plan çizimlerine yer verilmiştir. Çalışılan yapıların 40' il merkezindedir **[Ötüken vd, 1976]**.

Abdüsselam Uluçam [2002]'ın Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II- Bitlis adlı eserinde, Van Gölü Havzası'nda yer alan iki şehirden biri olan Bitlis ili merkez ve ilçelerindeki anıtsal yapılar incelenmiştir. Çalışmada, nitelikli üç geleneksel ev örneğinin yanı sıra mezarlıklar gibi diğer kültür varlıkları da mimari açıdan tanıtılmıştır. Köprülere yalnızca isim düzeyinde değinilmiş, çeşmelere ise yer verilmemiştir.

Erşed Tokat tarafından 2024 yılında Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırlanan "17. Yüzyılda Bitlis Kent Dokusu" başlıklı doktora tezi, Osmanlı arşiv belgeleri, seyahatnameler ve haritalar ışığında kentin 17. yüzyıldaki morfolojik yapısını, mahalle düzenini, ulaşım ve su sistemlerini bütüncül olarak incelemiştir. Ortaçağ'da il merkezinde inşa edilip günümüze ulaşan 35 yapı kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Daha önce çoğunlukla tek yapı ölçeğinde ele alınan Bitlis'e dair literatürdeki boşluğu kent ölçeğinde doldurması açısından önemli bir çalışmadır **[Tokat, 2024]**.

Şahabettin Öztürk, 2002 yılında sanat tarihi alanında tamamladığı "Van Gölü Havzası Ortaçağ ve Sonrası Su Mimarisi*"* başlıklı doktora tezinde ve bu çalışmadan 2005 yılında türettiği "Bitlis Su Mimarisi" adlı kitabında, Bitlis'teki köprü, çeşme ve hamamların kapsamlı rölövelerini hazırlamış ve bu yapıların mimari özelliklerini ayrıntılı biçimde incelemiştir **[Öztürk, 2002; Öztürk, 2005]**.

Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Lisansüstü Enstitüsünde Bitlis ili ile ilgili 1983-1984 yıllarında eş zamanlı 4 adet yüksek lisans tez çalışması hazırlanmıştır. Bu çalışmalar o günkü koşullarda çoğu bakımsız ve harap durumda olan Bitlis'teki yapılar ile ilgili önemli belge niteliği taşımaktadırlar. "Bitlis İli Dini Yapıları" başlıklı tez çalışmasında Bayhan Akalın geleneksel yapım teknikleri hakkında bilgi verip il merkezindeki cami, medrese ve türbelerden 37 adet yapıyı tipolojilerine ayırıp süslemelerini incelemiştir

[Akalın, 1983]. "Bitlis Merkez İlçesi Sivil Yapılar" başlıklı tezinde Neşe Ergin yapıları Askeri, Dini ve Sivil yapılar olarak sınıflandırmaktadır. Sivil olmayan yapılar hakkında genel bilgiler veren yazar, sivil yapılardan geleneksel evler ile ilgili tipolojik örnekler vermiştir. Kısıtlılıklardan evler ile ilgili rölöve veya kroki çalışmamıştır **[Ergin,1983]**. Özcan Gürsel "Bitlis Gökmeydan İhlasiye Medresesi ve Türbeleri" başlıklı tez çalışmasında ilgili yapılar ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra tasarım ilkeleri, plan özellikleri, taşıyıcı sistem, süsleme analizleri yapmıştır. Yapılar ile ilgili koruma önerisinin yanı sıra medrese yapısı için yeniden kullanım önerisi geliştirilmiştir **[Gürsel, 1984]**. Yaman İrepoğlu "Bitlis El Aman Hanı" adlı tezinde harabe haldeki hanın Osmanlı mimarisindeki konumuna değinerek han ile ilgili koruma ve işlev önerisinde bulunmuştur **[İrepoğlu, 1983]**.

Bitlis El-Aman Hanı ve yeniden işlevlendirilmesine yönelik tek yapı ölçeğinde iki yüksek lisans tezi ve iki makale çalışması bulunmaktadır. Tezlerde analitik rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri çizilmeden değerlendirmeler yapılmıştır. Yaprak Berna Süphanoğlu'nun İç Mimari ve Dekorasyon Anabili Dalı'nda hazırladığı "Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Bitlis El-Aman Kervansarayı Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinde, ildeki 15 han hakkında bilgi verilmiş; kervan yolları üzerindeki Bitlis'in önemi vurgulanmış ve yeniden işlevlendirilen hanlar örneklerle açıklanmıştır. Yapı için krokiler üzerinden yeniden işlevlendirme önerisi sunulmuştur. Nazdar Deniz Demirhan'ın Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı'nda hazırladığı "Bitlis El-Aman Hanı'nın Yeniden İşlevlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinde ise, ildeki 8 han hakkında genel bilgiler verilmiş ve El-Aman Hanı için yeniden işlevlendirme önerisi geliştirilmiştir **[Demirhan, 2022]**. Ayrıca **Karaşin ve Öztürk [2006]**'ün "Bitlis El-Aman Hanı Sağlıklaştırma Çalışmaları" adlı çalışması güçlendirme ve koruma önerileri sunarken; **Öztürk ve Özeke [2011]** ise yapı için yeniden işlevlendirme önerileri geliştirmiştir.

Filiz Başbaydar Belli tarafından Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nda 2023 yılında hazırlanan "Bitlis Kentindeki Ribat, Han ve Kervansaraylar" başlıklı doktora tezinde, ribat, kervansaray ve han yapıları ele alınmış; bu yapıların plan, cephe ve süsleme elemanları incelenmiştir. Çalışma kapsamında, il sınırları içinde yer alan ve günümüze ulaşan 16, günümüze ulaşamayan 6 olmak üzere toplam 22 yapının tipolojisi belirlenmiştir **[Başbaydar Belli, 2023]**.

Geleneksel konut mimarisi ile ilgili Yüksel Sayan ve Şahabettin Öztürk'ün hazırladığı "Bitlis Evleri" adlı kitapta nitelikli Bitlis evlerinden 12 adeti çalışılmıştır. Yapı elemanı ve süsleme ögeleri detaylarıyla incelenmiştir **[Sayan ve Öztürk, 2001]**.

Gülin Payaslı Oğuz'un, 2011 yılında Restorasyon Anabilim Dalı'nda hazırladığı "Kentsel Koruma Çalışmalarında Mekânsal-Sosyal Yapı İlişkisinin Bitlis Kent Merkezinde Örneklenmesi" başlıklı doktora tezi ile bu tezden 2012 yılında ürettiği "Bitlis Kentsel Sit Alanında Sosyal Yapı Analizi" adlı çalışması, konut mimarisi üzerine yapılmış en kapsamlı araştırmalardandır. Çalışmalarda, 96 adet Geleneksel Bitlis Evi incelenmiş; değişen sosyal yapı ile geleneksel konut arasındaki ilişki ele alınmıştır **[Payaslı Oğuz, 2011; Payaslı Oğuz, 2012]**.

Yıldız Teknik Üniversitesi ile Bitlis Koruma Uygulama ve Denetim Bürosu (KUDEB) iş birliğinde 2018 yılında gerçekleştirilen çalıştay kapsamında, geleneksel konutlara yönelik tipolojik değerlendirmeler ve koruma önerileri "Bitlis Evleri- Dünü, Bugünü, Yarını" adlı kitapta Ergün Şimşek tarafından derlenmiştir. Çalışmada, çalıştayda üretilen 25 adet ve KUDEB tarafından hazırlanan 12 adet kroki kullanılarak bir katalog oluşturulmuştur **[Şimşek, 2020]**. Aynı çalıştay verilerine dayanan ve benzer bir kurguyla hazırlanan Cahit Üstündağ'ın, Mimarlık Anabilim Dalı'nda hazırladığı "Geleneksel Bitlis Evlerinin Sürdürülebilirliği İçin Yapısal Analizler ve Öneriler" başlıklı yüksek lisans tezinde ise, BETAV tarafından Fuat Sezgin Bilim ve Kültür Evi olarak yeniden işlevlendirilen yapının restorasyon süreci tek yapı ölçeğinde ele alınmıştır **[Üstündağ, 2022]**.

İncelenen çalışmalar neticesinde anıtsal mimari ile ilgili en önemli kaynağın 1971 yılında M. Oluş Arık tarafından hazırlanan çalışma olduğu ve diğer çalışmaların ekseriyetle bundan faydalandığı tespit edilmiştir. Bu çalışma kapsamında da yararlanılan temel kaynaklardan olan bu eser "Selçuklu Rönesansı" kapsamında değerlendirilmeyen yapılar eklenmiş, ayrıca çalışılmış olan bu yapılara ait çizimler güncellenmiştir. Bu kitabın yapıldığı süreçte yapılar bakımsız veya harap durumda olduklarından bazı bölümler hakkında varsayımlarda bulunduğu gözlemlenmiştir.

Geleneksel konutlar ile ilgili Gülin Payaslı Oğuz tarafından hazırlanan ve oda modülünü temel alan çalışması diğer önemli kaynaktır. Oğuz tarafından tescile değer olduğu düşünülen ve krokileri çizilen 15 adet yapıdan bir kısmının süreç içerisinde tescillenmesi çalışma hakkında isabetli bir girdi olarak görülmüştür. Şahabettin

Öztürk tarafından çalışılan su mimarisi yapılarından köprülere ait rölöve çalışması yapılmıştır. Mevcut araştırmada ise, köprülerin tipolojik özellikleri ile koruma sorunları ele alınmış, ancak rölöve çizimleri üretilmemiştir.

2025 yılında tamamlanan bu çalışma, Bitlis il merkezindeki tüm tescilli yapı türlerinin birlikte ele alındığı, plan krokileri güncellenmiş ve tipolojik özellikleri sistematik olarak incelenmiş kapsamlı bir araştırmadır. Çalışma sürecinde, her bir yapının mevcut durumu yerinde tespit edilerek belgelenmiş, böylece hem envanter verilerinin güncellenmesi hem de zaman içindeki değişimlerin izlenebilir hâle getirilmesi sağlanmıştır. Kentsel doku analizleri kapsamında çalışılan her yapı için çalışma sürecindeki durumları kayıt altına alınmıştır. Tarihi çevre sınırlarında kentsel ölçekte gerçekleştirilen çalışmaların kültür varlıklarıyla ilişkisi incelenmiştir. Koruma ve kullanma ilişkisi tarihsel ve kuramsal yönleriyle ele alınmış; ulusal ve uluslararası belge, ilke ve uygulamalar üzerinden dengenin nasıl şekillendiği belirlenen kriterlerle analiz edilmiştir. Çalışma mevcut literatürü tamamlayıcı nitelikte olup, kapsamı ve yaklaşımıyla kentsel ölçekten yapısal müdahalelere uzanan çok katmanlı bir yöntem sunmaktadır.

2. KORUMA ve KULLANMA DENGESİ

Bitlis il merkezindeki taşınmaz kültür varlıklarının karşı karşıya olduğu fiziksel, sosyal ve yönetsel sorunlar tanımlanarak, bu varlıkların sürdürülebilir biçimde korunabilmesi için bütüncül stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sorunların sürdürülebilir koruma ile uyumlu bir biçimde ele alınabilmesi için koruma ve kullanma dengesi kavramının teorik ve pratik düzeyde anlaşılması gereklidir. Bu nedenle bu bölüm, söz konusu dengenin kavramsal temellerini açıklamak, tarihsel gelişimini irdelemek ve farklı ölçeklerde benimsenen uygulama modellerini karşılaştırmak amacıyla ele alınmıştır. Uluslararası ilke ve belgeler ışığında şekillenen yaklaşımların yanı sıra Türkiye'deki mevzuat ve kurumsal yapı çerçevesinde geliştirilen politikalar da değerlendirilerek, koruma-kullanma dengesi konusunda bütüncül bir anlayışın oluşturulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, sonraki bölümlerde önerilecek strateji ve yöntemlerin dayanağı olacak bir düşünsel altyapı kurulacaktır.

Kültür, toplumların tarihsel süreçte biriktirdiği maddi ve manevi değerler, inançlar, ritüeller ve sanatsal ifadelerin bütünüdür; toplumsal kimliği şekillendirir, etkileşimlerle yeniden üretilir ve değişen koşullara uyum sağlar **[Blake, 2000; Eliot, 2010]**. Kültürel miras, bu birikimin geçmiş ile gelecek arasında köprü kuracak şekilde aktarılması sürecini ifade eder ve somut (taşınır-taşınmaz) ile somut olmayan (sözlü gelenekler, gösteri sanatları, ritüeller) unsurları içermektedir **[Prott vd., 1992; ICOMOS, 2002; Vecco, 2010]**. Kültür varlıkları, toplumsal hafızayı somutlaştıran tarihî, sanatsal, bilimsel ve estetik değerler olup; taşınır olanlar heykel, el yazması ve sanat eserlerini, taşınmaz olanlar ise anıt, tarihi alan ve yapı gruplarını kapsar **[Kalman ve Létourneau, 2020; Hallaç ve Şahin, 2021; Kutut vd., 2021]**. Bu unsurlar, geçmişin izlerini taşımalarının yanı sıra, sanatsal ve mühendislik birikimlerinin göstergesi olarak, ulusal ve uluslararası mevzuatlar çerçevesinde gelecek kuşaklara aktarılması gereken değerlerdir.

Özgün yapı, yapı grubu veya yapı parçasının tarihsel, bilimsel, estetik, ekonomik, sosyal ve benzeri değerlerinin belirlenme süreci değer analizi olarak ifade edilmektedir. Değer analizi farklı araştırmacılar ve kurumlar tarafından değişik kriterlerle kategorize edilebilmektedir. En önemli değer olan özgünlüğüne ek olarak aşağıda sıralanan değerlerden bir veya birkaçını taşımasıyla mümkün olur **[Feilden,**

2007; De la Tore, 2013; Mason, 2002; Koşun, 2018; Kuban, 1969; Heras vd., 2019; Campelo vd., 2018; ICOMOS Türkiye, 2013] (Tablo 2.1).

Tablo 2.1: Değer analizi tipolojileri **[Arkan, 2025]**.

Kuramcı/Kuruluş/Organizasyon	**Değerler**
Feilden (2007)	Duygusal Değerler: Merak, Kimlik, Süreklilik, Saygı ve yüceltme, Sembolik ve Manevi Kültürel Değerler: Belgesel, Tarihi, Arkeolojik ve zaman, Estetik ve Mimari, Dokusal, Peyzaj ve Ekolojik, Teknolojik ve Bilimsel Kullanım Değerleri: İşlevsel, Ekonomik (turizm dahil), Sosyal (kimlik ve süreklilik), Eğitsel, Politik
Reigl (1902)	Zaman, Tarihi değer, Kullanım, Yenilik
Lipe (1984)	Ekonomik, Estetik, İlişkisel-sembolik, Bilgilendirici
Bura Charter (1998)	Estetik, Tarihi değer, Bilimsel, Sosyal (manevi, politik, ulusal ve diğer kültürel değerler dahil)
Frey (1997)	Ekonomik-parasal, Seçenek Değeri, Varlık Değeri, Mimari, Prestij, Eğitsel
English Heritage (1997)	Kültürel, Eğitsel ve akademik, Ekonomik, Kaynak, Rekreasyonel, Estetik
ICOMOS Türkiye (2013)	Özgünlük, Bütünlük, Tarihsel değer, Belgesel değer, Estetik ve sanatsal, Teknik ve teknolojik değer, Enderlik- teklik değeri, Grup değeri, Folklorik değer

Değer analiz süreci, bu varlıkların korunması, restorasyonu ve sürdürülebilirlikleri için bir altlık oluşturmaktadır. Herhangi bir kültür varlığının değer analiz süreci dört farklı aşamada değerlendirilebilir. Bu süreçler ve tanımları hakkında bilgiler **Tablo 2.2**'de gösterilmiştir **[ICOMOS Türkiye, 2013; Armitage ve Irons, 2013; Mason ve Awrami, 2002; Jokilehto, 2008; Bello, 2017]**.

Tablo 2.2: Değer analizi süreci **[Arkan, 2025]**.

Süreç	**Tanım**
Araştırma	Kültür varlığının tarihsel, mimari ve benzeri özellikleri hakkında olabildiğince bilgi ve veri toplanması
Değerlendirme	Kültür varlığı hakkında toplanan bilgi ve verilerin bilimsel yöntemler kullanılarak analiz edilmesi ve varlık ile ilgili değerlerin belirlenmesi
Raporlama	Yapılan analizlerin kullanıcı ve karar vericilerin kullanılabilmesi adına raporlanması
Koruma Stratejileri	Elde edilen tüm veriler ışığında çalışmaya konu olan kültür varlığının koruma ve korunma yöntemlerin önerilmesi ve geliştirilmesi

Koruma, bir unsurun yok olmasını veya ihmal edilmesini önlemek amacıyla özgünlüğünün titizlikle muhafaza edilmesi olup; biçim, malzeme, kullanım, gelenek, teknik, konum, çevresel bağlam ve ruh gibi unsurlar üzerinden sanatsal, tarihî, sosyal ve bilimsel değerleri ortaya koyar **[Feilden, 2007]**. Minimum müdahale ilkesiyle yürütülen bu süreç, disiplinler arası iş birliğiyle önleyici tedbirlerden restorasyona uzanmakta ve geri döndürülebilir uygulamalarla gelecekteki müdahaleleri kısıtlamamayı hedeflemektedir **[Muñoz-Viñas, 2005; Djabarouti, 2024]**. Müdahaleler; bakım, onarım, sağlamlaştırma, bütünleme, restorasyon, rehabilitasyon, yeniden kullanım, rekonstrüksiyon, çağdaş ek ve taşıma gibi aşamaları içermektedir **[Feilden, 2007; Zakar ve Kutgün, 2015; Ahunbay, 2019]**. Ancak tarihi yapılar, yıkımın yanı sıra düşüncesiz değişiklikler ve aşırı müdahalelerle de geri dönülmez biçimde zarar görebilmektedir. Bu nedenle koruma, toplumsal belleğin sürekliliğini sağlayarak geçmiş ile gelecek arasında köprü kurmaktadır **[Djabarouti, 2024; Evans, 2019]**.

Günümüzde kültür varlıklarının korunması, yalnızca fiziksel yapıları değil; sosyal, ekonomik ve manevi unsurları da kapsayan, değerlere dayalı bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, anıtların hem estetik eser hem de tarihi kaydolarak ikili rolünü vurgulayan Venedik Tüzüğü (1964) ile başlamış; Nara Özgünlük Belgesi (1994) ise kültürel çeşitliliğe saygılı, bağlama uyumlu ve esnek koruma ilkelerini benimsemiştir **[ICOMOS, 1964; ICOMOS, 1994]**. Koruma, değerlerin doğuştan değil, paydaşlarca atfedilen ve bağlama göre değişebilen nitelikler olduğunu kabul etmektedir **[Mason ve Avrami, 2002; de la Torre, 2000; Stovel, 1995]**. Modern yaklaşım, kültürel kaynakların değerini yitirmeden korunmasını, geleceğe zengin ve çeşitli bir miras aktarılmasını ve kapsayıcılığı ön planda tutan durumsal bir perspektifi amaçlamaktadır **[Kuban, 1984; de la Torre, 2013; Girogallis, 2024]**.

Sürdürülebilirlik, sosyal, çevresel ve ekonomik boyutları dikkate alarak doğal kaynakların korunmasını ve gelecek nesillere sağlıklı yaşam alanları bırakılmasını amaçlayan bir anlayış olarak tanımlanmıştır. Kültürel miras, bu yaklaşımın ayrılmaz bir parçası olarak sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle ilişkilendirilmiştir. Çevresel boyut, taşınmaz kültür varlıklarının yerel malzemeler ve doğal çevreyle uyumlu inşa edilmesi sayesinde ekosistemlerin korunmasına katkı sağlamış; ekonomik boyut, yeniden kullanım, sürdürülebilir turizm ve yerel ekonominin canlandırılmasıyla kültürel kimliği desteklemiştir **[Okba ve Embaby, 2013; Harrison, 2012; Zhao vd.,**

2023; Mazzetto, 2023]. Ancak aşırı turizmin olumsuz etkilerini önlemek için sürdürülebilir yönetim stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir **[Elyası ve Yamaçlı, 2023; Cruz, 2017; Barthel-Bouchier, 2016]**. Sosyal boyut ise mirasın toplumsal kimlik, aidiyet ve dayanışmayı güçlendiren rolünü vurgulamış; kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarımını sağlamıştır **[Roca vd., 2019; Mazzetto, 2023]**.

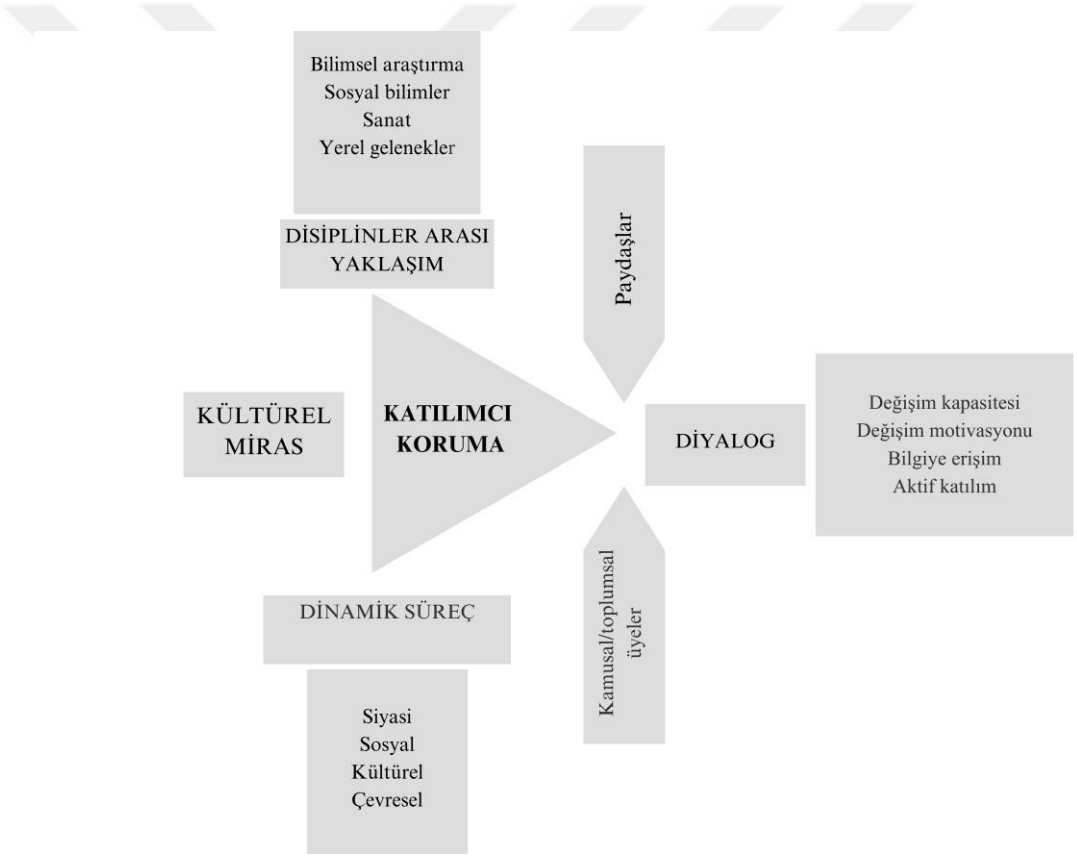
Bu bölümde, kültürel mirasın korunması ve kullanılması arasındaki ilişkinin farklı boyutları kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Öncelikle planlama ve yönetim yaklaşımları incelenmiş, koruma süreçlerinin kurumsal ve stratejik çerçevesi ortaya konulmuştur. Ardından uygulama ve müdahale süreçleri değerlendirilmiş, kentsel yenileme, dönüşüm ve yeniden kullanım gibi yöntemlerin sahadaki yansımaları tartışılmıştır. Bu süreçlerin sosyal ve ekonomik etkilerinin irdelenmesi amacıyla turizm, soylulaştırma ve toplumsal katılım olguları üzerinde durulmuştur. Ayrıca belgeleme ve izleme mekânizmaları çerçevesinde risk yönetimi, afetlere hazırlık ve sürdürülebilirlik bağlamında geliştirilen yöntemler aktarılmıştır. Son olarak, uluslararası ve ulusal düzeyde benimsenen mevzuat, politikalar ve tüzükler ile alan özelinde yapılmış önceki çalışmalar incelenmiş, kuramsal tartışmaların uygulamadaki karşılıkları değerlendirilmiştir.

2.1 Yönetim ve Planlama

20. yüzyılın sonlarından itibaren kentlerin planlanması ve korunmasında statik alan koruma yaklaşımları yerini, tüm paydaşların katılımıyla sürdürülebilir çözümler üreten planlama anlayışına bırakmıştır **[Ceyhan, 2005; Konstantinidou, 2015]**. Bu anlayış, ulusal düzeyde 5366 Sayılı Kanun'un 1. maddesinde tarihi ve kültürel taşınmazların bulunduğu alanların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması ilkeleriyle desteklenmiştir **[Resmî Gazete, 2005]**. Kültürel mirasın korunmasında önemli bir araç olan planlama, bilimsel yöntemlere dayalı program ve projelerin hazırlanması ve uygulanmasını kapsamakta; alan yönetimi ise ekosistem hizmetleri, doğal kaynaklar, kültürel miras ve sosyal ihtiyaçlar arasında denge kurmayı gerektirmektedir **[Özden ve Görgülü, 2006; Orbaşlı, 2002; Kalman ve Létourneau, 2020; Peters, 2020]**. Koruma-planlama süreci belediyeler, yerel halk, STK'lar, özel sektör ve akademi gibi çok sayıda aktörün katılımıyla yürütülmekte; yönetsel boyutta yetkili kurumlar yasal çerçeveyi belirleyerek uygulamaları denetlemektedir **[Heras vd., 2019; Feilden ve Jokilehto, 1993; Ornelas vd., 2023]**. Kentsel tasarım rehberleri ise kültürel miras

alanlarında özgün kimliği koruyarak yeni işlevlerle uyumlu yapılaşmayı sağlamakta, çevresel ve toplumsal uyumu gözeten ilkelerle hem korumayı hem de dönüşümü desteklemektedir **[Polat vd., 2018; Yavaş, 2012; Adilhan ve Ünverdi, 2018]**.

Katılımcı koruma, toplum üyelerinin mirasın korunması ve yönetimine aktif katılımını, uzman-halk iş birliğini ve kültürel değerlere saygıyı teşvik eden bir yaklaşımdır. Spiridon ve Sandu'ya (2015) göre bu yöntem, sosyal, bilimsel ve kültürel boyutları bütünleştirerek kapsayıcılık sağlar; pasif gözlemden araştırma ve kaynak yönetimine uzanan etkinliklerle toplulukların güçlenmesine, kültürel bütünlüğün korunmasına ve sosyo-ekonomik ile çevresel hedeflerin ilerletilmesine katkıda bulunmaktadır **(Şekil 2.1)**.

Şekil 2.1: Kültürel mirasın korunması sürecinde katılımcı koruma süreçleri **[Spiridon ve Sandu, 2015]**.

Geçmişten geleceğe kültürel sürekliliği hedefleyen koruma anlayışı, seçici biçimde belli dönem veya stilleri öne çıkaran yaklaşımlardan, tarihi çevrelerde "canlılık" ve "süreklilik" ilkesine odaklanan güncel yaklaşımlara evrilmiştir **[Karakul, 2011]**. Günümüzde, yalnızca fiziksel unsurlara odaklanmak yerine, hızla değişen koşullar

karşısında yapıların ve çevrelerin somut ve somut olmayan tüm değerleriyle yaşamını sürdürebilmesi, koruma yaklaşımlarının temel hedefi hâline gelmiştir **[Karakul, 2011; Heras vd., 2019; Kutut vd., 2021]**. Bu çok boyutlu ve karmaşık süreç, farklı parametrelerin karşılıklı etkileşimini dikkate alan disiplinler arası bir çalışma gerektirmektedir.

Bütünleşik koruma; yönetim, koruma, sürdürülebilirlik ve kapsayıcılığı bir arada ele alan, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları bütünleştiren bir yaklaşımdır **[Sahraiyanjahromi ve Türker, 2021; Alzahrani, 2013; da Costa, 2015]**. Bu metodoloji, disiplinler arası iş birliğiyle doğal ve kültürel varlıkların korunmasını hedeflemekte ve minimum müdahale ilkesi doğrultusunda doğal kaynakların korunması, toplumsal refahın sağlanması ve kültürel mirasın yaşatılması arasında denge kurmaktadır **[Matarrita-Cascante vd., 2019; Heras vd., 2019 Ziegler vd., 2024; Tira ve Türkoğlu, 2023]**. Yerel halkın sürece dahil edilmesi, kültürel değerlerin sahiplenilmesini güçlendirerek koruma etkinliğini artırmaktadır **[Rebec vd., 2022; Roca vd., 2019; Li ve Tang, 2023]**. Çevresel değişimler ve toplumsal dinamikler dikkate alındığında, uzun vadeli sürdürülebilirlik hedeflerinin belirlenmesi ve sürekli izleme-değerlendirme mekânizmalarının uygulanması önem taşımaktadır **[Niemczewska, 2021; Cavagnoli, 2024; Rodwell, 2003]**.

Kentsel koruma, odak ve yöntemlerdeki değişimi yansıtan dönüşümsel bir evrim geçirmiştir. Başlangıçta anıtların korunmasına odaklanan yaklaşımlar, zamanla tüm kentsel çevreleri kapsayacak şekilde genişlemiş; hedefler, tarihi kentlerin hem işlevsel hem de canlı kalmasını sağlarken kültürel mirası planlama süreçlerine entegre etmeye yönelmiştir **[Larkham, 2002; Taylor, 2016]**. Statik korumadan dinamik kentsel yenilemeye geçiş, yeniden kullanım, topluluk katılımı ve sürdürülebilir stratejilerin öne çıkmasını sağlamıştır **[Chandan ve Kumar, 2019]**. Türkiye'de kentsel koruma, 1960'lardan itibaren Safranbolu ve İstanbul Sur içi gibi alanlarda sistematik olarak uygulanmış, ancak hızlı kentleşme ve kaynak yetersizliği gibi zorluklarla karşılaşmıştır **[Kuban, 2001]**.

Son dönem çalışmalar, miras-kalkınma entegrasyonunu kültürel değerlerin sürekliliğini korurken kentsel büyümeyi dengeleyen dinamik bir süreç olarak tanımlamaktadır. Katar gibi petrol kaynaklı hızlı kentsel genişlemenin tarihî çekirdekleri yerinden ettiği bağlamlarda, gelişim baskılarını geleneksel mimari ve yerel kimliğin devamlılığı ile uzlaştırmak için bütünleşik planlama araçları ve

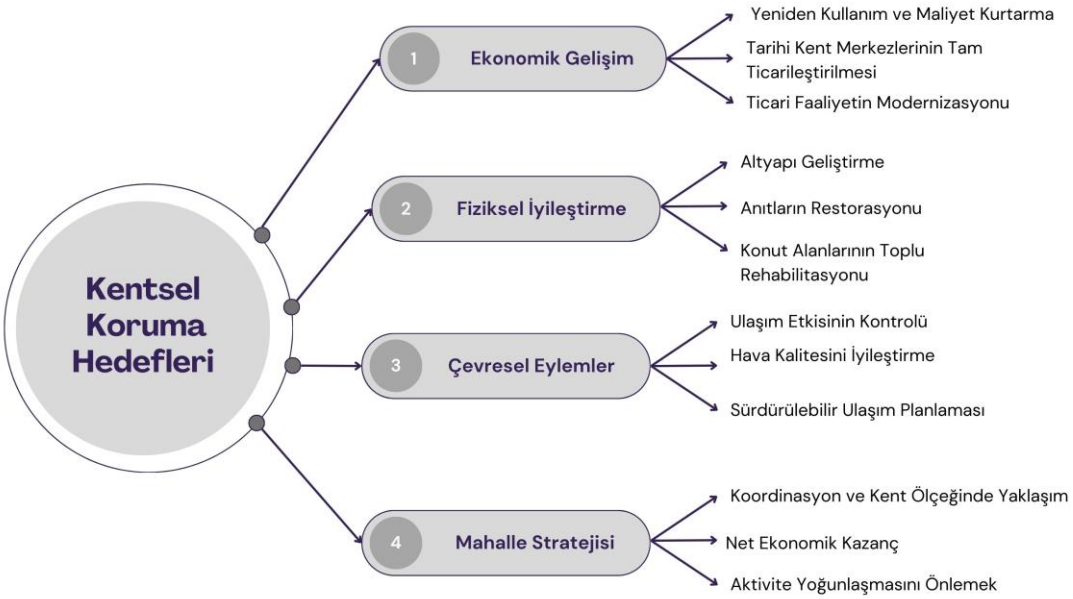
sürdürülebilir koruma stratejileri gereklidir **[Fadli ve AlSaeed, 2019]**. UNESCO'nun Tarihî Kentsel Peyzaj Tavsiyesi, kültürel mirası sürdürülebilir kalkınmanın daha geniş hedefleriyle ilişkilendirerek bu dönüşümü desteklemiş koruma politikalarının eşgüdümünü önermiştir. Bordeaux örneği, tarihî merkezlerin "müzeleştirilmesini" önleyen ve uyarlanabilirliğini "yaşayan şehirler" olarak sürdüren mirasa duyarlı imar kararları ve katılımcı planlama yaklaşımıyla bu çerçevenin başarılı bir uygulamasını göstermektedir **[Appendino, 2017]**. Eleştirel miras çalışmaları ise mirasın yalnızca durağan maddi bir varlık değil, etkin bir toplumsal ve kültürel süreç olduğunu vurgulamakta; bu nedenle etkili entegrasyonun ötesine geçerek çok sesli ve topluluk temelli yorumları benimsemesi, yerel grupları güçlendirmesi ve kentsel dönüşümü arabulucu bir şekilde yönlendirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır **[Smith, 2020]**.

Akkar [2006], Türkiye'de kentsel korumanın neoliberal politikalarla iç içe geçerek ekonomik getirilerin kültürel sürekliliğin önüne geçtiğini belirtir. Buna rağmen, yenileme projeleri tarihsel bütünlük ile modernizasyon arasında denge arayışındadır. Uluslararası çerçeveler, ortaklıklar ve topluluk katılımının korumayı sürdürülebilir kılmadaki önemini vurgulamakta, Türkiye'nin bu deneyimleri politika düzeyinde daha fazla entegre edebileceğini göstermektedir **[Akkar, 2006]**. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanmadan günümüze, koruma ve dönüşümdeki görev ve sorumluluklar toplumsal yapılar ve siyasi dinamiklere bağlı olarak değişmiş; bu gelişimin dönemselleştirilmiş özeti **Tablo 2.3**'te sunulmuştur **[Roberts ve Sykes, 1999]**.

Tablo 2.3: Kentsel koruma politikalarının gelişimi **[Roberts ve Sykes, 1999]**.

Dönem/Politika Türü	Ana Strateji ve Yönelim	Ana Aktörler/Paydaşlar	Mekânsal Faaliyet Düzeyi	Ekonomik Odak	Sosyal İçerik	Çevresel Yaklaşım
1950'ler-Yeniden İnşa (Reconstruction)	Eski bölgelerin ana planlara dayalı olarak yeniden inşası ve genişletilmesi, banliyö büyümesi	Ulusal ve yerel yönetimler, özel sektör	Yerel ve saha ölçeğine vurgu	Kamu sektörü yatırımları, sınırlı özel sektör katılımı	Konut ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi	Peyzaj düzenlemeleri
1960'lar-Canlandırma (Revitalisation)	1950'ler temasının devamı, banliyö ve çevresel büyüme	Kamu ve özel sektör arasında dengeli bir rol	Bölgesel faaliyet düzeyinin ortaya çıkışı	Özel yatırımların artan etkisi	Sosyal refah düzeyinin iyileştirilmesi	Seçici iyileştirmeler
1970'ler-Yenileme (Renewal)	Yerinde yenileme ve mahalle projelerine odaklanma (hala çevresel gelişim)	Özel sektörün artan rolü, yerel yönetim	Başlangıçta bölgesel odak, sonrasında daha yerel odak	Kamu sektöründe kaynak kısıtları, özel sektör yatırımları	Toplum temelli eylemler, toplumsal güçlendirme	Yenilikçi iyileştirmeler
1980'ler-Yeniden Geliştirme (Redevelopment)	Simge projelerle büyük ölçekli yeniden geliştirme	Özel sektör hâkimiyeti, özel ajanslar	Saha odaklı, sonrasında yerel düzeye vurgu	Özel sektörün hâkimiyeti, seçici kamu fonları	Seçici devlet desteğiyle toplum dayanışması	Daha geniş çevresel kaygılar
1990'lar-Yeniden Üretim/Dönüşüm (Regeneration)	Entegre uygulamalar ve politikalarla kapsamlı kentsel dönüşüm	Ortaklıklar (kamu, özel, gönüllü sektörler)	Stratejik perspektifler, bölgesel faaliyet büyümesi	Dengeli finansman (kamu, özel, gönüllü sektörler)	Toplum rollerine vurgu	Çevresel sürdürülebilirlik vurgusu

Kentsel koruma, tarihi ve kültürel mirası modern kentsel gelişimin gereksinimleriyle dengelemeyi amaçlayarak anıt restorasyonu, uyarlanmış yeniden kullanım, altyapı iyileştirmeleri ve çevresel sürdürülebilirlik gibi hedefleri kapsar. Etkili koruma; toplumsal katılım, yeni ve eski yapıların uyumlu entegrasyonu ve sürdürülebilir turizm stratejileriyle tarihi bütünlüğü korurken ekonomik uygulanabilirliği destekler. Bu yaklaşım, kültürel koruma, çevresel sorumluluk ve kentsel yenilemenin kesişiminde konumlanır. Kentsel koruma hedefleri **Şekil 2.2**'te sunulmuştur **[Chandan ve Kumar, 2019]**.

Şekil 2.2: Kentsel koruma hedefleri **Chandan ve Kumar [2019]**'dan türetilmiştir.

2.2 Kentsel ve Çevresel Bağlam

Geçiş alanları veya tampon bölgeler, korunan esas miras alanları ile bunların daha geniş kentsel veya doğal çevreleri arasındaki kritik mekânsal ve yönetsel arayüzler olarak tanımlanmaktadırlar. Başlangıçta Dünya Miras Alanlarında üstün evrensel değeri dış tehditlerden korumak için tasarlanan tampon bölgeler, giderek korumayı kalkınma ile bütünleştiren planlama araçlarına dönüşmüştür **[Zhang vd., 2022]**. Kültürel peyzajlarda tampon bölgeler yalnızca olumsuz fiziksel ve görsel etkileri azaltmakla kalmaz, aynı zamanda korunan varlıklar ile çevredeki kent dokusu arasındaki mekânsal, sosyal ve işlevsel bağlantıları sürdürerek dinamik bütünlüğü korur; bu sayede kültürel miras ile ilgili politikaları kentsel yönetişim ve katılımcı planlama ile uyumlu hale getirmektedir **[Schlee, 2017]**. Bununla birlikte, çalışmalar tampon bölgelerin özellikle Dünya Mirası bağlamlarında tutarsız şekilde tasarlandığını ve yetersiz düzenlendiğini ortaya koymaktadır; UNESCO her ne kadar tampon bölgeleri zorunlu koruma katmanları olarak tanımlasa da yerel uygulamalar büyük farklılık göstermekte ve paydaş katılımı ile turizm yönetimi için potansiyel çoğu kez yeterince değerlendirilememektedir **[Vanhuele ve Vanneste, 2025]**. Bu nedenle giderek artan sayıda çalışma, ekolojik direnç, görsel süreklilik ve topluluk gelişimini birleştiren, bütüncül ve bağlama duyarlı tampon bölge stratejilerinin benimsenmesi

önerilmektedir. Böylece mirasın dinamik kentsel sistemler içinde uzun vadeli yaşatılabilirliği güvence altına alınabilecektir.

Görsel ilişkiler ve miras alanlarının silüetlerinin korunması, çağdaş koruma ve kentsel yönetim araştırmalarında kritik temalar olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'deki alan yönetim planlarına ilişkin çalışmalar, yüksek katlı ve plansız yapılaşmanın özgün bakı noktalarını, kentsel panoramaları ve silüet değerlerini bozarak kültürel miras alanlarındaki üstün evrensel değeri tehdit ettiğini göstermektedir **[Özkaraca Özalp ve Halaç, 2024]**. **Sukwai vd. [2022]**, bakı koridorları ve silüet analizlerinin, düşük ya da orta yükseklikte dahi olsa uygunsuz yapılaşmanın kültür peyzajları nasıl zedelediğini ortaya koyduğunu vurgulamaktadır. Görsel hassasiyet değerlendirmesi ile görüş alanı ve silüet analizlerinin birleşimi, tarihi kentlerde mekânın okunabilirliğini ve algılanabilirliğini korumada etkili bir yöntem olarak tanımlanmıştır **[Sukwai vd., 2022]**. Bu bulgular, görsel bütünlük ve vista yönetiminin yalnızca estetik değil, aynı zamanda miras kimliğinin algısal sürekliliği için de temel olduğunu göstermektedir.

Görsel değerlendirmelerin ötesinde, Miras Etki Değerlendirmesi -Heritage Impact Assessment (HIA)- çerçeveleri, anıt-çevre bütünlüğüne yönelik gelişim tehditlerini daha bütüncül biçimde ele almak üzere geliştirilmiştir. **Ashrafi vd. [2022]**, Çevresel Etki Değerlendirmesi'nden (ÇED) -Environmental Impact Assessment (EIA)- türeyen HIA'nın, yeni yapılaşmanın üstün evrensel değer, özgünlük ve bütünlük üzerindeki etkilerini öngörüp azaltmayı amaçlayan bir çatışma çözme aracı olduğunu belirtmektedir. Ancak bazı eleştiriler, mevcut ICOMOS HIA kılavuzlarının aşırı "koruma odaklı" ve katılım boyutu sınırlı kaldığını, bu durumun paydaşlar arasında iletişim kopukluğu yarattığını ortaya koymaktadır **[Patiwael vd., 2019]**. Tescilsiz yapılar, tarihî alanların bütünlüğü ve özgünlüğünü tehdit ederek kültürel mirasın korunmasında önemli zorluklar yaratmaktadır. Araştırmalar, bu yapıların kentsel peyzajın görsel bütünlüğünü ve mekânsal karakterini bozarak uyumsuz yapılaşma ve çevresel baskılara karşı kırılganlığı artırdığını göstermektedir **[Historic England, 2019]**. Bu yüzden tescilsiz yapıların ve kontrolsüz gelişimin tampon bölgelerde çevresel ve insan kaynaklı riskleri-silüetin bozulması, malzeme yıpranması ve görsel bölünme dahil- artırdığı vurgulanmaktadır **[Žarnić vd. 2015]**. Bu nedenle risk temelli veri protokollerinin ve proaktif HIA süreçlerinin koruma planlamasıyla bütünleşmesi, anıt-çevre ilişkisinin güçlendirilmesine ve görsel karakterin sürdürülebilir kalkınma içinde korunmasına katkı sağlamaktadır.

Üst ölçek planlarda alınan kararlar, kentsel gelişim alanları ile tescilli yapıların bulunduğu bölgelerde koruma ve kullanım ilişkisini doğrudan belirlemektedir. Türkiye'de 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile 5226 sayılı değişiklik, sit alanlarında planlama sürecini koruma öncelikli kılmış; bu doğrultuda ticaret ve konut alanları gibi işlev kararlarının kültürel mirasın korunmasıyla uyumlu olması zorunlu hale getirilmiştir **[Resmî Gazete, 1983; 2004]**. KAİP'ler, bu sürecin uygulama aracı olarak geliştirilmiş; yalnızca fiziksel dokunun değil, aynı zamanda alanın kullanım biçimlerinin de düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır **[Resmî Gazete, 2005]**.

Tarihi çevrede kentsel yenileme, fiziksel olarak yıpranmış veya işlevini kaybetmiş alanların modern kent yaşamına uyumlu hale getirilirken kültürel ve mimari değerlerin korunmasını, sosyal hafızanın sürdürülmesini ve ekonomik canlanmanın desteklenmesini amaçlayan bütüncül bir süreçtir **[Ahunbay vd., 2016]**. Çevre kalitesini iyileştirme, kentsel çürümeyi önleme, özgün mimariyi koruma, yerel halkın katılımını teşvik etme ve sürdürülebilirlik hedefleriyle doğrudan ilişkili olan bu yaklaşım, özellikle gelişmekte olan ülkelerde koruma ile modernleşme arasında denge kurma güçlükleriyle karşılaşmaktadır **[Adams ve Hastings, 2001; Zheng vd., 2014; Akalp ve Ayçam, 2024]**. Türkiye'de, 5366 sayılı yasa kapsamında yürütülen projelerde soylulaştırma, yerinden etme ve toplumsal katılım eksikliği gibi sorunlar, yalnızca fiziksel yenilemeye odaklanan yaklaşımların sosyal boyutu ihmal ettiğini göstermektedir **[Dinçer, 2011]**. Bu nedenle, tarihi alanların korunması, planlama-izleme-yönetim döngüsü içinde ekonomik, kültürel ve sosyal boyutları bütünleştiren; yerel halkın yaşam koşullarıyla uyumlu ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasını güvence altına alan entegre stratejiler gerektirmektedir.

Regeneration (kentsel yeniden üretim/dönüşüm), tarihi çevrenin kaybolan unsurlarının kapsamlı araştırma temelinde yeniden üretilmesini ve yoksun kentsel alanların sorunlarının çözümüne yönelik vizyon ile eylemleri içeren bütüncül bir yaklaşımdır **[Pickard vd., 2004; Orbaşlı ve Barch, 2009; Ercan, 2011]**. Bu yaklaşım, yıpranmış kentsel alanları canlandırarak koruma ile modern kullanımı entegre ederek mevcut yapıların korunması, geçmiş binaların yeniden inşası ve kaybolan bölümlerin çağdaş gerekliliklere uygun şekilde yeniden üretilmesini kapsamaktadır. Aynı zamanda, tarihi çevrenin güncel kentsel planlama, işlevsel ve teknik standartlarla uyumlu hale getirilmesini, terk edilmiş alanların canlandırılmasını ve uyumsuz eklerin olumsuz

etkilerinin azaltılmasını hedeflemektedir **[Orbaşlı, 2020; Blazy vd., 2022; Uricheck vd., 2020; Heritage, 2011]**.

Tarihi yapıların dönüşümünde başlıca yöntemler restorasyon, yeniden inşa ve çeşitli stillerde yeni yapılmasıdır **[Buravchenko vd., 2024]**. Bu yöntemler, yapının korunma derecesi, inşaat teknolojileri, müdahale biçimleri ve kentsel işlevlere göre seçilmektedir. Yeniden üretim, tarihi şehirlerde sosyo-ekonomik süreçlerin canlandırılması için potansiyel taşısa da soylulaştırma riski ve manevi kültürel değerlerin kaybı gibi tehditleri barındırmaktadır. Bu nedenle, kolektif hafıza ve sosyal ağların korunmasını önceleyen, ekonomik kazancı toplum refahının önüne koymayan yaklaşımlar geliştirilmelidir **[Orbaşlı, 2020]**.

Korunacak yapıları barındıran kentsel alanların canlandırılması (revitalization), koruma bağlamında, işlevselliğini yitirmiş veya az kullanılan alanların çağdaş ihtiyaçlara uyarlanarak yeniden yaşama kazandırılmasını hedefleyen; tarihi ve kültürel değerlerin korunması ile ekonomik uygunluk ve erişilebilirlik arasında denge kuran bir süreçtir **[Hasanzadeh ve Soltanzadeh, 2018; Doroz-Turek, 2019]**. Bu yaklaşım, kültürel mirasın somut yönlerinin korunmasının yanı sıra, yeniden işlev kazandırılan çevrenin kültürel ve sosyal yaşama entegrasyonunu amaçlamaktadır **[Heath vd., 1996; Grodach ve Ehrenfeucht, 2016]**. Odak noktasına göre fiziksel canlandırma, yapıların estetik ve tarihi bütünlüğü korunarak onarımını; işlevsel canlandırma, miras alanlarının kültürel ve yaratıcı merkezlere dönüştürülmesini; mekânsal canlandırma, kamusal alanların erişilebilirliğinin artırılmasını; ekonomik canlandırma ise sürdürülebilir turizm ve yerel istihdamın teşvik edilmesini kapsamaktadır **[Boric Cvenic vd., 2022; Chan vd., 2024; Nuruddin, 2023]**

Sokak sağlıklaştırma, mevcut yapıların temel onarımlarının yapılması, sosyal dokunun korunması ve bozulma sürecine girmiş olsa da özgün özelliklerini koruyan tarihi kentsel alanların restore edilmesi sürecidir **[Dinçer, 2008]**. Hem tescilli hem de tescilsiz yapıların korunmasını kapsayan bu yaklaşım, ihmal edilen kentsel dokunun modern yaşama yeniden entegre edilmesini hedeflemektedir **[Koçar, 2019; Özbozkurt, 2019; Ünver, 2017]**. Kentlerde sağlıklaştırma projeleri çoğunlukla kamu kuruluşları tarafından yürütülmekte olup, basit onarımlar Koruma Bölge Kurulu kararlarına dayandırılmaktadır. Ancak yasal boşluklar, bilimsel olmayan uygulamalara ve özgünlüğün zedelenmesine yol açabilmekte; bu nedenle, tescilli ve tescilsiz

dokunun özgünlüğüne saygı gösteren, uzmanlarca yürütülen bütüncül projeler sürdürülebilirlik açısından kritik önem taşımaktadır **[Çelimli, 2016]**.

2.3 Sosyal ve Ekonomik Boyutlar

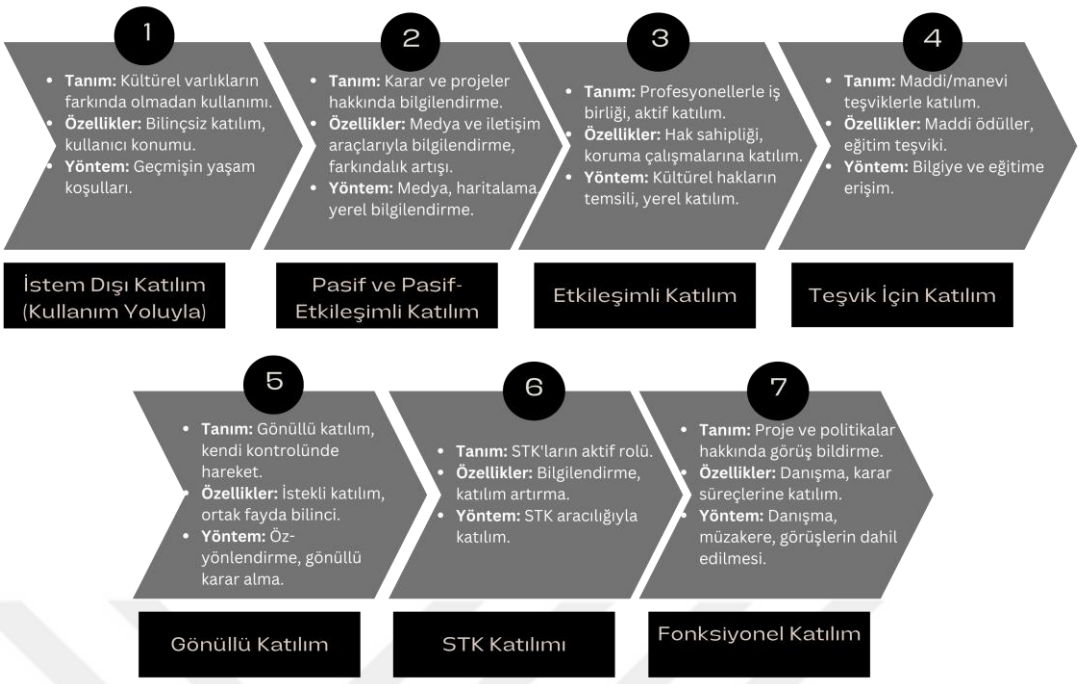
Kültürel mirasın korunması, yapı odaklı yaklaşımdan toplum merkezli bir anlayışa evrilerek, toplulukların hem koruyucu hem de kullanıcı olarak sürece aktif katılımını teşvik etmektedir. "Yaşayan miras" (living heritage) yaklaşımı, kültür varlıklarının çağdaş yaşamda dinamik ve evrilen bir unsur olarak korunmasını vurgular; yeniden kullanım, kültürel turizm ve somut olmayan kültürel pratikler aracılığıyla duygusal ve kültürel bağları güçlendirir, sosyo-ekonomik faydalar sağlar **[Kalman ve Létourneau, 2020; Wijesuriya, 2022; Jokilehto, 2012]**. Bu yaklaşım, mirasın günlük yaşamla bütünleşerek kolektif kimliği pekiştirdiğini ve sürdürülebilirliği artırdığını ortaya koyar **[Akkar Ercan, 2019]**. Kültür varlıklarının korunması ve kullanılması arasındaki ilişkinin dengeli yönetimi, koruma çabalarının güncel toplumsal ihtiyaçlara uyumunu sağlayarak kültürel kimliği güçlendirir, katılımı artırır ve toplumsal refahı destekler.

Bununla birlikte, yaşayan mirasın korunmasında süreklilik-değişim dengesi, hukuki ve etik uyarlamalar, topluluk içi çıkar çatışmaları ve küreselleşmenin homojenleştirici baskıları gibi zorluklar bulunmaktadır **(Şekil 2.3) [Wijesuriya, 2018]**. Paydaş çıkarlarını dengeleme, eşit katılımı sağlama ve çelişkili öncelikleri yönetme, güçlü yönetişim çerçeveleri ve kapasite geliştirme çabalarını gerektirir. Faro Sözleşmesi ile Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)'nun Tarihi Kentsel Peyzaj yaklaşımı, katılımcı karar alma ve mirasın sürdürülebilir kalkınma stratejilerine entegrasyonunu öne çıkararak, daha kapsayıcı ve etkili koruma politikalarına zemin hazırlamaktadır **[Rajangam vd., 2016]**.

Şekil 2.3: Yaşayan miras yaklaşımı ve koruma alanındaki zorluklar **[Wijesuriya, 2018]**.

Spiridon ve Sandu [2015]'nun katılım tipolojisi, kültürel mirasın korunmasında topluluk katılımını gönülsüz kullanımdan işlevsel katılıma kadar farklı düzeylerde sınıflandırmaktadır. Bu çerçeve, pasif gözlem ve rehberli etkinliklerden gönüllülük esaslı katkılara ve en yüksek düzeyde karar alma süreçlerine kadar uzanan bir yelpazeyi kapsamaktadır. Böylece pasif katılımdan iş birliğine dayalı korumaya geçiş sağlanmakta ve kültürel demokrasi, şeffaflık ve yaratıcılık teşvik edilmektedir **(Şekil 2.4) [Spiridon ve Sandu, 2015]**. Tüm bu veriler ışığında, bütünleşik koruma; doğal ve kültürel varlıkların sürdürülebilir biçimde korunmasını sağlayan, farklı disiplinlerin ortak hedefler doğrultusunda hareket etmesine imkân tanıyan ve dengeli bir gelecek vadeden etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 2.4: Bütünleşik koruma sürecinde katılım tipolojisi **[Spiridon ve Sandu, 2015]**.

Kültür turizmi, kültür varlıklarının korunması ile ekonomik kalkınmanın kesişim noktasında yer almakta; tarihi kentler, kültürel peyzajlar, anıtlar ve gelenekler gibi somut ve soyut miras unsurlarını kapsamaktadır **[Staiff vd., 2013]**. Turistik destinasyonlar, koruma talepleri ile modern turizmin ihtiyaçlarını dengeleme sürecinde zorluklar yaşamakta; kültür turizminin büyümesi koruma için gelir sağlarken otantik deneyimlerin ticari faaliyetlerle gölgelenmesi riskini barındırmaktadır **[Orbaşlı, 2002]**. Bu nedenle planlama ve yönetimde, yerel halkın çıkarları ile koruma hedeflerini entegre eden, topluluk katılımını teşvik eden stratejiler gereklidir **[Tiesdell vd., 1996; Clark, 1999; Heath vd., 2013]**. Modern tesislerin tarihi çevreyle entegrasyonu ise kültürel mirasın özgünlüğünü ve bütünlüğünü koruyacak şekilde yürütülmelidir **[Orbaşlı ve Woodward, 2009]**.

Turizm, tarihi alanlarda fiziksel ve sosyal kaynaklar üzerinde baskı yaratarak altyapı sorunları, kültürel özgünlüğün kaybı ve çevresel bozulma gibi aşırı turizm kaynaklı sorunlara neden olabilmektedir **(Tablo 2.4) [Orbaşlı, 2002]**. Turizm odaklı koruma stratejileri, ekonomik teşvikler sağlarken metalaştırma riskini de beraberinde getirmektedir **[Park, 2014]**. Bununla birlikte, doğru yönetildiğinde turizm; restorasyon çabalarını finanse etme, kültürel mirasa yönelik küresel farkındalığı artırma ve faydaların adil paylaşımını sağlama potansiyeline sahiptir **[Clark, 1999]**.

Bu noktada kültür rotaları, somut ve soyut mirası tematik ağlarla bağlayarak kültürlerarası diyalogu, sosyal uyumu ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen çok boyutlu araçlar olarak öne çıkmaktadır **[Council of Europe, 2010; ICOMOS, 2008; Graf ve Popesku, 2016]**.

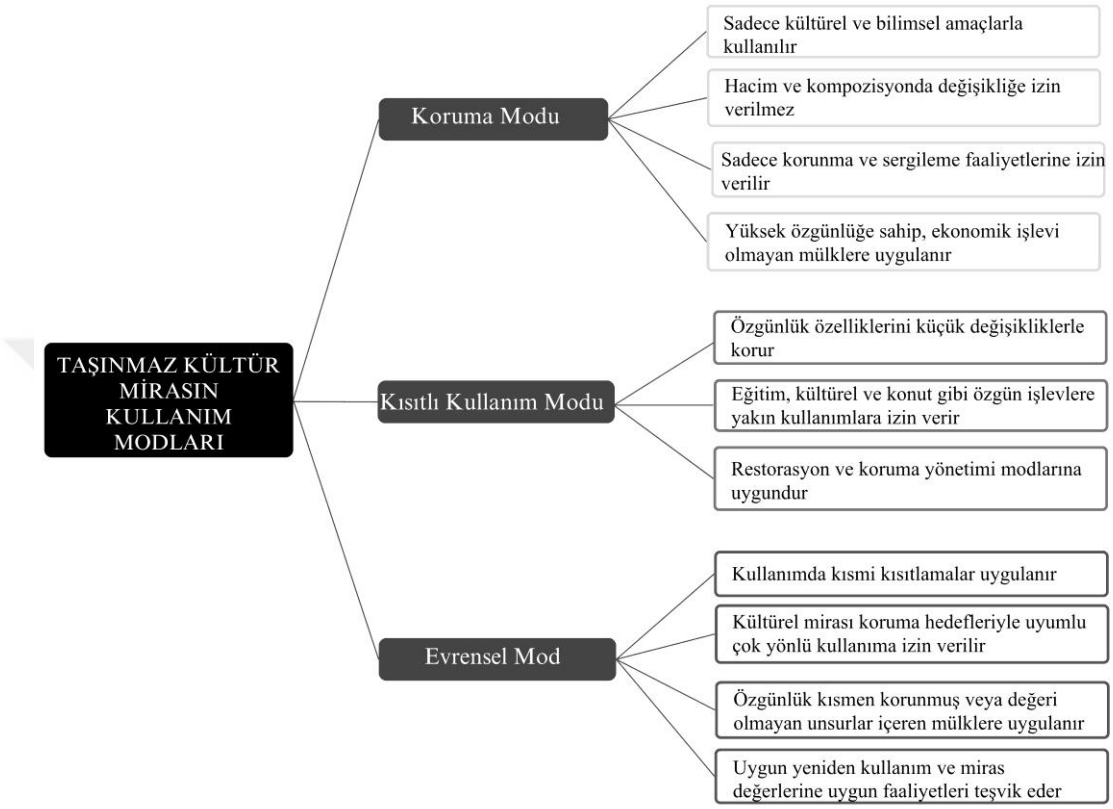
Tablo 2.4: Aşırı turizmin getirdiği başlıca sorunlar **[Orbaşlı, 2002]**.

Sorun	Gerekçe
Aşırı Yoğunluk	Artan turist sayısı, sokaklarda kalabalığa ve hizmetler üzerinde baskıya neden olmaktadır.
Ekonomik Etki	Turizm, önemli bir gelir kaynağı sağlayarak korumayı destekler; ancak yerel alanların ekonomik olarak ele geçirilmesine ve ziyaretçilerin yerel halktan öncelikli hale gelmesine yol açabilir
Kültürel Baskı	Popüler destinasyonlar, turist taleplerine uyum sağladıkça otantikliklerini kaybetmektedir; tarihi değerler, ticari faaliyetlerle yer değiştirebilir
Altyapı Sorunları	Yetersiz altyapı, yoğun sezon taleplerini karşılamakta zorlanır.
Çevresel Bozulma	Artan turist sayısı, alanlarda fiziksel aşınmaya neden olur; tarihi dokunun erozyonu ve trafik nedeniyle zararlar meydana gelir
Sosyal Sorunlar	Yerel halk, aşırı kalabalık ve artan maliyetler nedeniyle genellikle kendini yabancılaşmış hisseder, topluluk duygusunu ve mahremiyetini kaybeder

Soylulaştırma, ekonomik, sosyal ve fiziksel yatırımlar aracılığıyla kentsel alanların dönüşümünü sağlarken düşük gelirli sakinlerin yerinden edilmesine ve kültürel peyzajın değişmesine yol açmaktadır **[Hamnett, 1991; Enlil, 2000]**. Turizm soylulaştırması, bu sürecin tarihi kentsel alanlarda turizm odaklı dönüşüm şeklinde ortaya çıkan biçimi olup, kısa dönem kiralama platformlarının yaygınlaşması ve konutların turistik kullanıma dönüşmesiyle özgün kentsel kimliği zayıflatmaktadır **[Kato ve Takizawa, 2022]**. Gevşek imar politikaları ve ekonomik büyümeyi önceleyen turizm stratejileri bu etkileri derinleştirirken; sürdürülebilir çözümler, sıkı imar düzenlemeleri, ekonomik çeşitlilik, yerel paydaş katılımı ve turizm politikalarına kültürel mirasın entegrasyonunu gerektirmektedir **[Bobic ve Akhavan, 2022]**. Bu yaklaşımlar, soylulaştırmanın olumsuz etkilerini azaltarak kültürel ve sosyal dokunun korunmasına katkı sağlayabilmektedir.

Kültürel miras yönetimi, tarihi yapıların özgünlüğünü korurken uyarlanabilir işlevlerle kullanım ve koruma dengesini gözeten çok boyutlu bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Ticarileştirme ve yeniden kullanımın ekonomik sürdürülebilirliği desteklediği, ancak düzensiz uygulamaların kültürel ve tarihî bütünlüğü zedeleyebildiği belirtilmektedir. Özgünlüğe bağlılık, bağlam duyarlılığı, paydaş katılımı ve entegre koruma stratejileri

sürdürülebilir yönetimin temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Koruma (reserved), sınırlı kullanım (contained) ve evrensel (universal) gibi kullanım biçimlerinin, katı koruma ile esnek kültürel veya ekonomik faaliyetler arasında denge kurmayı amaçladığı ifade edilmektedir **(Şekil 2.5) [Kutut vd., 2021; Matero, 1993]**.

Şekil 2.5: Taşınmaz kültürel mirasın kullanım modları **Kutut vd. [2021]**'den türetilmiştir.

Koruma ve kullanım dengesinin sağlanması, koruma hedeflerini çağdaş gereksinimlerle uyumlu hâle getiren araç ve yöntemlerin uygulanmasını gerektirmektedir. Venedik Tüzüğü, orijinal malzemelerin ve tarihî anlatının korunmasını vurgularken; entegre kentsel koruma stratejileri gelişim ile sosyo-kültürel kimliklerin bütüncül biçimde ele alınmasına odaklanmaktadır **[Fadli ve AlSaeed, 2019]**. Yerel politikalar, turizm ve kentsel gelişim gibi rekabet eden çıkarlar arasında yasal ve yapısal destek sağlamakta; katılımcı planlama ve toplumsal katılım ise ortak miras bilincini ve kolektif sorumluluğu güçlendirmektedir **[Wilshusen, 2019; Akkar Ercan, 2010; Smith, 2020]**. Değer temelli yaklaşım, mirasın tarihsel, estetik ve sosyal boyutlarını dikkate alarak hem içsel değerine hem de çağdaş topluma katkısına saygı gösteren stratejiler geliştirilmesine olanak tanımakta; tarihî bölgelerin yeniden

kullanımı ise fiziksel çevreyi canlandırmanın yanı sıra kültürel hafızanın sürekliliğini desteklemektedir **[Abdurahiman vd., 2024; Forsyth, 2013]**.

2.4 Kullanım Senaryoları, Turizm ve Sunum

Kültürel miras alanlarında turizm, yalnızca ekonomik fayda sağlayan bir sektör değil, aynı zamanda mekânların nasıl kullanıldığı ve sunulduğunu şekillendiren güçlü bir planlama aracıdır. Miras değerlerinin çağdaş toplumlar tarafından yeniden yorumlanması ve farklı kullanıcı gruplarına göre işlevlendirilmesi "kullanım senaryoları" kavramını ön plana çıkarmaktadır **[Orbaşlı ve Woodward, 2009]**. Bu bağlamda, turistik deneyim için geliştirilen senaryolar; ziyaretçilerin yönlendirilme biçimlerini, mekânsal akışı ve hikâye anlatımını belirleyerek hem ekonomik canlılığı artırmakta hem de koruma kararlarını etkilemektedir. Özellikle kültürel turizmin yükselişiyle birlikte anıtlar, tarihî kent dokuları ve kültürel peyzajlar, özgün işlevlerinden farklı anlamlar yüklenerek turistik çekim merkezlerine dönüşmektedir **[Smith ve Richards, 2013]**. Dönüşüm sayesinde, ziyaretçilere daha etkileşimli, sahneleme ve deneyim odaklı sunumlar sağlarken; mirasın özgün kimliğinin korunması ile pazar taleplerine uyum arasında hassas bir denge kurulmasını zorunlu kılmaktadır **[Staiff vd., 2013]**.

Dönüşüm sürecine eşlik eden en önemli yönetim boyutu; ziyaretçi ve kullanım senaryolarının yapılandırılmasıdır. İyi tasarlanmış ziyaretçi yönetimi stratejileri, alanların taşıma kapasitesi, erişim kademelenmesi, yönlendirme altyapısı ve dijital bilgilendirme teknolojilerini bir araya getirerek mirasın hem sunumunu hem de korunmasını desteklemektedir **[Leung vd., 2018]**. Kent turizmi özelinde yapılan araştırmalar, veri odaklı ve esnek yönetim modellerinin artan ziyaretçi sayılarının neden olduğu çevresel ve sosyo-kültürel baskıları azaltmada etkili olduğunu göstermektedir **[Kvasnová vd., 2025]**. Dünya Miras Alanları örneklerinde de görüldüğü gibi, sahaya özgü senaryolar geliştirmek hem ziyaretçi deneyimini iyileştirmekte hem de alanın bütünlüğünü ve özgünlüğünü koruma konusunda kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır **[Shackley, 1998]**. Böylece kullanım senaryoları ile turizm planlaması arasındaki entegrasyon, mirasın yalnızca korunmasını değil, anlamlı bir biçimde sunulmasını da sağlayan proaktif bir yaklaşıma işaret etmektedir.

Kültürel mirasın yorumlanması ve sunumu, koruma süreçlerinin yalnızca bilgilendirici bir boyut olmaktan çıkarak katılımcı, çok katmanlı ve anlam üretici bir çerçeveye evrilmiştir. ICOMOS (2008)'un ilgili tüzüğü yorumlamayı, kültürel mirasın anlamını farklı kitlelere ileten ve erişimi kolaylaştıran temel bir koruma aracı olarak tanımlamaktadır **[ICOMOS, 2008; Silberman, 2022]**. UNESCO WHIPIC'in son kavramsal çalışmaları, mirasın yalnızca fiziksel varlığıyla değil, yerel toplulukların belleği, anlatıları ve kültürel kimlik inşası ile bütünleştiğinde algılanabilir ve anlaşılabilir hale geldiğini vurgulamaktadır **[Kang vd., 2022]**. Bu yaklaşım, bellek, inançlar ve toplumsal uygulamaları fiziksel koruma ile bütünleştirerek kültürel mirasın algılanabilirliğini ve anlaşılabilirliğini sağlamayı amaçlayan Québec Bildirgesi'yle uyumludur **[ICOMOS, 2008]**.

Etkili yorumlama ve sunum stratejilerinin ziyaretçilerin öğrenme, memnuniyet ve koruma farkındalığına doğrudan katkı sağladığını göstermektedir. Araştırmalar, yorumlamanın pasif bir izleme deneyimini dönüştürerek ziyaretçilerin kültürel mirasa yönelik duygusal bağını ve koruma farkındalığını güçlendirdiğini göstermektedir **[Moreno-Melgarejo vd., 2020]**. Dijital teknolojiler ise mirasın daha algılanabilir ve anlaşılabilir hâle gelmesini sağlayarak etkileşimli ve sürükleyici deneyimler üzerinden öğrenme ve katılımı desteklemektedir. Aynı zamanda yorumlama, ziyaretçi davranışlarını koruma yönünde şekillendirme, ziyaretçi akışını yönetme ve miras kullanımını uzun vadeli toplumsal refahla uyumlu hâle getirmekte katkı sunmaktadır **[Liu, 2020; Chen, 2023; Nowacki, 2021]**. Söz konusu bulgular, mirası erişilebilir ve anlamlı kılarken kimlik inşasında yorumlama ve sunumun kritik stratejiler olduğunu göstermektedir.

2.5 Yapısal ve Teknik Müdahaleler

Kültür varlıkları, ICOMOS'un belirttiği üzere doğal afetler, iklim değişikliği, insan faaliyetleri, yönetim eksiklikleri ve kalkınma baskıları gibi çok yönlü tehditler altındadır **[ICOMOS, 2005]**. İklim değişikliği ile kentleşmenin etkileşimi bu riskleri artırmakta, uyarlanabilir ve proaktif yönetim yaklaşımlarını gerekli kılmaktadır **[Jigyasu ve Jokilehto, 2023]**. Bu tehditler arasında, özellikle deprem riski yüksek bölgelerde bulunan kültür varlıkları, özgün yapım teknikleri ve malzemeleri nedeniyle ayrı bir hassasiyet taşımaktadır. Çoğu zaman deprem dayanımı gözetilmeden inşa edilmiş bu yapılar, sismik olaylar karşısında ciddi hasar riski altındadır. Bu nedenle,

Türk Hızlı Değerlendirme Yöntemi (THDY) gibi yaklaşımlar, yapısal güvenlik ile birlikte kültürel ve mimari değerleri dikkate alarak risk önceliklendirmesi yapılmasına olanak tanımaktadır **[Arkan vd., 2023; Işık, 2013; Šipoš ve Hadzima-Nyarko, 2017; Lagomarsino ve Cattari, 2015; Lagomarsino vd., 2010]**. Afet risk yönetimi, topluluk katılımı, entegre risk değerlendirme çerçeveleri ve uluslararası iş birliği ile desteklenerek kültürel mirasın korunmasında bütüncül bir yaklaşımı gerektirmektedir **[López, 2016; Jigyasu, 2016; Rouhani ve Romão, 2023]**.

Kültürel miras alanlarında bütünlük ve özgünlük kavramları artık sabit ölçütler değil, değişime uyum sağlayabilen ve birbirini tamamlayan nitelikler olarak ele alınmaktadır. Bütünlük, yalnızca fiziksel dokunun korunmasından çıkıp somut ve somut olmayan tüm unsurların kültürel sürekliliğini kapsamaktadır **[Wang vd., 2015]**. Özgünlük ise malzeme ve işçilikten öte yaşayan pratikler ve kimliği içerecek şekilde genişlemiş; bir alanın değerlerini koruyarak değişime uyum sağlama kapasitesi olarak tanımlanmıştır **[Jigyasu ve Imon, 2023]**. Bu yaklaşım, yaşayan tarihî kentlerde kimlik ve yer duygusunu desteklerken statik koruma anlayışını aşmaktadır **[Forsyth, 2007]**.

Geleneksel yapım bilgisi, özgünlük ve bütünlüğün sürdürülmesinde temel rol oynamaktadır. Yerel zanaat ve çevresel uyum üzerine kurulu bu bilgi, kültürel miras alanlarının dayanıklılığını ve kültürel hafızasını güçlendirir **[Wijesuriya ve Court, 2020]**. Güncel koruma felsefesi de etik değerlere ve yerel bilgiye dayanan yeniden kullanımın özgünlüğü korurken işlevsel yenilenmeye olanak tanıdığını savunmaktadır **[Somhegyi ve Giombini, 2024]**. Böylece küresel miras standartları ile yerel bilgi bütünleşerek özgün kimlikli bir koruma çerçevesi oluşmaktadır.

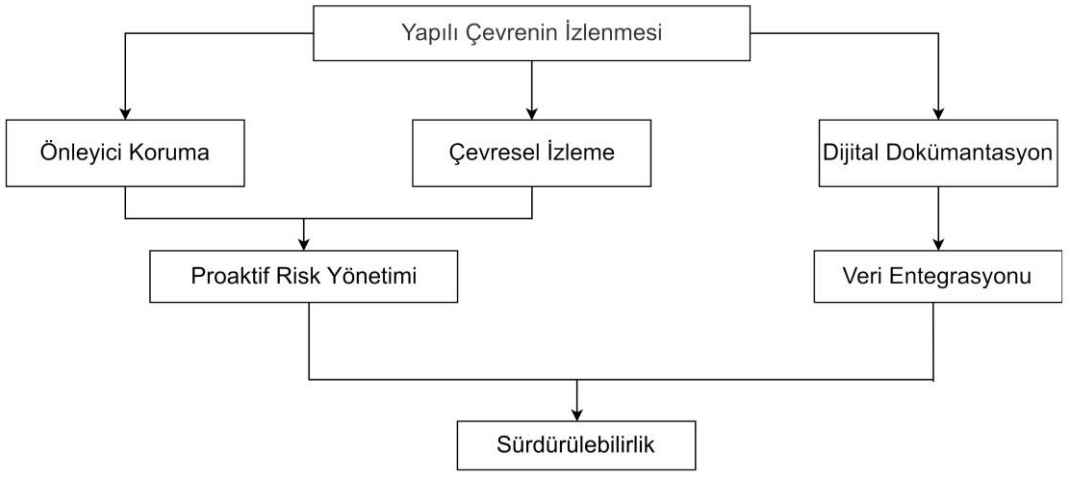
Kültürel mirasın belgelenmesi, koruma ve gelecek nesillere aktarma sürecinde temel bir adımdır. 1964 Venedik Tüzüğü ve ICOMOS ilkeleri, restorasyon ve koruma süreçlerinin her aşamasında çizim, fotoğraf ve eleştirel raporlar dahil ayrıntılı kayıtların tutulmasını zorunlu kılar. Bu belgeler, müdahale sürecinde bilinçli kararlar alınmasını kolaylaştırırken, araştırmacılar ve kamu için kalıcı bilgi kaynakları oluşturur. Türkiye'de 1999 tarihli 660 sayılı ilke kararıyla rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri zorunlu hale gelmiş; malzeme analizi, hasar tespiti ve fotoğraf gibi veriler Koruma Kurulları arşivlerinde saklanmaya başlanmıştır. Belgelerin güvenli arşivlerde korunması ve disiplinler arası paylaşımının sağlanması, koruma süreçlerinin etkinliğini artırmaktadır **[Venedik Tüzüğü, 1964; Ahunbay, 2019; Council of Europe, 2012]**. Ayrıca ICOMOS'un 1996 Sofia İlkeleri, belgelerin

yalnızca koruma için değil, gelecekteki yeniden kullanım süreçleri için de vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır **[ICOMOS, 1996]**. 11. ICOMOS Geomet Kurulu'nda kabul edilen ilkelere göre genel anlamda belgeleme ile ilgili kriterler şu şekilde sınıflandırılabilir (**Tablo 2.5) [ICOMOS, 1996]**:

Tablo 2.5: Kültür varlıklarının belgeleme süreci ile ilgili kriterler **[ICOMOS, 1996]**.

Kriter	Açıklama
Amaç	Kültürel mirasın değerlerini anlamak, koruma süreçlerini desteklemek ve halkın katılımını artırmak.
Belgeleme Süreci	Anıt, yapı grubu veya sitlerin her aşamasının kaydedilmesi; ölçüm, fotoğraf, rölöve ve raporlarla desteklenmesi.
Yöntemler	Fotogrametri, rektifiye fotoğraf, haritalar, çizimler, yerel ve hava fotoğrafları, malzeme analizi gibi geleneksel ve çağdaş teknolojilerin kullanımı.
Belgelerin İçeriği	Anıtın fiziksel ve biçimsel özellikleri, tarihi, kullanılan malzemeler, yapım teknikleri, kültürel ve bilimsel anlamı, mevcut durum değerlendirmesi.
Arşivleme ve Erişim	Belgelerin bozulmayı önleyecek şekilde güvenli bir ortamda saklanması ve araştırmacılar ile yöneticilere erişim sağlanması.
Zamanlama	Müdahale öncesi, sırasında ve sonrasında belgelenme yapılması; değişim veya felaket sonrası süreçlerin kaydedilmesi.
Sorumluluklar	Uzmanlar, koruma yöneticileri ve ilgili kurumlar tarafından belgelerin hazırlanması ve güncellenmesi.

Yapılı kültürel mirasın izlenmesi ise, önleyici koruma ve çevresel izleme ile dijital dokümantasyonun bütünleştiği bir süreçtir. Proaktif risk yönetimi, çevresel koşulların takibi ve bütünleşik dokümantasyon sistemleri sayesinde olası bozulmalar erken tespit edilebilmektedir. Bu sistemler; fotogrametri, haritalama, malzeme analizi ve durum değerlendirmesi gibi yöntemlerle mimari özellikler, tarihsel bağlam ve korunma durumlarına dair verileri toplamaktadır. Böylece kurumların öncelikleri belirlemesine, stratejik müdahaleler tasarlamasına ve zaman içindeki değişimleri izlemesine olanak tanımaktadır. Geleneksel koruma bilgisinin, üç boyutlu tarama ve iklim izleme gibi modern teknolojilerle desteklenmesi koruma uygulamalarını güçlendirmektedir **(Şekil 2.6) [Heras vd., 2013; Kioussi vd., 2013]**.

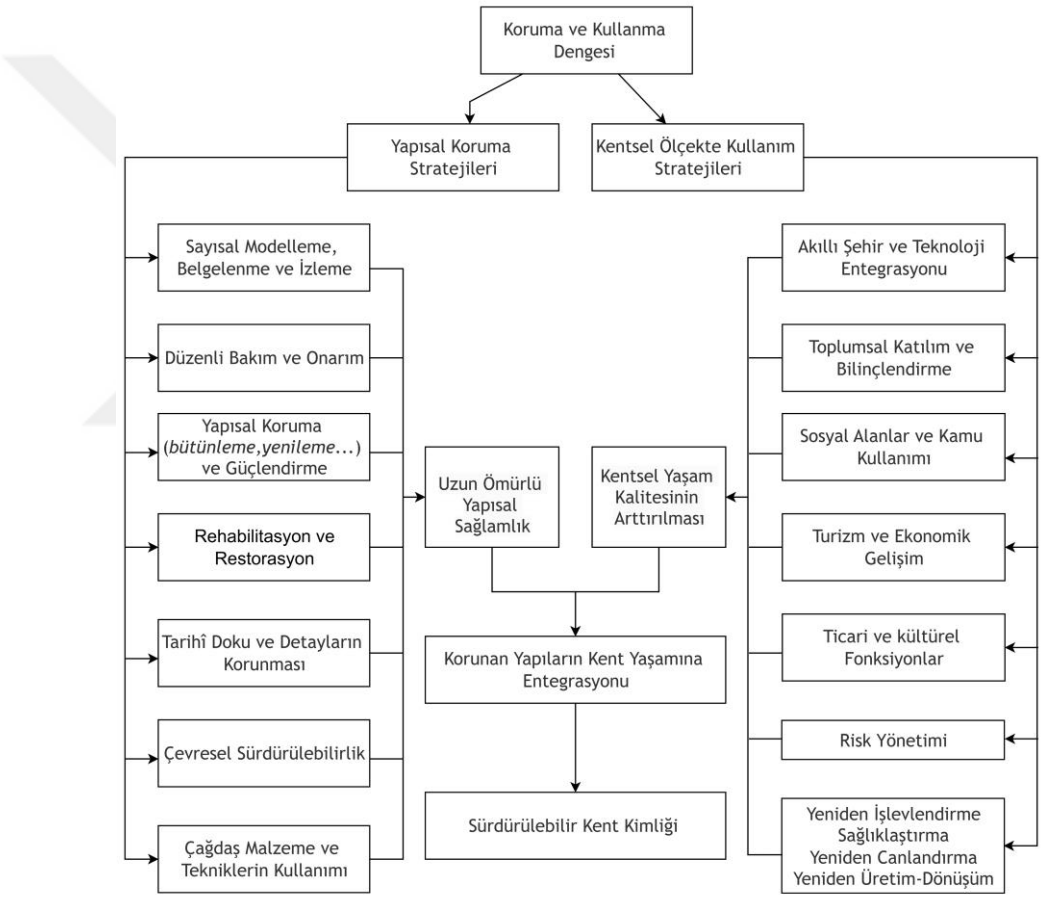
Şekil 2.6: Sürdürülebilir yapılı çevre izleme süreci **[Arkan, 2025]**.

Günümüzde özellikle tescilli kültür varlığı niteliğindeki binaların yeniden işlevlendirilmesi giderek önem kazanmakta; bu süreç, işlevsiz hale gelen yapıların tarihi, kültürel ve mimari değerlerini koruyarak çağdaş kullanım ihtiyaçlarına uyarlanmasını amaçlamaktadır **[Mısırlısoy ve Künçe, 2016; Plevoets ve Van Cleempoel, 2011]**. Geçmişte pragmatik işlev değişiklikleriyle uygulanan bu yaklaşımın teorik temelleri 19. yüzyılda atılmış, Viollet-le-Duc gibi isimler tarihi yapıların uzun vadeli korunması için yeni işlevler geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. "Adaptive reuse" kavramı ise 21. yüzyılda yaygınlaşmış olup, bir yapının inşa amacından farklı bir kullanım için dönüştürülmesini, yani "performans değişikliğini" ifade etmektedir **[De Medici vd., 2019; Aigwi vd., 2019]**.

Yeniden işlevlendirme, özellikle kültür varlıklarında çok paydaşlı yapısı ve farklı beklentiler nedeniyle karmaşık bir süreçtir. Yöntemler; yapısal bütünlüğün değerlendirilmesi, tarihsel önemin belgelenmesi ve uygun yeni kullanım alanlarının belirlenmesini kapsar. Bu çerçevede, çok kriterli karar destek modelleri gibi araçlar, paydaşların koruma hedefleri ile modern kullanım taleplerini dengelemesine olanak tanımaktadır **[Arfa vd., 2022; Vafaie vd., 2023]**.

Nihai hedefi, tarihi alanların korunarak kullanılması ve kültürel kimliğin sürdürülmesi olan bu tez çalışmasında; koruma ve kullanma arasındaki dinamik ilişkiyi, mirası statik bir kalıntıdan ziyade yaşayan, evrimleşen bir varlık olarak gören bir yaklaşımın önemini ortaya koymaktadır.

Yapısal koruma stratejileri ve kentsel ölçekli kullanım yöntemlerini entegre ederek, Bitlis'teki taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve kullanımı için dengeli bir yöntem önermektedir. Çalışma, otantikliğin korunmasını sağlarken modern sosyo-ekonomik dinamiklere uyum sağlayan kullanımın gerekliliğini vurgulamaktadır. Söz konusu yaklaşım, sürdürülebilirliği ve toplumsal katılımı teşvik eden uygulamaları önermektedir. Tez, detaylı analizler ve açık koruma-kullanım dengesi kriterlerinin sunumu aracılığıyla, kültürel değerleri korumakla kalmayıp, aynı zamanda i değerleri çağdaş kentsel ve toplumsal bağlamlara etkili bir şekilde entegre eden bir miras yönetimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır **(Şekil 2.7)**.

Şekil 2.7: Sürdürülebilir kent kimliği sürecinde koruma kullanma dengesi **[Arkan, 2025]**.

2.6 Koruma Kullanma Dengesine Yönelik Uluslararası Yaklaşım ve Süreçler

Kültürel mirasın korunması, modern anlamda 18. yüzyılın sonlarında, Aydınlanma düşüncesinin tarihsel bilinç ve ilerleme fikri ile şekillenmeye başlamış; sanayi, siyasal

ve toplumsal dönüşümlerin yarattığı hızlı değişim ortamında rasyonel bir toplumsal gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, geçmişe ait yapı ve eserlerin korunması, yalnızca estetik beğeni ya da nostaljik bir duyarlılıkla değil, modern toplumun kendi kimliğini tanımlama, meşrulaştırma ve düzenleme aracı olarak değerlendirilmiştir. Fransız Devrimi sonrasında ivme kazanan bu yaklaşım, bilimsel belgeleme, hukuki düzenlemeler ve kamu politikalarıyla desteklenmiş; ulusal kimlik, eğitim, kent planlama ve anıt koruma gibi alanlarla bütünleşmiştir. Böylece, koruma olgusu, tarihsel sürekliliğin korunması kadar, modernleşmenin yarattığı toplumsal istikrarsızlıkların dengelenmesinde de işlev gören, kurumsallaşmış ve çok boyutlu bir hareket haline gelmiştir **[Glendinning, 2013; Jokilehto, 1999]**.

20. yüzyılın ikinci yarısında, kültürel miras koruma yaklaşımlarında uluslararası iş birliği güçlenmiş ve kapsam genişlemiştir. II. Dünya Savaşı sonrası UNESCO'nun, 1965'te ise ICOMOS'un kurulması, farklı coğrafyalardaki uygulamaların ortak ilkelerle değerlendirilmesini sağlamıştır. Atina (1931) ve Venedik (1964) Tüzükleri ile temeli atılan anlayış, 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi ile kültürel ve doğal mirası "üstün evrensel değer" kavramı etrafında bütünleştirmiştir. Amsterdam Bildirgesi (1975) ve Avrupa Mimari Miras Yılı (1975) gibi girişimler, kentsel koruma ile mekânsal planlamanın bütünleşmesini vurgulamış; koruma kapsamının anıtsal yapılarla sınırlı kalmayıp kentsel dokular ve kültürel peyzajları da içermesi gerektiğini ortaya koymuştur **[Li ve Tang, 2023; Larkham, 2002]**.

Yirmi birinci yüzyılda kültürel miras koruma kuramı, küreselleşme, neo-liberal ekonomik politikalar ve sürdürülebilirlik söylemleriyle yeniden şekillenmektedir. **Orbaşlı [2017]**'nın vurguladığı üzere, koruma alanı 1964 Venedik Tüzüğü'ndeki "anıt ve sit" odaklı çerçeveden, endüstri mirası, kültürel peyzajlar ve somut olmayan değerleri de kapsayan geniş bir yelpazeye evrilmiştir. Bu genişleme, değer temelli yaklaşımların ve yerel topluluk katılımının öne çıkmasına yol açarken, kültürel mirasın ticarileşmesi ve deneyim temelli tüketimi, özgünlük ve bütünlük kavramlarının yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Böylece koruma, giderek disiplinler arası, müzakere odaklı ve çok sesli bir süreç hâline gelmiştir **[Orbaşlı, 2017; Roca vd., 2019]**. Kültür mirasının korunması veya kullanılması ile ilgili uluslararası sözleşme ve tüzüklerde geçen maddelerin içerikleri **Tablo 2.6**'de gösterilmiştir. (*) işareti ilgili maddeyi; parantez içindeki açıklama ise sözleşme, tüzük, mevzuat, bildirge veya raporların kapsamına ilişkin bilgileri göstermektedir.

Tablo 2.6: Uluslararası sözleşme ve tüzüklerde koruma-kullanma ile ilgili madde içerikleri **[Arkan, 2025]**.

YIL	SÖZLEŞME, TÜZÜK	ORGANİZASYON	MADDE	İÇERİK
1931	Carta Del Restauro (Atina Tüzüğü)	International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments	1 4	*Anıtın dayanıklılığını ve zamana karşı direncini korumak için sürekli bakım ve onarım yapılmalıdır. Anıtlara, özgün işlevine uzak olmayan ve hasara yol açmayacak şekilde yeni işlevler verilmesi kabul edilebilir. (Tarihi anıtların korunmasında özgünlük ve bilimsel restorasyon ilkelerini belirleyen ilk uluslararası belgedir.)
1964	Venedik Tüzüğü	International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments	4-8 5	*Anıtlar, koruma için toplumsal amaçlarla kullanılabilir; ancak bu, plan ve bezemelerde değişiklik yapmadan yapılmalıdır. (Tarihi anıtların özgünlük ve belgeleme ilkeleriyle korunmasını düzenleyen uluslararası temel belge 5. Madde koruma ve kullanmayı teşvik eder.)
1972	Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme	UNESCO	4	*Taraf devletler, topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasını öncelikli görev olarak kabul eder ve bu amaçla kaynaklarını kullanarak uluslararası iş birliği ve yardımla gerekli çabayı gösterecektir. (Evrensel değeri olan kültürel ve doğal varlıkların korunmasına yönelik uluslararası sözleşmedir.)
1975	Amsterdam Bildirgesi	CONGRESS ON THE EUROPEAN ARCHITECTURAL HERITAGE	d f	*Mimari koruma, ikincil bir mesele olarak değil, şehir ve kırsal planlamanın ana hedeflerinden biri olarak görülmelidir. *Eski alanların sağlıklaştırılması, bölge sakinlerinin toplumsal yapısını değiştirmeyecek şekilde tasarlanmalı ve kamu kaynaklı restorasyonlardan tüm toplum yararlanmalıdır. (Bildirge Avrupa'nın mimarlık mirasının korunmasını, toplumun katılımıyla bütünleşik bir koruma politikası ve sürdürülebilir planlama anlayışıyla ele almayı hedefler.)
1982	Quebec Mirasının Korunması Tüzüğü (Deschambault)	ICOMOS/Canada	1 6	*Tüzük, ulusal mirasın tüm yönlerinin korunmasını ve bunun çağdaş toplumsal ihtiyaçlarla entegre edilmesini savunur. *Kültür mirasının korunmasına yönelik karar alma süreçlerinde toplum katılımı, danışma ve şeffaflığı teşvik etmektedir. (Tüzük, ulusal mirasın tüm yönlerinin korunmasını ve bunun çağdaş toplumsal ihtiyaçlarla entegre edilmesini savunur.)

Tablo 2.6: Devam.

YIL	SÖZLEŞME, TÜZÜK	ORGANİZASYON	MADDE	İÇERİK
1987	Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü (Washington Tüzüğü)	ICOMOS	3 8	*Koruma programının başarısı için toplumsal katılım teşvik edilmelidir. *Yeni işlevler, tarihi kentsel alanların karakterine uygun olmalı ve çağdaş yaşama uyarlanması özenle sağlanmalıdır. (Tüzük kentsel alanların bütüncül korunmasını vurgular.)
1990	Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü	ICOMOS	2	*Arkeolojik mirasın korunması, arazi kullanımı, kalkınma ve kültürel politikalara entegre edilmelidir. (Arkeolojik alanların bilimsel yöntemlerle korunması ve yönetimini düzenleyen uluslararası belgedir.)
1993	Anıtların, Yapı Topluluklarının ve Sitlerin Korunması Çerçevesinde Eğitim ve Mesleki Eğitime Yönelik Kılavuzlar	ICOMOS	3 5	*Koruma, kültürel mirasın ömrünü uzatmalı ve özgünlüğünden ödün vermemelidir. *Koruma çalışmaları, bu alanda uzman olan kişilere emanet edilmelidir ve eğitim ile öğretim, yetkin korumacıların yetiştirilmesini amaçlamalıdır. (Rehber, mesleki eğitimi etik koruma uygulamalarıyla ilişkilendirir.)
1996	Anıtların, Yapı Gruplarının ve Alanların Belgelenmesine İlişkin İlkeler	ICOMOS	1.a 3.c	*Belgeleme, kültürel mirasın değerlerini anlamayı sağlar. *Kaydedilen bilgiler, sürdürülebilir kullanım, araştırma, yönetim, bakım ve inşaat planlamasını destekleyecek ayrıntıda olmalıdır. (Tüzük, belgelemenin korumanın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgular.)
1999	ICOMOS Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü	ICOMOS	5	*Geleneksel yapıların yeni işlevlere uyarlanmasında, yaşam standardı artırılırken yapıların bütünlüğü, karakteri ve biçimi korunmalıdır. (Geleneksel mimari mirasın korunmasına yönelik uluslararası tüzüktür.)
2003	Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu İçin İlkeler	ICOMOS	1.4 2.6	*Kullanım veya işlev değişikliğinde koruma ve güvenlik kuralları gözetilmelidir. *Kültürel miras yapıları, adım adım bir yaklaşım gerektirir: veri toplama, hasar nedenleri, onarım önlemleri ve müdahale etkinliği. Maliyet ve mimari mirasa minimal etki için bu adımlar genellikle tekrar eden bir süreçle uygulanır. *Yapısal müdahale öncesinde hasar nedenlerini belirlemek ve güvenlik seviyesini değerlendirmek gereklidir. (İlkeler, restorasyonda bilimsel titizliği teşvik eder ve yapısal müdahalelerin geri dönüşümlü olmasını teşvik eder.)

1931 Atina Tüzüğü ve 1932 Carta del Restauro, tarihi anıtların özgünlüğünü koruma ve bilimsel restorasyon ilkelerini belirlemiş, ancak kullanım boyutunu gündeme almamıştır. 1964 Venedik Tüzüğü ise bu eksikliği gidererek, anıtların toplumsal amaçlarla kullanılabileceğini kabul etmiş; ancak bu kullanımın özgün plan ve bezemelere müdahale etmeyecek şekilde sınırlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece, uluslararası düzeyde koruma ile kontrollü kullanım arasındaki ilk dengeli yaklaşım ortaya çıkmıştır.

1972 Dünya Miras Sözleşmesi, evrensel değere sahip kültürel ve doğal mirasın korunmasını taraf devletlerin öncelikli görevi haline getirmiştir. Bu yaklaşım, yalnızca ulusal korumayı değil, uluslararası iş birliği ve yardımı da içermekte; mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasında kullanımın da küresel ölçekte sorumluluk bilinciyle yönetilmesi gerektiğini göstermektedir. 1975 Amsterdam Bildirgesi ise mimari mirası şehir ve kırsal planlamanın merkezine yerleştirmiş, sağlıklaştırma uygulamalarında toplum yararını öne çıkararak kullanımın sosyal faydayla dengelenmesini savunmuştur.

1982 Quebec Tüzüğü, ulusal mirasın çağdaş toplumsal ihtiyaçlarla bütünleşmesini, karar süreçlerinde şeffaflık ve katılımın sağlanmasını öne çıkarmıştır. 1987 Washington Tüzüğü ise tarihi kentsel alanlarda yeni işlevlerin verilmesini kabul etmiş; ancak bu işlevlerin özgün kentsel karakterle uyumlu olmasını şart koşmuştur. Böylece koruma-kullanma dengesi, kent ölçeğinde ve toplumsal düzlemde ele alınmaya başlanmıştır.

1990 Arkeolojik Miras Tüzüğü, arkeolojik alanların korunmasının arazi kullanımı, kalkınma ve kültürel politikalarla entegre edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu belgeyle birlikte denge, yalnızca kültürel açıdan değil, ekonomik ve mekânsal kararlarla da ilişkilendirilmiştir. 1993 Mesleki Eğitim Kılavuzları ve 1996 Belgeleme İlkeleri, dengeli kullanımın sürdürülebilmesi için uzmanlık, bilimsel kayıt ve eğitim süreçlerinin vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır. 1999 Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü, geleneksel yapıların yeni işlevlere uyarlanmasında bütünlüğün korunması gerektiğini açıkça ortaya koyarken; 2003 Strüktürel Restorasyon İlkeleri, yapısal müdahalelerde bilimsel titizlik, güvenlik ve geri dönüşümlülük ilkelerini esas almıştır.

2000'li yıllardan sonra, koruma-kullanma dengesine yeni riskler ve alanlar dâhil edilmiştir. 2010 Lima Bildirgesi, afet risk yönetimini koruma politikalarının ayrılmaz

bir parçası haline getirmiştir. 2011 Dublin İlkeleri, endüstri mirasının korunmasında özgün kullanımın sürdürülmesini veya uygun yeni kullanımlar bulunmasını doğru yol olarak tanımlamıştır. Aynı yıl kabul edilen Valletta İlkeleri, tarihi şehirlerde yaşam biçimlerinin korunmaması ve turizm baskısının artmasının dengeyi bozabileceğini vurgulamış; mirasın somut ve soyut değerlerinin birlikte yönetilmesini önermiştir. 2014 Floransa Bildirgesi ise miras ve peyzajı insani değerlerle ilişkilendirerek, koruma-kullanma dengesinin toplum odaklı koruma ve yerelin güçlendirilmesiyle sürdürülebilir hale geleceğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, uluslararası belgeler korumayı yalnızca anıt ölçeğinde tanımlayan ilk yaklaşımlardan, toplumsal yararı, kentsel bütünlüğü, turizm baskısını ve afet riskini gözeten kapsamlı bir çerçeveye doğru evrilmiştir. Bu gelişim, koruma-kullanma dengesinin günümüzde yalnızca fiziksel yapıları değil, aynı zamanda toplum, peyzaj ve yaşam biçimlerini kapsayan bütünleşik bir anlayışa dayandığını ortaya koymaktadır

2.7 Koruma Kullanma Dengesine Yönelik Ulusal Yaklaşım ve Süreçler

Osmanlı döneminde koruma anlayışı, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Batı'daki modernite etkisiyle şekillenmeye başlamıştır. İlk kapsamlı yasal düzenleme, 1869 yılında yürürlüğe giren Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi (Eski Eserler Tüzüğü) olmuştur. Bu düzenleme, izinsiz kazıları ve kültürel varlıkların yurt dışına çıkarılmasını yasaklamış, ilk kurumsal adımı temsil etmesine rağmen koruma anlayışı sınırlı kalmıştır **[Dağıstanlı, 2022; Kejanlı vd. 2007]**.

1931'de kurulan Anıtları Koruma Komisyonu, Türkiye genelindeki taşınmaz kültür varlıklarının tespiti ve belgelenmesi çalışmalarını başlatmıştır. Ancak bu süreçte, koruma faaliyetleri tek yapı ölçeğinde kalmış, tarihi çevrelerin bütüncül olarak ele alınması göz ardı edilmiştir. Eski eserlerin tespit ve tescil işlemi 1951 yılında kurulan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) ile ilk kurumsal yapıya kavuşmuştur. 1973'te çıkarılan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu, Türkiye'de modern koruma anlayışını tanımlamış ve "sit alanı" kavramını yasal bir çerçeveye oturtmuştur. Taşınmaz kültür varlıklarının tek yapı olarak değil, tarihi çevreyle birlikte korunması gerektiğini vurgulamıştır **[Bahçeci Başarmak, 2022]**.

1983'te Türkiye, UNESCO'nun 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni onaylayarak kültürel mirasın korunmasında uluslararası iş

birliği sürecine dâhil olmuş ve bu adım, ulusal koruma politikalarının dünya ölçeğinde tanıtılması ve geliştirilmesi açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur. Aynı yıl kabul edilen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, kültür varlığı kavramını genişleterek doğal miras unsurlarını ve somut olmayan değerleri kapsama almış; yalnızca tescil ve fiziksel koruma süreçlerini değil, varlıkların işlevselliğini sürdürmeye yönelik kullanma esaslarını da yasal çerçeveye oturtmuştur. Kanun ile koruma kurullarının oluşturulması sağlanmış, böylece karar alma ve denetim mekânizmaları kurumsallaşmıştır. 1984'ten itibaren uygulamaya konulan Koruma Amaçlı İmar Planları, sit alanlarında koruma kararlarını sosyo-ekonomik ihtiyaçlarla uyumlu şekilde geliştirmeyi hedeflemiş; yerel yönetimlere verilen yetkiler, tarihî çevreyi koruma ile kentsel gelişimi bütünleştiren planlama anlayışını güçlendirmiştir. Bu düzenlemeler, Türkiye'de koruma-kullanma dengesinin mevzuat ve planlama süreçlerine entegre edilmesinde önemli bir aşamayı temsil etmiştir **[Aksu, 2018; Ahunbay, 2019; Coşkun ve Kurt, 2021]**

2011 yılında 644 ve 648 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler çıkarılarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yetkilerini genişletilmiş doğal sit alanı statüsüne sahip alanlarla ilgili karar alma yetkisi, Kültür ve Turizm Bakanlığından alınmıştır. Söz konusu yetki değişikliği nedeniyle doğal sitler ile diğer sit ve tek yapı ölçeğindeki tescilli taşınmaz kültür varlığı statüsündeki yerlerin çakışması durumunda yetki karmaşası ve kurumlar arası koordinasyon problemleri ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum koruma-kullanma dengesi sağlanmasında olumsuz sonuçlar doğmasına sebep olan tarihi ve doğal dokunun yitirilmesi riskini meydana getirmiştir. 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Kanun, büyükşehir belediyelerinin sınırlarını genişleterek, kültürel mirasın korunması konusunda daha etkin bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu reformlar, yerel yönetimlerin koruma çalışmalarında daha aktif rol almasını sağlamış olsa da kaynak eksikliği ve uzman yetersizliği gibi sorunlar uygulamada zorluk yaratmıştır **[Aksu, 2018; Dağıstanlı, 2022]**.

Türkiye'de kültürel mirasın korunmasına yönelik yasal düzenlemeler, tarihsel süreçte gelişerek çeşitlenmiştir. İlk dönemlerde daha dar bir perspektifle başlayan koruma anlayışı, zamanla uluslararası standartlara uygun bir yapıya kavuşmuş ve toplumun farklı kesimlerini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu süreçte yerel yönetimlerin ve sivil toplumun artan katkıları, koruma politikalarının demokratikleşmesine de zemin hazırlamıştır. Uluslararası standartlara uyum sağlama çabası ile yerel uygulamaların

dengelenmesini gerektiren bir alan olarak dikkat çekmen koruma politikaları sadece fiziksel çevrenin değil, aynı zamanda soyut toplumsal bellek ve kültürel değerleri de içermesi gerektiği anlayışı giderek önem kazanmaktadır. Türkiye yasal mevzuatında kültür mirasının koruması ve ilgili madde içerikleri **Tablo 2.7**'de gösterilmiştir. (*) işareti ilgili maddeyi; parantez içindeki açıklama ise sözleşme, tüzük, mevzuat, bildirge veya raporların kapsamına ilişkin bilgileri göstermektedir.

Tablo 2.7: Türkiye' de kültür mirasının korunmasına dair mevzuat, bildirgeler, raporlar ve ilgili içerikler **[Arkan, 2025]**.

YIL	KANUN/SÖZLEŞME ADI	KURUM/ ORGANİZASYON	MADDE	İÇERİK
1973	Eski Eserler Kanunu	MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI	1	*Doğal veya insan etkisiyle oluşmuş, tarihi, estetik, sanatsal, bilimsel, ekolojik, etnografik, edebi ya da efsanevi değerleri nedeniyle korunması ve değerlendirilmesi gereken özel alanlara SİT denir. (Türkiye' de kültür varlıklarının korunmasına dair ilk yasadır.)
1983	2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI	14	*Korunması gereken taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının kamu hizmetinde kullanılmak üzere tahsisi veya kiralanması, Kültür ve Turizm Bakanlığı iznine tabidir. Bu varlıkları kullananlar, bakım, onarım ve restorasyonu kanunda belirtilen esaslara göre yapmak ve masraflarını karşılamakla yükümlüdür. (Kültür ve tabiat varlıklarının tescili, korunması ve kullanımını düzenleyen temel yasadır.)
1987	3386- 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI	5 7	*Koruma amaçlı imar planında kültürel amaçlara ayrılan tescilli yapılar, onarılıp değerlendirilmek kaydıyla koruma kurulları kararı ve Bakanlık onayıyla belediyelerce kamulaştırılabilir. *Devletin olanakları dikkate alınarak, dönemin özelliklerini yansıtan ve örnek teşkil eden yeterli sayıda eser, korunması gereken kültürel varlıklar olarak tespit edilir. (2863' e sit alanı türleri, koruma amaçlı imar planı zorunluluğu ve kurulların yeniden düzenlenmesine dair maddeler eklemiştir.)
1999	(660 No' lu İlke Kararı) Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları	KÜLTÜR BAKANLIĞI	2	*Projeler, 'Rölöve- Restitüsyon- Restorasyon- Proje Hazırlama Esasları'na uygun hazırlanmalı; tescilli yapılar turizm amacıyla kullanılacaksa, bakanlığının görüşü alınarak koruma kurulunca karara bağlanmalıdır.
2004	5226 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI	7	*Kamu kurumları, belediyeler ve yerel idareler, tescilli taşınmaz kültür varlıklarını koruma kurullarının belirlediği fonksiyonla kullanmak üzere kamulaştırabilir. (2863' te koruma kurulları, katkı payı ve koruma amaçlı imar planı süreçlerini yeniden düzenleyen kapsamlı değişikliktir.)
2005	5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI	1	*Bu Kanunun amacı, yıpranan ve sit alanı olarak tescil edilen bölgelerin, bölgenin gelişimine uygun şekilde yeniden inşa ve restore edilerek konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal alanlar oluşturulması; doğal afet risklerine karşı önlemler alınması ve tarihi taşınmaz varlıkların korunarak kullanılmasıdır. (Yenileme alanı ilan ederek yıpranan tarihi taşınmazların projelerle yeniden kullanılmasını düzenleyen yasadır.)

Tablo 2.7: Devam.

YIL	KANUN/SÖZLEŞME ADI	KURUM/ ORGANİZASYON	MADDE	İÇERİK
2005	Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI	1	*Bu Yönetmeliğin amacı, sit alanı olarak tescil edilen bölgelerin yeniden inşa ve restore edilerek konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal alanlar oluşturulması, afet risklerine karşı önlemler alınması ve tarihi taşınmaz varlıkların korunarak kullanılmasıyla ilgili esasları düzenlemektir. (Taşınmaz kültür varlıklarını I. ve II. grup olarak sınıflandıran ve bakım-onarım esaslarını belirleyen karardır.)
2009	5225 Sayılı Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI	1	*Bu Kanunun amacı, bireyin ve toplumun kültürel gereksinimlerini karşılamak, kültür varlıkları ve somut olmayan kültürel mirası koruyarak sürdürülebilir hale getirmek, kültürel iletişimi etkinleştirmek, sanatsal ve kültürel değerlerin üretilmesini ve topluma ulaşmasını sağlamak, kültür varlıklarını yaşatarak ekonomiye katkı sağlamak ve kültür yatırımları ile girişimlerini teşvik etmektir. (Kültürel yatırımlar ve girişimlere vergi indirimi, arazi tahsisi gibi teşvikler getiren düzenlemedir.)
2013	ICOMOSTürkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi	ICOMOS TÜRKİYE	IV.3.2 IV.3.3	*Kültür varlığının yeni işlevine yönelik müdahaleler, restorasyon projesi kapsamında yapılmalı; bu süreçte yapı, yaşam standardı artırılırken özgünlüğü, bütünlüğü ve anlamı korunmalıdır. *Geleneksel yöntemlerle inşa edilen yapılarda strüktürel güvenliği sağlamak için yapılacak müdahaleler, yapının özgün strüktürel özelliklerini korumalı ve gerektiğinde geri alınabilir olmalıdır. *Erken modern ve çağdaş yapı strüktürlerinde, özellikle kamusal kullanım söz konusu olduğunda, yapının özgün karakterini değiştirecek müdahalelerden kaçınılması esastır. (Mimari mirasın tanımını genişleten ve koruma-kullanma ilkelerini belirleyen ulusal bildirgedir.)
2023	Kültür Varlıkları ve Deprem: Görüş, Değerlendirme ve Öneriler: ICOMOS Türkiye Milli Komitesi / 1 Mart 2023	ICOMOS TÜRKİYE		*Kentsel yeniden yapılanmada, kentlerin çok katmanlı tarihsel yapısı gözetilerek sit alanları afete dirençli ve yerel dokuyla uyumlu planlanmalıdır. Kültür varlıklarının yalnızca tekil restorasyonu yeterli olmayıp, sokak, mahalle ve kent ölçeğindeki bağlamlarının korunması önemlidir. Onarılan yapılar, geçmişlerinden kopuk “ müzekentler” yerine yaşayan alanlar olmalıdır. (Depremin kültür varlıklarına etkilerini değerlendirip risk yönetimi ve koruma için öneriler sunan rapordur.)

Türkiye'de koruma-kullanma dengesi, 1869 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi ile başlayan tek yapı odaklı yaklaşımdan 1973 tarihli 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu ile sit alanı kavramına, 2863 sayılı Kanun ile doğal ve kültürel varlıkların birlikte ele alındığı bütüncül bir koruma anlayışına evrilmiştir. 3386 sayılı değişiklikler ve 5226 sayılı düzenlemelerle KAİP süreçleri, katkı payı ve kurulların işleyişi geliştirilerek mevzuat daha sistematik bir çerçeveye kavuşmuştur.

5366 sayılı Yenileme Kanunu ile yenileme alanı ilanı üzerinden yapılan müdahaleler ve 644-648 sayılı KHK'lerle getirilen yetki değişiklikleri, sit alanları ve tescilli varlıklar üzerinde kurumlar arası karmaşa yaratmış; 6360 sayılı Kanun'la yerel yönetimlerin rolü artmasına rağmen kaynak ve uzman yetersizlikleri bu süreci zayıflatmıştır. Sonuçta, koruma-kullanma dengesi mevzuatta güçlü bir temel kazanmış olsa da uygulamada yenileme baskısı, yetki dağınıklığı ve planlama eksiklikleri nedeniyle çoğu kez koruma aleyhine bozulmuştur.

3. BİTLİS İLİNİN TARİHİ COĞRAFYASI, SOSYAL YAPISI ve TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI

Kültürel mirasın sürdürülebilirliği için gerekli olan koruma ve kullanma dengesine ilişkin uluslararası ve ulusal yaklaşımlar değerlendirilmiş, kavramın farklı bağlamlarda nasıl tanımlandığı, hangi ilkelere dayandırıldığı ve uygulamalara nasıl yön verdiğine yönelik teorik çerçeve ortaya konmuştur. Ancak bu kuramsal yaklaşımın, özgün tarihi çevrelerde etkili olabilmesi için yerel bağlamın fiziksel, sosyal ve kültürel bileşenleriyle birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu bölüm, Bitlis ilinin özgün yapısal ve toplumsal karakteristiklerini ortaya koyarak, bir önceki bölümde sunulan ilkesel çerçevenin yerel düzeyde nasıl karşılık bulduğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Bitlis'in sosyal yapısı, yerleşim dokusu, afet riskleri, mimari özellikleri, yapı malzemeleri ve mekânsal örgütlenmesi gibi temel veriler sistematik olarak incelenmekte; bu veriler hem mevcut koruma sorunlarını anlamada hem de sonraki bölümlerde geliştirilecek önerilerin zeminini oluşturmada kritik bir rol üstlenmektedir.

3.1 Bitlis İlinin Tarihi, Toplumsal Yapısı

Bitlis, Doğu Anadolu'nun önemli geçiş noktalarından biri olarak tarih boyunca stratejik bir merkez olmuştur. Şehir, Güneydoğu Torosların oluşturduğu dar ve derin vadilerle çevrili olup Mezopotamya ile Doğu Anadolu'yu birbirine bağlayan doğal bir geçit üzerinde yer alır. Bu coğrafi konum, Bitlis'i tarih boyunca hem ticari hem de askerî açıdan önemli bir merkez haline getirmiştir **[Tuncel, 2007; Arınç, 2008]**. İslam fetihlerinden sonra Bizans ve İslam dünyası arasındaki sınır hattında yer alan Bitlis, "sugur" (sınır) ve "avasım" (savunma) bölgeleri içinde kalmış ve sık sık el değiştirmiştir **[Gencer, 2023; İnbaşı, 2007]**. Şehir, Osmanlı döneminde ise "yurtluk-ocaklık" statüsünde idare edilmiş; bu sistem, yerel beylerin devlete bağlı kalırken kendi bölgelerinde özerk bir yönetim sürdürmelerine olanak tanımıştır **[Gencer, 2023]**.

Bitlis'in yönetiminde yerelde etkili olan Bitlis Emareti (Şerefhan Beyliği), şehrin kültürel ve sosyal gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. 16. yüzyılda Osmanlı ve

Safevi arasında süregelen rekabette Bitlis Emareti, denge politikası izleyerek her iki tarafın baskılarına karşı bölgesel otoritelerini sürdürmüşlerdir **[İnbaşı, 2007]**. Bu durum, Bitlis'in sosyal ve ekonomik yapısını korurken aynı zamanda Osmanlı'nın doğu sınırındaki otoritesini güçlendirmiştir. Bu dönemde Bitlis'te önemli mimari eserler inşa edilmiş, şehir ticaret ve eğitim merkezi haline gelmiştir **[Arınç, 2008]**. Ancak Osmanlı merkezileşme politikaları sürecinde bir süre varlığını devam ettirse de bu beyliğin varlığı sona ermiş ve Bitlis, doğrudan Osmanlı idaresine bağlanmıştır **[Gencer, 2023]**.

Osmanlı'nın son döneminde Bitlis, Muş Sancağı'na bağlı bir kaza haline getirilmiş, ancak bölgenin stratejik önemi nedeniyle 1878'de yeniden vilayet statüsü kazanmıştır. 1847 yılından itibaren dört defa idari statüsü değişmiş ve bu statü değişiklikleri, Bitlis'in idari yapısını ve bölgesel önemini zayıflatmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce büyük bir yerleşim olan Bitlis, savaşın yıkıcı etkileri ve nüfusunun büyük kısmının göç etmesi nedeniyle ekonomik ve sosyal açıdan önemini yitirmiş, coğrafi koşullarının zorluğu ve idari şartlar açısından da bir vilayet merkezi olmaya elverişsiz hale gelmiştir. Bu nedenle, vilayet merkezi daha uygun ve stratejik bir konum olan Muş'a taşınmıştır **[Arınç, 2008; Özdağ, 2023]**. Tarihi mirası ve doğal güzellikleriyle Doğu Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri olmaya devam eden Bitlis ilinin kronolojik tarihi **Tablo 3.1**'de gösterilmiştir **[Bitlis Valiliği, 1974; Sezen, 2006; İnbaşı,2007; Arınç, 2008; Özdağ, 2023]**.

Tablo 3.1: Bitlis ilinin kronolojik tarihi **[Arkan, 2025]**.

Dönem/Tarih	Yönetim	İdari Alt Yapı		
MÖ (9. yy- 7. yy)	Urartu hâkimiyeti			
MÖ (6. yy- 4. yy)	Pers ve Med etkisi altında			
MS 1. yy- MS 395	Romalıların yönetiminde			
MS 395- 641	Doğu Roma (Bizans) sınır bölgesi	Sınırlı Bizans kontrolü		
641- 1047	İslam fetihleri ve Abbasiler	Şeyhoğullar, Hamdanoğulları, Mervanoğulları		
1047- 1085	Selçuklu Türkmen akınları	Mervaniler		
1085- 1207	Büyük Selçuklu	Dilmaçoğulları (Beyliğin merkezi)		
1209- 1230	Eyyubiler			1220-1670 Bitlis Emareti (Şerefhanlar)
1230- 1310	Moğol ve Anadolu Selçuklu mücadeleleri			
1310- 1467	Karakoyunlu ve Akkoyunlu etkisi			
1467- 1514	Akkoyunlu			
1514- 1847	Osmanlı Devleti	16.yy. Bidlis (Sancak)	Diyarbakır eyaleti	
		17.yy. Bidlis Hükümeti (Ocaklık-Sancak)	Van eyaleti	
		1700-1750 Bidlis Hükümeti	Van eyaleti	
		1750-1800 Bidlis Hükümeti (Ocaklık)	Van eyaleti	
1847- 1923	Osmanlı Eyalet Sistemi	1847 (Kaza)	Muş-Erzurum eyaleti	
		1878-1923 (Vilayet)	Bitlis vilayeti	
1923-	Türkiye Cumhuriyeti	1923-1929 (Vilayet)	Bitlis vilayeti	
		1929-1936 (Kaza)	Muş	
		1936 (Vilayet)	Bitlis	

Bitlis ili coğrafi özellikleri sebebiyle tarih boyunca sürekli sınır yerleşimi olmuştur. Bu sebeple sürekli el değiştiren ve göçe maruz kalınan bir bölge olmuştur. Bu da kozmopolit ve değişen bir sosyal yapının oluşmasına sebep olmuştur.

Kayıtlı nüfus verilerine Osmanlı yönetimine girdikten sonra 1540 yılı 413 numaralı Tapu Tahrir Defterlerinden ulaşılmaktadır. Kent merkezinde Gayrimüslim (Ermeni) nüfus %79,9 iken Müslim nüfusu %20,1'dir **[Altunay, 1994]**. 1597 yılında yazılan Şerefname'de de şehir nüfusunun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu belirtilmektedir **[Şerefhan, 1975]**.

19 ve 20.yüzyıl başında gerek seyyah ve misyonerlerin bölgeyi gezmesi, gerekse de Osmanlı Devleti'nin yenileme çalışmaları sonrasında tuttuğu kayıtlarla vilayet-sancak-sancak merkezinin nüfusu hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Veriler bazen hane sayısı üzerinden de verilmiştir. Merkez ve sancak verilerine göre nüfus oranı

tabloda verilmektedir **(Tablo 3.2) [Arınç, 1997; Karpat, 2003; Demirtaş, 2007; Tekdal, 2018]**.

Tablo 3.2: 1814- 1914 yılları arasında Bitlis'te Müslim- Gayri Müslim (Ermeni) nüfus oranı **[Arkan, 2025]**.

Yıl	Müslim	%	Gayri Müslim	%	Toplam	Hane/Kişi	Kaynak
1814 (Bitlis Merkez)	6.000	50,0%	6.000	50,0%	12.000	Kişi	John Macdonald Kinneir
1838 (Bitlis Merkez)	10.000	66,7%	5.000	33,3%	15.000	Kişi	Semseddin Sami
1868 (Bitlis Merkez)	2.500	62,5%	1.500	37,5%	4.000	Hane	John George Taylor
1872 (Bitlis Merkez)	3.000	66,7%	1.500	33,3%	4.500	Hane	BOA (Danyal,2018)
1873-74(Bitlis Merkez)	11.693	59,0%	7.824	39,5%	19.805	Kişi	BOA (Danyal,2018)
1880 (Bitlis Merkez)	17.777	67,3%	8.217	31,1%	26.400	Kişi	BOA (Danyal,2018)
1881/82 (Bitlis-Sancak)	44.467	58,7%	31.293	41,3%	75.760	Kişi	Osmanlı Umumi Sayımı
1889 (Bitlis Merkez)	10.000	66,7%	5.000	33,3%	15.000	Kişi	BOA (Danyal,2018)
1890 (Bitlis- Sancak)	46.266	60,1%	30.742	39,9%	77.008	Kişi	H.B.F. Lynch
1891 (Bitlis- Sancak)	70.403	65,0%	37.869	35,0%	108.272	Kişi	Vital Cuinet
1906-7 (Bitlis- Sancak)	43.991	60,3%	28.960	39,7%	72.951	Kişi	Osmanlı Umumi Sayımı
1914 (Bitlis- Sancak)	72.977	67,8%	34.614	32,2%	107.591	Kişi	(Karpat, 2003)
1914 (Bitlis- Sancak)	72.977	67,8%	34.614	32,2%	107.591	Kişi	(Karpat, 2003)

19.yüzyıl başında Müslim Gayri Müslim nüfus birbirine yakınken yüzyıl sonuna doğru bu fark artmaktadır. Tekdal (2018) vilayet genelinde en önemli dalgalanmanın 1895-97 Sason isyanının olduğu süreçte yaşanmıştır. Bu dönemde ülke dışına göçler de yaşanmıştır.

I. Dünya Savaşı, 1915 olayları, 1916 Rus işgali ile 20.yüzyıl başında şehir nüfusu azalmış, Cumhuriyetin ilk yıllarında Muş Vilayeti'ne bağlı bir kaza haline gelmiştir **[Özdağ, 2023]**. Özgün kullanıcının büyük bir bölümü bu dönemde kenti terk etmiştir. İnşaat faaliyetlerinin önemli bir bölümünü yüklenen Ermeni ustaların bu dönemde gitmiş olması yapı üretimi hafızasının yavaş yavaş yok olmasını beraberinde getiren bir süreç olmuştur.

1974 yılında Tekel Tütün Atelyesi'nin Tekel Fabrikası'na dönüşümü üzerine artan istihdam, kırsalda oluşan hammadde ihtiyacından dolayı göçler azalmıştır **[Arınç, 1997]**. 1980-85 yıllarında kırsalda oluşan güvenlik sorunları sebebiyle kente göçler olmuştur ve sonraki yıllarda süreklilik arz etmiştir. Bu durum kentli nüfusun da ülke içinde başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur. Bu göçler neticesinde geleneksel dokudaki özgün kullanıcı yerini kırsaldan gelen kullanıcılara bırakmıştır. **Payaslı Oğuz [2011]** kırsaldan gelen kullanıcının kendi koşullarına göre dokuyu dönüştürmesi

ile başlayan süreçte geleneksel evlerin hızlı değişimini, özgün yapı elemanlarının yok olmasını beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Bunun gerekçelerinden birini de mali durumlarının bakım-onarımlar için yetersiz olmasını göstermektedir.

KAİP 2023'te son dönemde azalan nüfusun en önemli gerekçesi işsizlik olarak gösterilmiştir. Geleneksel dokunun bulunduğu bölgelerde kalanlardan ekonomik zorluklar nedeniyle bu bölgeyi ikametgâh olarak kullandıkları, imkân dahilinde il dışı veya il içi yeni yerleşim yerlerine göç edildiği belirtilmektedir **[Bitlis KAİP, 2023]**. İl içi göçlerinin en önemli sebebi günümüz konfor koşullarının, sosyal donatı alanlarının geleneksel dokuda yetersiz olmasıdır. KAİP sınırları içindeki nüfusun planlama sınırlarının geçtiği mahallelere göre nüfusuna oranı %42,2'dir. Alandaki nüfusu az olan üç mahalleden Gazibey Mahallesi Kentsel Sit Alanı'ndaki az sayıda yapı kullanılmakta, etkileşim geçiş sahasındaki yapılar kamusaldır. Atatürk Mahallesi'nde etkileşim geçiş alanının az olması, tescilli yapıların bunun dışında kalması ve yeni yerleşmelerin fazlalığından dolayı alandaki nüfusun mahalledeki nüfusa oranı azdır. Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı'nda türbe ve kamusal yapılar yer almaktadır. Yerleşimi Atatürk Mahallesi ile benzerdir. KAİP 2023'ye göre planlama sınırlarının bulunduğu mahalle sınırları içinde nüfus dağılımı tabloda gösterilmiştir **(Tablo 3.3)**.

Tablo 3.3: KAİP sınırı içindeki nüfusun mahallelere göre dağılımı **[Bitlis KAİP, 2023]**.

Mahalle Adı	Tüm Nüfus	Alandaki Nüfus
Atatürk	3369	470
Gazibey	2042	349
İnönü	1857	1302
Müştakbaba	1239	1335
Taş	3779	1132
Zeydan	1430	1198
Toplam	13716	5786

Bitlis'in sosyal dokusu, tarihi coğrafyası ve mimari karakteri bu bölümde incelenmiş kentin fiziksel oluşumu ile sosyal yapısı arasındaki karşılıklı etkileşimler somut örneklerle değerlendirilmiştir. Fiziksel çevrenin yapı tipolojileri ve yerleşim dokusu üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. Eğimli topografya, sınırlı yapılaşma alanı ve sert iklim koşulları, Bitlis'teki geleneksel mimariyi biçimlendiren ana unsurlar olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede yapı türleri, malzeme kullanımı ve mekânsal organizasyon analiz edilmiştir.

Kentin tarihsel katmanları, farklı dönemlere ait mimari üretimlerin üst üste binmesiyle oluşmuş zengin bir kültürel peyzaj sunmaktadır. Bu peyzaj içerisinde yer alan taşınmaz kültür varlıklarının hem korunması hem de günümüz ihtiyaçlarına uygun biçimde kullanılması için özgün bağlamlarının doğru yorumlanması gerektiği vurgulanmıştır. Afet risklerinin kültür varlıkları üzerindeki olumsuz etkileri, yalnızca yapısal değil, sosyo-kültürel sürdürülebilirliği de tehdit eden bir unsur olarak değerlendirilmiş; bu tehditlerin geleneksel dokunun korunmasında ne denli kritik bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Ayrıca çeşitli işlevlere sahip yapı türleri üzerinden yürütülen detaylı analizler, sonraki bölümlerde yapılacak hasar tespitleri ve koruma önerileri için referans niteliğindedir. Böylece bu bölüm, mekânsal bütünlüğün sürekliliğini sağlayacak koruma stratejilerinin yerel bağlamla uyumlu biçimde geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

3.2 Bitlis İlinin Yerleşim Özellikleri ve Afetselliği

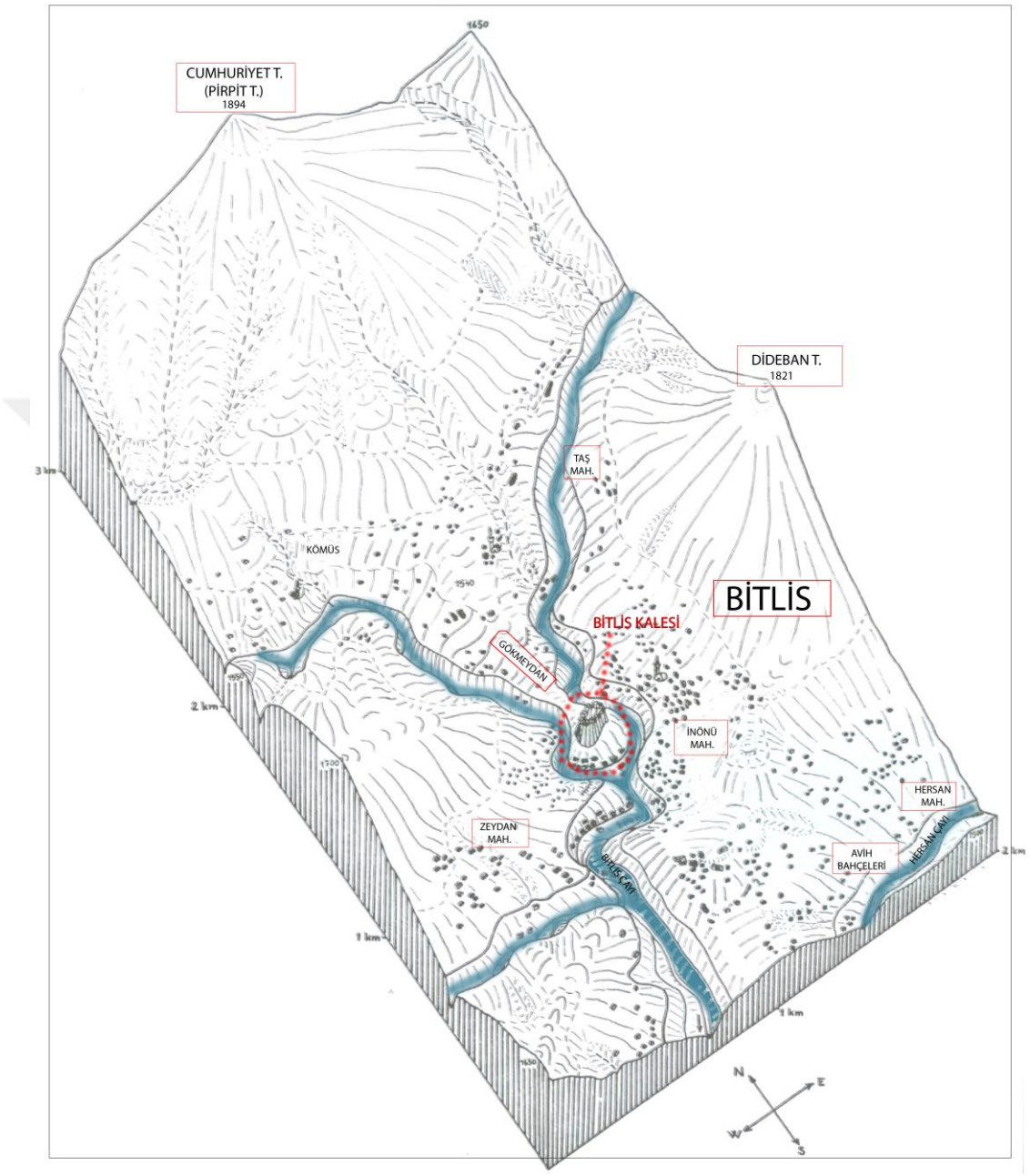
Bitlis ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nde dağlık bir coğrafyada yer almaktadır. Bitlis İl Afet Risk Azaltma Planı (İRAP) verilerine göre dağlık alan olarak ifade edilen arazi ilin %71'ine tekabül etmektedir **[İRAP, 2021]**. İl merkezinin kuzeyinde Nemrut volkanik dağı, güneyinde ise Güneydoğu Torosları yer almaktadır.

Bölgedeki derelerin aşındırması ile derin vadilerin oluştuğu coğrafyada derelerin Torosları yararak oluşturdukları vadi güney-kuzey arasında doğal bir geçit oluşturmuştur. Dereler boyu oluşan ve günümüzde de hala kullanılan bu yol Bitlis ilinin ipek yolu güzergahında önemli bir geçiş noktası olmasını sağlamıştır. Hac kervanlarının geçtiği eski geçiş güzergahı olan kentin; kuzeyinde günümüzde hala aktif olarak kullanılan ve Avrupa'dan gelip Asya'ya geçen ipek yolu güzergahı da yer almaktadır.

Güney yönden kente girildiğinde geleneksel kent merkezine giden eski yol (Nur Caddesi) ile Dideban Tepesi altında tünel ile Rahva Ovası'na bağlanan Diyarbakır-Bitlis çevre yolundan oluşan iki ana arter bulunmaktadır.

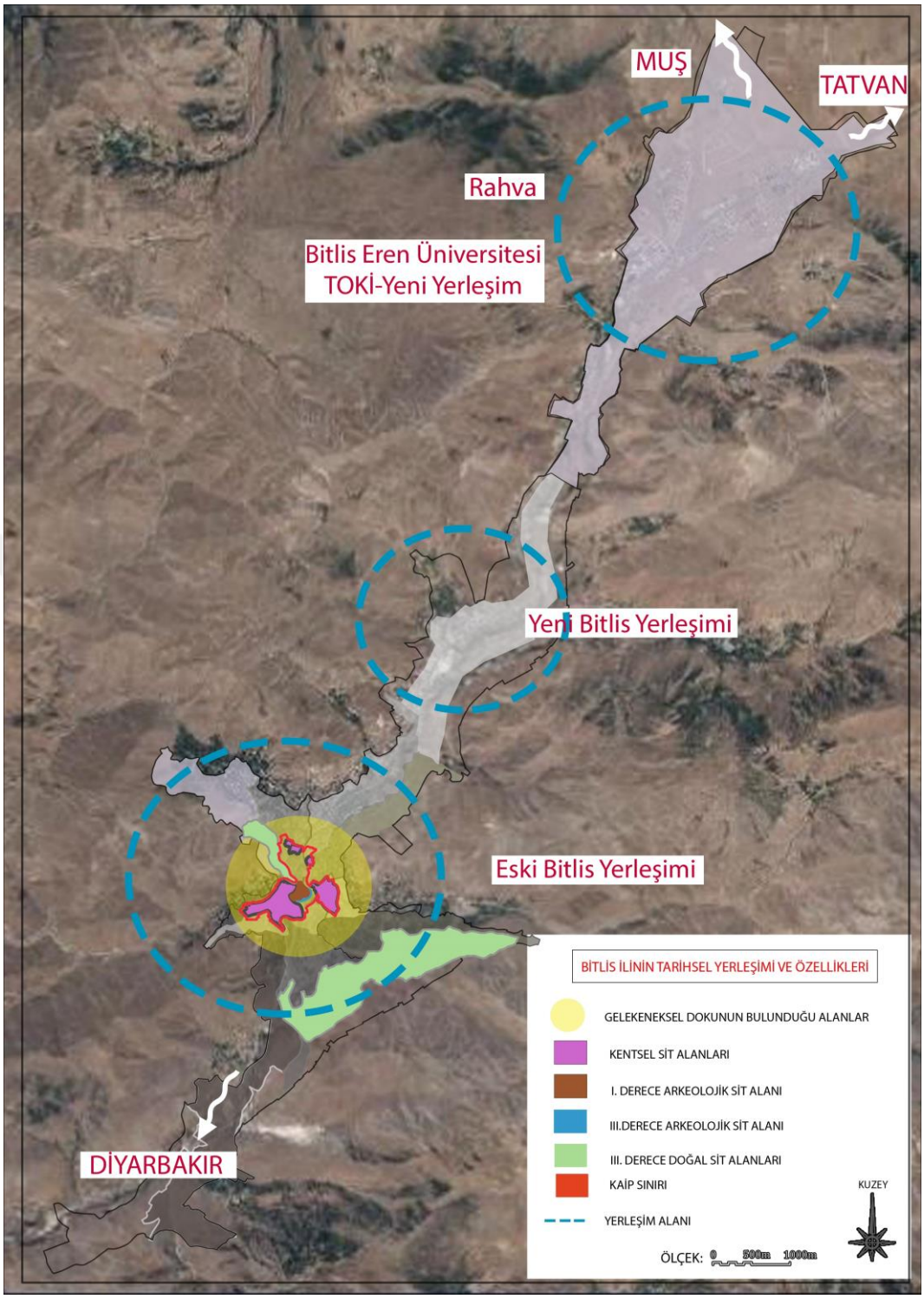
İl merkezi, Kömüs ve Rabat derelerinin birleştiği yerde volkanik kayalık zemin üzerine inşa edilen Bitlis Kalesi etrafında ilk yerleşimini geliştirmiştir. Söz konusu dereler birleşerek Bitlis Çay'ını oluşturmakta ve bu derelerin açtığı vadi çeperlerine eski kent yerleşimi konumlanmaktadır. Tabanözü (Hersan) Deresi ve Kömüs Deresi

kenarlarında 3. Derece sit olarak tescillenen doğal alanlar ve geleneksel yerleşim iç içedir **(Şekil 3.1)**.

Şekil 3.1: İl merkezinin yerleşimini gösteren blok diyagram **[Tuncel,1996]**.

Dağlık vadide doğal sınırlarına ulaşan eski Bitlis yerleşimi Rabat (Por) Deresi boyunca oluşan mendereslerde kopuk bir kentsel gelişim alanı oluşturma sürecine girmiştir. Dağınık bir yerleşim oluşturan kent kuzeydoğu yönünde Rahva Ovası'na doğru genişlemektedir **[Bitlis Belediyesi Halihazır Haritası, 2021; Google Maps, 2025; Bitlis KAİP 2023] (Şekil 3.2)**.

Şekil 3.2: Bitlis ili yerleşim özellikleri **[Arkan, 2025]**.

Bitlis Kalesi'ni merkez alan yerleşim planında KAİP sınırları içinde kalan yerleşimde bitişik nizam yapılaşma görülmektedir. Merkezden uzaklaştıkça yapılaşmada ayrık veya serbest nizama geçilmektedir. Arazi kullanımı ve imar için kullanılan emsal oranlarına bakıldığında artan bir artış söz konusu olmaktadır **[Bitlis KAİP, 2023]**.

Tamamlanmış çevrenin yıkımına yol açan doğal afet etkilerinin aza indirgenmesi, yerleşim birimlerinin afet risklerinin gerçekçi bir şekilde ortaya konmasına bağlıdır. Afet risklerine bağlı olarak alınabilecek önlemlere bağlı olarak yapılacak müdahaleler anlam kazanmaktadır. Bitlis il merkezi, ağır iklim şartları, özellikle aşırı kar yağışının etkisinde kalmasının yanı sıra topografik ve jeolojik yapısı ile birçok doğal afete maruz kalabilecek bir konumdadır. Doğal afet riski oldukça yüksek olan Van gölü havzasında yer alan Bitlis, 2021 yılında hazırlanan İRAP'ta belirtildiği şekliyle deprem, kütle hareketi (heyelan, kaya düşmesi, çığ) ve sel gibi doğal afetlerin etkisinde kalmaktadır.

Şehirdeki yapı stokunun ve yapılaşmanın üzerinde etkileri açısından ilin doğal afet risklerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Bu bölümde ilde ve çevresinde sıklıkla yaşanan doğal afetler dikkate alınarak, ilin afet riskleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ülkemizde meydana gelen büyük depremler ve sonrasında meydana gelen büyük çaplı can ve mal kayıpları, depremi diğer doğal afet türlerinden açık bir şekilde ayırt etmek için yeterlidir. Özellikle 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin etkileri yerleşim birimlerinin deprem tehlikesi ve mevcut yapılar üzerindeki çalışmaların önemini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, son olarak 2011 Van depremlerinin merkez üslerinin bulunduğu Van ilinin de içinde bulunduğu, yüksek sismik riskli bir bölge olan Van Gölü havzasında yer alan Bitlis ili hem yakın hem de uzak fayların üreteceği depremlerin etkisinde kalmaktadır. Özellikle bu havzada olabilecek depremler ili önemli ölçüde etkilemeyecektir. 2011-Van (Tabanlı) depreminde en büyük 2. ivme değeri Bitlis ilinde ölçülmüştür. Bitlis il merkezi, 1996-Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası'nda 1. Derece deprem bölgesinde yer almakta idi. Güncel olarak kullanılan Türkiye Deprem Tehlike Haritasında artık bölge kavramı bulunmamakla beraber, onun yerine tekrarlanma periyotlarına göre pik yer ivmesi (PGA) değerleri kullanılmaya başlanmıştır **[Işık ve Harirchian, 2022]**.

Bitlis ili ve civarı hem tarihsel hem de aletsel dönem deprem etkinliği açısından oldukça riskli bir bölge içerisinde yer almaktadır. Daha önce yıkıcı depremlerin yaşandığı yerleşim birimlerine yakın olması riski arttırmaktadır. Van, Muş ve Bingöl gibi yerleşim birimlerine oldukça yakın bir konumda bulunan il, bu yerleşim birimlerindeki olası depremlerden etkilenme potansiyelini sahip bir koridor üzerinde yer almaktadır.

Yer şekillerinden dolayı olası bir depremde ikincil afetlerin tetiklenme olasılığı yüksektir. Eğimli topografya ve mevsimsel koşulların zorlu olması müdahaleleri geciktirecek unsurlardandır. Kültür varlıklarına ait envanterin güncel olmaması, onarım gerektiren yapıların çokluğu bir diğer risk unsurudur **[İRAP, 2021]**

Bitlis ilinin eğimli topografik yapısı, etrafının dağlarla çevrili olması ve yamaçlardaki yapılaşma kaya düşmelerine sebep olmaktadır. Bunun sonucu olarak bazen can ve mal kayıpları oluşabilmektedir. Arazinin eğimi ve yükseltisi açısından il merkezinde birçok konumda kaya düşmesi riski bulunmaktadır. Yamaçlardaki kütle hareketlerinde dolayı oluşan kaya düşmeleri özellikle Gazibey, Müstakbaba ve Zeydan mahallelerinde büyük risk olarak oluşturmaktadır **(Şekil 3.3)**.

Şekil 3.3: Kaya düşmesi riski bulunan tescilli yapı örnekleri (a, b- 2020).

İRAP [2021]'ta il merkezinin prizmatik ignimbrit ve bazaltik kayaçtaki fiziksel çözünmeler nedeniyle devrilmelerin gerçekleştiği belirtilmektedir. İlgili kurumlar tarafından ilde kaya düşme potansiyeli haritaları oluşturulmuş ve risk önceliği taşıyan bölgelerde gerekli önlemler alınmaya başlanmıştır. Ancak tümüne müdahale pek mümkün olamamıştır. Tescilli taşınmazların bulunduğu bölgelerde müdahalelerde bürokratik süreçler işi zorlaştırmaktadır. Bitlis ilinde ağır kış şartları, yoğun kar yağışlarının ardından kar erime dönemlerinin yanı sıra gece-gündüz sıcaklık farklarından dolayı oluşan donma çözünme durumu kaya düşme riski daha da artabilmektedir. Bazen binalar ve ulaşım yapıları kaya düşmelerinden etkilenebilmektedir.

Bitlis ili Bingöl'den sonra çığ vakalarının en çok yaşandığı ikinci şehirdir **[İRAP, 2021]**. Yamaç üzerinde bulunan karın büyük kütleler halindeki hareketi sonucu oluşan çığ olaylarına Bitlis il merkezinde sıklıkla rastlanmaktadır. Burada en büyük etken kar

yağışının il merkezinde çok fazla olmasıdır. Bunun yanı sıra yerleşim birimlerinin yamaçlara, eğimi yüksek olan bölgelerde kurulması çığ olaylarının yaygın olarak gözlemlenmesine neden olmaktadır. Ayrıca gece-gündüz sıcaklık farklarının bir etken olduğu ifade edilebilir. Bitlis ilinde değişik tarihlerde meydana gelen çığ olaylarından dolayı can kayıpları yaşanabilmektedir. Nitekim 18 Mart 2022'de Gazibey Mahallesi'nde, Dideban Dağı eteklerinde içinde Gazibey Kentsel Sit Alanı'nın da yer aldığı 40 konut çığ riskinden dolayı boşaltılmıştır **(Şekil 3.4)**.

Şekil 3.4: Çığ tehlikesi riski bulunduran Dideban Tepesi a) Dideban Tepesi ve Gazibey Kentsel Sit Alanı (2023) b) Çığ tehlikesinden etkilenen tescilli yapı (2023) **[Web-1]**.

İl merkezinde heyelan riski olan yerler Hersan ve Saray mahallelerinde eğimin fazla olduğu alanlardır. Eğimli topografyadaki kaya, toprak ve molozların hareketinin sonucu oluşan bu afette İRAP verilerine göre 2012 yılında söz konusu mahallelerde 5 afetzedenin etkilendiği olaylar meydana gelmiştir.

Bitlis il merkezinde çok sıklıkla olmamakla beraber bazı zamanlarda meydana taşkınlar, il merkezinde yer alan derelerin yataklarından taşması sonucu oluşmaktadır. Taşkın küçük alanlarda etkili olmakta, ancak yapılara, özellikle altyapı tesislerinde farklı düzeylerde hasar verebilmektedir. Türkiye'nin en çok kar yağışına maruz kalan şehri olan Bitlis'te, il merkezinde aşırı yağışlar ve toplu kar erimelerinin olduğu dönemlerde taşkın olaylarına seyrek bir şekilde maruz kalabilmektedir. Bu noktada risk faktörü yüksek olan nokta Kömüs, Sapkor derelerinin çarşı merkezinde birleştiği; konut ve ticaret alanlarının bulunduğu bölgedir.

Yükseliş ve Taş mahalleleri arasında yer alan Kömüs Deresi vadisi ile Tabanözü (Hersan) Deresi'nin Hersan Mahallesi içindeki havzası doğal sit alanı olup, bu bölgelerde tarım alanları bulunmaktadır. **İRAP [2021]** verilerine göre, söz konusu

alanlarda dere yataklarının geniş olması nedeniyle konutlarda taşkın kaynaklı bir zarar tespit edilmemiştir. **Yaylak [2016]**, il merkezi için önemli bir taşkın riski bulunmadığını belirtmekle birlikte, yapay kesitlerin durumu, taşkınların getirebileceği atıklar ile dereye bırakılan katı atık miktarının kontrol edilmesi ve incelenmesi gerektiğini önermektedir. İl merkezinde hasara neden olan büyük taşkınlar ise 1963 ve 1995 yıllarında meydana gelmiştir **[Yaylak, 2016; İRAP, 2021]**.

3.3 Bitlis İlinin Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Mimari Özellikleri

Bitlis ili barındırdığı kültür mirası ile eski İpek Yolu güzergahındaki önemli kentlerden biridir. Bitlis Deresi ve kollarının açtığı vadilere konumlanan kent merkezi, gelişimini dere aksları boyunca, doğal koşuların şekillendirdiği sınırlarda gerçekleştirmektedir.

Eğimli topografya ve sert iklim koşullarının hâkim olduğu il, tarih boyunca büyük devlet ve imparatorlukların sınır şehri konumunda bulunmuştur. Yerel beyliklerin ve kısa ömürlü küçük devletlerin egemenliğinde yönetim merkezi olduğu dönemlerde ise kentin mimari gelişimi bu siyasi yapılanmalarla doğru orantılı olarak şekillenmiştir.

İslam fetihlerinden sonra İslam kültürü ve sanatı baskın hale gelmiştir. Artan Müslüman nüfusla beraber bu kültüre ait yapılar artmaya başlamıştır. Nüfusları azalan ve cemaatini kaybeden diğer dini unsurlara ait yapıların yeniden kullanımları da süreç içinde gerçekleşmiştir.

Bitlis ilinde korumaya yönelik ilk tescil çalışmaları 1976 yılında Şerefiye Külliyesi Camisi'nin tescil edilmesiyle başlamıştır. Süreç içinde tescil çalışmaları devam etmekle beraber, 1989 yılında Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun (DKTVKK) 01.12.1989 tarihli ve 317 sayılı kararı ile il sınırları içinde 280 yapı toplu olarak tescil edilmiştir. 1996 yılında ise DKTVKK'nin 20.12.1996 tarih ve 1918 numaralı kararında 32 adet taşınmaz kültür varlığının tescilden düşürülmesine karar verilmiştir. Böylece tescilli yapı sayısı 287'ye düşmüştür. VKVKBK arşivinden temin edilen gerekçeli kararında, bu taşınmazların paftalar üzerinde gösterime alınmadığı ve tescil numarası almadığı vurgulanmış; dolayısıyla bu yapıların tescil statülerinin sürdürülemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca gerekçeli kararda, kentin yerleşik sınırı ve belediye sınırlarının çakışık olduğu, kuzeyinde yeni gelişme alanlarının tanımlanması ve tarihi çevredeki yapılaşma baskısının bu alanlara yönlendirilmesi önerilmiştir. Bitlis Merkez Koruma Amaçlı İmar Planı'nın tamamlanması ve kurul

onayına sunulması gerektiği vurgulanmıştır **[Bitlis KAİP, 1998; 2023] (Ek-C)**. Söz konusu tarihte tescil türlerine göre eserlerin dağılımı **Tablo 3.4**'te sunulmuştur.

Tablo 3.4: 1996 yılı tescilli taşınmaz kültür varlıklarının yapı türüne göre dağılımı **[KAİP, 1998]**.

Tescilli Eserlerin Dağılımı	**Adet**
Konut	210
Medrese	3
Han	9
Cami	11
Türbe	17
Çeşme	17
Kilise	2
Köprü	8
Mezarlık	5
Arasta, Duvar v.b.	5
TOPLAM	287

VKVKBK'nin 2024 yılı verilerine göre 422 tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Bunlardan 275'i KAİP sınırları içerisinde yer almaktadır **[Tablo 3.5]**.

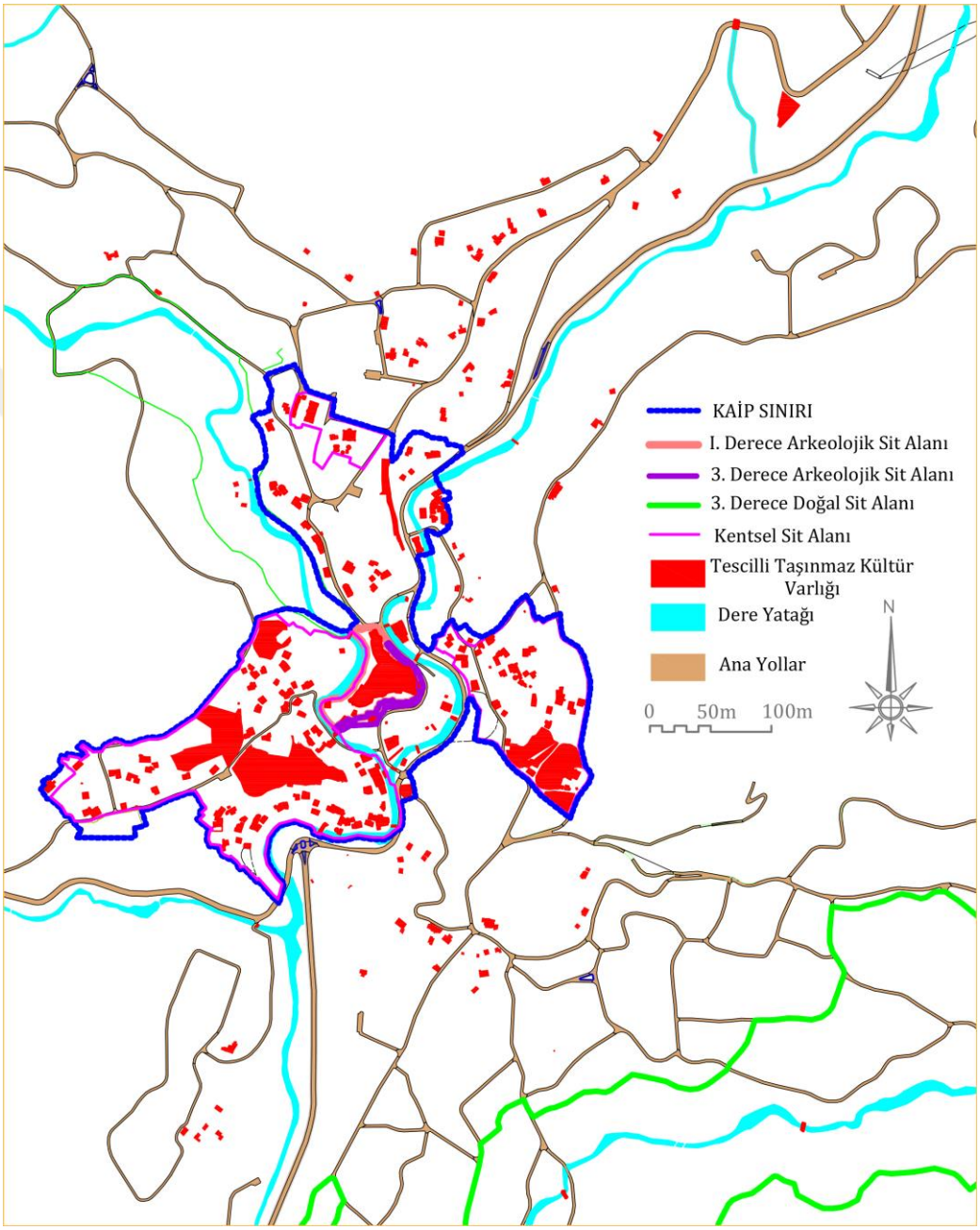
Tablo 3.5: 2024 verilerine göre il merkezinde bulunan tescilli yapı türü ve adedi **[VKVKBK, 2024]**.

Yapı Türü	**Adet**
Konut	303
Sur Kalıntısı	1
Kale	1
İdari Bina	2
Han	6
Çarşı	3
Medrese	4
Eğitim Yapısı	3
İmaret	1
Cami	16
Mescit	3
Minare	2
Kilise	1
Şapel	1
Mezarlık	6
Şehitlik	1
Kümbet-Türbe	17
Hamam	3
Köprü	18
Çeşme (Ayazma)	22
Mahzen	2
Duvar ve Cadde	1
Antik Yol	1
TESCİLLİ KÜLTÜR VARLIĞI SAYISI	**422**

1996 yılına ait tescil verileri ile 2024 yılı verileri karşılaştırıldığında hem sayı hem de çeşitlilik açısından belirgin bir artış olduğu görülmektedir. 1996'da toplam 287 olan tescilli taşınmaz sayısı, 2024'te 422'ye yükselmiş; en büyük artış konutlarda (210'dan 303'e) ve köprülerde (8'den 18'e) gerçekleşmiştir. Çeşmelerin sayısı da 17'den 21'e çıkarken, dini yapılarda cami sayısının 11'den 16'ya yükselmesi dikkat çekmektedir. Buna karşılık türbe sayısı aynı kalmış, kilise sayısı ise sabit kalmıştır. Sayısal artışa ek olarak, 2024 yılı verilerinde mescit, minare, hamam, mahzen, antik yol, sur kalıntısı, gibi yeni kategoriler de tescil kapsamına dahil edilmiştir. Bu durum, koruma pratiğinin yalnızca anıtsal yapılara değil, farklı ölçek ve işlevlere sahip kentsel unsurlara da yöneldiğini göstermektedir. Dolayısıyla yaklaşık 30 yıllık süreçte tescilli taşınmaz kültür varlıklarının sayısında %47 oranında artış yaşanmış, ancak daha önemlisi niteliksel bir çeşitlenme gerçekleşmiştir.

İl merkezinde dört adet kentsel sit alanı, bir adet 1. derece arkeolojik sit alanı, bir adet 3.derece arkeolojik sit alanı ve iki adet doğal sit alanı bulunmaktadır. Bu alanlar DKTVKK'nın 1.12.1989 sayılı kararı ile alınmış, 3. derece arkeolojik sit alanı 2021 yılında VKVKBK tarafından 1.derece arkeolojik sit alanından ayırarak oluşturulmuştur **[Bitlis KAİP, 1998; 2023]**. Vadi içinde dere aksına konumlanmış ticaret merkezinin güneydoğu kısmındaki yamaçta Müştakaba-Zeydan Kentsel Sit Alanı ile kuzeybatısındaki yamaçta Gazibey Kentsel Sit Alanı yer almaktadır. Batı bölümünde yamaçta İnönü Kentsel Sit Alanı yer almaktadır. Bu alanlar geleneksel konut dokusunun yoğun olduğu alanlardır. Geçen yüzyılda kentin idare merkezinin de bulunduğu kuzey bölümünde yer alan Taş Kentsel Sit Alanı'nda Gökmeydan İhlasiye Medresesi çevresindeki kompleks ve Eski Hükümet Konağı yer almaktadır. Kayalık zemine inşa edilen Bitlis Kalesi (iç kale), kuzey ve batı etekleriyle birlikte 1. derece arkeolojik sit alanını oluşturmaktadır. Kalealtı çarşısının yer aldığı kalenin doğu etekleri ile geleneksel evler ve eski hapishanenin yer aldığı iç kalenin özgün girişinin yer aldığı güney etekleri 2021 yılında statüsü güncellenerek 3. derece arkeolojik sit alanı olarak korunmasına devam edilmiştir. Kaleyi merkez alan KAİP sınırları içinde tescilli yapı yoğunluğu fazladır. Geleneksel kent merkezi çekirdeğinin kuzeyindeki Atatürk Mahallesi KAİP sınırları dışında olup tescilli yapı yoğunluğu olan bir yerleşimdir. Eski kırsal yerleşimlerden olan güneybatıdaki Saray Mahallesi ve güneydoğudaki Hersan Mahallesi'nde yoğunluk azalmaktadır. Günümüzde tarımsal üretimin hala devam ettiği doğal sit alanlarında tescile değer köprülerle dışında kayda

değer bir kültür varlığı bulunmamaktadır. Öte yandan, kentin eski çeperlerinde konumlanan geniş mezarlık alanları, KAİP sınırları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır **(Şekil 3.5)**.

Şekil 3.5: Sit alanları ve tescilli taşınmaz kültür varlıklarının kent içinde dağılımı **[Bitlis Belediyesi, 2021; Bitlis KAİP, 2023]**.

Saha çalışmalarının gerçekleştirildiği süreçte 2022 yılı verilerinde faydalanılmış, Dereüstü ıslah çalışmaları kapsamında eklentilerinden arındırılarak tescillenen yapılar çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Sonraki yıllarda tescillenen ve KAİP ile ilişkisi

olmayan yapılardan Beşminare Mahallesi kırsalında yer alan antik yol, bir çeşme, iki mahzen ve on dört geleneksel ev kapsam dışı bırakılmıştır. Tez çalışması kapsamında 404 tescilli taşınmaz kültür varlığı çalışılmıştır **(Tablo 3.6)**.

Tablo 3.6: İl merkezindeki çalışılan yapı kategorileri, yapı türleri ve yapı sayıları **[VKVKBK, 2022]**.

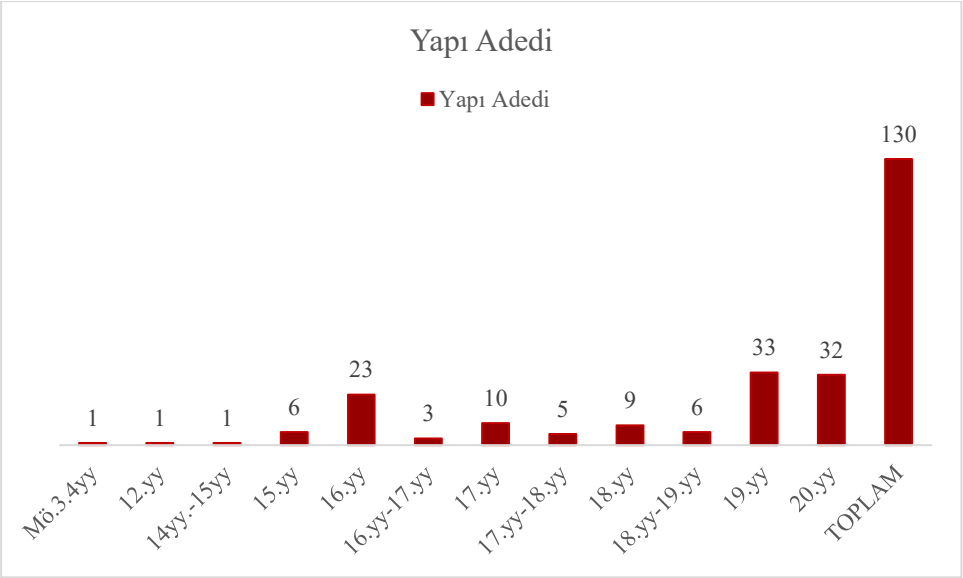
Yapı Türü	**Adet**
Konut	293
Sur Kalıntısı	1
Kale	1
İdari Bina	2
Han	6
Arasta	3
Medrese	4
Eğitim Yapısı	3
İmaret	1
Cami	16
Mescit	3
Minare	2
Kilise	1
Şapel	1
Mezarlık	6
Şehitlik	1
Türbe	16
Kümbet	1
Hamam	3
Köprü	18
Çeşme (Ayazma)	21
Cadde ve Duvar	1
TESCİLLİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIĞI SAYISI	**404**

Yapılan çalışmalar neticesinde il merkezinde günümüze ulaşan mevcut taşınmaz kültür varlıklarının büyük çoğunluğunun 19. ve 20. yüzyıllarda inşa edildikleri görülmüştür. Geleneksel evlerin bu orandaki payı büyüktür. 16. yüzyılda Bitlis Emanet'inden (Şerefhanlar) hatırı sayılır derecede eser ayakta kalmıştır. Bu dönemde yükseliş devrindeki Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş olmalarının da payı mevcuttur. Anıtsal yapılara ait kitabeler onarım ve yenilemelerine aittir. Geleneksel evlerden en eskileri 19. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kalmıştır. Kitabelerin büyük bir kısmı 20. yüzyıla tarihlenmektedir. Yeniden inşasının karmaşık olmaması, mevcut geleneksel ev stokunun rekonstrüksiyon yoluyla onarıldığını ve üzerindeki kitabe tarihlerinin bu onarım tarihlerini yansıttığını göstermektedir.

İl merkezinde inşa edilen en eski yapı Bitlis Kalesi'dir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve Şerefname'de Büyük İskender zamanında yapıldığı söylense de Uluçam (2002) kuruluş ve yapım tekniği bakımından Urartu yapısı olduğunu söylemektedir **[Köhler, 1989; Şerefhan, 1975; Uluçam, 2002]**. Ulu Cami'nin yerinde İslam fetihlerinden önce de bir dini yapının varlığından söz edilmektedir. Mevcut yapı 1150 tarihli kitabesiyle Dilmaçoğulları dönemi yapısıdır. Mihrap önü kubbesi ve enine dikdörtgen planı Anadolu'daki ilk Türk İslam cami planına uymaktadır **[Aslanapa, 2007]**. Kentteki yapı çeşitliliği Bitlis Emareti döneminde artmıştır.13.-17. yüzyıllar arasına denk gelen bu dönemde günümüze ulaşan geleneksel evler dışındaki yapı stoğunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Geleneksel evler 19. yüzyılın sonu- 20.yüzyılın başında inşa edilmiştir. Yapım tarihi tespit edilen en eski geleneksel ev 1845 yılına tarihlenmektedir. Çalışma kapsamında yazılı kaynaklar ve yapıların kitabelerinden elde edilen verilerle ildeki taşınmaz kültür varlıklarının yapım tarihleri çıkarılmıştır **(Ek-D)**. Hicri takvime göre yazılan tarihler Türk Tarih Kurum (TTK) tarih çevirme kılavuzundan Miladi takvime çevrilmiştir **[Web-2]**. Yüzyıllara göre hangi yapı türüne ait ilk örneğinin ne zaman inşa edildiği ve yapı sayısı oranları tespit edilmiştir **(Tablo 3.7, Şekil 3.6) [Arık, 1971; Öztürk, 2002; Uluçam, 2002]**.

Tablo 3.7: Yapı türüne göre il merkezindeki kültür varlıklarının ilk inşa tarihleri **[Arkan, 2025]**.

NO	YAPI	MAHALLE	ANIT/SİT TÜRÜ	İNŞA TARİHİ	KAYNAK	
1	Bitlis Kalesi	Gazibey	Kale	9-7.yy (MÖ)	Uluçam, 2002	Analoji
2	Bitlis Ulu Cami	Gazibey	Cami	12.yy. 1150 M(545H)-1651M(1062H)	Arık, 1971	Kitabe
3	Ziyaettin Han Türbesi	Taş	Türbe	14-15.yy (Ö:1394M)	Arık, 1971	
4	Ulu Cami Minaresi	Gazibey	Minare	15.yy. 1492M (898H)	Arık,1971	Kitabe
5	Hüsrev Paşa Hanı (Papşin Hanı)	Hüsrevpaşa	Han	16.yy	Arık,1971	
6	Alemdar Köprüsü	Müştakbaba	Köprü	16.yy	Öztürk,2002	Analoji
7	Memi Dede Mescidi	Müştakbaba	Mescit	16.yy. 1572M(980H)	Arık,1971	Kitabe
8	Şerefiye Arastası	Müştakbaba	Çarşı	16.yy. 1528/29 (935H)	Arık,1971	Kitabe
9	Şerefiye Külliyesi İmareti	Gazibey	İmaret	16.yy. 1528/29 (935H)	Arık,1971	Kitabe
10	Şerefiye Medresesi	Müştakbaba	Medrese	16.yy. 1528/29 (935H)	Arık, 1971	Kitabe
11	Şerefiye Han Hamamı	Devrim	Hamam	16.yy. 1528/29 (935H)	Arık, 1971	
12	Memi Dede Kümbeti	Müştakbaba	Kümbet	16.yy. 1572M (980H)	Arık,1971	Kitabe
13	Han Çeşmesi-2	Taş	Çeşme	17.yy	Öztürk,2002	Analoji
14	Said SEREFHAN Haziresi (Hunan Türbesi)	Hersan	Hazire	18.yy1723M(1136H)	Arık,1971	Kitabe
15	Hacı Hasan Şirvani Hoca Zaviye ve Türbesi	Hersan	Türbe	19.yy. 1823M (1238 H)		Kitabe
16	Mehmet Ali MERİÇ Evi	Devrim	Geleneksel Ev	19.yy. 1845M (1261 H)		Kitabe
17	Burhan BAYAN Evi	Müştakbaba	Geleneksel Ev	19.yy. 1861M (1277 H)		Kitabe
18	Hersan Mahalle Kilisesi	Hersan	Kilise	19.yy. 1884M		Kitabe

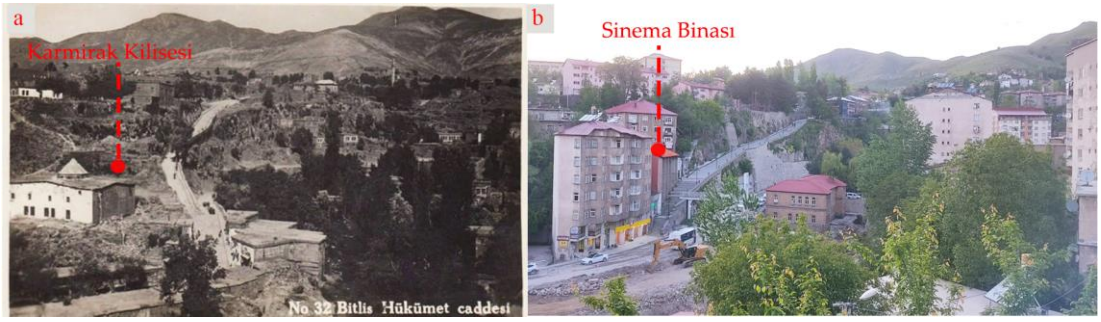

Şekil 3.6: İnşa yüzyıllarına göre il merkezindeki kültür varlıklarının oransal karşılaştırması **[Arkan, 2025]**.

Tarihi kent dokusunun sürekliliğini sağlayan kentsel ögeler, somut ve soyut miras değerlerini birlikte taşıyarak mekânsal kimliği biçimlendirmektedir. Valletta İlkeleri sokak düzeni, silüet, panorama ve açık alan ilişkilerinin algısal önemini vurgularken; UNESCO'nun Tarihi Kentsel Peyzaj Tavsiye Kararı (2011) bu unsurların kolektif hafıza ve tarihsel katmanlaşmayı yansıtan öğeler olarak planlama süreçlerine entegre edilmesini önermektedir **[ICOMOS, 2011; UNESCO, 2011]**.

İl merkezinde kentsel peyzaj ögesi olarak bu kapsamda tescillenen Eski Hükümet Caddesi (Sinema Yokuşu, Mahmut Ağa Yokuşu) Atatürk Mahallesi'nin güneybatı ve Taş Mahallesi'nin güneydoğu sınırını oluşturmaktadır.

1953 hava fotoğraflarında Karmirak Kilisesi ve Rus Konsolosluğu cadde üzerinde yer alan yapılardır. Tatvan güzergahındaki ana arter iken 1970'li yılların başında NATO Yolu'nun açılmasıyla beraber trafik yükü hafiflemiştir. Caddeye adını veren sinema yapısı bu dönemde kilise binası arazisi üzerine inşa edilmiştir. Yolun yukarısı ve aşağısındaki yapılaşmalar alt yolun açılmasından sonra inşa edilmiştir. Zamanla yayalaştırılan yol 2018 yılındaki sağlıklaştırma çalışmasıyla günümüzdeki görünümünü kazanmıştır **(Şekil 3.7)**.

Şekil 3.7: Sinema yokuşu a) 1930'lu yıllar **[KUDEB Arşivi, 2020]** b) 2023.

Sinema Yokuşu istinat duvarları, payandalar, parapet duvarı ve harpuştalar arasındaki babalardan oluşan merdivenli bir güzergahtır. 300 metre uzunluğundaki sokağın üst kotu ile alt kotu arasındaki fark 45-50 metredir. Toplamda 8 adet üst kısmı trapez payanda mevcuttur. Harpuştalar avlu duvarlarında alışılagelmiş üçgen form yerine yarım yarım daire kesitlidir **(Şekil 3.8)**.

Şekil 3.8: Sinema Yokuşu (Hükümet Caddesi) ve yapısal ögeleri a) Payandalar (2021) b) Doğu cephesinden görünüş (2020) c) Baba (2020) d) Sinema Binası (2021).

Özgün işlevlerini zamanla kaybedip yeni işlevler verilen anıtsal yapılardan han, medrese ve idari yapıların yansıra özgün işlevlerine cami, mescit, arasta, okul gibi olduğu şekilde devam eden yapılar da mevcuttur. Kümbet-türbe türünden yapılara kısıtlı ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Hamamlara yıkanma ihtiyacının ötesinde sosyal etkinlik amacıyla gidilmektedir. Köprüler betonarme ekler ile genişletilerek aktif araç trafiğinde kullanılmaktadır. Bunların bir kısmı yakın zamanda yayalaştırılmıştır. Konfor ihtiyacını karşılayamayan geleneksel evler hızlı bir şekilde terk edilmektedir. Çeşme eyvanları depo olarak kullanılmaktadır. Bu bölümde söz konusu yapıların özgün özellikleri tespit edilerek, yapısal elemanlarıyla tipolojik özellikleri belirlenmiştir.

Tescilli yapıların mekân ve tasarımındaki biçimsel ve işlevsel kalıpları anlamak ve sınıflandırmak için yapısal tipolojiler çıkarılmıştır. Tarihsel süreçte belirli dönemlerin veya kültürlerin mimari anlayışlarını ortaya koyarak, aynı zamanda çağdaş tasarımlarda referans noktaları sunmak adına önemli bir girdi oluşturulmuştur. Tipolojik analizler yapılarak, yapının geometrik düzeninden malzeme kullanımına, mekânsal organizasyondan işlevsel ilişkilere kadar farklı unsurları inceleyerek, tasarım geçmişinin mirasını günümüz ihtiyaçlarına uyarlama fırsatı sunulmuştur. Böylece hem tarihsel sürekliliği koruyan hem de yenilikçi çözümler üreten bir koruma anlayışı geliştirilmiştir.

3.3.1 Yapı Türü Tipolojileri

Koruma çalışmalarında kültür varlıklarının doğru sınıflandırılması, analiz edilmesi ve karşılaştırılabilir hale getirilmesi önem taşımaktadır. Bitlis ilindeki yapıların özelliklerini belirlemek ve genel yapım türü içindeki konumlarının tespiti için yapı türüne ait bilgiler verilmiştir. Türe ait yapısal elemanlar mevcut bir yapı üzerinden literatürden elde edilen verilerle örneklendirilmiştir. Yapılar ile ilgili tipolojik unsurlar tanıtılarak Bitlis'teki yapılarda mevcut elemanlar sınıflandırılmıştır.

ICOMOS'un Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Yapısal Onarımına İlişkin Yönergeler Kılavuzu'nda önerilen ön inceleme sürecine göre sınıflandırma yapılmıştır **[ICOMOS ve ISCARSAH, 2024]**. Yapı türlerine ait bilgilerin değerlendirilmesinde, verilerin hem tanımlayıcı hem de analitik düzeyde sistematik biçimde sunulabilmesi amacıyla iki ayrı başlık altında tablolar yapılandırılmıştır. Bu yöntemsel tercih ile bilgi

yoğunluğunun yönetilebilirliğini artırmak ve çok sayıda kültür varlığının karşılaştırılmasını kolaylaştırması hedeflenmiştir.

Sınıflandırmanın ilk tablosunda, kültür varlıklarının kimlik ve işlev bilgileriyle birlikte, bu varlıkların konumsal, hukuksal ve tarihsel kimliklerini açık biçimde ortaya koyan tanımlayıcı veriler sunulmuştur. Ayrıca zemin kaynaklı yer hareketlerine (ör. deprem, kaya düşmesi) karşı serbest kat adedi ve cepheye göre kat farklılıkları; iklim ve su etkilerine bağlı sorunlara karşı ise yapısal durumlarını belirlemek amacıyla kütle-zemin ilişkileri ortaya konmuştur **(Tablo 3.8)**.

Tablo 3.8: Tescilli taşınmaz kültür varlıklarının değerlendirilmesinde kullanılacak tanımlayıcı tablo **[Arkan, 2025]**.

Yapı Adı	
Kimlik bilgileri	• Mahallesi • Ada/ Parsel • Yapım Tarihi • Mülkiyet
İşlev bilgileri	• Eski İşlevleri • Günümüzdeki İşlevi
Görsel ve grafik bilgileri	• 1976 Hava Fotoğrafı • 2024 Hava Fotoğrafı • Yapı Fotoğrafı
Dönemsel değişiklik bilgileri	• Dönem Ekleri ve Müdahaleler • Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler
Kütle Zemin ilişkisi	• Yapı-Zemin İlişkisi ve Cepheye Göre Kat Farklılığı

Uluslararası koruma belgelerinde tanımlanan özgünlük ve geri döndürülebilirlik ilkeleri (Venedik Tüzüğü, Burra Tüzüğü, Nara Belgesi) doğrultusunda, tabloda tarihsel ya da estetik değer taşımayan tüm ek ve müdahaleler "özgün olmayan müdahaleler" başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu kategori, çağdaş işlevsel gereksinimlerle yapılan müdahaleleri ve niteliksiz eklentileri kapsamaktadır. Sınıflandırma, yapının bütünlüğünü gözeten koruma ilkeleri çerçevesinde oluşturulmuştur.

İkinci tabloda ise "Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama" başlığı altında yapının mimari karakterine ilişkin bilgiler derlenmiştir. Yapı türüne göre alt başlıkları değişe de bu bölümde yapı plan tipi/şeması, kütlesel kompozisyon, mekân dağılımı ve işlevsel kurgu, giriş organizasyonu, sirkülasyon gibi mimari analiz kriterleri sunulmaktadır.

Söz konusu içerik, **ISCARSAH [2024]** ve benzeri uluslararası ilke belgelerinde değinilen ‘morfolojik değerlendirme’ ve ‘yapısal şema’ gibi kavramlarla yapıların mekânsal düzenlemelerini karşılaştırılabilir hale getirme doğrultusunda ele alınmıştır. Böylelikle, yapıların özgün mimari karakteristikleri mekânsal düzlemde yorumlanabilir hale gelmiş, tipolojik analizler için gerekli karşılaştırma zemini sağlanmıştır **(Tablo 3.9)**.

Tablo 3.9: Tescilli taşınmaz kültür varlıklarının değerlendirilmesinde kullanılacak tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Yapı Adı	
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	• Yapı Plan Tipi/Şeması • Kütlesel Kompozisyon • Mekân Dağılımı ve İşlevsel Kurgu • Giriş Organizasyonu • Sirkülasyon
Taşıyıcı sistem*	• Örtü Sistemi • Örtü Biçimlenişi
*Tüm yapılarda kullanılan çift cidarlı sandık duvar tekniği malzeme ve yapım tekniği bölümünde anlatıldığından her yapı için tablolarda bilgisi girilmemiştir	

3.3.1.1 Sivil Yapılar

İl merkezinde 293 geleneksel ev incelenmiştir. Bu evler tanımlayıcı özellikleri, yapısal ve tipolojik özellikleri açısından değerlendirilmiştir.

Geleneksel Evler: Geleneksel evlerin yapım koşullarını etkileyen hususlar iklim, yapı malzemesi ve sosyal yapı olarak değerlendirilmiştir. Yapısal tipolojiler yapılırken bu hususların yanı sıra yapım tekniği ve mekânsal kurgu da dahil edilmiştir **[Günay,1998; Küçükerman, 2007; Kuban,1993; Payaslı Oğuz, 2011]**

Geleneksel konut mimarlığında ilk tipolojik çalışmaları yapan **Eldem [1940]**, sınıflandırmayı esas kat üzerinden yapmıştır. Yapı tek katlı ise o kat, kat adedi fazla ise en üst kat sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Odalar, sofa ve merdiven plan şemasını oluşturan ana unsurlar olup servis alanlarının olup olmamasının ana kurgu üzerinde etkisi olmamaktadır. Bu ana unsurlardan sofayı esas alıp sofanın konumunu esas alan bir sınıflandırma yapılmıştır **[Eldem, 1940]**.

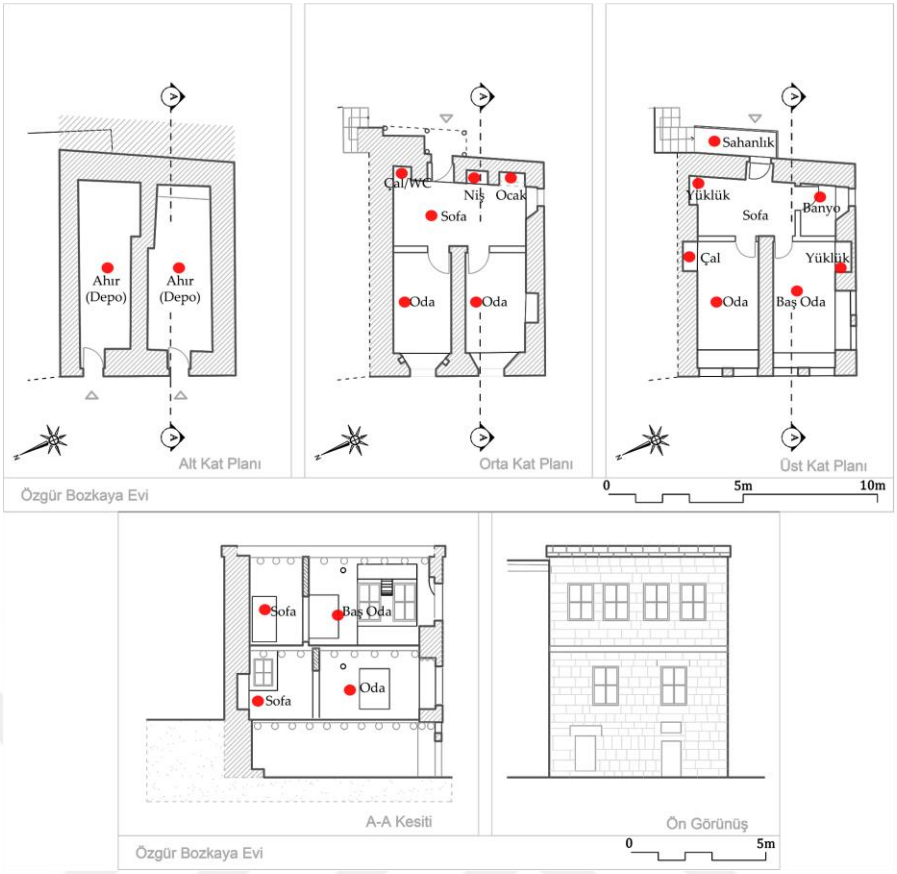
Kuban [1993], bu sınıflandırmanın nitelikli ve en iyi örneklerin seçilerek oluşturulduğunu, bu nedenle daha sade ve yaşama daha uygun olan kırsal evlerin göz ardı edildiğini ifade etmektedir. Doğu Anadolu gibi bölgelerde dış ve yerel etkilerin baskın olduğunu; yönetici yapıları ile bu yapılardan esinlenerek inşa edilen örneklerin ise **Eldem [1940]**'in tarif ettiği ev tipinin özelliklerini taşıdığını belirtmektedir. Diğer araştırmacılar da prensip olarak ana kurguyu esas almakla beraber oda temelli sınıflandırma yapmışlardır. Bu hususta odanın değişmez unsur olarak kabul edilmesi, cephe karakterinin oda üzerinden oluşması etkili olmuştur **[Küçükerman, 2007; Günay, 1998; Payaslı Oğuz, 2011; Şimşek, 2020]**.

Bitlis evlerinin konut mimarlığına ilişkin özellikleri, **Günay [1998]**'ın Osmanlı konut mimarlığı tipolojisini ortaya koyduğu tablo temelinde; **Küçükerman [2007]** ve **Kuban [1993]**'ın bu yapı türüne ilişkin değerlendirmeleriyle birlikte ele alınarak sınıflandırılmıştır **[Günay,1998; Küçükerman, 2007; Kuban,1993]**. Bu kapsamda hazırlanan tablo aşağıda sunulmuştur **(Tablo 3.10)**.

Tablo 3.10: Osmanlı Konut tipi mimarlığına göre Bitlis evleri **[Arkan, 2025]**.

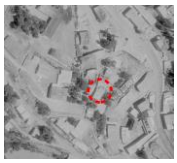
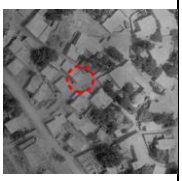
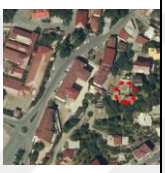
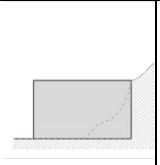
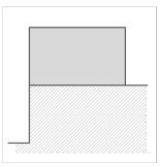
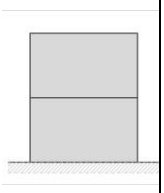
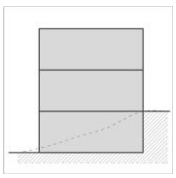
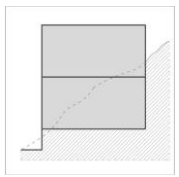
Yapım tekniği	**Tipik özellik**	**Tarihsel gelişim**	**Coğrafi dağılım**
Kagir, yonu taş, harçlı	Düz damlı, ahşap hatıllı	Yöresel, Güney Kafkasya Azerbaycan (Dış etki)	Doğu Anadolu (Yayla tipi)

Bitlis evleri, farklı araştırmacılar tarafından detaylı biçimde incelenmiş ve tipolojik sınıflandırmaları yapılmıştır **[Sayan ve Öztürk, 2002; Payaslı Oğuz, 2011; Şimşek, 2020]**. Bu bölümde, geleneksel Bitlis evlerini tanımlamak ve koruma sorunları ile bunlara yönelik geliştirilecek çözüm önerileri için bir zemin oluşturmak amacıyla ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Tez çalışması kapsamında yapılan tespitler doğrultusunda, literatürde göz ardı edilen unsurlar vurgulanarak alana katkı sağlanması hedeflenmektedir. Geleneksel evlerde yer alan yapısal elemanlar **Şekil 3.9**'da gösterilmiştir. Geleneksel evlerden tipoloji için örnek olarak seçilen evlerin tanımlayıcı ve tipolojik özellikleri **Tablo 3.11-Tablo 3.14**'te verilmiştir. Bu yapıların kent içindeki konumları **Ek-E'**deki haritada gösterilmiştir.

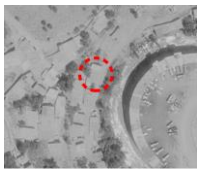
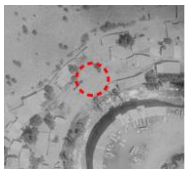
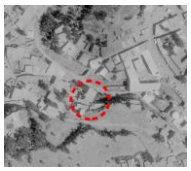
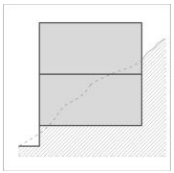
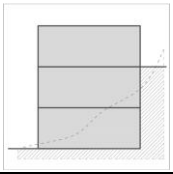
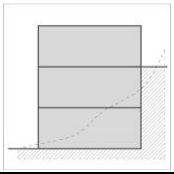
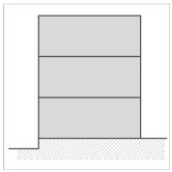

Şekil 3.9: Özgür Bozkaya geleneksel Bitlis evi yapı elemanları **[Arkan, 2025]**.

Tablo 3.11: Geleneksel evlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Geleneksel Ev Adı		**Emine Kesrin Yeter Evi**	**Celal Deniz Evi**	**Hüsamettin Derse Evi**	**Özgür Bozkaya Evi**	**Erkan Aycil Evi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Gazibey	Taş	Atatürk	İnönü	İnönü
	Ada/ Parsel	81/16	12/5	50/36	117/10,11	145/1
	Yapım Tarihi	-	-	-	-	1927
	Mülkiyet	Şahıs	Şahıs	Şahıs	Şahıs	Şahıs
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Konut	Konut	Konut	Konut	Konut
	Günümüzdeki İşlevi	-	-	Depo	Konut	Konut
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı	 (2022)	 (2021)	 (2021)	 (2021)	 (2020)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	- Islak hacimler, güneydeki yapıdan alınan ek alanla çözümlenmiştir	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-	-	-Üst katta doğu bölümüne betonarme balkon eklenmiştir -Katlar arası merdiven betonarmeye dönüştürülmüştür	-Tek meyilli sac çatı eklenmiştir. - Tescilsiz geleneksel komşu ev ile ortak kullanım mevcuttur	-
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi					
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	✓	-	-	✓	✓

Tablo 3.12: Geleneksel evlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Geleneksel Ev Adı		**Mehmet Ali Yıldırak Evi**	**Aydın İşbara Evi**	**İsa Kalkan Evi**	**Yakup Uzar Evi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Müştakbaba	Müştakbaba	Müştakbaba	Hersan
	Ada/ Parsel	455/3,4	456/3	469/18	551/4
	Yapım Tarihi	-	-	1315 H (1898M)	1305 H (1889)
	Mülkiyet	Şahıs	Şahıs	Şahıs	Şahıs
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Konut	Konut	Konut, Depo	Konut
	Günümüzdeki İşlevi	Konut	Konut	Depo/Kazan Dairesi	Depo
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı				
	2024 Hava Fotoğrafı				
	Yapı Fotoğrafı	 (2020)	 (2020)	 (2021)	 (2020)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Mülkiyet paylaşımı sonucu yapı bölünmüştür	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Doğu cephesine balkon eklenmiştir -Dam beşik çatı ile örtülmüştür	-Katlar arası merdiven betonarmeye dönüştürülmüştür	-Bodrum kat, betonarme eklentilerle kazan dairesine uyarlanmıştır.	-
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi				
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	✓	✓	✓	✓

Tablo 3.13: Geleneksel evlere ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Geleneksel Ev Adı			**Emine Kesrin Yeter Evi**	**Celal Deniz Evi**	**Hüsamettin Derse Evi**	**Özgür Bozkaya Evi**	**Erkan Aycil Evi**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Plan Tipi	Dış Sofalı	-	-	-	✓	✓
		Orta Sofalı	✓	✓	✓	-	-
	Baş Oda		✓	-	-	✓	✓
	Odada Gusülhane	Musandıra	-	-	-	-	-
		Çol (Çal)	-	✓	-	✓	✓
	Mutfak	Bağımsız	✓	-	-	-	-
		Sofada	-	✓	✓	✓	✓
	WC Konumu	Dışa Taşkın	-	-	-	-	-
		Duvar İçinde	✓	✓		✓	✓
		Sofada	-	-	✓	-	-
	Ahır/Depo		-	-	✓	✓	-
	Eyvan		-	-	-	-	-
	Avlu		✓	✓	-	-	✓
Taşıyıcı sistem	Örtü Sistemi	Ahşap Kirişlemeli Düz Dam	✓	✓	✓	✓	✓
		Betonarme Düz Dam	-	-	-	-	-
	Örtü Biçimlenişi	Düz Dam	✓	✓	✓	✓	✓

Tablo 3.14: Geleneksel evlere ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Geleneksel Ev Adı			**Mehmet Ali Yıldırak Evi**	**Aydın İşbara Evi**	**İsa Kalkan Evi**	**Yakup Uzar Evi**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Plan Tipi	Dış Sofalı	✓	-	-	✓
		Orta Sofalı	-	✓	✓	-
	Baş Oda		✓	-	✓	✓
	Odada Gusülhane	Musandıra	-	-	✓	-
		Çol (Çal)	✓	✓	-	-
	Mutfak	Bağımsız	-	✓	✓	-
		Sofada	✓	-	-	✓
	WC Konumu	Dışa Taşkın	✓	-	✓	✓
		Duvar İçinde		✓	-	-
		Sofada	-	-	-	-
	Ahır/Depo		-	-	✓	✓
	Eyvan		-	-	✓	-
	Avlu		✓	-	✓	-
Taşıyıcı sistem	Örtü Sistemi	Ahşap Kirişlemeli Düz Dam	✓	-	✓	✓
		Betonarme Düz Dam	-	✓	-	-
	Örtü Biçimlenişi	Düz Dam	✓	✓	✓	✓

Geleneksel dokuda yerleşim, eğimli topografyanın sunduğu olanaklar doğrultusunda biçimlenmiştir. Bu nedenle sokaklar, topoğrafyanın alt kısımlarından yukarıya doğru çıkarken genellikle kısa ve kesintili bir şekilde gelişmiştir. Eğime dik uzanan sokaklarda, genellikle yolun bir tarafında yapılar zemin kotundan itibaren bütünüyle algılanabilirken, karşı tarafta ise yalnızca üst katlar veya tavan seviyeleri görülebilmektedir. **Şimşek [2018]**, dar sokak oluşumunun yerleşim içerisinde hava akışını yönlendirerek rüzgârın dolaşımına imkân sağladığını ve bu durumun yerleşim

tercihlerine etki etmiş olabileceğini ifade etmektedir. Ancak bu mekânsal tercihin asıl belirleyicisinin topografik zorunluluklar olduğu; rüzgâr etkisinin ise bu koşulların beraberinde getirdiği ikincil ve işlevsel bir fayda olarak değerlendirilebileceği açıktır.

Bitlis evlerinde plan düzeni şematik olarak sofalıdır. Ancak sofa gibi görünen mahalin oda ile ilişkisi ve işlevsel kurgusu, klasik anlamdaki sofadan farklılık göstermektedir. **Eldem [1940]**'in tarif ettiği oturma alanı olarak kullanılan, seki ve eyvanlarla biçimlenen sofa anlayışından ayrışan bu birim, Bitlis evlerinde çoğunlukla servis mekânlarını barındırmakta ve bu yönüyle işlik işlevi üstlenmektedir. Ayrıca, **Eldem [1940]**'in tanımladığı sofaların mahremiyet ilkesi çerçevesinde kurgulanması ile Bitlis evlerindeki örnekler arasında da belirgin bir ayrım gözlenmektedir. **Eldem [1940]**'in sofalı tipolojisini mekânsal kurgu açısından temel alan **Payaslı Oğuz [2011]** ve **Şimşek [2020]** gibi araştırmacılar ise, Bitlis evlerini, "oda"yı bir modül olarak kabul eden bir yaklaşımla değerlendirmiştir.

Plan kurgusunda odalar eğimin az olduğu yere yerleştirilmektedir. Eğimli arazi koşulları nedeniyle kat adedi arttıkça, plan arkaya doğru genişlemekte ve ıslak hacimler ile servis mekânları için yeni alanların oluşmasını sağlamaktadır. Ön cephede ise odalar, her katta aynı dış sınır korunarak devam etmektedir. Mekânlar çoğunlukla sofa birimine sıralı bir biçimde bağlanmakta; bununla birlikte sofaların sonunda ya da her iki yanında da mekân yerleşimlerine rastlanabilmektedir. Bunun yanı sıra, arazi koşulları ve kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda tasarlanmış, ünik bir yerleşim düzeni sergileyen örnekler de mevcuttur.

Mekânsal büyüme hem yatayda hem de düşeyde gerçekleşmektedir. Yatay genişlemelerde, kimi örneklerde mevcut yapıyla uyumun sağlanabilmesi amacıyla ulama taşları bırakılarak ek birimlerin bu yapıya uygun biçimde inşa edilmesi sağlanmıştır. Mahal genişlikleri ise büyük ölçüde ahşap kirişlemelerin taşıyabileceği açıklıklarla sınırlı olup, bu elemanların statik açıdan izin verdiği ölçüde mekân genişletilebilmektedir.

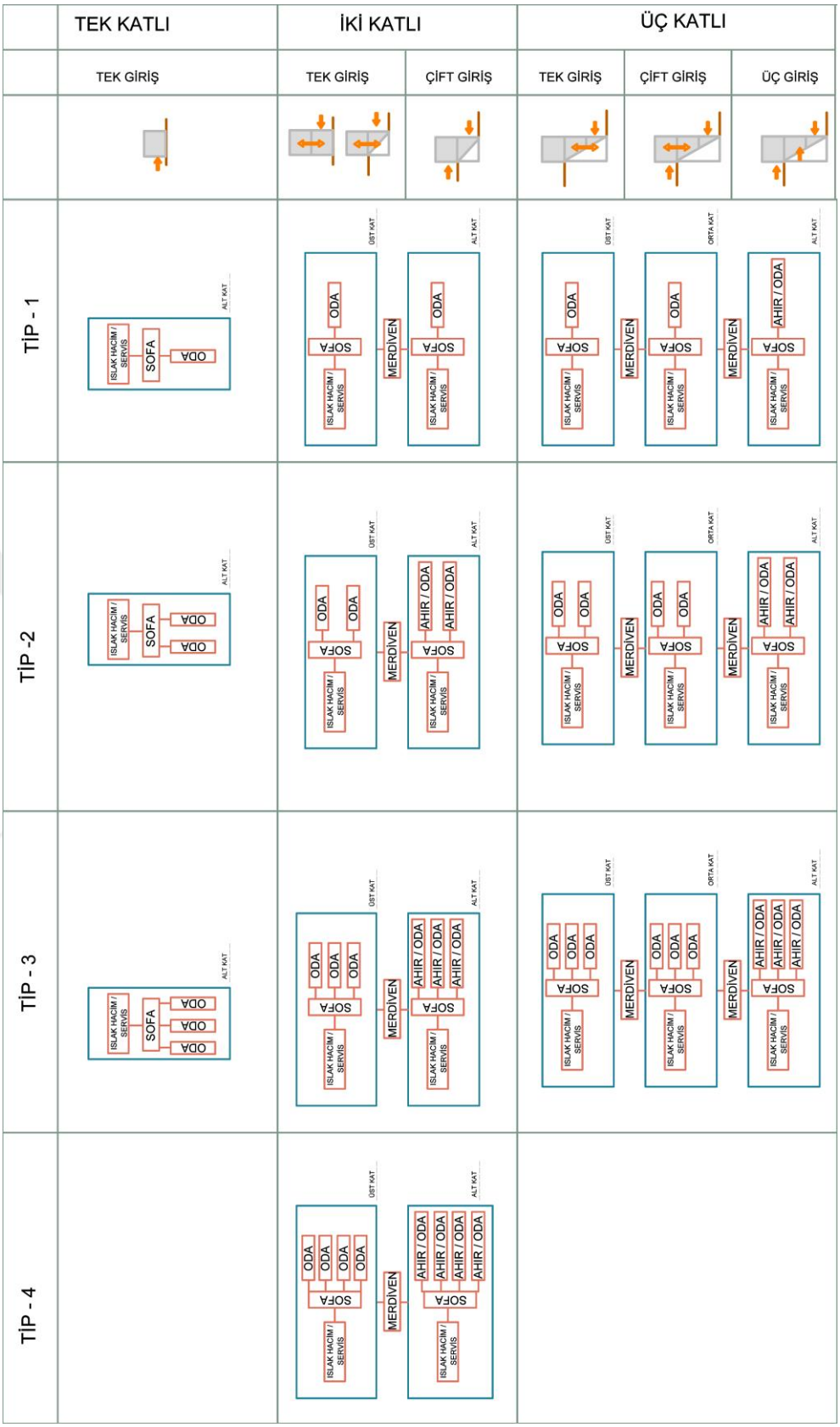
Geleneksel evlerde işlev değişikliği, günümüzde hala yaygın biçimde başvurulan bir yöntem değildir. Özgün işlevlerinin dışında yalnızca yaz aylarında kullanılmakta ya da tamamen âtıl durumdadır. Saha çalışmaları kapsamında, uyarlanarak yeniden işlevlendirilmiş toplam 10 yapı tespit edilmiştir **(Tablo 3.15)**.

Tablo 3.15: Bitlis il merkezinde yeniden işlevlendirilen geleneksel evler **[Arkan, 2025]**.

Mahalle	Ada/Parsel	Yeni İşlevi
Atatürk	34/36	Çocuk Kütüphanesi
Atatürk	45/4	Fuat Sezgin Bilim ve Kültür Evi
Atatürk	44/19	Etnografya Müzesi
Atatürk	57/3	Van İlim ve Kültür Vakfı Evi
Taş	20/24	Bitlis Girişimci Kadın Derneği
Taş	20/10	Erkek Kur'an Kursu
Zeydan	484/15	Kız Kur'an Kursu
Müştakbaba	463/2	Keçe Külahlılar Derneği
İnönü	160/4	Kafe
Devrim	165/3	Kafe

Saha çalışmaları kapsamında tespit edilen geleneksel evler arasında, kitabesi üzerinde 1261H (1845M) tarihi bulunan Mehmet Ali Meriç Evi (Devrim, 165 Ada/3 Parsel), en erken tarihli örnek olarak kaydedilmiştir. Diğer geleneksel evlerin büyük bölümü ise 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa edilmiş olup, bu süreç 20. yüzyılın ortalarına dek devam etmektedir. Bazı yapıların kitabelerinde daha geç tarihler yer almakla birlikte, bu tarihlerin büyük ölçüde onarım ya da müdahale dönemlerine ait olduğu düşünülmektedir.

Payaslı Oğuz [2011] tarafından yapılan tipolojik sınıflandırma temel alınarak oluşturulan olası plan alternatiflerinin şematik gösterimleri **Şekil 3.10**'da sunulmuştur. Bu şemalar, idealize edilmiş kat planı kurgularını temsil etmekte olup, odaların sofaya mutlaka lineer bir biçimde bağlanması zorunluluğu bulunmamaktadır. Benzer şekilde, servis ve ıslak hacimlerin alt katlarda yer alıp almaması, büyük ölçüde arazi koşulları ve mekânın kullanım biçimine bağlı olarak değişmektedir. Alt katların doğrudan servis işleviyle kullanıldığı yapılar, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda, **Eldem [1940]**'in asıl katın tipolojik değerlendirmede esas alınması gerektiğine ilişkin yaklaşımı da haklılık kazanmaktadır. Saha çalışmaları kapsamında bu kurgu doğrultusunda incelenen evlere ait plan örnekleri **Ek-F**'de sunulmuştur. Öte yandan, tek katlı TİP-3 olarak tanımlanan geleneksel plan tipine ait saha çalışmaları sırasında herhangi bir tescilli örneğe rastlanmamıştır.

Şekil 3.10: Geleneksel Bitlis Evlerinde plan şemaları ve yapı girişleri **Payaslı Oğuz [2011]**'dan dönüştürülmüştür.

Geleneksel evlerdeki mimari özellikler; kapalı, yarı açık ve açık mekânlar şeklindeki mekânsal hiyerarşi doğrultusunda ele alınmıştır. Bu bağlamda kapalı mekânlar, **Eldem [1940]**'in izlediği sıralamaya uygun olarak; odalar, sofalar, müştemilat (ıslak hacimler ve servis birimleri) ile geçit ve merdivenler şeklinde değerlendirilmiştir. Her bir mekân türü, işlevsel konumu, içerdiği mimari elemanlar ve diğer mekânlarla kurduğu ilişkiler bakımından incelenmiştir.

Oda: Oda, temel yaşama birimi olarak kabul edilmektedir. **Halifeoğlu [2005]**, geleneksel evlerdeki her bir oda için "ev" tanımını kullanmaktadır. **Küçükerman [2007]**'a göre ise oda girişlerinin servis elemanlarıyla donatılması, odanın bağımsız bir yaşama birimi olarak tasarlanmasından kaynaklanmaktadır.

Bitlis evlerinde odalar genelde dikdörtgen planlıdır. Giriş bölümünün olduğu dar duvarda musandıra uygulamasına rastlanan örnekler mevcuttur. Sofa ile ilişkili bu duvarların taş malzemeyle inşa edildiği durumlarda, duvar kesiti genişletilerek içerisine gusülhane yöresel adıyla çol/çal nişi yerleştirilmektedir **(Ek-G)**. Duvar kesitinin dar tutulduğu örneklerde ise, çolün döşemesi, oda içerisine doğru taşırılacak şekilde tasarlanarak bağımsız bir mahal oluşturulmaktadır. Söz konusu mahallerde, sabun, kese gibi temizlik malzemelerinin konulabilmesi için küçük nişler de yer almaktadır. Ayrıca, alt bölümü yekpare taştan yapılmış tekne içeren örnekler de tespit edilmiştir **(Şekil 3.11)**.

Şekil 3.11: Odada musandıra ve gusülhane (çol/çal) örnekleri a) İsa Kalkan Evi musandırası (2020) b) Rıza Nasır Evi musandırası (2020) c) Enver Yılmaz Evi musandırası (2020) d) Çerkez Gül Evi duvar içindeki çolü ve nişi (2020) e) Rıza Nasır Evi çolü (2020) f) Cemil-Ekrem Okumuş Evi çol teknesi (2020).

Oda duvarlarında genellikle yüklük ve dolap nişleri yer almaktadır. Bu nişler çoğunlukla kapaklı olarak düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra, kapaksız ve nispeten süslü niş örneklerine de rastlanmaktadır. Genellikle duvarın dışına doğru taşırılan ve ön yüzeyinde kum saati biçiminde bir sütun ile iki yanında daha küçük nişler bulunan özel bir niş tipi de mevcuttur. **Şimşek [2020]**'in ifadesi ve yapılan saha çalışmalarında görüşülen yerel halk, bu tür nişlerin ibadet amacıyla ikona nişi olarak kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca, pencere nişlerinin yan yüzeylerinde yer alan, küçük eşyaların konulmasına yönelik yaklaşık 25-30 cm eninde ve 25-30 cm derinliğinde, çoğunlukla üst bölümleri süslemeli küçük niş örneklerine de rastlanmaktadır **(Şekil 3.12)**.

Şekil 3.12: Sülü ikona nişleri a) Burhan Bayan Evi (2020) b) Burhanettin Onuş Evi (2020) c) Fikri Kızılkaya Evi (2021) d) Müftüler Evi (2021) e) Nizamettin Gültekinoğlu Evi (2020).

Isıtma, büyük ölçüde sobalar aracılığıyla sağlanmaktadır. Şömine uygulamasına ise yalnızca çok az sayıda evde rastlanmaktadır **(Şekil 3.13)**.

Şekil 3.13: Şömine örnekleri a) Cemil Okumuş Evi (2020) b) Abdulbari Yamaç Evi c) Rıfat Erdoğdu Evi (2020).

Bitlis evlerinde oda pencereleri genellikle eğime bakan yöne açılmaktadır. Bu nedenle, güneşe yönelme gibi bir kaygı bulunmamaktadır. Yapının genel nizamına ve odanın mekânsal kurgu içindeki konumuna bağlı olarak, yan cephelerde de pencere açıklıkları yer alabilmektedir. Bu tür odalar, halk arasında "köşe" ya da "köşk oda" olarak adlandırılmaktadır. Pencere önlerinde, alt duvar kotu yaklaşık 40-50 cm yüksekliğinde

bırakılarak sedir (seki) oluşturulmakta; bu sedirlerin üst yüzeyleri ise saltaşı ile kaplanmaktadır **(Şekil 3.14)**.

Şekil 3.14: Pencere önlerinde saltaşı kaplı sedir (seki) örnekleri a) Halil Yetişkin Evi (2020) b) Çerkez Gül Evi (2020) c) Cemil Eren Evi (2020).

Oda zeminleri genellikle sıkıştırılmış topraktan oluşmaktadır. Taş malzemenin ağırlığı nedeniyle, ara kat döşemelerinin saltaşı ile kaplandığı örnek sayısı oldukça sınırlıdır. Bazı örneklerde ise zeminlerin ahşapla kaplandığı görülmektedir **(Şekil 3.15)**.

Şekil 3.15: Oda zemin örnekleri a) Burhan Bayan Evi (2020) b) Enver Yılmaz Evi (2020) c) Halil Yetişkin Evi (2020).

Sofa: Yöresel terminolojide "revak" veya "hol" olarak adlandırılan sofa mahali, odalar, ıslak hacimler ve servis mekânlarının açıldığı ortak alandır. Genellikle içinde ocak (mutfak) nişi ile, yanlarında dolap nişlerinin de yer aldığı bir düzenleme görülmektedir. Genişliği yaklaşık 130-300 cm arasında değişen bu mekân, bazı evlerde daha geniş tutulmakta ve **Eldem [1940]**'in yaşama alanı olarak tanımladığı sofa işlevini üstlenebilmektedir. Ayrıca, dama çıkış merdiveninin bu mahal içinde konumlandığı örneklere de rastlanmaktadır **(Şekil 3.16)**.

Şekil 3.16: İşlikte ocak ve dama çıkış merdiveni a) Kamil Özbay Evi (2021) b) Faik Derse Evi (2020) c) Mehmet Ali Meriç Evi (2020).

Islak hacimler: Yıkanma işlevi açısından nitelikli evlerde, bağımsız bir banyo mekânı bulunmaktadır. Her ne kadar tek hacimden oluşsa da halk arasında bu bölüm "hamam" olarak adlandırılmaktadır. Su ısıtması genellikle sofadaki ocak aracılığıyla ya da özel olarak yerleştirilen kazanlar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Mekânın tavanında ya da duvarında duman tahliyesine yönelik bir baca açıklığı yer almaktadır. Plan kurgusunda, dış cephede dairesel veya kare formlu taşkın bir çıkıntı olarak gözlemlenebilmektedir. Saha çalışmalarında görüşülen inşaat mühendisi İbrahim Arıcı, bu tür bir düzenlemenin yapı içinde oluşabilecek koku ve tahliye sorunlarını engellemek amacıyla tercih edildiğini belirtmektedir.

Benzer taşkın planlama yaklaşımı, tuvaletlerde de görülmektedir. Tuvalet birimleri çoğunlukla giriş kapısına yakın konumda, beden duvarı içinde yer alacak şekilde inşa edilmiştir. Eğimli arazi koşulları nedeniyle, banyo ve tuvalet mekânlarının büyük çoğunluğu zeminle doğrudan temas hâlindedir **(Şekil 3.17)**.

Şekil 3.17: Cephede tuvalet banyo (hamam) çıkıntısı a) Kırnapet Ağa Konağı (2021) b) Behice Subaşı Evi (2020) c) Baki Gökçe Evi (2020).

Servis Mekânları: Nispeten nitelikli konutlarda, işlevsel olarak özelleşmiş mutfak-tandır mekânı yer almaktadır. Kısmen zemine gömülü biçimde düzenlenen tandır alanı, yarım kubbe ile örtülmüş olup eyvan benzeri bir görünüm sergilemektedir. Ocak ve dolap nişi ise bu mekânın içinde ya da hemen bitişiğinde konumlandırılmaktadır **(Şekil 3.18)**.

Şekil 3.18: Geleneksel evlerde tandır a) Çerkez Gül Evi (2020) b) İsa Kalkan Evi (2020).

Geçit ve Merdivenler: Merdivenler taş veya ahşap malzeme ile inşa edilmektedir. Genellikle duvar boyunca konumlandırılmış tek kollu ya da "L" şeklindeki plan tiplerine sahiptirler. Sofadan alt katlara geçişi sağlayan kapaklara da rastlanmaktadır. Bu tür durumlarda, Kavak ağacından yapılmış seyyar merdivenler aracılığıyla alt katlara ulaşım sağlanmaktadır. Bazı örneklerde, kiler işlevine yönelik olarak merdiven sahanlıklarından girilen, bu amaca özel inşa edilmiş ara kat bölmeleri bulunmaktadır. Ayrıca, merdiven holünün üst kısmında ahşap malzeme ile oluşturulmuş "tahtmek" adı verilen kiler bölümleri de yer alabilmektedir **(Şekil 3.19)**.

Şekil 3.19: Merdiven, alt kat kapağı ve kiler örnekleri a) Fikri Kızılkaya Evi taş merdiveni (2021) b) Yakup Uzar Evi ahşap merdiveni (2020) c) Huriye Akın Evi alt kat kapağı (2020) d) İrfan Yüzügüldü Evi alt kat kapağı (2021) e) Şevket Nasır Evi tahtmek örneği (2020) f) Yusufpaşa Konağı kileri (2021).

Kiler-Depo-Ahır: Alt katlar, yaşama mekânı olarak kullanılmadıkları durumlarda genellikle ahır, odunluk, kiler veya mutfak gibi servis işlevleri için değerlendirilmiştir. Bu tür işlevlere sahip mekânların pencere açıklıkları mazgal formunda, küçük boyutlu ve tavana yakın konumda yer almaktadır. Zemin kaplaması ise çoğunlukla sıkıştırılmış toprak ya da saltaşı ile oluşturulmuştur. Alt katın mutfak olarak kullanıldığı yapı tiplerinde katlar arası sirkülasyon içeriden sağlanmakta ve merdiven bu mekân içinde çözümlenmektedir. Ahırlar ise özgün işlevleri doğrultusunda binek veya yük hayvanlarının barındığı alanlar olarak düzenlenmiştir **(Şekil 3.20)**.

Şekil 3.20: Geleneksel evlerde alt katta kiler-ahır a) Nizamettin Gültekinoğlu Evi (2020) b) Sercan İnceyol Evi (2020) c) İrfan Yüzügüldü Evi (2021).

Yarı Açık Mekânlar: Bitlis'teki geleneksel evlerde yarı açık mekânlardan biri olan eyvan düzenlemesine yalnızca üç örnekte rastlanmaktadır. Bu sınırlı kullanım, kış mevsiminin sert geçmesinden kaynaklı olarak açık ve yarı açık alanlara yönelik mimari tercihlerin sınırlandığını göstermektedir **(Şekil 3.21)**.

Şekil 3.21: Bitlis evlerinde eyvan a) İsa Kalkan Evi (2020) b) Özdemir Evi (2024) c) Şefk Nuri Tayinci Evi (2020).

Günümüze ulaşan ve kamusal geçişe olanak tanıyan kabaltı örneklerinin sayısı ikidir. Bunun yanı sıra, Kazım Kıyağan Evi'nde girişi avluda kalana başka geleneksel eve geçişi sağlayan bir aralık bulunmaktadır. Baki Gökçe Evinde ise avluya geçişi sağlayan örtülü geçiş bulunmaktadır **(Şekil 3.22)**.

Şekil 3.22: Kabaltı ve aralık örnekleri a) Kazım Kantayin Evi (2020) b) Mehmet Can İşbara Evi (2023) c) Kazım Kıyağan Evi (2020) d) Baki Gökçe Evi (2020).

Açık Alan: Geleneksel evlerde açık alan kullanımı (bahçe veya avlu), büyük ölçüde topografik koşulların elverişliliğine bağlıdır. Günümüzde doğal sit alanı sınırları içinde yer alan Hersan, Yükseliş ve Saray mahallelerinde bahçe oluşumu yaygın şekilde gözlemlenmektedir. Diğer mahallelerin dış eteklerine doğru gidildikçe bu kullanım biçiminin arttığı görülmektedir. Buna karşılık, kent merkezine yaklaşıldıkça

açık alanlar avluya dönüşmekte; vadi yamaçlarındaki eğimli arazilerde ise açık alanların tamamen ortadan kalktığı ve avlusuz yapılaşmanın yaygınlaştığı gözlemlenmektedir.

Avlu duvarlarının yükseklikleri, iç mekânın dışarıdan görünmesini engelleyecek şekilde düzenlenmiştir. Genellikle bir kat yüksekliğinde olan bu duvarlar, bazı örneklerde daha da yükseltilmiştir. Eğimli araziye sahip avlularda ise farklı kademelerin oluştuğu gözlemlenmektedir. Avlu duvarlarının üst kısmında üçgen formlu harpuştalar yer almakta; kar yükünün duvar üzerinde birikmesini engellemek amacıyla bu harpuştalar dik eğimli olarak tasarlanmaktadır **(Şekil 3.23)**. Giriş kapıları çoğunlukla kemerli formda olup, bazı avlularda kapı nişi içinde yer alan açıklıkların her iki yanında yük sekileri bulunmaktadır. Avlu zeminleri genellikle sıkıştırılmış topraktan oluşmakta; bazı örneklerde ise taş kaplamaya rastlanmaktadır.

Şekil 3.23: Avlu duvarı ve harpuşta a) Osman Başkan Evi (2020) b) Cemil Yeter Evi (2020).

Mevcut avlulardan bazıları, belirli işlevler açısından özelleşmiş durumdadır. Bu avlularda yer alan başlıca mimari elemanlar; tuvalet, ocak ve çeşmedir. Kalkanlar Evi'nin avlusunda ocak, eyvan içerisinde konumlandırılmıştır. Diğer geleneksel yerleşimlerde gözlemlenen kuyu, buğday öğütme taşı, üzüm ezme teknesi gibi unsurlara rastlanmamaktadır. Bu durumun oluşumunda coğrafi ve iklimsel koşulların etkili olduğu söylenebilir. Bölgedeki kuyu kültürünün gelişmemiş olması ve suyun mahalle çeşmeleri aracılığıyla temin edilmesi, soğuk iklimin durgun suları dondurmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Öte yandan, derelerin varlığı ve değirmen sayısının fazlalığı, ev içi buğday öğütmeye yönelik elemanlara ihtiyaç duyulmamasına neden olmuştur **(Şekil 3.24)**.

Şekil 3.24: Avluda tuvalet, ocak ve çeşme a) Yusufpaşa Konağı (2021) b) Osman Başkan Evi (2020) c) Küfrevi Türbesi (2020) d) Mehmet Ali Meriç Evi (2020) e) Behice Subaşı Evi (2020) f) Mehmet Ali Meriç Evi (2020) g) Rıza Nasır Evi (2020).

Cephe Özellikleri: Cephe elemanları; pencereler, kapılar, kitabeler ve saçak silmelerdir. Alt kat pencereleri daha küçük boyutlarda ve daha az sayıda, üst kat pencereleri ise daha büyük ve çok sayıdadır. Yapı girişinin ön cepheden verilmediği durumlarda, odalardaki pencere adedi genellikle kat sayısıyla paralellik göstermektedir. Bu durum, yapının kat adedine göre hafifletilmesiyle ilgili teknik bir konu olmakla birlikte, **Küçükerman [2007]** tarafından çevreyle kurulan ilişkilerin sınırlandırılması ya da geliştirilmesiyle de ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla, üst katlar hem daha iyi ışık alacak hem de çevreyle görsel ilişki kurabilecek şekilde tasarlanmıştır. Günümüzde yalnızca iki tescilli evde örneği kalan ve kemerli bir nişin içerisine duvar örülerek yerleştirilmiş pencere açıklığı barındıran bir cephe tipi mevcuttur. Bu uygulama, iç mekânda nispeten süslü bir yüzey etkisi yaratmaktadır. Söz konusu cephe tipi, eski fotoğraflarda sıkça görülmektedir **(Şekil 3.25)**. Yıkılmaların ardından yapım tekniğinin unutulduğu ve tekrar uygulanmadığı düşünülmektedir.

Şekil 3.25: Tescilli iki örneği bulunan kemerli duvar örgüsü a) Kemerli duvar örgüsünün kent silüteinde görünümü **[Barry, 1881]** b, c) Maarif Karakaş Evi (2020) d, e) Sedat Salgara Evi (2020).

Cephe elemanları arasında cumba bulunmamaktadır. Bunun yerine, kalın tutulan duvarlarda pencere önlerine seki (oturma nişi) oluşturulmuştur. Üst katlarda ise yaklaşık 20-30 cm eninde kısa çıkmalara rastlanabilmektedir. Bu çıkmalar, üst katta plan düzlemini dengelemek amacıyla taş sırasının dışa doğru taşırılmasıyla elde edilmiştir. Ayrıca, dar sokak geçişlerini kolaylaştırmak amacıyla duvar köşelerinde pah uygulamalarına yer verilmiştir **(Şekil 3.26)**.

Şekil 3.26: Çıkma ve köşe pahı a) Mehmet Altun evi (2020) b) Zülfünaz Adıgüzel Evi (2021) c) Ferhat Naci Güçlü Evi (2020) d) Kesber Sevi Evi (2023).

Hâkim yağış tipi yağmur şeklinde olan toprak damlı bölgelerde saçak uzatılmakta ve köşeler pahlanarak doğal akış tercih edilmektedir Bitlis ilinde kar yükünün fazlalığının yanı sıra toprağın kar ile süpürülmesi ihtimalinin bir sonucu olarak saçak silme şeklinde kısa tutulmuştur. Duvardaki son taş dizisi üzerine konumlandırılan bu bölümün saçak boyunca bağ kirişi görevi de mevcuttur. Geleneksel evlerde az olmakla beraber çörten kullanımı söz konusudur. Bacalar duvar boyunca içi delinmiş taş dizilerinden oluşturulmakta ve üst kısımları da yanlardan delikleri açılmış yekpare taştan imal edilmektedir.

Dam kuruluşunda saçaklar genellikle iki sıra taş dizisi halinde düzenlenmektedir. Hâkim yağış tipi yağmur olan ve toprak dam kullanılan bölgelerde, saçaklar uzatılmakta; köşe noktalarında ise suyun doğal akışını sağlamak amacıyla pah yapılmaktadır. Bitlis ilinde ise yoğun kar yağışı ve karla kaplı toprağın kayarak saçağı süpürme ihtimali göz önünde bulundurularak, saçaklar genellikle silme biçiminde ve kısa tutulmuştur. Duvar örgüsünün son taş sırası üzerine yerleştirilen bu saçak bölümü, aynı zamanda saçak boyunca bağ kirişi işlevi de görmektedir. Geleneksel evlerde sınırlı sayıda olmakla birlikte çörten kullanımı da gözlemlenmektedir. Bacalar ise,

duvar boyunca ardışık şekilde yerleştirilmiş içi delinmiş taş sıralarından oluşmakta; üst bölümleri ise yan yüzeylerine delikler açılmış yekpare taşlardan imal edilmektedir.

Geleneksel evlerde üst örtü sistemi genellikle ahşap kirişlemeli düz toprak dam şeklindedir. Islak hacimlerde basık kubbe veya tonoz, tandır mekânlarında ise yarım kubbe örtü tercih edilebilmektedir **(Şekil 3.27)**. Ara kat döşemeleri çoğunlukla ahşap kirişlemeli olarak inşa edilmekte; ancak nitelikli konut örneklerinde ara katlarda tonozlu döşemelere de rastlanmaktadır.

Şekil 3.27: Banyo (hamam) -tuvalet tavan ve iç mekânları a) Cahit Bingöl Evi (2020) b) Rıfat Erdoğdu Evi (2020) c) Faik Ederse Evi (2020) d) Burhan Bayan Evi (2020).

Taşıyıcı duvarlar, yığma çift cidarlı sandık duvar sistemiyle inşa edilmektedir. Dış duvarlarda, dış yüzey ince yonu taşlarla, iç yüzey ise harçla sıvanabilecek şekilde kaba yonu taşlarla örülmektedir. İç mekânda yer alan duvarlar da benzer sistemle inşa edilmekte olup, bu duvarların her iki yüzeyi de kaba yonudur.

3.3.1.2 Askeri Yapılar

Kaleler, yalnızca askeri savunma yapıları olarak değil, aynı zamanda dönemlerinin siyasi ve ekonomik koşullarını yansıtan çok işlevli stratejik birimler olarak inşa edilmiştir. Kalelerin gelişim süreci, savaş teknolojilerindeki yenilikler ve sosyopolitik değişimlerle doğrudan ilişkilidir. İlkçağlardan Ortaçağ'a kadar savunma odaklı işlev gören kaleler, barut ve top gibi savaş araçlarının kullanımının yaygınlaşmasıyla askeri önemlerini kaybetmeye başlamıştır. Ancak özellikle iç kaleler askeri üs, yönetim merkezi ve idari yapı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Dış kalelerde ise çoğu zaman sivil yerleşim, ticaret ve tarımsal faaliyetler sürdürülmüştür. Kaleler, ticaret yollarının kontrolü ve bölgesel güvenliğin sağlanmasında da önemli bir rol

üstlenmiştir **[Barım, 2022; Tonghini, 2015]**. Bitlis kent merkezinde bu çok katmanlı yapının tipik örneği olarak Bitlis Kalesi (İç Kale) ve Gazibey Mahallesi'nde yer alan Sur Kalıntısı (Dış Kale) bulunmaktadır.

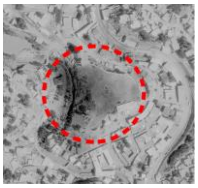
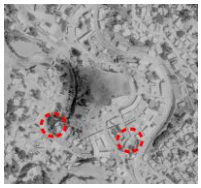
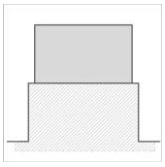
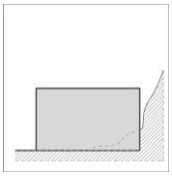
Kale ve Sur Kalıntısı: Bitlis Kalesi (iç kale) ve Gazibey Mahallesi Sur Kalıntısı (dış kale) Bitlis kent merkezinin odağını oluşturmaktadır. Dış kale güneyde Kömüs ve Rabat derelerinin birleştiği yerden kuzeyde dik kayalık üzerinde inşa edilen iç kalenin doğu ve batı uçlarına doğru dere yatağı boyunca konumlanmıştır **(Ek-E)**. Savunma sistemine ait bu yapıların kent içi konumu ve birbirleriyle ilişkisine tarihi belgeler ışığında ulaşılabilmektedir. Matrakçı Nasuh'un 1535 tarihli minyatüründe detaylı biçimde betimlenmiş; **Dapper [1680]**, **Peeters [1690]** ve **Bore [1838]** gibi Avrupalı seyyahların gravürlerinde ise kalenin topografik yerleşimi ve çevresel ilişkileri daha sade çizimlerle sunulmuştur. **Deyrolle [1871]**'ün Şerefiye Camii ve IV. Şerefhan Türbesi'nin sağ tarafta görüldüğü gravüründe Kömüs Deresi'nin karşı tarafında sur kalıntısının devamındaki harabesi göze çarpmaktadır **(Şekil 3.28)**.

Şekil 3.28: Avrupalı seyyahların gravürlerinde Bitlis iç ve dış kalesi a) **[Dapper, 1680]** b) **[Peeters, 1690]** c) **[Bore, 1838]** d) **Deyrolle [1871]**'ün gravüründeki dış kale kalıntısı.

Bitlis Kalesi (iç kale) kesin olarak ne zaman ve kimler tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak 16. yüzyılda yazılan Şerefname ve 17. yüzyılda yazılan Seyahatname'de Büyük İskender tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir. **Köhler [1989]**, Seyahatnamedeki bu iddia üzerine Büyük İskender'in Bitlis'i içine alan bir rotası olmadığını belirtmiştir **[Şerefhan, 1975; Köhler, 1989; Evliya Çelebi, 2010]**. **Arınç [2007]** ve **Uluçam [2002]**, Bitlis Kalesi'nin temel duvarlarında kullanılan taş örgü sistemi, Van Gölü havzasındaki diğer kalelerde görülen ve Urartu dönemine tarihlenen duvar teknikleriyle benzerlik gösterdiğini belirtmektedir. Bu teknik, "kyklopik" olarak adlandırılan, büyük boyutlu ve çoğu zaman kaba yonu taş blokların harç kullanılmadan, sıkı ve düzenli biçimde yerleştirilmesiyle oluşturulan bir yapım sistemidir. Bu yapılara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **Tablo 3.16**'da gösterilmiştir.

Tablo 3.16: Bitlis Kalesi ve Sur Kalıntısına ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

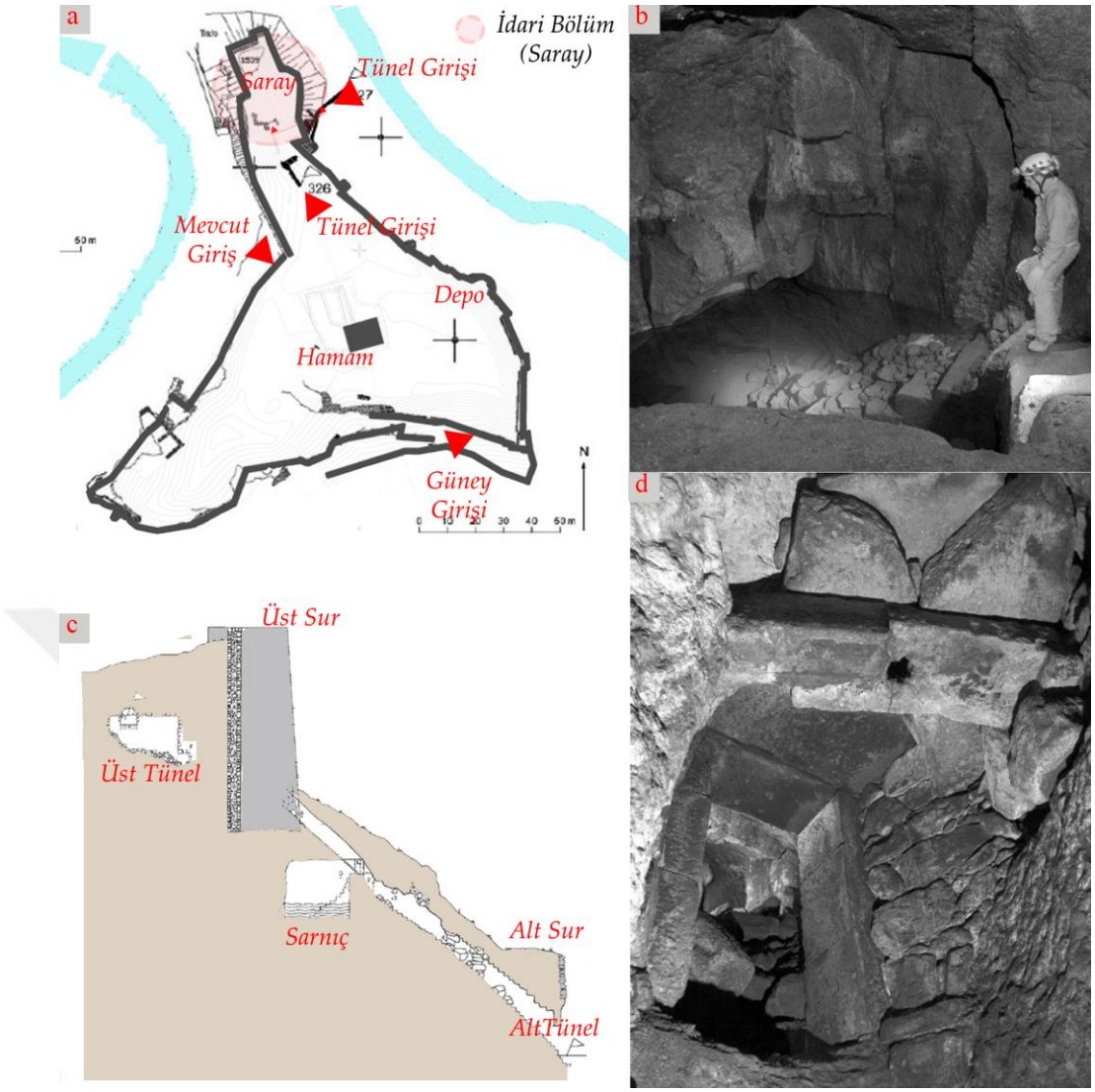
Kale-Sur Adı		Bitlis Kalesi	Gazibey Mahallesi Sur Kalıntısı
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Gazibey	Gazibey
	Ada/ Parsel	112/108	113/1-7,10
	Yapım Tarihi	9-7.yy (MÖ)	-
	Mülkiyet	Maliye Hazinesi	-
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	İdare Merkezi	Dış Kale Suru
	Günümüzdeki İşlevi	-	-
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı		
	2024 Hava Fotoğrafı		
	Yapı Fotoğrafı	 (2022)	 (2021)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-Batı bölümünde sur duvarları üzerine evler inşa edilmiştir -Kalealtı cami surun devamı olacak şekilde köşeleri pahlanarak inşa edilmiştir
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-2004 yılı itibari ile kazı ve kısmi restorasyon çalışmaları yapılmaktadır. -Özgün güney girişi metal elemanlarla kapatılmıştır Kuzeybatı bölümünde betonarme merdivenli bir giriş yapılmıştır -Kalenin yapımına dair kitabesi sökülerek müzeye konulmuştur. -2014-2015 yılları arasında onarım ve güçlendirme işlemleri yapılmıştır -2022 yılında kuzeybatı bölümünde istinat duvarı inşa edilmiştir	-1970li yıllarda Dereüstü'ne inşa edilen yapılar doğu bölümündeki sur kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. -Islah çalışmaları kapsamında açığa çıkarılan doğu bölümünde açığa çıkan sur duvarı restore edilmiştir.
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi		
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	-	✓

Bitlis Kalesi (iç kale) ve Gazibey Mahallesi Sur Kalıntısı (dış kale) morfolojik ve mekânsal kurgu ve taşıyıcı sistemine ait tipolojik analizler **Tablo 3.17**'de gösterilmiştir.

Tablo 3.17: Bitlis Kalesi (İç Kale) ve Gazibey Mahallesi Sur Kalıntısı (Dış Sur)' ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Kale-Sur Adı			**Bitlis Kalesi (İç Kale)**	**Gazibey Mahallesi Sur Kalıntısı (Dış Sur)**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Konum		Yüksek tepe	Yamaç üstü, Dere Kenarı
	Plan Özelliği		Çokgen, serbest	Çokgen, serbest
	Burç		✓	✓
	Giriş Sistemi		-Zikzaklı rampalı güney girişi -Tünel vasıtasıyla girilen gizli geçit	Köprüler vasıtasıyla çoklu giriş
	Destek Yapılar	Kantara (Açık kanal su sistemi)	✓	-
		Sarnıç	✓	-
		Hamam	✓	✓
		Depo	✓	-
		Cami	✓	✓
		Ticari Yapılar	-	✓
Taşıyıcı sistem	Temel Sistemi		Kayalık Zemin ve Kyklopik örgü	-
	Duvar Örgü Sistemi		Çift Cidarlı Sandık Duvar	Çift Cidarlı Sandık Duvar
	Payanda ve Destekler		✓	✓

İç kale, yerleşimin en korunaklı ve stratejik noktasında, savunmanın son hattı olarak inşa edilmektedir. Yönetim birimleri, askeri barınaklar, erzak depoları ve cephanelikler bu alanda toplanmakta; yüksek konumu, kalın duvarları ve dar girişleriyle savunma açısından güçlendirilmektedir **[Boran, 2002; Etlacakuş, 2023]**. Bitlis Kalesi'nde de bu çok işlevli kurgu belirgindir. 2004-2009 yıllarında Pamukkale Üniversitesi'nin kazılarında, Evliya Çelebi'nin bildirdiği idari merkezin kuzeyde konumlandığı kabulüyle bu alanda açmalar yapılmış; 2009'da kuzeydoğuda üstte koridor ve sarnıç, altta ikinci bir sarnıç ortaya çıkarılmıştır **[Pektaş, 2008; 2011]**. 2011 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nce yürütülen çalışmalarda tonozlu iki odadan oluşan geçiş sistemi ile basamaklı ve kayaya oyulmuş tüneller tespit edilmiş; bu alanların savunma, su temini ve kaçış amacıyla kullanıldığı anlaşılmıştır **(Şekil 3.29) [Bixio vd., 2011]**. Ayrıca doğu bölümde açığa çıkarılan depo (ambar) ile Evliya Çelebi'nin "Kanlı Kule" olarak adlandırdığı burç, kalenin savunma ve lojistik yapısını pekiştiren diğer önemli öğelerdir **[Şen, 2021; Karasu ve Şen, 2021; Evliya Çelebi, 2010]**.

Şekil 3.29: Bitlis Kalesi (iç kale) ve idari bölüm a) Vaziyet Planı b) Kesit c) Üst tünel d) Alt tünel **[Bixio vd, 2011]**.

2024 yılı kazı çalışmalarında açığa çıkarılan künk hatları, Bitlis İç Kalesi'ndeki su sisteminin bir bölümünü gün yüzüne çıkarmıştır. Nitekim Bitlis Kalesi'nin kuzeyinde yer alan Aşağıkantara yerleşimi, adını kaleye su taşıdığı bilinen tarihi Kantara adlı açık suyolundan almaktadır. Bu su iletim hattı, geçmişte saray ve iç kale yapıları gibi önemli odaklara su ulaştıran bir sistem olarak işlev görmüştür. 1940 yılına ait bir fotoğrafta, Kalealtı Çarşısı'nın üst kotlarında bu sisteme ait kalıntılar açıkça görülmektedir **(Şekil 3.30)**.

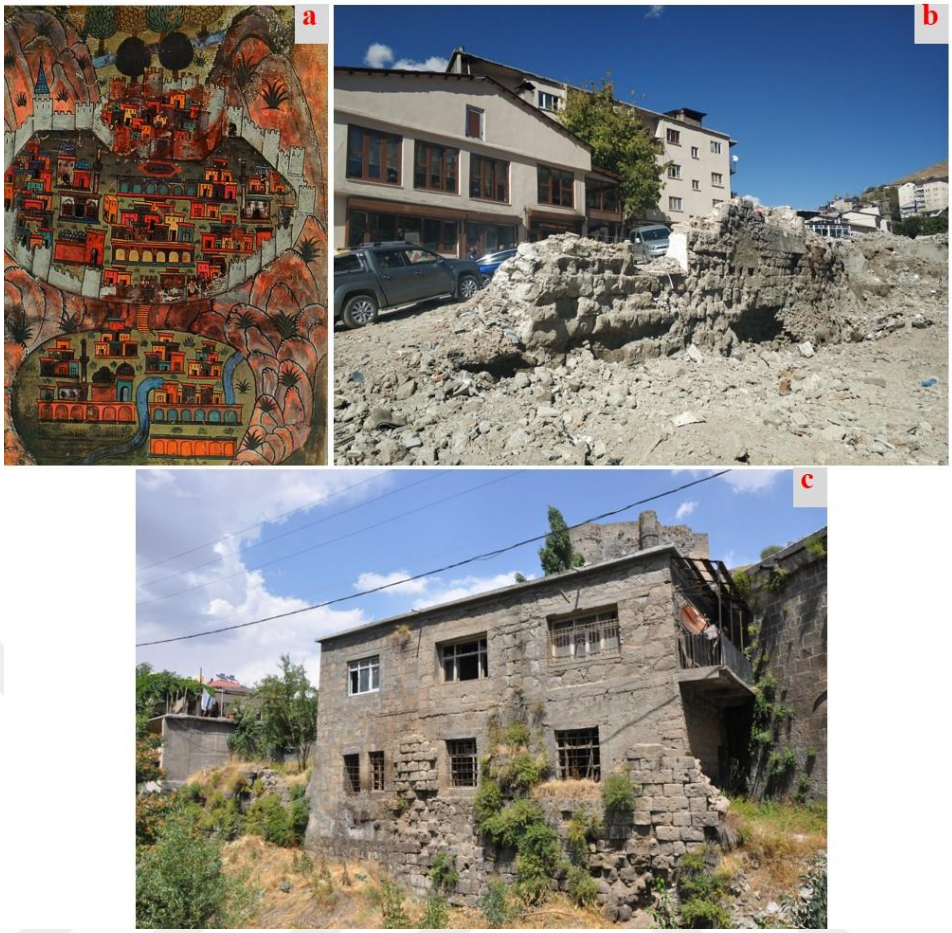
Şekil 3.30: Bitlis Kalesi ve kaleye su getiren "Kantara" a) 2022 b) 1940 yılı.

Kalenin orta bölümünde 2004-2005 yılı kazılarında açığa çıkan Bitlis Kalesi Hamamı (Sinan Bey Hamamı) yer almaktadır **(Şekil 3.31) [Şen, 2021]**.

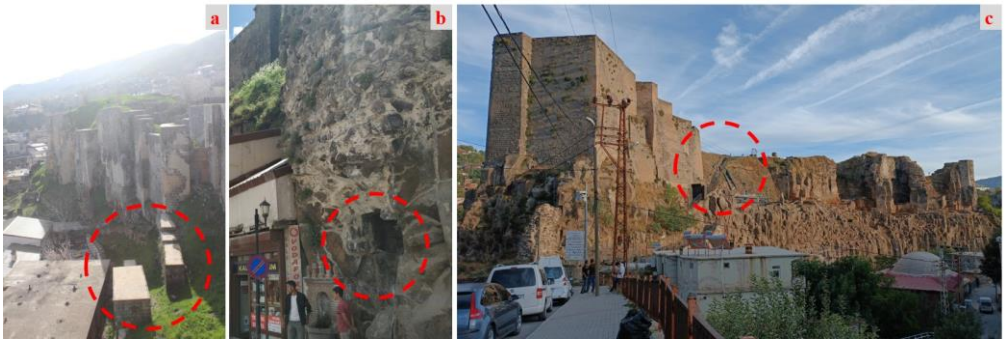
Şekil 3.31: Bitlis Kalesi'nde açığa çıkarılan yapılar a) Saray bölümü (2020) b) Bitlis Kalesi Hamamı (2021).

Dış kale, iç kaleyi çevreleyen ikinci savunma hattı olmasının yanı sıra, sivil yerleşim, ticaret yapıları ve ibadethanelerle kentsel yaşamın sürdüğü bir alan olarak işlev görmüştür. Topografyaya uyumlu biçimde gelişen bu hat, daha az katmanlı bir savunma sistemine sahip olmakla birlikte, sosyal ve ticari yapılarıyla iç kale ile bütünleşik bir morfoloji sergilemiştir **[Boran, 2002; Özkaynak Yolcu, 2023]**. 1535 tarihli Matrakçı Nasuh minyatüründe, dış sur hattı boyunca cami, hamam ve ticari birimlerin yer aldığı görülmektedir. Bu yapıların bir kısmı günümüzde vakfiye kayıtları, seyahatnameler ve mevcut yapılar üzerinden Ulu Cami, Meydan Cami, hamam ve han/arasta yapıları olarak tanımlanmaktadır **(Şekil 3.32) [Nasuhüssilahi, 2014; Gelişkan, 2015; Tokat, 2024]**. Günümüzde güney duvarının 40 metrelik bir bölümü ve batı duvarının bazı geleneksel evlerin temel seviyesini oluşturan kısımları ayakta kalmıştır.

Şekil 3.32: Dış Kale a) Matrakçı Nasuh'un Bitlis minyatürü b) 2021 c) 2021.

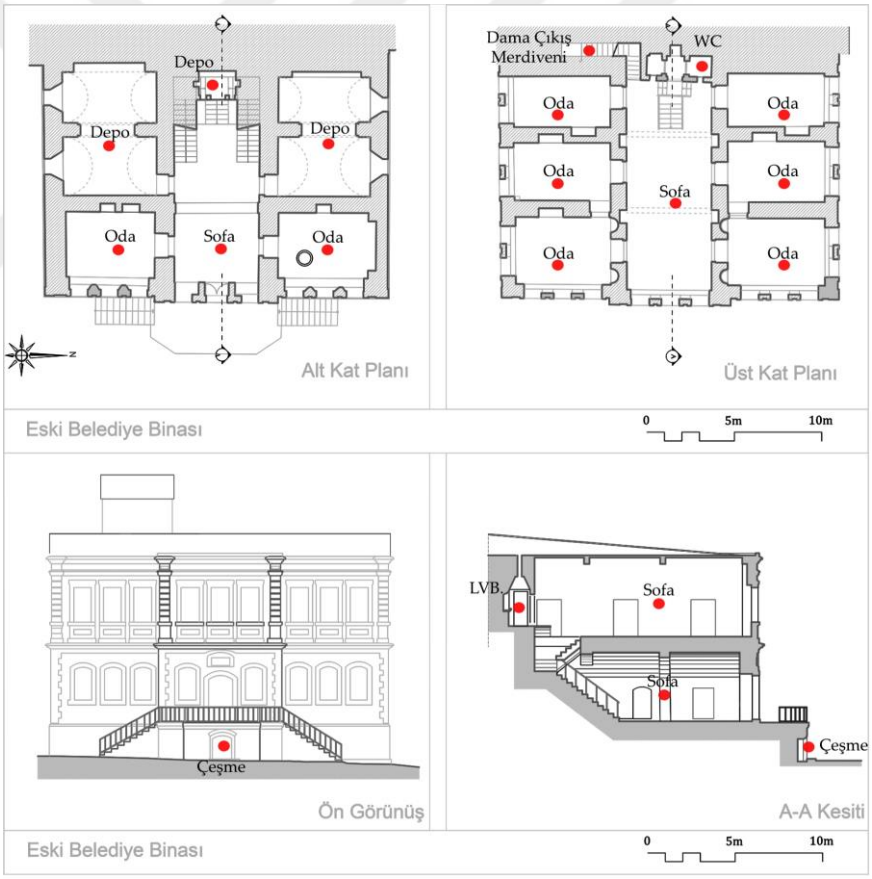
Kömüs ve Rabat dereleriyle çevrili Dış Kale'de girişler köprüler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. İç kalenin güney tarafında dış kale ve çarşıya gidilen girişi mevcuttur **(Şekil 3.33)**. Bu giriş üzerinde yer alan ve yerinden sökülmüş olan kitabesinde H.942 (M1535-36) yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından tamir ettirildiği belirtilmiştir **[Şen, 2018]**.

Şekil 3.33: Bitlis Kalesi (iç kale) girişi a) Güney girişi (2020) b) Alt tünel girişi (2022) c) Batı girişi (2023).

3.3.1.3 İdari Binalar

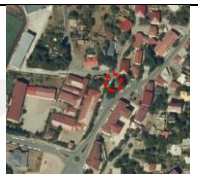
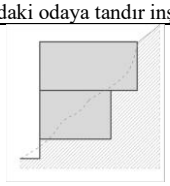
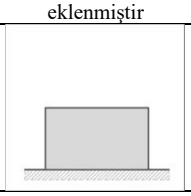
II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı modernleşmesinin kamu yapıları aracılığıyla somutlaştığı önemli bir dönemdir. Tanzimat'la başlayan yerel yönetim anlayışı, II. Abdülhamid döneminde planlı bir şekilde genişletilmiştir. Bu dönemde inşa edilen belediye binaları, sadece yerel yönetimin değil aynı zamanda modern Osmanlı kimliğinin ve merkezileşme çabalarının bir yansımasıdır. Söz konusu belediye binalarında ortak bir tip üzerinde uzlaşılmamakla beraber dönemin hâkim mimarlık akımlarına uyularak tasarımlar yapılmıştır. **[Öztürk, 2024; Toptaş, 2022; Kolay, 2018]**. Bitlis'te yer alan ve II. Abdülhamid dönemine tarihlenen Eski Belediye Binası da bu anlayışın somut bir örneği olarak dönemin mimari karakteristiklerini yansıtmaktadır **(Şekil 3.34)**.

Şekil 3.34: Bitlis Eski Belediye Binası'na ait plan, kesit ve görünüşü. **Öztürk [2024]**'ten türetilmiştir.

İl merkezinde bulunan idari yapıların tanımlayıcı ve tipolojik özellikleri **Tablo 3.18** ve **Tablo 3.19**'da gösterilmiştir.

Tablo 3.18: İdari yapılara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

İdari Bina Adı		**Eski Belediye Binası (Su İşletmesi Müdürlüğü)**	**Bitlis Belediyesi 1 No'lu Zabıta Karakolu**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Gazibey	Atatürk
	Ada/ Parsel	112/38	47/1
	Yapım Tarihi	H1315 (M 1898)	H1322 (M1904-05)
	Mülkiyet	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Belediye Hizmet Binası, Su ve Otobüs İşletmesi Müdürlüğü, Zabıt Amirliği Binası, Kültür ve Sanat Merkezi, Zabıt Amirliği Binası	Zabıta Karakolu
	Günümüzdeki İşlevi	Restoran	Çay Ocağı
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı		
	2024 Hava Fotoğrafı		
	Yapı Fotoğrafı	 (2023)	 (2021)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Ahşap kirişlemeli dam betonarmeye dönüştürülmüştür	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Kuzey ve güneyine inşa edilen yapılardan dolayı bu bölümdeki pencereler kapatılmıştır -Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılmıştır -Girişte soldaki odaya tandır inşa edilmiştir	- Üst örtüsü betonarmeye dönüştürülmüştür -Girişe betonarme merdiven eklenmiştir
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi		
	Cepheye Göre Kat Farkı	✓	–

Tablo 3.19: İdari yapılara ait tipolojik özellikler **[Arkan, 2025]**.

İdari Bina Adı			**Eski Belediye Binası (Su İşletmesi Müdürlüğü)**	**Bitlis Belediyesi 1 No'lu Zabıta Karakolu**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Plan Şeması		Dikdörtgen, Simetrik	Altıgen, Simetrik
	İç Merdiven		Üç kollu, girişin karşısında	-
	Mekân Kurgusu		Koridorun her iki yanında	-
	Giriş Kurgusu		Öne çıkan kütle ve çift kollu merdivenle ana giriş vurgusu	Saçakla vurgulanmış merdivenli giriş
	Söve		✓	✓
	Köşe Plasteri		✓	✓
	Kat Silmesi		✓	✓
Taşıyıcı Sistem	Örtü Sistemi	Betonarme Düz Dam	✓	✓
	Örtü Biçimlenişi	Düz Dam	✓	✓

Eski Belediye Binası, Bitlis Kalesi'nin doğusunda, III. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenen Kalealtı Çarşısı'nda konumlanmaktadır **(Ek-F)**. 1898 yılında, II. Abdülhamit döneminde inşa edilen yapı, dönemin kamu mimarisine ait önemli örneklerden biridir. Bitlis Belediyesinin 1998 yılında Hüsrevpaşa Mahallesi'ndeki yeni hizmet binasına taşınmasının ardından, bu iki katlı yapı 2022 yılına kadar ek hizmet binası olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise işlev değiştirerek restoran olarak hizmet vermektedir. Kuzey cephesindeki pencerelerin tamamı ile güney cephesindeki alt kat pencereleri, yanına başka bir yapı inşa edilmesi nedeniyle kapatılmıştır. Gökmeydan'da yer alan 1 Numaralı Zabıta Karakolu ise H1322 (M1904-1905) yılında inşa edilmiştir. Tek katlı ve tek mekândan oluşan bu nöbet kulübesi niteliğindeki yapı, belediyeye bağlı destek birimlerinin taşınmasından sonra çay ocağı olarak kullanılmaktadır.

Eski Belediye Binası'nın plan şeması, üç kollu merdiven kurgusuna göre simetrik biçimde tasarlanmıştır. Merdivenin yan kolları taş malzeme ile sahanlıktan itibaren devam eden orta kol ise ahşap malzeme ile inşa edilmiştir. Üst kattaki tuvaletler, geleneksel konut mimarisinde yaygın olarak görüldüğü üzere, yapının arka cephesinde ve eğimli topografyadan kazanılan alanda konumlandırılmıştır. Altıgen plan şemasına sahip Zabıta Karakolu, sade bir mimari kurguyla inşa edilmiş olup, yalnızca doğu köşesinde yer alan bir nişle mekânsal hareketlilik kazanmaktadır **(Ek-E)**.

Eski Belediye Binası'nda koridor (sofa) bölümü cepheden öne taşırılarak yanlarda iki simetrik yüzey oluşturulmuştur. Her iki yapıda da kapı ve pencere çevresinde söve uygulamaları bulunmaktadır. Pencereler düz lentolu olarak tasarlanmış; ancak Eski Belediye Binası'nda alt katta yuvarlak kemerli açıklıklar tercih edilmiştir.

Belediye binasının köşelerinde ve cephede öne çıkan koridor bölümünde yer alan plaster uygulamaları, cepheye mimari hareketlilik kazandırmaktadır. Benzer şekilde, Zabıta Karakolu'nun köşelerinde de plaster elemanlarına yer verilmiştir. Zabıta Karakolu'ndaki kullanım Bitlis sivil mimarisinde yaygın olarak görülen ve yüzeyden taşkın bırakılan ulama taşlarını andıracak şekilde taşın bırakılmıştır. Bu haliyle karakol yapısı, ilk bakışta tamamlanmamış bir kütle izlenimi uyandırsa da altıgen plan formuna sahip bir yapıda söz konusu ulama tekniğinin nasıl uygulandığı sorusu açıklık kazanmamıştır **(Şekil 3.35)**.

Şekil 3.35: Cephe elemanları a) Eski Belediye Binası (2024) b) 1 Nolu Zabıta Karakolu (2021).

Eski Belediye Binası'nın ara kat seviyesinde ve dam bitişinde silme uygulamalarına yer verilmiştir. Benzer biçimde, Zabıta Karakolu'nun da dam bitişinde silme elemanları bulunmaktadır. Dönemin mimari anlayışı doğrultusunda, Eski Belediye Binası'nda girişe anıtsal bir etki kazandırmak amacıyla orta aks öne çıkarılmış; bu vurgu, iki kollu dış merdivenle desteklenmiş ve merdivenin altına bir çeşme yerleştirilmiştir.

Eski Belediye Binası'nda, alt kattaki koridor ile arka bölümde yer alan depo birimleri tonoz örtüyle geçilmiştir; ön cephedeki iki oda ise ahşap kirişlemeli döşeme sistemiyle inşa edilmiştir. Lavabo bölümü aynalı tonoz, tuvalet birimi ise kubbe ile örtülmüş olup, havalandırma boşlukları üst merkezden açılmıştır **(Şekil 3.36)**. Yapının özgün durumunda yer alan ahşap kirişlemeli dam örtüsü, daha sonra betonarme döşeme ile değiştirilmiş; günümüzde ise yapı, tek meyilli trapez sac çatı ile örtülmüştür. Zabıta Karakolu'na ise sonradan betonarme dam ve girişi üzerine saçak ilavesi yapılmıştır.

Şekil 3.36: Eski Belediye Binası lavabo ve tuvalet örtüsü (2021).

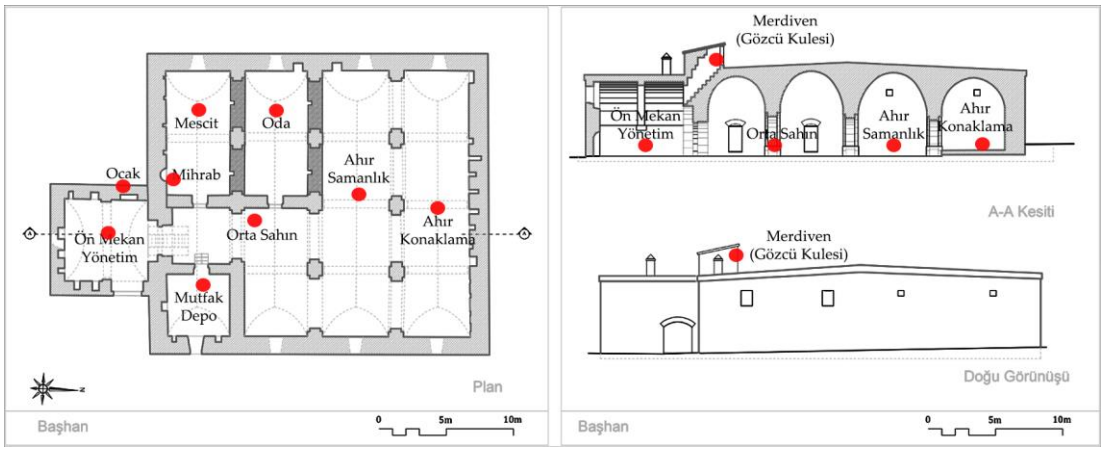
3.3.1.4 Ticari Yapılar

İpek Yolu güzergâhı üzerinde yer alan Bitlis il merkezinde, ticaret yapıları han, kervansaray ve arasta gibi farklı işlevsel türlerde gelişmiş; bu yapılar, kentin tarihi ticaret aksı üzerinde konumlanmıştır. Bu bölümde, büyük ölçüde 16. yüzyılda inşa edilen han-kervansaraylar ile çarşı ve arasta yapıları, mekânsal düzenlemeleri, işlevsel dönüşümleri ve tipolojik özellikleri incelenmiştir.

Hanlar ve Kervansaraylar: Ribatlar, İslam dünyasının sınır bölgelerinde savunma amacıyla inşa edilen korunaklı yapılar olarak ortaya çıkmış; ancak zamanla sınırların genişlemesiyle askeri işlevlerini yitirerek yolculara hizmet veren kervansaraylara dönüşmüştür. Bu dönüşüm, yeniden işlevlendirilen yapıların vakıf sistemiyle desteklenerek teşkilatlarının konaklama ve lojistik ihtiyaçlara uygun biçimde yenilenmesi sayesinde mümkün olmuştur **[Turan, 1964; Sönmez, 2010]**.

Sonraki dönemlerde ticaret yolları üzerinde inşa edilen kervansaraylar, kervanları göçebe ve düşman saldırılarına karşı korumak ve yolcuların temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla güvenli konaklama imkânı sunmuştur. Osmanlı döneminde ticaret yollarının kavşak noktalarında konumlandırılan bu yapılar, menzil sistemiyle desteklenmiş; ticaret, mal değişimi ve sosyal etkileşimin merkezleri haline gelmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda mimari açıdan zirveye ulaşan Osmanlı kervansarayları, külliye yapılarıyla bütünleşerek şehirleşme sürecine katkı sağlamıştır. Ancak 19. yüzyılda yaşanan ekonomik gerileme ile bu yapı türünün inşası durmuştur. Yatakhane, aşhane, depo, hamam ve mescit gibi çeşitli birimleri barındıran bu yapılar, vakıf destekli olmaları nedeniyle yolculara ücretsiz hizmet sunulmuştur **[Güreşsever Cantay, 2016; Keleş Usta, 1994]**.

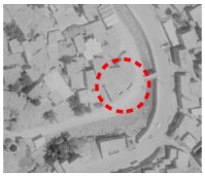
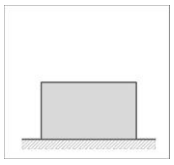
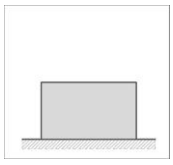
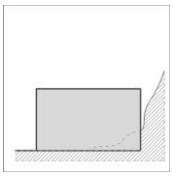
Kervansaraylar, yalnızca işlevsel birimleriyle değil; konumları (menzil ya da şehir), kat sayıları, sahın (nef) düzenleri ile avlu, revak, ön mekân, oda ve gözcü kulesi gibi bileşenleri barındırıp barındırmamalarına göre tipolojik olarak sınıflandırılmaktadır **(Şekil 3.37) [Güran, 1976; Baş, 2006]**.

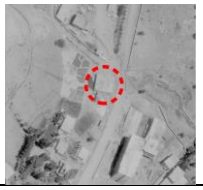
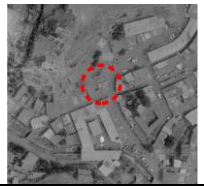
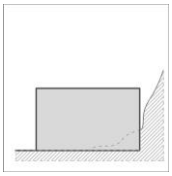
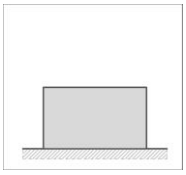
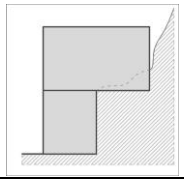
Şekil 3.37: Başhan'a ait plan kesit ve görünüş **[Arkan, 2025]**.

İpekyolu güzergahı üzerinde yer alan Bitlis ilinde, kuzeyden kent merkezine doğru uzanan rota üzerinde sırasıyla El Aman Hanı (Rahva Hanı/Kervansarayı), Başhan Hanı, Hüsrev Paşa (Papşin) Hanı, Mahallebaşı Hanı, Arasaaltı Hanı ve Hazo Hanı konumlanmaktadır. Bu yapılardan Arasaaltı Hanı ile Hazo Hanı, şehir içi hanlarıdır **(Ek-E)**. Menzil hanı niteliği taşıyan yapılar ise genellikle bulundukları köylerin adlarıyla anılmaktadır. **Arık [1971]**, bu adlandırmanın tersine, hanların isimlerinin yerleşim yerlerine kaynaklık etmiş olabileceğini de belirtmektedir. Bitlis ilindeki hanlar, 16. yüzyılda inşa edilmiştir. Bu yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde Bitlis'in himaye altına alınması, İpekyolu üzerindeki bu yapıların inşasında belirleyici rol oynamıştır. Söz konusu hanlara ait tanımlayıcı bilgiler **Tablo 3.20** ve **Tablo 3.21**'de, tipolojik özellikleri ise **Tablo 3.22**'de sunulmuştur.

Tablo 3.20: Hanlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Han- Kervansaray Adı		**Hüsrev Paşa Hanı (Papşin Hanı)**	**Başhan Hanı**	**Hazo Hanı**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Hüsrevpaşa	Beşminare	Müştakbaba
	Ada/ Parsel	675/23	637/1	464/20
	Yapım Tarihi	XVI. yy	XVI. yy	H1036 (M1626/27)
	Mülkiyet	VGM	VGM	VGM
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Ahır, Depo	Askeri Depo, Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM) Deposu	Depo, Ahır, Samanlık
	Günümüzdeki İşlevi	Restoran	Restoran	- (Kent müzesi olarak yeniden işlevlendirme)
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı			
	2024 Hava Fotoğrafı			
	Yapı Fotoğrafı	 (2020)	 (2021)	 (2024)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-Konaklama amaçlı asma kat yapılması	-Doğu duvarı ve iki odasının yoldan dolayı yıktırılması
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Mevcut işlevi için davlumbaz yerleştirilmesi -Ön mekân odalarından birinin tuvalet olarak işlevlendirilmesi	-Mihrap nişinin olduğu bölüm ve yandaki sahın duvarlarının örülmesi -Depo olarak kullanıldığı dönemde ahır sahanlarının kuzey bölümdeki duvarın yıktırılması -Asma katın kaldırılması	-Yalakların kaldırılması
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi			
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	–	–	✓

Tablo 3.21: Hanlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Han- Kervansaray Adı		**Mahallebaşı Hanı**	**El-Aman Hanı (Rahva Hanı-Kervansarayı)**	**Eski Arasta Hanı**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Atatürk	Beşminare	Gazibey
	Ada/ Parsel	34/62	839/1	112/75-80
	Yapım Tarihi	XVI. yy	XVI. yy	H1001 (1592/93)
	Mülkiyet	Şahıs	VGM	Şerefiye Vakfı
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Depo	Bitlis Eren Üniversitesi (BEÜ) Kültür Merkezi,	Arasta, Han
	Günümüzdeki İşlevi	-	- (Kültür merkezi, Jeopark ve konaklama amaçlı yeniden işlevlendirme)	Ticarethane, Depo, İşlevsiz bölümler mevcuttur
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı			
	2024 Hava Fotoğrafı			
	Yapı Fotoğrafı	 (2021)	 (2021)	 (2021)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-	-Kuzey ahırındaki iki odanın cep sinemasına dönüştürülmesi	-Dükkânların betonarmeye dönüştürülerek üzerine kat çıkılması -Batı ahırının yola bakan duvarının yıktırılarak dükkân haline getirilmesi
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi			
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	✓	–	✓

Tablo 3.22: Hanlara ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Han-Kervansaray Adı			**Hüsrev Paşa Hanı (Papşin Hanı)**	**Başhan Hanı**	**Hazo Hanı**	**Mahallebaşı Hanı**	**El-Aman Hanı (Rahva Hanı-Kervansarayı)**	**Eski Arasta Hanı**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Avlu	Avlusuz Kapalı Tip	✓	✓	✓	✓	-	-
		Avlulu Açık Tip	-	-	-	-	✓	✓
	Ön Mekân		✓	✓	-	✓	✓	-
	Sahın		3	4	4	3	6	2
	Ahır		✓	✓	✓	✓	✓	✓
	Oda		-	✓	✓	-	✓	✓
	Hamam		-	-	-	-	✓	-
	Dükkân		-	-	-	-	10	5
	Mescit (Mihrap Nişi)		-	✓	-	-	✓	✓
Taşıyıcı sistem	Örtü Sistemi	Kubbe	-	-	✓	✓	✓	✓
		Tonoz	✓	✓	✓	-	✓	✓
		Kubbe+ Tonoz	-	-	-	-	-	-
	Örtü Biçimlenişi	Düz Dam	✓	✓	✓	✓	-	✓
		Düz Dam+ Kubbe	-	-	-	-	✓	-
	Payanda	Dairesel	✓	-	-	-	✓	✓
		Kare	✓	-	-	-	✓	-

Osmanlının son dönemlerine denk gelen 1907 depreminden sonra yapılarda oluşan hasarlar maddi yetersizliklerden dolayı tam manasıyla onarılamadığından Cumhuriyet Döneminde menzil hanı olan yapılar özgün işlevlerinde hizmet veremeyerek depo olarak kullanılmıştır.

El Aman Hanı ve Eski Arasta Hanı, avlulu tip han örneklerindendir. İki cephesi boyunca mekânların konumlandığı El Aman Hanı'nda, avluyu sınırlayan cephelerden birinde hamam, diğerinde ise han birimleri yer almaktadır. Şehir içi hanlarından biri olan Eski Arasta Hanı'nda alt katta ahır ve dükkân birimleri bulunmakta; üst katta ise mescit ve odalar, avlu etrafında konumlandırılmıştır **(Şekil 3.38, Ek-F)**.

Şekil 3.38: Han Avluları a) El Amana Hanı avlusu han bölümü (2020) b) El Aman Hanı avlusu (Hamam Bölümü) c, d) Eski Arasta Hanı avlusu.

Hüsrevpaşa Hanı'nda ön bölüm tek katlı olarak, Mahallebaşı Hanı'nda ise iki katlı olarak düzenlenmiştir. Hazo Hanı ve Eski Arasta Hanı'nda girişte, yönetim birimi olarak değerlendirilebilecek bir ön mekâna rastlanmamaktadır. Ancak Hazo Hanı'nda odalardan birinin, Eski Arasta Hanı'nda ise alt kattaki dükkân birimlerinden birinin bu işlevle kullanılmış olması muhtemeldir.

Hanlarda iç mekân organizasyonu, genellikle sahınların içinde veya çevresinde şekillenmektedir. Hüsrevpaşa, Mahallebaşı hanları ile Eski Arasta Hanı'nın alt katında sahınlarla doğrudan ilişkili oda oluşumuna rastlanmamaktadır. Bu hanlarda ahır, samanlık ve konaklama işlevleri aynı mekânda bir arada düzenlenmiştir. İnsan ve hayvanların birlikte konakladığı bu tür planlamalarda, yatma mahali için seki (peyke) ve asma kat gibi çözümlerle mekânsal ayrışma sağlanmıştır. Bu uygulama, özellikle menzil hanlarında yaygın olarak görülmektedir. Başhan Hanı'nda da asma kata ait izler mevcuttur.

Hanlarda, genel kullanım alanlarının yanı sıra özelleşmiş mekânlar da yer almaktadır. Başhan, Hazo, El Aman ve Eski Arasta Hanı'nda konaklama odaları bulunmaktadır. Mihrap nişi içeren mescit birimi ise Başhan, El Aman ve Eski Arasta hanlarında mevcuttur.

Şerefname'de, Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa tarafından inşa ettirilen El Aman Hanı'nda on adet dükkânın bulunduğu belirtilmektedir. **İrepoğlu [1983]**, hanın girişinin güneyde yer alan hamam bölümünden sağlandığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, söz konusu bölümde yer alan beş kemerli mekânın dükkân olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Han yapısının ana koridorunun güneyinde kalan alanlar, araştırmacılar tarafından dükkân ve servis birimleri olarak tanımlanmıştır; diğer beş dükkânın da bu bölgede yer aldığı değerlendirilmektedir. Arasta Hanı'nın Kalealtı Çarşısı'na bakan doğu cephesinde yer alan dükkânlar ise özgünlüklerini büyük ölçüde kaybetmiş olmakla birlikte, günümüzde de aynı işleve hizmet etmeyi sürdürmektedir. Ayrıca, yapı bünyesindeki ahır bölümleri de zaman içinde dükkânlara dönüştürülmüştür **(Şekil 3.39)**. Öte yandan, diğer hanlara ait vakıfların mülkiyetinde bulunan, çarşı içerisinde konumlanan ve gelir getirici işlev gören dükkânlar (akarlar) da mevcuttur.

Şekil 3.39: Han dükkânları a) El Aman Hanı güney mekân dükkânları (2021) b) El Aman Hanı hamam dükkânları (2021) c) Eski Arasta Hanı ahır mekânı (Gabriel-1940) d) Eski Arasta Hanı dükkâna çevrilen ahır mekânı (2021) e) Eski Arasta Hanı değişen dükkânları (2021).

Hüsrevpaşa, El Aman ve Başhan Hanları'nda, "gözcü kulesi" olarak tanımlanan ve dama çıkış merdiveninin üst kotunda konumlanan kuleler hem yolda kalanlara yön göstermek hem de olası baskınları haber vermek amacıyla gözetleme işlevi üstlenmektedir. Mahallebaşı Hanı'nda ise, yapının yarısının harap durumda olması

nedeniyle benzer bir gözetleme kulesinin varlığına ilişkin kesin bir veri bulunmamaktadır. El Aman Hanı ve Hazo Hanı'nın ahır bölümlerinde, "çoban odası" olarak adlandırılan ve iç mekân güvenliğini sağlamak amacıyla kullanılan, asma kat biçiminde düzenlenmiş tek hacimli odacıklar yer almaktadır. Mahallebaşı Hanı'nda ise, üst kattaki odalardan ahır bölümüne açılan ve benzer işleve sahip bir mekâna ait açıklığın varlığı muhtemel görülmektedir **(Şekil 3.40)**.

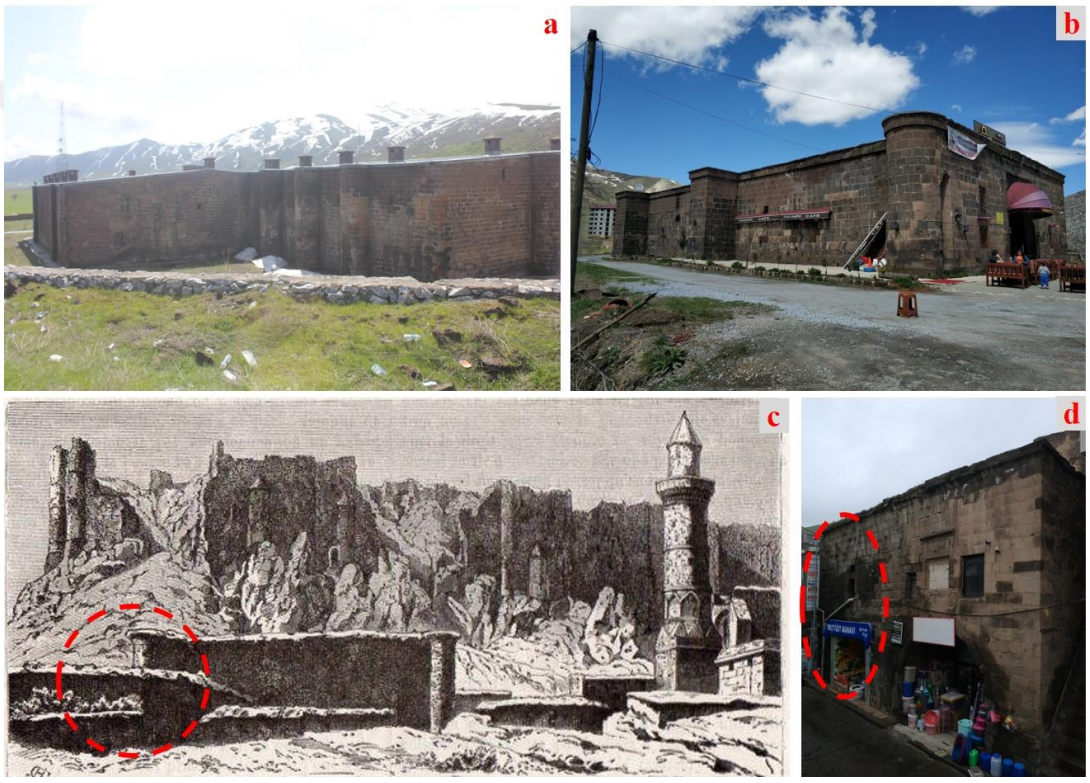
Şekil 3.40: Hanlarda gözcü kulesi ve çoban odası örnekleri a, b) El Aman Hanı gözcü kulesi (2021) c) Başhan gözcü kulesi girişi (2021) d) Hazo Hanı çoban odası (2024) e) El Aman Hanı çoban odası (2021).

Örtü sistemi olarak tonozun yaygın şekilde kullanıldığı bu yapılarda, bazı bölümlerde kubbeye de yer verilmiştir. El Aman Hanı'nda, ahırlarla güneydeki servis alanlarının kesiştiği koridorun üst örtüsü kubbe ile örtülüdür. Eski Arasta Hanı'nda ise mihrap nişinin bulunduğu mescit bölümünde kubbe kullanılmıştır. El Aman Hanı Hamamı'nda soğukluk, ılıklık, sıcaklık ve köşe halveti mekânlarının örtü sistemi küresel klasik kubbedir.

Örtü biçimlenişi açısından değerlendirildiğinde, El Aman Hanı'nın koridorundaki kubbe, tambur üzerine oturan klasik bir kubbe ile örtülmüştür. Aynı şekilde, hanın hamam birimlerinde de hem örtü sistemi hem de biçimsel açıdan kubbe tercih

edilmiştir. Eski Arasta Hanı'ndaki mescit birimi ise düz dam örtüsüne sahiptir. El Aman ve Başhan Hanları'nda, tonoz örtülü damlar üzerine uygulanan toprak dolguya hafif eğimler verilerek, dışarıdan beşik çatıyı andıran bir biçimleniş elde edilmiştir. Diğer yapılarda yer alan tonoz örtülü mekânlar ise doğrudan düz dam ile geçilmiştir.

Hüsrevpaşa ve El Aman Hanı'nda hem dairesel hem de kare kesitli payandalar bulunmaktadır. Arasta Hanı'nın ön cephe köşelerinde yer alan dairesel kesitli payandalar ise günümüze ulaşmamıştır **(Şekil 3.41)**. Hüsrevpaşa Hanı'nda ayrıca yapı ustalarına ait taşçı işaretleri de tespit edilmiştir.

Şekil 3.41: Arasta Hanının günümüzde mevcut olmayan payandaları a) El Aman Hanı b) Hüsrevpaşa Hanı c) Hüsrevpaşa Arasta Hanı **[Deyroll, 1901]** d) Eski Arasta Hanı (2020).

Kalealtı ve Şeyh Garip Hanı olarak bilinen yapılar, üst katları konut, alt katları ise ticaret veya servis gibi işlevlerle kullanılan geleneksel ev örnekleridir. Söz konusu yapılar, "geleneksel ev" olarak tescillenmiştir **(Şekil 3.42)**.

Şekil 3.42: Han olarak kullanılan geleneksel evler a) Kalealtı Hanı (2020) b) Şeyh Garip Hanı (2020).

Çarşılar (Arasta, Ticaret Hanı): Çarşılar ve arastalar, ticaretin düzenli bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla inşa edilen mimari yapılar arasında yer alır. Arastalar, genellikle aynı türden ürünlerin satışının yapıldığı dükkânların sıralandığı çarşılar olarak tanımlanır. Bu yapılar, çoğunlukla cami veya külliye gibi dini ve sosyal yapıların yakınında konumlanarak toplumsal hareketliliği destekler ve dini alanlarla ticari mekânlar arasında işlevsel bir bağlantı kurar. Bedestenlerle karşılaştırıldığında, arastalarda daha az değerli malların ticareti yapılır; bu yönüyle arastalar, kent ticaretinin temel taşlarından biri hâline gelmiştir **[Akar, 2009]**. Bitlis il merkezinde bu işlevi üstlenen yapılar arasında Şerefiye Arastası, Zülfükaroğlu Hanı ve günümüzde yalnızca girişi ayakta kalan, "Kemerli Giriş Kapısı" olarak tescillenen tonozlu girişe sahip eski bir han yapısı yer almaktadır **(Şekil 3.43)**.

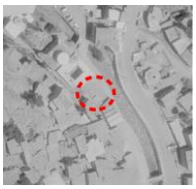
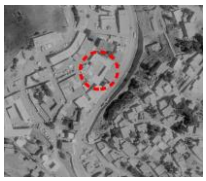
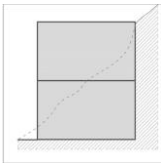
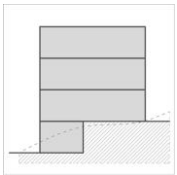
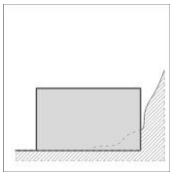
Şekil 3.43: Şerefiye Arastası'nın yeniden düzenlenmiş plan, kesit ve görünüşü **[VKVBM Arşivi, 2020]**.

Arasta yapılarının tanımlayıcı ve tipolojik özellikleri **Tablo 3.23** ve **Tablo 3.24**'te gösterilmiştir.

Tablo 3.23: Arastalara ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

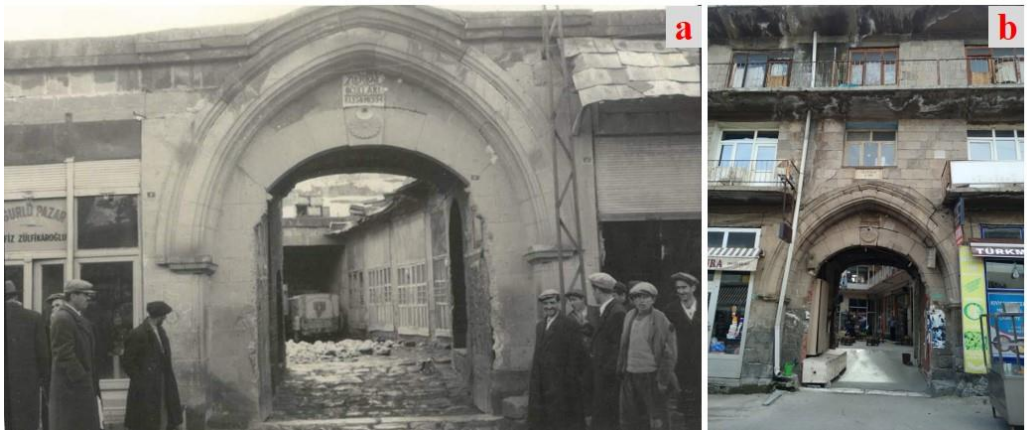
Arasta Adı			**Şerefiye Arastası**	**Zülfükaroğulları Hanı**	**Gazibey Kemerli Giriş Kapısı (Eski Belediye Binası Giriş Kapısı,)**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Plan Tipi	Doğrusal	✓	-	-
		İç Avlulu	-	✓	✓
	Ortak Mekân	Açık Avlu	-	✓	✓
		Kapalı Geçit	✓	-	-
	Kat Sayısı		2	4	1
	Cephede Simetri Düzeni		✓	✓	Bilinmiyor
Taşıyıcı Sistem	Örtü Sistemi		Betonarme düz dam	Betonarme düz dam	-
	Örtü Biçimlenişi		Betonarme düz dam	Betonarme düz dam	-

Tablo 3.24: Hanlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Arasta Adı		**Şerefiye Arastası**	**Zülfükaroğulları Hanı**	**Gazibey Kemerli Giriş Kapısı (Eski Belediye Binası Giriş Kapısı)**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Müştakbaba	Gazibey	Gazibey
	Ada/ Parsel	473/2	104-46,16-18	100/55-61
	Yapım Tarihi	H935(M1529)	1934	-
	Mülkiyet	Şerefiye Vakfı	Seyid Zülfikar Vakfı	Bitlis Belediyesi
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Otel, Ticarethane	Ticaret Hanı, Konut	Han, Belediye Binası, Buğday Pazarı
	Günümüzdeki İşlevi	Restoran	Ticarethane	Park
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı			
	2024 Hava Fotoğrafı			
	Yapı Fotoğrafı	 (2021)	 (2022)	 (2024)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Giriş aksının karşısında, kütleden çıkıntı yapan mekân -Eyvan ve kapalı avlu arasına duvar örülmesi	-Simetri eksenini oluşturan giriş cephesinin sağ bölümünün inşa edilmemesi/yıkıldıktan sonra farklı inşa edilmesi -Restorasyon müdahalelerinde Ahlat taşının kullanılması	-Avluya bakan revakların kaldırılması
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Girişe rüzgarlık eklenmesi -Çimento esaslı harç ile derz yapılması -Elektrik tesisatı için taş duvarda yuva açılması	-Bir hücrenin ıslak hacim olarak düzenlenmesi -Islak hacim olarak kullanılan hücrenin üstünün pleksiglas ile kapatılması	-Tek katlı hanın üzerine kat eklenmesi -Giriş kapısındaki aslan heykeli motifli taşın müzeye kaldırılması -Özgün dükkân duvarlarının betonarme eklerle beraber kaldırılması
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi			
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	✓	✓	✓

Kale çevresindeki çarşı yerleşimi içinde yer alan ticaret yapılarından Şerefiye Arastası, Bitlis Çayı'nın batı yakasında; Zülfükaroğlu Hanı ile Eski Buğday Pazarı ise Rabat Çayı'nın batı kıyısında konumlanmaktadır **(Ek-E)**. Şerefiye Arastası'nın, kimi kaynaklarda Şerefiye Külliyesi ile eş zamanlı olarak inşa edildiği belirtilse de bitişiğindeki medrese yapısının güneye bakan pencerelerinin arastanın yapımından sonra kapatıldığı gözlemlenmektedir. Yapının ara kat silmesinin saçak benzeri bir biçimde son bulması, üst katın sonradan eklendiği izlenimi uyandırsa da alt kattaki dükkânların orta kısmında üst kat taşıyıcı duvarlarını desteklemek amacıyla yerleştirilen iki takviye kemeri, katların birlikte inşa edildiğini göstermektedir. Bu durum, yapının özgün tasarımında iki katlı olarak planlandığını ortaya koymaktadır. 1953 hava fotoğraflarında üst örtüsü yıkık vaziyette olan yapının 1971 yılında **Arık [1971]**'ın ifadesiyle otel olarak işlevlendirildiği bilinmektedir.

1934 tarihli kitabesi bulunan Zülfükaroğlu Hanı, dış kale surunun güneydoğu kenarında, tek katlı olarak inşa edilmiştir **(Şekil 3.44)**. Günümüzde yapının özgün giriş bölümü üzerine iki kat; tamamı muhdes olan arka bölümü ise dört katlı olarak yeniden inşa edilmiştir. En üst katın bir dönem konut işleviyle kullanıldığı bilinmektedir.

Şekil 3.44: Zülfükaroğlu Hanı giriş cephesi a) 1950 **[Web-3]** b) 2020.

Eski Belediye Binası Girişi han yapısı, Ulu Cami'nin güneyinde, Rabat Çayı kıyısında ve dış sur kalıntısına bitişik olarak inşa edilmiştir. Giriş kapısının ait olduğu yapının adı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. **Lynch [1901]**, Bitlis'e ilişkin gözlemlerini aktardığı eserinde, bu hanın aslan figürleriyle bezeli girişine değinmekte; ancak yapı adını belirtmemektedir. "Eski Belediye Binası Giriş Kapısı" olarak tescillenmiş olan yapının, geçmişte bu işlevi de yerine getirdiği anlaşılmaktadır. 2021

yılına kadar buğday pazarı olarak kullanılan, avlulu yapının alt katındaki dükkânlar eski yığma yapıdan oluşmaktaydı. Üzerine sonradan muhdes katlar eklenen yapı, Dereüstü Islah Projesi kapsamında yıktırılmış ve kuzey bölümünde açığa çıkan mukarnaslı kapı nişi "Gazibey Kemerli Girişi" adıyla tescillenmiştir. Bu giriş hana kuzeyden girilen tali giriş kapısı olması muhtemeldir. Günümüzde söz konusu alan park olarak kullanılmaktadır.

Şerefiye Arastası, Bitlis Deresi ile kayalık zemin arasına inşa edilmiş olması nedeniyle plan düzleminde kuzeyden güneye daralan bir plan şemasına sahiptir. Doğrusal planlı arastada, zemin katta yer alan ortak mekân olan koridorun iki yanında ikişer dükkân ile üst kata çıkan bir merdiven bulunmaktadır. Bu dükkânların koridorla bir ilişkisi yoktur. Alt kattaki dükkânların orta kısmına, üst kat taşıyıcı duvarlarını desteklemek amacıyla iki takviye kemeri yerleştirilmiştir. Üst katta ise ana koridordan iki yana, dükkânların sıralandığı küçük holler açılmaktadır. Zülfükaroğlu Hanı, giriş aksı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve iç avlulu olarak kurgulanmıştır. Giriş kapısı, eyvanı ve yan cephede yer alan tonoz örtülü dükkânlarla birlikte, bu cephedeki giriş katına ait mekânlar yapının özgün öğeleri arasında yer almaktadır **(Şekil 3.45)**.

Şekil 3.45: Tescilli çarşılar a, b) Şerefiye arastası (2021) c, d) Zülfükaroğlu Hanı (2021).

Eski Belediye Binası Girişi'nin tonozlu girişin yan yüzlerinde, üst bölümleri dilimli kemer formunda nişler yer almaktadır. Giriş cephesinde bulunan aslan figürleri ise günümüzde İl Halk Kütüphanesi avlusunda bulunmaktadır **(Şekil 3.46)**.

Şekil 3.46: Eski Belediye binası girişi (2023).

Bitlis çarşısı içerisinde yer alan eski ticaret yapılarından günümüze ulaşan tescilli bir yapı bünyesinde, iki ayrı dükkân grubu bulunmaktadır. Şerefiye Medresesi'nin alt katında yer alan beş dükkân, farklı dönemlerde inşa edilmiş olsa da Şerefiye Arastası ile birlikte Şerefiye Vakfı'na gelir sağlayan yapılar arasında yer almaktadır. Hüsrevpaşa Hamamı'nın batı cephesinde, Hüsrevpaşa Çarşısı'na bakan dükkânlar ise restorasyon çalışmaları sonrasında yeniden inşa edilmiştir **(Şekil 3.47)**.

Şekil 3.47: Tescilli yapı bünyesinde bulunan çarşılar a) Şerefiye Medresesi dükkânları (2024) b) Hüsrevpaşa Hamamı dükkânları (2024).

Şerefiye Arastası'nda cephe düzeni, ortadaki sofaya göre simetrik bir biçimde tasarlanmıştır. Alt kattaki pencere ve kapı açıklıkları yuvarlak kemerlidir. Sofa giriş kapısının üzerinde düz lentolu bir tepe penceresi yer almaktadır. Kat silmesi ile giriş kapısı kemerlerinin üzerindeki takviye bordürleri, cephedeki süsleme elemanlarını oluşturmaktadır. Zülfükaroğlu Hanı, avlu giriş kapısına göre simetrik bir yapıya

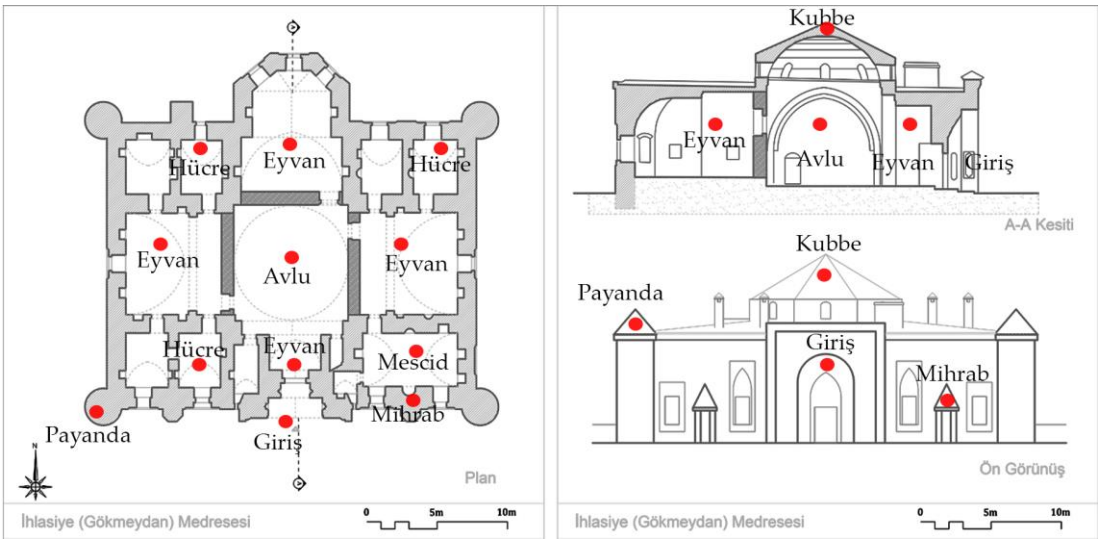
sahipken, günümüzde yalnızca özgün giriş cephesi korunabilmiştir. Yapıların mevcut üst örtüsü betonarme düz damdır.

3.3.1.5 Eğitim Yapıları

Bitlis il merkezinde yer alan eğitim yapıları, geleneksel İslami eğitim kurumları olan medreseler ile Osmanlı modernleşmesi ve erken Cumhuriyet döneminde inşa edilen okullar olmak üzere iki ana grupta değerlendirilmektedir. Bu bölümde, söz konusu yapıların mekânsal kurguları, tipolojik özellikleri ve tarihsel süreç içerisindeki işlevsel dönüşümleri ele alınmıştır.

Medreseler: Anadolu medreseleri, mimari bakımdan farklı plan ve kütle organizasyonları sergileyen, dönemin sosyal, dini ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurgulanmış yapılardır. **Sözen [1972]**, bu yapıları öncelikle "açık" ve "kapalı avlulu" olarak iki ana gruba ayırmış; alt sınıflandırmalarda ise eyvan sayısı ve revaklı olup olmama durumlarını dikkate almıştır. **Kuran [1969]**, medreseleri camiyle birlikte ya da bağımsız inşa edilmeleri bağlamında değerlendirmiştir.

Medreselerin temel bileşenleri arasında derslikler, mescit, kütüphane, öğrenci hücreleri ve avlu yer almakta olup, bu unsurlar hem eğitsel hem de sosyal işlevleriyle mekânsal organizasyonun bütünlüğünü sağlamaktadır. Avlular, genellikle ortasında havuz veya şadırvan bulunan ve medrese kullanıcılarının sosyalleşmesine olanak tanıyan ana toplanma alanlarıdır. Eyvanlar hem eğitim hem dinlenme işlevi gören yarı açık alanlardır. Ana eyvana açılan kışlık dershaneler ise soğuk mevsimlerde derslerin sürdürülebilmesini sağlayan iç mekân düzenlemeleridir. Öğrenci hücreleri dinlenme ve barınma amaçlı kullanılır; dolap ve ocak nişleri gibi temel yaşam birimlerini içerir. Mescitler ibadet alanı olarak planlanırken, kütüphaneler kitap ve yazmalar aracılığıyla eğitim faaliyetlerini desteklemektedir **[Kuran, 1969; Sözen, 1972, Yaldız, 2013]**. Medrese binası içinde minare, türbe gibi Bitlis ilinde rastlanmayan ögeler de bulunabilmektedir. Bu kurguya göre medrese elemanları aşağıdaki şekilde görülebilmektedir **(Şekil 3.48)**.

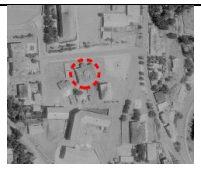
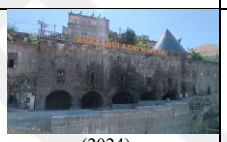
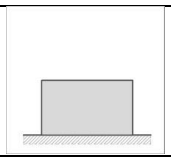
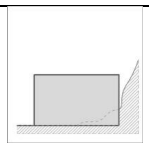
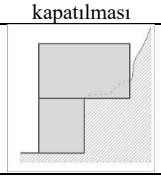

Şekil 3.48: Arık [1971] ve **Gürel [1983]**'den düzenlen kapalı avlulu Bitlis İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi'nin yapısal elemanları.

Bitlis ilinde günümüze ulaşabilen dört medrese mevcuttur. En erken örnekleri 16. yüzyıla tarihlenen Bitlis il merkezindeki medreseler 19. yüzyıl sonunda Vilayet Salnamelerine göre söz konusu medreselerle birlikte toplam sayıları on üçtür **[Azap, 2017]**. Külliye içinde yer alan Hacı Bekiye (Begiye) Medresesi'nin mescidi günümüzde tescilli taşınmaz kültür varlığı olarak işlevini sürdürmektedir. Üst katına 1957 yılında Gazibey Cami'si inşa edilen Gazi Bekiye Medresesi'ne ait bölümler çay ocağı olarak kullanılmaktadır. Tescilli Gökmeydan Camisi'nin alt katında yer alan Eş-Şeyh Hasan Banuki Medresesi caminin müştemilatı olarak işlevlendirilmiştir. Taş ve Mermutlu camileri medreseleri salnamede yer alıp günümüzde mevcut değildir.

Avlu tipine göre sıralanan Bitlis il merkezindeki medreselerinin tanımlayıcı ve tipolojik özellikleri **Tablo 3.25** ve **Tablo 3.26**'da gösterilmiştir.

Tablo 3.25: Medreselerin mimari özellikleri **[Arkan, 2025]**.

Medrese Adı		**İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi**	**Hatibiye (Hatun) Medresesi**	**Şerefiye Medresesi**	**Yusufiye Medresesi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Taş	Müştakbaba	Müştakbaba	İnönü
	Ada/ Parsel	10/3	462/6	473/4	139/6
	Yapım Tarihi	H997(M1589)	(1572) XVI. yy	H935(M1529)	XVIII-XIX. yy
	Mülkiyet	Şerefiye Vakfı	VGM	VGM	VGM
İşlev bilgileri	Süreç İçindeki Kullanım	Kültür Turizm İl Müdürlüğü, Vakıflar Bölge Müdürlüğü	Marangoz deposu, Kültür Turizm İl Müdürlüğü	Marangoz Dükkânı	Cezaevi
	Günümüzdeki İşlevi	İşlevsiz	STK kullanımında (Birlik Vakfı)	Restoran	Kitap kafe (Ensar Vakfı)
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı				
	2024 Hava Fotoğrafı				
	Yapı Fotoğrafı	 (2022)	 (2022)	 (2024)	 (2020)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Giriş aksının karşısında, kütleden çıkıntı yapan mekân -Eyvan ve kapalı avlu arasına duvar örülmesi	-Simetri eksenini oluşturan giriş cephesinin sağ bölümünün inşa edilmemesi/yıkıldıktan sonra farklı inşa edilmesi -Restorasyon müdahalelerinde Ahlat taşının kullanılması	-	-Avlu bölümü mevcudun tamamlanmamış simetri aksını oluşturması
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Girişe rüzgarlık eklenmesi -Çimento esaslı harç ile derz yapılması -Elektrik tesisatı için taş duvarda yuva açılması	-Bir hücrenin ıslak hacim olarak düzenlenmesi -Islak hacim olarak kullanılan hücrenin üstünün pleksiglas ile kapatılması	-İki hücrenin ıslak hacim olarak düzenlenmesi -Girişin solunda kalan eyvanda tandır inşa edilmesi -Açık avlunun üstünün pleksiglas piramitle kapatılması	-Revak açıklıkların PVC doğrama ile kapatılması -Revak içine mutfak eklenmesi -Derzlerde çimento esaslı harç kullanımı -Avlu içerisine ıslak hacim eklenmesi
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi				
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	–	✓	✓	–

Tablo 3.26: Medreselere ait tipolojik özellikler **[Arkan, 2025]**.

Medrese Adı			İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi	Hatibiye (Hatun) Medresesi	Şerefiye Medresesi	Yusufiye Medresesi
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Avlu	Kapalı	✓	✓	-	
		Açık (Ortada)	-	-	✓	-
		Açık (Köşede)	-	-	-	✓
	Mescit		✓	✓	-	✓
	Eyvan		✓	✓	✓	-
	Revak		-	-	-	✓
	İtikaf Hücresi		✓	-	-	-
	Taç Kapı		✓	-	✓	✓
Taşıyıcı sistem	Örtü Sistemi	Kubbe	-	-	-	✓
		Tonoz	-	✓	✓	-
		Kubbe+ Tonoz	✓	-	-	✓
	Örtü Biçimlenişi	Düz Dam	-	✓	✓	-
		Düz Dam+ Konik Kubbe	✓	-	-	✓

İhlasiye Medresesi, Taş Mahallesi Gökmeydan'da yer alan mescit, zaviye ve türbe yapılarının bulunduğu bir külliye içinde konumlanmaktadır. Hatıbiye Medresesi ise Bitlis il merkezinden güneye yönelen eski yol güzergahı üzerindeki Alemdar Köprüsü yakınında bulunmaktadır. **Arık [1971]** ve **Uluçam [2002]**, yolun karşı yakasında yer alan Memi Dede Mescidi ile Memi Dede Kümbeti'nin yanı sıra günümüze ulaşamayan bazı yapıların da varlığını dikkate alarak, bu medresenin söz konusu yapılarla birlikte yapısal kurgu ve süsleme özellikleri bakımından bir külliye bütünlüğü oluşturduğunu belirtmektedir. Topografyanın eğimli olması nedeniyle böyle bir yerleşim biçiminin tercih edildiği düşünülmektedir. Nitekim Şerefiye Külliyesi'nde de doğal eşiklerin belirleyici olduğu benzer bir yerleşim düzeni gözlemlenmektedir. Şerefiye Medresesi'nin de içinde yer aldığı bu külliye, Kömüs ve Bitlis dereleri boyunca doğrusal bir şekilde düzenlenmiştir. Kuzeyden güneye doğru; imaret, minare, türbe, cami, medrese ve arasta sıralaması izlenmektedir. Külliye ile inşa edilen Şerefiye Han Hamamı ise Bitlis Deresi'nin Devrim Mahallesi tarafında kalan kısmında yer almaktadır. Külliyeden bağımsız olarak inşa edilen Yusufiye Medresesi ise İnönü Mahallesi'nde, Şems-i Bitlisi Mezarlığı sınırları içerisinde konumlanmaktadır **(Ek-E)**.

İhlasiye Medresesi, uzun bir süre âtıl durumda kaldıktan sonra kamu işleviyle yeniden değerlendirilmiştir. Hatıbiye Medresesi ise, 2004 yılında gerçekleştirilen kapsamlı restorasyona kadar, büyük ölçüde harap halde olup, ayakta kalan bölümleri depo olarak kullanılmıştır. Büyük oranda rekonstrüksiyon yoluyla yeniden inşa edilen bu yapı, özgünlüğünü kısmen yitirmiştir. Şerefiye Medresesi, çarşı içindeki konumu nedeniyle ticarethane olarak sürekli kullanımda olan bir yapı olma özelliğini

korumaktadır. Kentin eski çeperinde konumlanan Yusufiye Medresesi ise, bir dönem kapalı cezaevi olarak işlevlendirilmiştir.

Plan kurgusu açısından her bir yapı, klasik medrese elemanlarının farklı kombinasyonlarını bulundurmaktadır. İhlasiye ve Hatıbiye medreseleri kapalı avlulu plan tipine sahiptir. Açık avlulu bir düzene sahip olan Şerefiye Medresesi'nde, mekânlar avlu çevresine yerleştirilmiştir. Yusufiye Medresesi'nde ise, avlunun yalnızca bir tarafında konumlanan mekânlar ile avlu arasındaki ilişki revak aracılığıyla sağlanmaktadır. Şadırvan elemanına yalnızca Şerefiye Medresesi'nde rastlanmaktadır. **(Şekil 3.49, Ek-F)**.

Şekil 3.49: Medreselerde tek örneği bulunan ögeler a) Revak (Yusufiye Medresesi-2020) b) Şadırvan (Şerefiye Medresesi-2021).

İhlasiye Medresesi'nde yer alan üç eyvan, sonradan duvar örülerek kapatılmıştır. **Arık [1971]**, bu durumun yapının ilk tasarımında da böyle olabileceği ihtimali üzerinde dururken, **Gürsel [1984]** ise söz konusu mekânların sonradan kapatıldığını; ayrıca, giriş eyvanının karşısında yer alan ve dışarıya taşkın biçimde eklenen bölümün de yapıya sonradan ilave edildiğini belirtmektedir. Girişin sağında ve solunda bulunan eyvanlarda yer alan tahfif kemerlerinin plan düzleminde hücre duvarlarına denk gelmemesi ve mekânı ortalamaması, bu alanların özgün plan düzeninden farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. 1916 yılındaki Rus işgali sırasında kurşunlanan medresede, avlu kubbesini taşıyan pandantiflerde kurşun izlerine rastlanırken, duvarlarda bu izlerin bulunmaması, söz konusu duvarların daha geç bir tarihte inşa edildiği tezini desteklemektedir **(Şekil 3.50)**. Şerefiye Medresesi'nde ise, girişin her iki yönünde ve karşısında birer eyvan yer almakta olup, bu eyvanların her iki yanında

hücrelere geçişi sağlayan, nispeten daha dar eyvanlar inşa edilmiştir. Yusufiye Medresesi'nde, revakın sonunda yer alan mekân, eyvan işleviyle kurgulanmıştır.

Şekil 3.50: İhlasiye Medresesi eyvan ve avlusu a) Mekânı ortalamayan eyvan tahfif kemeri (2021) b) Kapalı avlu ve kurşun izleri (2021).

İhlasiye Medresesi'nde hücreler, eyvanlara açılacak şekilde düzenlenmiştir. Hatıbiye Medresesi'nde ise hücreler doğrudan kapalı avluya açılmaktadır. Şerefiye Medresesi'nde avlu ile doğrudan ilişkili hücrelerin yanı sıra, yukarıda belirtilen dar eyvanlara açılan hücreler de bulunmaktadır.

Klasik medrese kurgusunda, derslik işlevi çoğunlukla eyvanlar aracılığıyla karşılanmaktadır. Özellikle açık avlulu medreselerde bu işlevi karşılayacak, kış mevsiminde kullanılabilecek nitelikte korunmuş kapalı mekânlara ihtiyaç duyulmaktadır. Kapalı avlulu medreselerde ise bu işlevsel ayrım belirgin şekilde gözlemlenmemekle birlikte, İhlasiye Medresesi'ndeki dönem eki olan bölümün bu amaçla kullanıldığı belirtilmektedir. Şerefiye Medresesi'nde ise, giriş aksı boyunca simetriyi bozan, yaklaşık iki hücre birimi büyüklüğünde ve diğer mekânların aksine tonoz örtülü olan bir birimin kışlık dershane işleviyle kullanıldığı düşünülmektedir.

Medreseler, bir külliye bünyesinde yer alsalar dahi genellikle ibadet mekânı da içermektedirler. İhlasiye Medresesi'nde, içerisinde mihrap nişi bulunan bağımsız bir mekân mevcuttur. Bu mekâna bitişik olarak, dama çıkış merdiveninin altına bir itikaf hücresi inşa edilmiştir. Yusufiye Medresesi'nde ise konik kubbeyle örtülmüş olan ve diğer mekânlardan farklı örtü sistemine sahip birimin mescit işlevi taşıdığı anlaşılmaktadır. Hatıbiye ve Şerefiye medreselerinde ise mescide işaret eden bir mihrap nişi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, **Arık [1971]**, geleneksel medreselerde eyvanlara mihrap nişi yerleştirilebildiğini belirtmekte; Hatıbiye Medresesi'nde mihrap

nişi bulunmayan ancak açık yüzü kıble yönüne bakan eyvanın bu işlevle kullanılmış olabileceğine dikkat çekmektedir **(Şekil 3.51)**.

Şekil 3.51: Medreselerde bulunan mescitler a) İhlasiye Medresesi (2024) b) Yusufiye Medresesi (2020) c) Hatıbiye Medresesi (2020).

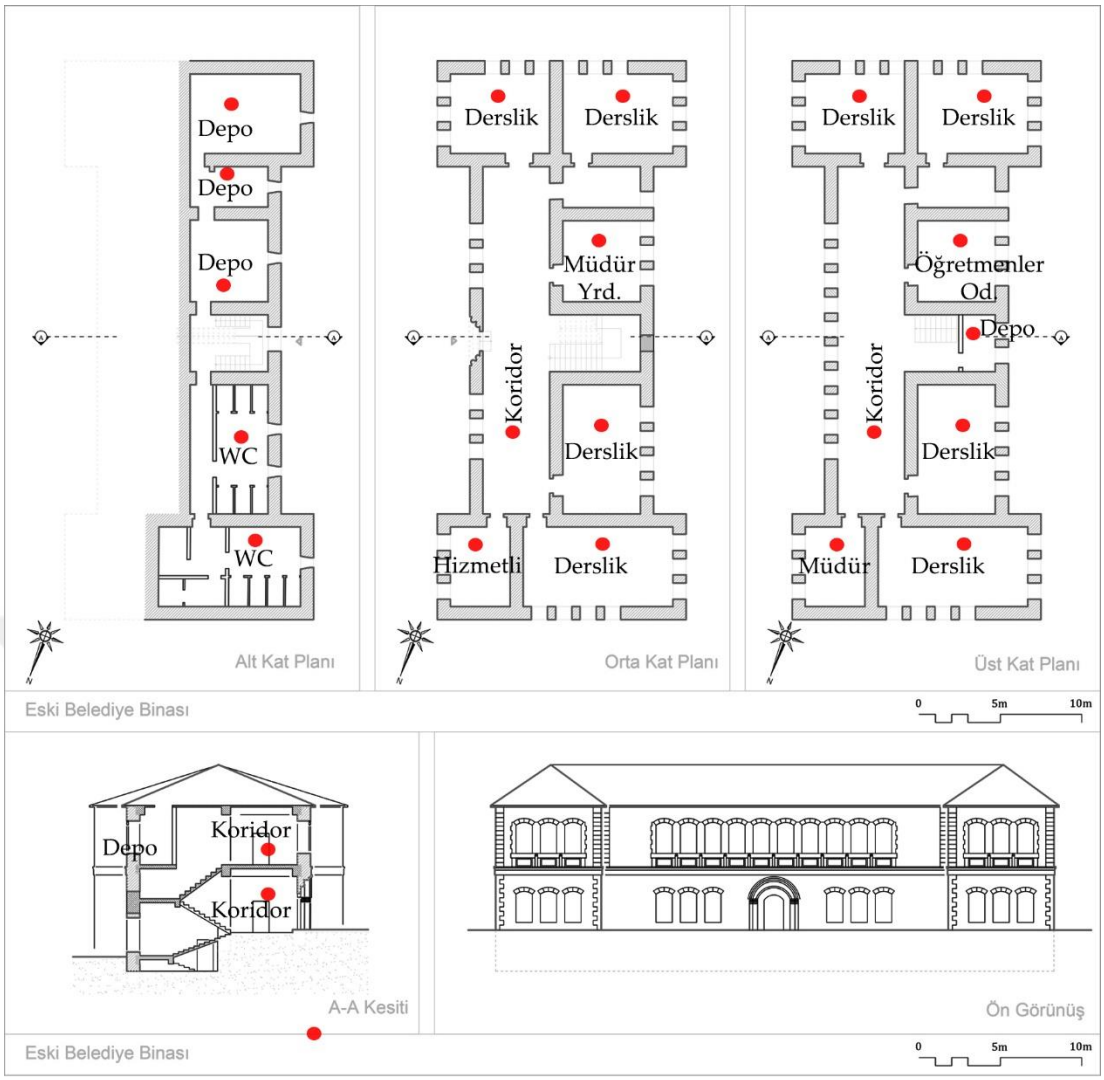
Medreselerin örtü sistemlerinde, tonoz ve kubbenin birlikte kullanıldığı karma kurgular yaygın olarak görülmektedir. İhlasiye Medresesi'nde kapalı avlu kubbe ile örtülmüştür. Dönem eki olan bölümde ise sivri beşik tonozla birlikte, uç kısımda yarım kubbeyi andıran dilimli tonoz kullanılmıştır. Merdiven altına yerleştirilen itikaf hücresinde ise beşgen planlı kırlangıç kubbe tercih edilmiştir **(Şekil 3.52)**. Şerefiye Medresesi'nde hücreler kubbe ile örtülmüş; kışlık derslik ve eyvanlarda ise tonoz örtü sistemi kullanılmıştır. Yusufiye ve Hatıbiye medreselerinde tonoz örtü sisteminin farklı türleri uygulanmış olup, Yusufiye Medresesi'ndeki mescit birimi kubbe ile örtülmüştür. İhlasiye Medresesi'nin köşelerine dairesel planlı payandalar eklenerek taşıyıcı sistem desteklenmiştir.

Şekil 3.52: İhlasiye Medresesi'nde kullanılan örtü sistemleri a) İtikaf hücresi kırlangıç kubbesi b) Kışlık dershane örtü sistemi.

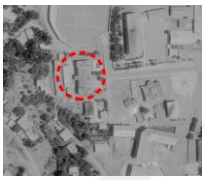
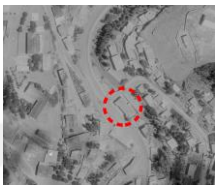
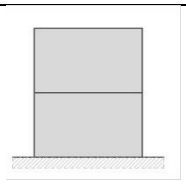
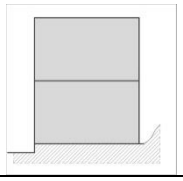
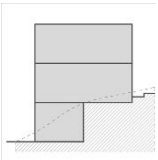
Medreselerde örtü biçimlenişi genellikle düz dam ya da düz dam ile kubbenin birlikte kullanıldığı karma bir kurguya sahiptir. İhlasiye Medresesi'nde, tambur üzerine oturan sekizgen prizma formunda bir kubbe bulunmaktadır. Eklenti bölümde ise yarım sekizgen bir örtü biçimlenişi söz konusudur. Şerefiye ve Hatıbiye medreseleri tamamen düz damla örtülmüştür. Yusufiye Medresesi'nde ise mescit birimi, konik formda bir kubbe ile örtülmüştür.

Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim Yapıları: Eğitim yapıları, Osmanlı modernleşme süreciyle birlikte toplumsal dönüşümün önemli bir aracı hâline gelmiştir. 1869 yılında yayımlanan Umumî Maarif Nizamnâmesi ile eğitim sistemi yeniden yapılandırılmış; okullar iptidai, rüşdiye, idadi ve sultani olmak üzere sınıflandırılmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ise bu dönüşüm devam ettirilmiş; eğitim alanında hem kurumsal yapılanma sürdürülmüş hem de çağdaşlaşma hedefi doğrultusunda yeni okul yapıları inşa edilmiştir. Bu dönemde ülke genelinde uygulanan tip projeler aracılığıyla eğitim yapılarında mekânsal standartlaşma sağlanmaya çalışılmıştır **[Tekdal, 2018]**. Bitlis'te yer alan Bitlis İdadisi (Jandarma Bölük Komutanlığı), Bitlis Darülmuallimini (Ticaret Lisesi) ve Kazımpaşa İlkokulu, bu sürecin yerel düzeydeki mimari yansımalarını temsil eden üç önemli örnektir **(Şekil 3.53)**. Plan krokileri **Ek-F**'de, tanımlayıcı ve tipolojik özellikler **Tablo 3.27** ve **Tablo 3.28**'de gösterilmiştir.

Şekil 3.53: Kazımpaşa İlkokulu'na ait plan, kesit ve görünüş **[Arkan, 2025]**.

Tablo 3.27: Eğitim yapılarına ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

	Yapı Adı	**Jandarma Bölük Komutanlığı (Bitlis İdadisi)**	**Ticaret Lisesi (Eski Kız Sanat Enstitüsü, Bitlis Darülmuallimini)**	**Kazımpaşa İlkokulu**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Taş	Taş	Atatürk
	Ada/Parsel	10/8	11/15	55/14
	Yapım Tarihi	H1302-03 (M1885)	H (1316) M1899	1924
	Mülkiyet	Maliye Hazinesi	Maliye Hazinesi	İl Özel İdaresi
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Bitlis İdadisi, Askeri Rüştiye, Milli Eğitim Müdürlüğü, Hükümet Konağı, Jandarma Bölük Komutanlığı	Darülmuallimin, Eski Kız Sanat Enstitüsü, Ticaret Lisesi, Kazı Evi, Bilim Sanat Merkezi	İlkokul
	Günümüzdeki İşlevi	Jandarma Bölük Komutanlığı	-	İlkokul
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı			
	2024 Hava Fotoğrafı			
	Yapı Fotoğrafı	 (2021)	 (2021)	 (2023)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Ahşap kirişlemeli ara kat döşemeleri betonarmeye dönüştürülmüştür.	-Yapının kuzeyine tuvaletler eklenmiştir	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	- Doğu cephesindeki balkon kaldırılmış, giriş kapısı kapatılmıştır -Batı girişi üzerindeki sundurma kaldırılmış, doğu girişindeki sundurma değiştirilmiştir	-Mahaller alçıpan ile daha küçük dersliklere bölünmüştür -Düz dam üzerine beşik çatı yapılmıştır	-Alt kat doğu bölümünde merdiven sahanlığından kapı açılmıştır. Bu bölümdeki pencere kapatılmıştır -Düz dam üzerine beşik çatı yapılmıştır -Isıtma tesisatı duvar ve döşemelere zarar verilerek uygulanmıştır
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi			
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	–	–	✓

Tablo 3.28: Eğitim yapılarına ait tipolojik özellikler **[Arkan, 2025]**.

Okul Adı			**Jandarma Bölük Komutanlığı (Bitlis İdadisi)**	**Ticaret Lisesi (Eski Kız Sanat Enstitüsü, Bitlis Darülmuallimini)**	**Kazımpaşa İlkokulu**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Bina Formu	"I" Plan Şemalı	✓	-	✓
		Dikdörtgen	-	✓	-
	Simetri		✓	✓	✓
	Mekân Yerleşimi	Koridorun bir tarafı ve Uçlarda	-	-	✓
		Koridorun her iki tarafında	✓	✓	-
	İç Merdiven	Üç Kollu Girişin Karşısında	-	✓	-
		İki Kollu Girişin Karşısında	✓	-	✓
	Dış Merdiven		-	Üç Yönlü	-
	Giriş Kapısı		Yuvarlak Kemerli	Yuvarlak Kemerli	Yuvarlak Kemerli
	Balkon (Çıkma)		✓	-	✓
	Silme		✓	-	✓
	Köşe Plasteri		✓	-	✓
Taşıyıcı Sistem	Örtü Sistemi	Betonarme	✓	✓	✓
	Örtü Biçimlenişi	Düz Dam	✓	✓	✓

Eğitim yapıları Bitlis Kalesinin kuzeyinde yer alan ve 20. yüzyıl başındaki gelişme alanları olan Taş ve Atatürk mahallelerinde inşa edilmiştir **(Ek-E)**. Osmanlı modernleşme sürecinde, ortaöğretim düzeyinde eğitim veren ilk idadi mektep 1873 yılında açılmıştır. İdadiler, modern eğitim sistemine geçişin ilk basamaklarını oluşturarak askeri ya da sivil yükseköğretim kurumlarına öğrenci hazırlamayı amaçlamış; genellikle Fransız eğitim yapılarından esinlenen tip projelerle inşa edilmiştir **[Gülmez, 2021; Ekinci Dağtekin ve Saylık, 2024]**. Bu kapsamda, 1885 yılında Gökmeydan'da iki katlı olarak inşa edilen Bitlis İdadisi binası, özgün işlevinde kullanılmadan doğrudan Askeri Rüştiye olarak hizmet vermeye başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise bir süre İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılmış, ardından Hükümet Konağı'na dönüştürülmüştür. Bu işlevini 1987 yılına kadar sürdüren yapı, bu tarihte Jandarma Bölük Komutanlığı'na devredilmiş ve günümüze dek bu işlevle kullanılmaya devam etmiştir.

Darülmualliminler, Osmanlı'daki modern eğitim reformları kapsamında ilk olarak 1848 yılında İstanbul'da kurulmuş, ardından taşra kentlerine yayılmıştır. İnşalarında belirli bir tipoloji kaygısı güdülmeyen bu yapılar, taşrada genellikle daha küçük ölçekli ve sade mimari özellikler sergilemiştir. Öğretmen yetiştirme amacıyla kurulan bu kurumlar, eğitimde standartların yükselmesine önemli katkılar sağlamıştır **[Toptaş, 2022; Tekdal, 2018; Öztürk, 1993]**. **Toptaş [2022]**, kitabesinde yer alan 1888 tarihinin kuruluş yılına işaret ettiğini, Bitlis Darülmuallimin binasının ise 1899 yılında

inşa edildiğini belirtmektedir. **Tekdal [2018]**, bu kurumda alt kademe (iptidai) okullarında görev yapan öğretmenlere yönelik yeni eğitim sistemine uyum sağlamaları amacıyla oryantasyon eğitimleri verildiğini aktarmaktadır. Eğimli bir arazi üzerinde konumlanan yapının doğu tarafında dolgu yapılarak su basmanı yükseltilmiş ve bina iki katlı olarak inşa edilmiştir **(Şekil 3.54)**. Kuzeybatı bölümüne ıslak hacimler dönem eki olarak inşa edilmiştir. Günümüzde Ticaret Lisesi olarak tescillenmiş olan yapı, geçmişte Darülmuallimin, Kız Enstitüsü, Bitlis Kalesi Kazı Evi ve Bilim Sanat Merkezi gibi farklı işlevlerle de kullanılmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen eğitim yapılarının büyük bir kısmı dikdörtgen plan düzenine sahiptir. Bunun yanı sıra, "I" ve "U" biçimindeki plan şemalarına sahip örneklere de rastlanmaktadır. Yapıların girişleri bulundukları konuma göre farklılık göstermekle birlikte, genellikle orta aksa yerleştirilmiş ve bu sayede dikkat çekici bir görünüm elde edilmiştir. İdari ve hizmet birimleri belirgin bir biçimde ayrılmıştır. Yapıların çoğunda bodrum kat bulunmakta olup, cephe tasarımlarında kemerli pencere açıklıklarına sıklıkla yer verilmiştir **[Parlak ve Yaldız, 2017; Sahtiyancı ve Yıldız, 2020]**. Kazımpaşa İlkokulu, 1924 yılında Sinema Yokuşu'nun çarşı girişinde, Rabat Deresi kenarında inşa edilmiştir. Bina yerleşimi, Bitlis yapılarında alışılagelmiş biçimde topografyaya uyum sağlayarak yarı bodrumlu bir biçimde kurgulanmış; bu bağlamda bir cephesi üç katlı, diğer cephesi ise iki katlı olarak tasarlanmıştır **(Şekil 3.54)**. Günümüzde aynı işlevle kullanılmaya devam etmektedir.

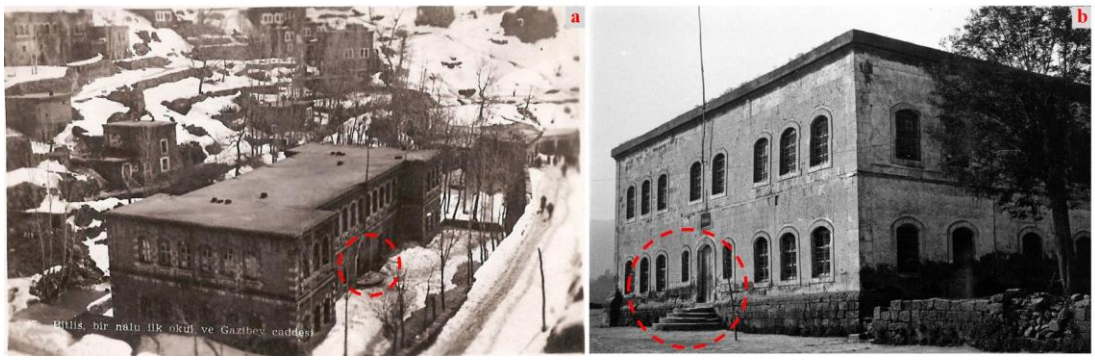
Şekil 3.54: Eğitim yapılarında bodrum kat ve su basman uygulaması a) Kazımpaşa İlkokulu (2021) b) Eski Ticaret Lisesi (Bitlis Darülmuallimini) (2020).

Mekân yerleşimleri Jandarma Bölük Komutanlığı ve Eski Ticaret Lisesi'nde koridorun her iki yanındayken, Kazımpaşa İlkokulu'nda koridorun bir tarafı ve uçlarda mekânsal yerleşim mevcuttur **(Şekil 3.55)**.

Şekil 3.55: Eğitim yapılarında koridor a) Eski Ticaret Lisesi (Bitlis Darülmuallimini) (2020) b) Kazımpaşa İlkokulu (2021).

Girişin karşısına yerleştirilen iç merdivenler, Jandarma Bölük Komutanlığı ve Kazımpaşa İlkokulu'nda iki kollu, Ticaret Lisesi'nde ise üç kollu olarak düzenlenmiştir. Simetrik kurguyla inşa edilen bu yapılarda dış kapılar yuvarlak kemerlidir. Kazımpaşa İlkokulu ve Ticaret Lisesi'nde özgün durumda yarım daire planlı ve taş malzemeyle inşa edilmiş dış merdivenler bulunmaktadır. Ancak günümüzde kotun yükselmesi nedeniyle Kazımpaşa İlkokulu'nda dış merdiven işlevsiz hale gelmiş; Ticaret Lisesi'nde ise özgün merdiven, üç yönlü betonarme bir merdivenle değiştirilmiştir **(Şekil 3.56)**.

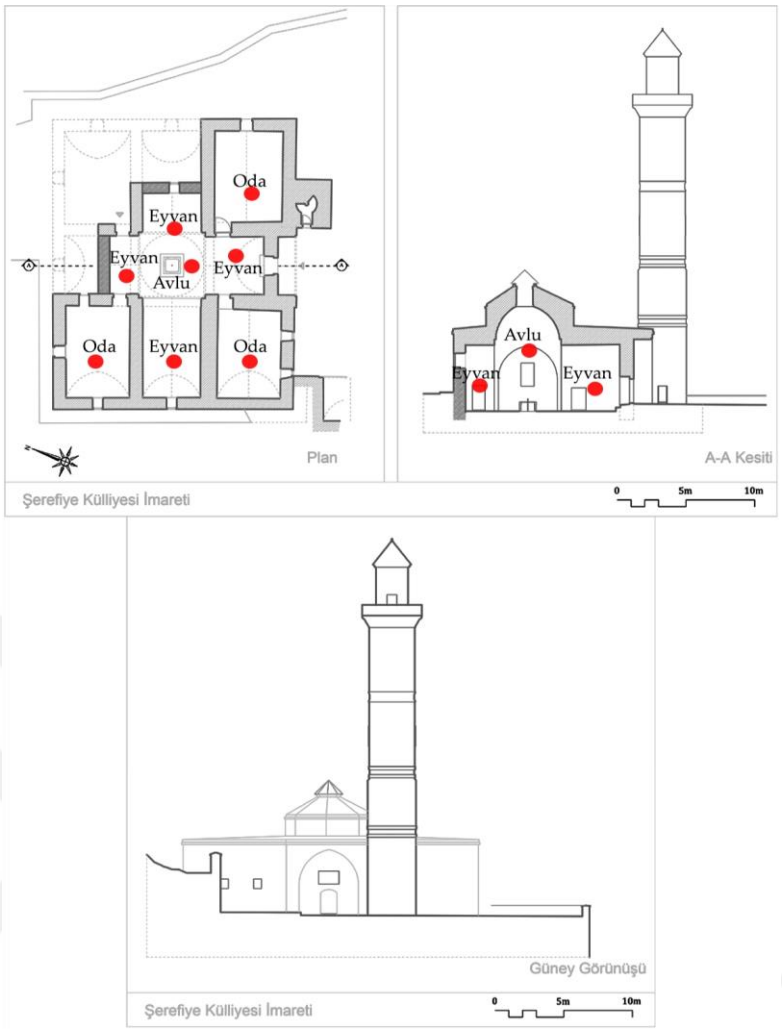
Şekil 3.56: Eğitim yapılarının özgün dış merdivenleri **[KUDEB Arşivi, 2020]** a) Kazımpaşa İlkokulu b) Ticaret Lisesi (Bitlis Darülmuallimini).

Cephe elemanları bakımından yapılar incelendiğinde, pencere çevresinde yer alan sövelerin tüm yapılarda ortak biçimsel özellikler taşıdığı görülmektedir. Pencereler, genel olarak kemerli formda tasarlanmış olup yalnızca Jandarma Bölük Komutanlığı binasının üst katında düz lentolu açıklıklar tercih edilmiştir. Köşe plasteri, her üç yapıda da mevcuttur; ancak Ticaret Lisesi'nde taş yüzeylerdeki aşınmalar nedeniyle bu elemanların okunabilirliği büyük ölçüde azalmıştır. Kat silmeleri, Jandarma Bölük Komutanlığı ile Kazımpaşa İlkokulu'nda belirgin şekilde izlenebilmekte; buna karşılık Ticaret Lisesi cephesinde, silme yerine ahşap ara kat hatılına rastlanmaktadır. Balkon uygulaması ise yalnızca Jandarma Bölük Komutanlığı binasında görülmektedir.

İlk inşa evresinde düz toprak damla örtülen yapıların üst örtü sistemleri, sonraki dönemlerde betonarme döşeme ile yenilenmiş; devam eden müdahaleler sonucunda ise eğimli çatı uygulamalarıyla özgün örtü biçimi yerini çağdaş sistemlere bırakmıştır.

3.3.1.6 İmaret

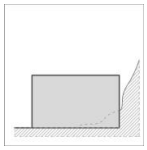
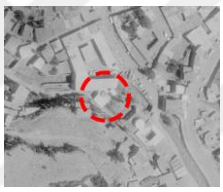
İmaretler, genellikle külliye bünyesinde yer alan ve vakıf sisteminin sürekliliğini sağlayan yapılardır. Yalnızca hayır işleviyle değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı pekiştiren ve sosyal mimarlığın önemli bir bileşeni olarak da değerlendirilirler. Bitlis il merkezinde yer alan Şerefiye Külliyesi'nin bir parçası olan imaret yapısı, her ne kadar özgün işlevine dair yapısal unsurlar barındırmasa da kentte bulunan tek örnektir **(Şekil 3.57, Ek-E)**.

Şekil 3.57: Arık [1971]'tan düzenlenen Şerefiye Külliyesi İmareti plan, kesit ve görünüşü.

Şerefiye Külliyesi İmareti'nin tanımlayıcı ve tipolojik özellikleri **Tablo 3.29** ve **Tablo 3.30**'da gösterilmiştir.

Tablo 3.29: Şerefiye Külliyesi İmareti'ne ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

<table>
<tr><th colspan="2">İmaret Adı</th><th>Şerefiye Külliyesi İmareti</th><th colspan="3">Şerefiye Külliyesi İmareti</th></tr>
<tr><td rowspan="4">Kimlik bilgileri</td><td>Mahallesi</td><td>Gazibey</td><td rowspan="4">Dönemsel değişiklik bilgileri</td><td>Dönem Ekleri ve Müdahaleler</td><td>-Kuzey bölümündeki bir oda ve iki eyvan yıkılmıştır</td></tr>
<tr><td>Ada-Parsel</td><td>103/67</td><td>Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler</td><td>-Kapalı avludaki merkezi mekânda yer alan şadırvan oturma birimleri eklenerek abdestlik olarak kullanılmıştır
-Girişin sağ tarafındaki oda tuvalet olarak dönüştürülmüştür.
-Batı eyvanı odunluk olarak kullanılmıştır.</td></tr>
<tr><td>Yapım Tarihi</td><td>H935(M1529)</td><td rowspan="2">Kütle Zemin ilişkisi</td><td>Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi</td><td> </td></tr>
<tr><td>Mülkiyet</td><td>Şerefiye Vakfı</td><td>Cepheye Göre Kat Farklılığı</td><td>✓</td></tr>
<tr><td>İşlev bilgileri</td><td>Eski İşlevleri</td><td>İmaret, Abdesthane</td><td colspan="2">Günümüzdeki İşlevi</td><td>Restoran</td></tr>
<tr><td>Görsel ve grafik bilgileri</td><td>1976 Hava Fotoğrafi</td><td> </td><td>2024 Hava Fotoğrafi</td><td> </td><td>Yapı Fotoğrafi</td><td>
(2022)</td></tr>
</table>

Tablo 3.30: Şerefiye Külliyesi İmaretine ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

İmaret Adı		Şerefiye Külliyesi İmareti
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Plan Tipi	Dikdörtgen planlı, kapalı avlulu
	Mekân Kurgusu	Merkezde avlu, eksende eyvan, köşelerde odalar
Taşıyıcı sistem	Örtü Sistemi	Kubbe+ Sivri Beşik Tonoz
	Örtü Biçimlenişi	Düz Dam+ Prizmatik Kubbe

Şerefiye Cami avlusunun kuzey bölümünde yer alan imaret yapısı minare ile bitişik inşa edilmiştir. Külliye ile beraber inşa edilen yapı Kömüs Deresi'nin yatağını aşındırması sonucu kuzey bölümü yıkılmıştır. **Arık [1971]** bu yapıyı tekke ve zaviyelerle aynı sınıfa alarak incelemiştir. Camiyi ziyaret ettiği dönemde Şerefiye İmareti'nin tuvalet, abdesthane ve müştemilat olarak kullanıldığını belirtmektedir. **Bektaş [1989]** ziyaretinde ortadaki şadırvanın abdesthane olarak kullanıldığını belgelemiştir.

Dikdörtgen planlı ve kapalı avlulu bir yapıdır. Avluyu merkez alan mekân kurgusunda eksenlerde eyvanlar, köşelerde odalar yer almaktadır. Avlu ortasında şadırvan bulunmaktadır. Kuzeydoğu köşesindeki odası tamamen yıkılmıştır. Kuzey ve doğu

eyvanları yıkıldıktan sonra duvar geri çekilerek nispeten daha dar eyvanlara dönüştürülmüştür. Yapı her ne kadar imaret olarak tescillenmiş olsa da yemek hazırlığına yönelik ocak nişi veya benzeri izlere rastlanmaması, özgün işlevi konusunda belirsizlik yaratmaktadır **(Şekil 3.58)**.

Şekil 3.58: Şerefiye İmareti a) Cami avlusundan görünüş (2022) b) Kuzeybatı bölümünde yıkılan bölüm (2022) c) Fenerli kubbe (2020) d) Şadırvan **[Bektaş,1989]**.

Avlunun örtü sistemi, pandantiflerle desteklenen fenerli kubbe ile çözümlenmiştir. Eyvanlar sivri kemerli beşik tonozla, odalar ise beşik tonoz örtüyle geçilmiştir. Örtü biçimlenişinde, kubbe sekizgen piramidal bir form sergilerken, diğer mekânlar düz damla örtülmüştür. Üst örtünün üzerinde ise trapez sac kaplama ile eğimli bir kırma çatı oluşturulmuştur **(Şekil 3.59)**.

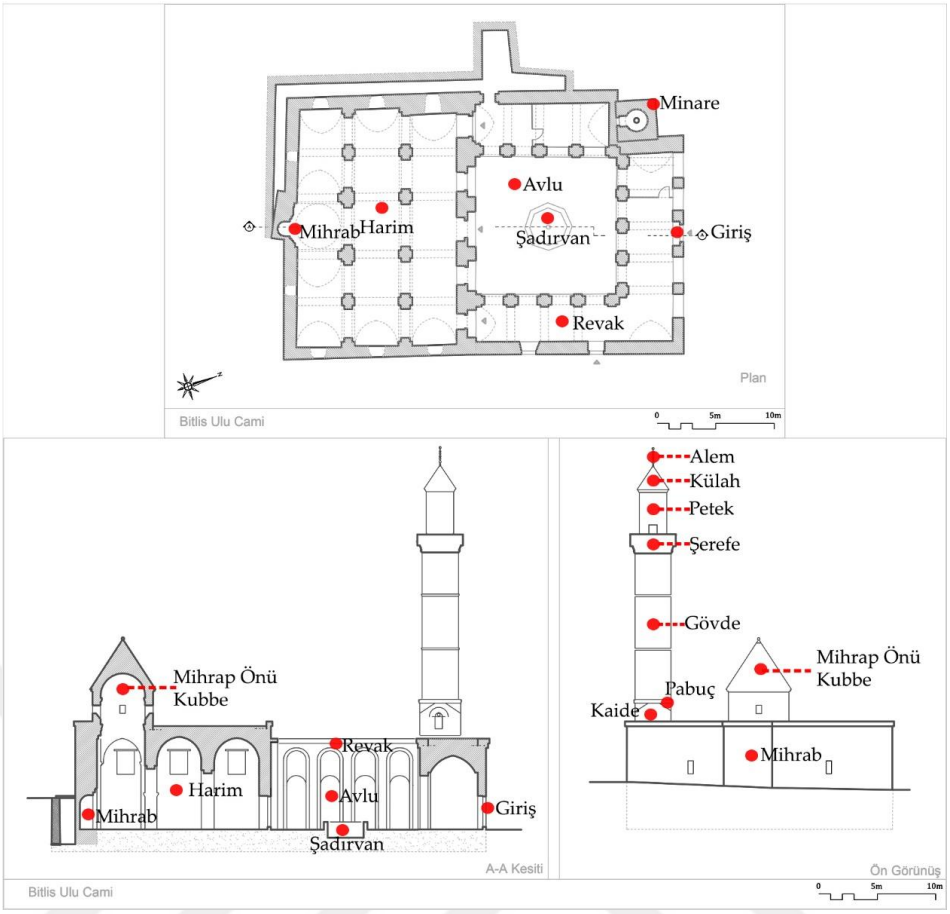
Şekil 3.59: Şerefiye İmareti üst örtüsü (2020).

3.3.1.7 Dini Yapılar

Bitlis il merkezinde yer alan dini yapılar, kentin tarihsel katmanlarını yansıtan önemli mimari örneklerdir. Bu bölümde cami ve mescitler ile geçmişte gayrimüslim topluluklara hizmet vermiş olan kilise ve şapeller, mimari özellikleri, tarihsel arka planları ve dönüşüm süreçleri bağlamında ele alınmıştır.

Cami ve Mescitler: Cami mimarisi, tarihsel süreçte farklı bölgelerde ortaya çıkan kültürel ve coğrafi etkilerle şekillenmiştir. Tipolojik açıdan camiler, plan şemalarına göre tek kubbeli, çok kubbeli, avlulu veya avlusuz, ahşap direkli ve erken dönem İslam camilerinde yaygın olan hipostil plan gibi kategorilere ayrılabilir. **Kuran [1968]**, Osmanlı camilerini, plan düzenine göre sınıflandırarak merkezi planlı ve uzunlamasına planlı camileri ayırmış, bu yöntemle mekân organizasyonundaki yenilikleri değerlendirmiştir. Selçuklu dönemi mimarisinde kare veya dikdörtgen planlı, mihrap ekseninde yer alan kubbe ile vurgulanan mekânlar yaygınken, Osmanlı dönemi, özellikle Mimar Sinan'ın eserlerinde, merkezi plan anlayışının geliştiği bir dönemdir. Selçuklu döneminde çok destekli mekân anlayışı, Osmanlı döneminde daha geniş açıklıklı ve kubbeli mekânlarla yer değiştirmiştir **[Arık, 1971; Arslan, 2017]**.

Cami mimarisi, ibadet mekânının ötesinde sosyal işlevleriyle de ön plana çıkar. Özellikle Osmanlı döneminde camiler, şadırvan, medrese, imaret ve kütüphane gibi ek yapılarla bir külliye formunu almıştır **[Arık, 1971; Arslan, 2017]**. Son cemaat yeri, avlu ve kubbe gibi öğeler, mekân organizasyonunda hem estetik hem de işlevsellik sağlamıştır. Minarelerin görsel olarak mekânı tanımlaması ve mihrap çevresinde ibadet alanının düzenlenmesi, cami tasarımındaki temel unsurlar arasındadır **[Arık, 1971]**. Camiyi oluşturan ögeler Bitlis VBM arşivinden düzenlenen Bitlis Ulu Cami üzerinden gösterilmiştir **(Şekil 3.60)**.

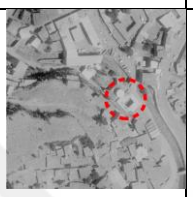
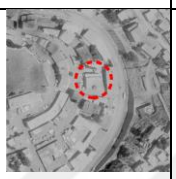
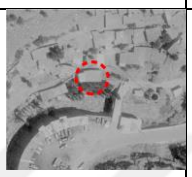
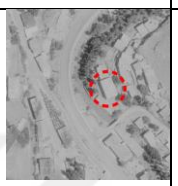
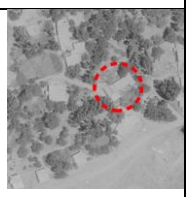
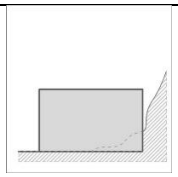
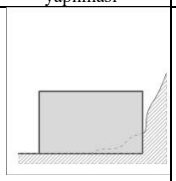
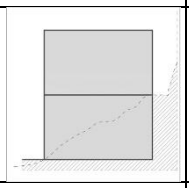
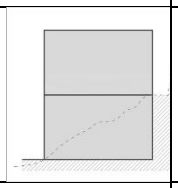
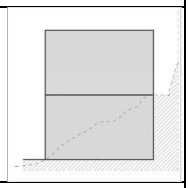
Şekil 3.60: Cami ve minareyi oluşturan ögeler **[Arkan, 2025]**.

Mescitler genellikle küçük yerleşimlerde ya da mahalle düzeyinde konumlanırken, cami (cuma camisi) statüsü kazanılabilmesi için sultandan özel izin alınması şarttır ve bu durum mimari olarak minberin varlığıyla simgelenmektedir **[Önge, 1995; Kuran, 1968]**. Nitekim 1803 tarihli Osmanlı arşiv belgesinde Bitlis Alemdar Camisi için böyle bir izin talebi olumlu karşılanmıştır **(Ek-H) [Azap, 2015]**. Ancak günümüzde Bitlis ili için cami ve mescit isimlendirmesi karmaşık bir hal almış, kesin bir mimari ayırım yapmak zorlaşmıştır. Bazı mescitler plan büyüklüğü bakımından camilerle benzer nitelikler taşırken, kimi camiler yalnızca küçük bir harim mekânından oluşan tek hacimli birimlerden oluşmaktadır.

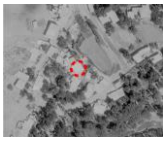
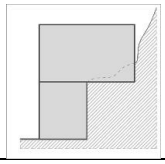
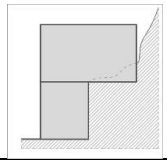
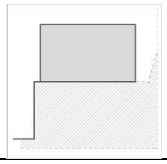
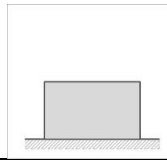
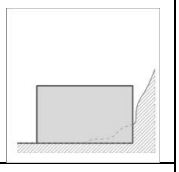
Tez çalışması kapsamında cami ve mescit ayrımları VKVKBK envanterine göre yapılmıştır. Ayrı tescilli olan Bitlis Ulu Cami Minaresi ile tescilli Meydan Minaresi bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bitlis ilindeki cami ve mescitlerin konumları **Ek-E**'de planları **Ek-F**'de gösterilmiştir.

Plan tipine göre sıralanan cami ve mescitler tanımlayıcı ve tipolojik özellikleri **Tablo 3.31-Tablo 3.38**'de verilmiştir.

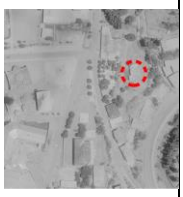
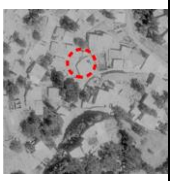
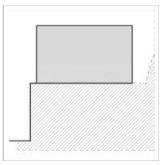
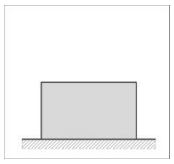
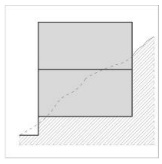
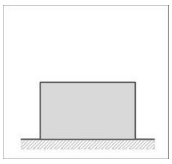
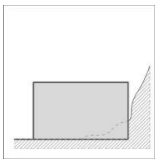
Tablo 3.31: Cami ve mescitlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Cami Adı		**Şerefiye Külliyesi Camisi**	**Bitlis Ulu Cami**	**Alemdar Camisi**	**Gazibey Camisi**	**Şeyh Hasan Camii**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Gazibey	Gazibey	Müştakbaba	Gazibey	Yükseliş
	Ada/ Parsel	103/67	99/13	457/17	81/11	293/1
	Yapım Tarihi	H935(M1529)	H545(M1150)	H1198(M1783-84)	1836	H1138(M1725)
	Mülkiyet	Şerefiye Vakfı	VGM	VGM	VGM	VGM
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Cami	Cami	Türbe/ Ziyaretgah	Medrese Mescidi, Halk ve Çocuk Kütüphanesi	Kilise
	Günümüzdeki İşlevi	Cami	Cami	Cami	Cami	Cami
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı	 (2024)	 (2023)	 (2024)	 (2020)	 (2024)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Cami avlusunun hazire olarak kullanılması	-Revak bölümünün eklenmesi	-Türbe üzerine cami inşa edilmesi -Minare eklenmesi	-Medrese üzerine cami inşa edilmesi -Minare eklenmesi	-Kiliseden camiye dönüştürülürken ara kat eklenmesi -Kıble duvarının yenilenerek mihrap ve minber nişlerinin eklenmesi -Alt katın hazire olarak kullanılması
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Elektrik tesisatı için taş duvarda yuva açılması -Konik kubbenin trapez kenet sac ile kaplanması -Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması	-Zemin kotu altında kalan batı ve doğu bölümüne dehliz yapılması -Revak ve minare birleşim yerinde PVC ile imam odası ve kadınlar bölümünün yapılması -Konik kubbenin trapez kenet sac ile kaplanması -Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması	-Alt kat türbe girişine tonozlu giriş bölümünün eklenmesi -Harim girişine PVC rüzgarlık eklenmesi --Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması	-Derzlerde çimento esaslı harç kullanımı - Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması	-Girişteki şadırvan bölümünün üzeri kapatılarak tuvalet ve gasilhane eklenmesi -Ara kat döşemesinin betonarmeye dönüştürülmesi -Hazire bölümünde definlerin devam etmesi -Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi					
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	✓	✓	✓	✓	✓

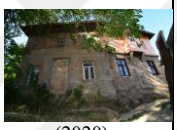
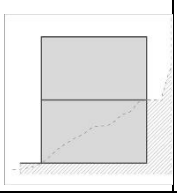
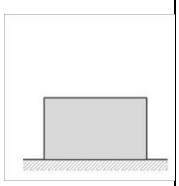
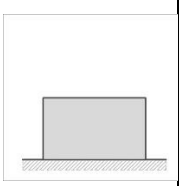
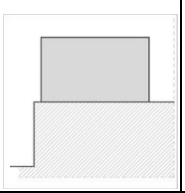
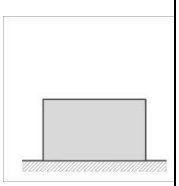
Tablo 3.32: Cami ve mescitlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

	Cami Adı	**Sultaniye Camii**	**Gökmeydan Camisi**	**Kızıl Mescit Camisi**	**Şemsiye Camii**	**Kalo Camisi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Müştakbaba	Taş	İnönü	Taş	Zeydan
	Ada/ Parsel	456/1	8/11	159/1	10/3	482/5
	Yapım Tarihi	H1042(M1632)	H1216(M1801)	H913(M1507)	H997(M1589)	
	Mülkiyet	VGM	VGM	VGM	Şerefiye Vakfı	VGM
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Zaviye	Cami	Kilise	Cami	Cami
	Günümüzdeki İşlevi	Cami	Cami	Cami	Cami	Cami
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı	 (2022)	 (2022)	 (2023)	 (2024)	 (2024)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Zaviyenin üzerine caminin inşa edilmesi -Caminin giriş bölümüne itikaf hücresi ve türbe bölümünün eklenmesi -Minare eklenmesi	-Kuzey bölümüne şömineli kuran kursu bölümün eklenmesi -Minaresinin 1924'te onarım geçirerek Atatürk'ten bahseden kitabenin yerleştirilmesi	-Kiliseden camiye dönüştürülürken kıble duvarına mihrap eklenmesi -Kuzey bölüme kuran kursu ve tuvaletlerin eklenmesi	-1916 Rus işgalinde caminin yıkılması	-Doğu bölümüne kuran kursu yapılması
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Giriş bölümündeki kuran kursunun damının betonarme yapılması --Damda kurşun kaplama kırma çatı yapılması	-Kuran kursu ile camiyi ayıran duvarın kaldırılması -Avlu içine tuvaletlerin inşa edilmesi -Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması	-Caminin doğusuna gasilhane ve abdesthane bölümünün eklenmesi	-2013 yılında caminin rekonstrüksiyonun yapılması	-Üst örtünün betonarme yapılması ve damın üzerine sac malzemeden tek meyilli çatı yapılması
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi					
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	✓	✓	–	–	✓

Tablo 3.33: Cami ve mescitlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

	Cami Adı	**Taş Camisi**	**Dört Sandık Camisi**	**Ayn-El Berid Camisi**	**Kalealtı Camisi (Aşağıkale Camisi)**	**Kureyşi Camisi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Taş	Atatürk	Gazibey	Gazibey	Zeydan
	Ada/ Parsel	16/17	49/6	95/1	112/106	508/3
	Yapım Tarihi	VIII.yy	H950(M1543)	H1075(M1664)	✓VIII.yy	H1225(M1810)
	Mülkiyet	VGM	VGM	VGM	VGM	Şeyh İshak Vakfı
İşlev	Eski İşlevleri	Cami	Cami	Cami	Cami	Cami
	Günümüz deki İşlevi	Cami	Cami	Cami	Cami	Cami
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı	 (2021)	 (2021)	 (2020)	 (2021)	 (2020)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Harim bölümüne arka sahnın eklenmesi	-Türbe bölümünün kıble duvarına inşa edilmesi -Kuzeye giriş bölümünün eklenmesi	-Mahfil katının eklenmesi -Harim giriş bölümünün eklenmesi -Alt kata defin yapılması	-Minare eklenmesi -Doğu giriş bölümünün eklenmesi	-Kuzey bölümdeki sahnın eklenmesi -Batı bölümüne türbe kısmının eklenmesi -Minare eklenmesi -Doğu Duvarındaki çeşmenin kapatılması
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Medrese bölümünün üstünün pleksiglas malzeme ile kapatılarak avlu olarak işlevlendirilmesi -Cami kuzey giriş açıklığının eklenmesi -Damın üzerine meyilli beton dökülerek taş malzeme ile kaplanması	-Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması	-Mahfil katının kaldırılması -Batı duvarına bitişik tuvaletlerin kaldırılması -Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması	-Minarenin harim duvarı üzerinden kaldırılarak girişteki eklenti bölüm üzerine inşa edilmesi -Girişin solunda kalan eyvanda tandır inşa edilmesi -Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması	-Harim kuzeydoğu duvarı üzerindeki minarenin kuzey batı bölümünde bağımsız olarak inşa edilmesi -Tuvalet ve gasilhanenin yenilenmesi --Damın üzerine meyilli beton dökülerek taş malzeme ile kaplanması
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi					
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	–	–	✓	–	✓

Tablo 3.34: Cami ve mescitlere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Cami Adı		**Şeyh İshak Camisi**	**Meydan Minaresi (Camisiz Minare)**	**Seyyid İbrahim Mescidi**	**Memi Dede Mescidi**	**Begiye Mescidi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	8 Ağustos	Gazibey	İnönü	Müştakbaba	Gazibey
	Ada/ Parsel	237/9	110/21	138/8-10	4723-4	98/27
	Yapım Tarihi	H823(M1420)		H1030(M1621)	H980(M1572)	H848(M1544)
	Mülkiyet	VGM	VGM	VGM	VGM	VGM
İşlev	Eski İşlevleri	Cami	Cami	Mescit	Mescit	Medrese mescidi
	Günümüzdeki İşlevi	Cami	Cami	Mescit	Mescit	Mescit
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı	 (2020)	 (2022)	 (2022)	 (2024)	 (2024)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Doğu bölümünün eklenmesi	-1916 Rus işgalinde caminin yıkılması	-Kıble yönüne hazirenin eklenmesi -Kuzey giriş bölümünün eklenmesi -Kuzey bölümüne kabaltı ve geleneksel evin inşa edilmesi	-	-Medrese kompleksinin yok olması
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Abdesthane ve tuvaletlerin eklenmesi -Üst kata kuran kursu eklenmesi	-2004 yılında cami rekonstrüksiyonunun yapılması	-Kuzey bölümdeki tescilsiz geleneksel evin kaldırılması -Giriş bölümünün yeniden inşa edilmesi - Damın üzerine sac malzemeden tek meyilli çatı yapılması	-Damın üzerine meyilli beton dökülerek taş malzeme ile kaplanması	-Mescidin kuzey bölümündeki eklentilerin kaldırılması -Betonarme düz dam olarak yenilenen üst örtünün prizmatik kubbe olarak inşa edilmesi
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi					
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	✓	–	–	–	–

Tablo 3.35: Cami ve mescitlerin tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Cami Adı					Şerefiye Külliyesi Camisi	Bitlis Ulu Cami	Alemdar Camisi	Gazibey Camisi	Şeyh Hasan Camii
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Plan Tipi	Dikdörtgen	Enine	Çok Ayaklı	✓	✓	✓	✓	✓
				Tek Ayaklı	-	-	-	-	-
				Tek Hacimli	-	-	-	-	-
			Boyuna	Çok Ayaklı	-	-	-	-	-
				Tek Hacimli	-	-	-	-	-
		Kare		Tek Orta Ayaklı	-	-	-	-	-
				Tek Hacimli	-	-	-	-	-
	Minber		Beden Duvarı İçinde		-	-	-	-	✓
			Ayrı		✓	✓	✓	✓	-
	Şömine				-	-	✓	-	-
	Son Cemaat Yeri -Revak				✓	✓	-	-	-
	Avlu				✓	✓	✓	✓	-
	Kat Adedi				1	1	2	2	2
	Minare				✓	✓	✓	✓	-
Taşıyıcı sistem	Örtü Biçimlenişi		Düz Dam		-	-	✓	✓	✓
			Kubbe + Düz Dam		✓	✓	-	-	-
			Kubbe		-	-	-	-	-
	Örtü Sistemi		Çok Kubbeli		-	-	✓	-	-
			Tek Kubbeli		-	-	-	-	-
			Kubbe +Tonoz		✓	✓	-	-	-
			Tonoz		-	-	-	-	-
			Betonarme		-	-	-	✓	✓

Tablo 3.36: Cami ve mescitlerin tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Cami Adı					Sultaniye Camii	Kalealtı Camisi (Aşağıkale Camisi)	Gökmeydan Camisi	Kızıl Mescit Camisi	Şemsiye Camii
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Plan Tipi	Dikdörtgen	Enine	Çok Ayaklı	-	-	-	-	-
				Tek Ayaklı	✓	✓	-	-	-
				Tek Hacimli	-	-	-	-	-
			Boyuna	Çok Ayaklı	-	-	✓	✓	-
				Tek Hacimli	-	-	-	-	✓
		Kare		Tek Orta Ayaklı	-	-	-	-	-
				Tek Hacimli	-	-	-	-	-
	Minber		Beden Duvarı İçinde		-		-	-	-
			Ayrı		✓	✓	✓	✓	✓
	Şömine				✓	-	-	-	-
	Son Cemaat Yeri -Revak				-	-	-	-	-
	Avlu				✓	-	-	-	-
	Kat Adedi				2	-	1	1	1
	Minare				✓	-	✓	-	✓
Taşıyıcı sistem	Örtü Biçimlenişi		Düz Dam		✓	✓	✓	✓	✓
			Kubbe + Düz Dam		-	-	-	-	-
			Kubbe		-	-	-	-	-
	Örtü Sistemi		Çok Kubbeli		-	✓	✓	✓	-
			Tek Kubbeli		-	-	-	-	-
			Kubbe +Tonoz		-	-	-	-	-
			Tonoz		-	-	-	-	✓
			Betonarme		✓	-	-	-	-

Tablo 3.37: Cami ve mescitlerin tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Cami Adı					Kalo Cami	Taş Camisi	Dört Sandık Camisi	Ayn-El Berid Camisi	Kalealtı Camisi (Aşağıkale Camisi)	Kureyşi Camisi
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Plan Tipi	Dikdörtgen	Enine	Çok Ayaklı		-	-	-	-	-
				Tek Ayaklı		-	-	-	✓	-
				Tek Hacimli		-	-	-	-	-
			Boyuna	Çok Ayaklı		-	-	-	-	-
				Tek Hacimli		-	-	-	-	-
		Kare		Tek Orta Ayaklı	✓	✓	✓	✓	-	✓
				Tek Hacimli		-	-	-	-	-
	Minber		Beden Duvarı İçinde			✓	-	-	-	-
			Ayrı		✓	-	✓	✓	✓	✓
	Şömine					-	✓	-	-	✓
	Son Cemaat Yeri -Revak					-	-	-	-	-
	Avlu					✓	-	-	-	-
	Kat Adedi					1	1	1	1	1
	Minare					-	-	-	✓	✓
Taşıyıcı sistem	Örtü Biçimlenişi		Düz Dam		✓	✓	✓	✓	✓	✓
			Kubbe + Düz Dam			-	-	-	-	-
			Kubbe			-	-	-	-	-
	Örtü Sistemi		Çok Kubbeli			✓	-	✓	✓	-
			Tek Kubbeli			-	-	-	-	-
			Kubbe +Tonoz			-	-	-	-	-
			Tonoz			-	-	-	-	✓
			Betonarme		✓	-	✓	-	-	-

Tablo 3.38: Cami ve mescitlerin tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Cami Adı					Şeyh İshak Camisi	Meydan Minaresi (Camisiz Minare)	Seyyid İbrahim Mescidi	Memi Dede Mescidi	Begiye Mescidi
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Plan Tipi	Dikdörtgen	Enine	Çok Ayaklı	-	-	-	-	-
				Tek Ayaklı	-	-	-	-	-
				Tek Hacimli	-	✓	-	✓	✓
			Boyuna	Çok Ayaklı	-	-	-	-	-
				Tek Hacimli	-	-	-	-	-
		Kare		Tek Orta Ayaklı	-	-	-	-	-
				Tek Hacimli	✓	-	✓	-	-
	Minber		Beden Duvarı İçinde		-	-	-	-	-
			Ayrı		✓	✓	✓	✓	✓
	Şömine				-	-	-	-	-
	Son Cemaat Yeri -Revak				-	✓	-	-	-
	Avlu				-	-	-	-	-
	Kat Adedi				2	1	1	1	1
	Minare				-	✓	-	-	-
Taşıyıcı sistem	Örtü Biçimlenişi		Düz Dam		✓	-	✓	✓	-
			Kubbe + Düz Dam		-	✓	-	-	-
			Kubbe		-	-	-	-	✓
	Örtü Sistemi		Çok Kubbeli		-	-	-	-	-
			Tek Kubbeli		-	-	-	-	-
			Kubbe +Tonoz		-	✓	-	-	✓
			Tonoz		✓	-	✓	✓	-
			Betonarme		-	-	-	-	-

Tescilli cami ve mescitlerden üçü dışında hepsi KAİP sınırları içinde yer almaktadır. Bitlis il merkezinde cami ve mescitlerin mekânsal dağılımı incelendiğinde, bu yapıların özellikle kale ve yakın çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık, diğer yerleşim alanlarında cami ve mescitler genellikle mahalle ölçeğinde konumlanmakta olup, sayıca daha sınırlıdır. Bu durum, tarihi çekirdekteki dinsel ve kamusal işlev yoğunluğunun mekânsal izdüşümünü yansıtmaktadır.

Yapım tarihleri 12. yüzyıldan 19. yüzyıla dek uzanan bu yapılar, genellikle cami veya mescit olarak inşa edilmiştir. Türbe, zaviye, kilise ya da medrese gibi farklı işlevlerle başlayan ve sonradan üzerine cami inşa edilen ya da camiye dönüştürülen örnekler de bulunmaktadır. Alemdar Camisi, Feyzullah Ensari Türbesi üzerine; Sultaniye Camisi Şeyh Garib Zaviyesi üzerine inşa edilmiştir. Gazibey Camisi ise 1957 yılında Gazibekiye Medresesi üzerine inşa edilmiştir. Kızıl Mescit ve Şeyh Hasan camileri kiliseden dönüştürülen yapılardır. Kızıl Mescit Camisi'nin pencere bölümündeki ayaklar uzatılarak eyvan formu verilmiştir. Bu bölüm önceki işlevinde mevcut olan yan nefin kapatılmış olmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Şeyh Hasan Camisi'nde apsis bölümü hazireye dönüştürülen alt katından yukarıya kadar kesintiye uğramadan devam etmektedir **(Şekil 3.61)**. **Şen [2018]**, Bitlis Ulu Cami'nin de mevcut bir ibadethanenin malzemesiyle aynı yerde inşa edildiğini belirtmektedir.

Şekil 3.61: Cami olarak yeniden işlevlendirilen kiliseler a) Şeyh Hasan Cami yan nef kemerleri (2020) b, c) Şeyh Hasan Cami Apsis Bölümü (2020) d) Kızıl Mescit Cami (2020).

Camilerde yukarıda söz edildiği gibi çoğunlukla yeni işlev eklenmesiyle beraber iki katlı olma durumu söz konusudur. Özgün iki katlı camilerden Aynel Berid Camisi'nin alt katında çeşme ve hazire yer almaktadır. Gökmeydan Camisi'nin alt katında Şeyh Hasan Banuki Medresesi cami ile bütüncül bir kurguya sahiptir. Şeyh Hasan Camisi'nde, özgün kilise yapısının naos bölümüne sonradan ara kat döşemesi ilave edilerek mekân iki katlı bir kurguyla yeniden işlevlendirilmiştir. Alt kat zamanla hazire haline gelmiştir. Şeyh İshak Camisi'nin ise üzerine 20. yüzyılda kuran kursu mekânı ilave edilmiştir.

Plan kurgusuna dönem eki olarak Kureyşi, Dört Sandık, Memi Dede Mescidi ve Seyyid İbrahim mescitlerinde hazireler eklenmiştir. Sultaniye Camisi'nin kuzeyine eklenen türbe bölümünün üzerine itikaf hücresi eklenmiştir. Bu dönüşümler, yapısal müdahalelerin işlevsel talepler doğrultusunda biçimlendiğini ve farklı dönemlerde mekânsal sürekliliğin yeniden tanımlandığını göstermektedir.

Plan şemaları açısından değerlendirildiğinde, Bitlis camilerinde en yaygın olan tip, enine dikdörtgen yerleşimli camilerdir. Enine dikdörtgen planlı camilerden Ulu Cami ve Şerefiye camileri çok ayaklı olup mihrap önü kubbeleri mevcuttur. **Arık [1971]**, bu tür yapıların bazı araştırmacılar tarafından "köşklü cami" olarak sınıflandırıldığını belirtmektedir. Meydan Minaresi (Camisiz Minare) Camisi ve Begiye Mescidi tek hacimli dikdörtgen planlı olmakla beraber mihrap önü kubbeleriyle bu tip sınıflandırmaya girmektedirler.

Alemdar Camisi enine dikdörtgen planlı olup çok ayaklı olan camilerdendir. Gazibey ve Şeyh Hasan camileri enine dikdörtgen planlı olmakla beraber ayak yerine betonarme kolonları mevcuttur. Sultaniye ve Kalealtı Camisi tek ayaklı enine dikdörtgen planlı camilerdir. Gökmeydan ve Kızıl Mescit bu türün boyuna dikdörtgen planlı olan camileridir.

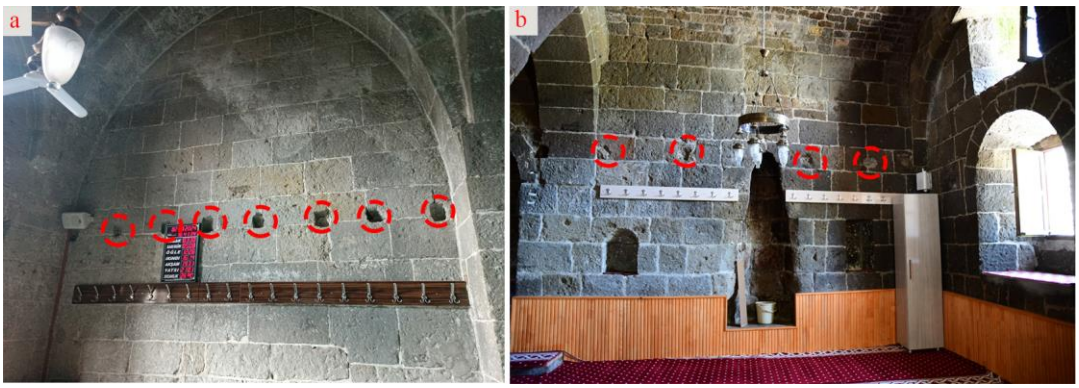
Kare planlı camilerden tek orta ayaklı olanlar çoğunluktadır. Taş Camisi'nde orta ayağa oturan kemerin üzengi taşından kaymış olması, Kureyşi Camisi'nde ise ön ve arka sahınlardaki tonoz biçimlenişi ile malzeme farklılıkları, bu yapıların özgün plan şemalarına sonradan yapılan eklerle günümüzdeki formlarını kazandıklarını göstermektedir **(Şekil 3.62)**.

Şekil 3.62: Dönem ekleriyle günümüz formuna gelen camiler a) Taş Cami (2020) b) Kureyşi Cami (2020).

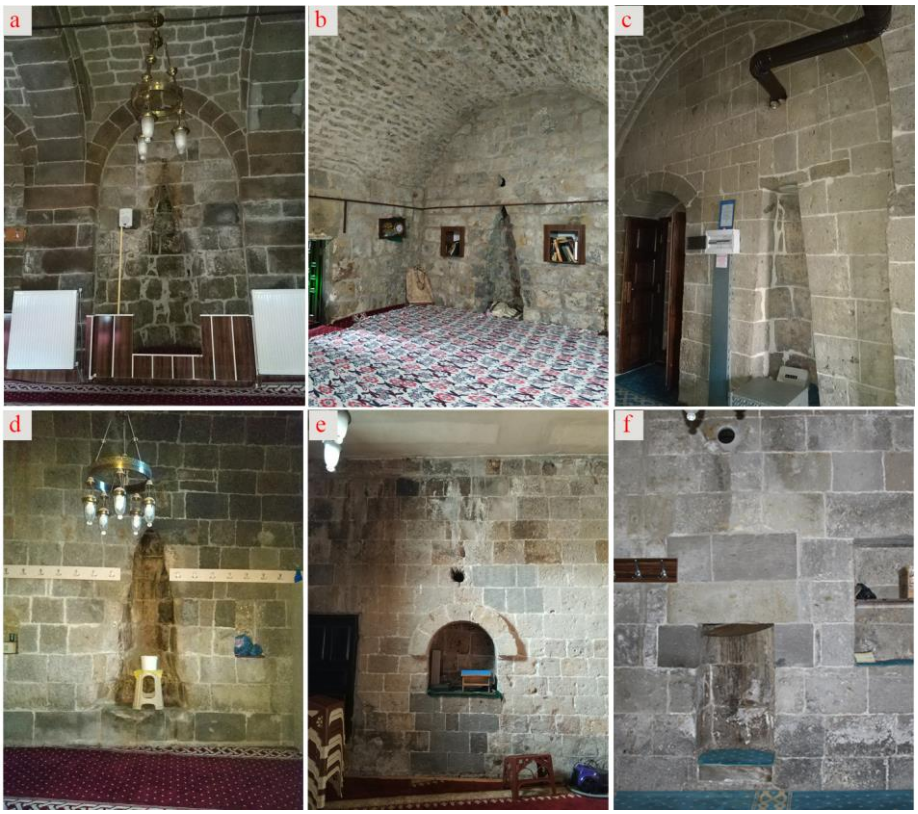
Tek hacimli camilerden boyuna dikdörtgen planlı olan tek cami Şemsiye Camisi'dir. Memi Dede Mescidi tek hacimli enine dikdörtgen planlıdır. Şeyh İshak Camisi ve Seyyid İbrahim Mescidi kare planlı tek hacimli yapılardır. Mescit olarak tescil edilen yapılar tek hacimlidir.

Günümüzde tescilli camilerin hiçbirinde mahfil katı bulunmamaktadır. Ancak cami duvarlarındaki izler ile eski fotoğraf ve çizimlerden, bu bölümlerin sonradan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Duvarlarda yer alan ve kirişlerin oturtulması amacıyla açıldığı anlaşılan kiriş yuvalarının nizami olmaması ve taşların sonradan kırılarak bu yuvaların oluşturulmuş olması, söz konusu mahfillerin yapılara dönem içinde eklenen unsurlar olduğunu göstermektedir. Ayn-el Berid ve Kureyşî camilerinin duvarlarında bu ek yapı elemanlarına ait izler halen izlenebilmektedir **(Şekil 3.63)**.

Şekil 3.63: Camilerde kaldırılan mahfil katı kirişleme izleri a) Aynel Berid Cami (2024) b) Kureyşi Cami (2020).

Cami yapılarında ısıtma sistemine yönelik olarak inşa edilmiş şömine nişleri, özgün işlevleriyle kullanılmamakla birlikte halen yapıda görünür durumdadır. Günümüzde soba ile ısıtılmaya devam edilen bazı camilerde, bu bacaların işlevsel olarak kullanılmaya devam etmesi, geleneksel ısıtma altyapısının sürekliliğine işaret etmektedir **(Şekil 3.64)**.

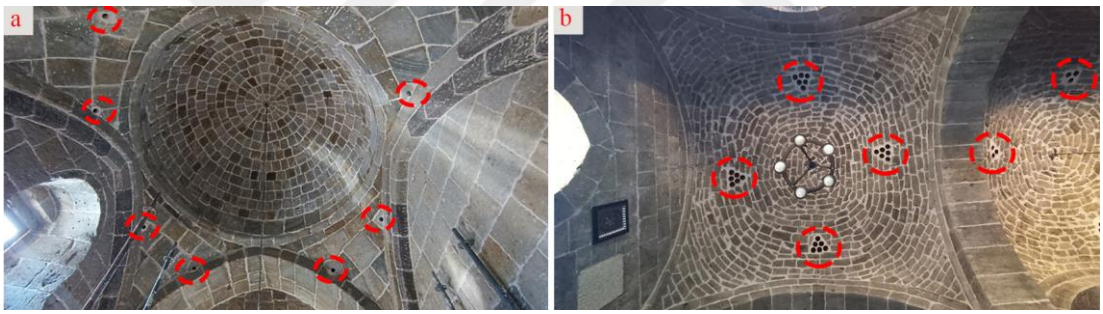
Şekil 3.64: Camilerde bulunan şömine tipleri a) Alemdar Cami (2020) b) Sultaniye Cami (2020) c) Dört Sandık Cami (2020) d) Kureyşi Cami e) Gökmeydan Cami (2020) f) Aynel Berid Cami (2020).

Harimde yer alan mimari donatı elemanlarından minberler genellikle ahşap malzemeden yapılmıştır. Şerefiye Camisi'nde bulunan minber, 1939 yılına tarihlenen ahşap bir örnektir. Taş Mescit'te minbere, beden duvarı içerisinden çıkılmaktadır. Kiliseden camiye dönüştürülen Şeyh Hasan Camisi'nde ise kıble duvarı yenilenmiş; mihrap ve minber nişleri bu duvarın içerisine benzer biçimde inşa edilmiştir. Caminin harimine sonradan ahşap bir minber eklenmiş, bu süreçte mevcut minberin giriş kapısı yerinde bırakılmış, ancak üst bölüm kapatılmıştır **(Şekil 3.65)**.

Şekil 3.65: Bitlis Camilerinde minber örnekleri a) Şerefiye Camisi minberi b) Taş Mescitte duvar içinde minber (2020) c) Şeyh Hasan Camisi'nde duvar içinde minber (2024).

Yapı içindeki donatı elemanlarından biri de aksi seda küpleridir. Dört Sandık ve Begiye Mescidi'nde restorasyon çalışmalarında açığa çıkarılan bu elemanlar yerinde korunmuştur **(Şekil 3.66)**.

Şekil 3.66: Kubbe elemanlarında aksi seda küpleri bulunduran camiler a) Begiye Mescidi (2024) b) Dört Sandık Cami (2024).

Parsellerin küçük, topoğrafyanın eğimli ve iklim koşullarının sert olduğu Bitlis'te, camilerde revaklı avlu ve son cemaat yeri gibi açık-yarı açık mekân kurgularına sınırlı düzeyde rastlanmaktadır. İncelenen örnekler arasında, revaklı avlu düzenlemesini barındıran tek yapı Bitlis Ulu Camisi'dir. 2012 yılında yürütülen restorasyon kazılarında bu caminin şadırvanlı avlusu gün yüzüne çıkarılmış ve revaklı cepheleriyle birlikte rekonstrüksiyonu gerçekleştirilmiştir. Şerefiye Camisi ise avlu kurgusu açısından daha parçalı bir örnek sunmaktadır. Güney cephesi revaklı biçimde çözümlenirken kuzey cephesinin sınırını Şerefiye imareti oluşturmaktadır. Doğu cephesi Kömüs Deresi ve batı cephesi eğimli topoğrafya gibi doğal sınırlarla şekillenmiştir. Batı cephesinde içine defin yapılmış eyvanlı bir abdestlik mekânı yer

almaktadır. Bu düzenleme, yapının hem arazi koşullarına uyumunu hem de servis işlevini sürdürme çabasını göstermesi bakımından özgün bir örnektir. 1916 Rus işgali sırasında yıkılan ve günümüzde rekonstrüksiyonu yapılan Meydan Minaresi Camisi de revaklı son cemaat yeri kurgusuna sahiptir **(Şekil 3.67)**.

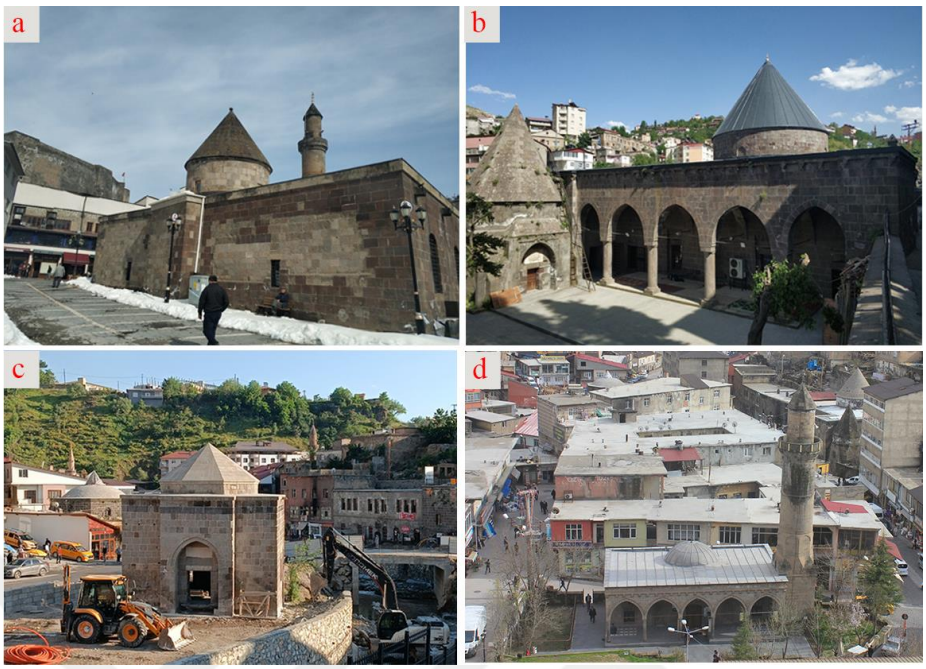

Şekil 3.67: Revak bulunduran Bitlis camileri a) Ulu Cami revakı ve şadırvanı (2021) b) Meydan Minaresi Camisi (2020) c) Şerefiye Camisi (2022) d) Şerefiye Camisi abdestlik nişi (2021).

Yukarıda anılan üç cami dışında, son cemaat yeri yapı girişine eklenen kapalı hacimlerle sağlanmış; bu bölümler genellikle kapalı birer dönem eki niteliğindedir. Ancak klasik Osmanlı camilerinde görülen şadırvanlı ve revaklı bütüncül avlu kurgusu, bu örneklerde uygulanmamıştır. Söz konusu kapalı hacimlerde, Kur'an kursu, gasilhane, abdesthane ve tuvalet gibi servis ve yardımcı mekânlara da yer verilmiştir. Öte yandan, Şemsiye, Memi Dede ve Begiye mescitlerinde bu tür bir yapılanma yoktur.

Cami ve mescitlerde özgün örtü sisteminde kubbe ve tonoz tercih edilmiştir. Mihrap önü kubbesi mahiyetinde olan kubbelerde biçimleniş bakımından dışarıda Ulu Cami ve Şerefiye Camisi'nde konik, Begiye Mescidi'nde prizmatik ve Meydan Minaresi Camisi'nde klasik kubbe formu uygulanmıştır **(Şekil 3.68)**. Söz konusu kubbeler örtü

sistemi olarak dairesel klasik kubbe iken mekânların diğer bölümleri tonoz ile geçilmiş ve bu bölümlerde örtü biçimlenişi düz damdır **(Şekil 3.69)**.

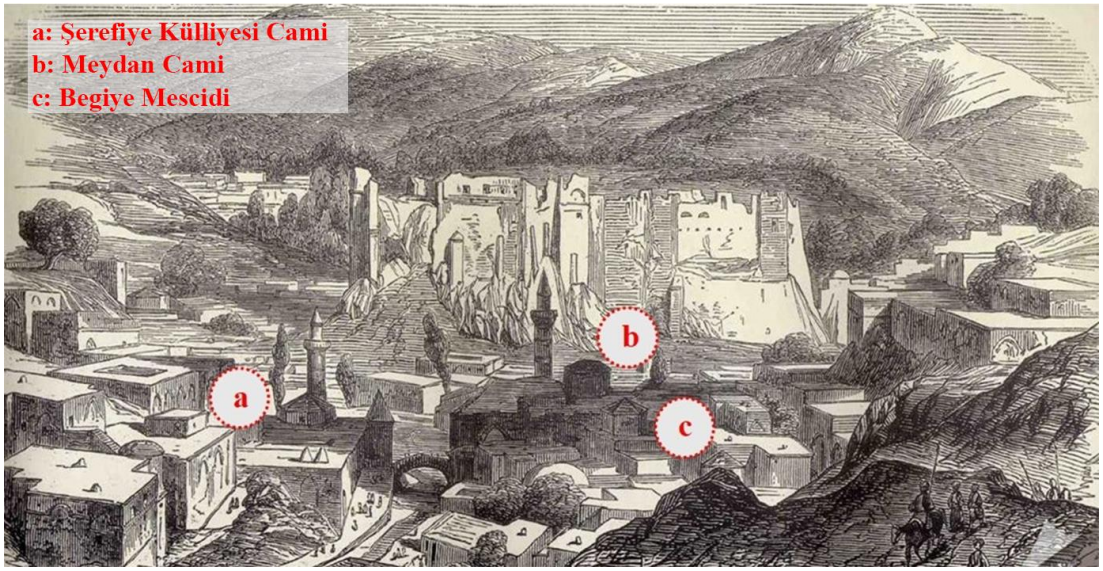

Şekil 3.68: Kubbeli Camiler a) Ulu Cami (2022) b) Şerefiye Cami (2022) c) Begiye Mescidi (2023) d) Meydan Minaresi Cami (2020).

Şekil 3.69: Mihrap önü kubbeli camiler a) Şerefiye Cami (2022) b) Ulu Cami (2020) c) Meydan Cami (2020).

Jules Laurens [1874]'in Bitlis gravüründe yukarıda sözü edilen camilerden Şerefiye Camisi'nin kubbesi mevcuttan farklı olarak prizmatiktir. Meydan Camisi'nin de tamburu yüksek ve muhtemelen yıkılmadan önce konik ya da prizmatiktir **(Şekil 3.70)**.

Şekil 3.70: Jules Laurens [1874]'in Bitlis gravüründe yer alan Bitlis camilerindeki kubbeler a) Şerefiye Camisi b) Meydan Camisi c) Begiye Mescidi.

Bitlis'teki diğer cami ve mescitlerde örtü biçimlenişi genellikle düz dam şeklinde olup, iç mekânda ise kubbe veya tonoz tercih edilmiştir. Gökmeydan ve Ayn-el Berid camilerinde örtü sistemi basık (takke) kubbe formundadır. Dikdörtgen planlı ve tek ayaklı Kalealtı Camisi'nde ise, benzer şekilde basık olmakla birlikte plan şemasının etkisiyle kubbeler eliptik form kazanmıştır **(Şekil 3.71)**. Kızıl Mescit, Taş ve Dört Sandık camilerinde ise dairesel kubbe tercih edilmiştir.

Şekil 3.71: Basık kubbeli camiler a) Gökmeydan Camisi (2021) b) Aynel Berid Camsi (2024) c) Kalealtı cami (2020).

Kureyşi Camisi tek orta ayaklı bir plana sahiptir. Şeyh İshak Camisi, Şemsiye Camisi, Seyyid İbrahim ve Memi Dede mescitleri ise tek hacimli ve tonoz örtülü yapılardır. Özgün üst örtüsünü kaybederek betonarme ile kapatılmış dört cami tespit edilmiştir. Kilise kökenli Şeyh Hasan Camisi'nde, günümüzde harim olarak kullanılan orta nef

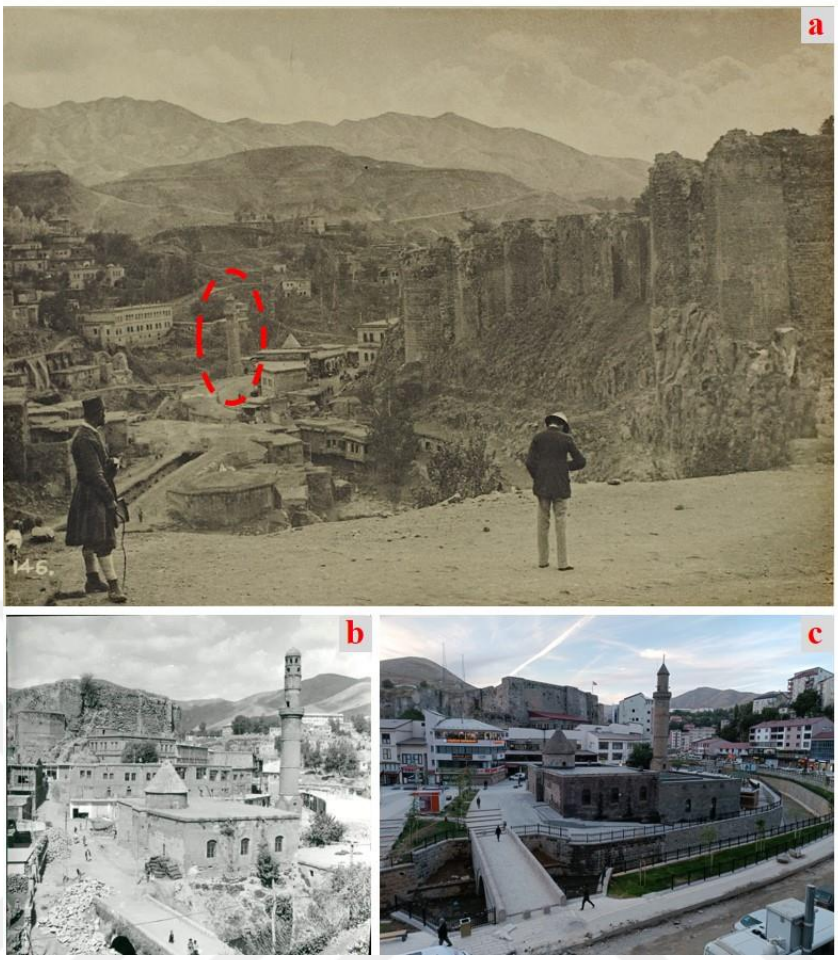
bölümü, özgün biçimde tonozla örtülüdür. Kalo Camisi'nde ise yapının içindeki kolonun konumu, onu tek orta ayaklı camiler grubuna dahil etmektedir. Sultaniye Camisi, iki sahınlı plan şemasıyla yatay yönde kemerlerle geçilmiştir. **Arık [1971]**, bu yapıya 1971 yılında gerçekleştirdiği ziyaret sırasında örtü sisteminin ahşap kirişlemeli düz dam olduğunu belirtmiştir. Gazibey Camisi ise geç dönemde medrese yapısının üzerine inşa edilirken örtü sistemi olarak betonarme tercih edilmiştir.

1881 tarihli bir fotoğrafta, Bitlis il merkezinde üç minarenin varlığı belgelenmiştir **(Şekil 3.72) [Barry, 1881]**. 1892-1893 tarihli Bitlis Salnamesi de bu bilgiyi doğrulamaktadır **[Azap, 2017]**. Söz konusu minareler; Şerefiye Külliyesi, Meydan ve Ulu Cami minareleridir. Her üçü de tek şerefeli olup prizmatik külahlıdırlar.

Şekil 3.72: 19. yüzyıl sonunda Bitlis'te bulunan minareler **[Barry, 1881]** a) Şerefiye Camisi b) Meydan Camisi c) Ulu Cami.

1907 depreminden sonra Ulu Cami minaresinin petek bölümünden yukarısı yıkılmıştır. Rus işgalinin başladığı dönemde, saat kulesi açıklıklarına sahip ve dairesel külahlı bir formda yeniden inşa edilmiştir. 1960 yılında yıldırım düşmesi sonucu yıkılan külah bölümü, 1985 yılında aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir **(Şekil 3.73) [Uluçam, 2002]**.

Şekil 3.73: Bitlis Ulu Cami minaresinin geçirdiği dönüşüm a) 1901 **[Percy, 1901]** b) 1950'li yıllar **[KUDEB Arşivi, 2020]** c) 2023.

1923 tarihli kitabesiyle Gökmeydan Camisi minaresinin petekten yukarı kısmı depremden sonra inşa edilen Ulu Cami minaresiyle benzer özelliktedir. Günümüzde tescilli dokuz camide minare mevcuttur. Tüm minareler tek şerefelidir. Yukarıda sözü edilen minareler dışındaki minarelerin külahları koniktir.

Kureyşi ve Kalealtı camilerinin minareleri, geçirdikleri restorasyon süreçleri sırasında ilk konumlarından farklı bir noktaya taşınmıştır. Kureyşi Camisi'nin minaresi başlangıçta harimin kuzeydoğu köşesindeki duvar üzerine konumlanmışken, sonradan inşa edilen son cemaat yerinin üzerine taşınarak yeniden inşa edilmiştir. Benzer biçimde, Kalealtı Camisi'nin minaresi de ilk olarak harim duvarının kuzeydoğu köşesine bitişik olarak yapılmış; ancak daha sonra cemaat yerinin kuzeybatısına inşa edilmiştir **(Şekil 3.74)**.

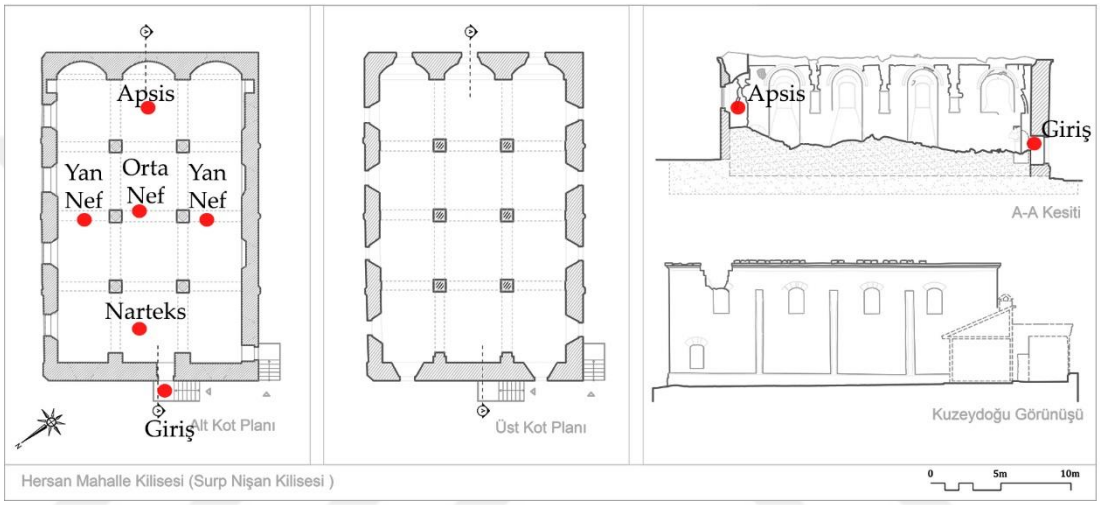
Şekil 3.74: Minaresinin konumu değişen camiler a, b) Kalealtı Cami (a-2021, b- **[Uluçam, 2002]**) c, d) Kureyşi Cami (c-2020, d- **[Verel, 1970]**).

1974 yılında çıkan Bitlis'te Beş Minare türküsü, her ne kadar Bitlis'in düşman işgalinden kurtuluşunu konu edinen anonim bir halk anlatısı üzerine temellenmiş olsa da mevcut tarihi ve fiziksel veriler o tarihte şehir siluetinde yalnızca üç minarenin bulunduğunu göstermektedir. Gökmeydan Camisi'nin minaresi dahi o dönemde inşa aşamasında olsa, sayının dört olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, **Işık [2023]** gibi bazı araştırmacılar, Kalealtı Camisi'nin minaresini de bu bağlamda değerlendirmekte ve böylece "beş minare" anlatısını fiziki düzlemde tamamlamaktadır.

Bu bağlamda, türküde yer alan "beş minare" ifadesi yalnızca mimari bir unsuru değil; halk belleğinde şekillenmiş, kuşaktan kuşağa aktarılan bir soyut kültürel miras unsuru olarak değerlendirilebilir. UNESCO'nun 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne göre, bu gibi kültürel ifade biçimleri toplulukların kimlik ve sürekliliği açısından korunması gereken değerler arasında sayılmaktadır. Bitlis'teki bu halk anlatısı da şehirle özdeşleşmiş bir imge olarak, kentsel kimliği pekiştiren bir temsil gücüne sahiptir. Kente yalnızca tarihsel değil, kültürel turizm açısından da stratejik bir değer sunmaktadır.

Kilise ve Şapel: Van Gölü havzası, tarih boyunca önemli bir Ermeni yerleşim bölgesi olarak dikkat çekmiş; özellikle Bitlis, Muş, Van ve çevresindeki alanlarda yoğun Ermeni nüfusu yaşamıştır. Bu demografik yapı, bölgedeki dini mimarinin çeşitliliğine de yansımış; çok sayıda kilise, manastır ve şapel yapısı kırsal ve kentsel yerleşimlerde inşa edilmiştir. Kentleşme baskısı altında günümüze ulaşan az sayıda gayrimüslim dini yapısı olsa da kırsal yerleşimlerde çeşitli işlevler verilerek günümüze kadar bu yapılar ulaşabilmiştir. İl merkezinde günümüze ulaşabilen tescilli iki yapı mevcuttur. Dönemin kırsal bölgesi olan Beşminare Mahallesi'nde küçük ölçekte ve tek nefli plan

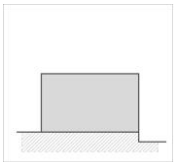
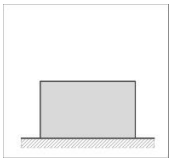
şemasına sahip bir şapel yapısı bulunmaktadır. Bitlis kent merkezinde yer alan Hersan Mahallesi'nde, Ermeni Protestan cemaati tarafından 1885 yılında Hersan Mahalle Kilisesi (Surp Nişan Kilisesi) inşa edilmiştir. Bu yapının inşası, Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim topluluklara yönelik ibadet özgürlüğünü ve hukuki eşitliği güvence altına alan 1856 tarihli Islahat Fermanının sağladığı yasal zeminle mümkün olmuştur. Plan krokileri **Ek-F**'de sunulmuştur. Kilise'ye ait mekânsal ögeler Ölçücü **[2023]**'den saha çalışmalarıyla düzenlenen çizimlerde **Şekil 3.75**'te gösterilmiştir.

Şekil 3.75: Hersan Mahalle Kilisesi (Surp Nişan Kilisesi) plan, kesit ve görünüşü **[Arkan,2025]**.

Kilise ve şapel yapılarına ait tanımlayıcı ve tipolojik bilgiler **Tablo 3.39** ve **Tablo 3.40**'ta verilmiştir.

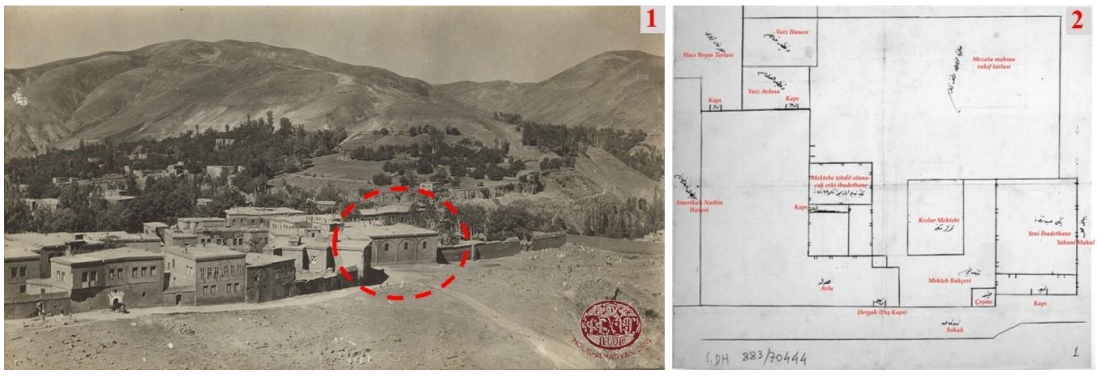
Tablo 3.39: Kilise ve şapele ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Kilise- Şapel Adı		**Hersan Mahalle Kilisesi (Surp Nişan Kilisesi)**	**Beşminare Mahallesi Şapeli**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Hersan	Beşminare
	Ada/ Parsel	555/1	724/52
	Yapım Tarihi	1885	-
	Mülkiyet	Bitlis Belediyesi	Maliye Hazinesi
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Kilise, Tütün Deposu	Şapel
	Günümüzdeki İşlevi	-	-
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı		
	2024 Hava Fotoğrafı		
	Yapı Fotoğrafı	 (2020)	 (2021)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Bitlis Tekel Fabrikası deposu olarak hizmet verdiği dönemde asma kat yapılmıştır	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-	-
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi		
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	–	–

Tablo 3.40: Kilise ve şapele ait tipolojik özellikler **[Arkan, 2025]**.

Kilise Adı			**Hersan Mahalle Kilisesi (Surp Nişan Kilisesi)**	**Beşminare Mahallesi Şapeli**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Plan Tipi	Üç Nefli Dikdörtgen Planlı	✓	-
		Tek Nefli Dikdörtgen Planlı	-	✓
	Nef Düzeni	Üç Eşit Nefli	✓	-
		Tek Nefli	-	✓
	Giriş	İki Girişli	✓	-
		Tek Girişli	-	✓
	Yönelim	Kuzeybatı-Güneydoğu	✓	-
		Kuzeydoğu-Güneybatı	-	✓
Taşıyıcı Sistem	Örtü Sistemi	Kubbe+ Tonoz	-	✓
		Ahşap Kirişlemeli Düz Toprak Dam	✓	-
	Örtü Biçimlenişi	Düz Dam	✓	-
		Beşik Çatı	-	✓

Hersan Mahalle Kilisesi (Surp Nişan), daha sonra Tekel Sigara Fabrikası'nın kurulacağı alanda, Hersan Mahallesi sınırları içerisinde yer alan bir yerleşkede inşa edilmiştir. 1883 tarihli arşiv belgesinde yer alan izin yazısı ve ekindeki krokide, Ermeni Protestan cemaatine ait vakıf arazisi üzerinde, eski bir ibadethane ile okul yapısının bulunduğu görülmektedir. Kilise bu yerleşke içerisinde inşa edilmiştir **(Şekil 3.76, Ek-E, Ek-F)**.

Şekil 3.76: a) 1911 yılında Hersan Mahalle Kilisesi ve çevresi **[Houghton Library, 2011]** b) Kilise ve çevresine ait kroki **[Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 1883]**.

Başlangıçta kırsal yerleşim dokusu içerisinde içinde bulunan Beşminare Şapeli, kentin kuzeye doğru genişlemesiyle merkez Beşminare Mahallesi sınırları içerisinde kalmıştır. Günümüzde çevresinde doğrudan yerleşim bulunmayan bir konumda yer almaktadır. Bununla birlikte, yakın çevresinde tarihsel olarak Ermeni nüfusun yaşadığı bilinen ve günümüze kilise-şapel yapıları ulaşan Değirmenaltı, Dörtağaç ve Yalnızçamlar köyleri yer almaktadır. Bu mekânsal bağlam, şapelin yer seçiminde etnik-toplumsal dinamiklerin etkili olduğunu göstermektedir.

Hersan Mahalle Kilisesi üç nefli ve nefleri eşit genişlikte olan bir yapıdır. Apsisler eşit ve derin tutulmamıştır. Yaygın plan şemasında görülen yan hücreler yoktur. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu kilisenin iki girişi bulunmaktadır. Orta nefe açılan kapı simetri ekseni üzerinde değildir. Güneybatı köşesinden de yandan girişi bulunmaktadır. Kuzeydoğu cephesinde hem alt kotta hem üst kotta pencereler mevcuttur **(Şekil 3.77, Ek-E)**.

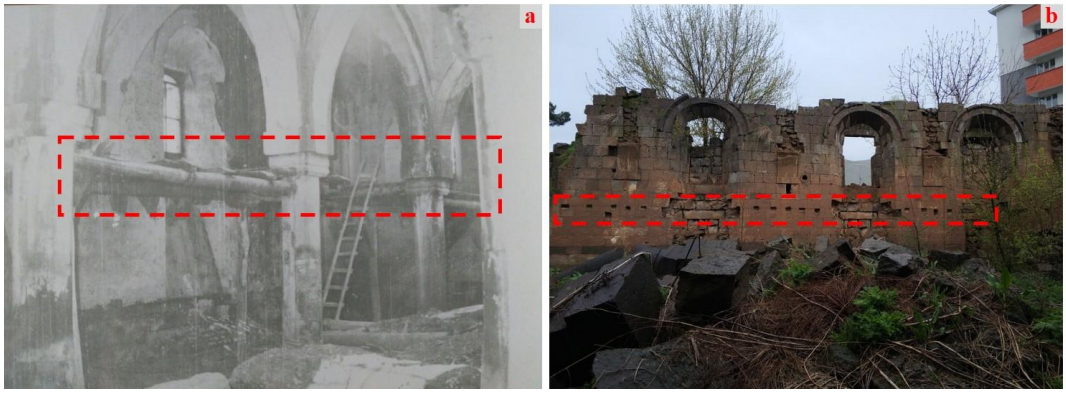
Şekil 3.77: Hersan Mahalle Kilisesi a) Girişler (2024) b) Apsis (2024).

Beşminare Şapeli tek nefli bir şapeldir. Büyük ölçüde harap olan yapının yakınındaki Yalnızçamlar Köyü Şapeliyle benzer özelliklerdedir **(Şekil 3.78)**.

Şekil 3.78: Benzer özelliklere sahip şapeller a) Beşminare Şapeli (2021) b) Yalnızçamlar Köyü Şapeli (2021).

Hersan Mahalle Kilisesi, uzun süre Bitlis Tekel Sigara Fabrikası tarafından depo olarak kullanılmıştır. Bu işlev değişikliği sürecinde, depolama alanını artırmak amacıyla ahşap kirişlemeli bir asma kat eklenmiş; bu kirişlerin duvarlara sabitlenebilmesi için duvar yüzeylerine kiriş yuvaları açılmıştır **(Şekil 3.79)**.

Şekil 3.79: Hersan Mahalle Kilisesi'ne eklenen asma kat ve kirişleme yuvası izleri a) **[Bindal ve Köse, 2019]** b) 2020.

Hersan Mahalle Kilisesi'nde, bölgedeki diğer kilise yapılarında yaygın olarak kullanılan tonoz ve kubbe esaslı örtü sistemleri yerine, geleneksel konut mimarisinde örneklerine rastlanan ahşap kirişlemeli düz toprak dam tercih edilmiştir. İç mekânda bu örtü sistemi, sivri kemerlerle desteklenerek taşınmaktadır **(Şekil 3.80)**.

Şekil 3.80: Hesan Mahalle Kilisesi özgün üst örtü biçimlenişi ve taşıyıcı sistemi a) Ahşap kirişlemeli düz toprak dam b) İç mekândaki kemer sistemi **[Bindal ve Köse, 2019]**.

Beşminare Mahallesi Şapeli'nde, apsiste yarım kubbe; nefte ise beşik tonoz örtü sistemi kullanılmıştır. Yapının örtüsünün, bölgede kilise mimarisinde yaygın olarak görülen taş kaplamalı beşik çatıyla tamamlanmış olması muhtemeldir.

3.3.1.8 Mezarlık ve Mezar yapıları

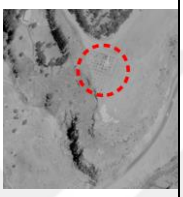
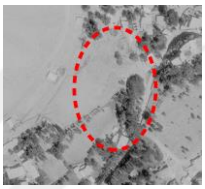
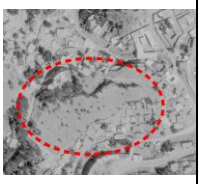
Kent mezarlıkları ve mezar yapıları, yalnızca defin amaçlı alanlar değil; dönemsel yapı anlayışının, malzeme kullanımının ve anıtsal form arayışlarının izlenebildiği mimari örneklerdir. Bu bağlamda, Bitlis kent merkezindeki mezarlık alanları ile kümbet, türbe

ve hazireler; yerleşim içi konumları, morfolojik kurgu ve yapım teknikleri doğrultusunda değerlendirilmiş, biçimsel süreklilikler ile güncel müdahale örüntüleri tipolojik bir bakışla ele alınmıştır.

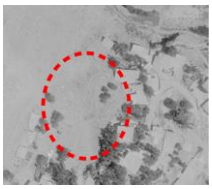
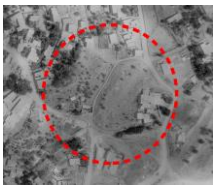
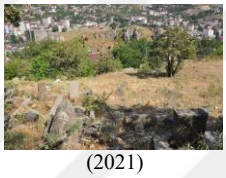
Şehitlik ve Mezarlıklar: Bitlis kent merkezinde yer alan bir şehitlik ile altı farklı mezarlık alanı, mekânsal kurguları ve malzeme özellikleri doğrultusunda tipolojik açıdan analiz edilmiştir **(Tablo 3.41-Tablo 3.43)**. Bu kapsamda mezarlık alanları, yerleşim içindeki dağılımları, plan organizasyonları, sınır elemanları, mezar tipolojileri ve malzeme kullanımları açısından tipolojik bir bütünlük içinde değerlendirilmektedir. Bu tipolojik sınıflama ile mezarlık alanlarının tarihsel süreklilikleri, geleneksel peyzajla olan ilişkileri ve güncel yapısal dönüşüm eğilimlerini ortaya koyarak, koruma-kullanma dengesinin değerlendirilmesine yönelik bütüncül bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Mezarlık alanları, resmi kayıtlarda genellikle mahalle isimleriyle yer alırken, yerel halk tarafından ise çoğunlukla bünyelerinde bulunan dini şahsiyetlerin adlarıyla tanımlanmaktadır. Tez metni ve tablolarda, tescile esas isimleriyle beraber, varsa yerel isimleri de kullanılmıştır. Zülküf Peygamber Makamı'nın bulunduğu Müştakbaba Mezarlığı, Mircatlık olarak adlandırılmaktadır. Mezarlık adının "müracaat edilen yer" anlamından geldiği belirtilmektedir. Pektaş (1999), yüzey araştırmaları kapsamında kentte tespit ettiği en erken tarihli mezar taşlarının, Zeydan Mezarlığı olarak tarif ettiği bu mezarlıkta bulunduğunu belirtmektedir. Üç bölümden oluşan Müftüler Mezarlığı'nın bir bölümünde Şems-i Bitlisi Türbesi yer aldığından, bu bölüm bu şekilde isimlendirilmektedir. Mezarlıkların kent içindeki konumları **Ek-E**'de verilmiştir.

Tablo 3.41: Mezarlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Şehitlik-Mezarlık Adı		Atatürk Mahallesi Şehitlik	Mezarlık (Müştakbaba, Şehitlik)	Mezarlık (Şeyh Tahir-i Kürdi)	Mezarlık (Zülküf Peygamber Makamı)
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Atatürk	Müştakbaba	Zeydan	Müştakbaba
	Ada/ Parsel	60/2	468/10	492/16,18,22	453/10-13
	Yapım Tarihi	-	-	-	-
	Mülkiyet	Maliye Hazinesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Şehitlik	Mezarlık	Mezarlık	Mezarlık
	Günümüzdeki İşlevi	Şehitlik	Mezarlık	Mezarlık	Mezarlık
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı				
	2024 Hava Fotoğrafı				
	Yapı Fotoğrafı	 (2021)	 (2021)	 (2021)	 (2021)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Yeni defin işlemleri yapılması	-	--Yeni defin işlemleri yapılması	-Yeni defin işlemleri yapılması

Tablo 3.42: Mezarlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Şehitlik-Mezarlık Adı		Mezarlık	Müftüler Mezarlığı (Şems-i Bitlisi)	Rahva Hanı Mezarlığı
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Zeydan	İnönü	Beşminare
	Ada/ Parsel	499/1	137-138-139/11,2,3-1-5	844/10,11,16,17
	Yapım Tarihi	-	-	-
	Mülkiyet	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Şahıs-Bitlis Belediyesi
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Mezarlık	Mezarlık	Mezarlık
	Günümüzdeki İşlevi	Mezarlık	Mezarlık	Mezarlık
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı			
	2024 Hava Fotoğrafı			
	Yapı Fotoğrafı	 (2021)	 (2021)	 (2019)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Yeni defin işlemleri yapılması	-Yeni defin işlemleri yapılması	-İmar baskısıyla mezarlık sınırının ötelenmesi

Tablo 3.43: Mezarlıklara ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Şehitlik-Mezarlık Adı			**Atatürk Mahallesi Şehitlik**	**Mezarlık (Şehitlik-Müştakbaba)**	**Mezarlık (Şeyh Tahir-i Kürdi)**	**Mezarlık (Zülküf Peygamber Makamı, Mircatlık)**	**Mezarlık (Zeydan)**	**Müftüler Mezarlığı (Şems-i Bitlisi)**	**Rahva Hanı Mezarlığı**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Yerleşim Özelliği	Kent İçi	-	✓	-	✓	✓	-	-
		Eski Kentsel Çeper (Yeni Kent İçi)	✓	-	✓	-	-	✓	✓
	Plan Şeması	Düzensiz Organik	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
		Ritmik	✓	-	-	-	-	-	-
	Sınır Elemanları	Taş Duvar ve Yol	-	✓	-	-	-	✓	-
		Taş Duvar ve Doğal Sınır	✓	-	✓	✓	✓	-	-
		Doğal Sınır	-	-	-	-	-	-	✓
	Mezar Tipleri	Sanduka ve Şahideli	-	-	✓	✓	✓	✓	✓
		Şahideli (Kitabeli)	✓	-	✓	✓	-	✓	-
		Şahideli (Kitabesiz)	-	-	✓	✓	-	✓	-
		Yeni Dönem Mezar	✓	-	✓	✓	✓	✓	-
Yapı Malze	Malzeme	Ahlat Taşı		-	✓	✓	✓	✓	✓
		Mermer	✓	-	✓	✓	✓	✓	-
		Beton+Mermer	✓	-	✓	✓	✓	✓	-

Bitlis kent merkezindeki mezarlık alanları, yerleşim içindeki konumları açısından değerlendirildiğinde, genellikle eski kent çeperinde yer almaları nedeniyle günümüzde geleneksel kentsel çekirdek ile ilişkili kent içi mezarlıklar olarak konumlanmaktadır. Müftüler Mezarlığı ile Şeyh Tahir-i Kürdi Mezarlığı, mevcut konut dokusunun arasında kalmış örneklerdir. Atatürk Mahallesi Şehitliği ise kentsel ana aksın kuzeydoğusunda yer almakta; anıt niteliğindeki düzenlemesiyle 30 Ağustos Zafer Bayramı ve 8 Ağustos Bitlis'in Rus işgalinden kurtuluşu gibi tarihlerde protokol işlevi görmektedir.

Plan şeması açısından ele alındığında, mezarlıkların büyük çoğunluğu düzensiz ve organik bir yerleşim sergilemektedir. Şeyh Tahir-i Kürdi, Şemsi Bitlisi Türbeleri ve Zülküf Peygamber makamı çevresinde yer alan hazireler, türbe etrafında gelişmiş yönlendirilmemiş mezarlık yerleşimleridir. Buna karşın Atatürk Mahallesi Şehitliği, anıtsal nitelikteki planlaması ile düzenli, ritmik bir şema sergilemektedir.

Sınır elemanları açısından değerlendirildiğinde, mezarlıklarda çevreleyici taş duvarlar, yol aksları ya da doğal eşikler sınır tanımlayıcı öğeler olarak işlev görmektedir. Müştakbaba Mahallesi'nde şehitlik olarak bilinen mezarlık ile Müftüler Mezarlığı yol aksları ile sınırları şekillenmiştir. Yol aksları Müftüler Mezarlığı'nı üç bölüme ayırmıştır. Rahva Hanı Mezarlığı'nda sınırlar, arazinin doğal sınırlarıyla belirsizleşmektedir. Kentin gelişim bölgesinde yer alan bu mezarlıkta imar baskısı nedeniyle sınır ötelemeleri de meydana gelmiştir.

Yeni defin uygulamaları Rahva Han Mezarlığı ve Müştakbaba Mahallesi'nde Şehitlik olarak bilinen mezarlıkta yapılmamaktadır. Atatürk Mahallesi'nde 1916 yılı Bitlis ilinin kurtuluşunda şehit düşen 30 askerin defnedildiği şehitlikte sonraki dönemlerde az sayıda da olsa şehit defni gerçekleşmiştir. Şeyh Tahir-i Kürdi Mezarlığı ve Müştakbaba Mircatlık Mezarlığı'nın batı bölümünde, Zeydan Mezarlığı'nın doğu bölümünde yeni definler yapılmaktadır **(Şekil 3.81)**.

Şekil 3.81: Tescilli mezarlıklarda geç dönem mezarları a) Şems-i Bitlisi Mezarlığı (2021) b) Müştakbaba Mircatlık Mezarlığı (2022).

Mezar tipolojisi bakımından genelde şahideli mezarlar olmakla beraber mono blok ve çatma sandukalı mezarlar da mevcuttur. 16. yüzyılda yazılan Şerefname'de adı geçen Şeyh Tahir-i Kürdi Türbesinin haziresindeki mezarlar sandukalıdır. Müftüler Mezarlığı'nda, Şemsi Bitlisi Türbesi çevresi ile 'Cennet Çukuru' olarak anılan alanda yer alan iki türbeye ait haziredeki mezar taşları, işçilik düzeyi bakımından mezarlığın diğer bölümlerine kıyasla daha nitelikli örnekler barındırmaktadır. Bu mezarlığın güneydoğusunda bulunan bölümünde sarık formlu başlıklara sahip şahideli mermer mezar taşları mevcuttur. Müştakbaba Mircatlık Mezarlığı'nda, Ahlat taşından yapılmış sandukalı ve şahideli mezarların yer aldığı alanlar ile mermer başlıklı mezarların bulunduğu alanlar, mezarlığın farklı bölgelerinde konumlanmaktadır. Atatürk Mahallesi Şehitliği ise mezar tipolojisi açısından farklı bir örnek teşkil ederek düzenli bir dizilim barındırmaktadır **(Şekil 3.82)**.

Şekil 3.82: Bitlis il merkezindeki mezarlıklarında bulunan taşı tipleri a) Sarık formlu şahideli mezar, Müftüler Mezarlığı (2021) b) Mermer şahideli mezar, Şems-i Bitlisi Mezarlığı (2021) c) Monoblok sandukalı mezar, Şeyh Tahr-i Kürdi Mezarlığı (2022) d) Çatma sandukalı mezar, Müştakbaba Mircatlık Mezarlığı (2020).

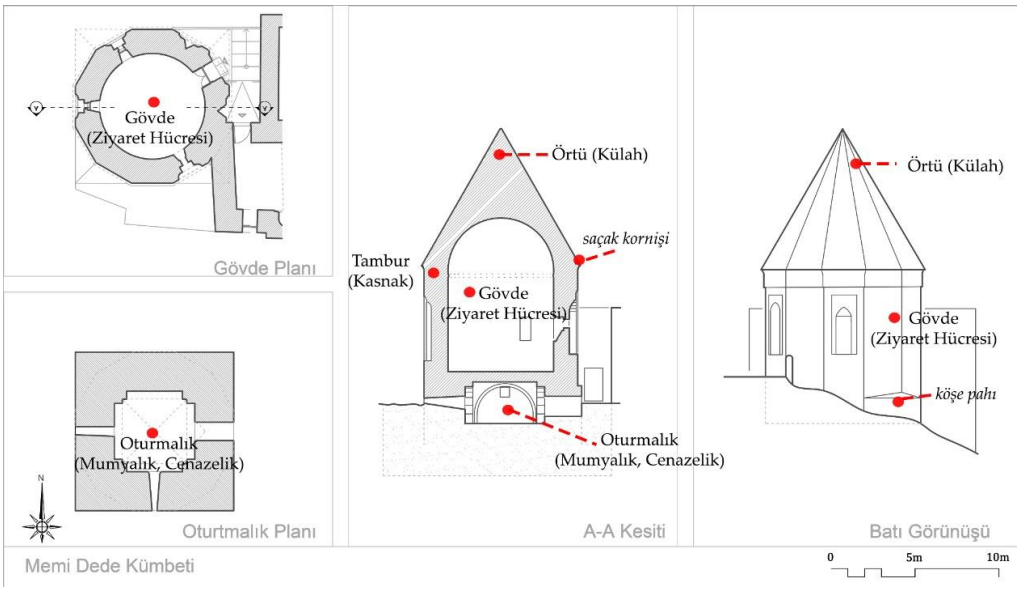
Pektaş [1999], ildeki mezar taşlarının Osmanlıdan önce Bitlis-Ahlat taşından inşa edildiğini, 18.yüzyıldan itibaren mermerin de kullanıldığını belirtmektedir. Günümüzde ise bu iki malzemenin kullanımının sürdüğü; ayrıca beton ve mermerin birlikte kullanıldığı yeni mezar uygulamalarının yaygınlaşması dikkat çekmektedir. Ahlat taşı, eski dönemlerde de kolay işlenebilirliği nedeniyle tercih edilmiş olup, aynı özelliği sayesinde günümüzdeki mezar yapımında da kullanılmaya devam etmektedir.

Kümbet, Türbe ve Hazireler: "Kümbet" terimi, günümüzde konik ya da piramidal örtülü mezar yapılarının dış biçimini tanımlamakta olup kökenine dair iki temel görüş bulunmaktadır. Yaygın görüş, bu formun çadır mimarisinin kerpiç, tuğla veya taş malzemeyle yeniden yorumlanmasıyla geliştiğini öne sürerken; Kuban, benzer plan düzenlerinin yer aldığı bir geçiş evresinin zorunlu olduğunu savunmaktadır (Tabak, 1972). Çetintaş (2020) ise kümbetin, cenazelik kısmıyla kurgan geleneğini, üst örtü biçimiyle çadır yapısını yansıttığını belirtmektedir.

Mezar yapılarına ilişkin terminolojik ayrım, üst örtü biçimlerine göre şekillenmekte olup; **Arık [1967]** ve **Tuncer [1986]**, konik ya da prizmatik örtüye sahip olanları "kümbet", kubbeli olanları ise "türbe" olarak tanımlamaktadır. Ancak mezar

kitabelerinde “türbe” teriminin yaygın biçimde kullanılması, bu kavramın uygulamada daha genel bir adlandırma olarak benimsenmesine yol açmıştır **[Arık, 1967; Tuncer, 1986; Önkal, 2009]**. Nitekim Bitlis’teki tescil uygulamalarında bu terminolojik ayrım gözetilmemekte; ideal kümbet formunu yansıtan Memi Dede Kümbeti yalnızca “kümbet” olarak kayıt altına alınmış, diğer tüm bağımsız mezar yapıları ise mimari formlarından bağımsız şekilde “türbe” olarak tescillenmiştir. Bu durum, koruma uygulamalarında “türbe” teriminin genel bir sınıflayıcı başlık olarak tercih edildiğini göstermektedir.

Arık [1967] ve **Tuncer [1986]**, ideal bir Anadolu kümbetini üç ana bölümde tanımlamaktadır: Alt katta yer alan ve mumyalanmış cenazelerin bulunduğu oturtmalık (cenazelik, mumyalık) bölümü, ortada ziyaret mekânı olarak kullanılan ve sembolik lahitlerin yer aldığı gövde, en üstte ise yapıyı örten külah kısmı bulunmaktadır. Genellikle kare ya da dikdörtgen formundaki oturtmalık bölümü kısmen toprak altında yer almakta, bu nedenle üst bölüme yakın noktalarda havalandırma amacıyla küçük menfez pencereler açılmaktadır. İç mekân tonozla örtülmekte olup, bazı örneklerde basık kubbe de tercih edilmektedir. Cenazelerin toprağa defnedilmesi gereği bu bölüm Osmanlıda terkedilmiştir **[Önkal, 1995 ve 1988]**. Kare veya dikdörtgen alt bölümden çokgen planlı gövdeye geçiş ise köşelerin pahlanmasıyla sağlanmaktadır. Anıt mezarın en belirgin kısmı olan gövde, biçimsel çeşitliliğiyle üst örtünün formunu da belirlemektedir **[Arık, 1967; Tuncer, 1986]**. Memi Dede Kümbeti il merkezinde bu tipi temsilen **Şekil 3.83**’te sunulmuştur.

Şekil 3.83: Memi Dede Kümbeti **[Arkan, 2025]**.

Bitlis il merkezinde, bağımsız olarak tescillenmiş 18 mezar yapısı bulunmaktadır. Ayrıca farklı işlevlerdeki tescilli yapıların bünyesinde yer alan 8 hazire mevcuttur. Söz konusu yapıların kent içindeki konumları **Ek-E**'de harita üzerinde gösterilmiştir.

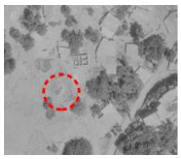
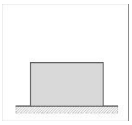
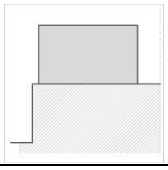
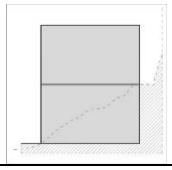
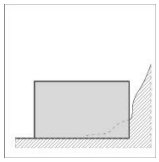
Tuncer [1986]'in sınıflandırma ölçütleri esas alınarak, bu çalışmada mezar yapıları mimari örtü biçimleri ve mekânsal konumları doğrultusunda üç ana gruba ayrılmıştır. Konik, piramidal ya da çokgen prizmatik örtüye sahip olan yapılar "kümbet" olarak tanımlanırken; bağımsız olarak inşa edilmiş, kubbe ya da düz dam ile örtülmüş mezar yapıları "türbe" kategorisine dahil edilmiştir. Cami, mescit veya zaviye gibi tescilli bir yapının bitişiğinde ya da tescilli parselde yer alan ve mezar elemanlarını barındıran yapılar ise "hazire" başlığı altında değerlendirilmiştir. İl merkezinde tespit edilen mezar yapılarının bu çalışmadaki sınıflandırmaya göre dağılımı **Tablo 3.44**'te plan krokileri **Ek-F**'de gösterilmiştir.

Tablo 3.44: Bitlis il merkezindeki mezar yapılarının sınıflandırması **[Arkan, 2025]**.

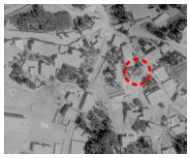
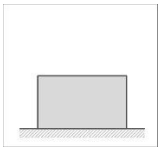
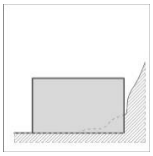
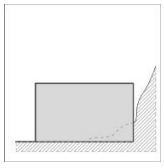
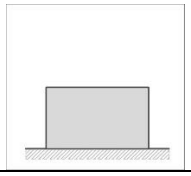
Kümbet	**Türbe**	**Hazire**
1-II. Şerefhan Türbesi	11-Küfrevi Türbesi	1- Feyzullah-i Ensari Hz.Türbesi
2-Şerefiye Külliyesi Türbesi	12-Üç Bacılar Türbesi	2-Dört Sandık Türbesi
3-Memi Dede Kümbeti	13-Şeyhbaba Türbesi (Çıplakbaba Türbesi)	3-Memi Dede Mescidi Haziresi
4-Şeyh Tahiri Kürdi Türbesi	14-Veli Şemsettin Türbesi	2-Şeyh Garip Türbe ve Zaviyesi
5-Nuh Baba Türbesi	15-Hacı Yusuf Türbesi	4-Ayn-el Berid Cami Türbesi
6-Said Serefhan Haziresi (Hunan Türbesi)	16-Şems-i Bitlisi Türbesi	5-Şeyh Hasan Cami Haziresi
7-Molla İbrahim Türbesi (Şeyh Hacı Hasan Türbesi)	17-Cennet Çukurundaki Türbe II	6-Seyyid İbrahim Mescidi Haziresi
8-Ziyaeddin Han Türbesi	18-Karababa Türbesi	7-Şeyh Fethullahî Verkanisi
9-Şeyh Hasan Şirvani Hoca Zaviye ve Türbesi		
10-Cennet Çukurundaki Türbe I		

Kümbet ve türbelerin tanımlayıcı ve tipolojik özellikleri **Tablo 3.45-Tablo 3.51** arasında gösterilmiştir.

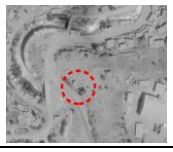
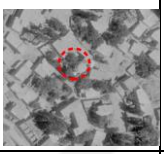
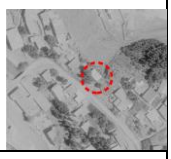
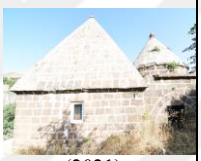
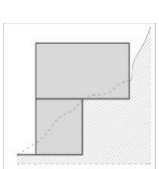
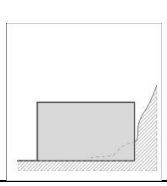
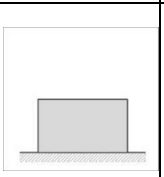
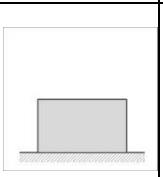
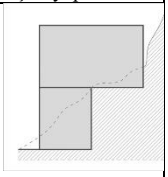
Tablo 3.45: Kümbet ve türbelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Kümbet-Türbe Adı			**II. Şerefhan Türbesi (Kümbet)**	**Şerefiye Külliyesi Türbesi (IV. Şerefhan Türbesi) (Kümbet)**	**Memi Dede Kümbeti**	**Şeyh Tahiri Kürdi Türbesi (Kümbet)**
Kimlik bilgileri	Mahallesi		Taş	Müştakbaba	Müştakbaba	Zeydan
	Ada/ Parsel		10/3	103/67	472/3	492/18
	Yapım Tarihi		15.yy. ilk yarısı (Ö:1421 M)	16.yy. 1533 M (940 H)	16.yy. 1572M (980 H)	17.yy- 1664 M (1075 H)
	Mülkiyet		Şerefiye Vakfı	Şerefiye Vakfı	VGM	Bitlis Belediyesi
	Sınıf	Dini	-	-	✓	✓
		İdareci	✓	✓	-	-
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri		Türbe	Türbe	Türbe	Türbe
	Günümüzdeki İşlevi		Türbe	Türbe	Türbe	Türbe
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı		 (2021)	 (2022)	 (2024)	 (2020)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler		-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler		-	-	-	-Girişine camekânlı bölüm eklenmesi
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi					
	Cepheye Göre Kat Farklılığı		–	–	✓	✓

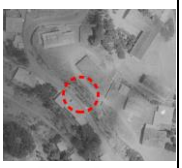
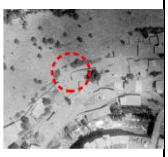
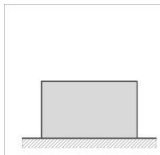
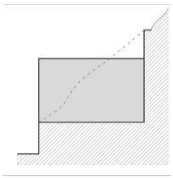
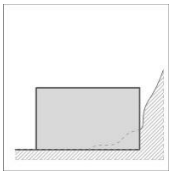
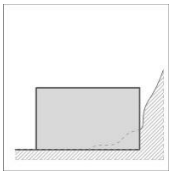
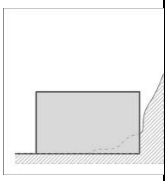
Tablo 3.46: Kümbet ve türbelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Kümbet-Türbe Adı			**Nuh Baba Türbesi ((Kümbet)**	**Said Serefhan Haziresi (Hunan Türbesi) (Kümbet)**	**Molla İbrahim Türbesi (Şeyh Hacı Hasan Türbesi) (Kümbet)**	**Ziyaeddin Han Türbesi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi		Hersan	Hersan	İnönü	Taş
	Ada/ Parsel		262/21	262/6	138/6	10/3
	Yapım Tarihi		18.yy. 1701 M (1112 H)	18.yy1723 M (1136 H)	18.yy. 1781 M (1196 H)	14-15.yy (Ö:1394)
	Mülkiyet		Şerefiye Vakfı	Şerefiye Vakfı	VGM	Şerefiye Vakfı
	Sınıf	Dini	-	-	✓	-
		İdari	✓	✓	-	✓
İşlev bilgisi	Eski İşlevleri		Türbe	Türbe	Türbe	Türbe
	Günümüzdeki İşlevi		Türbe	Türbe	Türbe	Türbe
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı		 (2020)	 (2020)	 (2020)	 (2020)
Dönemsel değişiklik	Dönem Ekleri ve Müdahaleler		-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler		-Metal giriş kapısı takılması	-Metal giriş kapısı eklenmesi	Metal giriş kapısı eklenmesi -Zemin ve duvarların seramik kaplanması	-2005 yılında restorasyonu yapılmıştır
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi					
	Cepheye Göre Kat Farklılığı		–	✓	✓	–

Tablo 3.47: Kümbet ve türbelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Kümbet-Türbe Adı			**Şeyh Hasan Şirvani Hoca Zaviye ve Türbesi (Kümbet)**	**Cennet Çukurundaki Türbe I (Kümbet)**	**Küfrevi Türbesi**	**Üç Bacılar Türbesi**	**Şeyhbaba Türbesi (Çıplakbaba Türbesi)**
Kimlik bilgileri	Mahallesi		Hersan	İnönü	İnönü	Taş	Gazibey
	Ada/ Parsel		551/68	139/5	155/2	10/3	81/25
	Yapım Tarihi		1823 M (1238 H)	Bilinmiyor	1898M(1316 H)	15.yy	M1803-04 (1218 H)
	Mülkiyet		Şahıs	Bitlis Belediyesi	Şahıs	Şerefiye Vakfı	Şahıs
	Sınıf	Dini	✓	✓	✓	-	✓
		İdari	-	-	-	✓	-
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri		Türbe	Türbe	Türbe	Türbe	Türbe
	Günümüzdeki İşlevi		Türbe	Türbe	Türbe	Türbe	Türbe
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı						
	2024 Hava Fotoğrafı						
	Yapı Fotoğrafı		 (2021)	 (2020)	 (2020)	 (2021)	 (2020)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler		-Çilehane hücrelerine defin yapılması	-	-	-	-Doğu bölümündeki giriş kapısı ve türbe penceresinin kapatılması
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler		-Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması	-Çimento esaslı harç ile sıva yapılması	-İç mekânın çimento esaslı harç ile sıva yapılması ve boyanması	-2005 yılında restorasyonu yapılmıştır	-Giriş kapısı çevresi, pencere türbe iç mekânının seramik kaplanması -Zaviye bölümünün damı betonarmeye dönüştürülmesi -Damda trapez kenet sac kırma çatı yapılması
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi						
	Cepheye Göre Kat Farklılığı		✓	✓	–	–	✓

Tablo 3.48: Kümbet ve türbelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Kümbet-Türbe Adı			**Veli Şemsettin Türbesi**	**Hacı Yusuf Türbesi**	**Şems-i Bitlisi Türbesi**	**Cennet Çukurundaki Türbe II**	**Karababa Türbesi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi		Taş	Taş	İnönü	İnönü	Müştakbaba
	Ada/ Parsel		10/3	11/7	139/5	139/5	453/29
	Yapım Tarihi		15. yy (cülus 1421 M)	19. yy	18.yy. 1765 M	Bilinmiyor	Bilinmiyor
	Mülkiyet		Şerefiye Vakfı	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	VGM
	Sınıf	Dini	-	✓	✓	✓	✓
		İdari	✓	-	-	-	-
İşlev bilgi	Eski İşlevleri		Türbe	Türbe	Türbe	Türbe	Türbe
	Günümüzdeki İşlevi		Türbe	Türbe	Türbe	Türbe	Türbe
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı						
	2024 Hava Fotoğrafı						
	Yapı Fotoğrafı		 (2020)	 (2020)	 (2020)	 (2020)	 (2021)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler		-Eyvana, çilehane hücrelerinin olduğu bölüme zamanla definler gerçekleştirilmesi -Kuzey bölümdeki mekânların yok olması	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler		-	-Ziyaretgah bölümünün çimento esaslı harç ile sıvanması	-İç mekân zeminin seramik kaplanması, duvar ve tavanın PVC kaplanması	-	-Betonarme dam yapılması
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi						
	Cepheye Göre Kat Farklılığı		–	✓	✓	✓	✓

Tablo 3.49: Kümbet ve türbelere ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Adı			II. Şerefhan Türbesi (Kümbet)	Şerefiye Külliyesi Türbesi (IV. Şerefhan Türbesi) (Kümbet)	Memi Dede Kümbeti	Şeyh Tahiri Kürdi Türbesi (Kümbet)	Nuh Baba Türbesi (Kümbet)	Said Serefhan Haziresi (Hunan Türbesi) (Kümbet)
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	**Gövde Biçimi**	Kare Prizma	✓	✓	-	-	-	✓
		Dikdörtgen Prizma	-	-	-	-	✓	-
		Sekizgen Prizma	-	-	-	-	-	-
		Onikigen Prizma	-	-	✓	✓	-	-
		Atipik	-	-	-	-	-	-
	İç Mekân Planı	Kare	✓	✓	-	-	-	✓
		Dikdörtgen	-	-	-	-	✓	-
		Dairesel	-	-	✓	✓	-	-
		Atipik	-	-	-	-	-	-
	Cenazelik Katı (Mumyalık)		-	-	✓	-	-	-
	Türbe Girişi	Kuzey	✓	-	-	-	✓	-
		Doğu	-	-	✓	-	-	✓
		Güney	-	-	-	-	-	-
		Batı	-	✓	-	✓	-	-
Taşıyıcı sistem	**Tambur**	Sekizgen Prizma	✓	✓	-	-	✓	✓
		Onikigen Prizma	-	-	✓	✓	-	-
		Silindirik	-	-	-	-	-	-
	Örtü Sistemi	Kubbe	✓	✓	✓	✓	✓	✓
		Beşik Tonoz	-	-	-	-	-	-
		Sivri Beşik Tonoz	-	-	-	-	-	-
		Aynalı Tonoz	-	-	-	-	-	-
		Çapraz Tonoz	-	-	-	-	-	-
		Tekne Tonoz	-	-	-	-	-	-
		Düz Betonarme Dam	-	-	-	-	-	-
	Örtü Biçimlenişi	Kare Piramit	-	-	-	-	-	-
		Sekizgen Piramit	✓	✓	-	-	✓	✓
		Onikigen Piramit	-	-	✓	✓	-	-
		Klasik Kubbe	-	-	-	-	-	-
		Düz Toprak Dam	-	-	-	-	-	-
		Düz Betonarme Dam	-	-	-	-	-	-

Tablo 3.50: Kümbet ve türbelere ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Adı			Molla İbrahim Türbesi (Şeyh Hacı Hasan Türbesi) (Kümbet)	Ziyaeddin Han Türbesi (Kümbet)	Şeyh Hasan Şirvani Hoca Zaviye ve Türbesi (Kümbet)	Cennet Çukurundaki Türbe I (Kümbet)	Küfrevi Türbesi	Üç Bacılar Türbesi
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	**Gövde Biçimi**	Kare Prizma	✓	✓	✓	-	-	-
		Dikdörtgen Prizma	-	-	-	✓	-	✓
		Sekizgen Prizma	-	-	-	-	✓	-
		Onikigen Prizma	-	-	-	-	-	-
		Atipik	-	-	-	-	-	-
	İç Mekân Planı	Kare	✓	✓	✓	-	-	-
		Dikdörtgen	-	-	-	✓	-	✓
		Dairesel	-	-	-	-	✓	-
		Atipik	-	-	-	-	-	-
	Cenazelik Katı (Mumyalık)		-	-	-	-	-	-
	Türbe Girişi	Kuzey	-	✓	✓	-	-	✓
		Doğu	-	-	-	-	✓	✓
		Güney	✓	-	-	-	-	✓
		Batı	-	-	-	✓	-	✓
Taşıyıcı sistem	**Tambur**	Sekizgen Prizma	✓	-	-	-	-	-
		Onikigen Prizma	-	-	-	-	-	-
		Silindirik	-	-	-	-	✓	-
	Örtü Sistemi	Kubbe	✓	-	-	-	✓	-
		Beşik Tonoz	-	-	-	-	-	-
		Sivri Tonoz	-	-	-	-	-	✓
		Aynalı Tonoz	-	✓	-	-	-	-
		Çapraz Tonoz	-	-	✓	-	-	-
		Tekne Tonoz	-	-	-	✓	-	-
		Düz Betonarme Dam	-	-	-	-	-	-
	Örtü Biçimlenişi	Kare Piramit	-	-	✓	✓	-	-
		Sekizgen Piramit	✓	-	-	-	-	-
		Onikigen Piramit	-	-	-	-	-	-
		Klasik Kubbe	-	-	-	-	✓	-
		Düz Toprak Dam	-	✓	-	-	-	✓
		Düz Betonarme Dam	-	-	-	-	-	-

Tablo 3.51: Kümbet ve türbelere ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Adı			Şeyhbaba Türbesi (Çıplakbaba Türbesi)	Veli Şemsettin Türbesi	Hacı Yusuf Türbesi	Şems-i Bitlisi Türbesi	Cennet Çukurundaki Türbe II	Karababa Türbesi
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	**Gövde Biçimi**	Kare Prizma	✓	✓	-	-	-	-
		Dikdörtgen Prizma	-	-	-	✓	✓	-
		Sekizgen Prizma	-	-	-	-	-	-
		Onikigen Prizma	-	-	-	-	-	-
		Atipik	-	-	✓	-	-	✓
	İç Mekân Planı	Kare	✓	✓	-	-	-	-
		Dikdörtgen	-	-	✓	✓	✓	-
		Dairesel	-	-	-	-	-	-
		Atipik	-	-	-	-	-	✓
	Cenazelik Katı (Mumyalık)		-	-	-	-	-	-
	Türbe Girişi	Kuzey	✓	-	-	-	-	-
		Doğu	-	✓	-	-	-	-
		Güney	-	-	✓	✓	-	-
		Batı	-	-	-	-	✓	✓
Taşıyıcı Sitem	**Tambur**	Sekizgen Prizma	-	-	-	-	-	-
		Onikigen Prizma	-	-	-	-	-	-
		Silindirik	-	-	-	-	-	-
	Örtü Sistemi	Kubbe	✓	-	-	-	-	-
		Beşik Tonoz	-	-	✓	✓	-	-
		Sivri Beşik Tonoz	-	-	-	-	✓	-
		Aynalı Tonoz	-	✓	-	-	-	-
		Çapraz Tonoz	-	-	-	-	-	-
		Tekne Tonoz	-	-	-	-	-	-
		Düz Betonarme Dam	-	-	-	-	-	✓
	Örtü Biçimlenişi	Kare Piramit	-	-	-	-	-	-
		Sekizgen Piramit	-	-	-	-	-	-
		Onikigen Piramit	-	-	-	-	-	-
		Klasik Kubbe	-	-	-	-	-	-
		Düz Toprak Dam	✓	✓	✓	-	✓	-
		Düz Betonarme Dam	-	-	-	✓	-	✓

Türbeler genellikle cami, mescit ya da mezarlıkların içinde inşa edilmiştir. Ancak, bağımsız bir şekilde inşa edilen türbelerin çevresinde de zamanla mevcut alanın imkanları dahilinde bir hazire meydana gelmiştir. Gökmeydan'daki İhlasiye

Medresesi'nin bulunduğu alanda, Şerefhan Beyliği yöneticilerine ait II. Şerefhan, Ziyaeddin Han, Üç Bacılar ve Veli Şemsettin türbeleri yer almaktadır. Şerefname'de kompleksin bir zaviye etrafında inşa edildiği belirtilmektedir. Bu bağlamda incelendiğinde, komplekste yer alan Veli Şemsettin Türbesi'ndeki eyvan ve hücre birimleri ile yapının arka kısmında yer alan yarım merdiven ve payanda uzantıları, yapının zaviye işlevine sahip olduğunu destekleyen mimari öğelerdir **[Şerefhan, 1975]**. Şeyh Hasan Şirvani Hoca Zaviye ve Türbesi, Küfrevi ve Şeyhbaba türbeleri de zaviye içinde bulunan diğer mezar yapılarıdır. Bu yapılarda toplu eğitim ya da ibadet ritüelleri gerçekleştirilmezken, zamanla ilgili bölümlere de yeni definler yapılmıştır.

Şeyh Tahir-i Kürdi, Şems-i Bitlisi, Karababa Türbesi ve Cennet Çukurundaki Türbeler, mezarlık alanlarına inşa edilen kümbet-türbe yapılarıdır. Hacı Yusuf Türbesi'nde ziyaretgâh yapısının bitişiğinde yer alan avluda defin yapılmış; zamanla, avlular ile türbenin çevresindeki sınırlı alanlar da defin amaçlı kullanılarak hazire işlevi kazanmıştır. IV. Şerefhan Türbesi, Memi Dede Kümbeti, Nuh Baba, Said Şerefhan ve Molla İbrahim Türbesi cami veya mescitlerin bitişiğinde ya da avlularında bağımsız yapılar olarak inşa edilmiştir

Kitabelerden, şahidelerden, idarecilerin hükümdarlık dönemlerine ilişkin verilerden yola çıkılarak ildeki kümbet ve türbe yapılarının inşa tarihlerinin 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar uzandığı tespit edilmiştir. Yapım tarihi bilinmeyen üç türbenin içindeki şahideler incelendiğinde, bu yapıların 19. yüzyıla ait olabileceği düşünülmektedir. Ancak türbelerde farklı dönemlerde defin işlemleri gerçekleştirildiğinden, mevcut şahidelerden yapının kesin yapım tarihini belirlemek mümkün olmamaktadır.

İdareci sınıfa ait mezar yapıları, genellikle bu kişilerin varisleri tarafından kurulan özel vakıfların mülkiyetinde bulunmaktadır. VGM mülkiyetindekiler cami veya mescit gibi dini yapıların bitişiğinde ya da bu yapıların hazirelerinde konumlanmaktadır. Mezarlık alanları içinde yer alanlar ise Bitlis Belediyesi mülkiyetindedir. Bu kapsamda, Şemsi Bitlisi Türbesi de aynı adı taşıyan mezarlık içinde yer almakta olup resmi olarak Bitlis Belediyesi mülkiyetinde olsa da aile bireyleri tarafından sahiplenilerek korunmaktadır. Şahıs mülkiyetinde olanlar ise çoğunlukla 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş mezar yapılarıdır.

Kümbet ve türbeler dini şahsiyetlere ve idareci sınıfa ait olmak üzere iki gruptur. İdareci sınıfa ait olanlar 13-17. yüzyıllar arasında Bitlis'te hüküm süren, Osmanlı egemenliği döneminde de nüfuzlarıyla etkinlikleri devam eden Şerefhanlar Beyliği yöneticileri ve ailelerine aittir.

İslam geleneğinde, cenazeler yüzü Kabe'ye dönük ve sağ yanı üzerine yatırılarak defnedilir. Bitlis ili, Mekke'nin kuzeyinde yer aldığından, defin işlemleri genellikle doğu-batı doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda, yapı girişlerinde özel bir yön tercihi olup olmadığı incelendiğinde, girişlerde böyle bir hassasiyetin bulunmadığı gözlemlenmiştir. Genellikle topografik koşullara ya da bulundukları yapıya göre belirlenmiştir. Baldaken tarzda inşa edilen Üç Bacılar Türbesi'nde ise tanımlanmış bir giriş bulunmamaktadır.

Bitlis ilindeki kümbet ve türbelerden Memi Dede Türbesi iki katlıdır. Zaviye içinde inşa edilen Şeyhbaba ve Şeyh Hasan Şirvani türbeleri iki katlı olmakla beraber, kat sayısı eski işlevlerinden kaynaklıdır.

Mezar yapıları mimari olarak dış gövde biçimlerine ve iç mekân plan şemalarına göre sınıflandırılabilmektedir. Bu ayrım, yapıların plan-kütle ilişkisinin değerlendirilmesinde önem arz etmektedir. Bitlis örneğinde bazı türbeler dıştan çokgen prizmatik bir gövdeye sahipken, iç planları kare veya dairesel olarak düzenlenebilmektedir. Bu nedenle, türbelerin analizinde gövde biçimi ile iç mekân planı arasındaki farklar açıkça ortaya konmuştur.

Kümbet ve türbelerde gövdenin oluşturduğu geometrik form genel hatlarıyla kübik ve çokgen prizmatik kütleler olarak sınıflandırılabilmektedir. Bitlis örnekleminde gözlemlenen çeşitlilik nedeniyle prizmanın formu esas alınarak daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kare prizma, dikdörtgen prizma, sekizgen prizma, onikigen prizma gibi düzenli plan formlarının yanı sıra, yapının konumlandığı arazi koşulları ya da bitişik olduğu yapılara bağlı olarak şekillenen ve atipik olarak tanımlanan beş temel gövde tipi tespit edilmiştir.

Memi Dede Kümbeti ve Şeyh Tahiri Kürdi Türbesi'nde dış kısımda onikigen prizma, ancak iç mekânda gövdesi dairesel bir plana sahiptir ve formu silindiriktir. Benzer şekilde Küfrevi Türbesi sekizgen prizma iken iç mekânı daireseldir. Bitlis il merkezindeki 16 mezar yapısının iç mekân plan örgütlemesinde 3 dairesel plan, 8 kare plan ve 6 dikdörtgen plan ve 1 atipik plan şeması söz konusudur. IV. Şerefhan Türbesi,

güney bölümündeki eyvan nişi nedeniyle dikdörtgen planlı gibi görünse de kubbenin kapladığı alan dikkate alındığında kare planlı olarak sınıflandırılmıştır. Zaviye olduğu düşünülen Veli Şemseddin Türbesi ise eyvan ve hücrelere bölünmüş olmasına rağmen genel plan şeması itibarıyla kare planlı gruba dahil edilmiştir **(Ek-F)**.

Kümbet tarzında inşa edilen mezar yapılarında örtü sistemi genellikle kubbe şeklindedir. Ziyaettin Han Türbesi yarım veya gövdesi yıkılmış olarak kabul edilerek kümbet sınıfına dahil edilmiştir. Mevcut örtü sistemi aynalı tonoz olup bu oturtmalık örtüsü olarak kabul edilmiştir. Kümbet grubuna dahil edilenlerden Şeyh Hacı Hasan Şirvani Türbesi'nin çapraz tonoz, Cennet Çukurundaki Türbe I'in ise tekne tonozdur. Türbelerde Şeyhbaba Türbesi örtü sisteminde kubbe kullanılmıştır. Diğer türbelerde tonozun farklı türleri tercih edilmiştir **(Şekil 3.84)**.

Şekil 3.84: İç örtü tipleri a) Kubbe (Molla İbrahim Türbesi) (2020) b) Sivri beşik tonoz (Memi Dede Mescidi Haziresi) (2020) c) Beşik tonoz (Feyzullah Ensari Türbesi) (2020) d) Aynalı tonoz (Ziyaeddin Han Türbesi) (2021) e) Tekne tonoz (Cennet Çukurundaki Türbe I) (2020) f) Çapraz tonoz (Şeyh Hasan Şirvani Hoca Zaviye ve Türbesi) 2020).

Üst örtü biçimlenişi prizmatik, klasik kubbe ve düz dam şeklindedir. Formu gövde ve tamburun şekli belirlemektedir. Onikigen gövdeli Memi Dede Kümbeti ve Şeyh Tahir-i Kürdi Türbesi'nde, üst örtü dışarıdan bakıldığında gövde ile aynı formu korumaktadır. Tambur prizmatik gövde formuyla aynıdır. Ancak II. Şerefhan ve Nuh Baba Türbesi'nde kare planlı gövde üzerine sekizgen tambur inşa edilmiş ve yüksek tutulmuştur. Bu form üst örtüde sekizgen piramide evirilmiştir. Küfrevi Türbesi'nde ise sekizgen gövde üzerine dairesel formda tambur oturtulmuştur. Bunun üzerine klasik kubbe eklenmiştir **(Şekil 3.85, Şekil 3.86)**.

Şekil 3.85: Kümbetlerde kullanılan tambur tipleri a) Silindirik Tambur (Küfrevi Türbesi) (2020) b) Prizmatik tambur (Nuh Baba Türbesi) (2020).

Şekil 3.86: Kümbetlerde üst örtü tipi örnekleri a) Onikigen piramit (Memi Dede Türbesi) (2020) b) Sekizgen Piramit (IV. Şerefhan Türbesi) (2022) c) Kare piramit (Cennet Çukurundaki Türbe I) (2020) d) Kubbe (Şeyh Fethullahî Verkanisi Türbesi) (2020) e) Düz-toprak dam (Üç Bacılar Türbesi) (2021).

Yedisi cami, biri tescilli konut avlusunda olmak üzere toplam sekiz hazire bulunmaktadır. İki katlı Alemdar, Ayn-el Berid ve Şeyh Hasan Camileri'nin alt katlarında; tek katlı Dört Sandık, Memi Dede ve Seyyid İbrahim mescitlerinin bitişiklerinde hazireler yer almaktadır. Şeyh Garip Zaviyesi, Sultaniye Camisi'nin alt katında olup Şeyh Garib'in türbesi ve zamanla yapılan ek definlerle hazire niteliğine bürünmüştür. Tescilli geleneksel bir evin avlusunda yer alan Şeyh Fethullahi Verkanisi Türbesi avlu içindedir, ziyaretgahı mevcuttur. Avlu içine ve çevresine zamanla definler yapılmıştır **(Şekil 3.87)**.

Şekil 3.87: İl merkezinde yer alan hazireler a) Feyzullah-i Ensari Hz.Türbesi (2020) b) Dört Sandık Türbesi (2020) c) Memi Dede Mescidi Haziresi (2020) d) Şeyh Garip Türbe ve Zaviyesi (2020) e) Ayn-el Berid Cami Türbesi (2020) f) Şeyh Hasan Cami Haziresi (2020) g) Seyyid İbrahim Mescidi (2020) h) Şeyh Fethullahî Verkanisi (2020).

Mezar yapılarının şifa beklentisi nedeniyle inanç kültürü ve folklorik yönleri de mevcuttur **[Önkal,2009]**. **Yıldırım [2004],** Anadolu'ya yapılan göçler neticesinde Orta Asya'dan getirilen inançlar ile mevcut ilkel dinlerden kalan inanç izlerinden müteşekkil bir ziyaret ritüeli oluşturulduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda türbe ziyaretleri; hastalıklara şifa aramak, çocuk sahibi olma arzusu, aile içi sorunlara çözüm dilemek veya çeşitli kişisel isteklerde bulunmak gibi amaçlarla gerçekleştirilen, kuşaktan kuşağa aktarılan uygulamalardır. Bu ritüeller, UNESCO tarafından tanımlanan somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilebilecek nitelikte olup, toplumun manevi değerlerini yansıtan kültürel pratiklerdir.

3.3.1.9 Su Yapıları

Bitlis il merkezindeki su yapıları, geleneksel kentsel altyapının vazgeçilmez bileşenleri olarak farklı mimari türlerde inşa edilmiştir. Bunlar arasında kamusal temizlik ve sosyal etkileşim işleviyle öne çıkan hamamlar, ulaşım altyapısıyla bütünleşik köprüler ve kamusal ve özel kullanımdaki çeşmeleri yer almaktadır. Bu bölümde, söz konusu yapıların işlevsel çeşitlilikleri ve morfolojik özellikleri doğrultusunda bir değerlendirme sunulmuştur.

Hamamlar: Hamamların kökeni, arınma ve temizlik temelli erken dönem pratiklere uzanır. Roma'da gelişmiş ısıtma ve plan şemalarıyla öne çıkan hamamlar, İslam kültüründe ibadet öncesi temizlikle anlam kazanmış; Selçuklu Osmanlı'da ise işlevsel ve estetik bir kamusal yapı tipine dönüşmüştür. Hamamlar işlevlerine, kullanıcılarına ve sıcaklık formlarına göre sınıflandırılabilmektedir **[Yegül, 2007; Eyice, 1997; Ertuğrul, 2009]**:

İşlevlerine göre: Özel (saray, kışla, konak, okul, hastane) ve genel (halk, çarşı) hamamlar.

Kullanıcılarına göre: Tekli (günlük kullanım saatleri ile kadın-erkek değişimli) ve çifte (kadın-erkeklere has ayrı bölümler) hamamlar.

Sıcaklık formlarına göre:

- Haçvari sıcaklık (Dört eyvanlı-köşe hücreli)
- Yıldızvari sıcaklık
- Kare sıcaklık (Etrafında sıralanan halvet-hücreli)
- Çok kubbeli sıcaklıklı
- Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı (Çift halvetli)
- Ilıklık-sıcaklık-halvetin eş odalar halinde hamamlar şeklinde sınıflandırılabilmektedir.

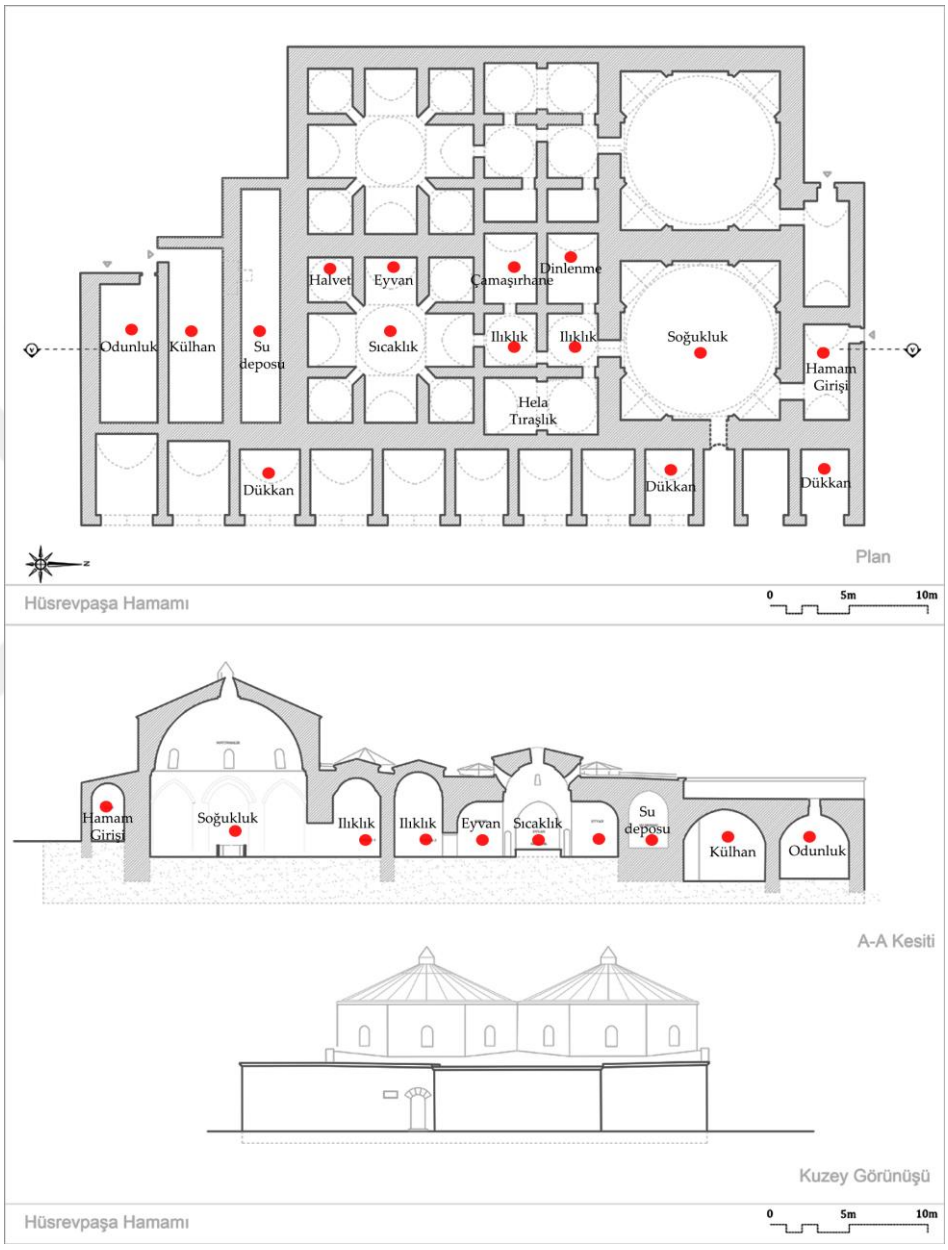
Hamam büyüklüğü ve kullanım amacına bağlı olarak bazı mekânlar bulunmamakla beraber ideal hamam mekân kurgusunda yer alan mekânlar şu şekilde sıralanabilir:

Soyunmalık (Camekân-soğukluk): Kullanıcıların girişte soyunup hazırlandıkları mekân. Genellikle geniş bir kubbe ile örtülüdür. Isıtma kaygısı daha az olduğu için nispeten daha aydınlık bir mekân olabilmektedir. Kubbede fil gözü açıklıklarının yanı sıra aydınlatma feneri bulundurabilmektedir. Kubbesi genelde bir kasnak üzerinde ve daha yüksek olmaktadır. Dinlenme amaçlı kullanılan mekânda şadırvan bulundurabilmektedir.

Ilıklık: Vücut sıcaklığının dengelendiği ara mekân. Dinlenme ve geçiş bölümü olarak işlev görür. Hela genelde bu bölümle ilişkili olmaktadır.

Sıcaklık: Yıkanma ve terleme işleminin gerçekleştiği ana bölüm. Göbek taşı bu alanda bulunur. Eyvan ve halvetler bu mekân kurgusu içinde yer alır.

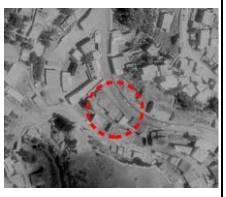
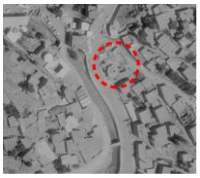
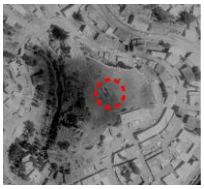
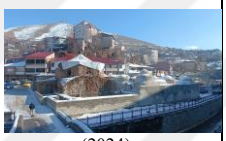
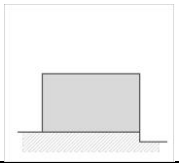
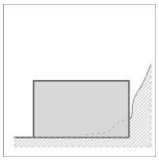
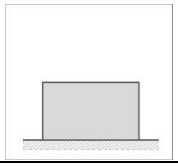
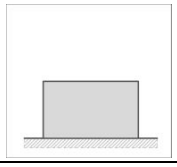
Külhan: Hamamın ısıtma sistemi ve suyun ısıtıldığı bölüm. Su deposu ve sıcaklık ile mekânsal ilişki içindedir **[Önge, 1995; Eyice, 1997]**. Bitlis ilindeki hamamların plan krokileri **Ek-F**'de verilmiştir. Bu kurguya göre hamamdaki bölümler Hüsrevpaşa Hamamı örneği üzerinden gösterilmiştir **(Şekil 3.88)**.

Şekil 3.88: Bitlis VBM [2025] arşivinden düzenlenen Hüsrevpaşa Hamamı mekân kurgusu.

İl merkezinde bağımsız tescilli üç hamam mevcuttur. El Aman Hanı bünyesinde yukarıda sözü edilen özelliklere sahip tam teşekküllü bir hamam bulunmaktadır. Hamamlara ait tanımlayıcı ve tipolojik özellikler **Tablo 3.52** ve **Tablo 3.53**'te gösterilmiştir. Kent içindeki konumları **Ek-E**'de verilmiştir.

Tablo 3.52: Hamamlara ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri.

Hamam Adı		**Hüsrev Paşa Hamamı**	**Şerefiye Han Hamamı**	**Bitlis Kalesi (Sinan Bey) Hamamı**	**El Aman Hanı Hamamı**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Gazibey	Devrim	Gazibey	Beşminare
	Ada/ Parsel	97/2	168/2	112/108	839/1
	Yapım Tarihi	H979(M1571)	H935(M1529)	1534-1540	XVI.yy
	Mülkiyet	VGM	Şerefiye Vakfı	Maliye Hazinesi	VGM.
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Çifte Hamam (Genel-Çarşı Hamamı)	Hamam (Genel-Çarşı Hamamı)	Hamam (Özel-Saray Hamamı)	Hamam (Özel-Han Hamam)
	Günümüzdeki İşlevi	-(Hamam, Müze ve Kafe olarak yeniden işlevlendirme)	Hamam	-	- (Ticari işletme olarak yeniden işlevlendirme)
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı				
	2024 Hava Fotoğrafı				
	Yapı Fotoğrafı	 (2024)	 (2022)	 (2021)	 (2021)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-Kadınlar bölümünün yıktırılarak ticarethaneye dönüştürülmesi -Hamama ait dükkânların yıktırılması	-Kadınlara ait girişin kapatılması	-	-Güney girişinin kapatılması
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-	-Üst örtü ve kubbelerin beton ile kaplanması	-Ilıklık ve sıcaklık bölümünün üzerine koruma çatısının yapılması	-
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi				
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	–	✓	–	–

Tablo 3.53: Hamamlara ait tipolojik analiz tablosu.

Medrese Adı			**Hüsrev Paşa Hamamı**	**Şerefiye Han Hamamı**	**Bitlis Kalesi (Sinan Bey) Hamamı**	**El Aman Hamı Hamamı**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Kullanım Türü	Çifte Hamam	✓	-	-	-
		Tekli Hamam	-	✓	✓	✓
	Soğukluk		✓	✓	✓	✓
	Ilıklık		✓	✓	✓	✓
	Hela-Tıraşlık		✓	✓	✓	✓
	Sıcaklık		Haçvari, Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip	Haçvari, Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip	Ortası Kubbeli, Enine Sıcaklıklı ve Çift Halvetli Tip	Kare Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip
	Eyvan		4	4	-	1
	Köşe Halveti		4	4	2	2
	Külhan		✓	✓	✓	✓
	Fener		✓	✓	✓	-
	Fil Gözü		✓	✓	✓	✓
	Şadırvan		✓	✓	✓	✓
Taşıyıcı sistem	Örtü Sistemi	Kubbe+ Tonoz	✓	✓	✓	✓
		Düz Dam+ Kubbe	✓	✓	✓	✓

Hüsrevpaşa Hamamı, çifte hamam tipinde inşa edilmiştir ve batı duvarı boyunca uzanan bir çarşıya sahiptir. Şerefiye Han Hamamı ise tekli hamam olup günümüzde yalnızca erkeklerin kullanımına açıktır. Kadınlara yönelik olarak batı duvarında sonradan açılan kapı ise günümüzde kapatılmış durumdadır.

Şerefiye Han Hamamı'nın soğukluk bölümünde, iki katlı olarak düzenlenmiş ahşap soyunmalık bulunmaktadır. Tez çalışması sürecinde restorasyona giren Hüsrevpaşa Hamamı'nda da restorasyon çalışmaları öncesinde benzer bir uygulama mevcuttu. İldeki tescilli dört hamamın tamamında, soğukluk bölümünde birer şadırvan yer almaktadır **(Şekil 3.89, Şekil 3.90)**.

Şekil 3.89: Hamamlarda soğukluk bölümü a) Hüsrevpaşa Hamamı (2020) b) Şerefiye Han Hamamı (2021).

Şekil 3.90: Soğukluk bölümünde şadırvan örnekleri a) Hüsrevpaşa Hamamı (2020) b) Şerefiye Han Hamamı (2022) c) Bitlis Kalesi (Sinanbey) Hamamı (2020) d) El Aman Hanı Hamamı (2020).

Tüm hamamlarda ılıklık, hela mevcuttur. Şerefiye Han Hamamı ve El Aman Hamamı'nda ılıklık bölümünde namazgah (mescid) nişi bulunmaktadır **(Şekil 3.91)**.

Şekil 3.91: Hamamlarda bulunan namazgah (mescid) nişi a) Şerefiye Han Hamamı (2021) b) El Aman Hanı Hamamı (2021).

Sıcaklık tiplerine göre hamamlar incelendiğinde, Hüsrevpaşa Hamamı ile Şerefiye Han Hamamı haçvari, dört eyvanlı ve köşe hücreli plana sahip klasik Osmanlı hamamlarıdır. Kale Hamamı, ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çift halvetli bir tip olarak; El Aman Hanı Hamamı ise kare sıcaklık mekânı etrafında sıralanan halvet hücreli bir tip olarak sınıflandırılabilmektedir **(Ek-F)**.

Şerefiye Han Hamamı'nda köşe halvetlerinden birine tek yönlü, diğerine ise iki yönlü eyvan eklenmiştir. Tek yönlü eyvanla bağlantılı olan halvetin içerisine mermerden

ayırıcı bölmeler yerleştirilmiştir **(Şekil 3.92)**. Kale Hamamı'nda ise halvet hücrelerinden birine tek yönlü eyvan eklenmiştir.

Şekil 3.92: Şerefiye Han Hamamı'nda hücrelerin içindeki eyvanlar.

Han Hamamı ve Hüsrevpaşa Hamamı'nda soğukluk bölümü, tromplar üzerine oturan kasnak ve onun üzerinde yer alan kubbe ile örtülmüştür. Kasnaklarda pencere açıklıkları bulunmakta olup, her iki yapının soğukluk mekânında üst bölümde birer aydınlatma feneri yer almaktadır. El Aman Hamamı'nda ise tromplardan doğrudan kubbeye geçilmekte ve aydınlatma feneri bulunmamaktadır.

Hamamlarda örtü biçimlenişi açısından, tonozla örtülen bölümlerin üstü düz damla sonlanmakta; kubbeli bölümlerde ise örtü sistemi kubbe olarak devam etmektedir. Kubbelerde, iç mekâna doğal ışık sağlayan fil gözü aydınlatma elemanları bulunmaktadır.

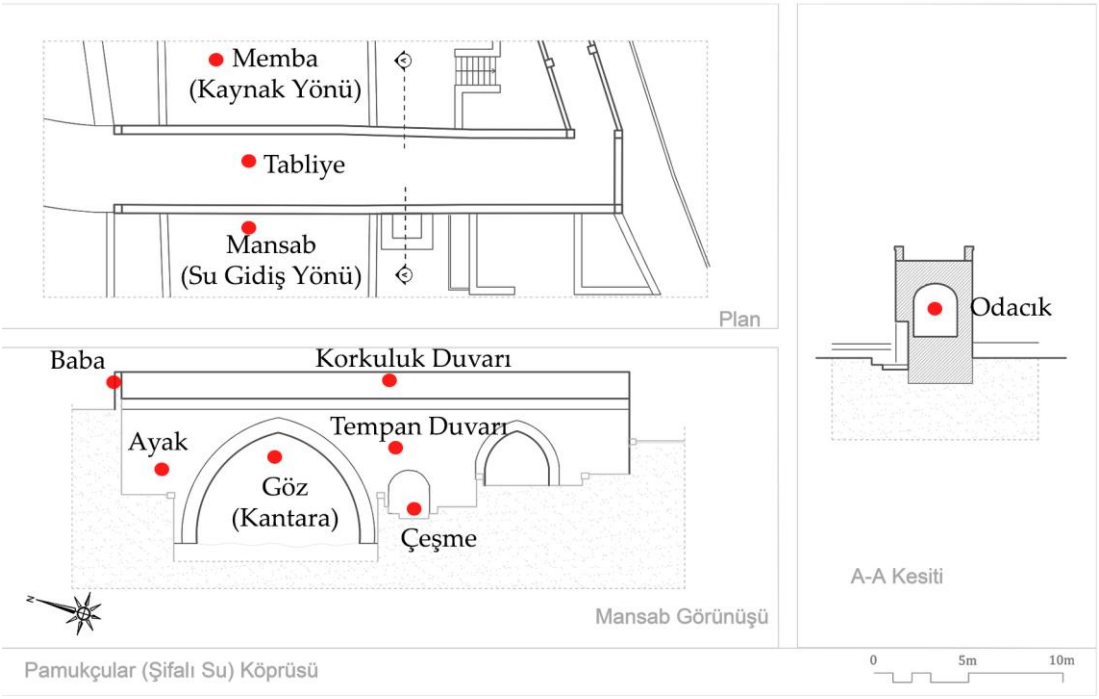
Köprüler: Köprüler, bulundukları bölgenin topografyası, akarsu rejimi ve ulaşım ihtiyaçlarına göre tasarlanan mühendislik yapılarıdır. Kemer açıklığı ve yükseklik gibi biçimsel kararlar; akarsu debisi, taşkın riski ve yapısal gereksinimlere bağlı olarak şekillenmektedir. Bazı köprüler düz bir tabana sahipken, eğimli kurgular genellikle yaka kotlarındaki farktan kaynaklanmaktadır. Eğim, karşılıklı yaka kotlarına uyum

sağlarken, orta açıklığın yükseltilmesiyle su geçişi ve taşkın güvenliği sağlanmaktadır. Eğimin azaltılması için kimi örneklerde yaka yönlerine uzatılabilmektedir **[Çulpan, 1975; Altınsapan, 2001]**.

Köprüleri sınıflandırmak adına farklı tipolojik unsurlar göz önünde bulundurulmuştur. **Çulpan [1978]**, **Tunç [1978]** ve **İlter [1978]**'e göre sınıflandırma göz önünde bulundurmuştur. Bu sınıflandırma:

- Boy kesitine göre köprüler (yatay-ufki düz köprüler, eğimli-hörgüçlü d hörgüçlü, hafif meyilli)
- Açıklık sayısına göre (tek gözlü, çok gözlü)
- Planına şemasına göre köprüler (tek doğrultulu, kırıklı, çok doğrultulu)
- Mekân bulundurmasına göre köprüler (odacıklı, odacık bulundurmayan)
- Kemer biçimlerine göre köprüler (yuvarlak, sivri)
- Payanda (selyaran, mahmuz) biçimlerine göre köprüler (üçgen, çokgen, Yuvarlak) şeklindedir.

Bu sınıflandırmaya göre köprü elemanları **Şekil 3.93**'teki **Van Karayolları Bölge Müdürlüğü (KBM) [2025]** arşivinden düzenlenen Pamukçular (Şifalı Su) Köprüsü üzerinden gösterilmiştir.

Şekil 3.93: Van KBM [2025] arşivinden düzenlenen Pamukçular (Şifalı Su) Köprüsü elemanları (plan, kesit, görünüş).

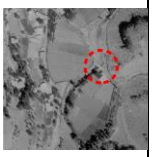
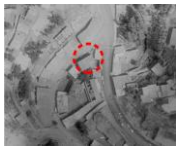
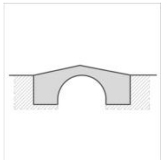
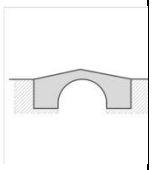
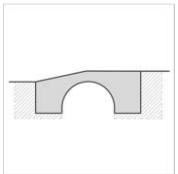
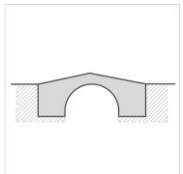
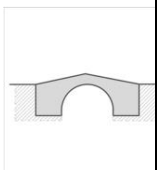
Bitlis il merkezinde tescilli 18 köprü bulunmaktadır. Dere ağının yoğunluğu, bu anlamda zengin bir kültürel mirasın oluşmasına katkı sağlamıştır. Tescilli köprülerin konumlandığı başlıca su yatakları Helizan (Jelikan), Hersan (Tabanözü), Rabat (Por), Mezre (Seferbey), Kömüs (Kösür, Kosrof, Hüsrev), Tıkılban (Takşut) dereleri ile bunların birleşerek oluşturduğu Bitlis Deresi'dir. Söz konusu dereler ve üzerlerindeki köprüler **Ek-E**'de harita üzerinde gösterilmiştir. Köprülerin yedisi dışında tamamı, Bitlis Kalesi ve çevresini kapsayan KAİP sınırları içerisinde yer almaktadır.

Tıkılban Deresi üzerindeki Kanlı Köprü, yakın zamanda inşa edilen alternatif betonarme köprü nedeniyle kullanım dışı kalmış ve harap duruma gelmiştir. Benzer bir alternatif köprü Sindiyan Köprüsü için de yapılmıştır. Kalealtı, Mermutlu ve Kışla köprülerinin tabliyeleri genişletilerek; Efsalağa Köprüsü'nün ise üzerine betonarme ekler inşa edilerek araç trafiğine uygun hale getirilerek bu amaçla kullanımları devam etmektedir. Şerefiye I, Şerefiye II ve Ulu Cami köprüleri de benzer şekilde betonarme eklerle dönüştürülmüş, ancak 2021 yılında gerçekleştirilen Dereüstü Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında bu eklerden arındırılmışlardır.

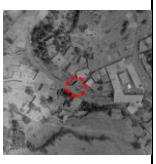
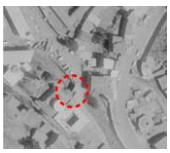
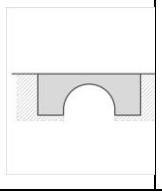
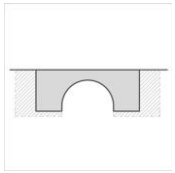
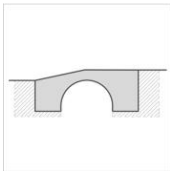
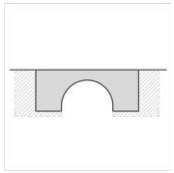
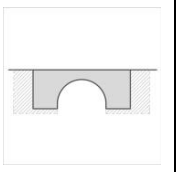
Aynı proje kapsamında Gazibey ve Pamukçular köprülerinin üzerindeki, Hatuniye, Çağlayan ve Paşa Hamamı köprülerinin bitişiğindeki yapılar kaldırılmış; köprüler sadece yaya kullanımına hizmet edecek şekilde onarılmıştır. Araç trafiğine en çok maruz kalan köprülerden biri olan Alemdar Köprüsü, 1970'li yıllarda NATO Yolu açılana kadar güneyden kente ulaşımın tek güzergahı olmakla beraber, günümüzde yayalaştırılmıştır.

Bitlis ilindeki köprülerin tanımlayıcı ve tipolojik özellikleri kemer tipi göz önünde bulundurularak yapılan sıraya göre **Tablo 3.54-Tablo 3.60**'te verilmiştir.

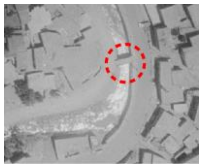
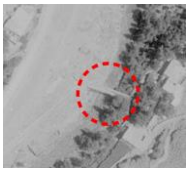
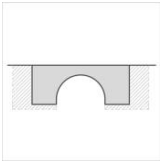
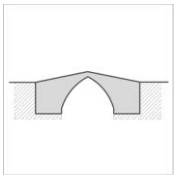
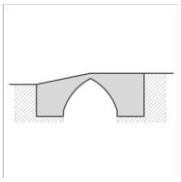
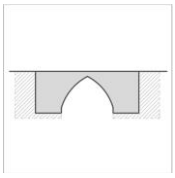
Tablo 3.54: Köprülere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Köprü Adı		**Paşa Hamamı Köprüsü**	**Hersan Köprüsü**	**Alemdar Köprüsü**	**Çağlayan (Menteşoğlu) Köprüsü**	**Sindiyan Köprüsü**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Gazibey	Hersan	Müştakbaba	Gazibey	8 Ağustos
	Ada/ Parsel	96-97/41-2 arası	276-361 ada arası	472/4 parssel bitişiği	96/36 parsel bitişiği	251-254 ada arası
	Yapım Tarihi					
	Mülkiyet	KGM	KGM	KGM	KGM	KGM
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü
	Günümüzdeki İşlevi	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı	 (2022)	 (2020)	 (2023)	 (2023)	 (2020)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Rabat Deresi üzerinde köprüye bitişik ticari yapı inşa edilmesi -Dere yatağının daraltılmasıyla köprü ayakların niş içinde bırakılması	-	-Köprü giriş ve çıkışlarına babalar konularak araç trafiğinden arındırılması	-Rabat Deresi üzerinde köprüye bitişik ticari yapı inşa edilmesi	-
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi					

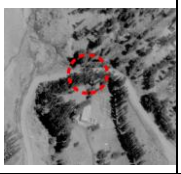
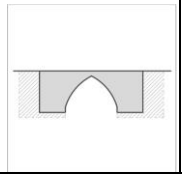
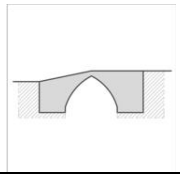
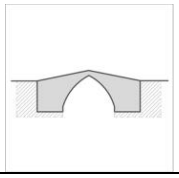
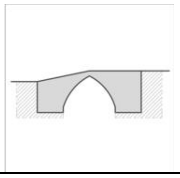
Tablo 3.55: Köprülere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Köprü Adı		**Kalealtı (Değirmen) Köprüsü**	**Mermutlu (Kömüs) Köprüsü**	**Şerefiye-I Köprüsü**	**Ulu Camii Köprüsü**	**Gazibey Köprüsü (Mumhane)**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Müştakbaba	Yükseliş	Gazibey	Gazibey	Gazibey
	Ada/ Parsel	103-112/1-106 parsel arası	283-285 ada arası	103 ada bitişiği	99 ada bitişiği	97-99 ada arası
	Yapım Tarihi					
	Mülkiyet	KGM	KGM	KGM	KGM	KGM
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü
	Günümüzdeki İşlevi	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı	 (2021)	 (2020)	 (2024)	 (2024)	 (2023)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	- Betonarme kirişlerle genişletilip araç trafiğine açılması	- Betonarme kirişlerle genişletilip araç trafiğine açılması	- Betonarme kirişlerle genişletilip araç trafiğine açılması	- Betonarme kirişlerle genişletilip araç trafiğine açılması	-Köprü üzerine yapı inşa edilmesi
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi					

Tablo 3.56: Köprülere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Köprü Adı		**Şerefiye-II Köprüsü**	**Hatuniye Köprüsü**	**Sapkor Köprüsü (Keşiş-Molla Değirmen)**	**Zırklı(Kelekom-Eski Hizan Yolu) Köprüsü**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Müştakbaba	Müştakbaba	Gazibey	8 Ağustos
	Ada/ Parsel	98-102 ada arası	518/1 bitişiği	28/63-81	225-243 ada arası
	Yapım Tarihi				
	Mülkiyet	KGM	KGM	KGM	KGM
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü
	Günümüzdeki İşlevi	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı				 (2008)
	2024 Hava Fotoğrafı				
	Yapı Fotoğrafı	 (2024)	 (2024)	 (2021)	 (2020)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	- Betonarme kirişlerle genişletilip araç trafiğine açılması	-	-	-
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi				

Tablo 3.57: Köprülere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Köprü Adı		**Kışla Köprüsü (Alay Köprüsü)**	**Efsal Ağa Köprüsü**	**Kanlı Köprü**	**Pamukçular (Şifalısu) Köprüsü**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Atatürk	Zeydan	Saray	Gazibey
	Ada/ Parsel	38-39 ada arası	512/11 parsel bitişiği	418/4 parsel bitişiği	98-100 ada arası
	Yapım Tarihi				
	Mülkiyet	KGM	KGM	KGM	KGM
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Köprü	Köprü	Köprü	Köprü- Nalbant-Depo
	Günümüzdeki İşlevi	Köprü	Köprü	-	Köprü
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı				
	2024 Hava Fotoğrafı				
	Yapı Fotoğrafı	 (2020)	 (2021)	 (2020)	 (2022)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	- Betonarme kirişlerle genişletilip araç trafiğine açılması	- Betonarme tabliye eklenerek araç trafiğinde kullanılması	-	-Güney yakasının alt kotta olmasından dolayı kuzey bölümüne rampa eklenmesi
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi				

Tablo 3.58: Köprülere ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Köprü Adı				**Paşa Hamamı Köprüsü**	**Hersan Köprüsü**	**Alemdar Köprüsü**	**Çağlayan (Menteşoğlu) Köprüsü**	**Sindiyan Köprüsü**	**Kalealtı (Değirmen) Köprüsü**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgu	Üzerinde Bulunduğu Akarsu			Kömüs	Hersan	Bitlis	Rabat	Helizan	Kömüs
	Açıklıklarına Göre	Tek Gözlü		✓	-	✓	✓	✓	✓
		Çok Gözlü		-	✓	-	-	-	-
	Boy Kesitine Göre	Yatay (Ufki)		-	-	✓	-	-	✓
		Eğimli (Hörgüçlü)	Doğrusal	✓	✓	-	-	✓	-
			Basamaklı	-	-	-	✓	-	-
	Planına Göre	Tek Doğrultulu		✓	-	-	✓	-	✓
		Çok Doğrultulu			✓	✓	-	✓	-
	Mahal Bulundurma			-	-	-	-	-	-
Taşıyıcı Sistem	Kemer Tipi		Yuvarlak	✓	✓	✓	✓	✓	✓
			Sivri	-	-	-	-	-	-
	Kademe (Tahfif Kemeri) Sayısı			1	1	1	1	1	1

Tablo 3.59: Köprülere ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

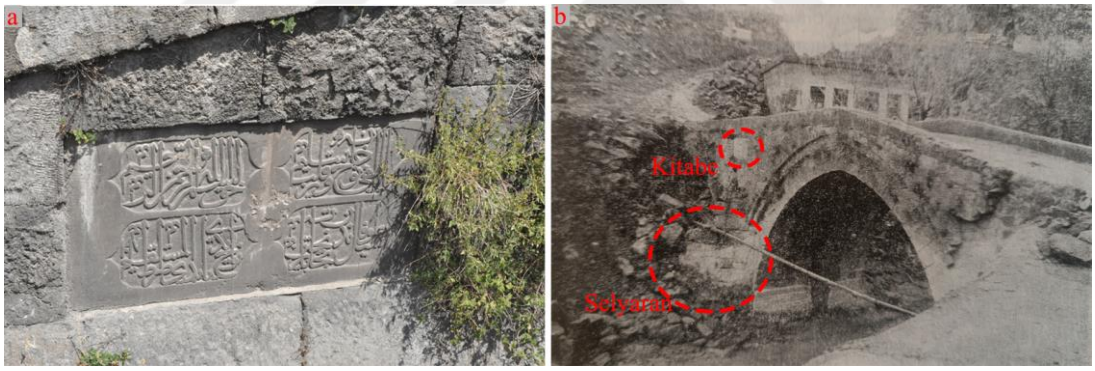
Köprü Adı				**Mermutlu (Kömüs) Köprüsü**	**Şerefiye-I Köprüsü**	**Ulu Camii Köprüsü**	**Gazibey Köprüsü (Mumhane)**	**Şerefiye-II Köprüsü**	**Hatuniye Köprüsü**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgu	Üzerinde Bulunduğu Akarsu			Kömüs	Kömüs	Rabat	Rabat	Rabat	Bitlis
	Açıklıklarına Göre	Tek Gözlü		✓	✓	✓	✓	✓	✓
		Çok Gözlü		-	-	-	-	-	-
	Boy Kesitine Göre	Yatay (Ufki)		-	-	✓	✓	-	-
		Eğimli (Hörgüçlü)	Doğrusal	✓	✓	-	-	✓	-
			Basamaklı	-	-	-	-	-	✓
	Planına Göre	Tek Doğrultulu		✓	✓	✓	✓	✓	✓
		Çok Doğrultulu		-	-	-	-	-	-
	Mahal Bulundurma			-	-	-	-	-	-
Taşıyıcı Sistem	Kemer Tipi		Yuvarlak	✓	✓	✓	✓	✓	-
			Sivri	-	-	-	-	-	✓
	Kademe (Tahfif Kemeri) Sayısı			-	1	1	1	1	2

Tablo 3.60: Köprülere ait tipolojik analiz tablosu **[Arkan, 2025]**.

Köprü Adı				**Sapkor Köprüsü (Keşiş-Molla Değirmen)**	**Zırklı(Kelekom-Eski Hizan Yolu) Köprüsü**	**Kışla Köprüsü (Alay Köprüsü)**	**Efsal Ağa Köprüsü**	**Kanlı Köprü**	**Pamukçular (Şifalısu) Köprüsü**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgu	Üzerinde Bulunduğu Akarsu			Rabat	Hersan	Mezre	Kömüs	Tıkılban	Rabat
	Açıklıklarına Göre	Tek Gözlü		-	✓	✓	-	✓	-
		Çok Gözlü		-	-	-	✓	-	✓
	Boy Kesitine Göre	Yatay (Ufki)		-	-	✓	-	-	-
		Eğimli (Hörgüçlü)	Doğrusal	-	✓	-	✓	✓	✓
			Basamaklı	✓	-	-	-	-	-
	Planına Göre	Tek Doğrultulu		✓	✓	✓	✓	✓	-
		Çok Doğrultulu		-	-	-	-	-	✓
	Mahal Bulundurma			-	-	-	-	-	✓
Taşıyıcı Sistem	Kemer Tipi		Yuvarlak	-	-	-	-	-	-
			Sivri	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	Kademe (Tahfif Kemeri) Sayısı			1	1	-	2	1	2

Köprülerin yapım tarihlerine ilişkin kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, dere yatağının doğal sınır kabul edildiği Bitlis yerleşiminde, sur içi ile sur dışı arasındaki ilişkiyi sağlamak üzere köprülerin tarihsel süreç boyunca sürekli var olduğu ve hasar gördükçe yenilendikleri düşünülmektedir. Şerefname'de Bitlis'te 21 köprünün 16 semti birbirine bağladığı belirtilmektedir. 16. yüzyılda kaleme alınan eserde, günümüzde de varlığını sürdüren Hatuniye (Hatun) Köprüsü'nden bahsedilmektedir **[Şerefhan, 1975]**.

Bitlis'te kitabesi günümüze ulaşan iki köprüden biri olan Hatuniye Köprüsü'nün kitabesinde H.1097 (M.1685-86) tarihi yer almaktadır. Bu tarih, büyük olasılıkla bir onarım faaliyetini yansıtmaktadır. Kitabesi bilinen diğer köprü ise Efsalağa Köprüsü'dür. Tunç (1978), artık mevcut olmayan kitabesinde H.1103 (M.1717-18) tarihinin yer aldığını belirtmekte ve bu köprünün günümüzdeki formuyla, tıpkı birçok Bitlis köprüsünde olduğu gibi, Şerefhanlar dönemine ait olduğunu ifade etmektedir **(Şekil 3.94) [Tunç, 1978]**.

Şekil 3.94: Kitabesi bulunan köprüler a) Hatuniye Köprüsü kitabesi (2021) b) Efsalağa Köprüsü **[Tunç, 1978]**.

Bitlis'teki tescilli köprülerden üçü iki gözlü olarak inşa edilmiştir. Bu örnekler arasında kent içindeki en nitelikli yapılardan biri olan Pamukçular (Şifalısu) Köprüsü, iki gözlü bir yapıya sahiptir. Açıklıklardan biri Rabat Deresi üzerinden geçerken, diğer açıklık kara üzerinde konumlanmakta ve doğu yönündeki odacığın girişi bu kısma açılmaktadır. İki gözlü köprülerden bir diğeri olan Efsal Ağa (Nuh Han, Kantara) Köprüsü'nde ise ikinci açıklık, Kömüs Deresi'nden Kalealtı'ndaki değirmene su taşıyan tali ark için inşa edilmiştir. Günümüzde memba yönünde köprüye eklenen betonarme yapı nedeniyle bu bölüm görünmemekte; ayrıca bitkilenme ve şehir su şebekesi müdahaleleri sonucu söz konusu bölüm harap durumdadır. Aynı yönde yer

alan kemer ayağındaki selyaran da tamamen kaybolmuştur. Mansap yönünde ise ikinci kemerin bir kısmı hala görülebilmektedir. Doğal sit alanı içerisinde yer alan Hersan Köprüsü'nde de sulama amacıyla açılmış bir ark nedeniyle ikinci bir göz uygulamasına başvurulmuştur **(Şekil 3.95)**.

Şekil 3.95: Bitlis il merkezinde bulunan iki gözlü köprüler a) Efsalağa Köprüsü (2021) b) Hersan Köprüsü (2020) c) Pamukçular (Şifalısu) Köprüsü (2023).

Araç geçişine olanak sağlamak amacıyla betonarme ile desteklenen köprülerden biri olan Kışla (Alay) Köprüsü'nde tempan duvarları günümüzde görülememektedir; bu bölümlere ilişkin belgelenmiş bilgi bulunmamaktadır. Benzer bir müdahale Mermutlu Köprüsü'nde de uygulanmıştır. Ancak **Tunç [1978]**'un aktardığı fotoğraf ve ifadelere göre Mermutlu Köprüsü'nde bir adet çevre taşı kemeri tespit edilmiştir. Kışla, Mermutlu ve Kalealtı (Değirmen) köprüleri üzerlerindeki betonarme ekler nedeniyle mevcut durumları yatay bir hat izlemektedir; bu nedenle boy kesit eğimleri güncel görünüşe göre "düz" olarak değerlendirilmiştir. Alemdar, Ulu Cami ve Gazibey köprüleri de diğer düz (ufki) planlı örnekler arasında yer almaktadır.

Çağlayan Köprüsü, kentte araç trafiğine açık köprülerden biri iken, 1973 yılında açılan yeni yol ve alternatif güzergâh sonrasında basamaklı hale getirilmiştir. Restorasyon

sürecinde betonarme muhdes ekler kaldırılmış, bu doğrultuda taş malzeme ile onarım gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle köprü, boy kesitine göre eğimli/basamaklı tip olarak değerlendirilmiştir. Hatuniye ve Sapkor köprüleri de bu grupta yer alan diğer örneklerdir.

Şerefiye I ve Şerefiye II köprüleri, üzerlerindeki betonarme eklerin kaldırılmasının ardından eğimli biçimde restore edilmiştir. Kanlı Köprü'nün ise ayakları ve gövdesinin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Her ne kadar yapı tipolojik açıdan sınırlı veri sunsa da **[Web-4]**'teki görselden köprünün eğimli bir forma sahip olduğu anlaşılmaktadır **(Şekil 3.96)**.

Şekil 3.96: Kanlı Köprü'nün yıkılmadan önceki hali (2013) **[Web-4]**.

Hersan Köprüsü, plan düzleminde çok doğrultulu bir yerleşime sahiptir. Alemdar ve Sindiyan köprülerinde ise köprü ayaklarından biri, uç bölümde tek yönlü olarak mevcut yol formuna uyumlu biçimde genişletilmiştir. Diğer köprüler ise tek doğrultulu plan şemasına sahiptir.

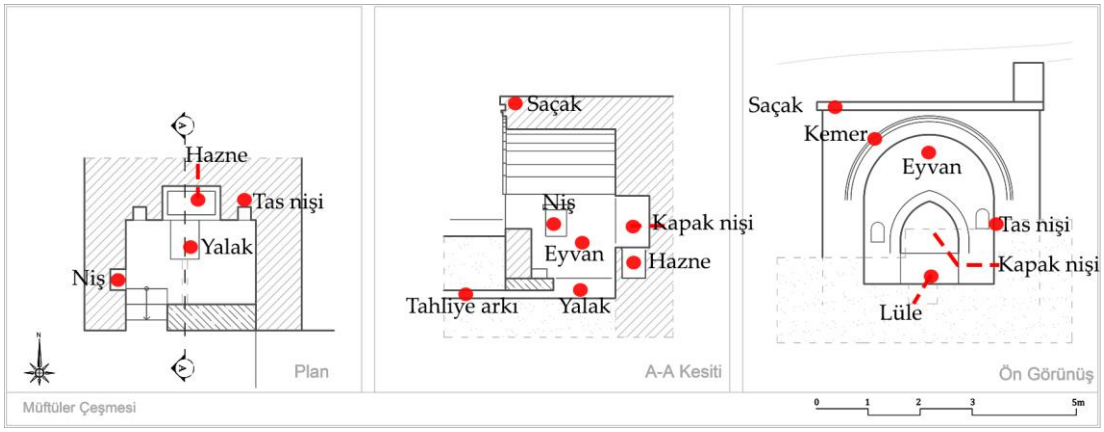
Bitlis derelerinin dar vadilerde akması, köprülerin çoğunlukla tek gözlü olarak inşa edilmesine neden olmuştur. Bu nedenle, hafifletme gözü, selyaran ve odacık gibi yapısal öğelere ya yalnızca bazı tekil örneklerde rastlanmakta ya da hiç rastlanmamaktadır. Pamukçular Köprüsü'nün doğu yönündeki gözünün suyla teması

bulunmamakta; bu açıklık, aynı yönde yer alan odacığın girişiyle bağlantılı olarak işlev görmektedir. Köprünün batı yönündeki odacığı ise restorasyon çalışmaları sırasında kapatılmıştır. Yapının mansap cephesinde, şifalı olduğuna inanılan bir kaynak suyuna ait çeşme nişi yer almaktadır.

Köprülerin on biri yuvarlak, yedisi ise sivri kemerli olarak inşa edilmiştir. İki yapı dışında tüm örneklerde ana kemerin üzerine hem yapısal destek hem de süsleme amacıyla tahfif (kademe) kemeri eklenmiştir. Ancak Mermutlu ve Kışla köprülerinde, üzerlerine sonradan yapılan betonarme müdahaleler nedeniyle bu tür uygulamalara ilişkin veri tespit edilememiştir.

Çeşmeler: Çeşmeler, konumlarına ve tipolojilerine göre farklı sınıflara ayrılmaktadır. Genellikle meydan çeşmeleri, sokak çeşmeleri ve yapıya bağlı çeşmeler gibi kategorilerde incelenmiştir **[Koçyiğit, 2019]**. Meydan çeşmeleri, merkezi yerlere yerleştirilerek suya kolay erişim sağlamak amacıyla yapılmıştır. Bunun yanında, sokak çeşmeleri ve camilere bitişik çeşmeler gibi farklı tipler de bulunmaktadır **[Eyice, 1993]**. Bu yapılar sadece su temini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda estetik unsurlar barındırır. Kemerler, ayna taşları, kitabeler ve süslemeler, inşa edildikleri dönemin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır **[Acar, 2018]**.

Sosyal anlamda, çeşmeler mahalle kültürünü destekleyen ve toplumun su ihtiyacını karşılayan yapılar olmuştur. Aynı zamanda, meydan çeşmeleri gibi büyük ölçekli yapılar, halkın bir araya geldiği sosyal merkezler olarak da işlev görmüştür **[Çetintaş, 1944; Koçyiğit, 2019]**. **Eyice [1993]** ve **Öztürk [2002]**'e göre bir çeşme yapısında görülecek elemanlar **Şekil 3.97**'deki Müftüler Çeşmesi üzerinden gösterilmiştir.

Şekil 3.97: Müftüler Çeşmesi'nin elemanları **[Arkan, 2025]**.

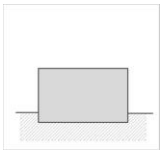
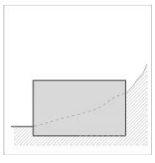
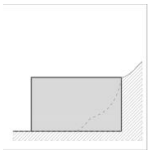
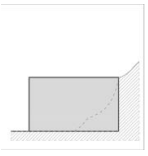
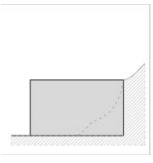
İl merkezinde tescilli 21 çeşme mevcuttur. Bunların altısı KAİP sınırları dışındadır. Dış Kale Suru'nun içindeki çarşı bölgesinde bağımsız tescilli çeşme bulunmamaktadır. Cami ve mescit sayısının fazla olup bu yapılarda şadırvanların varlığı bu durumun oluşmasına sebep olması muhtemeldir. Tescilli yapıların bünyesinde (tescilli parsel) olup ayrıca tescile ihtiyaç duymayan çeşmeler de mevcuttur. Ayşe Küfrevi Evi'ndeki tescilli çeşme bağısız olarak tescillenirken Mehmet Ali Meriç evi çeşmesi geleneksel ev ile tescili görünmektedir.

Şems-i Bitlisi, Atlar Çeşmesi, Çıktabur ve Zeydan Mahallesi'ndeki çeşmelerin eyvan tonozu yıkılmış olup eyvanları betonarme örtü ile kapatılmıştır. Eyvan zeminlerinin beton kaplanması, haznelerin betonarmeye dönüştürülmesi, lülelerin yok olması yaygın görülen müdahalelerdir.

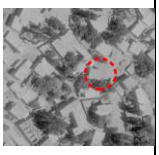
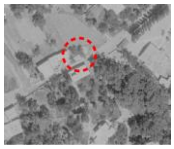
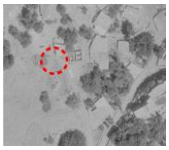
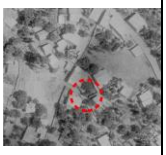
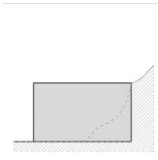
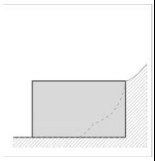
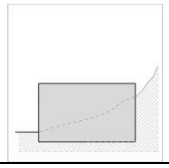
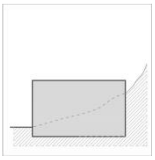
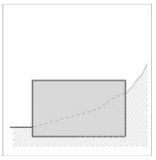
Ayşe Küfrevi, Şeyh Tahir-i Kürdi, Koç Çeşmesi ve Zeydan Mahallesi'ndeki Çeşme özgün işlevinde kullanılan çeşmelerdir. Alemdar I, Han ve Çıktabur çeşmelerinin eyvanları depo olarak kullanılmaktadır.

Kent içindeki tescilli çeşmelerin konumu **Ek-E**'de verilmiştir. Çeşmelerin tanımlayıcı özellikleri **Tablo 3.61- Tablo 3.64**'te, tipolojik özellikleri **Tablo 3.65- Tablo 3.68**'da gösterilmiştir.

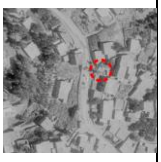
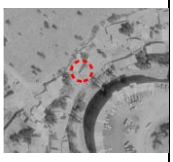
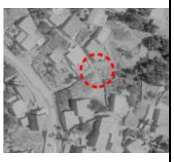
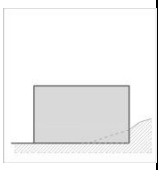
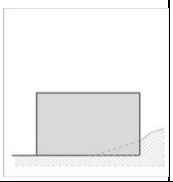
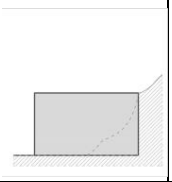
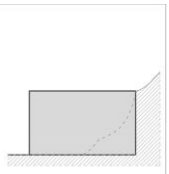
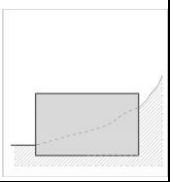
Tablo 3.61: Çeşmelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Çeşme Adı		**Hersan Mahalle Çeşmesi**	**Sinan Bulağı (Sinanbey Çeşmesi)**	**Şems-i Bitlisi Çeşmesi**	**Alemder-1 Çeşmesi**	**Zeydan Çeşmesi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Hersan	İnönü	Devrim	Müştakbaba	Müştakbaba
	Ada/ Parsel	551/3	117/16	174/17	454/1	448/9
	Yapım Tarihi	1000H/1592M	XVIII-XIX	-	-	1078H/1667M
	Mülkiyet	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Şahıs	Şahıs
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Çeşme	Çeşme	Çeşme	Çeşme	Çeşme
	Günümüz deki İşlevi	-	-	-	Depo	-
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı	 (2024)	 (2020)	 (2020)	 (2020)	 (2020)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.	-Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.	-Eyvanın üstü betonarme örtü ile kapatılmıştır	-	-Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi					
	Cepheye Göre	–	✓	✓	✓	✓

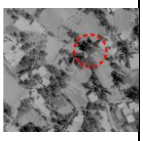
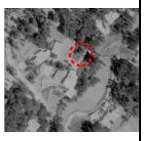
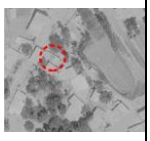
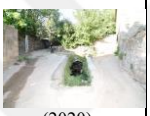
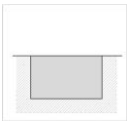
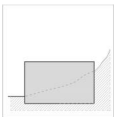
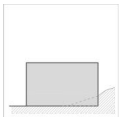
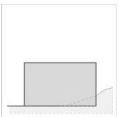
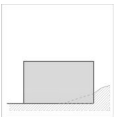
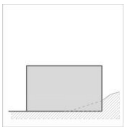
Tablo 3.62: Çeşmelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Çeşme Adı		**Çeşme (İsmail Kızıltaş)**	**Çeşme (Ayşe Küfrevi)**	**Atlar Çeşmesi (Abdal Bulağı)**	**Şeyh Tahir-i Kürdi Çeşmesi**	**Koç Çeşmesi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Gazibey	İnönü	Zeydan	Zeydan	İnönü
	Ada/ Parsel	81/12	156/2	484/4	493/6	119/4
	Yapım Tarihi	-	-	-	1664/1665	XVIII
	Mülkiyet	Bitlis Belediyesi	Şahıs	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Çeşme	Çeşme	Çeşme	Çeşme	Çeşme
	Günümüz deki İşlevi	-	Çeşme	-	Çeşme	Çeşme
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı	 (2020)	 (2020)	 (2021)	 (2021)	 (2020)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Hazne ve aynalık betonarme olarak yenilenmiştir -Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.	-Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.	-Eyvanın üstü betonarme örtü ile kapatılmıştır -Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir. -Hazne ve aynalık betonarme olarak yenilenmiştir	-Hazne ve aynalık betonarme olarak yenilenmiştir -Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.	-Hazne ve aynalık betonarme olarak yenilenmiştir
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi					
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	✓	✓	✓	✓	✓

Tablo 3.63: Çeşmelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Çeşme Adı		**Mermer Çeşmesi**	**Han Çeşmesi-2**	**Kuru Çeşme**	**Alemder-2 Çeşmesi**	**Şarbulak Çeşmesi**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	Gazibey	Taş	Müştakbaba	Müştakbaba	Gazibey
	Ada/ Parsel	91/11	9/10	456/11	447/16	89/1
	Yapım Tarihi	XVII	-	XVIII-XIX	XIX	-
	Mülkiyet	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Çeşme	Çeşme	Çeşme	Çeşme	Çeşme
	Günümüzdeki İşlevi	-	Depo	-	-	-
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı					
	2024 Hava Fotoğrafı					
	Yapı Fotoğrafı	 (2020)	 (2024)	 (2021)	 (2022)	 (2023)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.	-Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.	-Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.	-	-Hazne ve aynalık betonarme olarak yenilenmiştir
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi					
	Cepheye Göre Kat Farklılığı	✓	✓	✓	✓	✓

Tablo 3.64: Çeşmelere ait kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgileri **[Arkan, 2025]**.

Çeşme Adı		**Çeşme**	**Müftüler Çeşmesi**	**Çıktabur Çeşmesi**	**Aveh Çeşmesi**	**Çeşme (Ali)**	**Çeşme**
Kimlik bilgileri	Mahallesi	İnönü	İnönü	Devrim	8 Ağustos	Hersan	Zeydan
	Ada/ Parsel	151/1	138/4	185/3	232/31	279/27	481/22
	Yapım Tarihi	-	XVIII-XIX	-	-	-	-
	Mülkiyet	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi	Bitlis Belediyesi
İşlev bilgileri	Eski İşlevleri	Çeşme	Çeşme	Çeşme	Çeşme	Çeşme	Çeşme
	Günümüzdeki İşlevi	-	-	Odunluk	-	-	Çeşme
Görsel ve grafik bilgileri	1976 Hava Fotoğrafı						
	2024 Hava Fotoğrafı						
	Yapı Fotoğrafı	 (2020)	 (2021)	 (2021)	 (2020)	 (2021)	 (2021)
Dönemsel değişiklik bilgileri	Dönem Ekleri ve Müdahaleler	-	-	-	-	-	-
	Özgün Olmayan Ekler ve Müdahaleler	-	-Hazne ve aynalık betonarme olarak yenilenmiştir -Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.	-Eyvanın betonarme örtü ile kapatılmıştır -Eyvan zemini betonarme malzeme ile yeniden düzenlenmiştir.	-	-	-Eyvanın üstü betonarme örtü ile kapatılmıştır -Hazne ve aynalık betonarme olarak yenilenmiştir
Kütle Zemin ilişkisi	Yapı-Zemin İlişkisi ve Kat Adedi						
	Cepheye Göre Kat Farklılaşması	–	✓	✓	✓	✓	✓

Tablo 3.65: Çeşmelere ait tipolojik özellikler **[Arkan, 2025]**.

Çeşme Adı			**Hersan Mahalle Çeşmesi**	**Sinan Bulağı (Sinanbey Çeşmesi)**	**Şems-i Bitlisi Çeşmesi**	**Alemder-1 Çeşmesi**	**Zeydan Çeşmesi**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Çeşmenin Konumu	Ayrık	✓	✓	✓	-	-
		Yapıya Bitişik	-	-	-	✓	✓
		Duvara veya Zemine Gömülü	-	-	-	-	-
	Kaynak Durumu	Kaynağa Bağlı	-	-	-	-	-
		Hazneli	✓	✓	✓	✓	✓
	Tahliye Arkı Tipi	Açık	-	-	-	-	-
		Kapalı	✓	✓	✓	✓	-
	Seki		-	-	-	-	-
	Taslık Nişi Kemeri	Sivri	✓	-	-	-	-
		Yuvarlak	-	-	-	-	-
		Dilimli	-	-	-	-	-
	Taslık ve Nişin Konumu	Eyvan Yan Duvarında	-	-	-	-	-
		Çeşme Duvarı	✓	-	-	-	-
	Kapak Nişi Kemeri	Sivri	✓	✓	-	✓	-
		Yuvarlak	-	-	✓	-	-
Taşıyıcı Sistem	Eyvan Tonozu	Sivri	✓	✓		✓	✓
		Beşik	-	-	Bilinmiyor	-	-
	Eyvan Kademe (Tahfif) Kemeri		1	1	Bilinmiyor	-	1

Tablo 3.66: Çeşmelere ait tipolojik özellikler **[Arkan, 2025]**.

Çeşme Adı			**Çeşme (İsmail Kızıltaş)**	**Çeşme (Ayşe Küfrevi)**	**Atlar Çeşmesi (Abdal Bulağı)**	**Şeyh Tahir-i Kürdi Çeşmesi**	**Koç Çeşmesi**
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Çeşmenin Konumu	Ayrık	-	-	-	-	-
		Yapıya Bitişik	✓	✓	-	-	-
		Duvara veya Zemine Gömülü	-	-	✓	✓	✓
	Kaynak Durumu	Kaynağa Bağlı	-	-	-	-	-
		Hazneli	✓	✓	✓	✓	✓
	Tahliye Arkı Tipi	Açık	✓		✓	✓	✓
		Kapalı	-	✓	-	-	-
	Seki		✓	-	-	-	✓
	Taslık Nişi Kemeri	Sivri	-	-	-	-	-
		Yuvarlak	-	-	-	-	-
		Dilimli	-	-	-	-	-
	Taslık ve Nişin Konumu	Eyvan Yan Duvarında	-	-	-	✓	-
		Çeşme Duvarı	-	-	-	-	-
	Kapak Nişi Kemeri	Sivri	-	-	-	✓	✓
		Yuvarlak	Bilinmiyor	✓	✓	-	-
Taşıyıcı Sistem	Eyvan Tonozu	Sivri	-	-	Bilinmiyor	✓	✓
		Beşik	✓	✓	-	-	-
	Eyvan Kademe (Tahfif) Kemeri		1	-	-	1	1

Tablo 3.67: Çeşmelere ait tipolojik özellikler **[Arkan, 2025]**.

Çeşme Adı			Mermer Çeşmesi	Han Çeşmesi-2	Kuru Çeşme	Alemder-2 Çeşmesi	Şarbulak Çeşmesi	Çeşme (İnönü)
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Çeşmenin Konumu	Ayrık	-	-	-	-	-	-
		Yapıya Bitişik	-	-	-	-	-	-
		Duvara veya Zemine Gömülü	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	Kaynak Durumu	Kaynağa Bağlı	✓	-	-	-	-	-
		Hazneli	-	✓	✓	✓	✓	✓
	Tahliye Arkı Tipi	Açık			✓		✓	
		Kapalı	✓	✓	-	✓		✓
	Seki		-	-	✓	✓	✓	✓
	Taslık Nişi Kemeri	Sivri	-	-	-	-	-	-
		Yuvarlak	-	-	-	-	-	-
		Dilimli	-	-	-	✓	-	-
	Taslık ve Nişin Konumu	Eyvan Yan Duvarında	-	-	-	-	-	-
		Çeşme Duvarı	-	-	-	✓	-	-
	Kapak Nişi Kemeri	Sivri	-	✓	-	✓	-	✓
		Yuvarlak	-	-	✓	-	✓	-
Taşıyıcı Sistem	Eyvan Tonozu	Sivri	✓	✓	-	-	-	✓
		Beşik	-	-	✓	✓	✓	-
	Eyvan Kademe (Tahfif) Kemeri		1	1	1	1	1	1

Tablo 3.68: Çeşmelere ait tipolojik özellikler **[Arkan, 2025]**.

Çeşme Adı			Müftüler Çeşmesi	Çıktabur Çeşmesi	Aveh Çeşmesi	Çeşme (Ali)	Çeşme (Zeydan)
Morfolojik ve Mekânsal Kurgulama	Çeşmenin Konumu	Ayrık	-	-	-	-	-
		Yapıya Bitişik	-	-	-	-	-
		Duvara veya Zemine Gömülü	✓	✓	✓	✓	✓
	Kaynak Durumu	Kaynağa Bağlı	-	✓	-	-	-
		Hazneli	✓	-	✓	-	✓
	Tahliye Arkı Tipi	Açık	✓	-	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
		Kapalı		✓			✓
	Seki		-	✓	Bilinmiyor	Bilinmiyor	-
	Taslık Nişi Kemeri	Sivri	-	-	-	-	-
		Yuvarlak	✓	-	-	-	-
		Dilimli	-	-	-	-	-
	Taslık ve Nişin Konumu	Eyvan Yan Duvarında	✓	-	-	-	-
		Çeşme Duvarı	✓	-	-	-	-
	Kapak Nişi Kemeri	Sivri	✓	-	✓	-	-
		Yuvarlak	-	-	-	-	Bilinmiyor
Taşıyıcı Sistem	Eyvan Tonozu	Sivri	-	Bilinmiyor	-	-	Bilinmiyor
		Beşik	✓	-	✓	-	-
	Eyvan Kademe (Tahfif) Kemeri		1	Bilinmiyor	1	-	Bilinmiyor

İl merkezinde kitabelerinden yapım tarihine ulaşılabilen üç çeşme mevcuttur. Hersan Mahalle (Hatun) Çeşmesi'nin kitabesinden H1000 (M1591-92), Zeydan Çeşmesi bugün mevcut olmayan kitabesine göre H1078 (M1667), Şeyh Tahir-i Kürdi Çeşmesi ise hazire duvarında yer alan tarihe göre H1078 (M1664-65) yıllarında inşa edilmişlerdir **[Öztürk, 2002]**. Atlar Çeşmesi (Abdal Bulağı), Han Çeşmesi-2

çeşmelerinin aynalık taşında kitabeler mevcuttur. Han Çeşmesi-2'nin kitabesinde herhangi bir tarih yazılmamaktadır. Aveh Çeşmesi'nde kitabesi eyvan nişinin sivri kemerli üzerine yazılmıştır. Atlar Çeşmesi (Abdal Bulağı) ve Aveh Çeşmesi'ndeki kitabeler aşındıklarından okunaklı değiller. İnönü Çeşmesi ve Alemdar II Çeşmesi'nin kitabesi sökülmüştür **(Şekil 3.98)**.

Şekil 3.98: Alemdar-II Çeşmesi kitabesi a) Restorasyon öncesi kitabesinin konumu **[Öztürk, 2002]** b) Restorasyon sonrası (2022).

Bitlis'te çeşmeler çoğunlukla suyun doğal kayadan dışarıya çıktığı yerde konumlanmaktadır. Bu topografik zorunluluklar gereği tek yüzlü olarak inşa edilmişlerdir. Doğal kaynağın yüzeye yakın yerde açığa çıkması sonucu eşmeler bazen birbirine yakın olabilmektedir. Kot olarak topografyadan yukarıdan aşağıya doğru sıralandıklarında İnönü Çeşmesi, Ayşe Küfrevi ve Sinan Bulağı birbirine çok yakın mesafedeler. Bu durum konumlarını da etkilemiştir. Üst kotta olan araziye gömülü iken en alt kottaki çeşme ayrıktır.

Bitlis ilindeki çeşmeler konumuna göre üç başlıkta sıralanmıştır. Ayrık, yapıya bitişik ile duvar veya zemine gömülü olarak sınıflandırılabilmektedir. Kent merkezindeki çeşmelerin konum özellikleri incelendiğinde ayrık olarak inşa edilen çeşmeler üç tanedir. Bunlar Hersan Mahalle Çeşmesi, Sinan Bulağı (Sinanbey), ve Şems-i Bitlisi çeşmeleridir. Alemdar, Ayşe Küfrevi ve İsmail Kızıltaş çeşmeleri yapıya bitişik çeşmelerdir. Diğer çeşmeler hem eğimli topografyadan hem de suyun zemin ile ilişkisinden dolayı duvara ya da zemine gömülü şekildedir.

Su debisinin zamanla değişmesi sebebiyle lüleden akan suyun miktarının bir seviyede kalması için hazneler yapılmaktadır. İl merkezindeki çeşmelerden Mermer ve Çıktabur çeşmelerinde hazneye veya ona ulaşabilecek kapak nişine dair bir iz bulunamamıştır.

Dolayısıyla bu çeşmeler kaynaktan beslenen çeşmeler olarak sınıflandırılmıştır **(Şekil 3.99)**.

Şekil 3.99: Doğrudan doğal kaynaktan beslenen bağımlı çeşmeler a) Çıktabur Çeşmesi (2021) b) Mermer Çeşmesi (2020).

Doğal kaynaktan gelen suyun hazneye veya çeşmeye verildiği lülenin üst kısmını çevreleyen kemerli kapak nişleri yer almaktadır. Günümüzde çoğu açık bir şekilde kaynağın geldiği dehlizi görülebilen bu kemerli açıklıklar tıkanma durumunda hazne ya da dehlize müdahale edebilmek için yapılmıştır. Eyvan tonozuna formunu veren kemer tipi ile genelde aynı kemer formuna sahip olmaktadır. Müftüler ve Aveh çeşmelerinde kapak nişi sivri kemerliyken eyvan beşik tonozludur. Doğrudan kaynaktan beslenen çeşmelerde bu niş bulunmamaktadır.

Su tahliyesi, çeşmelerde kapalı ya da açık ark sistemiyle sağlanmaktadır. Kapalı ark sistemi en yaygın uygulama olup on bir çeşmede kullanılmaktadır. Buna karşılık, sekiz çeşmede açık ark sistemi kullanılmaktadır. Aveh ve Ali çeşmelerinde eyvanlardaki dolgudan dolayı ark tipi tespit edilememiştir.

Çeşmelerin sosyalleşme boyutuna katkı sunan eyvanların, yan yüzlerinde yer alan oturma ve testi koymaya yarayan sekiler, yalnızca bazı örneklerde tespit edilmiştir. İsmail Kızıltaş, Koç, Kuru, Alemder-2, Şarbulak, Çeşme (İnönü) ve Çıktabur çeşmelerinde seki unsuru gözlemlenmiştir. Diğer örneklerde günümüzde bu ögeye rastlanmamakla birlikte, başlangıçta mevcut oldukları kuvvetle muhtemeldir.

Taslık (bardaklık) nişi ile diğer nişlerin çeşmedeki konumu farklılıklar göstermektedir. Hersan Çeşmesi'nde söz konusu niş, çeşme duvarına yerleştirilmiş olup dilimli kemerli bir üst forma sahiptir. Şeyh Tahir-i Kürdî ve Müftüler çeşmelerinde ise hem çeşme duvarında hem de eyvan duvarında niş uygulamasına rastlanmaktadır **(Şekil 3.100)**. İnönü Mahallesi Çeşmesi'nde bu unsur yalnızca eyvanın yan yüzeyinde yer almaktadır. Alemdar II Çeşmesi'nde **Öztürk [2002]**'ün tespitlerinde var olan niş restorasyon çalışmaları sırasında kaldırılmıştır.

Şekil 3.100: Çeşmelerde bulunan yan nişler a) Müftüler çeşmesi (2021) b) Şeyh Tahr-i Kürdi Çeşmesi (2021).

Bitlis'teki sert kış koşulları nedeniyle çeşmeler eyvanlı olarak inşa edilmiştir. Eyvanın ön yüzündeki kemerler sivri veya yuvarlak formda düzenlenmiş; dış yüzeyde oluşturulan kademelendirme sayesinde bu kemerlerin üzerine tahfif kemerleri eklenmiştir. Eyvan tonozu ise, çoğunlukla bu ana kemerin formunu takip edecek şekilde biçimlendirilmiştir. Alemdar II Çeşmesi'nin eyvan nişi çok kısa tutularak saçaklı yapılmıştır.

Tamamen gömülü olan İnönü Mahallesi, Şarbulak çeşmeleri dışındaki çeşmelerin üst örtüleri genellikle düz toprak dam şeklindedir. Atlar, Çıktabur, Çeşme (Zeydan) ve Şems-i Bitlisî Çeşmeleri'nin ise üst örtüleri betonarme olarak yenilenmiştir. Bu müdahaleler nedeniyle söz konusu yapıların özgün eyvan kemerleri ve tonozları hakkında bilgi edinilememektedir.

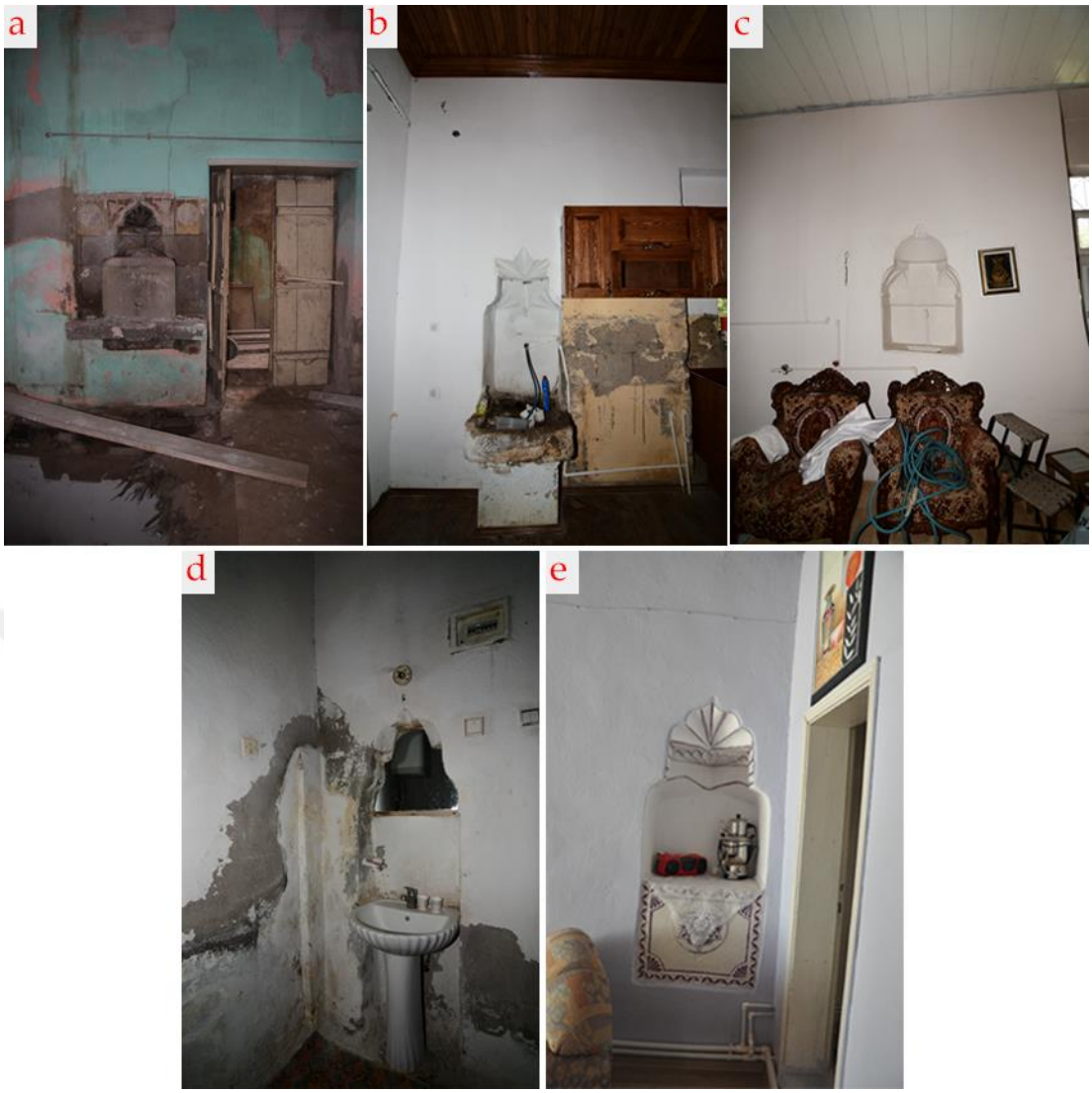
Tescilli yapıların bir parçası olarak yer alan, ancak bağımsız olarak tescil edilmemiş çeşmeler de mevcuttur. Eski Belediye Binası'nın giriş merdiveni altında konumlanan çeşme, günümüzde şehir şebekesine bağlanmıştır. Şeyh Hasan Cami ve Aynel Berîd Cami, doğal kaynak suyu üzerine inşa edilmiştir; bu su, borular aracılığıyla oturma

alanlarının arasından geçirilerek abdest alınmasına imkân tanıyan birer şadırvan işlevi görmektedir. Küfrevî Türbesi'nin zaviye bölümü ile Şeyh Hasan Şirvânî Zaviyesi, doğrudan kaynak suyu üzerine inşa edilerek bu bölümler çeşme olarak düzenlenmiştir. Ayrıca, Faik Hazendar Evi'nin dış duvarında, Mehmet Ali Meriç Evi'nin avlusunda ve Sebahattin Subaşı Evi'nin alt katında, kamusal kullanıma açık çeşmeler yer almaktadır **(Şekil 3.101)**.

Şekil 3.101: Tescilli yapı bünyesindeki çeşmeler a) Eski Belediye Binası (2021) b) Şeyh Hasan Şirvani Hoca Zaviye ve Türbesi (2020) c) Küfrevi Türbesi zaviyesi (2020) d) Aynel Berid Cami (2024) e) Şeyh Hasan Cami (2024) f) Mehmet Ali Meriç Evi (2020) g) Faik Derse Evi (2020) h) Aydın Subaşı Evi (2020).

Geleneksel evlerin bazılarında geç dönemlerde sofa duvarının dışarıya temas ettiği yerlerde ıslak hacimler ile ilişkili abdestlikler de inşa edilmiştir. Bunlardan Behice Subaşı ve Cemil Eren Evleri'ndeki abdestlikler şehir şebekesine bağlanmış ve günümüzde halen kullanılmaktadır **(Şekil 3.102)**.

Şekil 3.102: Bitlis evlerindeki abdestlikler a) İsa Kalkan Evi (2020) b) Behice Subaşı Evi (2020) c) Faik Derse Evi (2020) d) Cemil Eren Evi (2020) f) Yusufpaşa Konağı (2021).

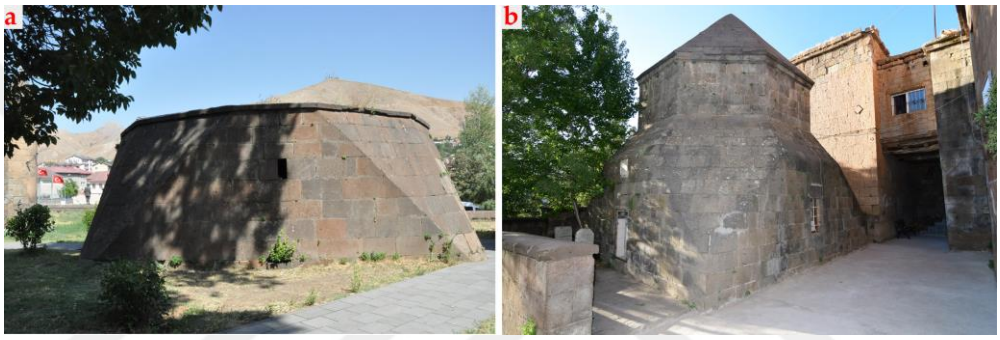
3.3.2 Malzeme ve Yapım Tekniği

Geleneksel sistemle inşa edilen yapılarda kullanılan malzeme ve teknikler yöreseldir. **Arık [1971]**, Bitlis ilinde İslâmî mimaride yaygın olmayan bazı unsurların Ermeni mimarisini andırdığı, bu tür uygulamaların yerel Ermeni ustalarının tercihine dayandığı göz önünde bulundurmak gerektiğini belirtmiştir.

Malzeme: Bitlis il merkezinde yer alan geleneksel yapılar, yerel malzeme kullanımına dayalı bir yapım sistemiyle inşa edilmiştir. Yapımda tercih edilen malzemeler,

bölgenin jeolojik özellikleri ve iklimsel koşullarıyla doğrudan ilişkilidir. Malzeme seçiminde hem yapısal hem de çevresel uygunluk gözetilmiştir.

Bitlis'te yapılarda duvar örgüsü malzemesi olarak, "Bitlis taşı" adıyla bilinen volkanik ignimbrit taşı kullanılmaktadır **[Işık vd., 2020]**. Bu taş, açık kahverengi ile gri tonlarının karışımından oluşan bir renge sahiptir. Bununla birlikte, bazı yapılarda koyu kahverengi tonlarıyla ayırt edilen Ahlat taşı da tercih edilmiştir. Söz konusu renk farklılıkları, Nemrut Dağı volkanizmasından çıkan lavların çevredeki toprak yapısıyla etkileşimi ve kuzeydeki Süphan Dağı volkanizmasının etkileriyle açıklanmaktadır **(Şekil 3.103)**.

Şekil 3.103: Geleneksel yapım sisteminde kullanılan taş malzeme a) Ahlat taşı (Ziyaeddin Han Türbesi-2021) b) Bitlis taşı (Molla İbrahim Türbesi-2020).

İl merkezindeki taş ocakları günümüzde işlevini yitirmiştir. Tarihi süreçte, Sapkor Deresi yatağının Batarya Kavşağı çevresindeki bölümü, Başhan Köyü ocakları ile Rahva Yolçatı'nda yer alan ve günümüzde TOKİ tarafından yerleşime açılan alan, yapı malzemesi temininde başlıca kaynak alanları olmuştur.

Bitlis ilinde geleneksel yapılarda tuğla, yaygın olarak tercih edilen bir malzeme değildir. Bu sınırlı kullanım, daha çok mimari detaylarda ve geçiş elemanlarında görülen teknik bir tercihtir. Şerefiye Külliyesi'ne ait cami, imaret ve türbe yapılarında; ayrıca Hüsrevpaşa ve El Aman Hanı'nın örtü sistemlerinde tuğla kullanımına rastlanmaktadır **(Şekil 3.104)**.

Şekil 3.104: Geleneksel mimaride tuğla kullanımı a) Şerefiye Külliyesi Camisi (2022) b) El Aman Hanı (2021) c) Hüsrevpaşa Hanı (2021).

Harç malzemesi olarak, inşa sahasında temin edilen volkanik kökenli toprak, yığma duvarlarda bağlayıcı unsur olarak kullanılmıştır. Yapısal bağlayıcılığı artırmak amacıyla harca saman katkısı da eklenmektedir. Özgün yapım tekniğine uygun olarak kullanılan sönmüş kireç ise, kentin güneyinde yer alan Perkant (Kireçtaşı) Köyü'nden temin edilmektedir **[Ergin, 1983]**.

Ahşap yapı elemanları, özellikle kirişleme, hatıl, kaplama tahtası ve doğrama gibi bileşenlerde kavak ağacı kullanımına dayanmaktadır. Ahır ve depo olarak kullanılan mekânların döşemelerinde ise kaplama tahtası yerine, daha ekonomik ve erişilebilir olan "perdi" olarak adlandırılan ince dal kavak ağacı ya da gürgen tercih edilmektedir **[Akalın, 1983]**. Döşeme kuruluşunda kullanılan sazlar, Güroymak ilçesindeki göletlerden temin edilmekte olup, kaplama tahtası veya perdi üzerindeki örgü katmanı oluşturmakta kullanılmıştır **(Şekil 3.105)**.

Şekil 3.105: Geleneksel yapım sisteminde kullanılan malzemeler a) Kavak ağacından ahşap kirişleme ve hatıl b) Kavak ağacından kaplama tahtası c) İnce dal (perdi) d) Hasır.

Geven veya gongıl (gungır) denilen bitkiler, dikenli yapısından dolayı toprak ile bağlayıcılığı da arttıran elemanlar olarak kullanılmaktadır. Bu bitkiler toprak dam malzemesi içinden yapının içine girebilecek yılan, akrep, fare vb. haşerenin geçişini engelleyerek doğal haşere bariyeri görevi görmektedir. **İrepoğlu [1983]** geven bitkisinin iyi bir yalıtıcı katman oluşturduğunu da belirtmektedir **(Şekil 3.106)**.

Şekil 3.106: Nemrut Kalderası'nda geven bitkisi (2021).

Yapım Tekniği: Bitlis ilindeki taşınmaz kültür varlıklarının inşa sistemi temeller, duvarlar, payandalar ve örtü sistemi başlıkları altında değerlendirilmiştir.

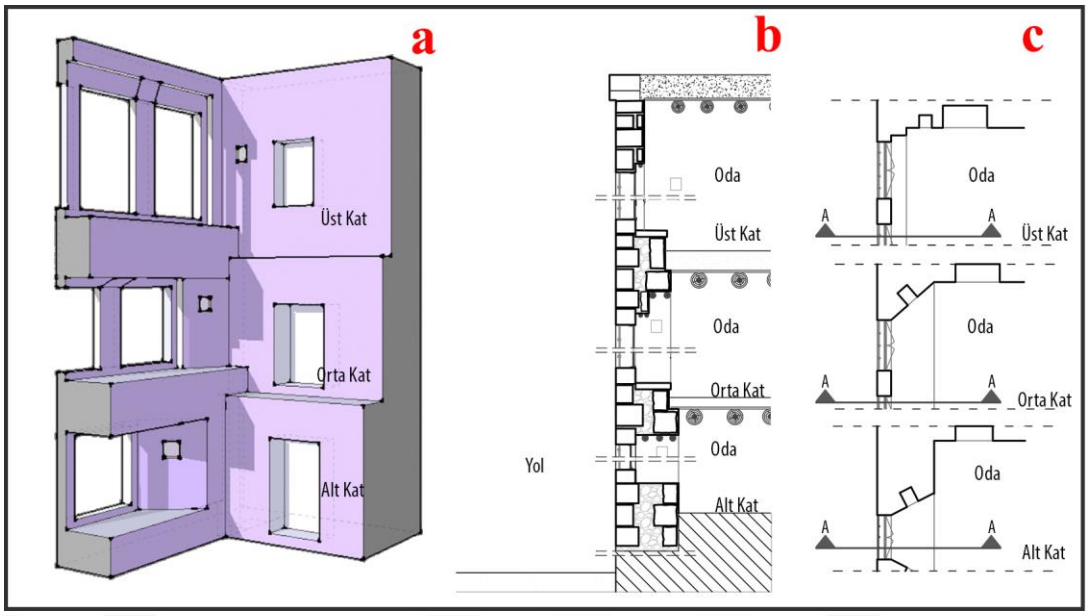
Temeller: Yığma taş temeller, yaklaşık 100-150 cm derinliğinde, 70-100 cm kalınlığında ve duvar boyunca mütemadi şekilde inşa edilmektedir **[Sayan ve Öztürk, 2001]**. Bu durum, plan kurgusunun temelden itibaren şekillendiğini göstermektedir. Eğimin azaldığı noktalarda temel duvarları, yapının su basman kotunu da oluşturacak şekilde yükselerek yer yer istinat duvarı yüksekliğine ulaşmaktadır **(Şekil 3.107)**.

Şekil 3.107: Tescilli yapılarda su basman örneği a) Kızılmescit Cami (2020) b) Aydın Uçar Evi (2020).

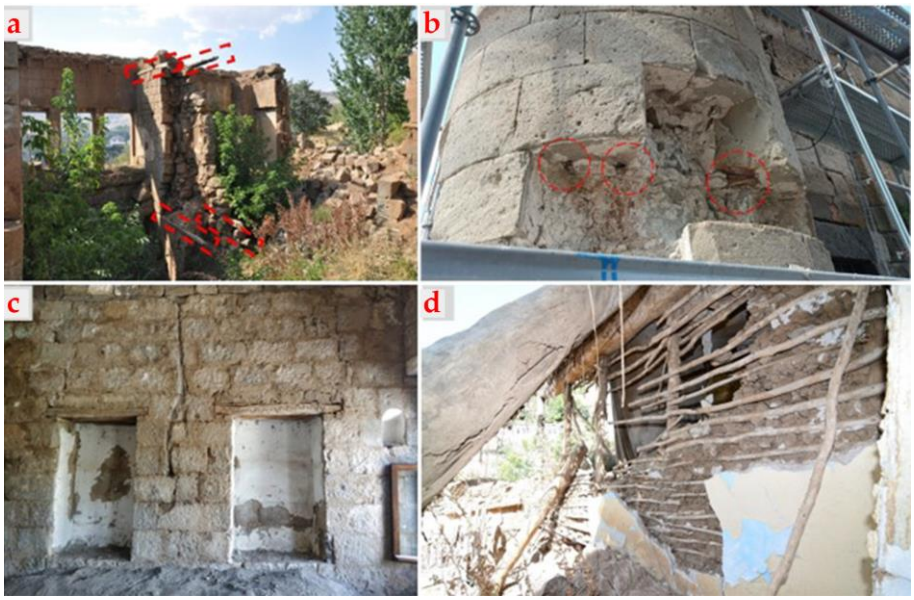
Duvarlar: Taş malzemeden inşa edilen dış duvarlar, çift cidarlı "sandık duvar" tekniğiyle yapılmaktadır. Cephelerde kesme taş, iç mekân yüzeylerinde ise sıva ile aderansı artırmak amacıyla kaba yonu taş tercih edilmektedir. Cidarlar arasındaki boşluk, moloz taş ve harç ile doldurulmaktadır. Anıtsal yapılarda, balıksırtı şeklinde dizilen moloz taşların yanı sıra horasan harcı veya sönmüş kireç harcı kullanılmaktadır; diğer yapılarda ise moloz taşla birlikte saman katkılı harç tercih edilmektedir **[Övünç, 1983; Şimşek, 2020]**.

Çok katlı geleneksel evlerde kat adedi arttıkça duvar kesitinde daralma olmaktadır. Pencerelerde alt kat duvarı üst katta sekiyi oluşturmakta, yan duvarlar incelerek devam etmektedir **(Şekil 3.108)**.

Şekil 3.108: Geleneksel evlerde katlara göre duvar kurgusu a) Kesit perspektif b) Kesit c) Planlar **[Arkan vd., 2023]**.

Dış duvarların yanı sıra, iç mekândaki duvarlarda da aynı taş malzeme kullanılmaktadır. Bununla birlikte, ayırıcı duvarlar bazı durumlarda bağdadi yapım tekniğiyle de inşa edilmektedir. Geleneksel evlerde hatıllar, duvar yüzeylerinde açık biçimde görülebilirken; anıtsal yapılarda duvarların içinde gizlenmiş şekilde düzenlemiştir **(Şekil 3.109)**.

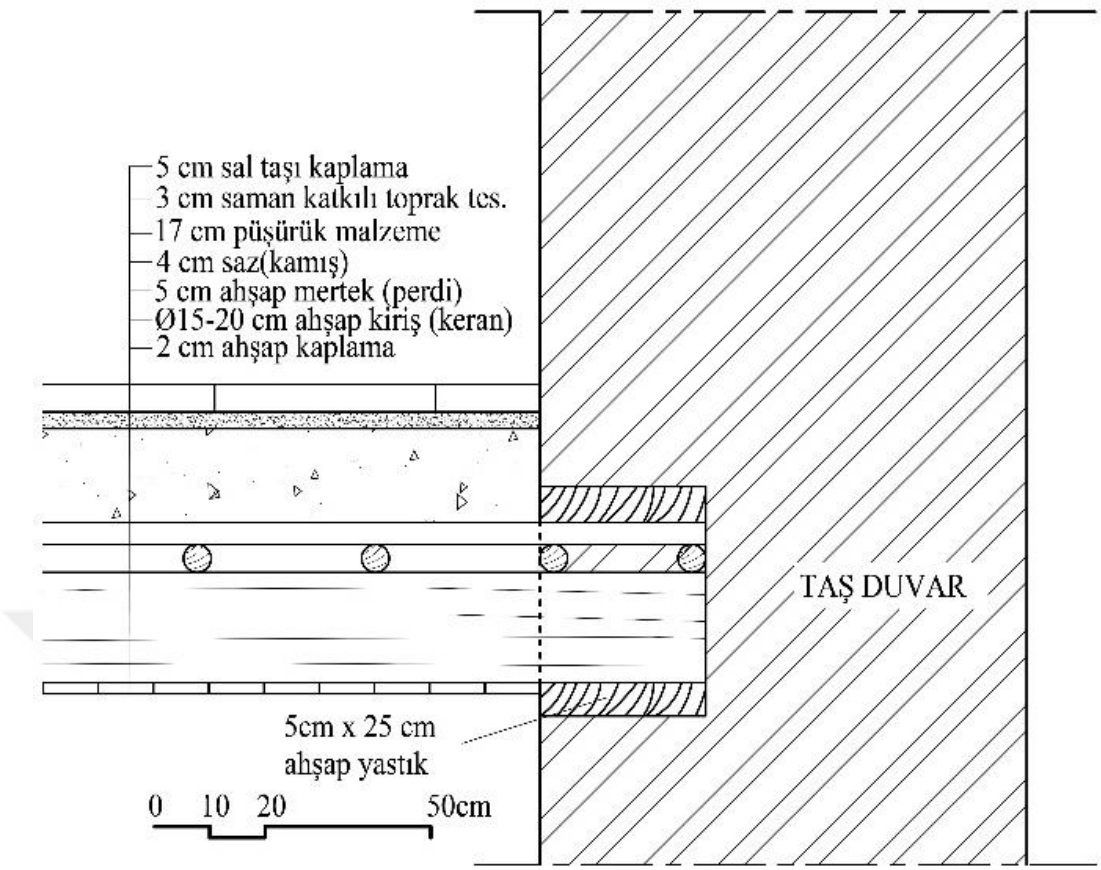
Şekil 3.109: Bitlis yapılarında duvar yapım tekniği a) Çift cidarlı duvar ve duvar yüzeyinde kat hatılları (Müftüler Evi-2021) b) Duvar içinde hatıl (İhlasiye Medresesi- 2024) c) Kaba yonu bırakılmış iç duvar yüzeyi (Feride Osmanoğulları Evi-2020) d) Bağdadi teknikle örülmüş ayırıcı duvar (Hikmet Tan Evi- 2020).

Payandalar: İldeki yapılarda, köşe noktalarında silindirik; kemer bitişlerinde ise yarı silindirik ve dikdörtgen prizma biçimli payandalar, taşıyıcı desteği sağlamak amacıyla inşa edilmiştir. Köşelere yerleştirilen silindirik payandalar, yapıya yapısal katkının yanı sıra süsleme ögesi olarak da estetik bir değer kazandırmaktadır **(Şekil 3.110)**.

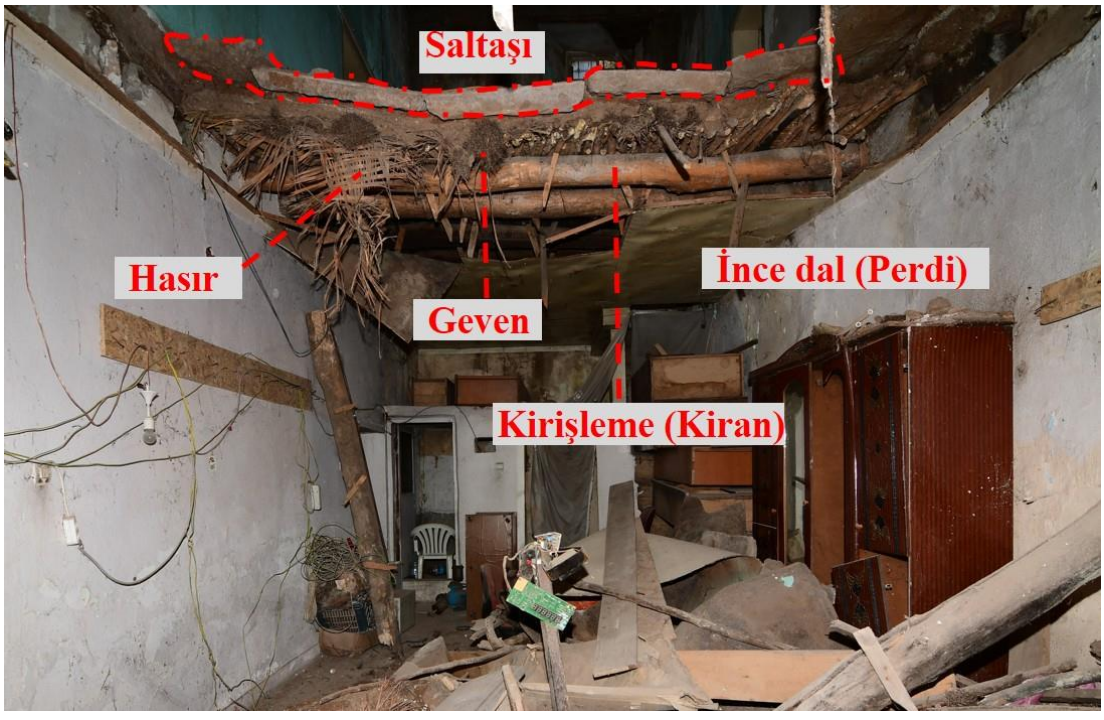

Şekil 3.110: Taşıyıcı sistem elemanlarından payanda örnekleri a) Hüsrevpaşa Hanı (2021) b) Şemsiye Mescidi (2020).

Döşemeler: Alt kat döşemelerinde çoğunlukla sıkıştırılmış toprak tercih edilmekte; bazı örneklerde ise sal taşı kullanılmaktadır. Ara kat döşemeleri, yapının tipolojisine bağlı olarak ahşap kirişleme ya da tonoz sistemiyle çözümlenebilmektedir. Ahşap kirişlemeli ara kat döşemesinin kuruluşu dam örtüsü ile benzerdir. Döşeme kurgusunda kullanılan kirişlemeler daha ince olabilmektedir. Genelde 15-20cm çapında olan kirişleme kesitleri bazı durumlarda damdakine benzer şekilde 20-25cm çapında da kullanılmaktadır. Kirişleme üzerine 3 cm kaplama tahtası veya 5-6 cm çapında ince dal perdi kullanılmaktadır. Bunun üzerine kamıştan hasır veya herhangi bir işlemden geçirilmeden doğal olarak kamış bir katman kullanılmaktadır. Bu katmanın üzerine geven bitkisi serilmektedir. Bu bitki katmanıyla beraber iri agrega taneli "püşürük" adı verilen 15-20 cm kalınlığında toprak katman oluşturmaktadır. Bu katmanın üzerine toprak 3cm toprak malzemeden tesviye yapılarak üst katman şev yapılmakta ya da ahşap kaplama kullanılmaktadır. Bazı nitelikli örneklerde sal taşı kullanılmaktadır. Bu durumlarda kirişleme kesiti artmaktadır **(Şekil 3.111, Şekil 3.112)**.

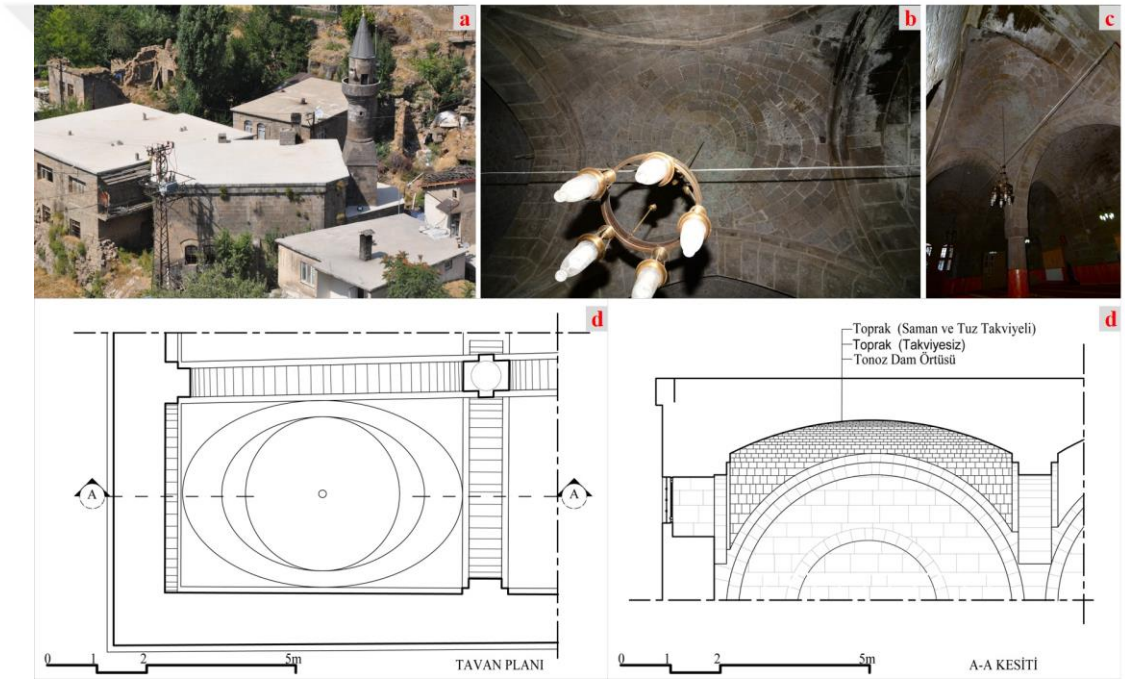

Şekil 3.111: Ahşap kirişlemeli ara kat döşemesi detayı.

Şekil 3.112: Ara kat döşemesi örneği (İsa Kalkan Evi-2020).

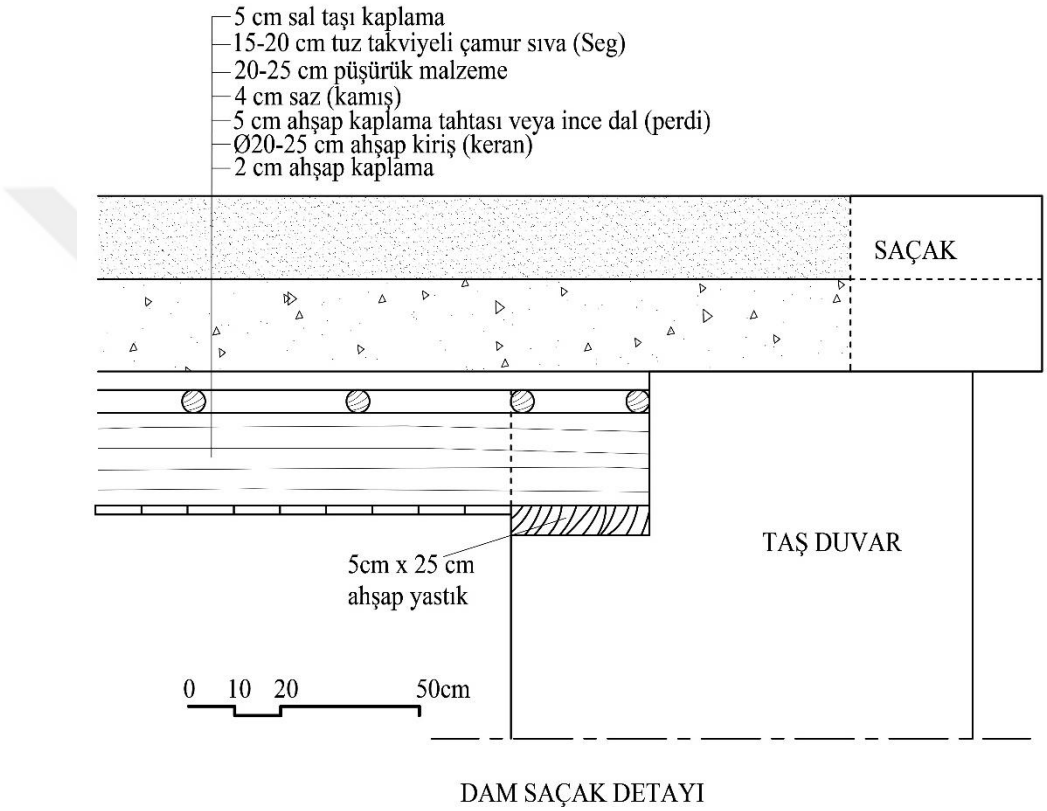
Örtü Sistemi: Üst örtü geleneksel evlerde ahşap kirişlemeli düz toprak dam iken diğer yapılarda iç mekânda tonozun türleri ve kubbedir. Dışarıdan görülebilen kubbeler çoğunlukla konik-prizmatik biçimleniş göstermektedir. Ancak örtü sistemi klasik kubbeli veya kubbenin basık tutulduğu ve üstünün düz toprak ile geçildiği örnekler de çoktur. Dört Sandık, Kızılmescit camileri klasik kubbeli olup düz damlı biçimleniş göstermektedirler. Geleneksel evlerin ıslak hacim örtüleri, Kalealtı, Aynel Berid, Gökmeydan camileri basık kubbeli örneklerdir **(Şekil 3.113)**. **Ergin [1983]** üst örtüdeki dış formla iç formun birbirini takip etmeyen bu durumunu sert iklim koşullarına karşı alınmış bir önlem olarak belirtmektedir. Hamamlarda, Meydan Minaresi Camisi ve Küfrevi Türbesi'nde klasik kubbe biçimlenişi görülmektedir.

Şekil 3.113: Kalelatı Camisi'nde basık kubbeli düz dam örneği a) Düz dam (2021) b, c) Basık Kubbe d) Plan e) Kesit.

Ahşap kirişlemeli dam kurgusu iç mekânda "kiran" denilen 20-25cm çaplı kavak ağacı kullanılmaktadır. Kirişin duvara bindiği bölümde hatıla (taban) bindirilmediği durumlarda altına ahşap yastık yerleştirilmektedir. Kavak ağaçları 40-50 cm aralıklarla yerleştirilmekte, kirişleme üzerine kavak ağacından kaplama tahtası kullanılmaktadır. Kaplama tahtası yerine "perdi" denilen ince dal parçaları da tercih edilebilmektedir. Bunun üzerine saz ya da örgü şeklinde hasır olarak serilmektedir. Dikenli bir bitki olan geven veya gongıl (gungır) bu katmanın üzerine yerleştirilmektedir. İçinde iri taneli agrega ve taş kırıklarının olduğu ilk toprak harç karışımı olan "püşürük" katmanı

yaklaşık 20-25 kesitte dökülmektedir. En üst kısma ise 15-20 cm kalınlığında saman ve tuz katkılı "sığ" adı verilen ince elenmiş toprak tabaka gelmektedir **(Şekil 3.114)**. En son katmandan sonra "topan" denilen tokaçla dövülerek düz dam sıkıştırılmaktadır. Damların düzenli bakımı için "loğ" adı verilen taş silindir ile yağışlı mevsimlerde sıkıştırma işlemi (loğlama) yapılmaktadır. 35-45 cm toprak katman olmak üzere toplam 44-54 cm'lik bir kesit oluşmaktadır.

Şekil 3.114: İrepoğlu [1983]'ndan düzenlenen geleneksel ahşap kirişlemeli özgün düz dam detayı.

Bu bölümde Bitlis ilinin tarihsel coğrafyası, toplumsal yapısı ve taşınmaz kültür varlıklarının tipolojik çeşitliliği birlikte değerlendirildiğinde, kentin mekânsal karakterinin yalnızca doğal topografya tarafından değil, aynı zamanda tarih boyunca farklı kültürlerin etkileşimiyle şekillendiği görülmektedir. Dar vadiler üzerine kurulu yerleşim dokusu hem askeri hem de sivil yapılaşmayı yönlendirmiş; dini, ticari ve idari yapılar ise toplumsal yaşamın merkezini oluşturmuştur. Bu bağlamda saha çalışmalarıyla elde edilen veriler, kimlik, işlev, görsel ve müdahale bilgilerini içeren tanımlayıcı tablolar aracılığıyla sistematik biçimde kaydedilmiş; her yapının tarihsel

sürekliliği ve geçirdiği dönüşümler belgelenerek envanter verilerinin güncellenmesine katkı sağlanmıştır.

Buna paralel olarak, morfolojik ve mekânsal kurgulama ile taşıyıcı sistem özelliklerini ele alan tipolojik analiz tablosu, yapıların plan şemaları, kütlesel kompozisyonları ve mekânsal örgütlenmelerini ortaya koymuş; yapılan tipolojik çözümlemeler saha gözlemleri ve yapı örnekleriyle desteklenmiştir. Bu bütünleşik kurgu, Bitlis'in mimari mirasının dönemsel sürekliliğini ve yerel malzeme-yapım teknikleriyle kurduğu güçlü ilişkiyi açığa çıkarmaktadır.

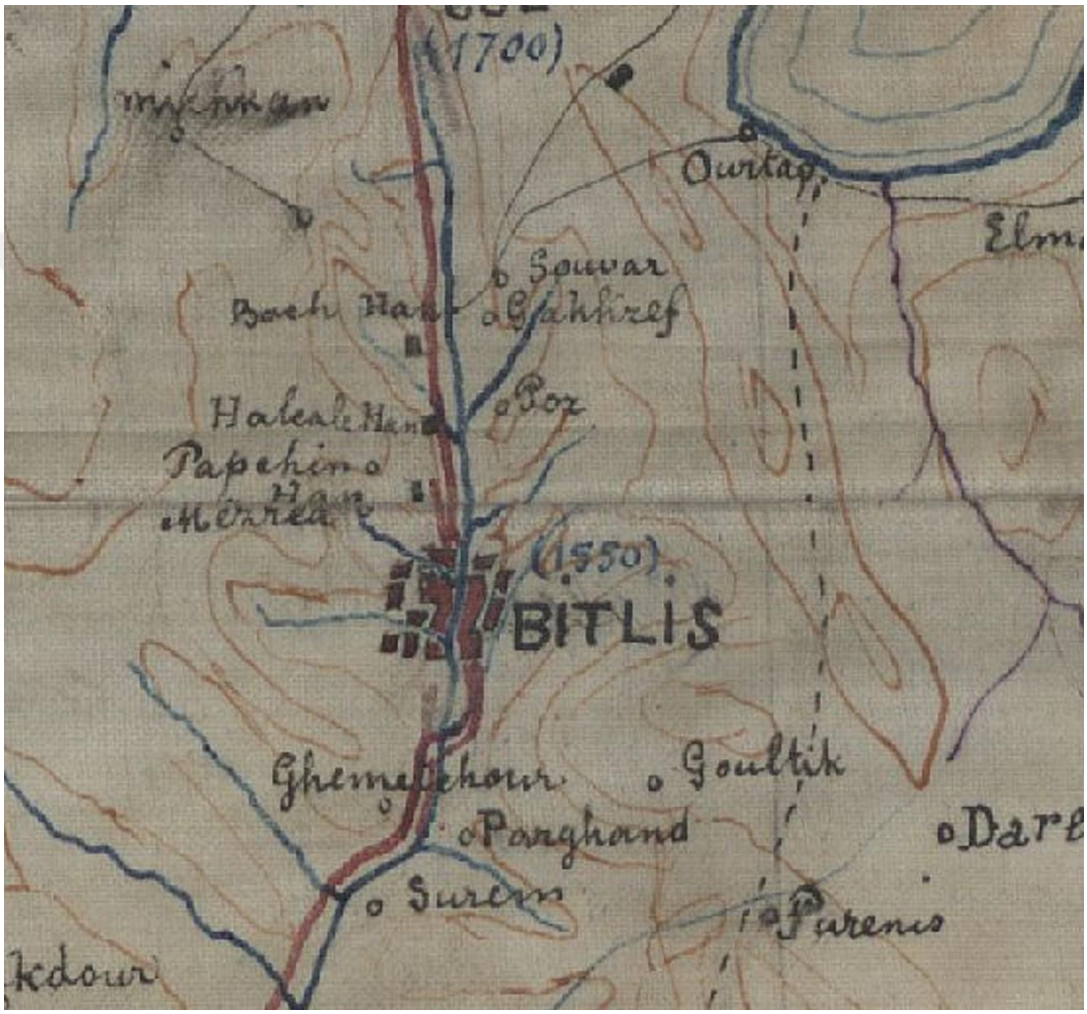
4. BİTLİS İLİNİN PLANLAMA SÜREÇLERİ

Bitlis ilinin tarihi coğrafyası, sosyal yapısı ve taşınmaz kültür varlıkları ayrıntılı biçimde ele alınmış; kentin toplumsal gelişim süreci, yerleşim özellikleri ve afet riski altındaki konumu değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, farklı yapı türlerine ait tipolojik özellikler ortaya konmuş, malzeme ve yapım teknikleri incelenmiş ve böylece kentin kültürel mirasının biçimlendirici unsurları ile tarihsel sürekliliği anlaşılır hale getirilmiştir. Böylece yapılan analizlerle taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında dikkate alınması gereken fiziki ve sosyal bağlamı ortaya konmuştur. Dördüncü bölümde ise, bu tarihsel ve mekânsal zemin üzerine inşa edilen planlama süreçleri ele alınacak; Bitlis'in stratejik planları, imar planları ile çeşitli kentsel müdahale projeleri incelenerek, planlama kararlarının kültürel miras üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca, Mardin ve Şanlıurfa gibi benzer kentlerden elde edilen deneyimlerle karşılaştırmalı bir çerçeve oluşturulacak ve böylece koruma ve kullanım politikalarının geliştirilmesinde planlama dinamiklerinin rolü ortaya konmuştur.

Bitlis ilinin planlama süreçlerine anlatmadan önce kentin plan süreçlerinden önceki durumunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Seyyahların anlatımlarından 16. ve 17. yüzyılda iç kalede bulunan saray bölümünün idari bölge olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dış kale içinde hanlar ve dükkânlar kentin ticaret merkezini oluşturmaktadır. Eğitim yapısı olan medreselerin en erken tarihli bilineni Şerefiye Medresesi Dış Kale'nin çeperinde 16. Yüzyıl başında inşa edilmiştir. Gökmeydan'da İhlasiye Medresesi, Müştakbaba Mahallesi'nde Hatuniye Medresesi bu yüzyılda inşa edilen yapılardır. 19. yüzyıl sonunda kentin farklı mahallelerinde 18 adet medresenin bulunduğu bilinmektedir **[Danyal, 2018]**. 16.yüzyılda 26 mahallede 1406 hanenin varlığını 413 numaralı (H947/M1540) Tahrir Defteri'nden öğrenmekteyiz **[Altunay, 1994]**. Mahalle isimleri günümüz yerleşim ve mahalle isimlerinden farklı olduğundan yerleşim sınırlarına dair bir bilgi edinilememektedir.

19. yüzyıl sonundan itibaren askeri haritalar ve seyyahların ölçeksiz yerleşim lekeleriyle aktardıkları haritalardan kentin mekânsal kurgusuna dair fikir edinmekteyiz **(Şekil 4.1, Ek-I) [Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 1787]**. H1306 (M1888-89) tarihli Fransız haritasında kuzeyden-güneye Başhan, Hanelmalı Han ve Papşin (Hüsrevpaşa) Hanı isim ve yerleşim lekeleriyle çizilmiştir. Bitlis Deresi ve Rabatt Deresi kolu ana

dere aksı olarak çizilmiş, kent bu aksta şematize edilmiştir. Bitlis Kalesi (iç kale) üçgen formda Kömüs Deresi'nin mevcut aksa birleşim bölgesinde çizilmiştir. Müştakbaba, Gazibey, Devrim ve İnönü mahalleleri dere aksında, yanlarda tek parça halinde şematize edilmiştir. Zeydan, Saray ve Hersan, Sekizağustos mahalleleri ayrık parçalar halinde çizilmiştir. Taş ve Atatürk mahalleleri tek çizgi halinde şematize edilmiştir. Kente hâkim Dideban Tepesi'nin yüksekliği harita üzerine işlenmiştir.

Şekil 4.1: H1306 (M1888-89) tarihli Fransız haritasında Bitlis il merkezi **[Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 1787]**.

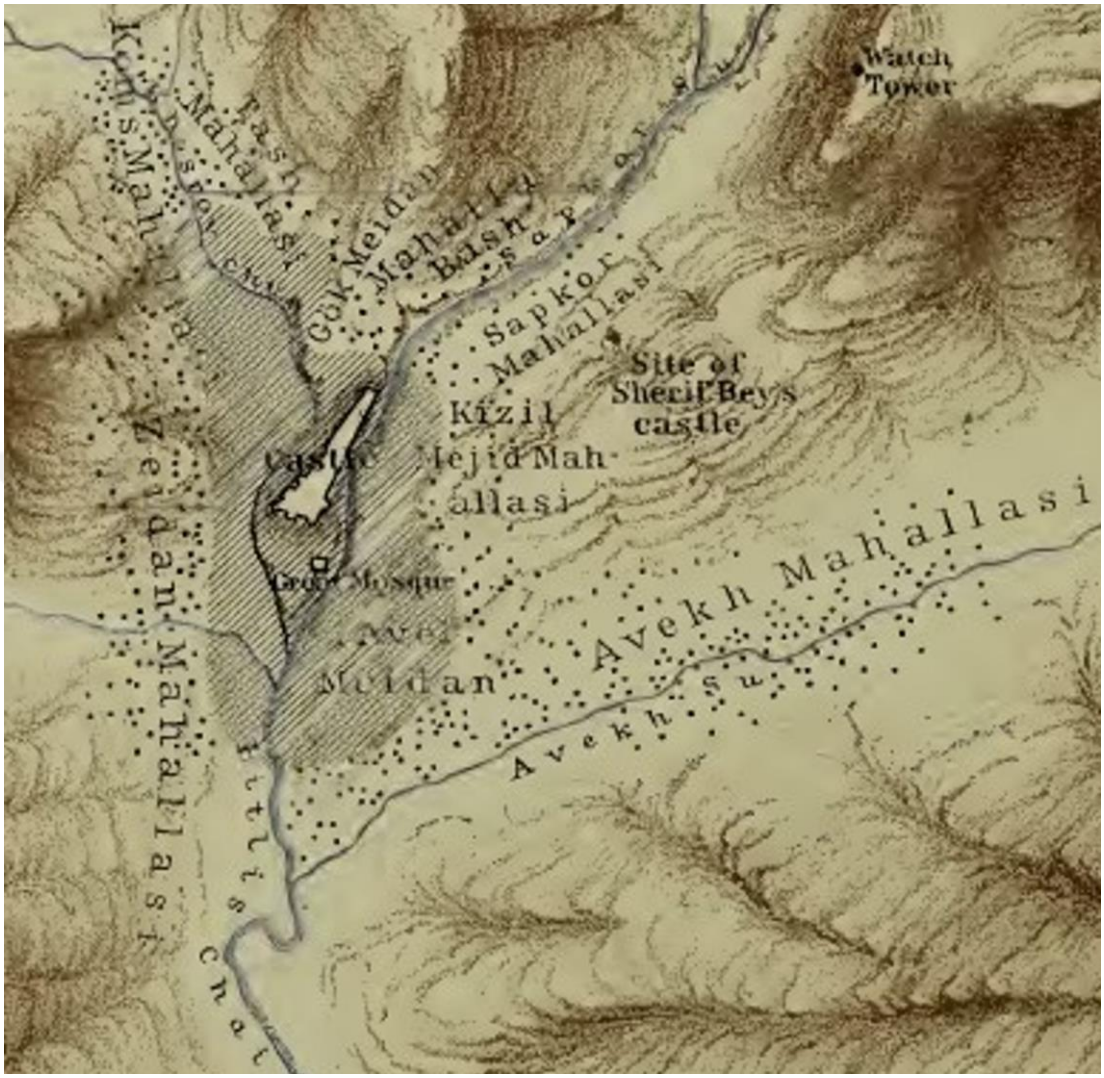
1901 tarihli Büyük Britanya Savaş Ofisi haritası topografik verilerin olduğu bir haritadır **(Şekil 4.2, Ek-I) [Maunsell, 1901]**. El Aman Hanı haritanın kuzey bölümün işlenmiştir. Başhan ve Papşin yerleşimlerinin isimleri yazılmaktadır. Buradaki hanlara dair bir bilgi mevcut değildir. İl merkezi yol aksının doğu ve batısını gösterecek şekilde iki leke ile gösterilmiştir. Şerifbey Tepesi'ndeki kalıntı "harap kule" şeklinde işlenmiştir. Hersan Köprüsü dışında yerleşime dair tanımlı bir bilgi mevcut değildir.

Şekil 4.2: 1901 Tarihli Büyük Britanya Savaş Ofisi Haritasında Bitlis il merkezi **[Maunsell, 1901]**.

1901 tarihli bir diğer Bitlis planı, İngiliz gezgin H. F. B. Lynch'in *Armenia: Travels and Studies* adlı eserinde yayımlanmıştır **(Şekil 4.3, Ek-I) [Lynch, 1901]**. Kent merkezini gösteren haritalardan ilk defa kentteki mahalleler bir haritada isimleriyle görülmektedir. Taş, Mahallebaşı (Atatürk), Aveh (Hersan), Kızıl Mescit (İnönü), Zeydan, Kömüs (Yükseliş) Mahalleleri lekelerle gösterilmiştir. Kömüs, Sapkor (Rabat), Aveh (Hersan, Tabanözü) ve Bitlis Deresi isimleriyle beraber haritada yer almaktadır. Bitlis Kalesi çevresi, yoğun yerleşim dokusunu göstermek amacıyla taralı olarak belirtilmiştir. İki adet yapı bu haritaya işlenmiştir. Haritada Bitlis Kalesi ile güneydoğusunda yer alacak şekilde Ulu Cami gösterilmiştir. Ancak caminin konumu gerçekte kalenin doğusunda olmasına rağmen güneydoğusunda gösterilmiş olması, çizimin topografik doğruluk açısından sınırlılıklarını ortaya koymaktadır. Dideban Tepesi'ndeki gözetleme kulesi yalnızca bu haritada yer almaktadır. Şerifbey Tepesi'ndeki kalıntı ise burada da kaydedilmiştir. Çizimdeki yapılar, kentin mekânsal

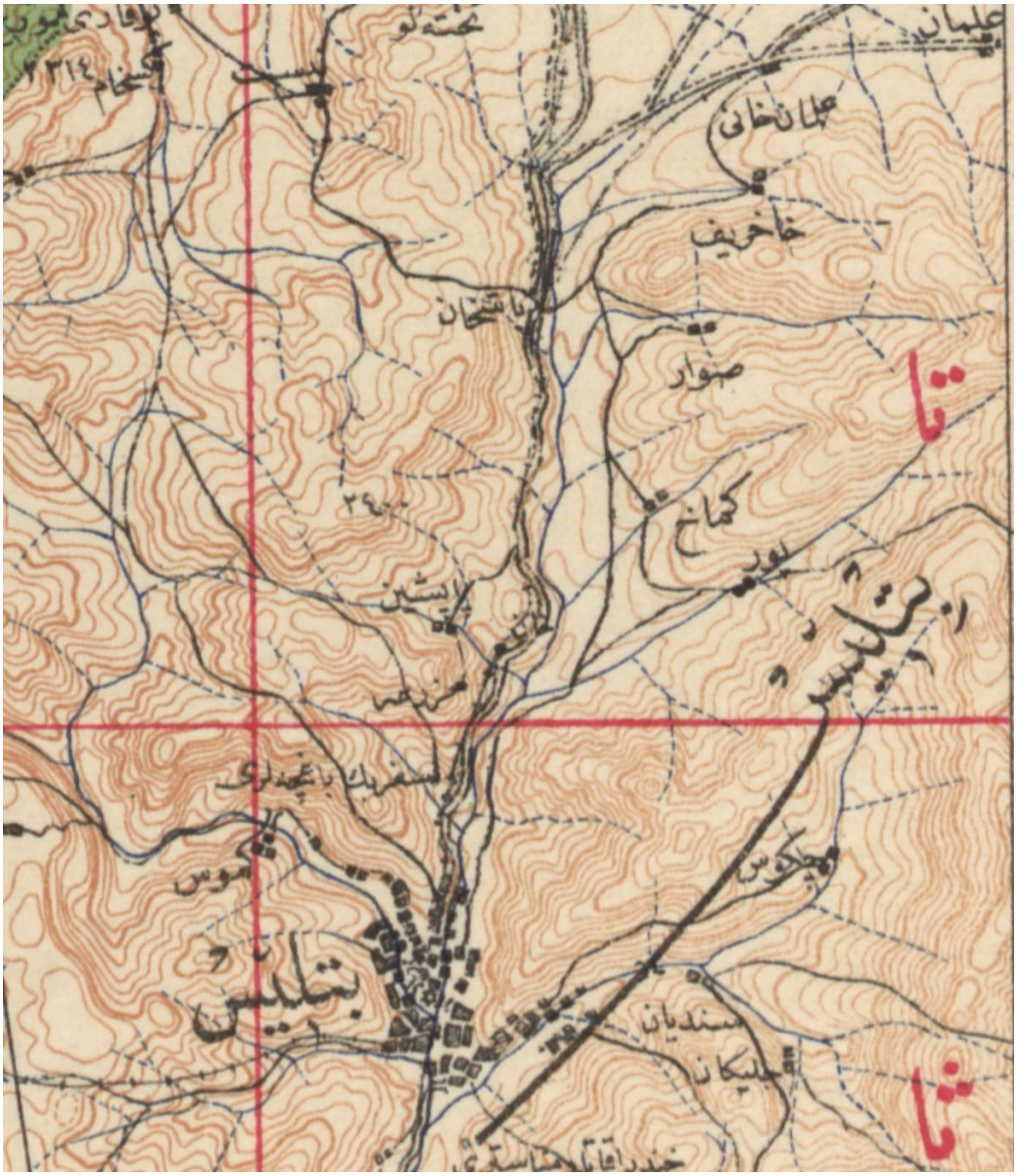
hafızasında referans noktası niteliği taşıyan anıtsal öğeler olup, konumlandırmadaki hatalara rağmen önemli veriler sunmaktadır.

Şekil 4.3: H.F.B. Lynch'in Armenia: Travels and Studies (1901) adlı eserinde yayımlanan Bitlis yerleşim planı **[Lynch, 1901]**.

H1333 (M1914/15) tarihli, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası'nda basılmış olan Osmanlı askeri haritası, topografik veriler de içeren çalışmadır **(Şekil 4.4, Ek-I) [Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, 1914/15]**. Bu haritada hanlardan El Aman Hanı 'Alaman Hanı' olarak kaydedilmiş olup, adını kuzeydoğusunda yer alan yerleşim biriminden aldığı anlaşılmaktadır. Başhan ve Papşin (Hüsrevpaşa) hanları haritada yer almakta, buna karşılık Hanelmalı Hanı işlenmemiştir. Kentin kuzeyinde Seferbey Bahçeleri kaydedilmiş; Kömüs (Yükseliş) Mahallesi'nin adı, yerleşim lekesi ile gösterilmiştir. Yerleşim dokusu, ölçeksiz lekeler halinde derelerin kenarlarına işlenmiş

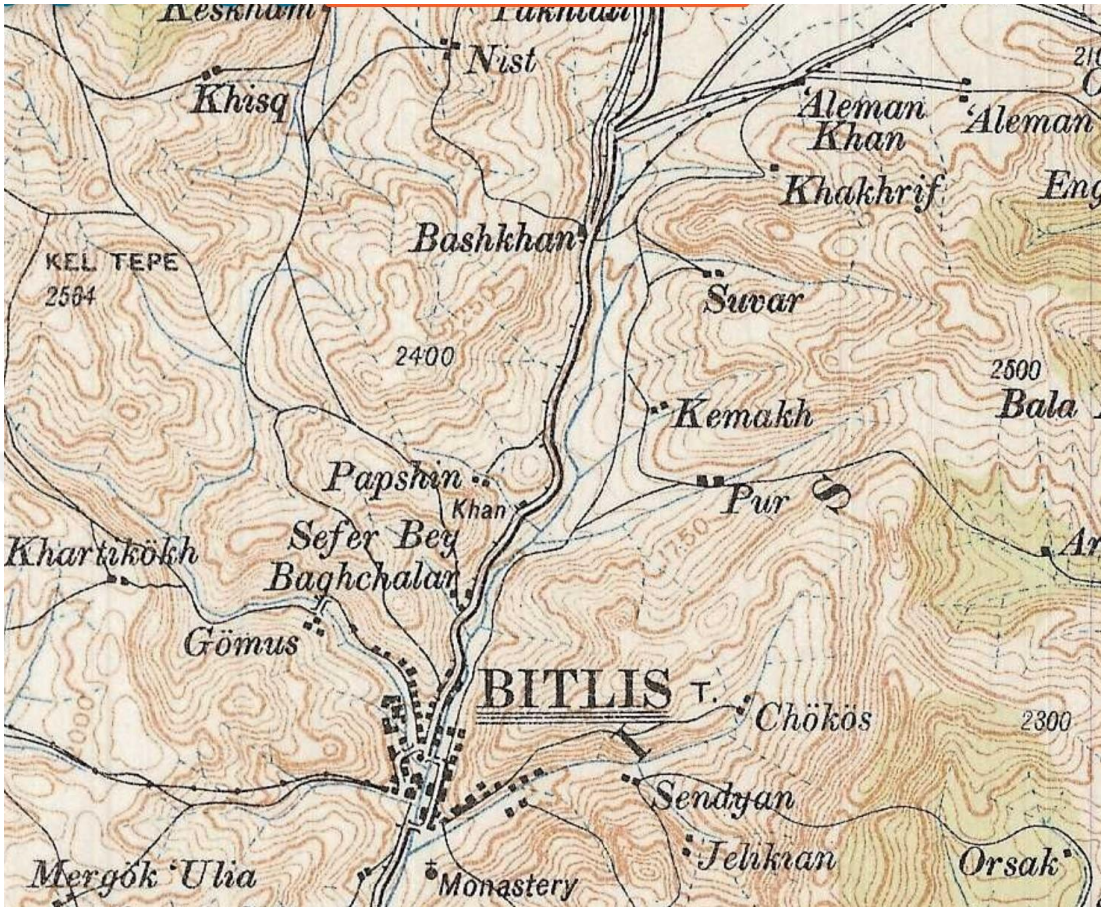
olup Bitlis Kalesi'ne ait spesifik bir leke bulunmamaktadır. Dereler üzerine toplam altı adet köprü işlenmiştir. Bunlardan Kömüs Mahallesi'ndeki Mermutlu Köprüsü açıkça ayırt edilebilmekte, en güneyde Arap Köprüsü, batıda ise Sindiyan yerleşimindeki Sindiyan Köprüsü tanımlanabilmektedir. Ancak, lekelerin yoğun olduğu kale çevresinde işlenmiş köprüler mevcut verilerden kesin olarak çıkarılamamaktadır.

Şekil 4.4: H1323 (M1914/15) tarihli Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Haritasında Bitlis il merkezi **[Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, 1914/15]**.

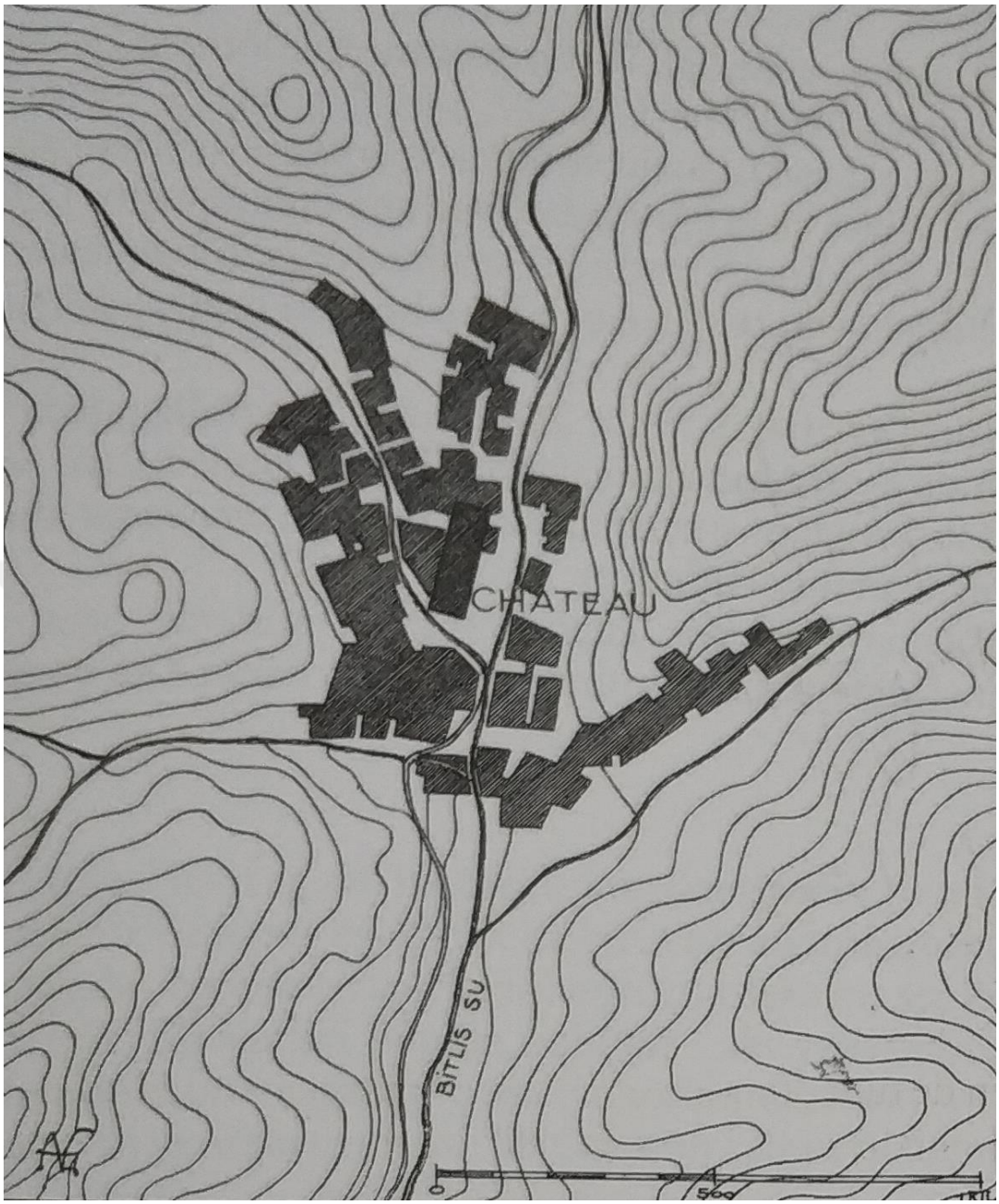
1923 tarihli Büyük Britanya Savaş Ofisi haritası 1914/15 tarihli haritanın Latin alfabesine çevrilmiş halidir **(Şekil 4.5, Ek-I) [Great Britain War Office, 1923]**. Farklı olarak kent içindeki köprülere yollar eklenmiştir. Arap Köprüsü'nden Hersan

Mahallesi'ne çıkıp Fatiha Yokuşu'ndan Şerefiye II Köprüsü'ne bağlanmakta, diğer yol da Şerefiye I Köprüsü'ne bağlanmaktadır.

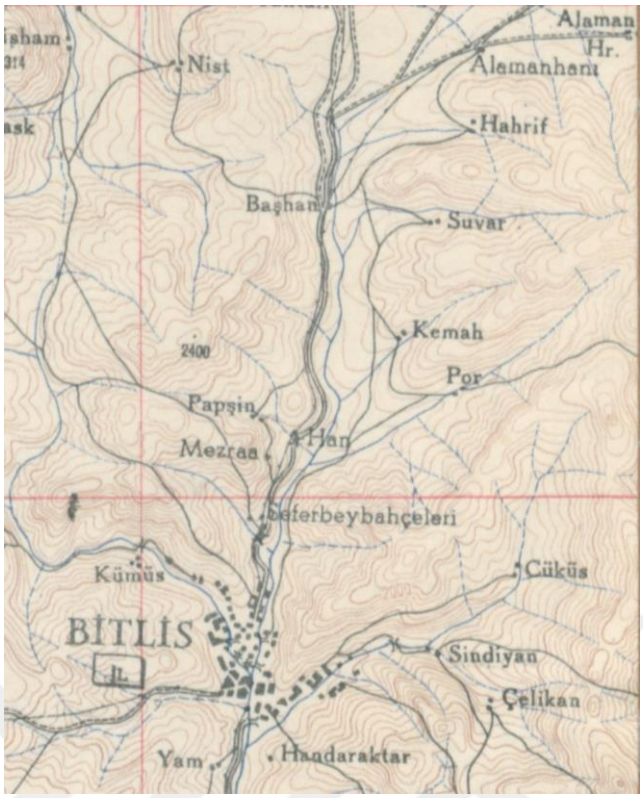
Şekil 4.5: 1923 tarihli Büyük Britanya Savaş Ofisi haritasında Bitlis **[Great Britain War Office, 1923]**.

930'larda Albert Gabriel tarafından çizilen Kale ve çevresi topografik harita üzerine işlenmiştir **(Şekil 4.6, Ek-I) [Gabriel, 1940]**. Dere akslarıyla bölünen kentte mahalleler büyük lekeler halinde gösterilmiştir. Bitlis Kalesi ise kuzey-güney doğrultulu bir dikdörtgen leke ile ifade edilmiştir.

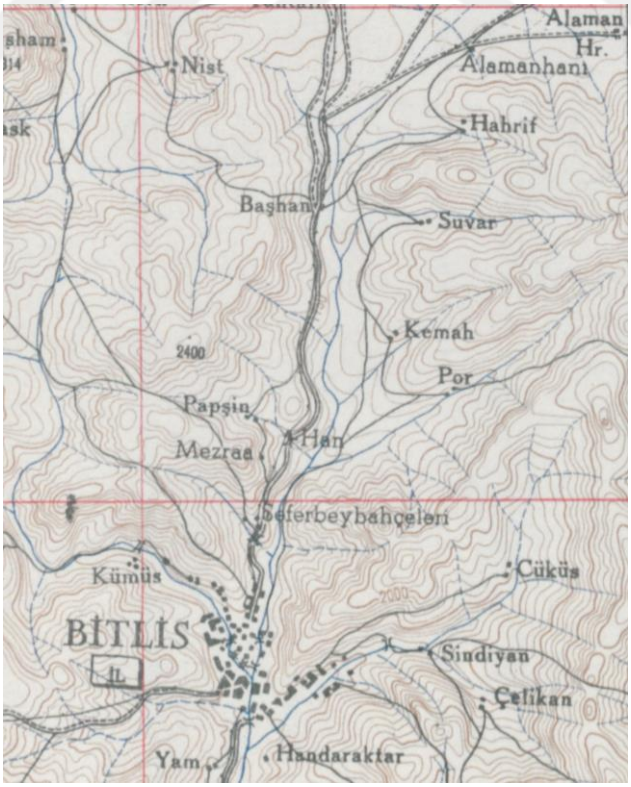

Şekil 4.6: Albert Gabriel Bitlis haritası **[Gabiel, 2014]**.

Harita Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 1946 ve 1955 haritalarında il merkezi aynıdır **(Şekil 4.7, Şekil 4.8, Ek-I)** 1914/15 tarihli Erkan-ı Harbiye-i Umumiye haritasıyla aynı formdaki lekelere sahiptirler. Leke boyutlarının nispeten küçültülerek elden harfleriyle yeniden hazırlanmıştır.

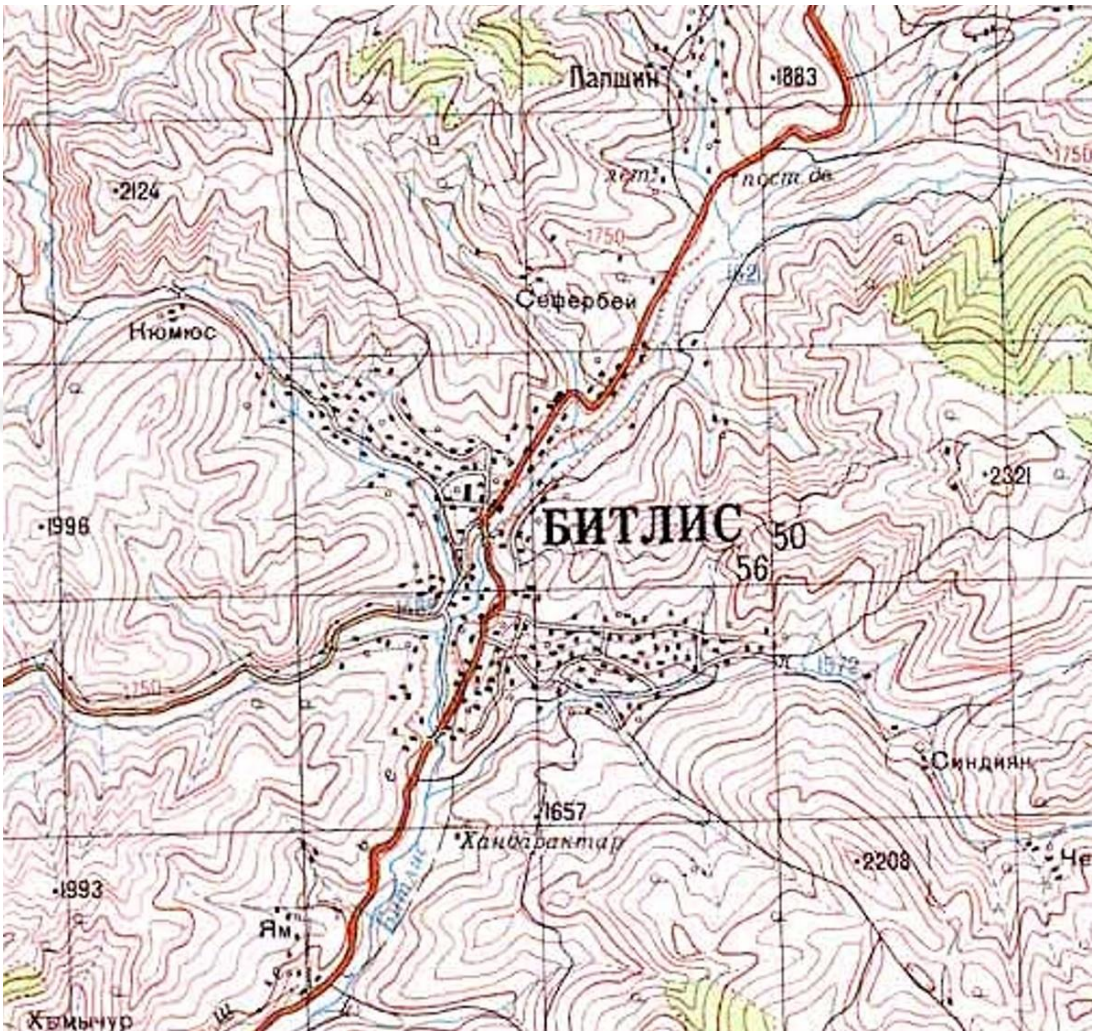

Şekil 4.7: Harita Genel Müdürlüğü 1946 haritasında Bitlis il merkezi **[Harita Genel Müdürlüğü, 1946]**.

Şekil 4.8: Harita Genel Müdürlüğü 1955 haritasında Bitlis il merkezi **[Harita Genel Müdürlüğü, 1955]**.

1970 yılı Sovyet haritasında kentteki ana yollar dışında ikincil yollar da haritaya eklenmiştir **(Şekil 4.9, Ek-I) [Sovyet topografik haritası, 1970]**. Tanımlı herhangi bir yapı lekesi yoktur.

Şekil 4.9: 1970 yılı Sovyet haritasında Bitlis il merkezi **[Vlasenko Maps, 1970]**.

Haritalarda topografik özellikler ön plandadır. Dere, yol ve kritik bölgelerdeki köprüler işlenmiştir. Yerleşim yerleri yoğunluk olarak gösterilmiştir. Konaklama yapıları kırsal yerleşimde dahi olsa harita üzerine işaretlenmiştir. Şerifbey Tepesi'ndeki kalıntı kente hâkim noktada olduğundan haritalarda kendine yer bulmuştur. Askeri haritalar olmaları bu hususta kentteki diğer yapıların göz ardı edilmesine sebep olmuştur. İl merkezindeki yerleşime dair mahallelerin konumlarını görmek açısından önem arz etmektedirler.

Haritalarda topografik özellikler ön plana çıkarılmış; dere, yol ve stratejik önem taşıyan köprüler ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Yerleşim alanları yoğunluk derecelerine

göre gösterilmiş, konaklama yapıları kırsal yerleşimlerde dahi olsa haritalara kaydedilmiştir. Şerifbey Tepesi'ndeki kalıntılar kente hâkim konumları nedeniyle özellikle işlenmiştir. Bu durum, haritaların askerî amaçlarla hazırlanmış olmalarının doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, her ne kadar anıtsal ve kamusal yapıların temsili sınırlı kalsa da bu haritalar kentsel morfolojiyi, mahallelerin dağılımını ve yerleşimin doğal topoğrafya ile ilişkisini ortaya koymaları bakımından önemlidir.

4.1 Bölgesel Stratejik Planlar

Tarihi kent merkezlerinde koruma-kullanma dengesi, mekânsal gelişim yönleri ve kentleşme eğilimleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda, Bitlis il merkezine dair Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı'nın hazırladığı TRB2 Bölgesi Kentsel Büyüme ve Planlama Mevcut Durum Analizi (2014-2023) başlıklı rapor değerlendirilmiş ve elde edilen göstergeler tarihi çevre üzerindeki muhtemel etkiler bağlamında yorumlanmıştır.

Tablo 4.1: Kentsel Büyüme ve Planlama Mevcut Durumu göstergelerinin tarihi çevre ile ilişkisi **[Arkan, 2025]**.

Gösterge	**Kaynak Veriler**	**Değerlendirme**	**Tarihi Çevreye Etki (Bitlis Merkez)**
Nüfus Artışı (2000-2013)	388.678 → 337.156 (2024yılı-359.808)	Sabit- Dalgalı seyir	KAİP sınırları dışına yönelim artabilir.
Net Göç (2013)	-4.860 kişi	Sürekli göç veren kent	Tescilli yapıların boş kalması, zamanla yıkım, işlev kaybı ve sosyo-kültürel erozyona neden olabilir.
Kaçak Yapılaşma (2013)	%61 (TR ort. %41)	Çok yüksek	Tescilli yapı çevresinde yoğun kaçak yapı riski barındırır. Sit alanlarında görsel ve fiziksel bozulma yaratabilir.
Kentleşme Oranı (2013)	%55 kent / %45 kır (TR ort.: %91)	Düşük	Kırsal özellikler baskın Plansız ve gelenek dışı yapılaşma eğilimi artabilir.
Nüfus Yoğunluğu (2013)	48 kişi/km² (TR: 100)	Düşük	Fiziksel baskı sınırlı, ancak kontrolsüz yayılma tarihi çevrede genişlemeci bir tehdit oluşturabilir.
Mekânsal Gelişim Yönü	Kuzey-Kuzeydoğu (Tatvan-Güroymak doğrultusu)	Doğrusal büyüme	Bu aks, Bitlis merkezdeki tarihi dokunun rahatlamasını sağlayabilir

Göreceli düşük nüfus yoğunluğu nedeniyle tarihi çevrede kentleşme baskısı sınırlıdır. Kaçak yapılaşma oranının çok yüksek olması bir risk unsurudur. Plansız gelişme azalmakla birlikte, tarihi çevre açısından tehdit oluşturmaya devam etmektedir.

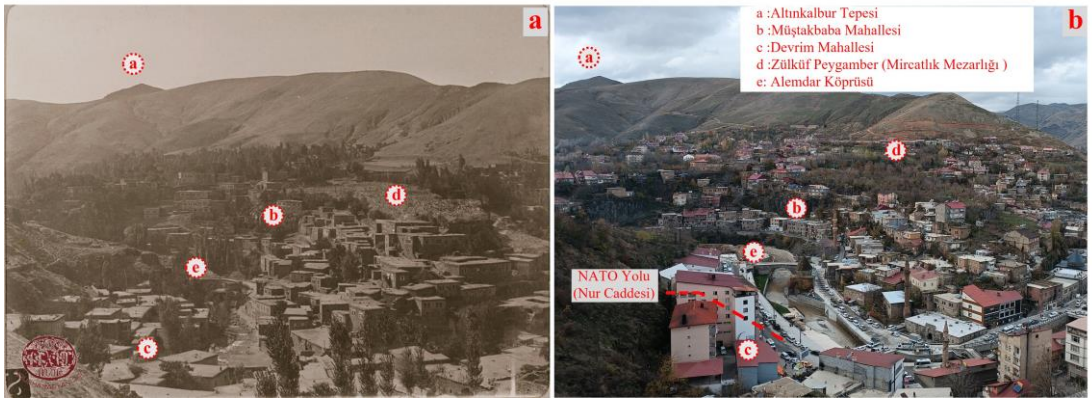
4.2 Cumhuriyet Döneminde Bitlis İl Merkezi ile İlgili Yapılmış Planlar ve Gerekçeleri

Türkiye'de modern kent planlaması süreci, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devletin mekânı biçimlendirme çabaları doğrultusunda şekillenmiştir. 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu, şehircilik alanında ilk önemli yasal düzenleme olarak kabul edilirken; Henri Prost'un 1933 yılında İstanbul için hazırladığı nazım plan, Türkiye'de planlı kentleşme sürecinin başlangıç örneklerinden biri olmuştur **[Tekeli, 1998]**. Bu dönemde planlamanın ana odağı fiziki düzenlemeler ve ulaşım kararları olmuştur. Sosyal donatı alanları ve çevresel sürdürülebilirlik gibi kavramlar büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. 1945 sonrası dönemde ise İller Bankası'nın devreye girmesiyle plan üretimi teknikleşmiş, ancak mekânsal standartlara dair sistematik bir yapı 1950 sonrasına kadar gelişememiştir **[Dede ve Şekeroğlu, 2020]**. Bu durumun, şehircilik alanında uzman eksikliğinin sürmesi, hızlı kentleşme sürecine karşı kurumsal kapasitenin yetersiz kalması, merkeziyetçi planlama yaklaşımının baskın olması ve yerel idarelerin sürece etkin katılım sağlayamaması gibi etkenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

1950'li yıllar, iç göçün etkisiyle hızlanan kentleşmenin Anadolu kentlerinde planlamayı zorunlu hale getirdiği bir dönemdir. Bu süreçte, 1957 yılında yürürlüğe giren 6785 sayılı İmar Kanunu Türkiye'deki ilk kapsamlı planlama mevzuatını oluşturarak merkezi otoritenin yerel yönetimler üzerindeki denetimini artırmıştır. Bununla birlikte, söz konusu dönemde hazırlanan imar planları büyük ölçüde fiziksel düzenlemeye odaklanmış; sosyal donatı standartları, tarihî çevreye duyarlılık ve sürdürülebilirlik gibi kavramlara ise sınırlı ölçüde yer verilmiştir. **[Dede ve Şekeroğlu, 2020]**. 1972 yılında yenilenen mekânsal standartlar ve 1985'te yürürlüğe giren 3194 sayılı İmar Kanunu ile kişi başına düşen yeşil alan, sağlık, eğitim gibi sosyal altyapı göstergeleri plan sistematiğine dâhil edilmiştir. 1982 Anayasası'nın 63. maddesi, korunacak değerleri ifade ederken 1961 Anayasası'ndaki "eser ve anıtlar" yerine "tarih, kültür ve tabiat varlıkları ve değerleri" diyerek koruma kapsamını genişletmiştir. Bu terminoloji seçimi, daha sonra çıkarılan ve somut tanımlamalar içeren 2863 sayılı

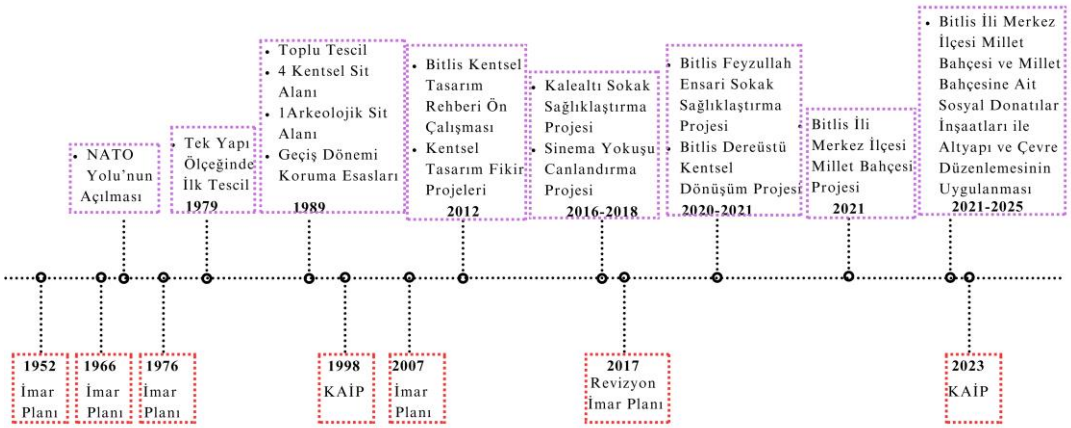
"Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu"nda da sürdürülmüştür **[Yüksel, 2007]**. **Tekeli [1998]**'ye göre bu dönüşüm, kent planlamasının fiziksel düzenleme olmaktan çıkarak, toplumsal refah ve çevresel sürdürülebilirlik gibi amaçları da içermesini sağlamıştır.

Bu dönüşüm süreci tüm kentlerde eş zamanlı ve dengeli biçimde yaşanmamıştır. İstanbul gibi büyük şehirlerde planlama anlayışı, 1950'ler sonrasında uygulamaya giren projelerde tarihî çevreyi çoğu zaman göz ardı etmiştir. Bitlis ilinde 1970'li yılların başında NATO Yolu'nun açılmasıyla başlayan süreçte tarihi çevredeki değişim hızlanmıştır **(Şekil 4.10)**. **Dinçer [2021]**, İstanbul'da bu dönemde uygulanan büyük ölçekli projelerin, tarihî dokularla çatışan müdahaleler içerdiğini ve kültür mirasını tehdit ettiğini vurgulamaktadır.

Şekil 4.10: Devrim Mahallesi'nde NATO Yolu açılırken yıktırılan geleneksel doku a) **[Pietschmann 1940, Web-5]** b) 2023.

İl sınırları içinde ilk imar planı 1937 yılında Tatvan ilçesi için yapılmıştır. Plan Van Gölü'nde feribotla ulaşımının sağlanması çalışmaları kapsamında gerçekleştirilmiştir **[Tekeli, 1998]**. Bitlis il merkezi özelinde, 1952, 1966, 1976, 2007 imar planları ve 2017 yılında büyük ölçekli değişiklikler içeren imar revizyon planı kentteki planlama değişimini değerlendirme imkânı sunmaktadır. 1998 ve 2023 yıllarında KAİP hazırlamıştır. Planların kapsadığı alan, doğal eşikler, donatı alanları, ulaşım kararları ve tarihi çevre ile ilişkisi bağlamında planlar değerlendirilmiştir.

Şekil 4.11: Bitlis il merkezinde cumhuriyet sonrası planlama süreçleri ve tarihi çevrede kentsel ölçekte gerçekleştirilen uygulamalar **[Arkan, 2025]**.

Bitlis'in ilk imar planı 1952'de hazırlanmış, ancak yetersizlikler ve uygulanmayan kararlar nedeniyle 1962'de revize edilerek 1966'da tamamlanmıştır. 1966 İmar Planı, Yüksek Mimar Fahri Yetman tarafından hazırlanmış; kuzeyde yeni ticari-alt merkez, idari birimler ve öğretim alanları öngörülmüş, kuzeybatı aksında yeni yerleşimler önerilmiştir. Plan kararlarının uygulanmaması, mevzi değişiklikler ve NATO Karayolu geçişi gibi nedenlerle yeni bir imar planı ihtiyacı doğmuştur. 1976 İmar Planı da Yüksek Mimar Fahri Yetman tarafından hazırlanmış, 1985 için 50.000 nüfus öngörülmüştür. Planda kuzeybatı ve güneydoğu akslarında konut alanları, güneyde ticari alanlar, park ve spor tesisleri, kuzeydoğuda ise eğitim ve askeri alanlar önerilmiştir **[Keleş Eriçok, 2021; Bitlis KAİP, 2023]**.

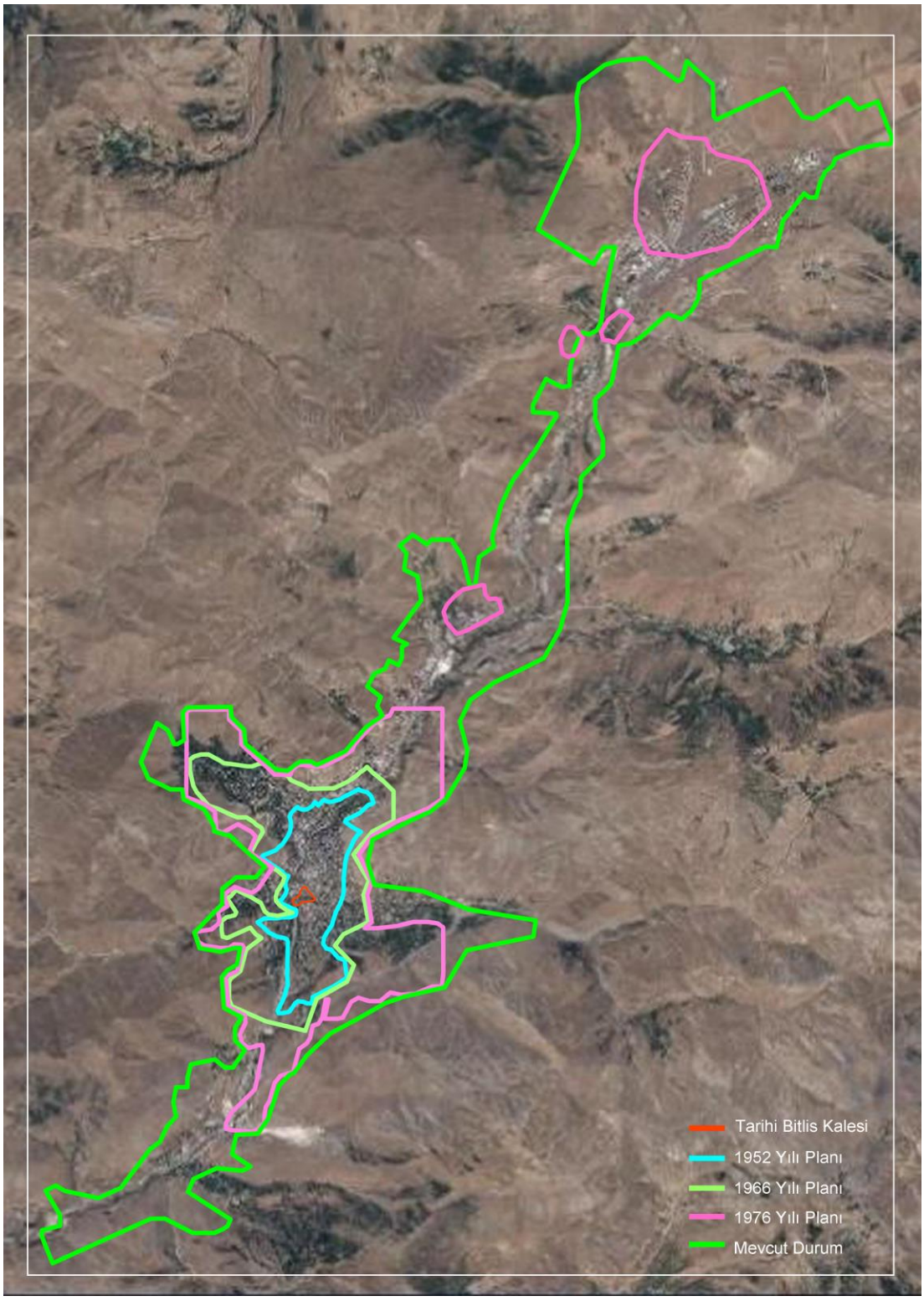
01.12.1989 tarihli ve 317 sayılı DKTVKK kararıyla sit alanlarının ilan edilmesinden sonra, bu alanlar için KAİP hazırlanması zorunlu hale gelmiş; planlar tamamlanıncaya kadar geçerli olmak üzere Geçiş Dönemi Koruma Esasları ve Kullanma Şartları belirlenmiştir. 1996 tarihli kurul kararında yerleşim ve planlama alanlarının çakıştığı, tarihi çevredeki yapıların korunması için KAİP sürecinin hızlandırılması gerektiği belirtilmiştir **(Ek-C)**. Bu koşullar altında hazırlanan KAİP, 05.12.1998 tarih ve 2179 sayılı kurul kararıyla uygun bulunmuştur **[Bitlis KAİP, 2023]**.

30 yıllık süreçte kırsaldan göç alan Bitlis ilinde 2007 yılında 2497 hektarlık alanı kapsayan, 2025 projeksiyon yılı ve 85.000 nüfus öngörüsüyle İmar Planı hazırlanmıştır. Bu planla konut alanları artırılmış, nüfusun 55.000'inin mevcut yerleşik alanlarda, kalan kısmının ise gelişme konut bölgelerinde yerleşeceği öngörülmüştür. Onay sonrası dönemde ise 2017 yılında projeksiyon yılı 2040 olan

Revizyon ve İlave imar planı hazırlanmıştır. Planın 885 hektarlık bölümünde Bitlis Kalesi çevresi, BEÜ, öğretmenevi, ilköğretim tesisleri, cezaevi ve çeşitli resmi kurum alanları gibi konularda plan tadilatları yapılmıştır.

2023 yılında tamamlanan KAİP Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 2017 Yılı Yatırım Programına alınmış olup, bu program kapsamında sağlanan ödenekle 2019 yılında hazırlanmaya başlanmıştır. Aradan geçen 20 yılda sosyo-ekonomik koşullar, mekânsal yapı ve yaşam beklentileri değişmiş; düşük gelirli halk da tarihi çevreyi terk etmiş veya yanlış müdahaleler sonucu taşınmaz kültür varlıklarında tahribat yaşanmıştır. Ayrıca sokak sağlıklaştırma ve kentsel tasarım projeleri başlatılmış, bazı kısımlar riskli alan ilan edilmiş ve sit sınırları ile statülerinde revizyon yapılmıştır **[Bitlis KAİP, 2023]**.

1952,1966,1976, mevcutta geçerli olan 2007 imar planı ve KAİP 2023'ün uydu haritası üzerinde yapılan çakıştırmalar göz önünde bulundurularak oluşturulan planlama sınırları **Şekil 4.12**'de gösterilmiştir **[Bitlis KAİP 2023, Bitlis Belediyesi Arşivi, Google Earth]**.

Şekil 4.12: Bitlis ili imar planları çakıştırması **[Arkan, 2025]**

4.2.1 Yürürlükte Olmayan İmar Planları (1952, 1966, 1976 yılları)

Eski imar planlarının plan notlarına ulaşılamamış olmakla birlikte, imar planı araştırmasına ilişkin paftalar Bitlis Belediyesi'nden temin edilmiştir. 1952 planın sınırları geleneksel dokunun yer aldığı alanı kapsamaktadır **(Ek-İ)**. Plan araştırmasında, meskûn (yerleşik), inkişaf (gelişme), ticari, idari ve öğretim (eğitim) alanları lejantta tanımlı beş kriterdir. Bu beş kriter üzerinden yapılan leke analizinde konutlar için yerleşik ve gelişme alanları belirlenmiştir. Ticari, idari ve öğretim (eğitim) alanları noktasal olarak işaretlenmiştir. Planda, eski geleneksel dokunun bulunduğu Saray, Sekizağustos, Yükseliş mahalleleri ile sonradan Taş Mahallesi yerleşimi içine katılan Kömüs yerleşimi, kırsal karakterli alanlar olarak değerlendirilmiş ve merkez planlama sınırları içerisine dâhil edilmemiştir. Sonradan yerleşime açılan Hüsrevpaşa ve Beşminare mahalleleri bu planın kapsamı dışındadır. Hersan Mahallesi'nde Hersan Çayı çevresi meskûn (yerleşik) iken İnönü Mahallesiyle arasında kalan bölge gelişim alanı olarak belirlenmiştir. Müştakbaba Mahallesi'nin güneydoğusu ve Taş Mahallesi'nin kuzeyi diğer gelişim alanlarıdır. 1953 hava fotoğraflarına bakıldığında da yerleşime önerilen alanların hala henüz yapılaşmaya açılmadığı gözlemlenebilmektedir. Kent içi ana ulaşım aksı güneyde Alemdar Köprü'sü güzergahından sağlanmaktadır. Kuzeyde Hükümet Caddesi (Sinema Yokuşu) ve Kamber Yokuşu'ndan Mahallebaşı'na bağlanan yoldan kuzeydeki Tatvan yoluna bağlanmaktadır.

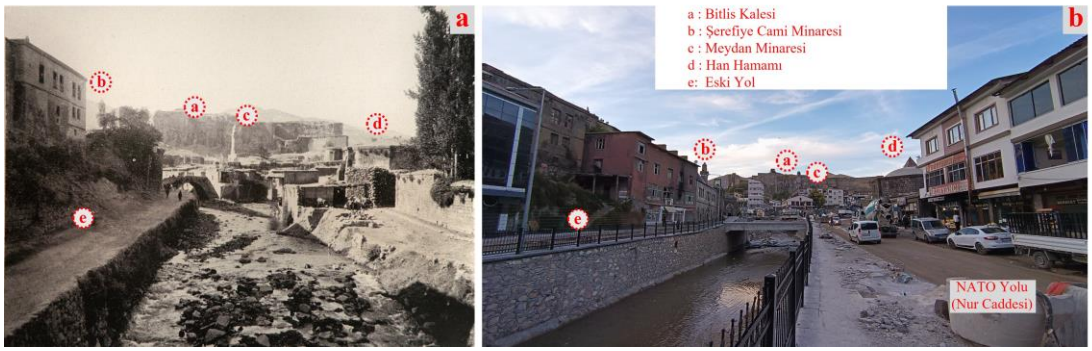
1966 yılında, planlamaya önerilen alanların kapsamı genişletilmiştir **(Ek-İ)**. 1952 planına benzer şekilde, meskûn (yerleşik), inkişaf (gelişme), ticari, idari ve öğretim (eğitim) alanları lejantta tanımlı beş kriterdir. Saray ve Yükseliş Mahalleleri, Müştakbaba Mahallesi'nin batısında kalan geleneksel yerleşimler ile Kömüs yerleşimindeki geleneksel dokular yerleşik alanlar olarak merkez planlamasına dahil edilmiştir. Bu alanlar ile kent merkezi arasında kalan kısımlar gelişme alanları olarak belirlenmiştir. Hersan Mahallesi'nin güneyi, İnönü ve Atatürk Mahallelerinin batısı diğer inkişaf alanlarıdır. Merkez mahalleler ile bunlara bitişik kenar mahallelerden oluşan eski yerleşim dokusunu esas alması bakımından 1952 planıyla benzerlik göstermektedir.

Plan sürecinde, Alemdar Köprüsü güzergâhına alternatif niteliğinde öngörülen NATO Yolu (İç Yol) projesi 1960'lı yılların sonlarında uygulanmaya başlanmıştır **(Şekil 4.13,**

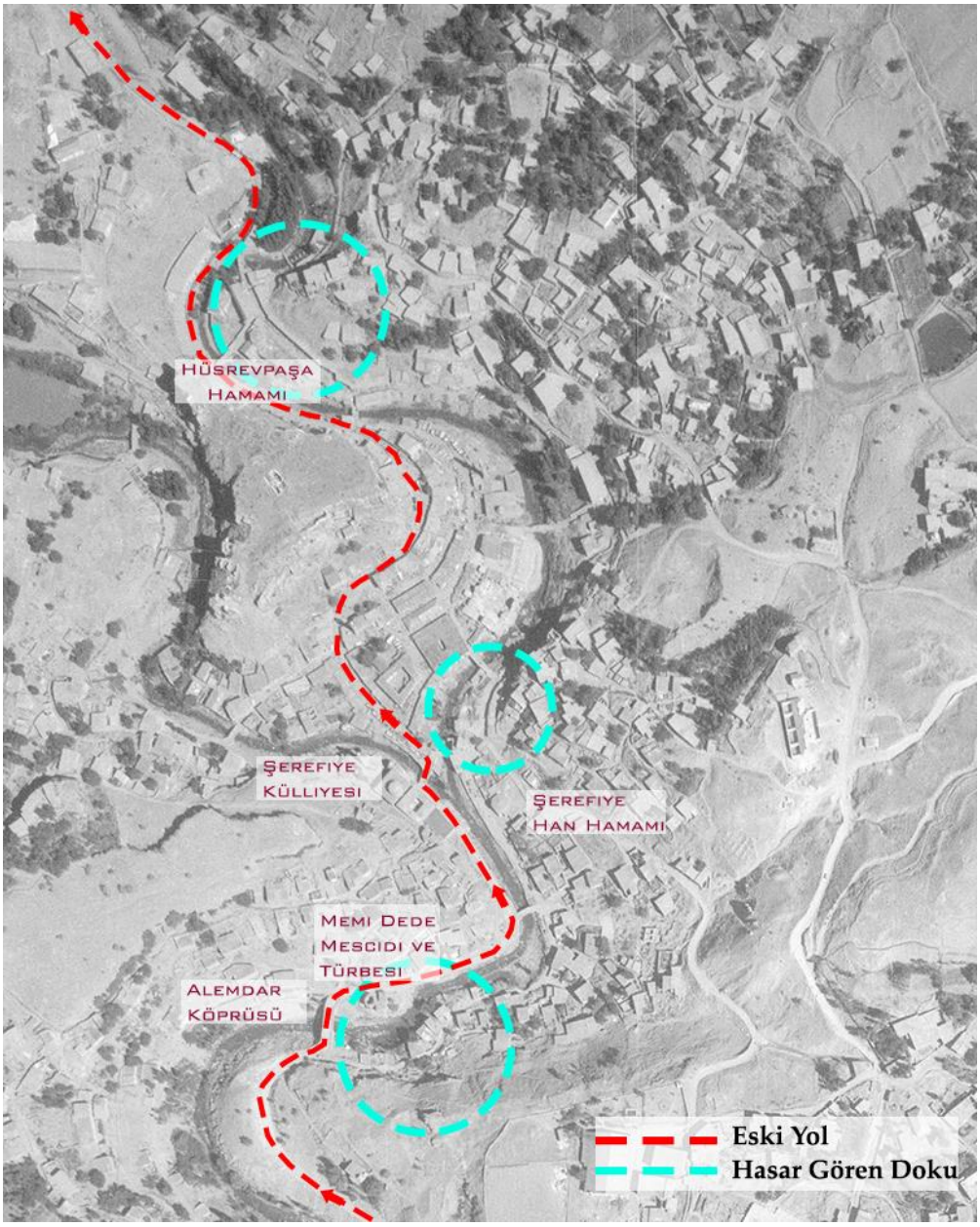
Şekil 4.14) [İl Yıllığı, 1967; 1973]. Yol yapım çalışmaları kapsamında Bitlis ve Rabat Deresi boyunca uzanan Devrim Mahallesi'nin batısı ve Gazibey Mahallesi'nin doğu kesimlerine müdahale edilmiştir. Özellikle Devrim Mahallesi ile Gazibey Mahallesi'nin Rabat Deresi'nin batısında kalan bölümleri, yapıların yıkılması suretiyle büyük ölçüde zarar görmüştür **(Şekil 4.15, Şekil 4.16, Ek-İ)**. 1953 ve 1976 hava fotoğraflarının karşılaştırılması, bu bölgedeki yıkımlara ilişkin kapsamlı veriler sunmaktadır. Kuzeyde, Hüsrevpaşa Hamamı'nın bulunduğu bölümde yer alan çarşının yol düzenlemesi kapsamında ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Şerefiye Han Hamamı'nın kuzeyinde, dükkânlar ve geleneksel konutların bulunduğu dokuda önemli ölçüde kayıplar yaşanmıştır. Güneyde ise Memi Dede Mescidi'nin karşısında, Devrim Mahallesi'nde yoğun geleneksel konut dokusunun hâkim olduğu alanlarda yıkımların gerçekleştiği tespit edilmektedir. Çarşıda meydana gelen yıkımlardan sonra derelerin üzerindeki yapılaşma bu dönemde gerçekleşmiştir. 1976 yılına ait hava fotoğrafında, dere kenarındaki yapı gabarilerindeki değişim ve yapı sayısındaki azalmalar dönemin fiziksel dönüşüm sürecine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Bu dönemde, Türkiye'deki planlama anlayışına paralel olarak, tarihi çevrede alınan ulaşım kararları, geleneksel dokuyu dikkate almaksızın uygulanmıştır.

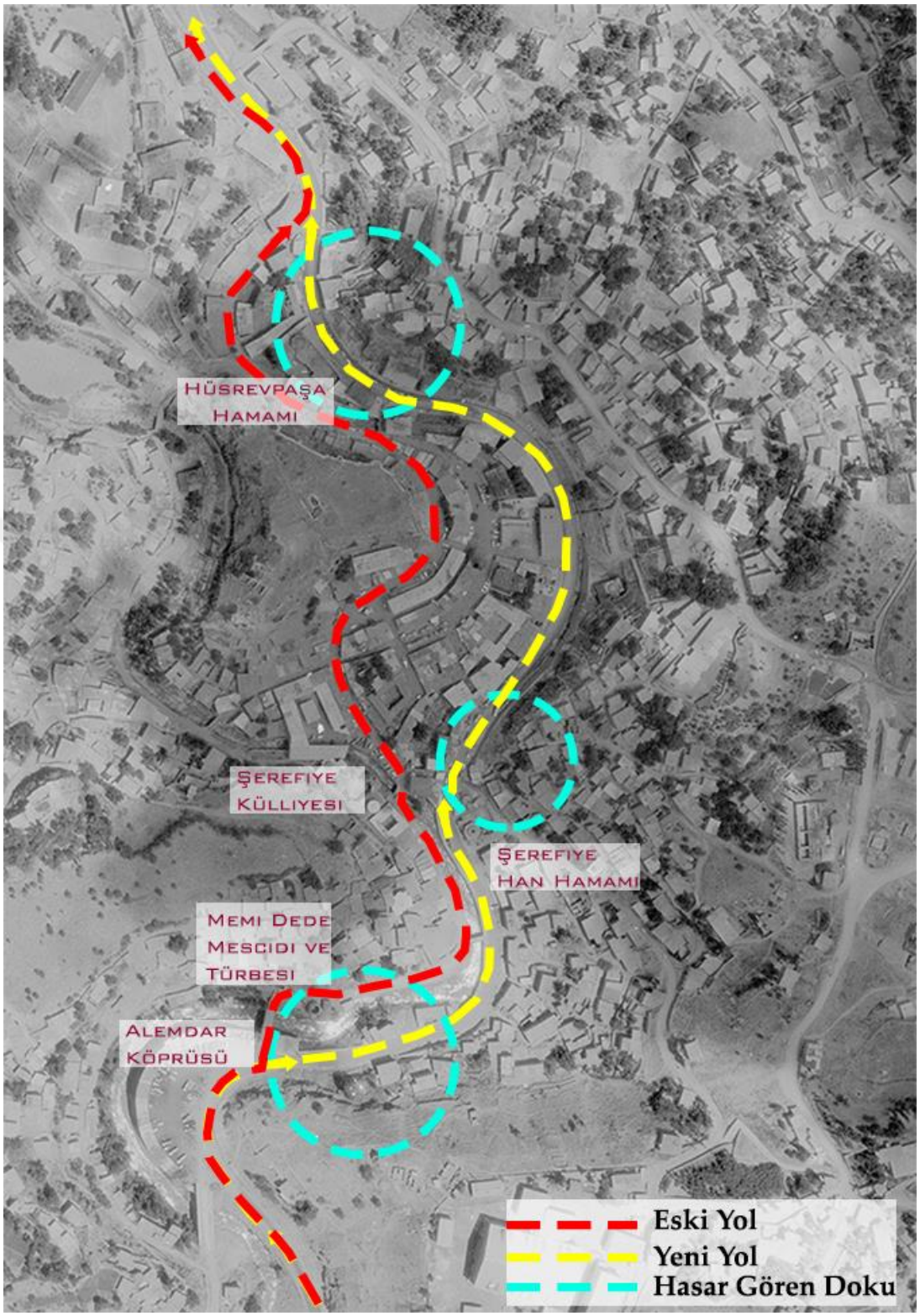
Şekil 4.13: NATO Yolu a) İnşa aşaması **[İl Yıllığı, 1967]** b) Yolun bitmiş hali **[İl Yıllığı, 1973]**.

Şekil 4.14: Şerefiye Külliyesi çevresinde Meydana gelen değişim a) **[Pietschmann 1940, Web-5]** b) 2023.

Şekil 4.15: 1953 yıllı hava fotoğrafında eski yol, yeni yol ve hasar gören geleneksel doku **[Harita Genel Müdürlüğü, 2024]**.

Şekil 4.16: 1976 yıllı hava fotoğrafında eski yol, yeni yol ve hasar gören geleneksel doku **[Harita Genel Müdürlüğü, 2024]**.

1976 yılı planı geleneksel dokunun olduğu yerleşik mahallelerin doğal eşiklerle sınırlandığı dönemde hazırlanmıştır **(Ek-İ)**. Yeni gelişme alanları kuzeye

yönlendirilmiş, günümüz gelişim alanı olan Rahva bölgesinin bu planda imara açılması yönünde kararlar alınmıştır. Planlamaya dâhil edilen yeni mahallelerden Hüsrevpaşa ve Beşminare, bu dönemin planının ana bölümünü oluşturmaktadır. Meskûn (yerleşik), inkişaf (gelişme), ticari, idari ve öğretim (eğitim) alanları lejantlarıyla plan araştırması yapılan önceki planlardan farklı olarak sosyokültürel tesisler, dini tesisler, askeri alanlar, sanayi alanı, spor alanı, ağaçlandırılacak alanlar önerilmiştir. Tarihi dokunun yer aldığı eski kent yerleşimde Hersan Çayı çevresindeki tarımsal nitelikli alanlar konut gelişme alanı belirlenmiştir. İl merkezi sınırının kuzeyindeki Rahva bölgesi konut gelişme alanı olarak belirlenmiştir. Kuzeydeki gelişme alanında yer alan Hüsrevpaşa Mahallesi'nde yerleşik konut alanları bulunmaktadır. Gökmeydan idari merkez olmakla beraber resmî kurumlar ve eğitim kurumları Hüsrevpaşa Mahallesi'ne doğru yol aksı boyunca yerleştirilmiş ve plan önerileri bu doğrultuda yapılmıştır.

4.2.2 Yürürlükte Olan İmar Planı (2007 ve 2017 İlave ve Revizyon İmar Planı)

Bitlis Merkez için hazırlanan 2007 İmar Planına ek 2017 İlave ve Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu, 1/1000 ve 1/5000 ölçekli uygulama ve nazım planı birlikte incelenmiş, plan notları ve pafta verileri üzerinden mevcut planlama kararları değerlendirilmiştir. Plan kapsamında kentin kuzeyindeki yeni yerleşim alanları, Atatürk-Taş mahallelerinin kuzeyi ve güneyde sanayi sitesinin olduğu bölümler gelişme alanları olarak belirlenmiştir. 2017 revizyon planı, Bitlis kent merkezinin kuzeyinde, Hüsrevpaşa ve Beşminare mahalleleri sınırları içerisinde yer alan Bitlis-Tatvan Karayolu çevresi ile bunun doğusunda konumlanan yeni çevre yolu arasındaki yaklaşık 880 hektarlık alanı kapsamaktadır. Ayrıca, kent çeperlerinde bulunan toplam 5 hektar büyüklüğündeki üç farklı alan da plan kapsamına dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda, çalışma alanının toplam büyüklüğü yaklaşık 885 hektar olarak belirlenmiştir. Diğer alanlarda 2007 tarihli plan kararları 2025 yılı itibariyle geçerliliğini sürdürmektedir. Plan kararları ve projeksiyonları tarihi çevre ilişkisinde değerlendirilmiştir.

Planlama Yaklaşımı: Bitlis İl Merkezi'nin hedef nüfusu 2040 yılı için 140.000 kişi olarak belirlenmiş ve buna uygun olarak mekânsal projeksiyonlar geliştirilmiştir. Ancak imar planının kapsadığı planlama alanı içinde yaklaşık 90.000 kişi yerleşeceği

varsayılmıştır. Ortalama hane halkı büyüklüğü 3,76 kişi olarak kabul edilmiş, ihtiyaçlar bu kabule göre hesaplanmıştır. Planlama alanı yaklaşık 885 hektardır. Bu alanda hem mevcut yerleşim alanları hem de yeni gelişme bölgeleri tanımlanmıştır **[Bitlis Belediyesi, 2017]**.

Dereler ve vadilerle kesilen topografyanın oldukça parçalı yapısı göz önünde bulundurularak, gelişme yönleri ağırlıklı olarak kuzeydoğu (Tatvan yönü) ve kuzeye (Rahva Ovası) ve Atatürk Mahallesi'nin kuzeybatı bölümüne yönlendirilmiştir. Plan, geçmiş dönem planlamalarına kıyasla (1952, 1966, 1976 yılları) hem alan büyüklüğü hem de önerdiği kentsel donatı çeşitliliği açısından kapsamlı bir dönüşüm önerisi getirmektedir.

Planın mekânsal kararları özellikle Bitlis il merkezinin topografik kısıtlarını göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir. Bu durum kuzeye doğru gelişme alanları ve geleneksel kent merkezi arasında sürekliliğin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Taş, Gazibey ve Saray mahalleleri çevresindeki yeni yol kararları, mevcut kültür varlıkları, doğal eşikler ve topografik süreklilik dikkate alınmadan oluşturulmuştur. Bu durum planın yer seçim kararlarını zayıflatmakta ve hem koruma politikalarıyla hem de mekânsal gelişim ilkeleriyle çelişmektedir.

Doğal Eşikler ve Afet Riski: Bitlis ili 1. derece deprem bölgesinde yer almakta, kaya düşmesi, heyelan ve oturma riskleri mevcuttur. Bu alanlar için alınması gereken mühendislik önlemleri teknik olarak belirtilmiş olsa da plan kararlarıyla bağ kurulmamıştır. UOA-2.3 (uygun olmayan alanlar) bölgelerinde yapılaşma yasaklanmış, Devlet Su İşleri (DSİ)'nin önerileri doğrultusunda taşkın riskli alanlarda yapılaşma sınırlandırılmıştır. Ancak plan analizlerinde bazı yapı adalarının bu sınırlarla kesiştiği ve uygulamada mühendislik önlemlerinin projeye entegre edilip edilmediğinin belirsiz olduğu gözlemlenmiştir.

Donatı Alanları: Planlama alanı için öngörülen 90.000 kişilik nüfusa göre sosyal donatılarla ilgili gerekli ve önerilen alan karşılaştırmaları aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Gerekli değerler plan açıklama raporundaki standartlar üzerinden ve toplam alanlardan alınarak karşılaştırma yapılmıştır **(Tablo 4.2)**.

Tablo 4.2: 2040 projeksiyonu ve yeterli standart alanlar **[Bitlis Belediyesi, 2017]**.

Donatı Türü	Standart (m²/kişi)	Gerekli Alan (ha)	Planlanan Alan (ha)	Yeterlilik (%)
Anaokulu	0.5	4.5	0.36	8.0
İlkokul	2.0	18.0	11.23	62.4
Ortaokul	2.0	18.0	5.55	30.8
Lise	2.0	18.0	5.63	31.3
Halk Eğitim Merkezi	2.0	18.0	2.53	14.0
Sağlık Tesisi	1.5	13.5	2.79	20.7
Sosyal ve Kültürel Tesis	0.75	6.75	2.11	31.3
İbadet Alanı	0.5	4.5	4.44 (cami)	98.7
Aktif Yeşil Alan	10.0	90.0	134.5 (park+çocuk)	>100
Yurt	-	-	3.51	-

Donatı alanlarının büyük çoğunluğu planda öngörülen yeni gelişme alanlarına (özellikle kuzeyde Rahva bölgesi) yönlendirilmiştir. Tarihî merkezde yer alan mahallelerde (Taş, Gazibey, Saray, Hersan) devam eden sosyal altyapı yetersizliği planla giderilmemiştir. Böylece yeni donatılar, tarihi dokunun sosyal canlanmasına değil, yerleşimin periferik genişlemesine hizmet etmektedir. Mekânsal olarak sosyal tabakalaşma çok belirgin olmamakla birlikte, kent merkezindeki üst ve orta gelir gruplarının yeni gelişen mahallelere yönelme eğiliminde oldukları gözlemlenmektedir **[Bitlis Belediyesi, 2017]**.

Tarihi Kentsel Doku İlişkisi: Planın tarihî alanlardaki kullanım baskısını dengeleyecek şekilde işlevsel çeşitlilik önermediği görülmektedir. Bu durum, koruma-kullanma dengesinin yalnızca fiziksel düzeyde değil, sosyal ve ekonomik düzeyde de göz ardı edildiğini göstermektedir.

Tarihi kent merkezinin bir koruma alanı olarak değil, gelişme baskısının dışında bırakılmış bir "boşluk alanı" gibi değerlendirilmesi, imar planının bütüncül koruma anlayışıyla örtüşmediğini göstermektedir. Bu durum, planlama araçlarının eşgüdümsüz çalıştığını ve koruma kullanma dengesinin plan kararlarına yansıtılamadığını ortaya koymaktadır.

Hersan ve Kömüs vadileri gibi doğal sit alanları planlama eşikleri olarak kabul edilmesine rağmen, bu bölgelerin yapılaşma baskısı altında kalabileceği riskler değerlendirilmemiştir. Tarımsal nitelikli bu bölgelerde bazı alanlar için konut yerleşim adaları önerilmiştir.

Konut Alanları ve Yoğunluk Kararları: Plan, gelişme konut alanlarında 17.764 yeni konut ve 71.054 kişilik nüfus barındıracak yapılaşmaya izin vermektedir.

Atatürk Mahallesi'nin kuzeybatısında önerilen yeni konut alanları, eğimi %20'yi aşan bölgelerde planlanmıştır. Bitlis'in dar vadilerle sınırlanmış yerleşim formu ve morfolojik yapısı göz önüne alındığında bu tercihler hem altyapı maliyetlerini artırmakta hem de doğal eşiklerin yapılaşma ile bozulması riskini doğurmaktadır.
Kent merkezinde yoğun biçimde kat artışı talepleri gündeme gelmiş; Bitlis Belediyesi, bu taleplerin kaçak yapılaşmaya yol açmasını önlemek amacıyla planda belirli alanlarda kat artışına yönelik düzenlemeler yapmıştır **[Bitlis Belediyesi, 2017]**. Ancak söz konusu düzenlemeler, mevcut dokuda emsal, yükseklik ve çekme mesafesi kararlarının farklılaşmasına neden olarak plan bütünlüğünü ve dokusal sürekliliği olumsuz etkilemektedir.

Ulaşım Kararları ve Tarihi Dokuya Etkisi: Plan, çevre yolu gibi yeni ulaşım projeleri ile tarihi merkezin trafik yükünü azaltmayı hedeflemektedir. Ancak merkezde yayalaştırmaya veya kültürel rota tanımlamalarına yer verilmemiştir.

Tarihi kent merkezinde otopark eksikliği belirtilmiş fakat çözüm önerisi sunulmamıştır.

Değerlendirme;

- Bitlis 2007 İmar Planı ve 2017 Revizyon Paftaları, nüfus artışı ve sosyal ihtiyaçlar doğrultusunda yeni alanlar tanımlamış; ancak tarihi çevrede yapılaşma baskısını dengeleyecek bir koruma stratejisini tam olarak sağlayamamıştır. Ayrıca, eğitim, sağlık ve sosyal altyapı alanlarında hedeflenen kapasiteyle önerilen miktarlar arasında ciddi bir açık bulunmaktadır. Örneğin sağlık tesisi yeterlilik oranı %20,7, sosyal tesis yeterlilik oranı %31,3'tür **(Tablo 4.2)**.
- Saray ve Atatürk Mahallesindeki bazı ulaşım kararları kültür varlıkları ve topografik veriler göz önünde bulundurulmadan plana işlenmiştir.
- Planlama alanı için öngörülen sosyal donatıların büyük kısmı, ön görülen 90.000 kişilik nüfusa göre bile yetersizdir. Bu durum planın uzun vadeli sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir.

- Yeni gelişme alanlarının sit alanlarından uzak tutulmasına özen gösterilmekle birlikte, bu alanlara ilişkin altyapı ve sosyal donatı kararları yeterince bütüncül biçimde ele alınmamıştır.
- Gelişme konut alanlarında yeşil alan oranları plan notlarıyla uyumlu olmakla beraber dere aksındaki pasif yeşil alanlardır. Mevcut mahallelerde aktif yeşil alanlar yetersizdir.
- Donatı alanlarının mahalleler arasında mekânsal dağılım bakımından büyük eşitsizlikler söz konusudur. Donatıların büyük kısmı, Bitlis-Tatvan yolu boyunca gelişen kuzey aksında ve gelişme bölgesine yönlendirilmiştir. Buna karşın Taş, Gazibey, Saray ve Hersan gibi tarihi mahallelerde mevcut donatı eksiklikleri giderilmemiştir. Bu durum, mevcut merkezi nüfusun ihtiyaçlarının göz ardı edildiğini ve planın daha çok yeni gelişme alanlarına hizmet götürmeyi hedeflediğini ortaya koymaktadır.

İmar planları Bitlis Kalesini merkez alan bir yerleşim ile başlamıştır. Coğrafi koşullar nedeniyle kenarda kalan merkez mahalleleri süreç içerisinde planlama alanına dahil edilmiştir. Bu süreçte tarımsal nitelikli alanlar ve köy yerleşimleri gelişme alanları olarak yerleşimine açılmıştır. İmar planlarında yerleşme eğilimi eski yerleşimin coğrafi eşikler nedeniyle taşıma kapasitesine ulaşmasıyla kuzey ve kuzeydoğu yönünde bir yayılma eğilimine girmiştir **(Tablo 4.3)**.

Tablo 4.3: İmar planlarında meskûn (yerleşik) ve gelişme alanlarına göre yerleşim sınırları **[Arkan, 2025]**.

İmar Planı		**1952**	**1966**	**1976**	**2007 (2017)**
	Mahalle	**M/G**	**M/G**	**M/G**	**M/G**
Yerleşme Sınırı	Gazibey	✓/-	✓/-	✓/-	✓/-
	Müştakbaba	✓/✓	✓/✓	✓/-	✓/-
	Zeydan	✓/-	✓/-	✓/-	✓/-
	Devrim	✓/-	✓/-	✓/-	✓/-
	İnönü	✓/-	✓/-	✓/-	✓/-
	Hersan	✓/✓	✓/✓	✓/✓	✓/✓
	Taş	✓/✓	✓/✓	✓/-	✓/✓
	Atatürk	✓/-	✓/✓	✓/-	✓/✓
	Saray	-	✓/✓	✓/-	✓/✓
	Yükseliş	-	✓/-	✓/-	✓/✓
	Sekizağustos	-	✓/-	✓/✓	✓/✓
	Hüsrevpaşa	-	-	✓/✓	✓/✓
	Beşminare	-	-	-/✓	✓/✓
	M: Meskun (Konut)				
	G: Gelişme (İnkişaf-Konut)				
	"-" İlgili dönemde alan tanımlanmamış				

Geleneksel dokudaki mahallelerin olduğu eski yerleşim bölgesi esas alınarak yapılan değerlendirmede kentin planlardaki yönelimi incelenmiştir. 1952 ve 1966 planlarında Bitlis Kalesi'ni merkez alan ve eski dokudaki mahallelerle birleşme eğiliminde olan bir anlayış ve yönelim söz konusudur. 1976 yerleşiminde doğal eşiklere takılan bu anlayış nispeten düz alanların bulunduğu kentin kuzeyine doğru (yeni yerleşim yönü) gelişme kararları almıştır. 2007 planı kuzey odaklı bir yerleşimle hazırlanmış, eski yerleşimdeki fiziksel koşulları zorlayan küçük alanlarda planlama önerisi geliştirmiştir **(Tablo 4.4)**.

Tablo 4.4: Planlarda gözetilen kentsel gelişim yönleri **[Arkan, 2025]**.

İmar Planı		**1952**	**1966**	**1976**	**2007 (2017)**
Gelişim Yönü	Güney	E.Y	E.Y	E.Y	Y.Y
	Kuzey	-	E.Y	Y.Y	Y.Y
	Doğu	-	E.Y	-	E.Y
	Batı	E.Y	E.Y	-	E.Y
	E.Y: Eski Yerleşim Bölgesi				
	Y.Y: Yeni Yerleşim Yönü				

Kalealtı Çarşısı'ndaki geleneksel ticari merkez tüm planlarda işlevini koruması önerilmiştir. 1966 yılı planında Atatürk Mahallesi'ne doğru resmî kurumların taşınması ve yerleşim alanlarının açılması ile bu mahalleye bir ticari merkez önerilmiştir. Cumhuriyet Caddesi'nin belirli bir kesimi, geleneksel doku ile ilişkili olarak konut ve ticaret işlevlerini bir arada barındıran yerleşik bir alan niteliği kazanmıştır. Benzer bir işlevsel yapılanma, Hersan Mahallesi'nin Kurubulak mevkisinde de gözlenmektedir. 1976 ve 2007 imar planlarında Beşminare Mahallesi yeni yerleşim alanı olarak belirlenmiştir. Ancak her iki plan dönemi boyunca Tatvan yolu aksı konut+ticaret şeklinde bir planlamaya gidilmiştir. Hüsrevpaşa Mahallesi'nde 2007 ve 2017 Revizyon Planında eski tekel depoları ticaret alanı olarak görülmektedir. Tatvan yolunun doğu kısmında resmi kurum alanı olarak belirlenen alanda yeni çarşı yapılmıştır. Bu çarşı eski kent merkezinde 2021 yılında Dereüstünde yıktırılan çarşıya alternatif olarak yapılmıştır.

Taş Mahallesi, 19. yüzyıl sonlarından itibaren kentin idari merkezi olarak işlev görmüş; bu dönemde resmî kurumlar, eski merkezden taşınarak burada bir araya toplanmıştır. Ancak kentsel gelişim ekseninin kuzeye kaymasıyla birlikte, başlangıçta hükümet konağı bünyesinde toplanan idari birimler zamanla ayrıştırılmış; bu kurumlar, gelişim alanlarında inşa edilen bağımsız yapılarla birlikte tarihi kent merkezinin dışına taşınmıştır **(Tablo. 4.5) [Bitlis Belediyesi, 2017]**.

Tablo 4.5: Planlarda mahallelerde mevcut ve önerilen ticari, idari (resmi kurum) ve eğitim alanları **[Arkan, 2025]**.

İmar Planı	1952	1966	1976	2007 (2017)
Ticari Merkez	• Gazibey (Kalealtı)	• Gazibey (Kalealtı) • Atatürk (Mahallebaşı)	• Gazibey (Kalealtı) • Hersan (Kurubulak) • Beşminare	• Gazibey (Kalealtı) • Atatürk (Mahallebaşı) • Hersan (Kurubulak) • Hüsrevpaşa • Beşminare
İdari Merkez	• Taş (Gökmeydan)	• Taş (Gökmeydan)	• Taş (Gökmeydan) • Hüsrevpaşa	• Taş (Gökmeydan) • Hüsrevpaşa
Eğitim	• Müştakbaba • Atatürk • Taş	• Müştakbaba • Atatürk • Taş • İnönü • Hersan • Saray	• Tüm Mahalleler	• Tüm Mahalleler

4.2.3 Koruma Amaçlı İmar Planları

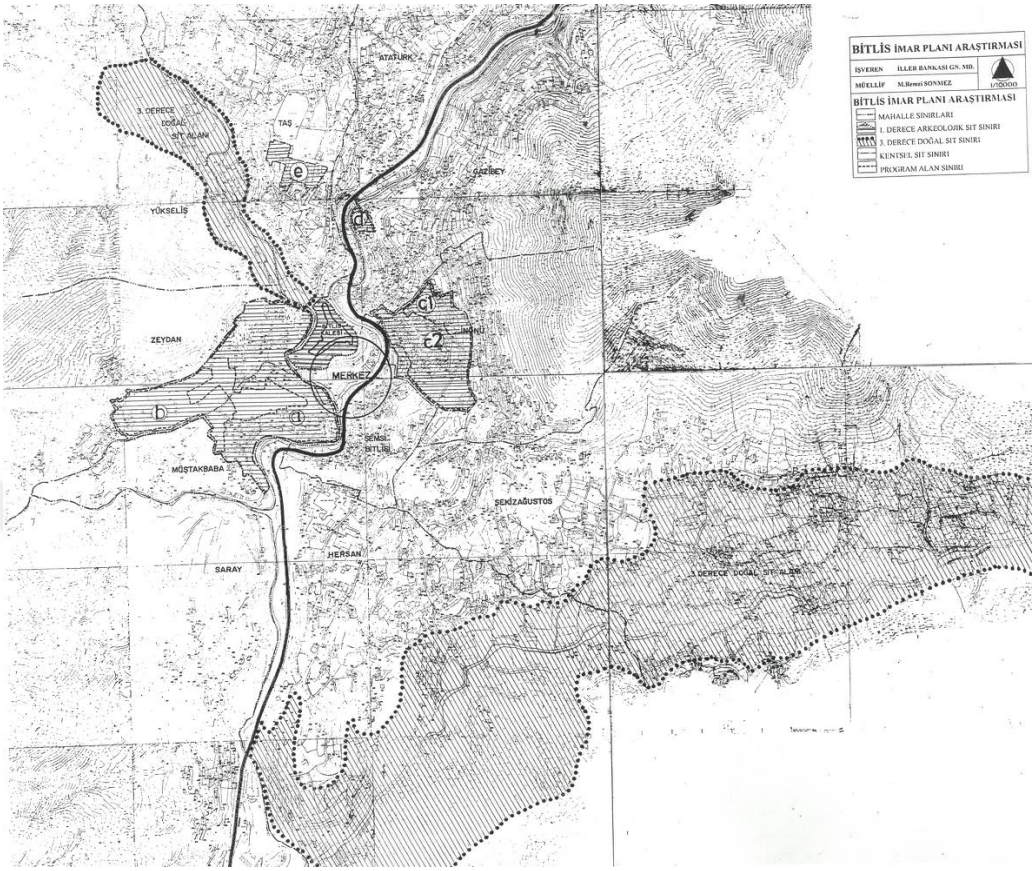
1998 yılında 550 hektar olan kentsel planlama sınırının 55.2 hektarı planlama alanıdır. Bu planlama alanının %10'una tekabül etmektedir. Günümüzde KAİP sınırları aynı iken 2497 hektarlık kentsel planlama alanı mevcuttur. KAİP sınırlarının 32.7 hektarı Kentsel Sit (%61,04), 0.5 hektarı Arkeolojik Sit Alanı (%4,13'ünü 1. Derece Arkeolojik Sit, %0,8 3. Serece Arkeolojik Sit) iken geri kalan 22 Etkileşim Geçiş Sahasını (%34,03) oluşturmaktadır. Müştakbaba Mahallesi'nde 0.12 hektar, İnönü Mahallesi'nde 0.65 hektar alan afete maruz bölge ilan edilmiştir **[Bitlis KAİP, 1998; 2023]**.

Kentsel ve Arkeolojik sit alanları referans alınarak yapılan nüfus değerlendirmesinde 2108 kişinin sit alanları içinde yaşadığı; bunun planlama sürecindeki 41868 kişilik merkez nüfusunun %5.03'üne tekabül etmektedir **[Bitlis KAİP, 2023]**.

Bitlis il merkezinde ilk KAİP 1998 yılında yapılmıştır. 2019 yılında ilana çıkıp 2023 yılında tamamlan güncel KAİP, planlama sınırı içerisinde kentsel dönüşüm çalışmaları gerçekleşirken hazırlanmıştır. Planlarda dikkat çeken hususlar maddeler halinde anlatılmıştır.

1998 yılı Koruma Amaçlı İmar Planı: Plan sınırları Bitlis Kalesini merkez alarak Zeydan, Müştakbaba, Gazibey, İnönü ve Taş Mahallesi sınırları içindedir **(Şekil. 4.17)**. Bitlis il merkezinde plan sınırları içinde 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı, Kentsel Sit Alanları (Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı, Gazi Bey Kentsel Sit Alanı, İnönü Kentsel

Sit Alanı ve Zeydan-Muştakbaba Kentsel Sit Alanı) ve etkileşim-geçiş sahasını kapsamaktadır **[Bitlis KAİP, 1998]**.

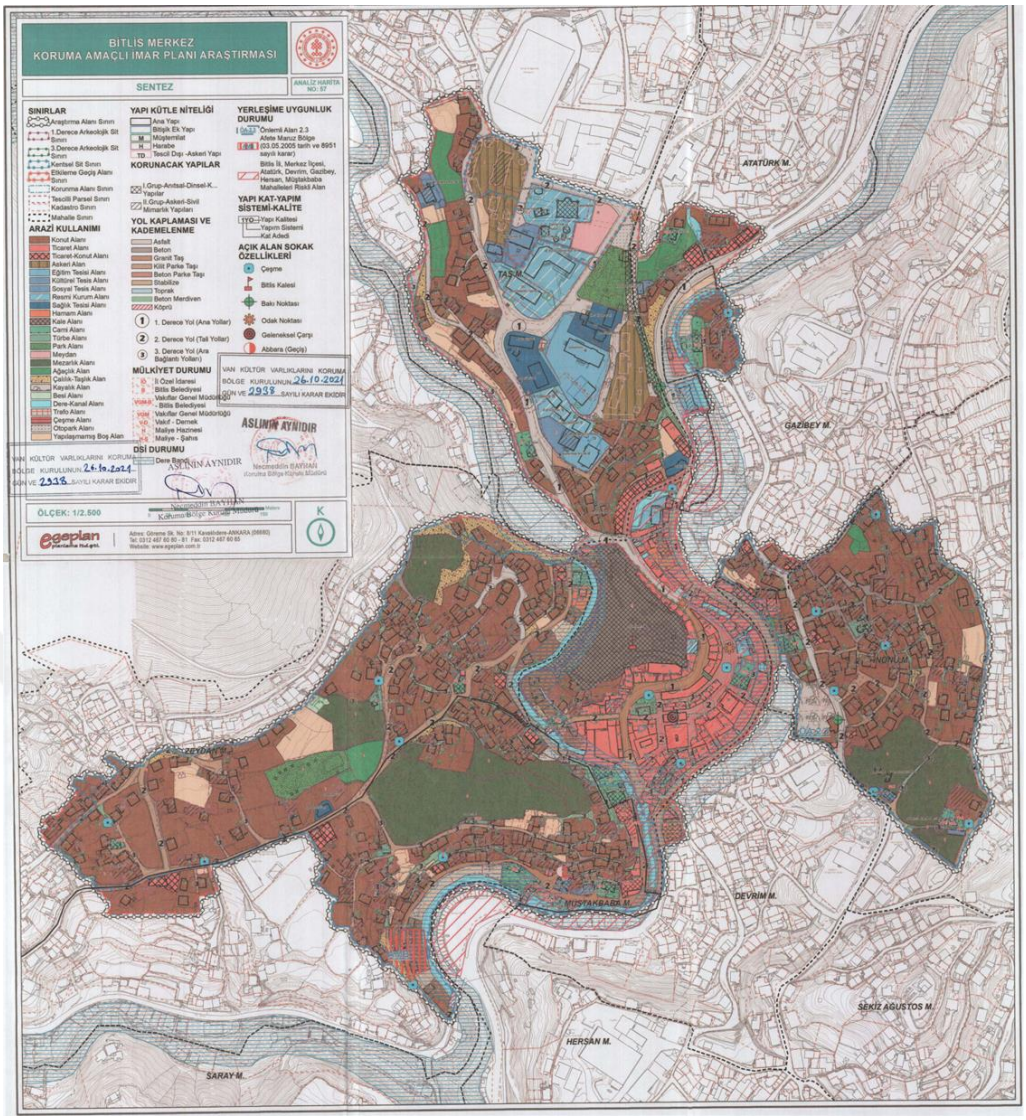
Şekil 4.17: Bitlis merkez 1998 KAİP **[Bitlis KAİP, 1998]**.

1998 yılında hazırlanan KAİP'e ait İmar Planı Araştırması ve Planlama Raporu incelenmiştir. Kentsel sit alanlarının korunmasına yönelik ilke kararlarının yanı sıra, yeni yapılaşmalara ilişkin kısıtlamalar ve düzenlemelerin de yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda hem tescilli yapılar hem de çevreye uyumlu yeni yapılar için farklı hükümler getirilmiş, ayrıca sokak ölçeğinde bütüncül koruma yaklaşımı öne çıkarılmıştır. Raporda öne çıkan plan hükümleri ve tespitler madde madde sunulmuştur.

- İmar planında, rölövesine uygun olarak yeniden inşa edilmesi öngörülen yapılara ilişkin bir plan kararı yer almaktadır.
- Tescilli yapılar dışında çevreye uyumlu yapılar için ayrı lejant ve ayrı plan kararları getirilmiştir.
- Yeni yapıda kat yüksekliği 2 kat olarak belirlenmiş, çekme mesafeleri önde 5 yanda 3 metre bırakılmıştır.

- Yeniden kullanım önerilerinde işlevler sınırlı tutulmuştur. Örneğin Gazibey Kentsel sit alanı konut alanı dışında pansiyon olarak işlevlendirilebileceği belirtilmektedir.
- Ö-2 Özel koşullu konut alanları belirlenmiştir.
- Müştakbaba Mahallesi Feyzullah Ensari Sokak (Alemdar Sokak, Eski Mutki Yolu), Gazibey Mahallesi'nde Gazibey Camii arkasındaki sokak korunması öngörülen sokaklar olarak belirlenmiştir. Kentsel tasarım projesinin bütüncül olarak hazırlanmasının ardından, parsel ölçeğinde uygulamaya geçilebileceği belirtilmiştir.
- Tescilli yapılara metrekare, yükseklik, doku gibi belli şartlar altında ek yapıya izin verilmiştir.
- Planlama program alanlarına özgü plan kararları geliştirilmiştir. Koruma iyileştirme alanları ve koruma yenileme alanları belirlenmiştir. Bunlar Müştakbaba Zeydan Koruma İyileştirme ve Koruma Yenileme Bölgesi, İnönü Koruma İyileştirme ve Koruma Yenileme Bölgesi, Gazibey Koruma İyileştirme Bölgesi ve Taş Koruma İyileştirme Bölgesi'dir.
- Çatıda özgün malzeme korunmakta. KAİP sınırları içinde inşa edilen yeni yapılarda eğimli çatı yapılamayacağına dair hüküm yoktur.

2023 yılı Koruma Amaçlı İmar Planı: Bitlis İli Merkez İlçesi'nde mevcut olan 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı (Bitlis Kalesi), Kentsel Sit Alanları (Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı, Gazi Bey Kentsel Sit Alanı, İnönü Kentsel Sit Alanı ve Zeydan-Müştakbaba Kentsel Sit Alanı) ve Etkileşim-Geçiş Sahasını kapsamaktadır **(Şekil 4.18)**. Ayrıca VKVKBK'nin 29.03.2021 tarih ve 2790 numaralı kararı ile 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın doğu bölümü 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olacak şekilde sınırları güncellenmiştir **[Bitlis KAİP, 2023]**.

Şekil 4.18: Bitlis merkez 2023 KAİP **[Bitlis KAİP, 2023]**.

2023 KAİP'e ait Araştırma ve Değerlendirme Raporu, 1/5000 Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı-Plan Hükümleri ve 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı-Plan hükümleri incelenmiştir. Araştırma ve değerlendirme raporu ile plan hükümleri incelendiğinde, kentsel sit alanlarının korunması ve yeniden kullanımı konusunda çeşitli düzenlemeler ve sınırlamalar getirildiği görülmektedir. Bu düzenlemeler, hem yeni yapılaşmalara yönelik teknik ve işlevsel kuralları hem de mevcut tescilli yapıların korunmasına ilişkin hükümleri kapsamaktadır. Söz konusu plan hükümleri ve raporun ortaya koyduğu tespitler madde madde özetlenmiştir.

- Yeni koruma amaçlı imar planında yeni inşaatlarda yapım tekniği serbest bırakılmış, yığma taş yapılması halinde KAKS alanı %10 arttırılmıştır. Kentsel sit alanlarında bitişik nizam ve küçük parselizasyonda emsalin arttırılması

önerilmiştir. Bu durum tarihi dokuda yoğunluk baskısını artırarak silüet, ölçek ve doku sürekliliği üzerinde riski oluşturmaktadır.

- Yeni yapıların deprem güvenliğinin 4708 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun ile 2018 Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği hükümleri doğrultusunda sağlanması öngörülmektedir; ancak 200 m²'nin altındaki yapıların yapı denetim sistemi dışında bırakılması, özellikle sit alanlarında belediyenin tek başına yürüttüğü denetimin yeterliliği konusunda belirsizlik oluşturmaktadır.
- Yeni yapılarda çatı biçimlenişi toprak dam ile sınırlı tutulmamış, ancak tescilli yapılarda zorunlu kılınmıştır. Ahşap kirişlemeli düz damlara ilişkin öneriler getirilmiş olup, dam kuruluş detayı mevcut durumla aynıdır. Tonoz ve kubbe ile örtülü yapılar için ise herhangi bir plan hükmü bulunmamaktadır.
- Güneş kesiciler ile ilgili VKVKBK'ya sorumluluk yüklenmiştir. Bitlis Belediyesi'nin sorumluluğunda olması gerekmektedir.
- KAİP sınırlarında kentsel tasarım ve sokak sağlıklaştırma projesi öncelikli olarak önerilirmiştir.
- Tescilli yapılara doğalgaz tesisatının nasıl çekileceğine dair bir hüküm mevcut değildir. KAİP sınırında tesisat çekilen tescilli yapılar mevcuttur. Cephede klima, anten vb. bir şey yapılamayacağı hükmü mevcuttur.
- Konut alanlarında TAKS ve KAKS oranları parsel büyüklüğüne göre hesaplanmakta, ancak alt eşiklerin altında kalan değerler plan hükümlerince belirlenen üst sınırlara yuvarlanarak artırılmaktadır; örneğin 200 m² büyüklüğündeki bir parselde 0,60 TAKS ile 120 m² yapı taban alanı hesaplanmakta, ancak bu değer 140 m²'ye kadar yükseltilebilmektedir.
- KAİP hazırlanma sürecinde riskli alanlardaki projeler (ör. Millet Bahçesi) eşzamanlı olarak uygulanmış, ancak bu tür riskli alanlarda tescilli yapıların onarımına dair bir hüküm öngörülmemiştir.
- Afete maruz bölgeler bulunmaktadır ve bu alanlara ilişkin karar mercii Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'dır. Yapılacak işlemlerin Afet Yasası hükümlerine göre gerçekleştirileceği belirtilmiş, bu kapsamda VKVKBK sürecin dışında bırakılmıştır.
- KAİP sınırları içerisinde dereler, çevreleriyle birlikte millet bahçesi olarak gösterilmiştir. Ancak plan, millet bahçesi uygulama süreci tamamlanmadan

hazırlandığı için bu şekilde yer almakta; açığa çıkabilecek arkeolojik kalıntılar ile peyzaj düzenlemelerine ilişkin herhangi bir hüküm içermemektedir.

- KAİP sınırlarında otopark alanları önerilmemiştir. Otopark yönetmeliğine uyulacağı belirtilmiştir.
- Ö.A 2.3. heyelan veya taş düşme riski olan yerlerde ne tür önlemler hangi idarece alınacak buradaki yapılaşmalar nasıl olacağı planda bir hükme bağlanmamıştır.
- Tescilli olmayıp geleneksel nitelikli yapılara özel hüküm getirilmemiş bunlar ilgilisince istenildiğinde yıkılıp yeni inşaat yapılabilecektir.
- Yayalaştırılan tescilli köprülere alternatif olarak yapılan yeni köprüler plana işlenmemiştir.
- Yerleşik konut (K) alanlarında, mevcut ve plan koşullarına uygun yapılar; konut, turizm konaklama, sosyal-kültürel tesisler, turistik eşya satışı, el sanatları üretimi, eğitim, sergileme, ofis, banka, lokanta ve kafeterya gibi amaçlarla kullanılabilir. Tescilli yapılardaki yeniden kullanımlarda işlev belirleme yetkisi VKVKBK'ye bırakılmıştır.
- KAİP'te 1976 yılı planı değerlendirilirken, geleneksel dokunun terk edilmesinde etkili olan yeni gelişim alanları ele alınmamıştır. Bu alanların varlığı, özgün kullanıcıların söz konusu gelişim alanlarına yönelen iç göçü ile sonuçlanmıştır.
- Plan kapsamında otel alanı olarak belirlenen bölgelerde yalnızca otel, motel ve pansiyon türündeki konaklama tesisleri inşa edilebileceği hükmü yer almaktadır.
- Bitlis Kalesi'nin etekleri 3. derece arkeolojik sit alanı olarak işlenmiştir.

Isıtma tesisatı geleneksel evlerin kullanımı için hayati bir öneme sahiptir. Bu kapsamda tescilli yapıların dönüşümü söz konusudur. Millet Bahçesi uygulamaları ve kentsel ölçekte yapılan değişiklikler ve uygulamalar mevcuttur. Bu hususlarda mevcut planın revize edilmesi önerilmektedir.

4.2.4 Kentsel Yenileme ve Sokak Sağlıklaştırma Çalışmalarına Yönelik Planlama ve Uygulamaları

Bitlis Kalesi çevresindeki eski yerleşim, zamanla dere üstü ve çarşı bölgesinde plansız bir yapılaşma ile gelişmiştir. KAİP sınırları içinde tarihi dokuda çeşitli planlar

hazırlanmış ve bunların bir kısmı uygulanmıştır. Bu bölümde, KAİP sınırlarıyla ilişkili planlar ve uygulamalar koruma-kullanma dengesi ve planlama sürekliliği bağlamında değerlendirilmiştir.

4.2.4.1 Bitlis Kentsel Tasarım Rehberi Ön Çalışması ve Kentsel Tasarım Fikir Projeleri (2012)

Kalkınma Bakanlığı, DAKA, BETAV, Bitlis Belediyesi ve Çekül Vakfı tarafından 2012 yılında Bitlis Kentsel Tasarım Rehberi Ön Çalışması (BKTRÖÇ) ile bunun üzerine hazırlanan Kentsel Tasarım Fikir Projeleri (KTFP) adlı çalışmalar hazırlatılmıştır.

Bu çalışmalar kapsamında, tarihi dokunun yoğun olduğu Müştakbaba, Gazibey, Devrim ve İnönü mahallelerinin kesişim alanı A1 ve A2 olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştır **(Şekil 4.19)**. Çalışmada, bu bölgelere özel yapılaşma kuralları ve öneriler sunmaktadır. İçeriğinde, kentsel doku, yapısal özellikler, açık alanlar, yeşil alanlar ve dükkân vitrinleri olmak üzere beş ana başlık bulunmaktadır. Her başlık önce genel hükümlerle açıklanmış, daha sonra ilgili başlıklar rehberde detaylandırılmıştır.

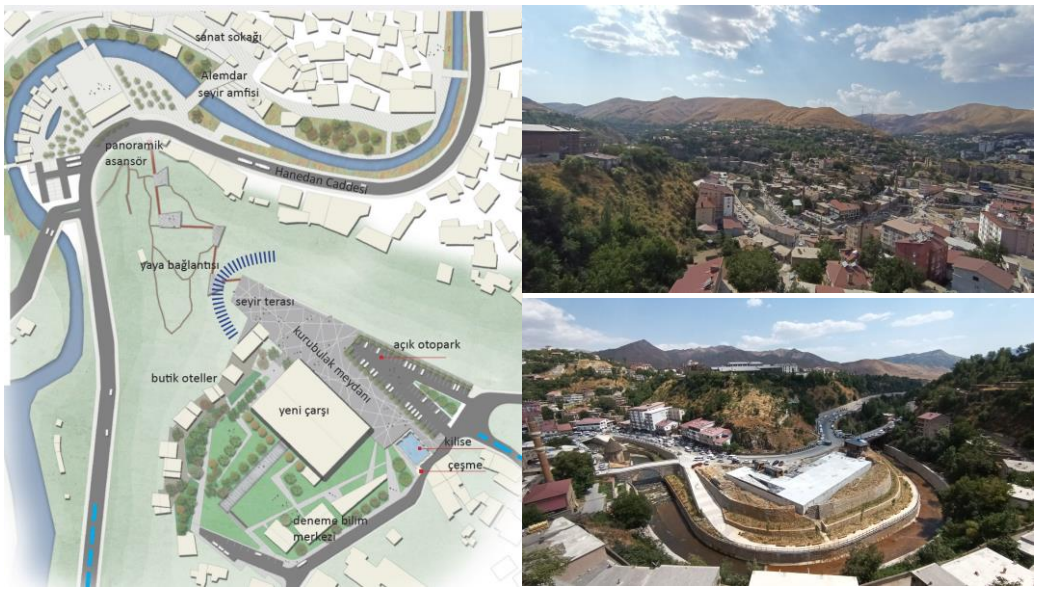
Şekil 4.19: Müştakbaba-Gazibey-Devrim-İnönü Mahallelerinin kesişim bölgeleri **[BKTRÖÇ, 2012]**.

A1 Bölgesi, Bitlis'in tarihi kent merkezindeki ticari aksı oluşturan alandır. Bu bölge, Bitlis Kalesi başta olmak üzere, korunması gerekli kültür varlıklarını kapsamaktadır. Bölgede yer alan Rabat Deresi üzerindeki yapıların kaldırılmasıyla, bu alanın önemli bir rekreasyon merkezi olarak değerlendirilmesi planlanmıştır. Tescilli yapıların korunması temel ilke olarak belirlenmiş olup, diğer yapıların tarihsel değer taşımadığı tespit edilmiştir. Bu yapılardan oluşan sokak dokusu ve yüksekliklerinin korunmasıyla, kentsel mekânın yeniden canlandırılması hedeflenmiştir.

A2 Bölgesi ise, genellikle tescilli yapılar ve geleneksel Bitlis evlerinin bulunduğu konut alanlarından oluşmaktadır. Bu bölgede korunması gereken sokak dokuları belirlenmiş, bahçe peyzajları gibi unsurlar detaylı olarak rehberde ele alınmıştır. Ayrıca, kültür rotaları düzenlenmiş, yayalaştırılmış yollar, yeşil alanlar, meydanlar ve seyir alanları önerilmiştir.

KTFP ile dere aksları boyunca meydanlar sistematiği üzerinden oluşan bir yapılaşma önerisinde bulunulmuştur. Gökmeydan, Tarihi Çarşı ve Kurubulak'ın yer aldığı meydanlarda kentsel tasarım önerileri gerçekleştirilmiştir.

Dereüstü'nün kaldırılmasının ardından alınan en önemli kararlardan biri, Zeydan-Müştakbaba Kentsel Sit Alanı'na vistası bulunan Tekel Fabrikası yerleşkesinin seyir terası ve alternatif çarşı olarak değerlendirilmesi yönündeki öneridir **(Şekil 4.20)**. Kültür turizminin ekonomik boyutu açısından kente katkı sağlaması beklenen bu öneri, kent merkezinin turistik cazibesini artırma ve tarihi dokuyla uyumlu bir kamusal işlev kazandırma potansiyeline sahip olmasına rağmen kabul edilmemiştir. Bunun yerine alternatif çarşı Hüsrevpaşa Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Tekel Fabrikası'nın bulunduğu alan ise daha sonra özel bir eğitim kurumuna tahsis edilmiştir. Bu durum, kentin kültürel peyzajını zenginleştirecek turizm odaklı bir projenin hayata geçirilmemesi nedeniyle fırsat kaybı olarak görülmektedir.

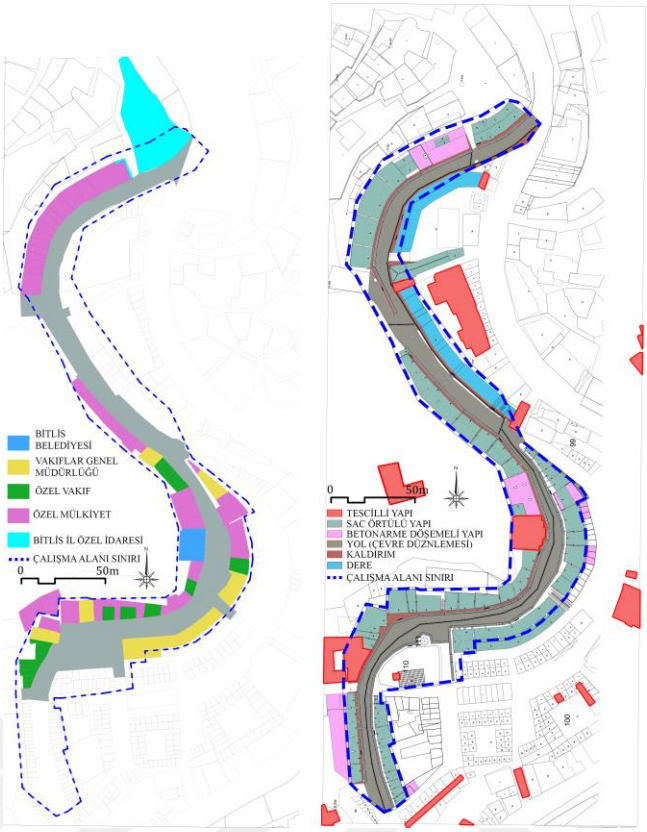

Şekil 4.20: KTFP Kurubulak Tekel Yerleşkesi önerisi **[KTFP, 2012]**, alanın vistası ve inşa edilen eğitim binası.

4.2.4.2 Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma (2018)

Bitlis Kalesi'nin doğu yamacında 3. derece Arkeolojik Sit Alanı ilan edilen bölgede yer alan çarşı zamanla eski dokusunu kaybetmiş, betonarme ve muhdes eklerle çarpık bir görünüm kazanmıştır.

Alanda tescilli yapı olarak Bitlis Kalesi, Eski Belediye Binası, Arasta Hanı, Meydan Minaresi, Hüsrev Paşa Hamamı ve Paşa Hamamı Köprüsü yer almaktadır. Diğer yapıların büyük çoğunluğu, yığma sistemle inşa edilmiş eski çarşı yapılarının üzerine eklenen betonarme katlardan oluşmakta olup genellikle 2-3 katlıdır. Çarşıda pencere büyüklükleri, doğramalar, dış cephe boyası, çatı, tabela gibi yapı ögelerinde dil birliği sağlanmıştır **(Şekil 4.21-Şekil 4.23)**. Hem silüet hem de malzeme bütünlüğü açısından mekânsal sürekliliği zedeleyen, geleneksel doku ile uyumsuz eklentilerin kaldırılması tarihi çevreye olumlu katkısı olarak değerlendirilebilir.

Şekil 4.21: Arifbey Sokak ve Tarihi Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma çalışması a) Mülkiyet Analizi b) Vaziyet Planı **[Ölçücü, 2014]**.

Şekil 4.22: Arifbey Sokak ve Tarihi Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma çalışması a) **[Ölçücü, 2014]** b) 2022.

Şekil 4.23: Arifbey Sokak ve Tarihi Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma çalışması a) **[Ölçücü, 2014]** b) 2020.

4.2.4.3 Sinema Yokuşu Canlandırma Projesi (2018)

Çalışma kapsamında elektrik kabloları, sac levhalar, demir dikmeler gibi muhdes ekler kaldırılmıştır. Bitki temizliğinde mekânik ve kimyasal uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Kaya sağlamlaştırma çalışmaları kapsamında epoksi enjeksiyonu yapılarak riskli bölgelerde koruyucu file gerilmiştir.

Mevcut payandalar korunarak temizlikleri yapılmış, çürütme işlemleri yapılarak taş değişimi yapılması gereken yerlerde değişimler yapılmıştır. Eksik taşlar tamamlanmıştır. Cadde üzerinde yer alan yapılarda dış cephe yenilemesi yapılarak muhdes ekler kaldırılmış. Çatılarda tek tip malzeme kullanılarak onarımları gerçekleştirilmiştir **(Şekil 4.24-Şekil 4.26)**.

Şekil 4.24: Canlandırma kapsamında güçlendirilen payandalar a) **[Ölçücü, 2016]** b) 2021.

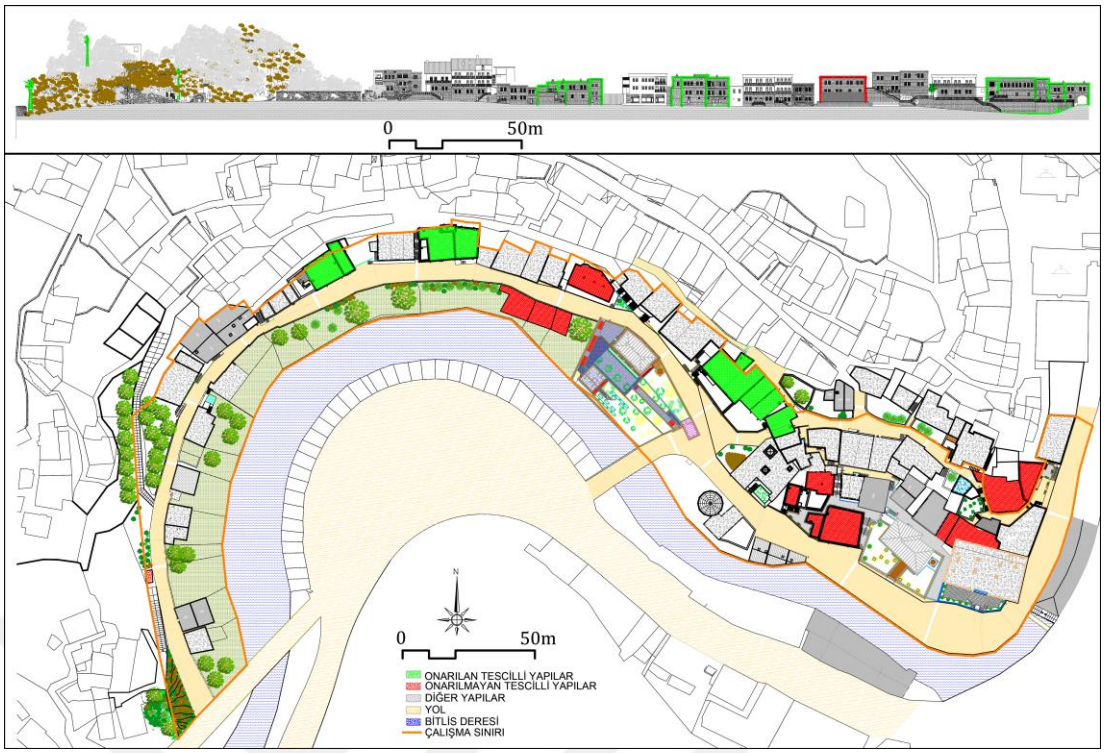
Şekil 4.25: Güçlendirilen kaya ve yenilenen istinat duvarları a) **[Ölçücü, 2016]** b) 2022.

Şekil 4.26: Sinema binası girişinin düzenlenmesi a) **[Ölçücü, 2016]** b) 2022.

4.2.4.4 Bitlis Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma Projesi (2020)

Müştakbaba Mahallesi kentsel sit alanın Bitlis Deresi ile kıyısı olan bölümünde 2017 yılında Bitlis İl Özel İdaresi tarafından sokak sağlıklaştırma çalışması için projeleri hazırlanmış ve uygulaması 2020 yılında bitmiştir. Sokak sağlıklaştırma çalışması kapsamında yer alan 23 tescilli geleneksel evden 14'ünün korunmasına yönelik projeler hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında projesi hazırlanan yapılardan 9 tescilli taşınmaz kültür varlığının cephe, üst örtü, kapı ve pencere yenileme çalışması yapılmıştır. 7 tanesi yok olmuş, 5 tanesi ise harap durumda olan yapının rekonstrüksiyonlarına dair projeleri hazırlanmış olup uygulanmamıştır. Çalışma alanı içinde olup restorasyon projesi mevcut olan geleneksel evlerden 3 tanesinin derzleri yenilenmiş, pencere doğramaları değiştirilmiştir. Tecilli olmayan diğer konutların cephe elemanları dokuya uyumlu hale getirilmiştir **(Şekil 4.27-Şekil 4.29)**.

Şekil 4.27: Bitlis Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma Projesi çalışma alanı **[Ölçücü, 2017]**.

Şekil 4.28: Bitlis Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma kapsamında yenilenen sokak a) 2019 b) 2022.

Şekil 4.29: Bitlis Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma Projesi yapılan Müştakbaba Kentsel Sit Alanı'ndaki bölümü a) 2019 b) 2022.

- Uygulama aşamasında ve sonrasında bazı koruma sorunları meydana gelmiştir. Sağlıklaştırma kapsamında damların üzerine betonarme ve taş kaplama yapılmıştır. Taşıyıcı ahşap kirişlemelerin taşıma kapasitesi zorlanmıştır.
- Projesinde olmamakla beraber terk edilen yapılarda ahşap kirişlemelerin altına metal elemanlardan destek yapılmıştır. Görsel olarak estetik bir görünüm sağlamasa da dayanımı arttıran bir müdahale olarak olumlu bulunmuştur.
- Üst örtüsü betonarme olan evlerde bile üste eklenen ek katmandan dolayı tavanda çatlama ve su problemleri meydana gelmiştir.
- Damlar ile ilgili bir diğer husus kullanılmayan evlerin damları yenilenirken hafriyat alt kata dökülmüştür. Bundan dolayı ara kat döşemeleri de hasar görmüştür. Kaldırılmayan moloz yapı sahipleri tarafından yapıların dışına çıkarılmıştır.

Sokak sağlıklaştırma projeleri, tarihi dokuların görünürlüğünü artırma açısından önem taşımaktadır. Ancak korumanın yalnızca bina kabuğunun korunmasıyla sınırlı olmadığı; yapının taşıyıcı ve yapısal elemanlarının yanı sıra sosyal dokusunu da kapsayan bütüncül bir yaklaşım gerektirdiği görülmüştür.

4.2.4.5 Bitlis Dereüstü Kentsel Dönüşüm Projesi (2020)

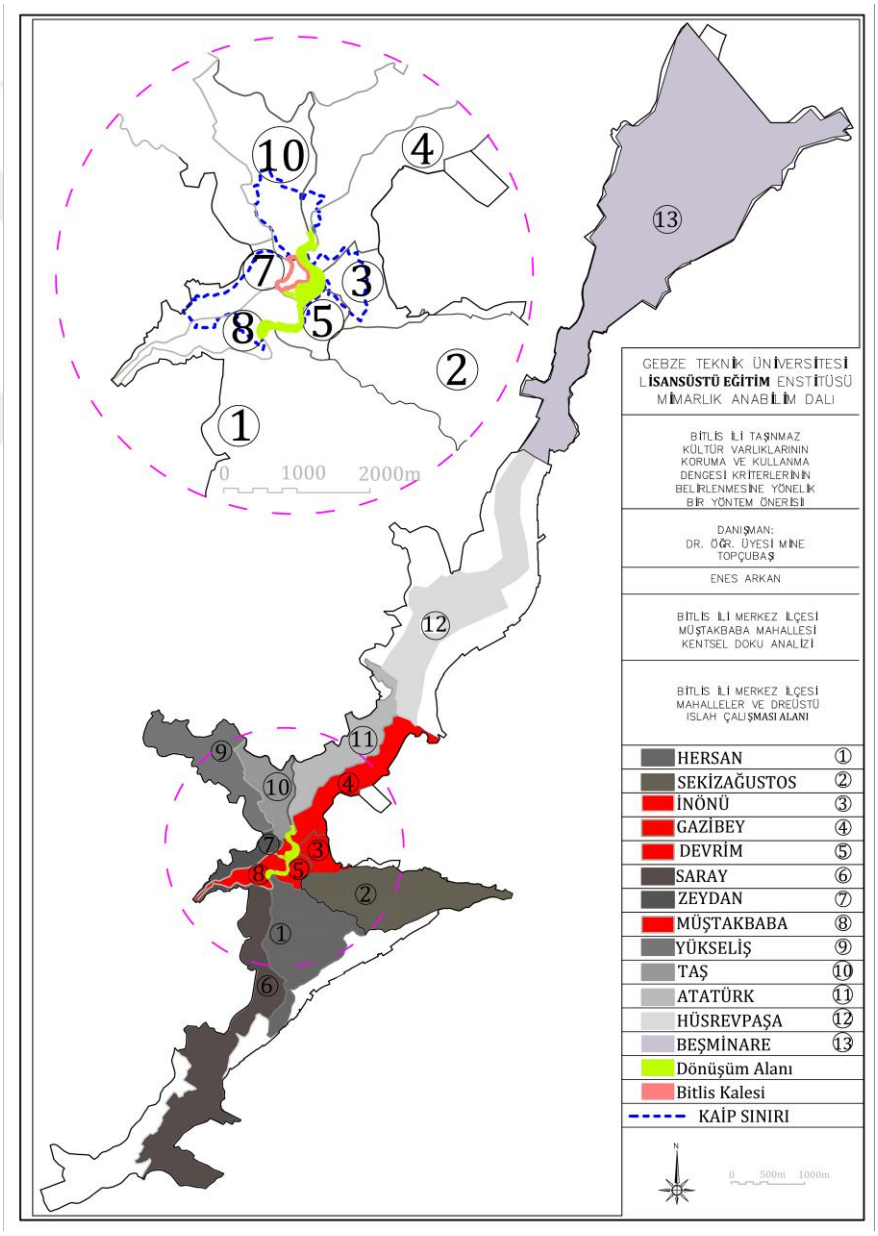
Rabat Deresi üzerine 1970'li yıllardan, Bitlis Deresi üzerine ise 1980'li yılardan itibaren yapılaşma meydana gelmiştir. Bitlis Deresi üzerine ve doğu tarafına yapılaşma yapılması NATO (Nur) Yolu'nun açılmasından sonra sıkışan çarşının genişleme çabası sonucu gerçekleşmiştir. Bu alanlar ile ilgili sırasıyla;

- 21.04.2020 tarih, 31106 sayı numaralı T.C. Resmî Gazete, Cumhurbaşkanı Kararı ile dere aksı afet alanı ilan edilmiştir **[Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 2020] (Ek-J)**.
- 16.07.2020 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından bahsi geçen riskli alanda kamulaştırma işlemlerini yürütmek üzere, Bitlis Belediyesi yetkilendirilmiştir.

Dere yatağı üzerinde inşa edilmiş binaların çoğunda temel bulunmaması, olası taşkın durumlarında doğrudan etkilenme riskini artırmıştır. Ayrıca su ile temas eden betonarme yapılarda deformasyonlar meydana gelmiştir. Bu yapıların büyük bir kısmı ekonomik ömrünü tamamlamış durumdadır. Bu nedenle, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun uyarınca dere aksı "riskli alan"

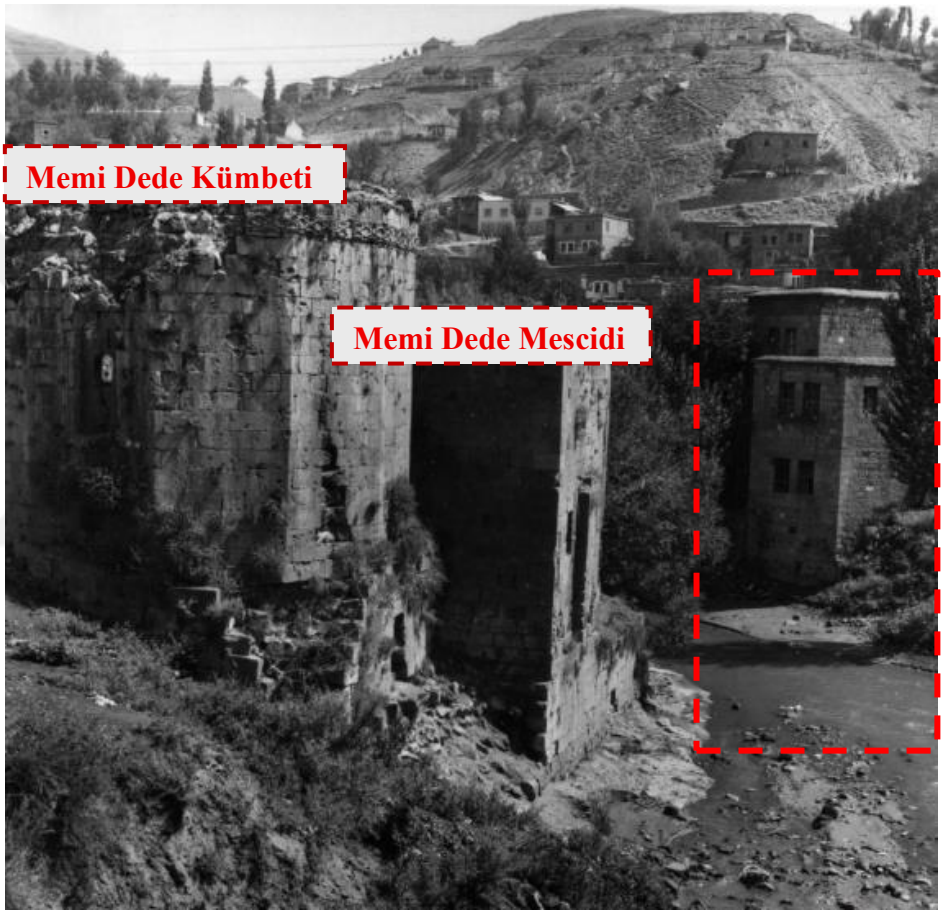
olarak ilan edilmiştir. Söz konusu karar, aynı Kanun hükümleri ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın 10.05.2021 tarihli onayı doğrultusunda, riskli alan sınırları içindeki uygulamaların re'sen gerçekleştirilmesini uygun görmektedir. İlgili kanun maddesi uyarınca, bölgedeki taşınmazların 30 Haziran 2021 tarihine kadar tahliye edilmesi amacıyla kullanıcılarına ve maliklerine bildirimde bulunulmuştur **[Web-6]**.

Söz konusu dönüşümün yapıldığı alan kent içindeki konumu ve alandaki taşınmaz kültür varlıkları ile ilişkisi Bitlis Belediyesi'nden alınan halihazırlara işlenmiştir **(Şekil 4.30) [Bitlis Belediyesi, 2021]**.

Şekil 4.30: Bitlis Dereüstü Kentsel Dönüşüm Projesi'nin kent merkezi içindeki konumu KAİP sınırı ile ilişkisi **[Arkan, 2025]**.

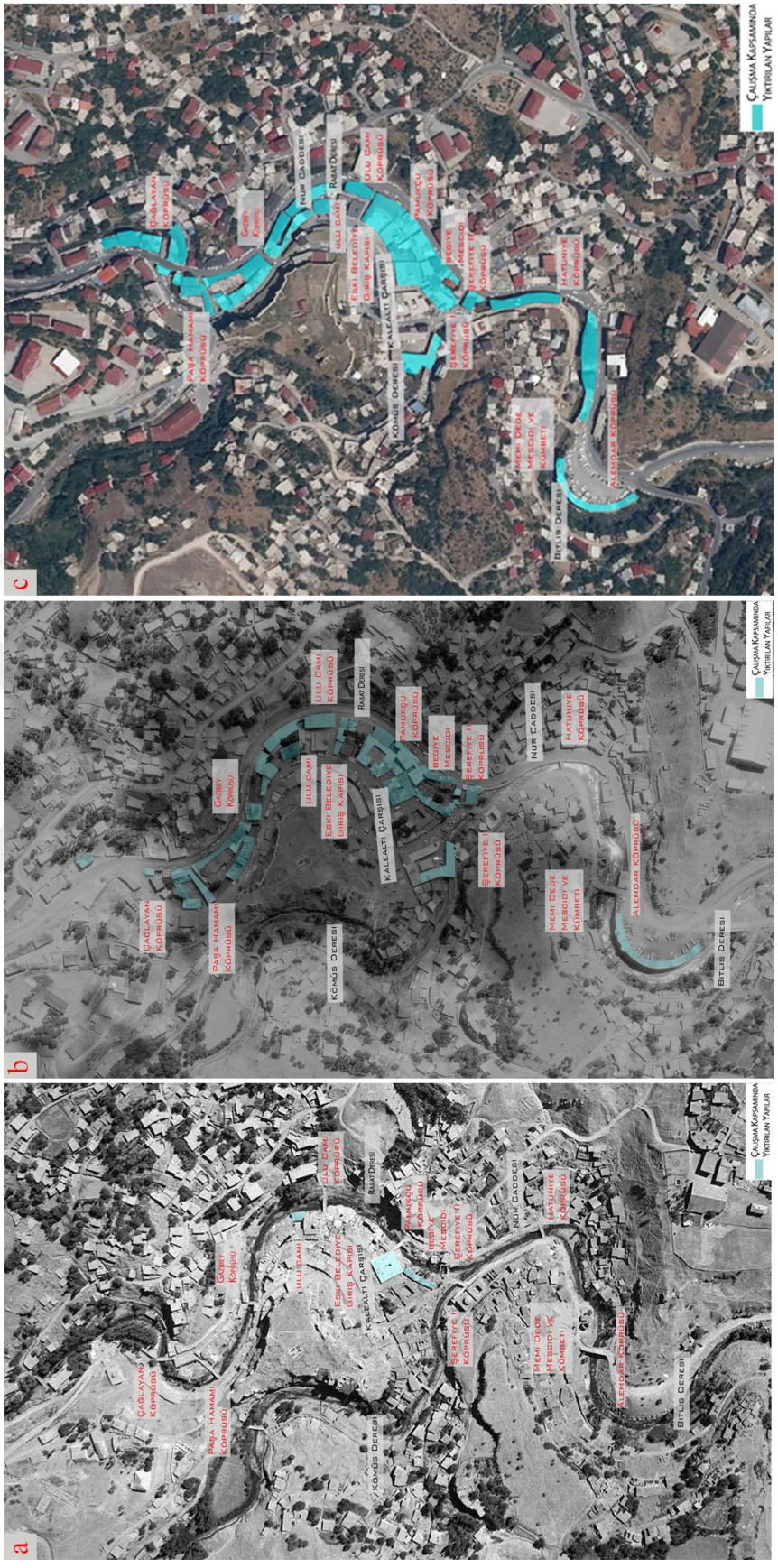
Kentsel dönüşüm kapsamına alınan bu alanın süreç içindeki değişimi Harita Komutanlığı'nın 1953,1976 ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) tarafından kullanılan 2020 tarihli haritalardan incelemek mümkündür. 1953 yılındaki hava fotoğrafında dere üstü ıslah projesi kapsamında yıktırılan 3 adet yapı bulunmaktadır. Bunlar Dereüstü'nü işgal etmeyen yapılardır. Hava fotoğrafında dere kenarında görülen bazı yapılar göze çarpmaktadır. Bunlar eski fotoğraflarda geleneksel nitelikte olduğu tespit edilen küçük ölçekli yapılardır **(Şekil 4.31, Şekil 4.32, Ek-K)**.

Şekil 4.31: Yıkım çalışmalarında Memi Dede Kümbeti karşısında, Devrim Mahallesi'nde, Bitlis Deresi kıyısında yer alan geleneksel konut **[KUDEB Arşivi, 2020]**.

1976 yılı hava fotoğrafı incelendiğinde Şerefiye II Köprüsünün üzerinden başlayan ve Rabat Deresi aksı boyunca devam eden Dereüstü'ndeki yapıların neredeyse tamamı inşa edilmiştir. Ayrıca Devrim Mahallesi sınırları içinde kalan bölümde, Alemdar Köprüsü ve Hatuniye Köprüsü arasındaki apartman blokları ile Çağlayan Köprüsü-Kazımpaşa İlkokulu arasına inşa edilen Dideban Oteli bu dönemde inşa edilmiştir. Şerefiye Külliyesi'nin kuzeyinde, külliyeye bitişik ve bir kısmı Kömüs Deresi üzerine inşa edilmiş hal binası bu dönemde tamamlanmış yapılardandır **(Şekil 4.32, Ek-K)**.

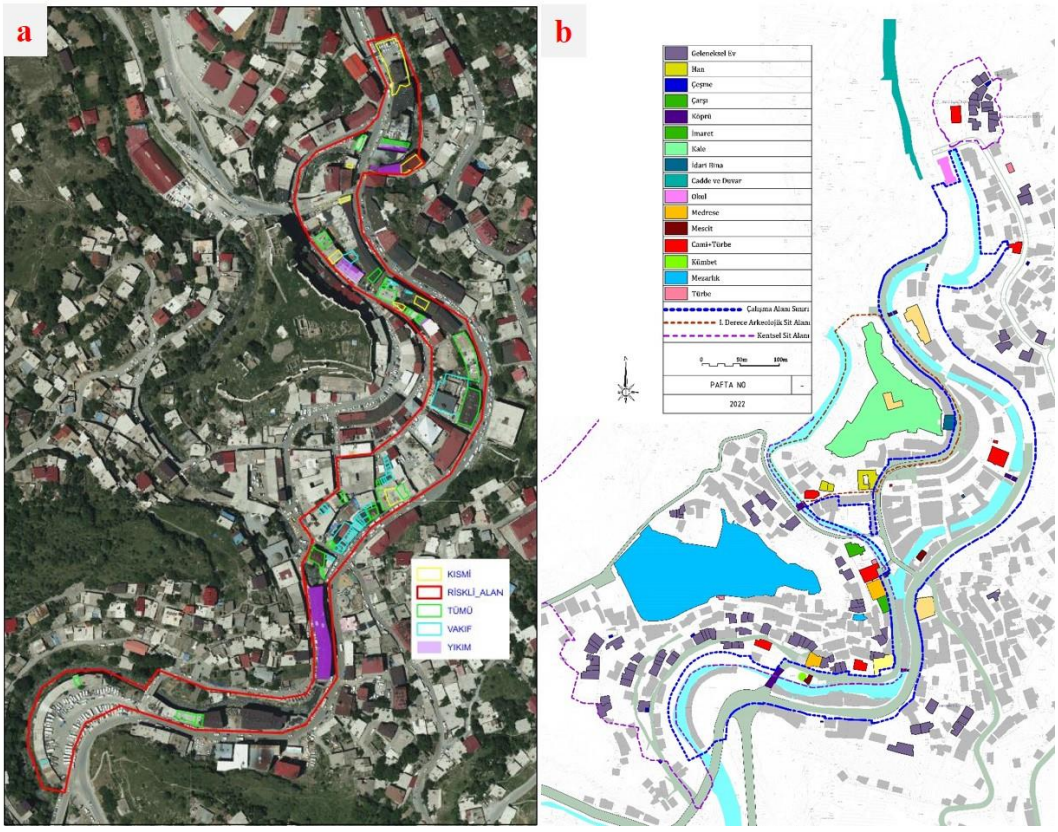
Dönüşümün başladığı 2021 tarihli uydu fotoğraflarını kıyasladığımızda Hanedan Oteli'nin Bitlis Deresi üstüne yer aldığı görülmektedir. Rabat Deresi aksındaki boş kalan küçük parsellerde de yapılaşma söz konusudur. Çağlayan Köprüsü-Kazımpaşa İlkokulu arasına bir kısmı Rabat Deresi üzerinde olmak üzere yeni apartman blokları yapılmıştır **(Şekil 4.32, Ek-K).**

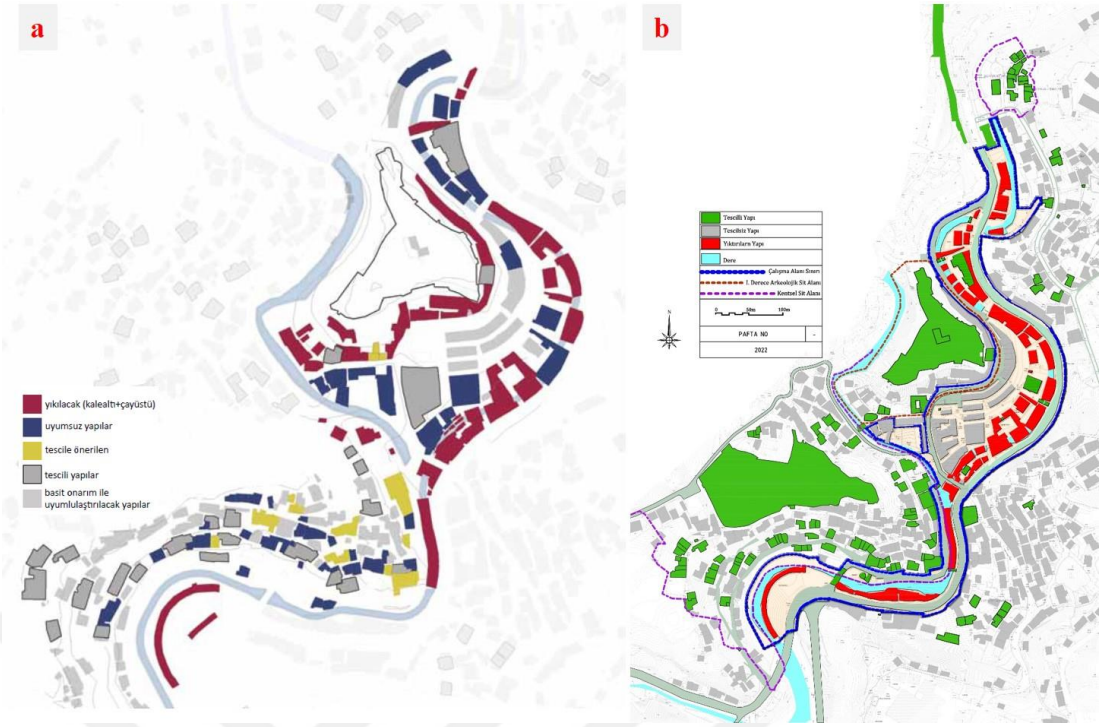
Şekil 4.32: Dereüstü kentsel dönüşüm bölgesi a)1953 Hava Fotoğrafı **[Harita Genel Müdürlüğü, 2024]** b) 1976 Hava Fotoğrafı **[Harita Genel Müdürlüğü, 2024]** c) 2021 Hava Fotoğrafı **[TKGM Parsel Sorgu, 2021]**.

Yapılan değerlendirmeler ve alınan kararlar neticesinde 16-17 Ağustos 2021'de yıkımlara başlanmıştır. Çalışma kapsamında dere üstünde inşa edilmiş olan 177 adet yapının yıkımı söz konusudur. 605 adet gayrimenkulü içeren yapı grubunda 193 adet kamu; 412 adet özel/tüzel kişi mülkiyeti mevcuttur **(Şekil 4.33)**. Karot numune alınarak incelemeleri yapılan yapıların %90'ı riskli bulunmuştur. Üzerinde verici istasyonları bulunan Telekom Binası'nın 12 Mayıs 2022'de yıktırılması ile çalışma kapsamındaki son yapı da yıktırılmıştır **[Web-7; Web-8]**.

Dönüşüm kapsamına alınan yapılar 2012 yılında hazırlanan BKTRÖÇ'deki Yapı Durum Analizi'ne büyük ölçüde sadık kalınarak detaylandırılırmıştır **(Şekil 4.34)**. İlgili analiz kapsamında dokuya uyumlu hale getirilebilecek yapıların da yıkımı söz konusudur. İki katlı Buğday Pazarı binası alt katları yığma teknikle inşa edilmiş dokuya uyumlu olan bir yapı iken üst katlarında betonarme muhdes ekleri olan ve bu kapsamdaki yapılardan biridir. "Eski Belediye Binası Giriş Kapısı" olarak tescilli olan yapı; 1953 yılı hava fotoğraflarında kısmen harap iken, 1976 yılı hava fotoğraflarında yıkım aşamasındaki hali ile görülmektedir.

Şekil 4.33: Dönüşüm alanında mülkiyet durumları **[Web-7]** ve alandaki tescilli yapılar **[Arkan, 2025]**.

Şekil 4.34: BKTRÖÇ kapsamında yıkımı önerilen yapılar ve dönüşüm kapsamında yıktırılan yapılar a) **[BKTRÖÇ, 2012]** b) VKVKBK ve Bitlis Belediyesi Halihazırdan üretilen taşınmaz kültür varlığı yıkım alanı ilişkisi.

2021 yılında hazırlanan BKTRÖÇ kapsamında geliştirilen önerilerde doku ile uyumlu hale getirilebilecek yapılar söz konusudur. Diğer taraftan 3. Derece Arkeolojik Sit alanı içindeki Kalealtı Çarşısı'nı kapsayacak şekilde dönüşüm önerisi geliştirmiştir. Bu alan Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma Projesi kapsamında dokuya uyumlu hale getirilmiştir. Dereüstü Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında uyumlu hale getirilebilecek yapılar ve uyumsuz yapıları kapsayan bir dönüşümü önermiştir.

Bitlis şehir merkezinde yürütülen "Dere Üstü Islah Projesi"nin uygulama sürecinde sosyal boyutun yeterince bütüncül biçimde ele alınmadığı görülmektedir. Proje kapsamında iş yerleri yıkılacak esnaf ile sorumlu yerel idare arasında müzakere süreci sınırlı kalmış, hak sahipleri mağduriyetlerini kamuoyuna ve ilgili kurumlara iletmiştir **[Web-9]**. Bitlis Belediyesi kentin gelişim aksında yeni iş yerleri inşa etmiş olsa da bu mekânların tahsis sürecinde şeffaflık ve hukuki uygunluk yönünden tartışmalar yaşanmış, özellikle esnafın önemli bir bölümü yeni çarşıya taşınmamıştır **(Şekil 4.35)**. Yıkım ve tahliye işlemleri sırasında kolluk kuvvetlerinin devreye girmesi, sürecin uzlaşı yerine idari müdahale ağırlıklı yürütüldüğünü göstermektedir **[Web-10]**. Bu durum, kentsel dönüşüm uygulamalarında önerilen katılımcı planlama, hak sahipliği ve mağduriyetlerin giderilmesi ilkeleriyle uyumsuz bir pratiğe işaret etmektedir.

Şekil 4.35: Bitlis'te Dereüstü'ne alternatif olarak inşa edilen yeni çarşı (2022).

Bitlis il merkezinde dere akslarının afet alanı olarak ilan edilmesinden sonra bu alana yönelik yapılan "Bitlis Dereüstü Kentsel Dönüşüm Projesi" kapsamında dokuya aykırı yapılar yıktırılmıştır. Bu kapsamında ilk yıktırılan bina Bitlis Deresi üzerinde bulunan ve mülkiyeti Bitlis İl Özel İdaresi'nde olan Hanedan Oteli'dir **(Şekil 4.36)**.

Şekil 4.36: Dereüstü Islah Çalışmaları kapsamında yıktırılan ilk yapı olan Hanedan Oteli ve yıkımı (2020).

Proje kapsamında 2018 yılında Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma Projesi kapsamında sokak ve cephesi yenilenen iş yerlerinden bir bölümü de yıktırılmıştır **(Şekil 4.37)**. Tescilli yapıların üzerinde ve bitişiğinde yer alan ekler kaldırılırken ağır iş makineleri kullanılmıştır **(Şekil 4.38)**. Kültür varlıkları üzerine düşen molozlar hasara sebep olmuştur. Tescilli Şerefiye-2 Köprüsü üzerindeki ekler kaldırılırken yıkılmıştır.

Şekil 4.37: Kalealtı Sokak Sağlıklaştırması çalışması kapsamında cephe yenilemesi yapıldıktan Dereüstü Kentsel Dönüşümü çalışması ile yıktırılan bir yapı (2021).

Şekil 4.38: Dönüşüm sürecinde tescilli taşınmaz kültür varlıkları betonarme eklerine yapılan müdahaleler a) Begiye Mescidi (2021) b) Çağlayan Köprüsü (2021).

Yapılan yıkım çalışmaların sonucunda bir kısmı tescilli bir kısmı tescilsiz taşınmaz kültür varlığı açığa çıkmıştır. Ulu Cami Köprüsü tescilli olup çalışma kapsamında açığa çıkan bir yapıdır. Pamukçu (Şifalısu) Köprüsü, Şerefiye Köprüsü II ve Gazibey Köprüsü açığa çıkarılarak tescillenmiştir **(Şekil 4.39-Şekil 4.41)**.

Şekil 4.39: Ulu Cami Köprüsü a) Ekler kaldırılmadan önce (2020) b, c) Ekler kaldırıldıktan sonra (2021).

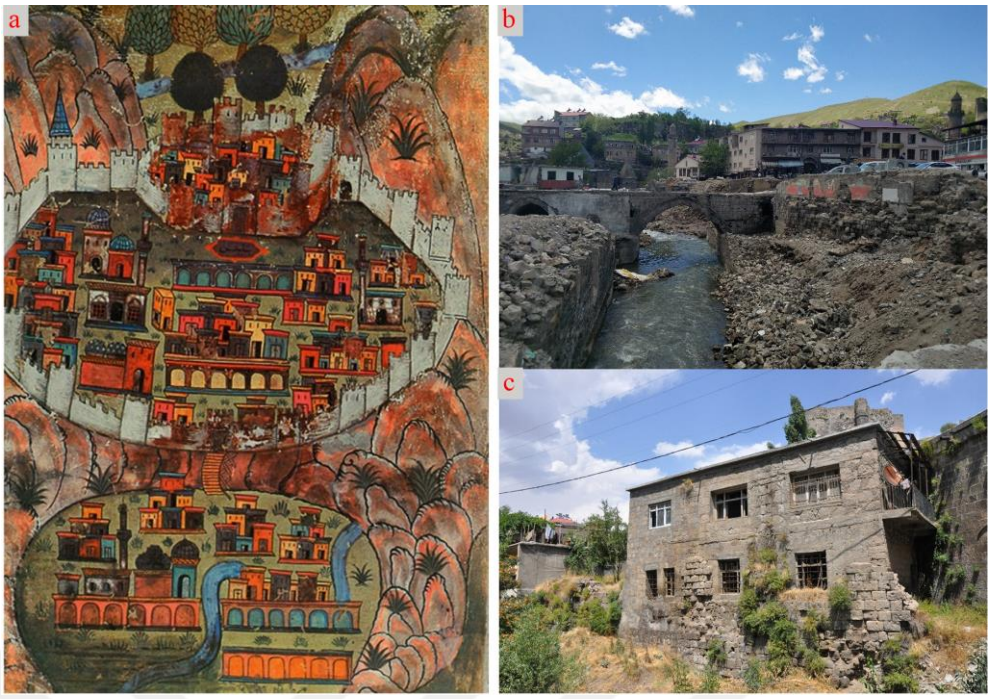

Şekil 4.40: Pamukçu Köprüsü a) Ekler kaldırılmadan önce (2021) b) Ekler kaldırıldıktan sonra (2021).

Şekil 4.41: Gazibey Köprüsü a) Ekler kaldırılmadan önce (2021) b, c) Ekler kaldırıldıktan sonra (2022).

Eski Buğday Pazarı'ndan başlayarak açığa çıkarılan Şerefiye II Köprüsü'ne kadar uzanan Rabat (Sapkor) Deresi aksı boyunca bir duvar dizisi ortaya çıkarılmıştır. Dış Kale Suru olarak tescillenen duvar kalıntısı, Matrakçı Nasuh'un Bitlis minyatüründe betimlenen dış kale surudur. Bu surun devamı niteliğinde Kalealtı Camisi'nin bitişiğinde, Kömüs Deresi yönünde, geleneksel yöntemlerle inşa edilmiş tescilsiz konutların temelinde bulunan kalıntılar da aynı süreçte Dış Kale Suru ile ilişkilendirilerek tescil edilmiştir. Bitişikte yer alan Kalealtı Camisi'nin plan düzleminde bu köşeye gelen bölümün pahlanmış olması yapının inşa tarihinde sur duvarına bitişik inşa edildiğini göstermektedir **(Şekil 4.42)**.

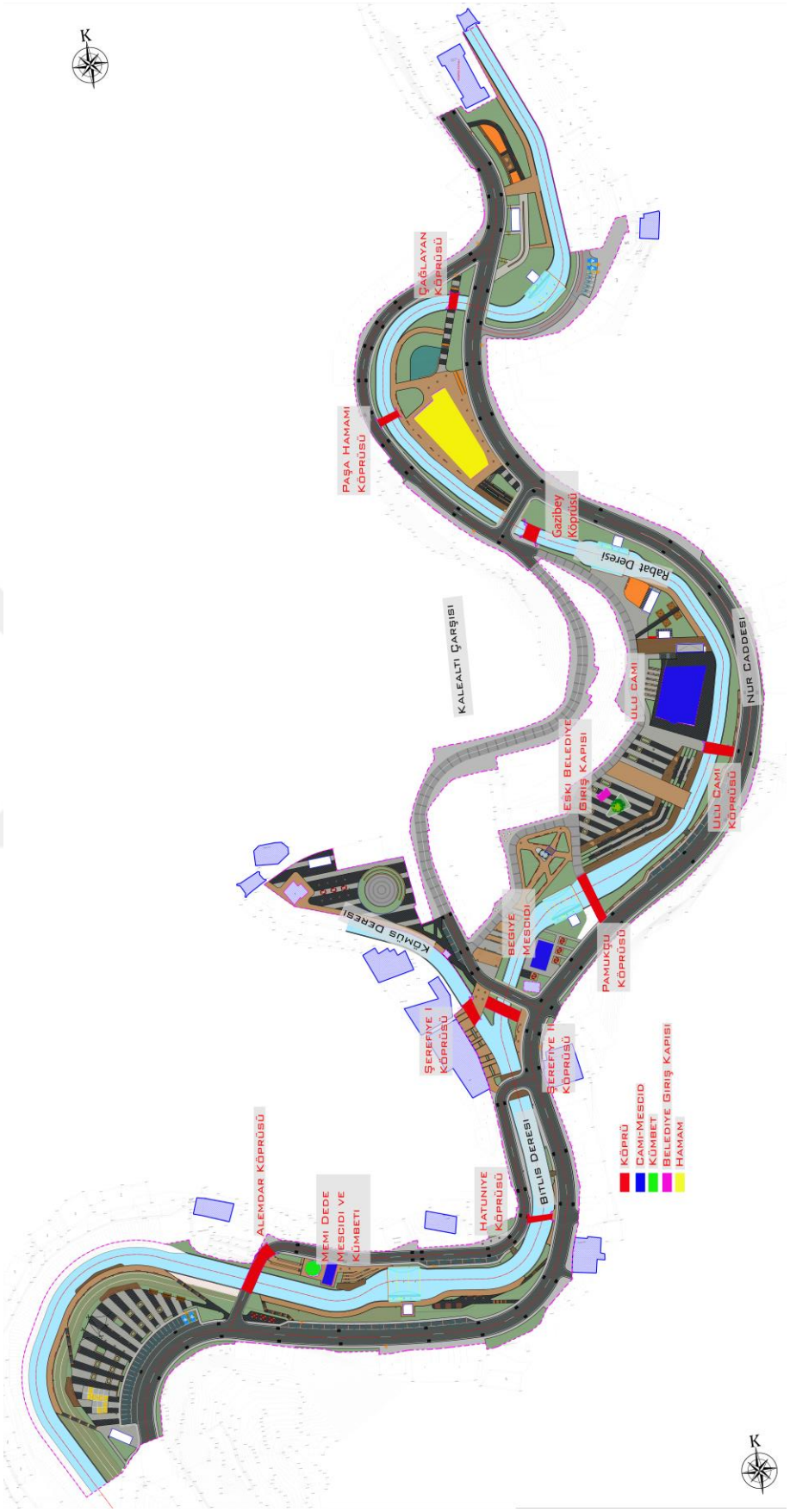

Şekil 4.42: Gazibey Mahallesi Dış Kale Suru a) Matrakçı Nasuh Bitlis minyatüründe dış kale b) Islah çalışması ile açığa çıkan dış sur kalıntısı (2021) c) Geleneksel bir evin temel seviyesini oluşturan dış sur kalıntısı (2022).

Dönüşüm sürecinde kültür varlıkları açığa çıkmış, eklentiler kaldırılırken yapılar hasar görmüştür. Kentin ticari aksındaki iş yerleri yıktırılarak cazibe merkezi haline getirilmesi düşünülen alanda ekonomik girdi sağlaması istenen turistin alışveriş yapacağı mekânlar bu alandan uzaklaştırılmıştır. Dönüşüm süreci sonrası kentsel yapıdaki değişimler eklerde gösterilmiştir **(Ek-L)**.

4.2.4.6 Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi Projesi (2021)

Dere Üstü Islah Projesi'nin devamı olarak alanın yeniden işlevlendirme çalışması yapılmıştır. Millet Bahçesi olarak işlevlendirilmesi düşünülen alanın bu kapsamda projeleri hazırlanmıştır **(Şekil 4.43)**. Süreçte kamuoyunun katılımı göz ardı edilmiş, geniş katılımlı bir çalışma olmamıştır. Projelendirme süreçleri Toplu Konut İdaresi (TOKİ) kontrolünde özel firmalarca yaptırılmıştır. Söz konusu alanın projelendirme süreci, barındırdığı kültür varlıklarının korunması adına bilimsel danışmanlık desteği alınmadan yürütülmüştür. Alanın bir cazibe ve turizm merkezi olarak yeniden inşası amaçlanmıştır. Ancak süreç ulusal veya uluslararası bir yarışma ile tanıtılma ve üretilecek farklı alternatifli projeler ile daha sağlıklı bir zemine oturtulması şansını kaybetmiştir.

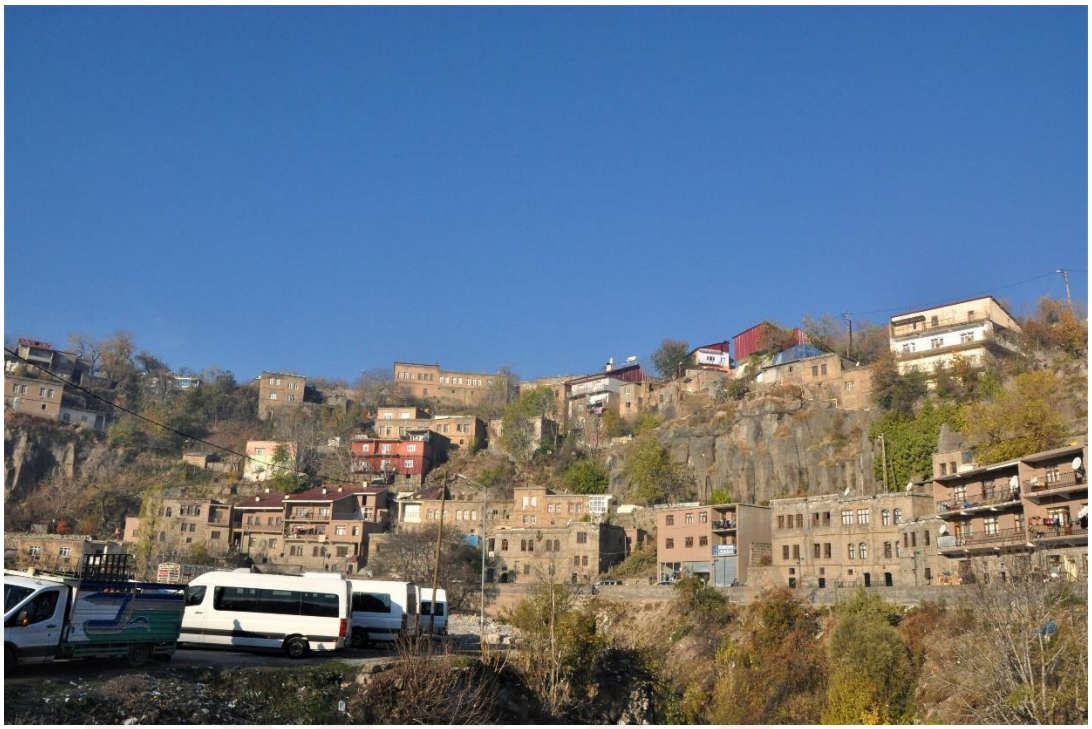

Şekil 4.43: Protek ve BS [2021]'den düzenlenen Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi ve alanda bulunan tescilli yapılar **[Arkan, 2025]**.

Müştakbaba Kentsel Sit Alanı sınırlarında başlayan ve şehir içi araçlarının toplanma merkezi olarak kullandıkları bölüm meydan olarak düzenlenmiştir. Seyir platformu ve gezinti aksı bu bölümün ana programlarıdır. Müştakbaba ve Zeydan Kentsel Sit Alanına vistaları bulunan bu bölümdeki seyir terası işlevseldir. Alanda Memi Dede Mescidi yanına tasarlanan platform artık alan kullanımı şeklindedir. İkinci meydan Ulu Cami ve yıktırılan Eski Buğday Pazarı'nın yer aldığı alandır. Tescilli Eski Belediye Binası Giriş Kapısı'nın ortaladığı meydanın ekseriyeti sert zemin olarak düşünülmüştür.

Müştakbaba ve Zeydan Kentsel Sit Alanı'nın güneydoğusunda, şehir içi araçlarının toplanma noktası olarak kullanılan bölüm, meydan olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu alanda seyir platformu ve gezinti aksı ana mekânsal bileşenleri oluşturmaktadır. Müştakbaba ve Zeydan Kentsel Sit Alanı'na doğru açılan bakı noktaları sayesinde kentsel peyzajla görsel ilişki kurulmuştur. Özellikle Memi Dede Mescidi'nin yanında tasarlanan platform, oluşan artık alanın kullanımı için düzenlenmiş yeni bir odak oluşturmaktadır **(Şekil 4.44)**.

Ancak meydanın kurgusunda bazı mekânsal ve işlevsel sorunlar göze çarpmaktadır. Ulu Cami ile yıkılarak boş alan hâline gelen Eski Buğday Pazarı'nın bulunduğu ikinci meydan, tescilli Eski Belediye Binası giriş kapısı ekseninde tanımlanmış olsa da yüzeylerin büyük oranda sert zemin olarak tasarlanması geçirgenliği ve kentsel sürekliliği sınırlamaktadır. Böylece kamusal alanın gölge, oturma, sosyalleşme ve peyzaj öğeleri açısından zenginleşemediği, alanın çok işlevli bir kentsel meydan kimliğine ulaşamadığı görülmektedir.

Şekil 4.44: Müştakbaba ve Zeydan Mahallesi kentsel sit alanı (2021).

Gezinti aksı Millet Bahçesi'nin Bitlis Deresi ve bir kolunu oluşturan Rabat Deresi boyunca devam etmektedir. Bu aksa çocuk oyun alanları ve kültür fizik alanları eklemlenmiştir.

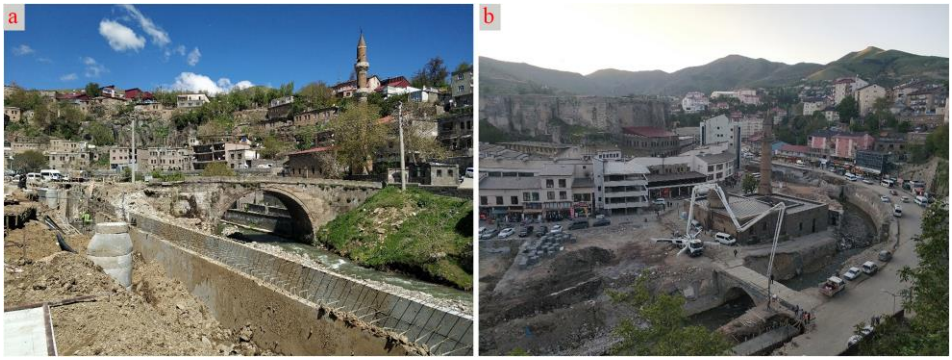
Bitlis taşı ile yığma sistemle inşa edilmiş tescilli Alemdar Köprüsü'nde araç kullanımı devam edecek şekilde düzenlenmiştir. Daha önce araç trafiğine açık olan Şerefiye I Köprüsü, açığa çıkarılan Şerefiye II, Ulu Cami ve Gazibey köprüleri yayalaştırılmıştır. Şerefiye I Köprüsü'ne alternatif bir araç köprüsü önerilmiştir. Şerefiye II Köprüsü yerine Kalealtı Çarşısı'na servis sağlayacak alternatif bir köprü önerilmiş ve bu bölüme giden yol yayalaştırılmıştır. Benzer şekilde Kalealtı Çarşısı'nın çıkış bölümünde bulunan Gazibey Köprüsü'ne alternatif bir köprü önerilmiştir.

Ulaşım kararları planlamanın bir diğer dikkat çeken parçasıdır. Araç parkı için ayrılan en geniş alan Müştakbaba Mahallesi'ndeki meydandır. Bunun dışında Nur Caddesi'nin bazı bölümlerine cep otoparkları önerilmiştir. Yaya öncelikli düşünce ile yapılmış bir çalışma olsa da alanın büyüklüğü dolaysıyla mevcutta en önemli problemlerden biri olan otopark ve araç trafiği problemi devam edecektir.

4.2.4.7 Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi ve Millet Bahçesine Ait Sosyal Donatılar İnşaatları ile Altyapı ve Çevre Düzenlemesinin Uygulanması (2022)

7 Ocak 2022 tarihinde, TOKİ "Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi ve Millet Bahçesine Ait Sosyal Donatılar İnşaatları ile Altyapı ve Çevre Düzenlemesi İşi" adı altında ihaleye çıkılmıştır. 330 günlük sürede bitirilmesi planlanan uygulama çalışması 3 Şubat 2022 tarihinde başlamıştır **[Web-11]**. Bu kapsamda Bitlis Deresi ve kolları etrafında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Çalışmalar 4 etap şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Kanalizasyon, menfez yapımı ve altyapı tesisatının yenilenmesi gibi işler çalışmanın ilk aşamasını oluşturmuştur. Buna paralel olarak dere çevresinde taş duvar örülmüştür **(Şekil 4.45, Şekil 4.46)**. Çalışma alanı içerisinde bir bölümü tescilli, bir bölümü tescile önerilen ve koruma uygulaması gerçekleştirilen toplam 14 yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan Gazibey Dış Sur Kalıntısı, Şerefiye II Köprüsü, Pamukçular (Şifalısu) Köprüsü ve Gazibey köprüleri yeni tescil edilen dört yapıdır. Eski Belediye Binası Girişi, Hazo Hanı, Hüsrevpaşa Hamamı, Begiye Mescidi ile Alemdar, Hatuniye, Şerefiye I, Ulu Cami, Paşa Hamamı ve Çağlayan (Menteşoğlu) köprüleri ise önceden tescilli olup bu kapsamda restorasyon uygulamaları yapılmıştır. Begiye Mescidi ve Hüsrevpaşa Hamamı, çalışma alanında başlatılan ilk restorasyon uygulamaları arasında yer almaktadır.

Şekil 4.45: Dere boyunca gerçekleştirilen altyapı çalışmaları: kanalizasyon, menfez ve tesisat yenileme uygulamaları (a, b- 2022).

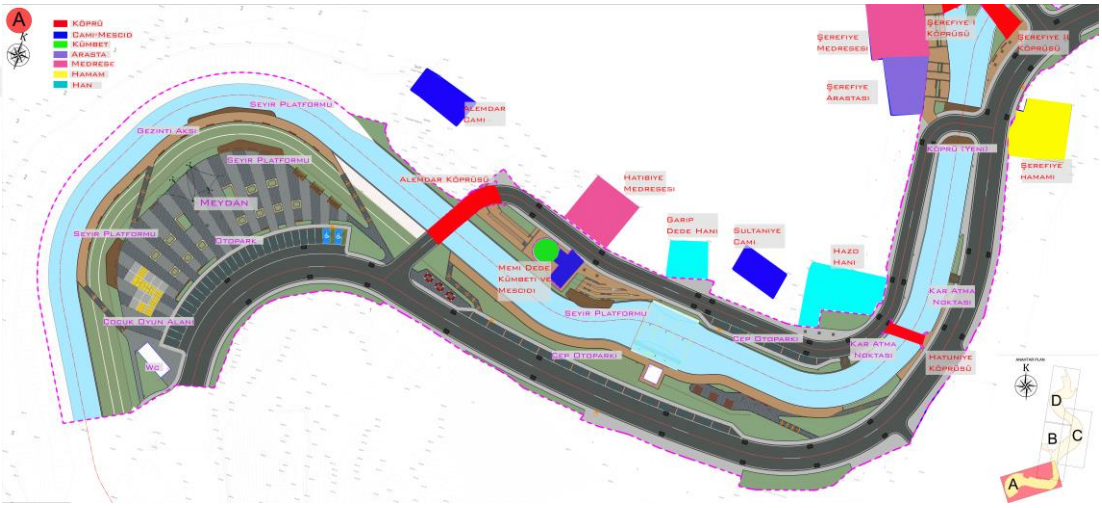
Şekil 4.46: Bitlis ve Rabat dereleri boyunca kıyı koruması amacıyla inşa edilen taş duvarlar (a, b- 2022).

Rabat Deresi ve Bitlis Deresi'nin çevresi taş duvarlarla sınırlandırılmıştır. Kömüs Deresi'nin güney kesiminde ise betonarme perdeler kullanılarak dere kenarları düzenlenmiştir. Ancak drenajı sağlıklı yapılmayan bu duvarlarda, çevreden gelen yüzey suları barbakanlar yerine derzler aracılığıyla dereye akmaktadır. Bazı bölümlerde ise olası taşkınlara karşı önlem olarak şişme savaklar inşa edilmiştir **(Şekil 4.47)**.

Şekil 4.47: Kömüs, Rabat ve Bitlis derelerine yapılan müdahaleler a) Su tahliye edemeyen barbakan sistemi (2023) b) Şişme dolu savak (2024) c) Kömüs Deresi çevresinde betonarme düzenleme (2023) d) Bitlis Deresi'ne akmaya devam eden tesisat (2023).

Çalışmanın güney etabını (A etabı) oluşturan bölümde, Müştakbaba-Zeydan Kentsel Sit Alanı'na bakı noktası bulunan Eski Sanayi Sitesi alanındaki taraçalar ve dere kenarındaki yürüyüş yolları uygulanmıştır. Ancak seyir platformu ve çocuk parkı projede öngörülmesine rağmen hayata geçirilmemiştir. Millet Bahçesi Projesi'nde yer almamasına karşın, BKTRÖÇ'de öngörüldüğü şekilde alanın altına kapalı otopark yapılmıştır. Memi Dede Mescidi yanındaki artık alana planlanan seyir platformu yerine çocuk oyun alanı inşa edilmiştir. Plandan farklı olarak Hazo Hanı önüne yeni bir alternatif köprü eklenmiş ve böylece Alemdar Köprüsü yayalaştırılmıştır **(Şekil 4.48, Şekil 4.49)**.

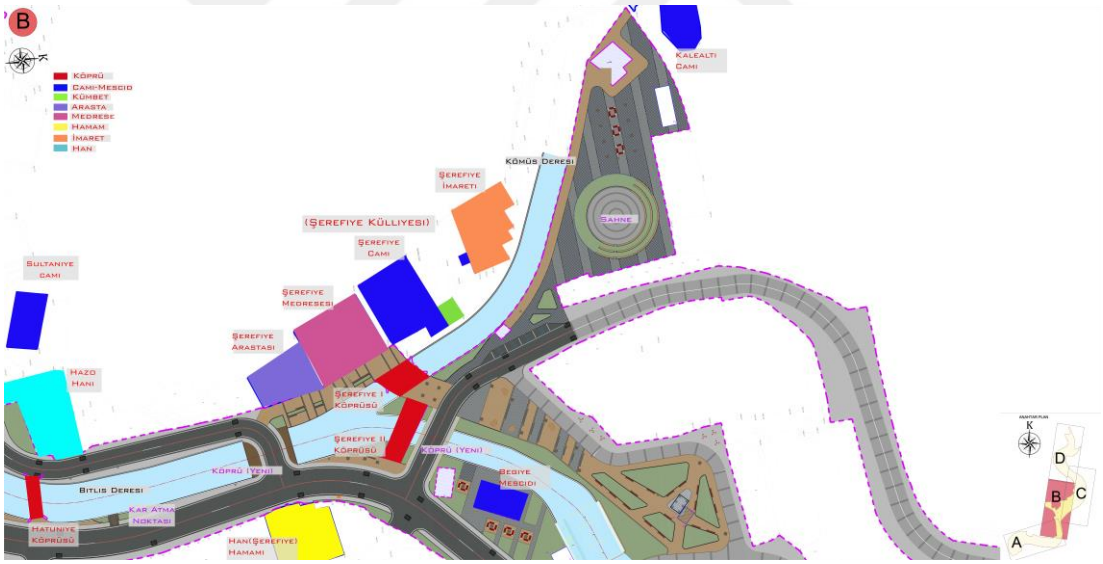

Şekil 4.48: Protek ve BS [2021]'den düzenlenen Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi programları ve alanda bulunan tescilli yapılar -A etabı **[Arkan, 2025]**.

Şekil 4.49: Müştakbaba-Zeydan Mahallesi kentsel sit alanı-A Etabı (a, c, d- 2024, b- 2023).

Projenin kuzeye doğru uzanan ikinci etabı (B etabı), güneyde Hazo Hanı'ndan başlayarak kuzeyde Begiye Mescidi'nin bulunduğu bölgeye kadar olan alanı kapsamaktadır. Batı bölümünde, Kalealtı Çarşısı'nın yayalaştırılması önerisi de yer almaktadır. Ancak projelendirme süreci yıkım çalışmalarıyla eşzamanlı yürütüldüğünden, Şerefiye II Köprüsü'nün bulunduğu kısımda projede önerilen alternatif köprünün konumu hatalı olarak çizilmiştir; uygulamada alternatif köprü Şerefiye I ve Şerefiye II köprüleri arasına inşa edilmiştir. Projede Sur Kalıntısı gösterilmediği için bu alan sert zemin olarak tasarlanmış, ancak uygulamada yeşil alan düzenlemesi yapılmıştır. Kalealtı Çarşısı proje kapsamında yayalaştırılmış görünmesine rağmen günümüzde araç trafiğine açıktır. Şerefiye İmareti'nin kuzey bölümünde ve Eski Hal Binası'nın bulunduğu alanda yıkılması planlanan yüksek katlı yapılar hâlen mevcuttur. Bu bölgede projede öngörülen sahne eklenmemiş, yalnızca sert zemin düzenlemesi yapılmıştır. Alanın çevresi ise kısmen yıkılmış binalarla âtıl durumdadır **(Şekil 4.50, Şekil 4.51)**.

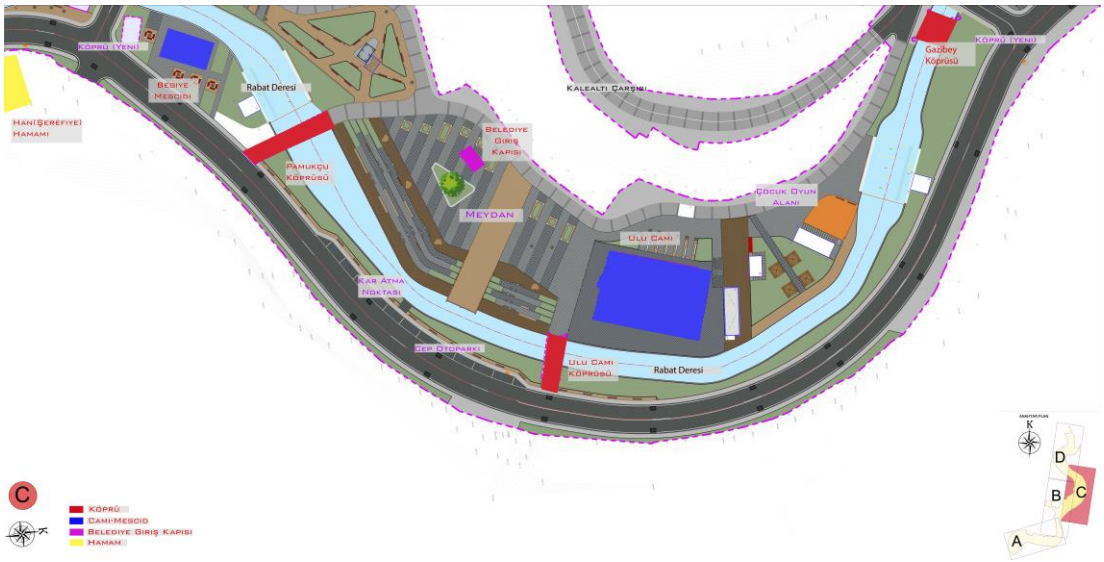

Şekil 4.50: Protek ve BS [2021]'den düzenlenen Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi programları ve alanda bulunan tescilli yapılar -B etabı **[Arkan, 2025]**.

Şekil 4.51: Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi-B etabı (a, c- 2024, b, d- 2023).

Pamukçular Köprüsü ile Gazibey Köprüsü arasını kapsayan C etabında, Ulu Cami Meydanı yeniden düzenlenmiştir. Ulu Cami ile Eski Belediye Binası Giriş Kapısı arasında bir seyir terası inşa edilmiştir. Ancak seyir terasının vistasında bulunan betonarme yüksek katlı binalar ve farklı cephe özelliklerine sahip yapılar bulunmaktadır. Terasın işlevselliğinin artırılabilmesi için bu yapılarda cephe düzenlemelerinin yapılması gerekmektedir. Eski Belediye Binası Giriş Kapısı'nın bulunduğu alan park olarak işlevlendirilmiştir. Ulu Cami'nin kuzeyinde çocuk oyun alanı olarak planlanan bölüm ise uygulanmamıştır **(Şekil 4.52, Şekil 4.53)**.

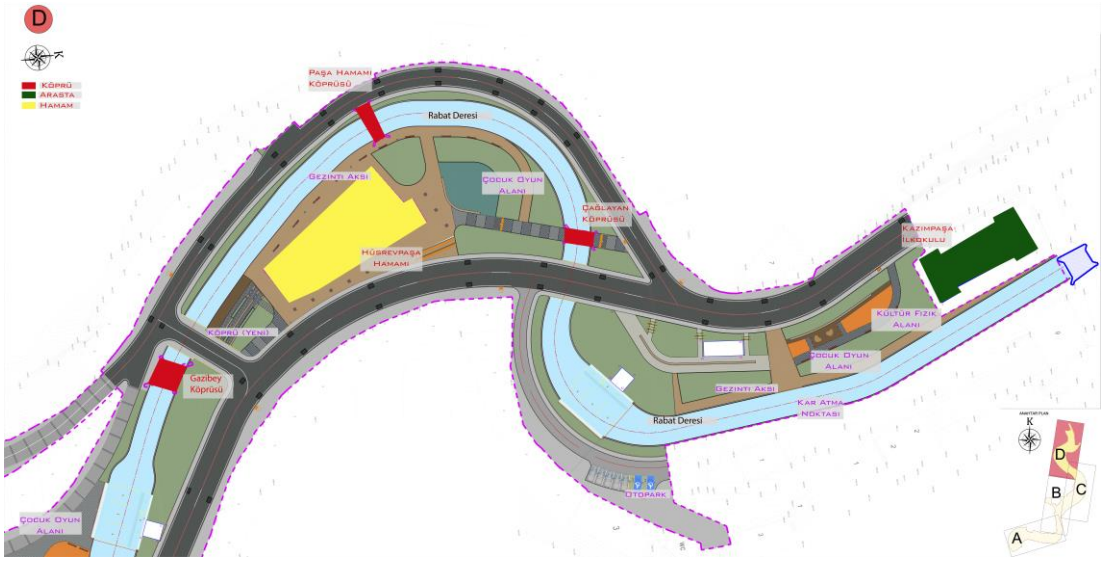

Şekil 4.52: Protek ve BS [2021]'den düzenlenen Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi programları ve alanda bulunan tescilli yapılar -C etabı **[Arkan, 2025]**.

Şekil 4.53: Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi-C Etabı (a, b- 2023, c- 2024).

Çalışmanın kuzey bölümünü oluşturan D etabı, Hüsrevpaşa Hamamı çevresi ile Kazımpaşa İlkokulu'nun güneyini kapsamaktadır. Hüsrevpaşa Hamamı'ndaki restorasyon süreci devam ettiğinden, bu bölümde çevre düzenlemesinin yalnızca bir kısmı tamamlanmıştır. Kuzeyde, Kazımpaşa İlkokulu ve çevresinde park alanı olarak projelendirilen kısımda çocuk oyun alanları inşa edilmiştir. Ancak projede öngörülen kültür fizik aletleri uygulamada yerleştirilmemiştir. Gezinti aksları ise inşa edilmiştir **(Şekil 4.54, Şekil 4.55)**.

Şekil 4.54: Protek ve BS [2021]'den düzenlenen Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi programları ve alanda bulunan tescilli yapılar -D etabı **[Arkan, 2025]**.

Şekil 4.55: Bitlis İli Merkez İlçesi Millet Bahçesi -D etabı (a- 2024, b, c- 2023, d-2022).

Mülkiyeti Bitlis VBM'de bulunan ve dönüşüm sürecinde tescil edilen dükkân yapısı ihmal sonucu kışın kar altında kalarak yıkılmış ve yapı tescilden düşürülmüştür **(Şekil 4.56)**.

Şekil 4.56: Tescillenen ve sonra yıkılan dükkân yapısı (a- 2022, b- 2023).

Açığa çıkarılarak tescillenen yapılardan Gazibey Dış Sur Kalıntısı'nın güney bölümü, taşların özgün özellikleri ve boyutları dikkate alınmadan yeniden inşa edilmiştir **(Şekil 4.57)**.

Şekil 4.57: Gazibey Dış Sur Kalıntısı'nın yeniden inşa müdahalesi (2024).

İşlevsiz durumdaki Hazo Hanı'nın restorasyon çalışmaları kapsamında doğu bölümünde yıkık durumda bulunan odalar yeniden inşa edilmiş ve üst örtüsü yenilenmiştir **(Şekil 4.58)**. Ahır olarak kullanıldığı dönemde eklenen betonarme yalaklar kaldırılmıştır. Sütunlar metal elemanlarla kuşatılarak yapısal sağlamlaştırma yapılmıştır. Kuzeydoğu bölümündeki su sorununun çözümü için tahliye arkı oluşturulmuştur. Çevre düzenlemesi tamamlanan han yapısına ilişkin müze veya

yöresel yemek atölyesi gibi işlev önerileri gündeme gelmiş olsa da henüz kesinleşmiş bir işlevi bulunmamaktadır.

Şekil 4.58: Hazo Hanı'nın restorasyon süreci ve farklı yıllardaki durumları (a- 2020, b- 2022, c- 2023).

Hüsrevpaşa Hamamı restorasyon uygulaması ilk başlayan yapı olup süreç 2025 yılı itibarıyla devam etmektedir. Yapının doğu bölümünde ortaya çıkan izler ve **Arık [1971]**'ın plan krokisi esas alınarak dükkânların rekonstrüksiyonu gerçekleştirilmiştir. Çifte hamam tipolojisindeki yapının batı tarafında yer alan kadınlar bölümü, kepçe ile yapılan kazılar sırasında izlerin tahrip edilmesi nedeniyle tahmini veriler ve **Arık [1971]**'ın çizdiği kroki esas alınarak hazırlanan projeye dayanılarak uygulanmıştır. Uygulama sürecinin uzamasıyla beraber yapıda üç farklı renkte taş malzeme kullanımı görülmektedir **(Şekil 4.59)**.

Şekil 4.59: Hüsrev Paşa Hamamı (a, b- 2021, c- 2022, d- 2023, e, f- 2024).

Begiye Mescidi, çevresindeki muhdes eklerden arındırılmış; betonarmeye dönüştürülmüş olan kubbesi, yöredeki örnekler temel alınarak analojik bir çalışma ile

konik kubbe biçiminde yeniden inşa edilmiştir. Kubbe kasnağının alt bölümünde, pandantif köşelerinde yer alan birer adet aksi seda küpü açığa çıkarılarak korunmuştur. Yapının girişine rüzgârlık eklenmiş; kıble yönündeki hazire ise yıkıldıktan sonra tescilden düşürülen dükkân yapısının bulunduğu alan ile birleştirilerek yeniden düzenlenmiştir **(Şekil 4.60)**.

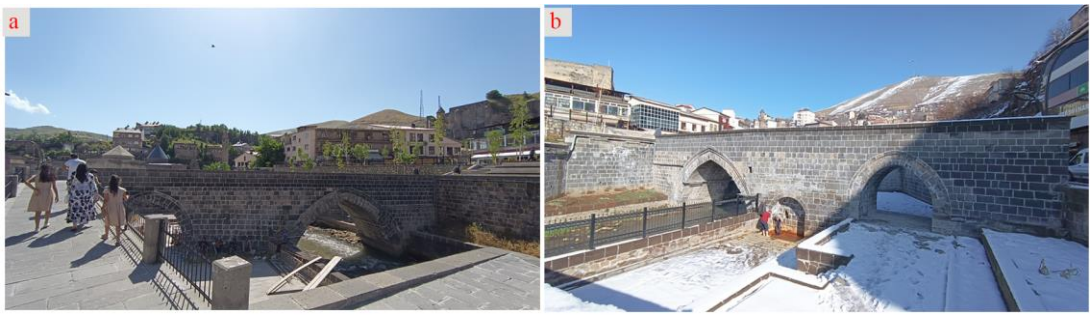
Şekil 4.60: Begiye Mescidi'nin restorasyon sürecinde muhdes eklerin kaldırılması ve kubbenin konik biçimde yeniden inşası (a- 2021, b- 2022, c- 2024).

Dokuz köprünün restorasyonu gerçekleştirilerek bu köprüler yayalaştırılmıştır. Köprülerin üzerinde ve bitişiğinde yer alan betonarme ekler kaldırılmıştır. Yol genişletme çalışmaları kapsamında köprü ayakları kapatılmış; ancak kamuoyu tepkileri üzerine ayakların bulunduğu bölümlere nişler eklenerek bu kısımlar yeniden görünür hâle getirilmiştir **(Şekil 4.61)**.

Şekil 4.61: Paşa Hamamı Köprüsü a) Çalışma kapsamında kapatılan köprü ayağı (2022) b) Niş ile geliştirilen çözüm (2022).

Dereüstü yapılarının altında bulunurken açığa çıkarılarak tescillenen Pamukçular Köprüsü'nde iki ucunda birer odacık ortaya çıkarılmıştır. Batı bölümündeki odacık sonradan kapatılmıştır. Mansap yönünde yer alan şifalı su çeşmesine ait niş yenilenmiş ve çevresi düzenlenmiştir. Yol kotunun üzerinde bulunan doğu bölümündeki merdivenler kaldırılarak yerine rampa inşa edilmiştir **(Şekil 4.62)**.

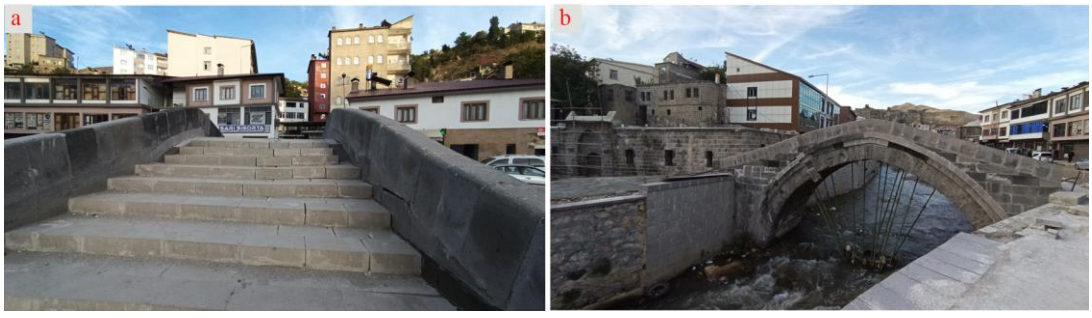
Şekil 4.62: Pamukçular Köprüsü'nde mansap yönündeki şifalı su nişinin yenilenmesi, doğu bölümünde merdiven yerine rampa inşası (a- 2023, b- 2024).

Açığa çıkarılarak tescillenen Şerefiye II Köprüsü, muhdes eklerin kaldırılması sürecinde iş makinesinin kontrolsüz müdahalesi nedeniyle yıkılmış; sonrasında yeni taş malzeme ile rekonstrüksiyon uygulanmıştır **(Şekil 4.63)**.

Şekil 4.63: Şerefiye II Köprüsü a) İş makinesi müdahalesi sonucu yıkılmış durumu (2023) b) Yeni taş malzeme ile gerçekleştirilen rekonstrüksiyon sonrası görünümü (2024).

Hatuniye Köprüsü'nde restorasyon sonrasında kemer açıklıklarında ve tabliye yüzeyinde bozulmalar gözlenmiş; yapı metal destek elemanlarıyla güçlendirilerek ikinci kez restorasyona alınmıştır **(Şekil 4.64)**.

Şekil 4.64: Hatuniye Köprüsü'nün restorasyon sonrasında kemerlerdeki açılmalar ve tabliyedeki çatlaklar ile metal destek uygulamaları (a, b- 2023).

Koruma çalışmalarında arkeolojik kazılar yapılarak Sur Kalıntısı, Eski Belediye Binası Giriş Kapısı ve Hüsrevpaşa Hamamı kadınlar bölümü hakkında açığa çıkarılacak izler ile daha sağlıklı koruma uygulamaları gerçekleştirebilirdi. Hüsrevpaşa Hamamı ve Hazo Hanı işlevi belirlenmeden koruma uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde restorasyon uygulaması yapılması gelecekte ek müdahaleleri zorunlu kılabilecek riskleri taşımaktadır.

Millet Bahçesi Projesi'nin uygulanmasının ardından kentteki otopark sorunu devam etmektedir. Yeni inşa edilen köprülerin üst kısımları dâhil olmak üzere yol boyunca araç parkı sürmekte ve bu durum ziyaretçi sürekliliğini olumsuz etkilemektedir **(Şekil 4.65)**.

Şekil 4.65: Uygulama sonrası devam eden otopark problemi ve inşa planda olmadığı halde edilen alternatif köprüler (a, b- 2023).

İl merkezinde gerçekleştirilen KAİP sınırlarını ilgilendiren plan ve proje çalışmaları yukarıda detaylı olarak anlatılmıştır. Hazırlanma ve uygulanma tarihlerine göre sıralanan Bitlis Kentsel Tasarım Rehberi Ön Çalışması, Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma Projesi, Sinema Yokuşu Canlandırma Projesi, Dereüstü Islahı ve Millet Bahçesi Projesi **Tablo 4.6**'da değerlendirilmiştir.

Tablo 4.6: Kentsel ölçekte gerçekleştirilen çalışmaların değerlendirilmesi **[Arkan, 2025]**.

Proje Adı	Tarihi Çevre ile İlişkisi	Çıktılar	Değerlendirme
Bitlis Kentsel Tasarım Rehberi Ön Çalışması	KAİP sınırları içinde aykırı yapıların kaldırılması, Kültürel mirasın görünürlüğünün artırılması	Kültür rotaları Yayalaştırılmış yollar Yeşil alanlar Meydanlar Seyir alanları	Millet bahçesi projesinde olmamakla beraber otopark projesi bu rehbere uyularak yapılmıştır. Tekel Fabrikasına yeni çarşı ve seyir terası önerisi gerçekleştirilmemiştir
Kalealtı Sokak Sağlıklaştırma Projesi	3.derece Arkeolojik Sit Alanı içindeki ticari yapılar	Dükkânlarda tek tip cephe düzenlemesi Çatıların yenilenmesi Sokak zemininin taş ile kaplanması	Bitlis Kalesi ve çevresi estetik ve uyumlu bir görünüme kavuşmuştur.
Sinema Yokuşu Canlandırma Projesi	Tescilli cadde	Payandalarda sağlamlaştırma ve istinat duvarı örülmesi Kayalık sağlamlaştırma ve koruyucu file gerilmesi Cadde ile ilişkili yapılarda cephe düzenlemesi Zemin döşemesi yenilenmesi Tesisat yer altına alınması	Caddenin güvenliği arttırılarak konforlu hale getirilmiştir.
Bitlis Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma Projesi	Müştakbaba-Zeydan Kentsel Sit Alanı içinde yer alan ve yürürlükteki KAİP'te Korunacak Sokak olarak değerlendirilen sokak	23 Tescilli taşınmaz kültür varlığının restorasyon projesi çizilmiştir. 9 tescilli taşınmaz kültür varlığının cephe ve damı onarılmıştır. Sokak zemini yenilenmiş, dere kenarına duvar örülmüştür.	Tarihi doku açığa çıkarılmıştır. Damlar yenilenirken hafriyat yapı içine dökülerek ara kat döşemelerinde hasar oluşturulmuştur. Kullanımı arttıran bir gelişme oluşmamıştır.
Dereüstü Islah ve Millet Bahçesi Projesi	KAİP Etkileşim-Geçiş sahası içinde	**Betonarme ekleri kaldırılan tescilli yapılar:** Hüsrevpaşa Hamamı, Begiye Mescidi, Eski Belediye Binası Giriş Kapısı, Şerefiye I Köprüsü, Ulu Cami Köprüsü, Hatuniye Köprüsü, Paşa Hamamı Köprüsü, Çağlayan (Menteşoğlu) Köprüsü **Açığa çıkarılarak tescillenen yapılar:** Gazibey Sur Kalıntısı, Şerefiye II Köprüsü, Pamukçular (Şifalısu) Köprüsü, Gazibey Köprüsü **Uygulamalar:** Altyapı yenilenmiştir, Dere boyunca yeni duvar örülmüştür, 14 tescilli taşınmaz kültür varlığı onarılmıştır. Gezinti aksları, çocuk oyun alanları, derelerde savaklar inşa edilmiştir.	177 adet yapıyı kapsayan ve Etkileşim-Geçiş sahasındaki ticari merkez işlevini yok eden bir yıkım gerçekleştirilmiştir. Estetik kaygı güdülmeden tarihi köprülere KAİP sınırları içinde alternatif betonarme köprüler inşa edilmiştir. Uygulamalarda otopark sorunu çözülememiştir. Bağlamdan bağımsız seyir platformu, amfi tiyatro uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Yumuşak zemin sert zemin dengesi gözetilmemiştir.

4.2.5 Cumhuriyet Döneminde Bitlis İl Merkezinde Planlama Süreçleri ve Uygulamalarının Genel Değerlendirmesi

Selçuklular döneminde oldukça gelişmiş olan dericilik, dokumacılık gibi el sanatları ve ticaret yaşamı Osmanlı döneminde gerilemiş; imparatorluğun son yıllarında ise kent nüfus kaybetmiş ve ekonomik yapısı zayıflamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan göçler ve kentin zanaatkârlar ile esnaf tarafından terk edilmesi, Bitlis'in canlı ticaret ve ekonomi hayatında önemli bir değişime yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ticaret ve küçük üretime dayalı ekonomi büyük ölçüde çökmüş, nüfusu azalan Bitlis, bal, ceviz ve tütün gibi tarımsal ürünlere dayalı üretimle varlığını sürdürmüş, ilerleyen süreçte ise ticaret ve bazı sanayi kollarındaki yatırımlarla yeniden gelişme göstermiştir **[Tuncel, 1996; Bitlis KAİP, 1998]**. İpek Yolu üzerindeki geçiş güzergahı üzerinde yer alan il merkezinde planlama süreçlerinde bu işleve dair yapılar ve tarihi çarşılar yok edilmiştir.

Bitlis il merkezinin planlama süreci, doğal eşikler, topografyanın kesintili yapısı (vadi/dereler), kültürel mirasın yoğunluğu (kale-çarşı-köprüler) ve değişen demografik baskıları altında şekillenmiştir. 1952, 1966, 1976, 2007 ve 2017 tarihli imar planları, kentin mekânsal iskeletini, yerleşme yönünü ve sosyal dokusunu ardışık olarak yeniden tanımlamış; ancak göç ve istihdam gerçekliği çoğu dönemde plan projeksiyonlarıyla tam örtüşmemiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde zanaat ve ticarette (dericilik, dokumacılık) yaşanan gerileme, imparatorluğun son yıllarındaki nüfus kayıpları nedeniyle Bitlis, 1950'lere düşük bir nüfusla girmektedir. 1952 İmar Planı bu bağlamda, Bitlis Kalesi'ni merkez alan ve geleneksel mahalleler etrafında "iyileştirici" ölçekli bir düzenleme mantığı taşımaktadır. Yerleşik ve gelişme alanları sınırlı, kararlar noktasal işlevlere (ticaret, idare, eğitim) odaklıdır. Dönemin göç dinamikleri, kısmi dışa göç ve sınırlı içe göç şeklinde seyretmekte; geleneksel doku, hâkim yaşam biçimiyle uyumlu olduğu için kendiliğinden korunmaktadır. Ancak plan, büyüyen motorlu ulaşım potansiyeli ve kırsal nüfus baskısını öngörmekte zayıf kalmakta; Alemdar Köprüsü ve tarihî ulaşım akslarına bağımlılık sürmektedir.

1966 İmar Planı, kuzeyde yeni ticari-alt merkez, idari ve öğretim alanları; kırsal nitelikli yerleşimleri kentsel planlamaya dahil eden yeni yerleşim önerileri geliştirmiştir. Bu planla birlikte, 1960'ların ikinci yarısında devreye giren NATO (Nur) Yolu ile kentsel morfoloji ilk kez keskin bir şekilde etkilenmiştir. Yol güzergâhı

ve düzenlemeler, çarşı ve dere boyunca yıkımlara yol açarak tarihî dokuda iz bırakmıştır. Kentin geleneksel ticari merkezi de bundan etkilenmiştir. Ulaşım kapasitesi artarken, merkezde gündelik hayatın sürekliliği değişmiş ve 1970'lerde hızlanarak dere üstü yapılaşmalara zemin hazırlanmıştır. Böylece 1950'lerin "koruyucu" niteliği, 1960'ların hızlanan kentleşme baskısı karşısında zayıf kalmıştır. Demografik olarak Bitlis nüfusu 1960-1975 arasında düzenli artış göstermektedir; ancak artış, kırdan kente göçle birlikte, daha gelişmiş merkezlere dışa göç de eşzamanlı sürmektedir. 1990 yılı için 32.000 nüfus projeksiyonu ile hazırlanan planın öngörüsü aksine güvenlik nedeniyle kırsal kaynaklı göçler nedeniyle nüfus söz konusu yılda 38.130 olmuştur.

1976 İmar Planı'nda en kritik kırılma, Rahva düzlüğünün gelişme konut alanı olarak planlamaya dâhil edilmesi ve Hüsrevpaşa-Beşminare aksının yeni yerleşme omurgasına dönüşmesidir. Topografyanın nispeten elverişli olduğu kuzey/kuzeydoğu yönü, 1976'dan itibaren kalıcı büyüme doğrultusunu oluşturmuştur. Bu politika, barınma baskısına rasyonel bir cevap vermesi beklenirken uzun vadede tarihî merkezle fonksiyonel bağ kurma konusunda bütüncül strateji geliştirememiştir. Sonuç olarak, plan sürecinde eski merkezde düşük gelirli hane yoğunlaşması, fiziksel yıpranma ve sosyal çözülme belirginleşirken; yeni mahallelerde kurumsal alanların ve yüksek katlı konutun ağırlığı artmıştır. Tarihi ticari merkezde Dereüstü yapılaşmaların çoğu bu plan sürecinde 1980'lerde tamamlanmıştır. 1985 yılı için 50.000 kişilik bir projeksiyonla hazırlanmış, öngörülen nüfus projeksiyonundan farklı olarak 1985 yılında nüfus 36.073 olmuştur.

Planın yürürlükte olduğu süreçte 1998 yılında hazırlanan KAİP'in 1989 yılında belirlenen sit alanlarında yapılaşma baskısını azaltması beklenmiştir. Ancak ana ulaşım akslarına yakın bölgelerde aykırı yapılaşma artarken erişilebilirliği olmayan alanlar çöküntü alanlarına dönüşmüştür.

2007 onaylı İmar Planı, 2497 hektarlık alan ve kuzey odaklı kentsel formun devamını önermiştir. Planın en belirgin açığı, donatı alanlarının mekânsal dağılımıdır. Okul, sağlık ve sosyal tesisler ağırlıkla yeni gelişme alanlarına yöneldikçe tarihî merkez mahallelerinde sosyal yapıda değişimler devam etmiştir. Böylece sosyal ve mekânsal ayrışma riski artmış; Tarihi merkez, "korunacak alan" olmaktan çok, ekonomik ve sosyal işlevlerin dışına itilmiş bir alana dönüşmüştür. Ulaşım kararlarının bir kısmı, topografya ve kültür varlıklarıyla zayıf bağ kurmakta; aktif yeşil alanlar dere aksına

sıkışmış pasif alanlar olarak kalmıştır. 2017 Revizyon ve İlave Plan, düzenli bir büyüme ve donatı çeşitliliği iddiasıyla hazırlanmıştır. Donatıların önemli bir kısmı yine gelişme alanlarında kümelenmiştir. Plan sürecinde tarihî merkezde koruma, kullanım ve ekonomik anlamda uygulamalar gerçekleşmiştir. 2020 sonrası Dereüstü Kentsel Dönüşüm ve Millet Bahçesi uygulamaları, bir yandan köprü ve sur kalıntılarının görünürlüğünü artırıp alt yapıyı yenilerken, diğer yandan çarşı omurgasını zayıflatıp ekonomik canlılığı kent çeperine itmiştir. Yeni köprü ve yol kararlarının tasarım kalitesi ve bağlamsallığı tartışmalıdır; otopark ve yaya sürekliliği sorunları devam etmektedir. Böylece 2017 İmar Planı, "büyüme kapasitesi" üretirken, "merkezde yaşam" ve "sosyal eşitleme" hedeflerini kurumsal olarak garanti edememektedir. 2025 için 85.000 kişilik nüfus projeksiyonuyla hazırlanmıştır. Nüfusun 55.000'inin mevcut yerleşik alanlarda, kalanın gelişme konutlarında yerleşmesi öngörülmüştür. Ancak gerçekleşen demografik değişim, işsizlik ve coğrafi koşullar gibi faktörler nedeniyle projeksiyonun gerisinde kalmıştır. TÜİK 2024 yılı verilerine göre merkez ilçe nüfusu 56.988'dir.

Göç ve sosyo-kültürel açıdan bütün tablo göz önünde bulundurulduğunda;

- 1950'ler-60'larda dışa göç baskısı sürerken içe göç sınırlıdır; 1966'dan sonra karayolu ve kurumsal alan etkisiyle kırsaldan merkeze akış hızlanmaktadır.
- 1970'ler-90'lar, çift yönlü göç dönemidir; içe göç barınma baskısı üretmektedir, dışa göç ise eğitim/istihdam motivasyonlarıyla süreklilik arz etmektedir. Dere üstü yapılaşmaların tamamlanması ve NATO/Nur Caddesi aksının yarattığı parçalanma, merkezdeki esnaf-zanaat dokusunu zayıflatmış; düşük gelirli haneler eski dokuya sıkışmıştır.
- 2000'ler ve sonrasında, üniversite/OSB gibi aktörler yerel çekim yaratsa da net göç baskısı devam etmekte; plan hedefleri ile gerçekleşen nüfus arasında makas açık kalmaktadır. Nüfus artışı 50-60 bin bandında dalgalı seyrederken, sosyal altyapı eşitsizlikleri ve merkez-çeper farkı keskinleşmektedir. Nüfustaki dalgalanmalar, doğum ve ölüm oranlarının yanı sıra kırsaldan kente ve kentten daha gelişmiş merkezlere yönelen göç hareketleriyle bağlantılıdır. Bu süreç, tarihî merkezde "koruma-kullanma" dengesinin fiziksel onarımda kalıp sosyoekonomik canlandırmaya yeterince dönüşmemesiyle daha görünür hâle gelmektedir.

Sonuç olarak Bitlis'in planlama süreci, 20. yüzyılın ortasından bugüne, eski merkez odaklı iyileştirmeden kuzeye yönelen büyümeye evrilmiş; ancak yeni yerleşimlerle tarihî merkez arasında işlevsel ve sosyal bütünleşme sağlanamamıştır. Nüfus öngörüleri göç ve sınırlı istihdam nedeniyle gerçekleşmemiş, merkez ise fiziksel sağlıklaştırmayla sınırlı kalıp ekonomik ve kültürel canlanmayı üretememiştir. Ulaşım kararları miras dokusunu zayıflatmış, doğal afet risklerine dair kurallar parsel düzeyinde uygulanamamıştır. Bu birikim, bugün Bitlis için hem geçmişten gelen güçlü yanları (rasyonel kuzey büyümesi, afet farkındalığı) koruyan hem de merkezde işlevselliği ve donatı dengesini güçlendiren; gerçekçi demografik hedefler, yaya önceliği ve bağlamsal tasarım ilkeleriyle desteklenen bütüncül bir planlama revizyonunu zorunlu kılmaktadır.

4.3 Planlama Süreçlerinde Türkiye'den Benzer Örnekler ve Bitlis Planlama Süreçlerinin Karşılaştırması

Bitlis il merkezine ilişkin koruma ve planlama süreçleri önceki başlıklarda kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Bu süreçlerin bağlamsal olarak daha sağlıklı değerlendirilebilmesi ve güçlü ile zayıf yönlerinin tespit edilebilmesi için benzer tarihsel, fiziksel ve kültürel özelliklere sahip yerleşimlerle karşılaştırmalı analiz gereklidir. Bu doğrultuda hem geleneksel yapım teknikleri hem de topografik özellikler bakımından Bitlis'e benzeyen, aynı zamanda koruma-kullanma dengesi açısından daha gelişmiş uygulamaların bulunduğu Mardin ve Şanlıurfa il merkezleri karşılaştırma için seçilmiştir.

Her iki şehirde de tarihi yerleşim alanlarının (Mardin Kültürel Peyzaj Alanı ile Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri) 2000 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne dâhil edilmiş olması, bu alanlardaki koruma çabalarının kapsamını ortaya koymaktadır. Karşılaştırmada dikkate alınan temel kriterler; üç ilin coğrafi yakınlığı, yerleşim alanlarının eğimli topoğrafya üzerinde konumlanması ve ortak özellikler taşıyan geleneksel yapım tekniklerinin kullanılması gibi fiziksel-mekânsal unsurlar ile Bitlis'le örtüşen sosyo-ekonomik yapının varlığıdır

Bu bölümde, Şanlıurfa ve Mardin'deki güncel KAİP ile Şanlıurfa Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu (ŞKVKBK) ile Mardin Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu (MKVKBK) verileriyle tarihi çevreye yönelik müdahaleler analiz edilerek, her iki şehir özelinde koruma-kullanma dengesi ele alınmıştır. Son aşamada ise Bitlis il

merkezinin bu hususta kapsamlı olarak anlatıldığı Bölüm 4 ile Bölüm 3.3 ve Bölüm 5.1'den faydalanılmıştır. Karşılaştırmalı bir değerlendirme sunularak, mevcut durum bağlamsal bir perspektif içerisinde değerlendirilmiştir. Böylece, Bitlis il merkezindeki koruma ve planlama uygulamalarının mevcut durumu, bölgesel bağlamda konumlandırılarak koruma-kullanma dengesi açısından güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulmuştur.

4.3.1 Şanlıurfa İl Merkezinde Koruma ve Kullanmaya Yönelik Çalışmalar

Şanlıurfa iline ait veriler ŞKVKBK arşivi ve 2017 KAİP çerçevesinde hazırlanmıştır. Verilen istatistikler kurula bildirilen veriler üzerinden yapılmıştır.

Şanlıurfa'daki ilk koruma çalışmaları 1971 yılında başlatılmış olup 1979, 1982, 1987, 1993, 1998, 2009, 2010 yıllarında toplu tesciller yapılmıştır. Şanlıurfa Merkezi 1982 yılında Kentsel Sit Alanı olarak belirlenmiştir. 2017 yılında Kentsel Sit Alanı sınırları genişletilmiştir. Koruma Amaçlı İmar Planı Yusufpaşa Mahallesi, Kadıoğlu Mahallesi, Yeni Mahalle, Camikebir Mahallesi, Bıçakçı Mahallesi, Kanberiye Mahallesi, Hakimdede Mahallesi, Beykapısı Mahallesi, Kurtuluş Mahallesi, Pınarbaşı Mahallesi, Türkmeydanı Mahallesi, Gümüşkuşak Mahallesi, Kendirci Mahallesi, Tepe Mahallesi, Göl Mahallesi'ni kapsamaktadır.

Eski Arasa Hamamı ve Kapalı Çarşı (Sipahi Çarşı) GEEAYK'nin 1971 yılında Şanlıurfa'da tescillediği ilk taşınmazlardır.

Şanlıurfa Merkez'deki en eski tarihli yapılar dini yapılar olup bir kısmı kiliseden camiye dönüştürülmüştür. Yenimahalle Neolitik Alanı'ndan çıkarılan Balıklıgöl Heykeli yaklaşık 11.000 yıl ile en eski kültür varlığı özelliğini taşımaktadır.

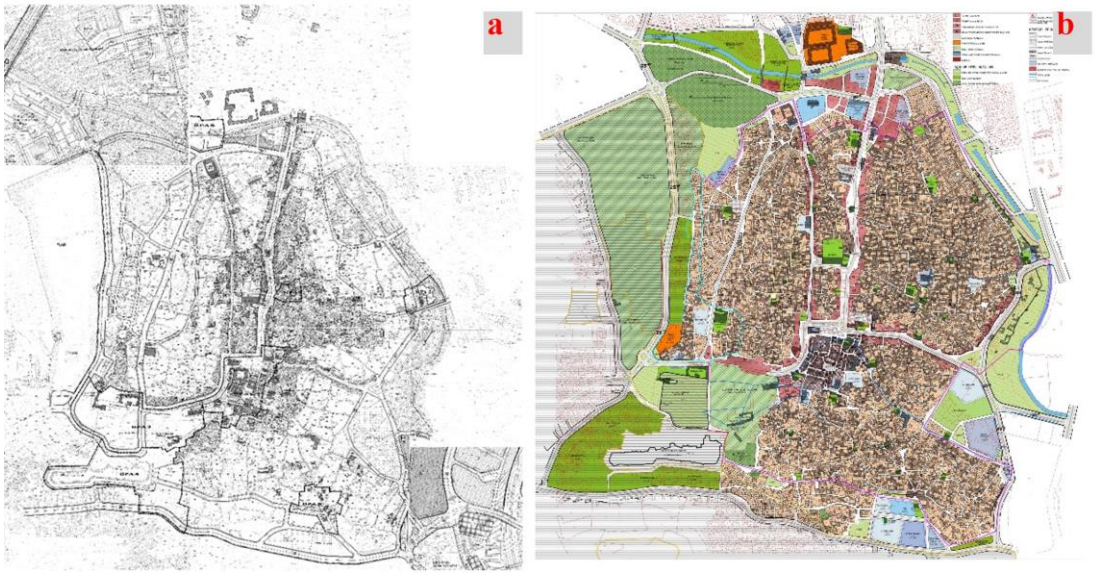
İl genelinde 1794 tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Eski Şanlıurfa yerleşiminin olduğu Eyyübiye ilçesinde 1126; diğer merkez ilçeler olan Haliliye ve Karaköprü ilçelerinde 99 yapı tescillenmiştir **(Tablo 4.7)**.

Tablo 4.7: Şanlıurfa ili güncel tescilli taşınmaz kültür varlığı listesi (Eyyübiye, Haliliye, Karaköprü merkez ilçelerdir) **[ŞKVKBK,2025]**.

ŞANLIURFA İLİ TESCİLLİ YAPI SAYISI								
İL&İLÇE ADI	ARKEOLOJİK SİT	KENTSEL SİT	KENTSEL ARK.SİT	DOĞAL SİT	TARİHİ SİT	ANITSAL YAPILAR	TESCİLLİ YAPILAR	İL VE İLÇE BAZINDA TOPLAM
AKÇAKALE	63						6	69
BİRECİK	50	1					88	139
BOZOVA	75						29	104
CEYLANPINAR	79						2	81
HALFETİ	41	3					167	211
HARRAN	106	1	1				120	228
HİLVAN	38						4	42
SİVEREK	51	1					95	147
SURUÇ	58						17	75
VİRANŞEHİR	65						41	106
EYYÜBİYE	116	1	1		2		1126	1246
HALİLİYE	98		1				84	183
KARAKÖPRÜ	57						15	72
TOPLAM	**897**	**7**	**3**		**2**		**1794**	**2703**

Şanlıurfa il merkezinde Kentsel Sit Alanı, Şanlıurfa Kalesi'nin bulunduğu 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı, Kızılkoyun Kaya Mezarları'nın olduğu 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı, Kızılkoyun Kaya Mezarları 3. Derece Arkelojik Sit Alanı, Haleplibahçe'yi de içine alan Antik Edessa 3. Derece Arkelojik Sit Alanı, Yenimahalle Kentsel Arkeolojik Sit Alanı, Balıkgöl ve çevresini kapsayan Tarihi ve Doğal Sit Alanları bulunmaktadır.

Planlama: Şanlıurfa Merkez Kentsel Sit Alanı'na yönelik hazırlanan ilk KAİP DKVKBK'nin 37.07.1992 tarih ve 1103 sayılı kararı ile uygun görülmüştür. Şanlıurfa KAİP ilk olarak ŞKVKBK'nin 25.12.2015/1880 sayılı kararı ile uygun görülmüştür. Askı süreçlerinde yapılan itirazlar sonucunda nihai olarak ŞKVKBK'nin 26.06.2017 yılında onaylanmıştır **(Şekil 4.66)**.

Şekil 4.66: Şanlıurfa KAİP a) 1992 KAİP b) 2018 KAİP **[ŞKVKBK, 2025]**.

Koruma Amaçlı İmar Planı Kentsel Sit Alanı'nı, Kızılkoyun ve Haleplibahçe Sit Alanlarını, Şanlıurfa Kalesi'nin bulunduğu 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nı, Balıklıgöl çevresindeki Tarihi ve Doğal Sit Alanı'nı kapsamaktadır.

Tarihi Çevrede Müdahale ve Uygulamalar: Şanlıurfa Suriçi bölgesi çok katmanlı yapısıyla ön plana çıkmaktadır. Kentsel Arkeolojik Sit Alanı sınırları çıkan bulgular doğrultusunda genişleme eğilimindedir. Koruma Amaçlı İmar Planı bir rehber niteliğinde olup imar planına aykırı yapılaşmalar, turizm baskısıyla kat ve kütle eklentileri mevcuttur. Suriçi bölgesinde ruhsatlı veya ruhsatsız yapılmış yüksek katlı çok sayıda bina bulunmaktadır **(Şekil 4.67)**.

Şekil 4.67: Şanlıurfa Yenimahalle Kentsel Arkeolojik Sit Alanı **[ŞKVKBK, 2025]**.

Özel girişimcilerin desteğiyle birçok geleneksel Şanlıurfa Evi restore edilerek butik otel, restoran, kafe, konukevi olarak hizmet vermektedir. Son dönemde artan turizm potansiyeli, merkeze yakın bölgede konaklama tesisi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Sınırlı sayıda odaya ve alana sahip Şanlıurfa evlerinde plan bütünlüğünü ve silueti olumsuz etkileyecek uygulamalara gidilmiştir **(Şekil 4.68)**.

Şekil 4.68: Butik otel olarak hizmet veren geleneksel bir evin avlusu ve damında aykırı müdahaleler **[Topalan, 2025]**.

İklimsel etkenlere (yaz sıcakları, kış soğukları ve yağışlar) karşı koruma sağlamak amacıyla teras katlarda kapalı hacimler ve gölgelikler inşa edilmektedir. Söz konusu uygulamalar, hem yapısal bütünlük açısından sorun teşkil etmekte hem de kent silueti üzerinde olumsuz etkiler oluşturarak görsel kirliliğe neden olmaktadır **(Şekil 4.69)**.

Şekil 4.69: Harran Üniversitesi Uygulama Oteli olarak kullanılan geleneksel ev grubunun damı **[ŞKVKBK, 2025]**.

Tarihi çevrede turizmin ve ticaretin etkisi ile otopark ihtiyacının karşılanması için geleneksel nitelikli birçok ev yıkılmıştır. İlgili kuruldan edinilen bilgilere kaçak olarak işletilen bu otoparklar imar planına aykırı durumdadır **(Şekil 4.70)**.

Şekil 4.70: Otopark olarak işletilen tescilli boş parsel **[Topalan, 2025]**.

2025 yılında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin Suriçi bölgesinde yayalaştırma projesi kapsamında Haşimiye- Kapaklı Pasajı arasındaki Sarayönü (Divanyolu) Caddesi'nin araçlara kapatılarak yayalaştırılması planlanmıştır **(Şekil 4.71)**. Bu kapsamda sokak girişlerine bariyerler konulmuş olup araç girişleri sınırlandırılacaktır.

Şekil 4.71: Yayalaştırma projesi kapsamında ring yapacak tekerlekli tramvayların döner platform imalatı **[Topalan, 2025]**.

Şanlıurfa güncel KAİP'te uzun ve kısa olmak üzere iki yürüyüş güzergahı planlanmıştır.

Uzun tur güzergahı Hüseyin Paşa Cami önünden başlayarak Saraç Sokak boyunca devam etmektedir. Sokak sonuna gelindiğinde kent surlarına ulaşan güzergahta sur kenarında dinlenme noktası oluşturulması öngörülmektedir. Bu noktadan sonra 979. Sokak, 953. Sokak, 985. Sokak, 945. Sokak, 992. Sokak ve 993. Sokak hatlarını kullanarak Divanyolu Caddesi'ne ulaşılmaktadır. Divanyolu Caddesi'ni güney yönüne doğru takip eden güzergâh Ulucami'ye ulaşmakta ve bu noktadan sonra Güllüoğlu Sokak hattı takip edilerek Kara Musa Camii ve Bey Kapısı Kulesi'ne ulaşılmaktadır.

Bey Kapısı Kulesin'de bir mola noktası düzenlemesi öngörülmüştür. Bu noktadan sonra 1043. Sokağı takip eden güzergâh 58 Meydanı, Numune Mektebi (11 Nisan Kurtuluş İlköğretim Okulu), Nimetullah (Ak) Camii ve Aziz Paulos-Aziz Petrus (Reji) Kilisesi'ne ulaşmaktadır. Bu noktada meydan düzenlemesi öngörülmüştür. Bu

noktadan sonra Kazancı Bedih Sokak takip edilerek Mevlevihane Cami ve Kasap Pazarı Çarşısı'nın da yer aldığı Haşimiye Meydanı'na ulaşılacaktır.

Kısa tur güzergahı olarak belirlenen güzergâh ise uzun tur güzergahının bir parçası olarak öngörülmüştür. Bu güzergahın başlangıç noktası olarak da Ulucami Meydanı öngörülmüş buradan başlayacak olan tur; Güllüoğlu Sokak hattı takip edilerek Kara Musa Camii ve Bey Kapısı Kulesi' ne ulaşılmaktadır. Bu noktada bir mola noktası düzenlemesi öngörülmüştür. Bu noktadan sonra 1043. Sokağı takip eden güzergâh 58 Meydanı, Numune Mektebi (11 Nisan Kurtuluş İlköğretim Okulu), Nimetullah (Ak) Camii ve Aziz Paulos-Aziz Petrus (Reji) Kilisesi'ne ulaşmaktadır. Bu noktada meydan düzenlemesi öngörülmüştür. Bu noktadan sonra Kazancı Bedih Sokak takip edilerek Mevlevihane Cami ve Kasap Pazarı Çarşısı'nın da yer aldığı Haşimiye Meydanı'na ulaşılacaktır.

Yönetim: Şanlıurfa'nın merkezi konumundaki Balıklıgöl'de yetkisi ve görevi olan birçok kurum bulunmaktadır. Balıklıgöl'ün temizliğinden Şanlıurfa Valiliği ŞURÇEV sorumlu iken, düzeninden Eyyübiye Belediyesi sorumludur. Alandaki birçok yapı vakıf malı olduğundan Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkilidir. Alana ilişkin her türlü karar alma yetkisi ŞKVKBK'dedir. Alandaki yetki karmaşasının giderilmesi adına Balıklıgöl Alan Yönetimi kurulması öngörülmüş, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nce 2021 yılında taslak plan hazırlanmış ancak hayata geçirilmemiştir

2023 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Şanlıurfa'nın tamamını içine alan bir Alan Başkanlığı kurulması çalışması başlanmış ancak çalışma bir nihayete ermemiştir.

Koruma Çalışmaları: ŞKVKBK verilerine göre il genelinde 2005-2024 yıllarında 486 restorasyon projesi çizilmiştir. Bunlardan 208'i için sonraki süreçlerde revizyonlar yapılmıştır. Sit alanları içindeki yeni yapılaşmalar için 234 yapı için ilgili kuruldan izin alınmıştır. Ancak uygulama sürecinin akıbeti noktasında ŞKVKBK'ye geri bildirimler eksik yapılmıştır. Tescilli yapılar ile ilgili uygulama süreçlerini takip eden ildeki RAM, VBM, KBM ile yeni yapılarla ilgili süreçleri Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi adına kontrol eden KUDEB bu hususta sorumlu kuruluşlardır **(Tablo 4.8)**.

Tablo 4.8: Şanlıurfa ili genelinde restorasyon proje süreçleri **[ŞKVKBK, 2025]**.

ŞANLIURFA					
YIL	**Restorasyon**	**Revize Restorasyon**	**Yeni İnşaat**	**Uygulama Sonuç (Tescilli)**	**Uygulama Sonuç (Tescilsiz)**
2006	6	0	2	0	0
2007	17	0	1	0	0
2008	19	1	0	0	0
2009	17	3	8	0	0
2010	15	2	16	0	0
2011	29	12	19	0	1
2012	20	5	23	7	1
2013	26	11	13	5	1
2014	20	10	13	8	1
2015	28	15	33	2	1
2016	10	17	25	4	0
2017	11	14	31	4	2
2018	16	14	27	15	3
2019	122	21	3	5	0
2020	23	15	6	13	1
2021	10	10	2	17	1
2022	22	14	5	8	3
2023	30	16	4	14	2
2024	45	28	3	20	8
Toplam	**486**	**208**	**234**	**122**	**25**

İl merkezindeki Kentsel Sit Alanı'nın bulunduğu Eyyübiye İlçesi'nde 2005-2024 yıllarında ŞKVKBK'de 318 Restorasyon Projesi, 79 adet de yeni inşaat projesi onaylanmıştır. 318 adet projenin 233 tanesi 2.Grup, 75 tanesi 1. Grup yapılara aittir.

32 Cami, 8 Han, 5 Hamam, 5 İdari, 3 Köprü, 1 Medrese, 2 Pazar, 3 Anıt, 3 Türbe'nin projesi yapılmıştır.

Yapı Adası Bazında Yenileme Projeleri: Koruma Amaçlı İmar Planı sınırları içerisinde kalan toplam 117 tescilli taşınmaz, butik otel işleviyle yeniden kullanımları değerlendirilmiş ve ilgili projeleri ŞKVKBK tarafından onaylanmıştır. Ayrıca, 6 konut kafe, 9 konut konukevi ve 7 konut ise restoran olarak işlev değiştirmiştir. Bunun yanı sıra 6 taşınmaz müze olarak, 20 taşınmaz da sosyal ve kültürel amaçlı yapılar olarak yeniden işlevlendirilmiştir.

Eyyübiye Belediyesi'nden alınan bilgiye göre 96 adet yapı turizm amaçlı işletme ruhsatı (otel, butik otel, pansiyon, konukevi) almıştır.

İşlev değişikliğine uğrayan yapılar incelendiğinde, kamu eliyle gerçekleştirilen müdahalelerde-özellikle müze, sosyal ve kültürel tesis, konukevi ve butik otel olarak işletilen yapılarda-onarım çalışmalarının yapının özgün dokusunu koruyacak şekilde ve aslına uygun biçimde gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Buna karşılık, özel girişimler aracılığıyla turizm amaçlı işlev değişikliğine uğrayan taşınmazlarda ise

restorasyon uygulamalarında çeşitli eksiklikler tespit edilmiştir. Denetim mekanizmalarının yetersizliği nedeniyle uygulama aşamasında projeye aykırı müdahaleler yapılabilmekte; korunması gereken öğeler restore edilmek yerine yeniden inşa edilmekte ya da özgün olmayan biçimlerde yenilenmektedir.

Bu süreçte yanlış malzeme kullanımı, düşük kalitede işçilik ve çağdaş mimari eklentiler, yapıların tarihi dokusunun bozulmasına yol açmaktadır. Talebe bağlı olarak geliştirilen işlevsel gerekçelerle yapıların avluları, terasları ve iç mekânları modern eklentilerle donatılmış; ıslak hacimler, su depoları, enerji üniteleri, hareketli ya da sabit gölgelikler ile teraslara eklenen kapalı hacimler gibi uygulamalar, yeni işlevlerin getirdiği olumsuz mekânsal sonuçlar olarak öne çıkmaktadır.

İl merkezinde kentsel ölçekte gerçekleştirilen çalışmalar ve tarihi çevre ile ilişkileri **Tablo 4.9**'da gösterilmiştir.

Tablo 4.9: Şanlıurfa il merkezinde gerçekleştirilen projeler ve çıktıları.

Proje Adı	Yeri	Çıktılar
" Şanlıurfa Tarihi Kent Merkezi Koruma Canlandırma Projesi"	Balıkgöl ve Çevresi	Bu bölge, dokuya aykırı yapıların bir kısmından temizlenmiş; bünyesinde otel, çarşı, kafeterya, lokanta, gösteri ve tanıtım merkezi gibi işlevleri barındıran Kent Platosu inşa edilmiştir. Trafik akışı yeraltına alınmış, yeşil alan düzenlemeleri ve kent mobilyaları planlanmış, ayrıca otopark alanları yeniden düzenlenmiştir.
" Kültür Adası Projesi"	Camikebir Mahallesi 296 Ada	Şanlıurfa Valiliği tarafından 2010 yılında 12 ev kamulaştırılmış ve 2012-2016 yılları arasında restore edilmiş ve Vilayetler Evi ' ne bağlı Butik Otel olarak işletmeye açılmıştır.
Şanlıurfa Doğu Surları, Harran Kapı Restorasyonu	Şehrin ayakta kalan doğu surları ile güneydoğudaki Harran Kapı' yı kapsamaktadır.	" Şanlıurfa Doğu Surları Restorasyon Projesi" kapsamında hazırlanan rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri, Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu' nun 29.12.2009 tarihli ve 990 sayılı kararıyla uygun bulunmuştur. Ayrıca, Kurulun 12.04.2012 tarihli ve 239 sayılı kararıyla, onaylı restorasyon projesinde yapılması planlanan revizyon da uygun görülmüştür.
Sokak Cephe Sağlıklaştırma Projesi	Proje kapsamındaki sokak sağlıklaştırma çalışmaları; Mevlevihane, Rastgeldi, Hacıban, Dokumacılar, Şekerci, Keçeciler, Pruz, Mahkeme, Şahap, Topçu, Burak, Kazancı Bedih, Güllüoğlu, Zincirli, Hacı Hamza, Alpan, Pınarbaşı, Hüseyin Paşa, Sipahi, Mısır, Şişli, Mahmut Coşkunses, Nabi, Mumcular, Saraç, Hekim Dede, Yorgancı, Culha, Kutbettin ve Tuzcu sokaklarında gerçekleştirilmektedir.	Proje ile tarihi dokuya uygun olarak cephelerin iyileştirilmesi, kapı, pencere, çatı ve izolasyonlarının yapılması, sokak üzerindeki elektrik, telefon vb. kabloların yer altına alınması, dokuya uygun ışıklandırma ve sokak mobilyalarının düzenlenmesi amaçlanmaktadır.
Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Projeleri		ŞURKAV, kentin tarihi dokusunun korunması amacıyla çeşitli çevre düzenleme ve restorasyon projeleri yürütmektedir. Bu kapsamda, Devlet Konukevi, Çardaklı Köşk, Narlı Ev ve Mahmut Nedim Konağı gibi yapılarla birlikte; cami, mescit, türbe, makam, kilise, konak, ev, şehir suru, kale, kervansaray, köprü, han, hamam ve çarşı gibi pek çok tarihî eser restore edilmiştir.
Haleplibahçe Kentsel Dönüşüm Projesi	Suriçi' nin batısında Balıklıgöl' ün kuzey kesimi	Alan gecekondulardan arındırılmış ve Arkeoloji Müzesi ile birlikte rekreasyon alanına dönüştürülmüştür.
Şanlıurfa Kale Eteği Kentsel Dönüşüm Projesi Bu proje " Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı" kapsamındaki Kale Eteğinin Turizme Kazandırılması Projesi"	Kalenin batısındaki bölge	Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi sınırları içinde yer alan Kale çevresi, gecekondulaşmadan arındırılarak alandaki tarihî yapıların korunması ve görünür hâle getirilmesi sağlanmıştır. Bu çalışmalar sonucunda, kale çevresindeki kaçak yapılar kaldırılmış ve bölgede yer alan kaya mezarları gün yüzüne çıkarılmıştır.
Mahmutoğlu Kulesi Restorasyonu ve Kent Müzesi Oluşturulması Projesi	Suriçi' nin güneydoğu kesiminde yer almaktadır.	2014 yılında restore edilerek Kent Müzesine dönüştürülmüştür.

Tablo 4.9: Devam.

Proje Adı	Yeri	Çıktılar
Tarihi Hanlar Projesi	Şanlıurfa Belediyesi Plan Proje Müdürlüğü ile ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) iş birliğinde hazırlanan Hanlar Bölgesi altyapı ve fiziksel iyileştirme projesi onaylanarak uygulamaya konulmuştur.	Tarihî Hanlar Bölgesi' nde görsel kirliliğe yol açan tabela, sundurma ve benzeri unsurlar kaldırılmış, cephe sağlıklaştırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, işlevini yitirmiş ve görüntü kirliliği oluşturan üst örtüler belirli alanlarda sökülerek, günümüz koşullarına uygun modern ve teknolojik malzemelerle yeniden kaplanmıştır.
Müzik Müzesi Oluşturulması Projesi	Harran kapı bitişi Yasin' in Kahvesi olarak bilinen mekân	İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi olarak hizmet vermeye başlamıştır.
Geleneksel Mutfak Müzesi	Şanlıurfa Belediyesi tarafından Camiikebir Mahallesi Hacıban Çıkmazında bulunan ve sivil mimarlık örneği olarak tescilli Hacıbanlar Evi restore edilerek Geleneksel Mutfak Müzesi' ne dönüştürülmüş ve Eylül 2011 tarihinde hizmete açılmıştır.	Müzeye dönüştürülen taşınmazın turizme katkı sunması amaçlanmaktadır.
Edessa Arkeoloji Müzesi, Haleplibahçe Mozaik Müzesi ve Arkeopark Projesi	Haleplibahçe bölgesi	Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Şanlıurfa Belediyesi arasında imzalanan protokol çerçevesinde, Haleplibahçe' de yürütülen arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan mozaiklerin yerinde korunması ve sergilenmesi amacıyla " Edessa Arkeoloji Müzesi, Haleplibahçe Mozaik Müzesi ve Arkeopark Projesi" hazırlanmıştır. Proje hem mozaiklerde oluşabilecek tahribatı önlemeyi hem de Şanlıurfa' nın kültürel mirasını ziyaretçilere sunmayı hedeflemektedir. Aralık 2010 itibarıyla müze ve arkeopark alanlarına ilişkin mimari ve mühendislik projelerinin hizmet alımı ihalesi tamamlanmış, uygulama süreci ise 2011 yılı yatırım programına dâhil edilmiştir (Şanlıurfa Turizm Verileri ve Altyapı Çalışmaları, Temmuz 2011).
Kızılkoyun Projesi	Yenimahalle	Yeni Mahalle sınırları içerisinde yer alan ve Kızılkoyun olarak bilinen, Şanlıurfa Batı Surları' nın bulunduğu bölge, kentsel arkeolojik sit alanı olarak tanımlanmaktadır. Bölgede çok sayıda küçük ve büyük mağara yer almakta olup, Şanlıurfa Belediyesi tarafından yürütülen Kızılkoyun Projesi kapsamında alanın yapılaşmadan arındırılması, sur kalıntılarının ve mağaraların görünür hâle getirilmesi amaçlanmaktadır.
Samsat Meydanı Projesi	Samsat Kapısının kuzeyi	Planlama alanının kuzeyinde yer alan bu bölgede, Şanlıurfa Belediyesi tarafından hazırlanan proje kapsamında Merkez Komutanlığı ve Askerî Gazino' nun taşınmasının ardından Samsat Meydanı' nın açığa çıkarılması ve Karakoyun Deresi üzerindeki kemerlerin düzenlenerek temiz su akışının yeniden sağlanması hedeflenmektedir (Şanlıurfa Turizm Verileri ve Altyapı Çalışmaları, Temmuz 2011).

Tablo 4.9: Devam.

Proje Adı	Yeri	Çıktılar
Hızmalı ve Karakoyun Deresi Projesi	Surdışında Karakoyun Deresi Boyunca	Şanlıurfa Belediyesi tarafından yürütülen proje kapsamında, Karakoyun Deresi' nin temiz suya kavuşturulması amaçlanmaktadır. Ayrıca, derenin planlama alanının kuzeyinden geçen bölümünde yer alan tescilli köprülerin ortaya çıkarılması ve çevresinde yapılacak peyzaj düzenlemeleriyle alanın kente yeniden kazandırılması hedeflenmektedir (Şanlıurfa Turizm Verileri ve Altyapı Çalışmaları).
Şanlıurfa Kalesinin güneyi 2021 yılında kamulaştırılmış ve Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu' nun 23.03.2021tarih ve 6134 sayılı kararı ile peyzaj projeleri uygun görülmüş ancak proje henüz uygulanmamıştır.		
Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğünce Vakıf malı Cami ve Mescitler Onarılmıştır.	Ulu Cami, Hüseyin Paşa Cami, Hacı Lütfullah Cami, Hızanoğlu Cami, Halilürrahman Cami, Hasan Padişah Cami, Pazar Cami, Çarhoğlu Cami bu camilerden bir kaçıdır.	Deprem öncesi ve deprem sonrası hasar gören birçok cami restore edilmiştir.
Kültür ve Turizm Bakanlığı' nca 2020 yılından itibaren Şanlıurfa Kalesi' nde kazı çalışmaları başlatılmış, 2024 yılında ise Kahramanmaraş Depremlerinden kaynaklı hasarların giderilmesi projesi kapsamında Şanlıurfa Kalesi' nde restorasyon çalışmaları başlatılmıştır.	Şanlıurfa Kalesi	Tarihi merkezin en yüksek kesimi olan kalenin restore edilerek geziye açılması planlanmaktadır.

4.3.2 Mardin İl Merkezinde Koruma ve Kullanmaya Yönelik Çalışmalar

Mardin iline ait veriler MKVKBK arşivi ve 2019 KAİP çerçevesinde hazırlanmıştır. İstatistikler kurula bildirilen kayıtlar üzerinden değerlendirilmiştir. 2022 yılına kadar düzenli istatistiki kayıt tutulduğundan, bazı verilerin düşük görünmesi bu durumdan kaynaklanmaktadır.

1/1000 ölçekli koruma amaçlı uygulama imar planına konu olan Mardin Kentsel Sit Alanı'na ilişkin olarak ilk tescil kararı 1979 yılında alınmıştır. GEEAYK'nin 21.09.1979 tarih ve A-1933 sayılı kararı ile alandaki birçok yapı korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiş, bu kararla geleneksel kent dokusu da "sit alanı" olarak tescil edilmiştir. Kentsel sit alanı sınırları içerisinde, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiş çok sayıda anıtsal yapı ile sivil mimarlık örneği yapı bulunmaktadır **[Mardin KAİP, 2019]**.

Mardin KAİP sınırı Kentsel Sit Alanı'nı, Mardin Kalesi'ni, batıda Diyarbakırkapı ve Çabuk Mahallesi'ni, doğuda Savurkapı ve Gül Mahallesi'ni, 1. Cadde üzerindeki Şar, Medrese mahallelerini, 1. Cadde ile Yeniyol'a kadar olan mahallelerden Teker, Necmettin, Eminettin, Ulucami, Latifiye, Yenikapı mahallelerini kapsamaktadır.

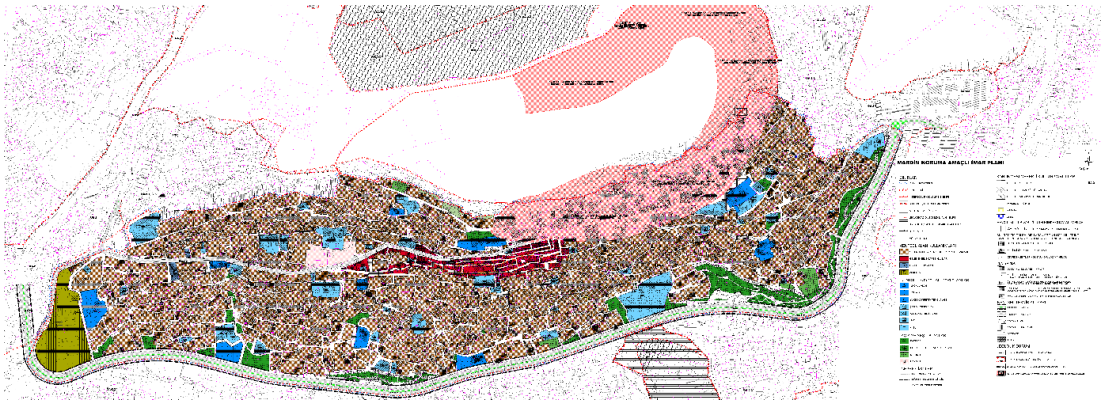
İl genelinde 1780 tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Eski Mardin yerleşiminin olduğu tek merkez ilçe Artuklu ilçesinde 792 adet yapı korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir

İl genelinde 1780 adet taşınmaz kültür varlığı tescillenmiştir. Bu varlıkların 792'si, eski Mardin yerleşiminin bulunduğu tek merkez ilçe olan Artuklu'da korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı statüsüyle kayıt altına alınmıştır **(Tablo 4.10)**.

Tablo 4.10: Mardin ili güncel tescilli taşınmaz kültür varlığı listesi (Artuklu merkez ilçedir) **[MKVKBK, 2025]**.

MARDİN İLİ TESCİLLİ YAPI SAYISI								
İL&İLÇE ADI	ARKEOLOJİK SİT	KENTSEL SİT	KENTSEL ARK.SİT	DOĞAL SİT	TARİHİ SİT	ANITSAL YAPILAR	TESCİLLİ YAPILAR	İL VE İLÇE BAZINDA TOPLAM
ARTUKLU	30	1					792	823
KIZILTEPE	45						33	78
MAZIDAĞI	26						15	41
MİDYAT	58	1					423	482
NUSAYBİN	40						28	68
ÖMERLİ	4						6	10
SAVUR	8	2					159	169
DERİK	32						14	46
DARGEÇİT	31						19	50
YEŞİLLİ	6						7	13
TOPLAM	**280**	**4**	**0**	**0**	**0**	**0**	**1496**	**1780**

Planlama: Mardin kentinde ilk KAİP S. Işık Nural ve ekibi tarafından hazırlanan 1/1000 ölçekli plandır. Bu plan DKTVKK'nin 24.10.1993 tarih ve 1379 sayılı kararı ile uygun bulunmuş ve yürürlüğe girmiştir **(Şekil 4.72)**. Mardin KAİP ŞKVKBK'nin 5.10.2019/ 5022 sayılı kararı ile uygun görülmüştür **[Mardin KAİP, 2019]**.

Şekil 4.72: Mardin Koruma Amaçlı İmar Revizyon Planı **[Mardin KAİP, 2019]**.

ŞKVKBK'nin 19.06.2018 tarih ve 3502 sayılı Kararı ile Kentsel Sit Alanı Sınırı, I. Derece Arkeolojik Sit Alanı Sınırı, Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Sınırı ve Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı sınırları güncel halihazır harita ve kadastral dokuya göre yeniden belirlenmiştir. Alandaki diğer arkeolojik sitler ise; DKTVKK'nin 20.02.2009 tarih ve 2068 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit alanı olarak tescil edilen Saraçoğlu Mahallesi, Yeniyol Emirgan mevkiinde bulunan Antik Taş

Ocakları'dır (Hemin Harabeleri). Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 26.03.2009 tarih ve 2153 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit alanı olarak tescil edilen Savurkapı Mahallesi, Orduevi mevkiinde bulunan Antik Taş Ocağı ve Mağaraları'dır.

Tarihi Çevrede Müdahale ve Uygulamalar: UNESCO'nun geçici miras listesinde yer alan Mardin'de 1970'li yıllardan sonra yeni yapılaşmaların eski Mardin yerleşiminde devam etmesi nedeniyle betonarme birçok yapı bulunmaktadır. 1993 planında da kaldırılması öngörülen taşınmazlara ilişkin 2019 koruma amaçlı imar planında "geleneksel dokuya aykırı yapılar" tanımı getirerek bu yapıların kaldırılması planlanmıştır. Mardin Valiliği tarafından hazırlanan proje kapsamında 276 betonarme yapı ve eklerinin yıkılması çalışması başlatılmıştır **(Şekil 4.73)**. Silueti bozan betonarme yapılar proje kapsamında kaldırılmaktadır.

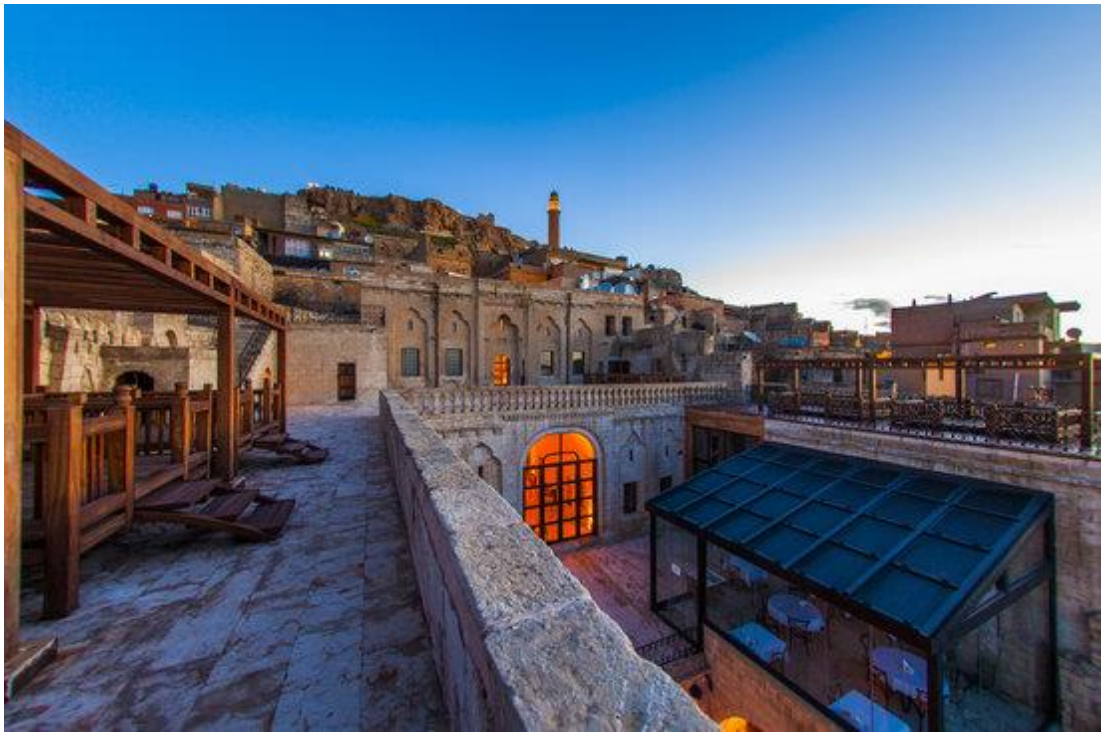

Şekil 4.73: Mardin'de silüeti bozan betonarme yapıların yıkımı **[Web-12]**.

Özel girişimcilerin desteğiyle birçok Mardin evi restore edilerek butik otel, restoran, kafe, konukevi olarak hizmet vermektedir. Son dönemde artan turizm potansiyeli, bölgede konaklama tesisi, restoran, kafe vb. yapı ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak ve manzaranın keyfini çıkarmak için teraslar sıklıkla kullanılmaya

başlanmıştır. Terasların yoğun olarak kullanımı teraslarda eklentilerin yapılmasına yol açmıştır.

Yazın sıcağından ve kışın soğuğundan ve yağmurdan koruyacak gölgelik ve kapalı alanlar teras katlarda yapılmaya başlanmıştır. Görüntü kirliliği yaratan bu uygulamalar şehir siluetini olumsuz etkilemektedir.

Şekil 4.74: Silueti bozan gölgelikler **[Web, 13]**.

Yönetim: Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Mardin Büyükşehir Belediyesi arasında imzalanan iş birliği protokolü doğrultusunda, Artuklu Alan Yönetim Planı'nın hazırlanmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 12.02.2021 tarihli ve 1123378 sayılı makam oluru ile Artuklu (Mardin) Alan Yönetim Planı sınırları belirlenmiş olup, plan 2022-2026 dönemini kapsamaktadır **(Şekil 4,75)**.

Şekil 4.75: Artuklu Alan Yönetim Sınırı **[Mardin Büyükşehir Belediyesi, 2022]**.

Koruma Çalışmaları: Artuklu ilçesinde 2005-2022 yılları arasında Kuruldan 166 Restorasyon Projesi, 22 adet de yeni inşaat projesi onaylanmıştır. 159 adet projenin 123 tanesi 2.Grup, 43 tanesi 1. Grup yapılara aittir. 10 Cami, 1 Han, 3 Hamam, 9 İdari, 2 Medrese, 2 Kilisenin projesi yapılmıştır. 14 yapıya ilişkin uygulama sonuç raporu kurulca onaylanmıştır **(Tablo 4.11)**. Uygulama sürecinin akıbeti noktasında ŞKVKBK'ya ve MKVKBK'ya dönütler eksik yapılmıştır. Tescilli yapılar ile ilgili uygulama süreçlerini takip eden ildeki RAM, VBM, KGM ile yeni yapılar ile ilgili süreçleri Mardin Artuklu Belediyesi adına kontrol eden KUDEB bu hususta sorumlu kuruluşlardır.

Tablo 4.11: Mardin ili genelinde restorasyon proje süreçleri.

MARDİN						
NO	**YIL**	**RESTORASYON**	**REVİZE RESTORASYON**	**YENİ İNŞAAT**	**UYGULAMA SONUÇ TESCİLLİ**	**UYGULAMA SONUÇ TESCİLSİZ**
1	2006	9	0	0	1	0
2	2007	7	0	0	1	0
3	2008	11	0	2	1	0
4	2009	15	0	1	0	0
5	2010	24	0	1	0	0
6	2011	11	0	3	0	0
7	2012	18	0	2	0	1
8	2013	11	0	3	1	0
9	2014	4	0	8	1	0
10	2015	10	0	6	0	1
11	2016	8	0	2	0	0
12	2017	11	0	6	2	0
13	2018	11	3	0	0	0
14	2019	16	10	0	1	0
15	2020	32	5	5	6	0
16	2021	37	4	4	5	0
17	2022	17	13	2	5	1
18	2023					
19	2024					
20	2025					
23		**252**	**35**	**45**	**24**	**3**

Yapı Adası Bazında Yenileme Projeleri: Koruma Amaçlı İmar Planı sınırları içerisinde toplam 29 taşınmaz butik otele dönüştürülmüş ve projeleri kurul tarafından onaylanmıştır. Bunun yanı sıra, 4 konut kafe, 2 konut restoran olarak işlev değiştirmiştir. Ayrıca 4 taşınmaz müze, 3 taşınmaz ise sosyal ve kültürel amaçlı yapı olarak kullanılmaktadır

Mardin İKTM'den edinilen bilgiye göre turizm işletme belgeli 63 adet yapı bulunmaktadır **[Mardin İKTM, 2025]**.

İşlev değişikliğine uğrayan yapılar incelendiğinde, kamu eliyle gerçekleştirilen müdahaleler sonucunda müze, sosyal ve kültürel tesis ile butik otel olarak kullanılan taşınmazların aslına uygun biçimde onarıldığı ve özgün dokularını büyük ölçüde korudukları görülmüştür.

Turizm işletmelerinin girişimleri ile işlev değişikliğine uğrayan taşınmazlarda restorasyon uygulamalarında eksiklikler tespit edilmiştir. Uygulama denetiminin yetersiz olması nedeniyle uygulamalarda proje harici müdahaleler söz konusu olabilmektedir. Korunacak öğeler restore edileceğine yenileme yoluna gidilmektedir. Yanlış malzeme kullanımı, kalitesiz işçilik, yapıların özgün dokusunun bozulmasına yol açmaktadır. Talebi karşılamak adına ihtiyaç gerekçe gösterilerek taşınmazların avluları, terasları, oda içleri modern eklentilerle donatılmıştır. Yapıya eklenen ıslak

hacimler, su depoları, enerji üniteleri, hareketli ve hareketsiz gölgelikler, terasta oluşturulan kapalı mekânlar yeni işlevlerin getirdiği olumsuz bazı uygulamalardır.

İl merkezinde kentsel ölçekte gerçekleştirilen çalışmalar ve tarihi çevre ile ilişkileri **Tablo 4.12**'de gösterilmiştir.

Tablo 4.12: Mardin il merkezinde gerçekleştirilen projeler ve çıktıları.

Proje Adı	Yer	Çıktılar
Kültür varlıkları korunması ve geliştirilmesi	Kasımiye Medresesi Çevre Düzenlemesi projesi yapılmıştır. Antik Kentten Yeniden Yerleşime Dara Projesi gerçekleştirilecektir.	Kasımiye Medresesi ve çevresinde düzenleme çalışmaları tamamlanmış; Dara Antik Kenti' nde ise ziyaretçi karşılama merkezi yapım çalışmaları sürdürülmektedir. Ayrıca, Dara Antik Kenti' ndeki arkeolojik kazılar Müze Müdürlüğü denetiminde yürütülmektedir.
Bölgede yeni turizm çekim merkezleri oluşturulması mevcutlarının güçlendirilmesi	Mardin	Adıyaman, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa' nın inanç ve kültür turizmi açısından birer çekim merkezi haline getirilmesi amacıyla gerekli altyapı düzenlemeleri ve tanıtım faaliyetleri gerçekleştirilecektir
Turizm altyapısını iyileştirmeye yönelik planlama çalışmaları	Mardin, Artuklu ilçesi	Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan " Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı" kapsamında, öncelikli olarak turizm merkezi ilanına yönelik çalışmalar ile harita ve planlama süreçleri yürütülmüş, ardından Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanmıştır.
Mardin Tarihi Dönüşüm Projesi	Mardin	Proje, Mardin' in tarihî mirasının ortaya çıkarılarak korunmasını, özgün dokuya aykırı sonradan eklenmiş yapıların temizlenmesini ve kültürel değerlerin restorasyon çalışmalarıyla yaşatılmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, kentin tarihî kimliğini koruyarak turizm aracılığıyla ekonomik bir değere dönüştürmek ve ilin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlamak hedeflenmektedir
Betonarme Binaların ve Eklentilerin Yıkılması	Mardin kentsel sit alanı silüetini etkileyen binalar	Betonarme binaların ve eklentilerin yıkımı kapsamında; Eski Devlet Hastanesi Acil Girişi, Eski Kadastro Binası, THK Binası, Artuklu Otel civarı, Özel İdare Hal Binası, Eski Bağkur Binası, Eski Sağlık Müdürlüğü Binası, Emniyet Müdürlüğü Koruma Şube Binası, Özel İdare Lojmanı, Üçyol Trafo Binası, Toprak Su Lojmanları, Eski Vali Konağı altındaki dükkânlar, Bomba İmha Amirliği Deposu, Sağlık Müdürlüğü Lojmanları, Belediye Eski Huzurevi, Eski Devlet Hastanesi Lojmanları, 1 Nolu Sağlık Ocağı Binası, TEDAŞ Binası, Altınbaş İş Merkezi, Emniyet Müdürlüğü Lojistik Binası ve Özel mülkiyetteki bazı diğer betonarme yapılarda yıkım ve kat azaltma işlemleri gerçekleştirilmiştir.
Sokak İyileştirme ve Altyapı Çalışmaları	Üçyol civarı, Diyarbakırkapı Kaya Pasajı gezi güzergâhı, Zinciriye Medresesi, Kilise ve Ulu Camii civarında	Tarihî kentte yürütülen bu çalışmalara 2011 yılında başlanmış ve uygulama süreci tamamlanmıştır.

Tablo 4.12: Devam.

Proje Adı	Yer	Çıktılar
Restorasyon Çalışmaları	Kasımiye Medresesi, Belediye Eski Huzurevi, Gençlik Merkezi, Tarihî Valilik Binası, Halk Eğitim Merkezi, Mardin Müzesi ve Askerî Kışla; bu yapılar, yürütülen çalışmalara örnek teşkil eden restorasyon uygulamalarıdır. Ayrıca Hükümet Konağı çevresinde meydan düzenlemesi yapılmıştır.	Kasımiye Medresesi, Belediye Eski Huzurevi, Gençlik Merkezi, Tarihî Valilik Binası, Halk Eğitim Merkezi, Mardin Müzesi ve Askerî Kışla; bu yapılar, yürütülen çalışmalara örnek teşkil eden restorasyon uygulamalarıdır. Ayrıca Hükümet Konağı çevresinde meydan düzenlemesi yapılmıştır.
Mardin Kalesi İçin Yürütülen Çalışmalar	Mardin kalesinin güney cephesi ve Kale kapısı	Mardin Kalesi Güçlendirme Projesi kapsamında hazırlanan Kale kapısına ilişkin projeler, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu' nun 06.07.2010 tarihli ve 3273 sayılı kararıyla uygun bulunmuştur. Mardin Müze Müdürlüğü tarafından 2014-2018 yılları arasında belirli dönemlerde kazı çalışmaları yürütülmüş; 2020 yılında ise Mardin Müzesi bünyesinde, Mardin Artuklu Üniversitesi' nin bilimsel başkanlığında Mardin Kalesi kazılarına yeniden başlanmıştır.
Tarihi Çarşılar Cephe iyileştirme Projesi	Mardin Artuklu	2019 yılında projeleri Kuruldan geçen projeler 2020-2023 yılında uygulanmıştır.
Çelebikonağı Konukevi Restorasyonu	Teker Mahallesi 387 Ada 4 Parsel	Çelebikonağı olarak bilinen yapı kamulaştırılarak ilk olarak 2022 yılında Belediye tarafından Gastronomi Merkezi yapılmak üzere restore edilmeye başlanmıştır. Daha sonra Valilik tarafından devralınan yapı Valilik konukevi olarak restorasyonu bitirilmiş ve hizmete açılmıştır.
Cumhuriyet Meydanı Tasarımı Projesi	Mardin Artuklu Merkez Cumhuriyet Meydanı	Mardin Valiliği tarafından Mardin' in merkezi konumundaki Cumhuriyet Meydanı batısında yer alan betonarme binaların yıktırılması ile büyütülmüş, meydanın altı otopark yapılmıştır. Meydan uygulaması 2020-2022 yılları arasında yapılmıştır.

Şanlıurfa ve Mardin'de yürütülen planlama ve koruma uygulamaları, özellikle KAİP süreçleri ile yeniden işlevlendirme yaklaşımları bakımından dikkate değer ve örnek teşkil eden uygulamalar ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Bitlis il merkezindeki süreçlerin değerlendirilmesi söz konusu kentlerle karşılaştırmalı bir bağlam içinde ele alınmıştır. Bitlis iline ait veriler; ilk koruma çalışmaları, sit alanları ve kapsamı, tescilli yapı sayısı (Bölüm 3.3), koruma-kullanma dengesi (Bölüm 4), KAİP süreci ve sınırları (Bölüm 4.3) ile kullanım dönüşümleri (Bölüm 5.1) başlıkları altında sunulmuştur. Sağlıklı bir karşılaştırma yapmak için üç ilin birlikte yer aldığı bir değerlendirme tablosu hazırlanmıştır **(Tablo 4.13)**. Üç ile ait verilerde birincil kaynak ilgili koruma bölge kurullarıdır. Yukarıda da değinildiği üzere Şanlıurfa iline ait istatistiki veriler Mart 2025 yılı, Mardin iline ait istatistiki veriler ise 2022 yılına dayanmaktadır. Bitlis il merkezine ait veriler çalışmanın yapıldığı Eylül 2024 yılı itibariyle ilgili kuruldan güncellenmiştir **[VKVKBK, ŞKVKBK, MKVKBK, Bitlis İKTM, Şanlıurfa İKTM, Mardin İKTM, Bitlis Belediyesi, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, Mardin Büyükşehir Belediyesi]**.

Tablo 4.13: Bitlis, Şanlıurfa ve Mardin tarihi çevredeki planlama süreçlerinin değerlendirilmesi **[Arkan, 2025]**.

Değerlendirme Kriteri	Bitlis	Şanlıurfa	Mardin
UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi	-	Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri (2000)	Mardin Kültürel Peyzaj Alanı (2000)
İlk Koruma Çalışmaları	İlk tescil:1976 Kentsel Sit İlanı: 1989 Kentsel, 1. Derece Arkeolojik ve 3. Doğal Sit Alan: 1989 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı:2021	İlk tescil:1971 Kentsel Sit İlanı: 1982 (2017' de sit genişletme)	İlk tescil:1979 Kentsel Sit İlanı: 1979 (2018' revizyon) I. Derece Arkeolojik Sit Alanları (Antik Taş Ocakları): 2009
Sit Alanları ve Kapsamı	1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit (Bitlis Kalesi ve doğu bölümü) Kentsel Sit (Müştakbaba-Zeydan, Gazibey, İnönü, Taş Mahalleleri) Doğal Sit Alanları (Hersan, Yükseliş Mahalleleri)	Kentsel Sit (Suriçi) 1. Derece Arkeolojik Sit (Şanlıurfa Kalesi) 2. Derece Arkeolojik Sit (Kızılkoyun Kaya Mezarları) 3. Derece Arkeolojik Sit Kentsel Arkeolojik Sit Alanı (Yenimahalle) Tarihi ve Doğal Sit Alanları (Balıkgöl ve çevresi)	Kentsel Sit (Tarihi Mardin), Arkeolojik ve Doğal Sitler; (Bütün kent silueti koruma altında)
KAİP Süreci	KAİP:1998, 2023	KAİP:1992, 2017	KAİP:1993, 2019
KAİP Sınırı	Atatürk, Gazi Bey, İnönü, Muştakbaba, Taş ve Zeydan Mahalleleri	Yusufpaşa, Kadıoğlu, Yeni, Camikebir, Bıçakçı, Kanberiye, Hakimdede, Beykapısı, Kurtuluş, Pınarbaşı, Türkmeydanı, Gümüşkuşak, Kendirci, Tepe ve Göl Mahalleleri (Kentsel Sit Alanı, Kızılkoyun ve Haleplibahçe Sit Alanları, 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı, Balıklıgöl çevresindeki Tarihi ve Doğal Sit Alanı.)	Kentsel Sit Alanı, Mardin Kalesi, batıda Diyarbakırkapı ve Çabuk Mahallesini, doğuda Savurkapı ve Gül Mahallesini, 1. Cadde üzerindeki Şar, Medrese Mahallelerini, 1. Cadde ile Yeniyola kadar olan mahallelerden Teker, Necmettin, Eminettin, Ulucami, Latifiye, Yenikapı Mahalleleri

Tablo 4.13: Devam.

Değerlendirme Kriteri	Bitlis	Şanlıurfa	Mardin
Tescilli Yapı Sayısı	İl Geneli:772 Merkez: 422	İl Geneli: 1794 Merkez:1225 Eyyübiye İlçesi: 1126 Haliliye İlçesi: 84 Karaköprü İlçesi: 15	İl Geneli: 1780 Artuklu:792
Kullanım Dönüşümleri (İlgili kurul kararı ile)	Geleneksel evlerden 2 tanesi Kafe olarak hizmet vermektedir.	Geleneksel evlerin butik otel, restoran, kafe olarak kullanımı; turizm baskısı yoğun (139 işlev değişikliği)	Geleneksel evlerin butik otel, restoran, kafe olarak kullanımı; turizm baskısı yoğun (42 işlev değişikliği, KAİP sınırı) (2022)
Projelendirme	Merkez:121	Eyyübiye, Haliliye, Karaköprü:332	Artuklu:136 (2022)
Turizm konaklama Tesisi (Sit alanında, İlgili kurul kararı ile)	-	Butik Otel:117 Belediye Belgeli:96 Bakanlık Belgeli: 39	Butik Otel:29 Belediye Belgeli:86 Bakanlık Belgeli: 63
Yönetim	-	Balıklıgöl Alan Yönetimi Planı:2021 (Taslak Plan) Şanlıurfa Alan Başkanlığı (2023' ten beri kuruluş sürecinde)	Artuklu (Mardin) Alan Yönetimi Planı:2021
Koruma-kullanma Dengesi	Kamu eliyle sınırlı, turizm potansiyeli az kullanılmakta	Turizm odaklı dönüşüm güçlü; özel girişimcilerin desteği, geleneksel doku kısmen risk altında	Turizm baskısı yüksek; koruma-kullanma arasında gerilim mevcuttur.

Bitlis'te kültürel mirasın korunmasına yönelik erken dönem tescil ve sit alanı ilanları yapılmış olmasına karşın, işlevlendirme ve turizm temelli değerlendirme süreçlerinde Şanlıurfa ve Mardin'deki uygulamaların çok gerisinde kalındığı görülmektedir. Şanlıurfa'da çok katmanlı sit yapısı ve yoğun restorasyon projeleri bulunmakla birlikte, turizm baskısı koruma-kullanma dengesini zorlamaktadır. Mardin'de Alan Yönetimi ve UNESCO geçici liste süreci kurumsallaşmayı güçlendirmiştir; ancak burada da yoğun turizm baskısı özgün doku üzerinde tehdit oluşturmaktadır. Bitlis, daha sınırlı turizm etkisi nedeniyle özgünlüğünü koruma şansına sahipken, kurumsal yönetim eksikliği ve düşük kentsel ölçekli proje üretimi en önemli zayıf noktalarıdır. Buna karşılık Şanlıurfa ve Mardin'de turizm gelirleri potansiyel yaratmakta, fakat bu potansiyel özgün dokunun sürdürülebilirliği açısından riskler doğurmaktadır.

Bu bölümde planlama süreçlerine dair yapılan analizler, kurumlar arası koordinasyon eksikliği, mülkiyet sorunları ve kullanıcı ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi gibi etkenler, planların etkinliğini sınırlayan başlıca faktörler olarak belirlenmiştir. Bu bölüm, Bitlis kentinin planlama geçmişini ve güncel mekânsal müdahalelerini kapsamlı biçimde ele alarak, planlama süreçlerinin taşınmaz kültür varlıkları üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini ortaya koymuştur. Kentte gerçekleştirilen müdahalelerin, koruma ilkeleri ile mekânsal planlama arasındaki ilişkiyi yeterince kuramaması, kültür varlıkları üzerindeki baskıyı artıran bir unsur olarak tespit edilmiştir. Tarihi çevrede ilan edilen sit alanları ile ilgili kararlar, imar planı değişiklikleri, Kentsel Dönüşüm ve Millet Bahçesi gibi güncel projeler üzerinden analizler yapılmış, koruma ilkeleriyle örtüşmeyen uygulamaların geleneksel dokuyu nasıl tehdit ettiği örnekler üzerinden tartışılmıştır. Ayrıca, Şanlıurfa ve Mardin'deki planlama süreçleriyle yapılan karşılaştırmalar, bu kentlerde koruma ve kullanım döngüsünün daha kurumsallaştığı, yerel halk ve sivil toplum kuruluşlarının koruma çalışmalarında inisiyatif aldığı, buna karşın Bitlis'te planlama ve koruma uygulamalarının tamamen kamu destekli olduğu görülmüştür.

Planlama belgelerinin içerik analizi, çok sayıda kurumun farklı ölçeklerde hazırladığı belgeler arasında eşgüdüm eksikliğini açığa çıkarmıştır. Bununla birlikte, mülkiyet sorunları, kullanıcı talepleri ve yatırım baskıları da göz önünde bulundurularak, kentte yürütülen projelerin çoğunun kısa vadeli, uygulamaya aktarılan projelerin çoğunlukla fiziksel iyileştirmeye odaklandığını, ancak kültürel süreklilik ve yerel kimliğin korunması gibi temel hedeflerden uzaklaştığını ortaya koymaktadır. Bu

değerlendirme, ilerleyen bölümlerde geliştirilecek koruma-kullanma dengesi yönteminin yalnızca fiziksel iyileştirmeye değil, yönetsel, toplumsal ve işlevsel bütünlüğe odaklanması gerektiğini vurgulamaktadır.

5. BİTLİS İLİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI KORUNMA ve KULLANMA DURUMU ANALİZLERİ

Bitlis kent merkezinde uygulanan planlama süreçleri ve müdahaleler değerlendirilerek, mekânsal kararların kültürel miras alanları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Türkiye'den örnekler ile kıyaslanarak koruma ve kullanma süreçleri Bitlis il merkezi ile kıyaslanmıştır. Kentsel ölçekteki kararların sahadaki yansımalarının doğru biçimde anlaşılabilmesi için mevcut durumun yerinde Mahalle, doku ve yapı ölçeğinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kültür varlıklarının kentsel bağlamda değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Hem yerleşim düzeni hem de yapı türü açısından yapılan bu değerlendirme, kültür varlıklarının korunma ve kullanım durumlarının anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda, mahalle ölçeğinde kentsel doku analizleri gerçekleştirilmiş, yapı ölçeğinde ise koruma sorunları belirlenerek bunların gerekçeleri ortaya konmuştur. Ayrıca bu sorunların oluşumunda toplumsal yapının etkileri değerlendirilmiştir. Bu analizlerle, koruma ve kullanma arasında yaşanan dengesizliklerin hangi mekânsal, sosyal ya da yapısal faktörlerden kaynaklandığı somut biçimde ortaya konulmakta; böylece geliştirilecek koruma-kullanma dengesi kriterlerine doğrudan veri temelli bir zemin hazırlanmaktadır.

5.1 Kentsel Doku Analizleri

Bitlis ilindeki yapıların güncel durumlarını anlamak için mahalle ölçeğinde kentsel doku analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda yapım tarihleri, özgün işlev, mevcut işlev, kullanım, mülkiyet, yapısal durum, üst örtü ve onarım durumları analiz edilmiştir. VKVKBK tescil listesi, Bitlis Belediyesi'nden temin edilen halihazır haritalar üzerine işlenerek altlıklar oluşturularak bunların üzerine işlenmiştir. Bu başlıklar altında kentsel ölçekte veri grafikleri oluşturularak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Yapı türü ve hasar durumlarına göre matrisler oluşturularak kullanım-onarım grafikleri oluşturularak koruma-kullanma dengesi ilişkisi açısından değerlendirilmeler yapılmıştır.

Mahalle ölçeğindeki değerlendirmelerin yöntemsel çerçevesinin anlaşılabilmesi amacıyla örneklem alanı olarak Müştakbaba Mahallesi seçilmiştir. Tescilli yapı adedinin en fazla olması, yapı çeşitliliği, tescilli yapıların iki adedi dışında tamamının kentsel sit alanı içinde olması, koruma çalışmalarının tek yapı ölçeğinde, sokak sağlıklaştırma çalışması ve millet bahçesi projesi kapsamında çeşitlilik oluşturması bu mahallenin seçiminde etkili olmuştur. Tescilli yapı sayısının yüksekliği, mimari türü çeşitliliğin bulunması, tescilli yapıların iki örnek dışında tümünün kentsel sit alanı içinde konumlanması ve koruma uygulamalarının tek yapı ölçeği yanında sokak sağlıklaştırma ile millet bahçesi projeleri kapsamında kentsel ölçekte de çeşitlilik göstermesi, bu mahallenin seçiminde etkili olmuştur. Diğer mahallelere ait analiz verilerine değerlendirme bölümünde değinilmiş olup ilgili analiz haritaları **Ek-M**'de verilmiştir.

Müştakbaba Mahallesi'ndeki en eski tarihli yapılar, 16. yüzyılda Şerefhanlar döneminde inşa edilen yapılardır. Şerefiye Külliyesi Medresesi ve Arastası, Hatıbiye Medresesi, Alemdar Köprüsü, Memi Dede Mescidi ve Kümbeti bu döneme tarihlenen yapılardır. Hazo Hanı, Sultaniye Camii, Şeyh Garip Türbesi ve Hatuniye Medresesi ise 17. yüzyıla tarihlenmektedir. Alemdar Camii ile Feyzullah Ensari Türbesi, cami üzerindeki onarım tarihi bulunan kitabelere göre 18. yüzyıla tarihlense de türbenin yapımının daha eski olması muhtemeldir. Günümüze ulaşan çeşmeler üzerine çalışma yapan Öztürk (2002), Kuru Çeşme'yi 18-19. yüzyıla, Alemdar I ve II çeşmeleri ile Zeydan Çeşmesi'ni ise 19. yüzyıla tarihlemektedir. Öztürk (2002) mevcut çeşmelerin analojik olarak bu dönemlerde inşa edildiğini belirtse de günümüzdeki yerlerinde daha önce farklı çeşmelerin bulunmuş olabileceği değerlendirilmektedir. 449 Ada, 1 Parsel'de yer alan geleneksel konut, 1861 tarihli kitabesiyle mahalledeki en eski konut yapısıdır. 469 Ada, 18 Parsel'de bulunan ve 19. yüzyıla tarihlenen diğer geleneksel konut, kent merkezinde süsleme ve bezemelerin en iyi korunduğu örnektir. 20. yüzyıla tarihlenen altı geleneksel konutun ise yapım kitabeleri Latin alfabesiyle yazılmıştır **(Şekil 5.1)**.

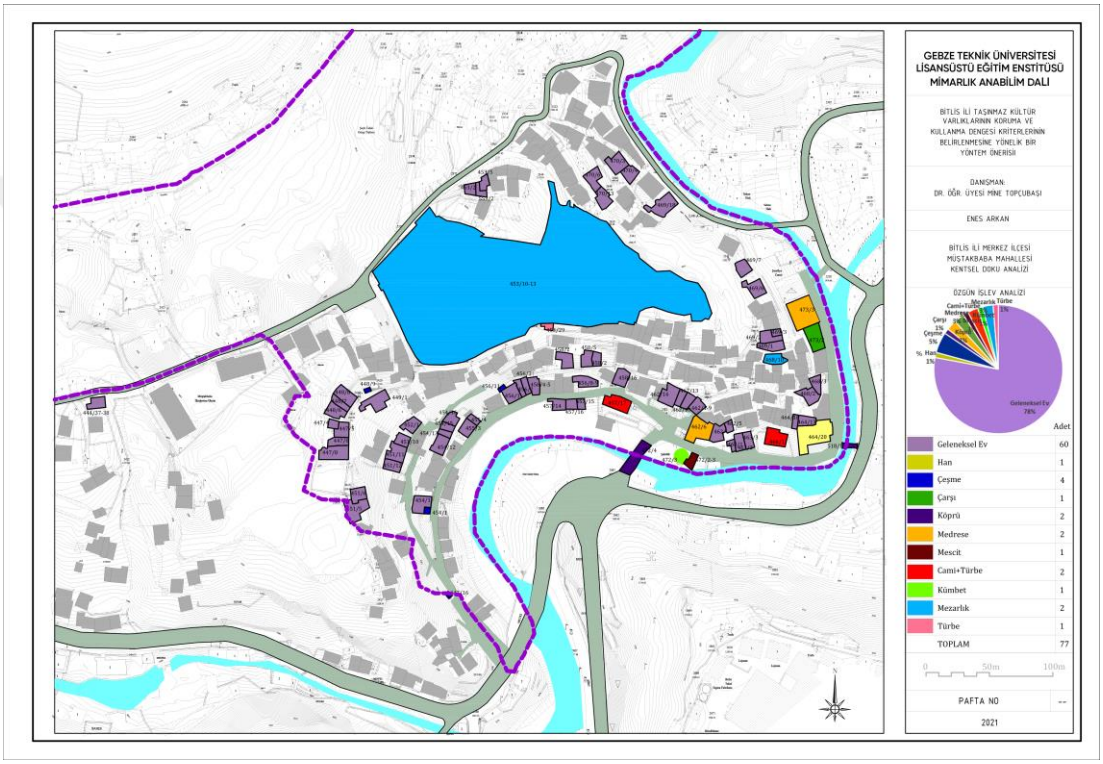

Şekil 5.1: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların yapım tarihlerine göre dağılımı ve mekânsal konumu **[Arkan, 2025]**.

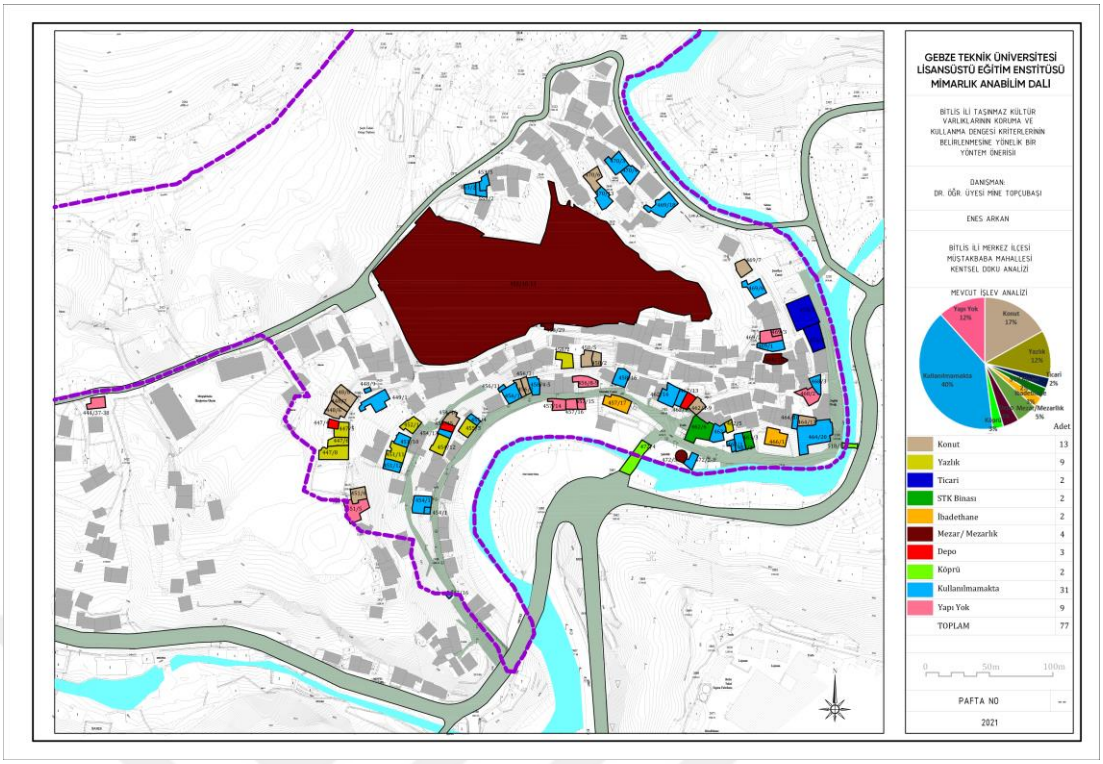
Mahallede bulunan 81 tescilli taşınmaz kültür varlığının 64'ünü geleneksel konutlar oluşturmaktadır. Bunların dışında 1 han, 4 çeşme, 1 çarşı, 2 köprü, 2 medrese, 1 mescit, 2 cami ve türbe, 1 türbe, 1 kümbet ve 2 mezarlık yer almaktadır **(Şekil 5.2)**. Bitlis Deresi çevresinde, çarşıya yakın kesimlerde kamusal yapılar konumlanmaktadır. Kotun yükseldiği kuzey ve kuzeybatı yamaçlarda geleneksel konutlar yer almakta; bu konutlar arasında kamusal kullanıma hizmet eden mahalle çeşmeleri bulunmaktadır. Mahallenin en düz kesiminde ise Müştakbaba (Mircatlık) mezarlık alanı olarak kullanılmaktadır.

Kullanım dışı yapıların büyük çoğunluğunu geleneksel konutlar oluşturmaktadır (33 adet kullanılmayan, 9 adet yok olmuş yapı). Ayrıca 4 çeşme, Hazo Hanı ve Memi Dede Mescidi de kullanılmamaktadır. Hazo Hanı'nda koruma uygulaması yapılmış olmakla birlikte yapı işlevsiz durumdadır. Geleneksel konutların 13'ü sürekli olarak kullanılmakta, 1'inde kiracı bulunmaktadır; 9'u yazlık olarak kullanılmaktadır. Bu konutlardan 1'i Keçe Külahlılar Derneği binası, 4'ü ise depo olarak işlevlendirilmiştir. Hatıbiye Medresesi günümüzde Birlik Vakfı tarafından kullanılmakta, Şerefiye Külliyesi Medresesi ise yöresel yemek lokantası (büryan salonu) olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Medresenin alt katta yer alan dükkânlar geçmişte demirci ve

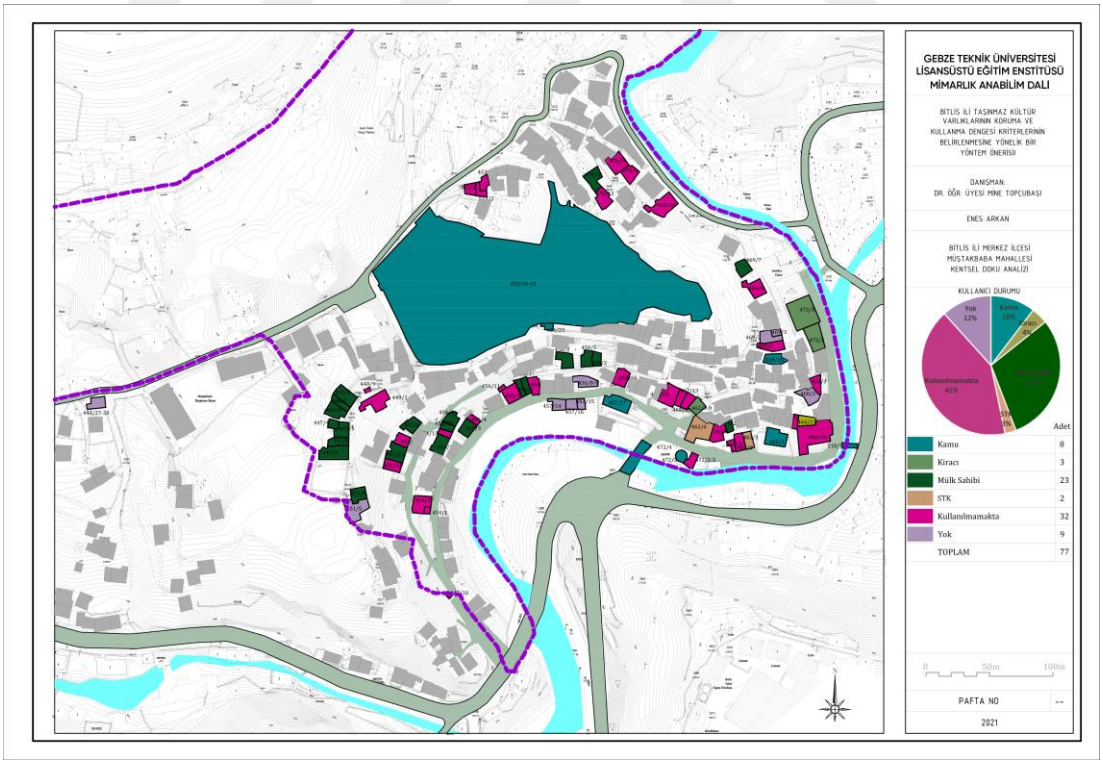
nalburlar tarafından kullanılmakta iken çalışma sürecinde onarımları tamamlanmış; yöresel ürünlerin satışına yönelik ticari işlevle yeniden kullanılmaları planlanmaktadır. Restoran olarak kullanılan bir diğer yapı Şerefiye Külliyesi Arastası'dır. Camiler, türbeler, mezarlıklar ve Memi Dede Kümbeti hâlen gündelik yaşamın bir parçası olarak kullanılmaktadır. Alemdar Köprüsü, Millet Bahçesi Projesi öncesinde araç trafiğine açıkken proje kapsamında yayalaştırılmıştır. Hatuniye Köprüsü ise basamaklı tasarımıyla yayalar tarafından kullanılmaktadır **(Şekil 5.2-Şekil 5.4)**.

Şekil 5.2: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların özgün işlevlerine göre mekânsal dağılımı **[Arkan, 2025]**.

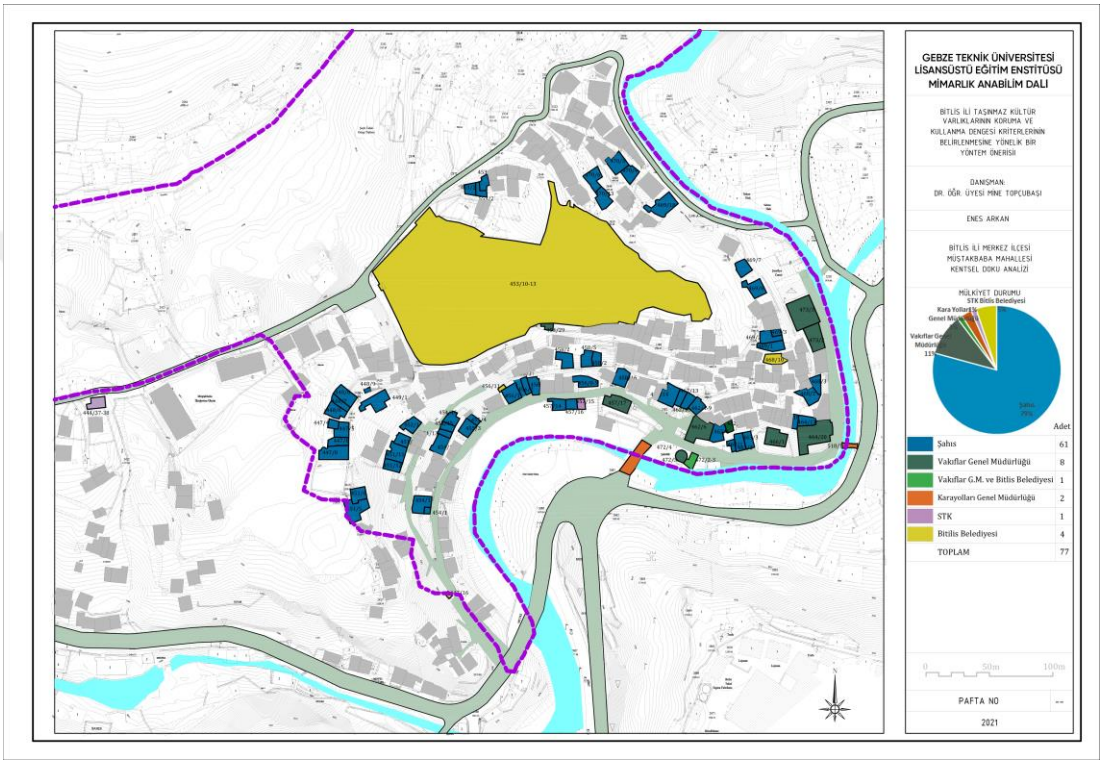

Şekil 5.3: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların mevcut işlevlerine göre mekânsal dağılımı **[Arkan, 2025]**.

Şekil 5.4: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların kullanıcı durumuna göre mekânsal dağılımı **[Arkan, 2025]**.

Mülkiyet durumları incelendiğinde, geleneksel konutlardan 1'i Alemdar Camii Derneği'ne aittir. 4 çeşmeden 2'si geleneksel konutların bitişiğinde yer almakta olup mülkiyetleri şahıslara aittir. Mahalle sınırları içindeki 2 çeşme ile mezarlıklar Bitlis Belediyesi'ne; 2 köprü ise KGM mülkiyetine kayıtlıdır. Camiler, türbeler, kümbet, medreseler ve arasta VGM mülkiyetindedir. Memi Dede Mescidi'nin mülkiyeti ise Bitlis Belediyesi ile VGM arasında paylaşılmaktadır **(Şekil 5.5)**.

Şekil 5.5: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların mülkiyet durumuna göre mekânsal dağılımı **[Arkan, 2025]**.

İldeki tescilli kültür varlıklarının korunmuşluk durumları üst örtülerinin durumu ile de ilgilidir. Dolayısıyla üst örtülerinin analizinin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Yapılan çalışmada tescilli kültür varlıklarının yapısal durumunun tespiti için kullanılan iyi, orta, kötü, harap, yapı yok, yeni yapı ölçütleri ile değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler

İldeki tescilli kültür varlıklarının korunmuşluk durumunu değerlendirmek amacıyla yapısal özellikleri incelenmiş ve iyi, orta, kötü, harap, yapı yok ve yeni yapı ölçütleri kullanılmıştır. Bu değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur:

İyi: Restorasyon veya düzenli bakım-onarım ile fiziksel bütünlüğü korunmuş, işlevini sürdüren ve kullanılabilir durumda olan yapılar olarak değerlendirilmektedir **(Şekil 5.6)**.

Şekil 5.6: İyi durumdaki yapı örneği (Yusufpaşa Konağı) (2020).

Orta: Yapısal sorunları bulunan, yaşamsal ve işlevsel konfor koşullarını kısmen olumsuz etkileyen; ancak statik açıdan ciddi bir risk taşımayan yapılar olarak tanımlanmaktadır **(Şekil 5.7)**.

Şekil 5.7: Orta durumdaki yapı örneği (Sebiha Kanat Evi) (2020).

Kötü: Yapısal sorunlara sahip, yaşamsal ve işlevsel konfor koşulları bulunmayan; ancak yapı elemanlarının önemli bir kısmını kaybetmeden ayakta durabilen, statik sorunları bulunan yapılardır. Bu gruba; üst kat döşemesi kısmen ya da tamamen yıkılmış olan yapılar, taşıyıcı duvarları tamamen veya kısmen ayakta kalan yapılar ile taşıyıcı duvarları sayesinde mekânsal bütünlüğü büyük ölçüde okunabilen yapılar dâhil edilmektedir **(Şekil 5.8)**.

Şekil 5.8: Kötü durumdaki yapı örneği (Kadriye Dinçbilek Evi) (2020).

Harap: Sadece bazı taşıyıcı duvarları ayakta kalmış, mekânsal bütünlüğü büyük ölçüde kaybolduğu için plan ve hacim kurgusu okunamayan yapılar olarak tanımlanmaktadır **(Şekil 5.9)**.

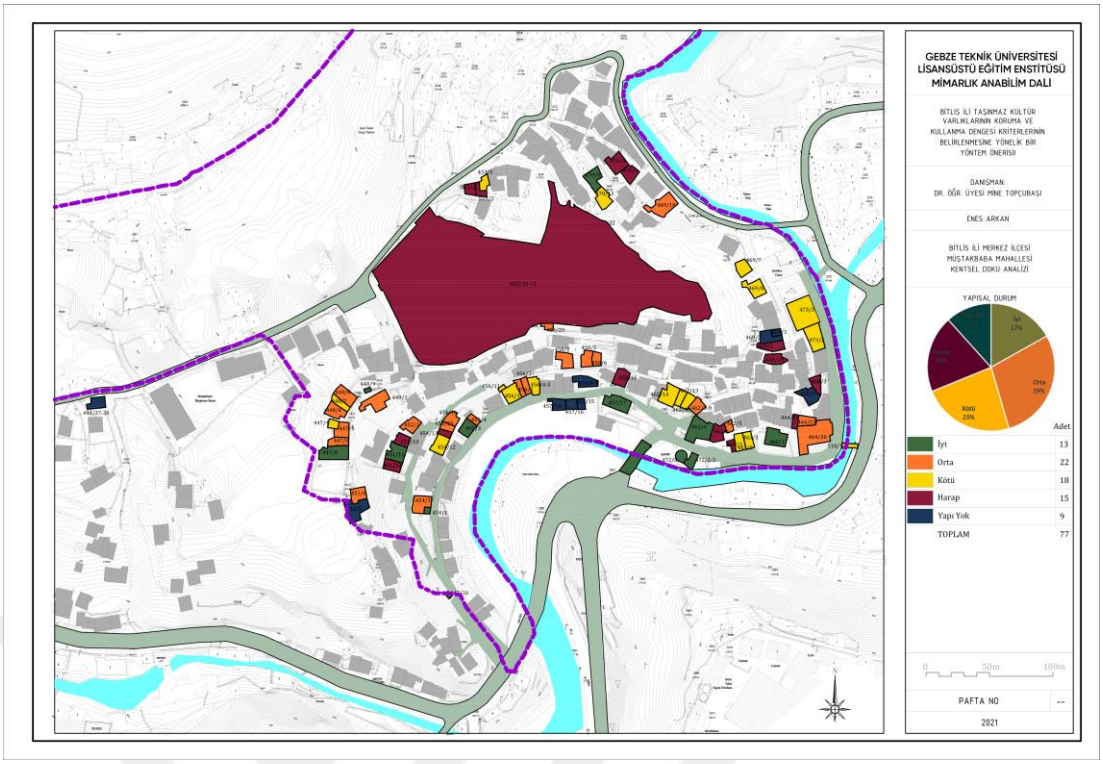

Şekil 5.9: Harap durumdaki yapı örneği (2020).

Yapı yok: Tamamen yıkılmış veya kalıntı düzeyine inmiş, mekânsal bütünlüğü ve hacim kurgusu artık belirlenemeyen yapılar olarak tanımlanmaktadır.

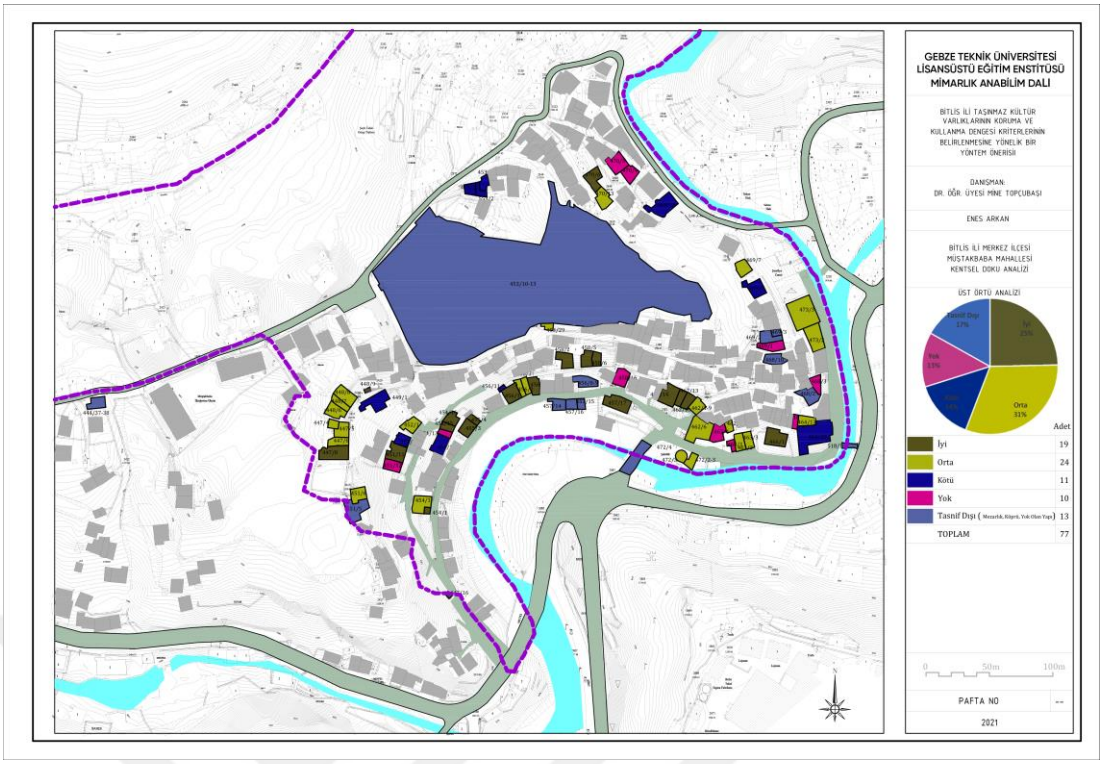
Yeni yapı (Tescilli parsel): Önceden tarihi bir yapının bulunduğu tescilli parseller üzerinde, özgün yapının yerine inşa edilmiş yeni yapılar olarak tanımlanmaktadır.

Müştakbaba Mahallesi'nde iyi durumdaki yapıların tamamında tek yapı ölçeğinde, sokak sağlıklaştırma projesi veya Millet Bahçesi Projesi kapsamında koruma uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Kullanılmadığı hâlde orta durumda olan 6 yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan 2'sinde restorasyon uygulanmış, 1'inde ise sokak iyileştirme çalışmaları kapsamında cephe ve üst örtü düzenlemesi yapılmıştır. Orta olarak değerlendirilen yapılardan 16'sı hâlen kullanılmaktadır; bunların 4'ü depo işlevindedir, 1'i türbe, 11'i ise konut olarak kullanılmaktadır. Toplam 9 yapı yok olmuştur. Yok olan yapılardan 3'ü aynı ada içinde bitişik düzende, 2'si ise farklı adalar içinde bitişik konumlanmaktadır. Bitişik nizamda yok olan bu yapılar, yanlarındaki yapıların yapısal durumunu da olumsuz etkilemiştir. Mezarlıktaki mezar taşlarının bakımsız oluşu ve büyük kısmının özgün yerinde bulunmaması nedeniyle mezarlıklar 'harap' kategorisinde değerlendirilmiştir **(Şekil 5.10)**.

Şekil 5.10: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların yapısal durumuna göre mekânsal dağılımı **[Arkan, 2025]**.

Tescilli yapıların korunmuşluk durumu üst örtülerinin fiziksel durumu ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle üst örtülerin yapısal bütünlük açısından analiz edilmesi gerekli görülmektedir. Dam hasarı, yapıların harap olma sürecini hızlandırdığından üst örtüsü orta ya da daha kötü durumda olan yapılarda zaman içinde bozulma riski yüksektir. Koruma çalışmalarında bu unsurun dikkate alınması önemlidir. Üst örtü durumu iyi, orta, kötü, yıkık ve tasnif dışı olarak sınıflandırılmıştır. Üst örtüye sahip olmayan mezarlıklar ve köprüler tasnif dışı olarak değerlendirilmiştir **(Şekil 5.11)**.

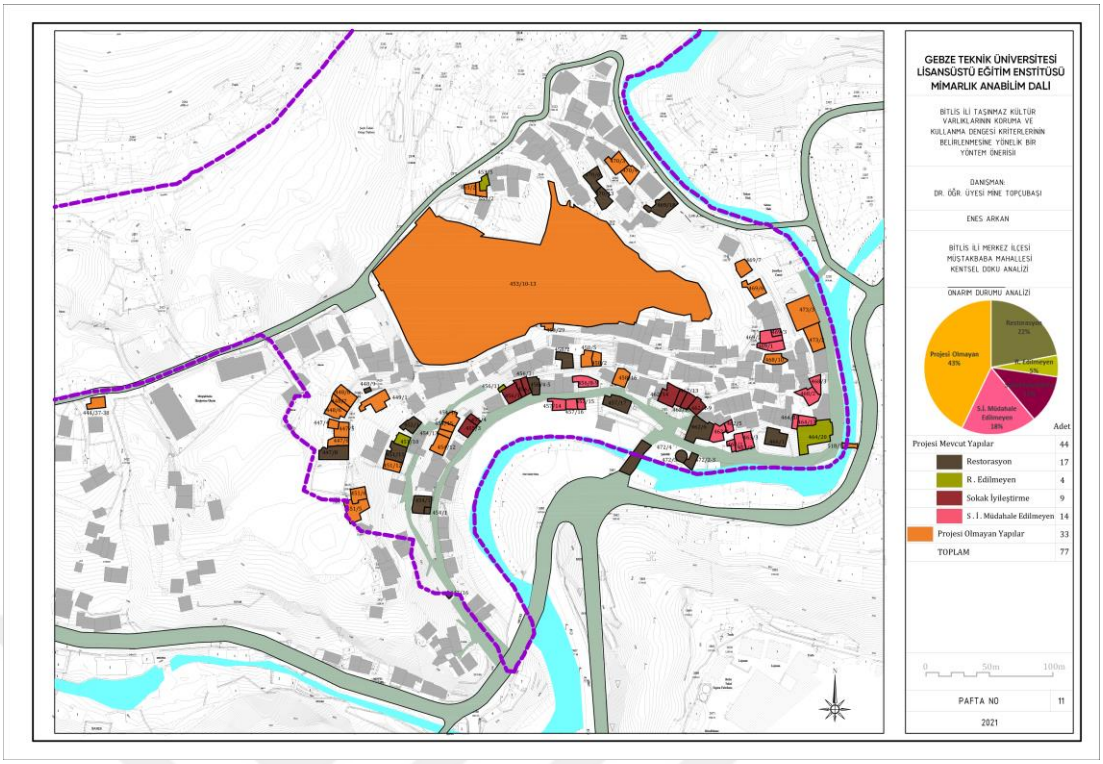

Şekil 5.11: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların üst örtü durumuna göre mekânsal dağılımı **[Arkan, 2025]**.

Korumaya yönelik restorasyon projeleri hazırlanmış olmasına rağmen uygulaması gerçekleştirilmeyen geleneksel konutlar mevcuttur. Bunun başlıca nedeni, hibe destekli koruma programlarının bütçe yetersizliğidir. Ayrıca yapı sahiplerinin konfor beklentilerinin yanı sıra korumaya yönelik maddi imkânlarının sınırlı olması da diğer etkenler arasında yer almaktadır.

Müştakbaba Mahallesi'ndeki 81 taşınmaz kültür varlığından 47'si için korumaya yönelik restorasyon projesi hazırlanarak Vakıflar ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (VKVKBK) tarafından onaylanmıştır. Bu projelerden 24'ü süreç içinde kurul onayından geçmiş, ancak 3'ünde restorasyon uygulaması gerçekleştirilmemiştir.

Sokak sağlıklaştırma çalışmaları kapsamında projelendirilen 23 yapıdan yalnızca 9'unda cephe, üst örtü, kapı ve pencere yenileme uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Yok olmuş 7 yapı ile harap durumda tasnif edilen 5 yapının rekonstrüksiyon projeleri hazırlanmış, ancak uygulamaya konulmamıştır. Millet Bahçesi Projesi kapsamında ise 2 köprü, 1 han, 1 arasta ve 1 medrese için restorasyon çalışmaları yapılmıştır. **(Şekil 5.12)**.

Şekil 5.12: Müştakbaba Mahallesi'ndeki tescilli yapıların onarım durumuna göre mekânsal dağılımı **[Arkan, 2025]**.

Çalışma kapsamında merkez ilçedeki 11 mahalle haritalandırılmıştır. Bu mahalleler için yapım tarihi, özgün işlev, mevcut işlev, mülkiyet durumu, kullanıcı durumu, yapısal durum, üst örtü durumu ve onarım durumu analizleri sırasıyla sunulmuştur. Yapı sayısı az olan Beşminare ve Hüsrevpaşa mahallelerindeki yapılar ise bu kriterlere göre haritalandırılmadan değerlendirilmiştir.

Hersan, Sekizağustos ve Yükseliş mahalleleri; doğal sit alanlarının bulunduğu, kent içinde tarımsal üretimin de yer aldığı kenar mahalle yerleşimleridir. Bu nedenle bu mahallelerde tescilli yapı sayısı azdır. Saray Mahallesi ise 18. yüzyıldan sonra kentin eski idarecilerinin ikamet ettiği, yapı sayısı az ve nispeten izole bir yerleşim alanıdır **(Ek-M)**.

Hersan Mahallesi'ndeki en erken tarihli yapılar Nuh Baba ve Saidiye türbeleridir. Diğer yapılar ise 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Yerleşim ağırlıklı olarak konut bölgesidir. Geleneksel evler dışındaki yapılar günümüzde kullanılmamaktadır ve türbe ziyaretleri oldukça sınırlıdır. Yapısal durumu iyi olan yapılar, restorasyon uygulaması yapılmış olanlardır **(Ek-M)**.

Sekizağustos Mahallesi kırsal nitelikli bir yerleşim olup 14 tescilli yapı barındırmaktadır. Kapsamlı bir saha araştırması sonucunda tescile değer yapı sayısının artma potansiyeli bulunmaktadır. Geleneksel evlerden 3'ü harap durumda olduğundan kullanılmamaktadır. Sindiyan ve Zırklı köprüleri ise yaya ulaşımına açıktır **(Ek-M)**.

İnönü Mahallesi'nde, 3 yapı dışında kalan tüm yapılar kentsel sit alanı içinde yer almaktadır. Mahalledeki en eski yapı, 16. yüzyılda varlığı bilinen Kızılmescit Camisi'dir. Küfrevi Türbesi ise kentte en aktif kullanılan türbelerden biridir. Akarları bulunan Küfrevi Türbesi ile aynı mülkiyete ait 6 geleneksel evde ve türbede düzenli bakım ve onarım çalışmaları yapılmaktadır **(Ek-M)**.

Kent içindeki NATO Yolu'nun inşası sürecinde, Devrim Mahallesi'nin Bitlis Deresi kıyısındaki yapıların büyük bir bölümü yıkılmıştır. Konut ağırlıklı olan mahalledeki konutlar ise hâlen kullanılmaktadır **(Ek-M)**.

Gazibey Mahallesi'nde, Bitlis Kalesi 1. derece arkeolojik sit alanı; doğusunda ise ticari yapıların bulunduğu 3. derece arkeolojik sit alanı yer almaktadır. Gazibey Kentsel Sit Alanı'nda konut yoğunluğu fazlayken diğer alanlarda seyrektir. Kent merkezindeki en eski tarihli yapılar olan Bitlis Kalesi ve Bitlis Ulu Camisi bu mahalle sınırları içinde yer almaktadır. Kale çevresindeki kamusal yapılar da 16. yüzyıla tarihlenmektedir. Müştakbaba Mahallesi'nden sonra en çok restorasyon uygulaması yapılan mahalle olması, bu tarihsel ve mekânsal özelliklerin bir sonucudur **(Ek-M)**.

Saray Mahallesi, konut ağırlıklı kırsal bir yerleşimdir ve iki bölüme ayrılmaktadır. Kuzey kesimi, harap durumdaki konutların yer aldığı ve geçmişte kentin eski idarecilerinin ikamet ettiği alandır. Güney kesimindeki evler ise düzenli bakım-onarım ve restorasyon uygulamaları sayesinde, kentsel ölçekte herhangi bir koruma çalışması yapılmaksızın en iyi korunmuş bölüm olarak öne çıkmaktadır **(Ek-M)**.

Zeydan Mahallesi'ndeki tescilli yapılardan 3'ü kentsel sit alanı dışında kalmaktadır. Müştakbaba Mahallesi ile birlikte, geleneksel konut mimarisi bakımından kentin en iyi korunmuş dokusuna sahip mahallelerden biridir. Mahalle, mescit niteliğinde 2 cami, 2 çeşme ve 1 köprü dışında ağırlıklı olarak geleneksel konutlardan oluşmaktadır. Bu mahallede Bitlis Belediyesi'ne ait 2 ev bulunmakta olup her ikisi de harap durumdadır. Ayrıca tescilli parseller üzerinde inşa edilmiş 5 yeni yapı ve bunun dışında 15 kullanılmayan yapı bulunmaktadır **(Ek-M)**.

Yükseliş Mahallesi'nde 6 tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Şeyh Hasan Camisi dışındaki yapılar doğal sit alanı içinde yer almakta ve kullanılmaktadır. Diğer kırsal mahallelerde olduğu gibi burada da ayrıntılı bir saha çalışması yapılması hâlinde doğal sit alanı içinde tescile değer yeni yapıların belirlenmesi mümkündür. Ancak 644 ve 648 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile yasal koruma süreçlerinin farklı bakanlıklar nezdinde yürütülmesi, uzun vadede koruma sorunları doğurma potansiyeli taşımaktadır **(Ek-M)**.

Taş Mahallesi, 20. yüzyılın başından itibaren idari merkez olarak kullanılan bir yerleşimdir. Taş Kentsel Sit Alanı'nda yer alan Jandarma Bölük Komutanlığı Binası 19. yüzyıla ait olup diğer yapılar 15. ve 16. yüzyıllara tarihlenmektedir **(Ek-M)**.

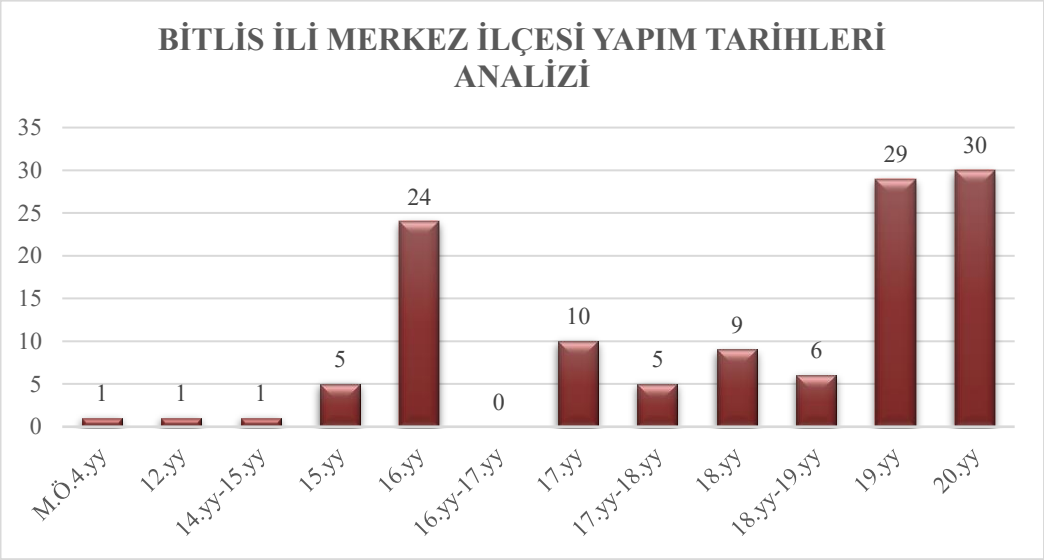
Atatürk Mahallesi, ağırlıklı olarak konut alanı niteliğinde bir yerleşimdir. Mahallenin güneyinde Bitlis Kalesi'ne komşu merkezî kesimde Sinema Yokuşu ve Kazımpaşa İlkokulu yer almaktadır. Kuzey kesiminde ise Şehitlik ve Mahallebaşı Hanı bulunur; Mahallebaşı Hanı eski Bitlis yerleşiminin kuzey sınırı olarak kabul edilmektedir. Mahallenin Cumhuriyet dönemi sonrası planlama süreçlerinde ilk gelişim bölgesi içinde yer alması, burada yüksek katlı yapılar ile geleneksel yapıların iç içe bulunmasına yol açmıştır **(Ek-M)**.

Mahallelerde yapılan incelemelerde, ulaşılabilirlik ile yapıların korunmuşluk durumu arasında belirgin bir ters orantı olduğu gözlemlenmiştir. Nispeten engebesiz olan Atatürk ve Taş mahallelerinde yapıların daha fazla hasar gördüğü ve yok olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, engebeli ve ulaşımı zor olan Sekizağustos Mahallesi'nde tescile değer yapılar, resmi koruma altına alınmamış olsalar dahi kullanılmaya devam etmektedir. Bu yapıların korunmuşluk durumlarının tescilli yapılardan daha iyi olması -kısmen aykırı müdahaleler sayesinde olsa da- tescil sürecinin Bitlis'teki yapıların korunmasına yönelik uygulamaları yavaşlattığını ve yapısal hasarların artmasına neden olduğunu göstermektedir. Ayrıca onarım için tescilli yapı sahiplerinin maddi beklenti içine girmesi, geleneksel malzemenin yüksek maliyeti ve sert kış ikliminde istenen konfor düzeyinin ekonomik olarak sağlanamaması da korumayı güçleştiren diğer etkenler arasındadır.

Kaleden uzaklaştıkça tescilli yapı sayısının azaldığı gözlenmektedir. Bu durum, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. maddesiyle tanımlanan ve "taşınmaz kültür varlıklarının yeterli sayıda belirlenip tescil edilmesi" ilkesine dayalı

olarak açıklanabilir. Merkezi konumda yoğunlaşan tescil süreçleri, kentsel sit alanı sınırları dışında kalan yapıların çoğunun belgeleme ve koruma sürecine dâhil edilmemesine yol açmakta, böylece kaleden uzaklaştıkça kültürel miras envanterinde temsil zayıflamaktadır.

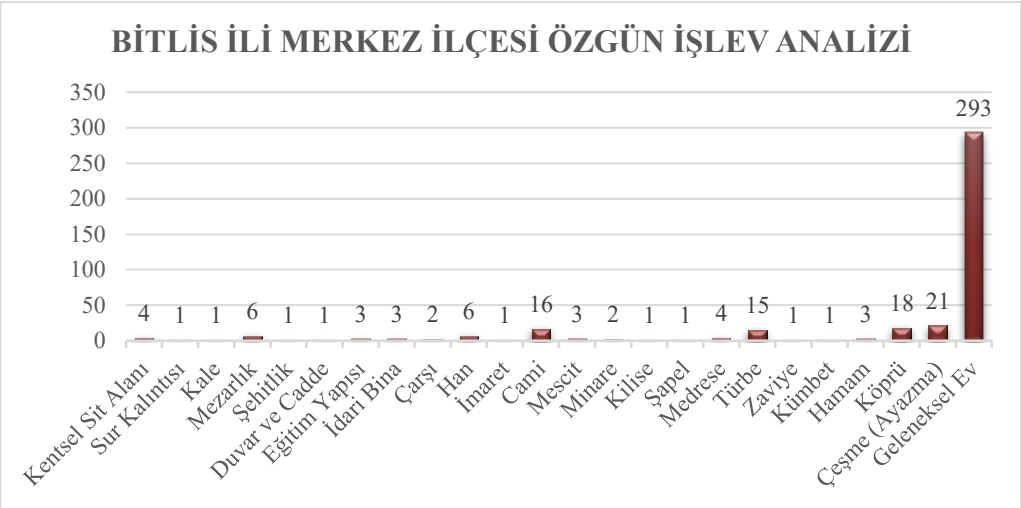
Yapıların yapım tarihleri, yazılı kaynaklar ve kitabeleri bulunan örneklerden öğrenilmektedir. Bu tarihlendirme, idarecilerin cülus ve ölüm yılları gibi tarihsel veriler ile tipolojik olarak yüzyıl aralıklarında verilen kaynaklar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin başladığı 16. ve 17. yüzyıllarda imar faaliyetlerinin yoğun olduğu görülmektedir. Öztürk (2002)'ün verilerine göre günümüze ulaşan köprü ve çeşmelerin büyük bölümü 17. ve 18. yüzyıllara tarihlenmektedir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başına ait yapıların çoğunluğunu ise geleneksel konutlar oluşturmaktadır **(Şekil 5.13)**.

Şekil 5.13: Yapım tarihleri analizi.

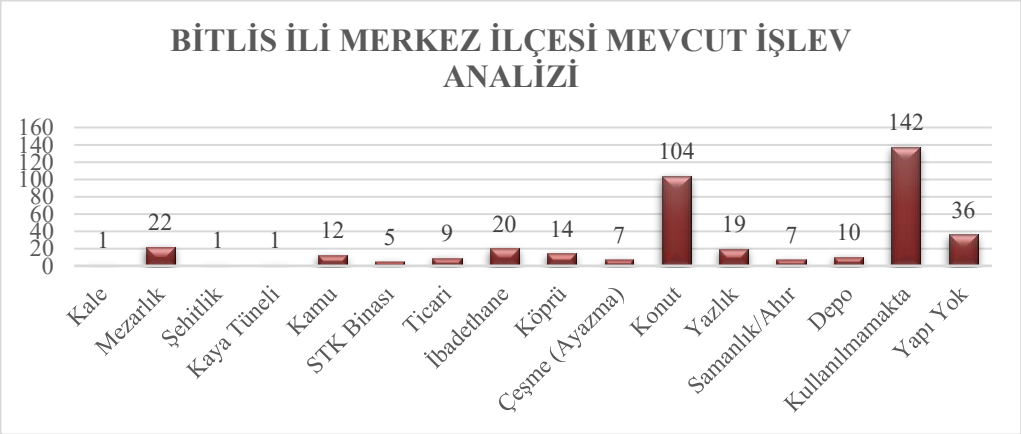
Geleneksel konutlar, 293 adet ile açık ara en fazla sayıya sahip tescilli taşınmaz kültür varlığı grubunu oluşturmaktadır. Derelerin yoğunluğu nedeniyle köprü sayısı görece yüksektir; mevcut analizde 21 köprü tespit edilmiştir. Buna karşılık il merkezinde tescilli değirmen yapısı bulunmamaktadır; VKVKBK verilerine göre ildeki tek tescilli değirmen Ahlat ilçesi Alakır Köyü'nde yer almaktadır. İklim koşulları nedeniyle kuyu kültürünün gelişmemiş olması, mahalle çeşmelerinin sayıca fazla olmasına yol açmış; bu kapsamda 18 çeşme tespit edilmiştir. Kümbet, türbe ve zaviye türündeki yapılar da belirgin bir yoğunluk göstermektedir; analizde 15 türbe, 1 zaviye ve 1 kümbet yer

almaktadır. Ayrıca dini mimaride cami (16) ve mescitlerin (3) hazirelerindekilerle birlikte toplam sayı 26'ya ulaşmaktadır. İdareci sınıfa ait türbelerin yanı sıra müderrisler ve dinî şahsiyetlere ait türbelerin varlığı, kentin sosyal ve kültürel yapısının çeşitliliğini yansıtmaktadır. Ahlat'a yakınlık dikkate alındığında, mezar yapısı geleneğinin bu denli güçlü olması anlaşılır bir durumdur. **(Şekil 5.14)**.

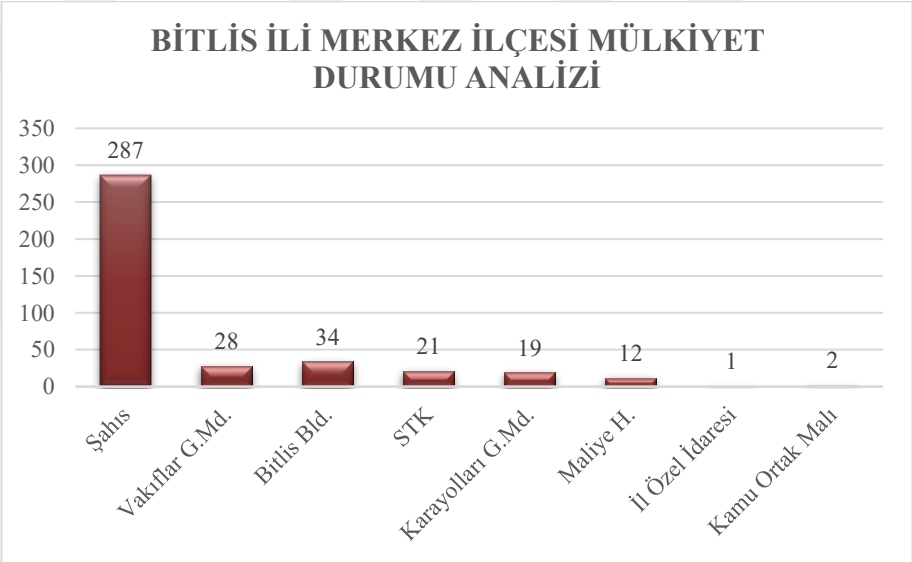
Şekil 5.14: Özgün işlev analizi.

Geleneksel konutlar, sürekli ve yazlık kullanım açısından 123 adet ile en yoğun şekilde kullanılan yapı grubunu oluşturmaktadır. Yok olmuş veya yerinde yeni yapı inşa edilmiş tescilli parsel sayısı 36'dır. Kullanılmayan 142 yapı da eklendiğinde, bu durum toplam yapı sayısının %43'üne karşılık gelmektedir. Geleneksel evler ve şehir şebekesinin evlere taşınmasından dolayı atıl durumda kalan çeşmeler bu grupta en büyük paya sahiptir **(Şekil 5.15)**.

Şekil 5.15: Mevcut işlev analizi.

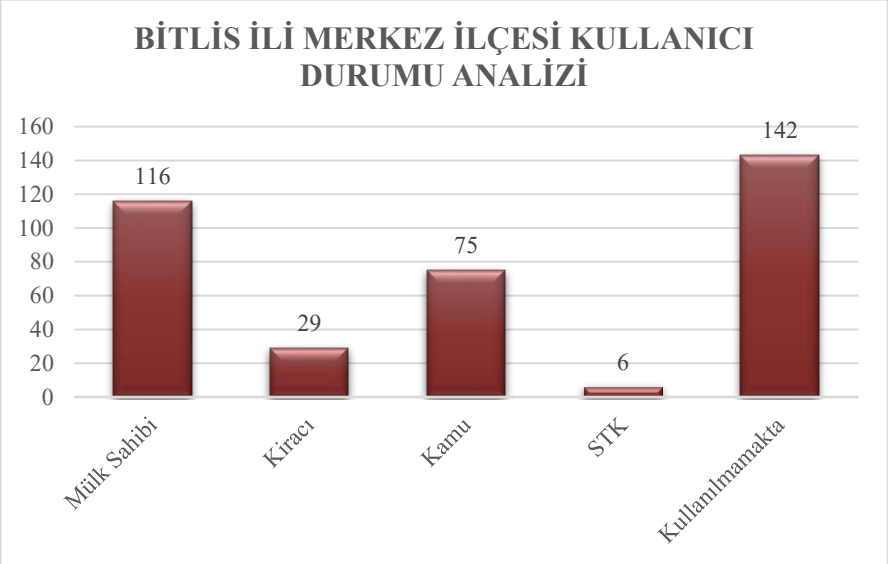
Yapıların büyük çoğunluğu (287 adet) şahıs mülkiyetindedir; bu gruba şahıslara ait bazı türbeler de dâhildir. VGM mülkiyetindeki yapı sayısı 28 olup bu grup, camiler ve hanlar başta olmak üzere dini ve kamusal nitelikli yapıları kapsamaktadır. STK mülkiyetindeki yapı sayısı 21'dir; bu grupta özellikle Şerefiye Vakfı 14 yapı ile en fazla taşınmazı bünyesinde bulunduran kurumdur. Bitlis Belediyesi'ne ait 34 yapı arasında mezarlıklar, çeşmeler ve iki geleneksel konut yer almaktadır. KGM ait 19 köprü bulunmaktadır. Ayrıca Maliye Hazinesi mülkiyetinde 12 yapı bulunurken İl Özel İdaresi'ne ait yalnızca 1, kamu ortak mülkiyetinde ise 2 yapı tespit edilmiştir. Bu dağılım, koruma ve restorasyon süreçlerinde özel mülkiyetin çok büyük bir ağırlığa sahip olduğunu, dolayısıyla kamu destekli finansman ve hibe programlarının etkinliğinin kritik önem taşıdığını göstermektedir. **(Şekil 5.16)**.

Şekil 5.16: Mülkiyet Durumu Analizi.

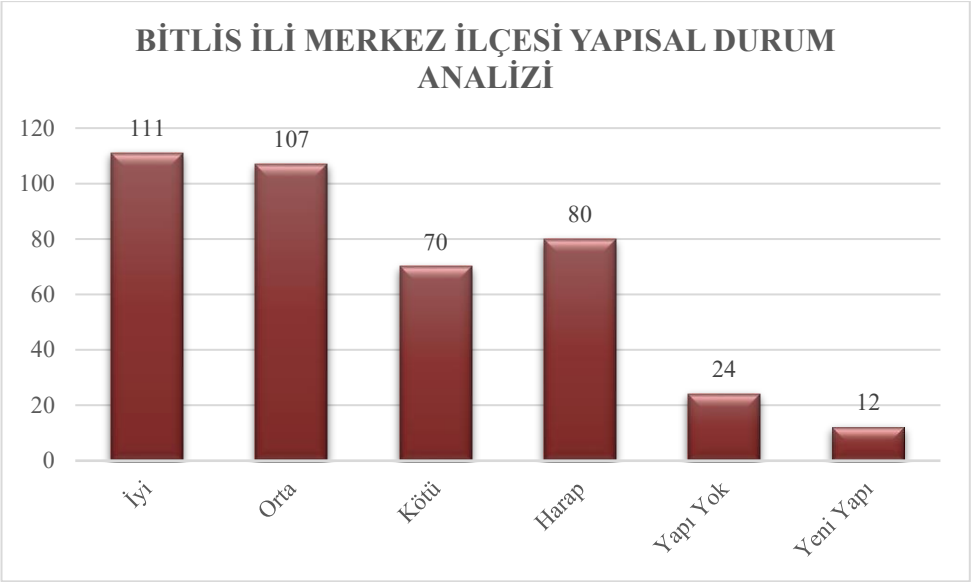
Kullanıcı durumu değerlendirilirken, tescilli parseller üzerinde inşa edilen yeni yapılar ile yok olmuş yapılar sınıflandırma dışında tutulmuştur. Köprüler ve çeşmeler ise kamusal kullanıma hizmet eden yapılar olarak değerlendirilmiştir. Çeşmeler her ne kadar içme suyu sağlamasa da kentsel unsur olarak tarihî değer kattıklarından bu şekilde sınıflandırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre 116 yapı maliklerinin doğrudan kullanımında iken yalnızca 29'u kiracılar tarafından kullanılmaktadır. Kamuya ait yapı sayısı 75'tir ve bu değer, kamusal işlevin özellikle dini ve su yapılarının yoğunlaştığını göstermektedir. STK kullanımındaki yapı sayısı ise yalnızca 6'dır; bu durum STK'ların tescilli yapıların yaşatılmasında oldukça sınırlı bir rol üstlendiğine işaret

etmektedir. Öte yandan 142 yapının kullanılmıyor olması, yapı stokunun yaklaşık üçte birinin boş kaldığını ve bu durumun bozulma ve işlevsizleşme riskini artırdığını göstermektedir **(Şekil 5.17)**.

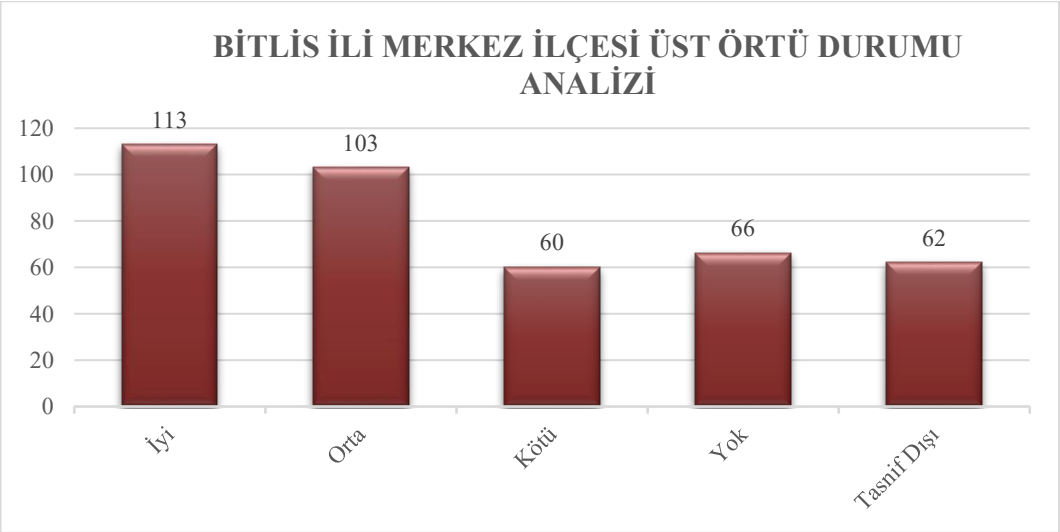
Şekil 5.17: Kullanıcı durumu analizi.

İldeki tescilli taşınmaz kültür varlıklarının yapısal durumları incelendiğinde, tamamıyla 'iyi' durumda sayılabilecek yapıların (111 adet) toplam içindeki payının sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle su sorunu tüm yapılar üzerinde etkili olmakta ve bozulma sürecini hızlandırmaktadır. Hasar sınıflandırmasında kullanılan kriterler yukarıda belirtilmiş olmakla birlikte, bu durum göreli bir sıralamayı ifade etmektedir. Orta durumda bulunan 107 yapının zaman içinde gerekli bakım ve onarım yapılmadığı takdirde kötü veya harap duruma geçme riski yüksektir. Nitekim hâlihazırda 70 yapı 'kötü', 80 yapı 'harap' durumdadır; bu sayılar toplamın önemli bir kısmının ciddi yapısal risk altında olduğunu göstermektedir. Ayrıca 24 tescilli parseldeki yapı tamamen yok olmuş, 12 tescilli parselde ise yerlerine yeni yapılar inşa edilmiştir; bu durum, tescilli yapı stoğunda kayıpların sürdüğüne işaret etmektedir **(Şekil 5.18)**.

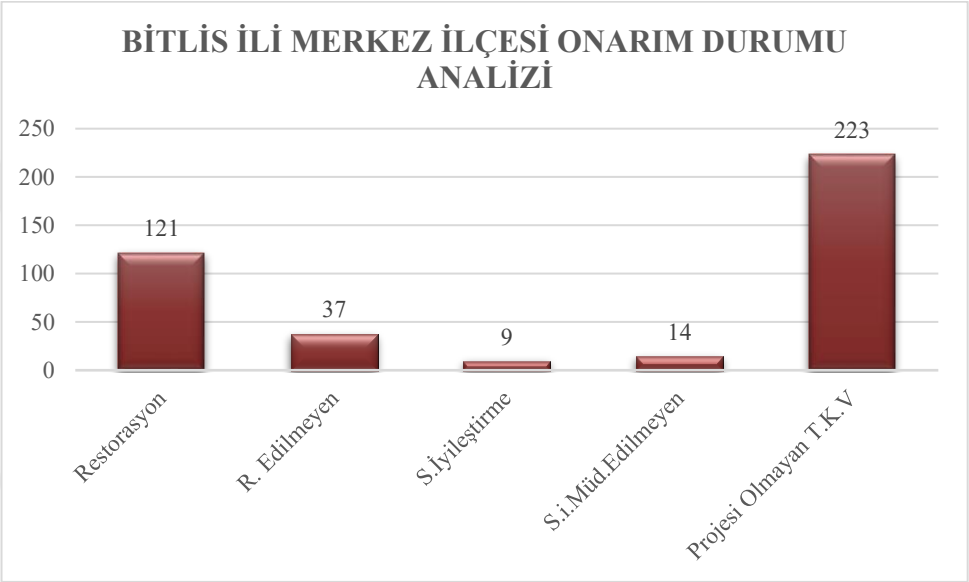
Şekil 5.18: Yapısal durum analizi.

Üst örtü değerlendirmesinde mezarlıklar, köprüler, kale ve tescilli caddeler sınıflandırma dışında tutulmuştur. Üst örtüsü bulunan yapıların %33,66'sında (toplam 60 kötü, 66 yok) üst örtü kötü durumda ya da tamamen yok olmuştur. Orta durumda bulunan 103 yapının üst örtüleri de zamanla yapısal bütünlüğü etkileyecek seviyeye ulaşma riski taşımaktadır. İyi durumdaki üst örtü sayısının (113 yapı) azınlıkta kalması, düzenli bakım-onarım uygulamalarının sınırlı olduğunu ve yapıların önemli bir bölümünün koruma önceliği gerektirdiğini göstermektedir. Bu veriler, üst örtü sorunlarının uzun vadede daha fazla yapısal bozulma ve kayıplara yol açabileceğine işaret etmektedir **(Şekil 5.19)**.

Şekil 5.19: Üst örtü durumu analizi.

Merkez ilçedeki 404 taşınmaz kültür varlığından 181'i için korumaya yönelik proje hazırlanmış, bunlardan 130'unda uygulama çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu durum, tescilli yapıların önemli bir bölümünde koruma sürecinin proje aşamasından uygulamaya geçebildiğini, ancak hâlen önemli sayıda yapının uygulama aşamasına ulaşamadığını göstermektedir. Bu eksiklikte, özellikle hibe destekli koruma programlarının bütçe yetersizliği ve yapı sahiplerinin sınırlı maddi imkânları belirleyici rol oynamakta; finansal kaynakların yetersizliği koruma projelerinin uygulamaya dönüşmesini güçleştirmektedir **(Şekil 5.20)**.

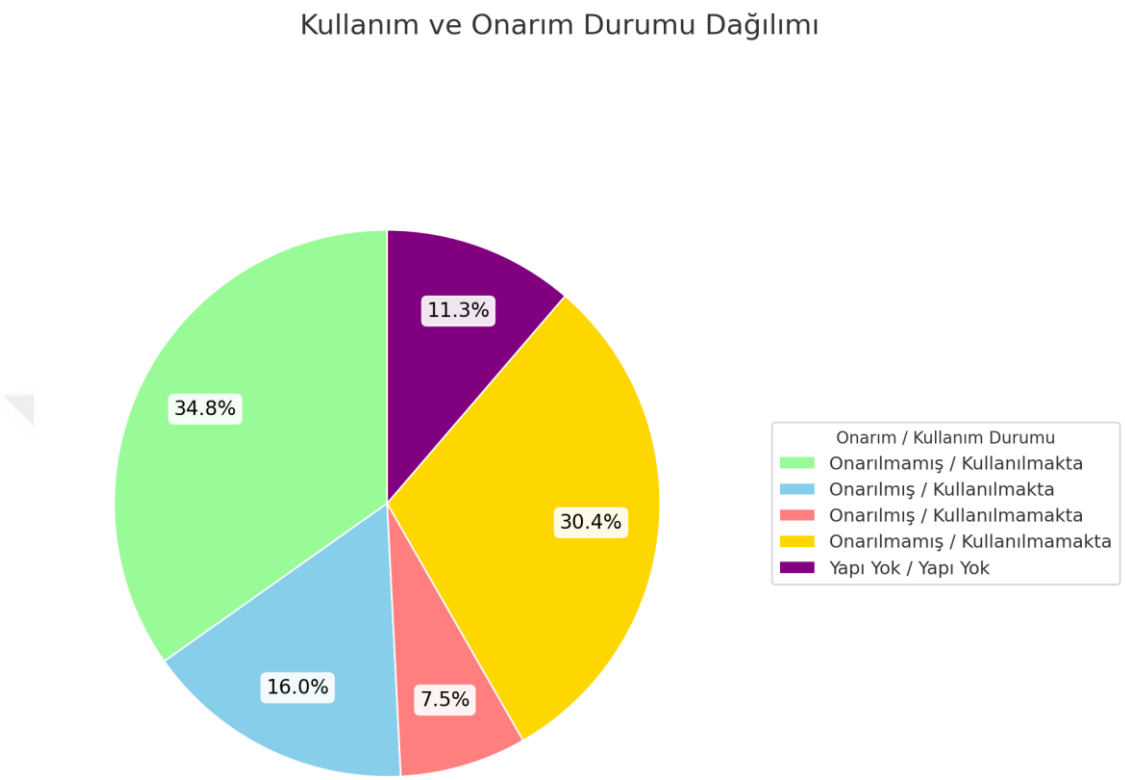

Şekil 5.20: Onarım durumu analizi.

İldeki yapıların koruma kullanma durumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu durumun hasar durumları ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Geleneksel evler adet olarak fazla olduklarından tabloların okunurluğunu etkilememek adına ayrı değerlendirilmiştir.

İldeki yapıların koruma ve kullanma durumları arasındaki ilişki incelenmiş, bu durumun yapısal hasarlarla bağlantısı değerlendirilmiştir. Geleneksel evler sayıca fazla olduklarından, tabloların okunabilirliğini artırmak amacıyla ayrı olarak ele alınmıştır. Geleneksel evlerde kullanım ve onarım durumları ile bunların hasar düzeyleri karşılaştırılmıştır. Kullanım oranlarına bakıldığında geleneksel evlerin %50,5'i kullanılmakta, %49,5'i ise kullanılmamaktadır. Yeni yapılar, kullanım dışı olan ve yok olmuş yapılarla birlikte değerlendirilmiştir. Geleneksel evlerin %37,8'i

onarım görmüş durumdadır; ancak onarılan evlerin %26'sı kullanılmamakta, bu da yapılan müdahalelerin sürdürülebilir kullanım ile her zaman örtüşmediğini göstermektedir **(Şekil 5.21)**.

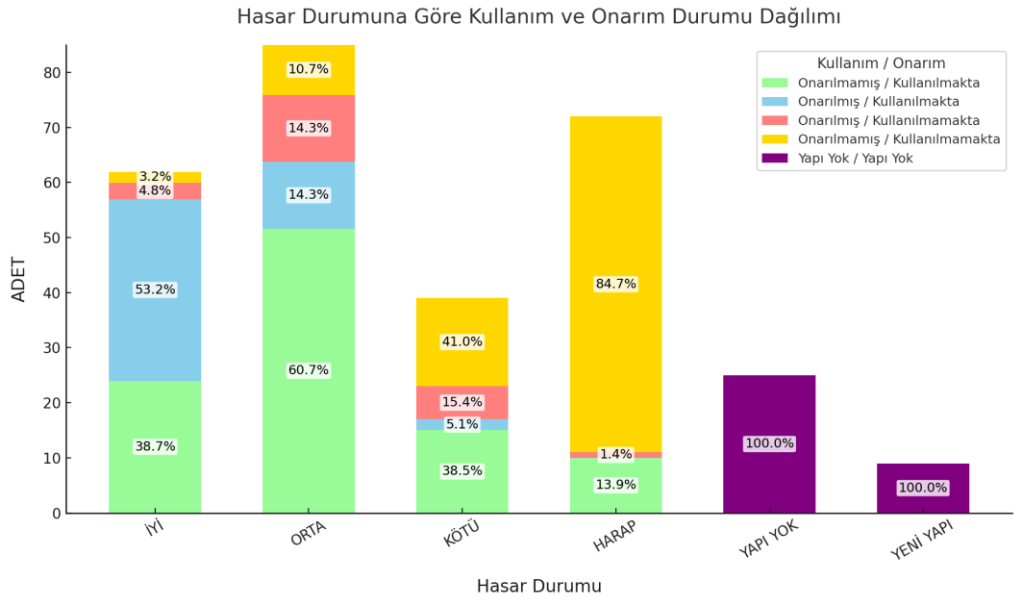
Şekil 5.21: Geleneksel evlerde kullanım onarım ilişkisi.

Grafikte görüldüğü üzere yapılar arasında en yüksek oran %33,9 ile 'kullanılıyor fakat onarılmamış' gruba aittir. Bu durum, kullanılan yapıların önemli bir kısmında düzenli bakım ve onarımla özgün işlevine devam edebildiği gözlemlenmektedir. Öte yandan %16,6 oranında yapının hem onarılmış hem de kullanımda olması olumlu bir tablo sunsa da toplam içindeki payı düşüktür. Ayrıca %7,8'lik bir kısımda onarım yapılmasına rağmen kullanımın olmaması, yapılan restorasyonların işlev kazandırma süreciyle yeterince bütünleşmediğine işaret etmektedir. 'Kullanılmıyor ve onarılmamış' yapı oranının %30 olması, işlevsiz ve bakımsız yapı stokunun büyüklüğünü göstermekte; bu da tescilli yapıların önemli bir bölümünün koruma açısından risk altında olduğunu işaret etmektedir. %11,7'lik 'yapı yok' oranı ise mevcut miras stoğunda kayıpların devam ettiğini göstermektedir.

Geleneksel evlerde onarılarak kullanılan yapılar turkuaz renk ile gösterilmiş olup yapısal durumu iyi olarak değerlendirilen yapıların %53,2'sini oluşturmaktadır. Bu durum, onarımın yapıların harap hâle gelmesini önemli ölçüde engellediğini göstermektedir. Onarılmış ancak kullanılmayan yapılar kırmızı renk ile gösterilmiş ve bu grubun oranı iyi durumdaki yapılarda düşükken, kötü durumdaki yapılarda artış göstermektedir. Bu eğilim, yalnızca onarımın koruma için yeterli olmadığını; yapının işlevsel olarak kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

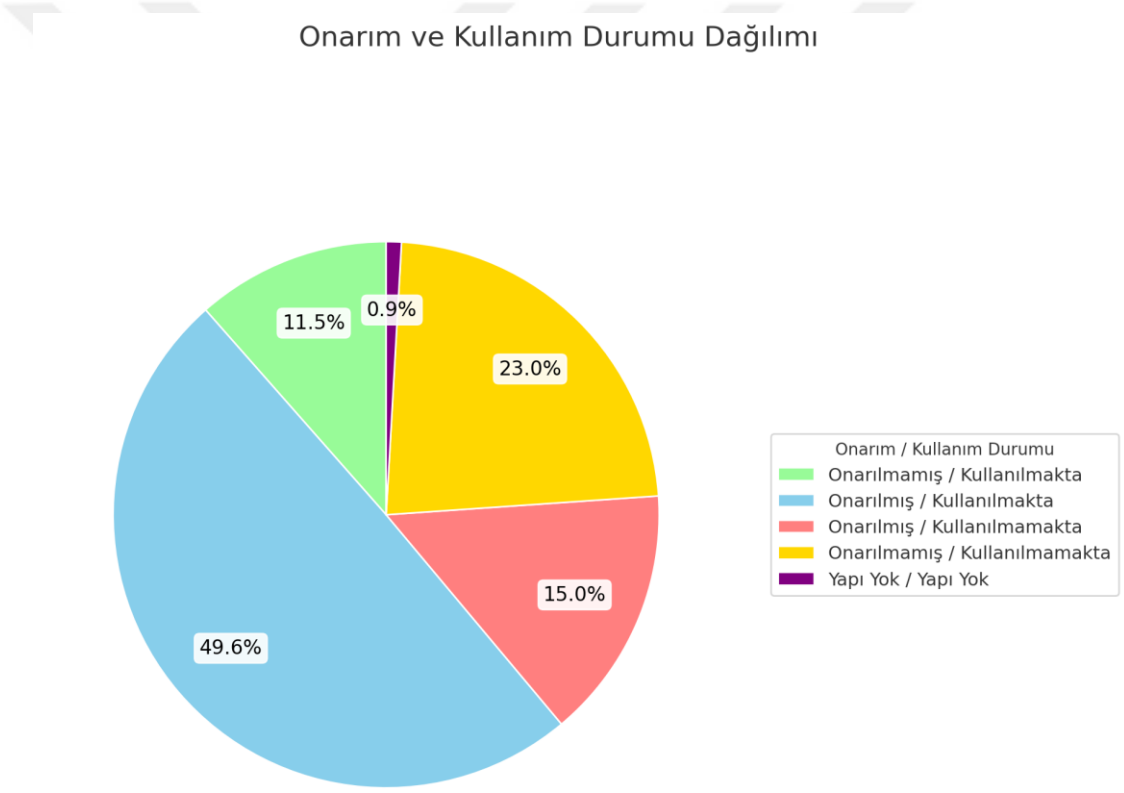
Onarılmamış olmasına rağmen hâlen kullanılan yapılar yeşil renk ile gösterilmiştir. Bu grupta düzenli bakım ve küçük çaplı müdahalelerle iyi durumda kalabilen örnekler bulunmakla birlikte, çoğunluk orta hasar grubundadır. Bu yapılarda konfor koşullarının yetersizliği ve zamanla artan yapısal risk dikkat çekmektedir. Kötü durumda olup onarılmadan kullanılan yapılar çoğunlukla depo işlevi görmekte, bazıları ise alt katları konut, üst katları hasarlı veya kullanılmaz durumda kalmaktadır.

Onarılmamış ve kullanılmayan yapılar sarı renk ile gösterilmiş olup oranları harap durumdan iyiye doğru keskin biçimde azalmaktadır. Bu tablo, kullanılmama ve bakım eksikliğinin yapısal bozulmayı hızlandırdığını net biçimde ortaya koymaktadır. Grafikte görüldüğü üzere harap grupta %84,7 gibi çok yüksek bir oranla onarılmamış ve kullanılmayan yapıların baskın olduğu; buna karşın iyi durumdaki yapılarda kullanım ve onarımın bir arada bulunmasının korumaya açıkça katkı sağladığı anlaşılmaktadır. **(Şekil 5.22)**.

Şekil 5.22: Geleneksel evlerde hasar durumuna göre kullanım onarım durumu.

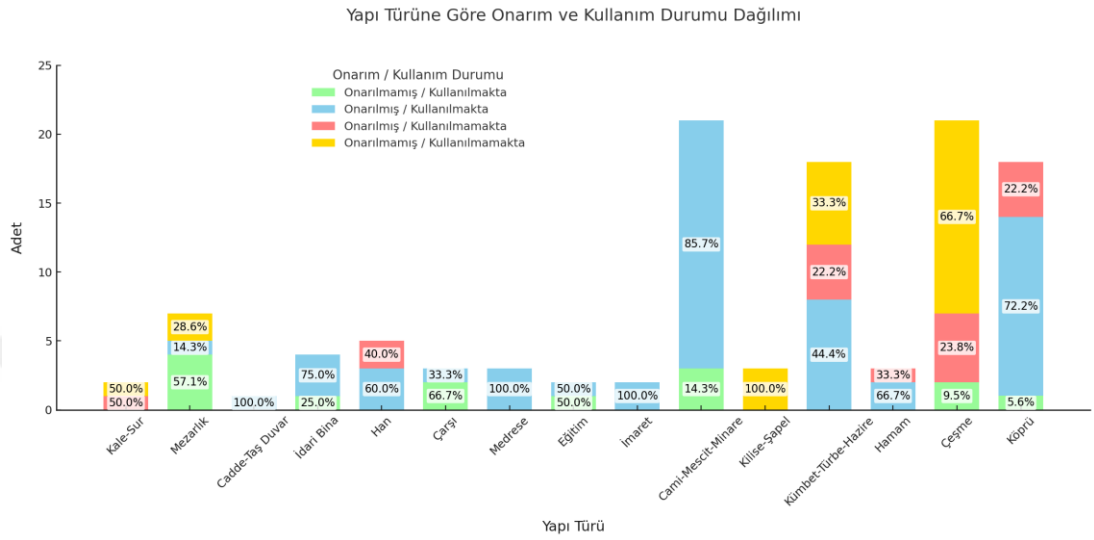
Kamusal yapıların %61,1'i hâlen kullanılmakta olup bu grupta onarım oranı %64,6'ya ulaşarak geleneksel konutlara kıyasla daha yüksek bir koruma düzeyi ortaya koymaktadır. Buna karşın, Devrim Mahallesi'nde yer alan kilise hariç, yok olmuş kamusal yapı bulunmamaktadır. **Şekil 5.23**'teki grafik incelendiğinde, toplam varlıkların neredeyse yarısının (%49,6) hem onarılmış hem de kullanılmakta olduğu görülmektedir. Onarılmış ancak kullanılmayan yapıların oranı %15'te kalırken, onarım görmemiş ve kullanılmayan yapıların oranı %23'tür. Bu dağılım, kamusal işlevli yapıların düzenli kullanım ve onarımla korunma olasılığının yüksek olduğunu, buna karşılık özel mülkiyetli geleneksel evlerde kullanım ve onarım eksikliğinin daha fazla sorun oluşturduğunu göstermektedir **(Şekil 5.23)**.

Şekil 5.23: Bitlis ili taşınmaz kültür varlıklarında toplu hasar durumu ve kullanım onarım durumu analizi (evler hariç).

Camiler, kullanım sürekliliğinin sağlanması sayesinde oran ve adet bakımından en çok onarılan yapılar grubunu oluşturmaktadır. Köprüler ise %72,2 oranıyla camilerden sonra en yoğun kullanılan yapılardır. Kiliseler hem onarılmamış hem de kullanılmayan yapılar olarak dikkat çekmektedir. Çeşmelerin büyük bir kısmı onarım görmüş olsa da

sularının akmaması nedeniyle kullanılamamaktadır; bu durum, özellikle tarihî kentsel peyzajda işlevsellikten kopuşu göstermektedir. Mezarlıklar içinde ise yalnızca Atatürk Mahallesi'ndeki Şehitlikte onarım yapılmış, diğerleri onarım dışı kalmıştır **(Şekil 5.24)**.

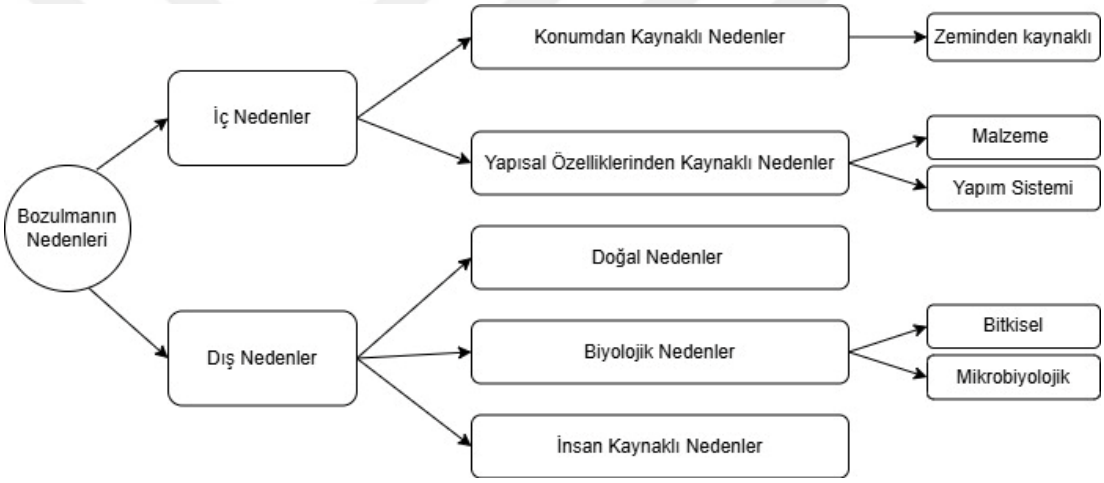

Şekil 5.24: Bitlis ili taşınmaz kültür varlıklarında yapı türüne göre kullanım onarım durumu analizi (evler hariç).

Bitlis kent merkezinde yapılan çok ölçekli analizler, kültür varlıklarının korunma-kullanma dengesinin başta geleneksel konut stoğu (293 adet) olmak üzere hızla zayıfladığını göstermektedir. Yapısal durum verileri ile üst örtü bulguları birlikte okunduğunda, bakım-onarım yetersizliğinin bozulmayı hızlandırdığı; kullanımın sürekliliği sağlanmadığında onarımın tek başına koruma üretmediği netleşmektedir. Kullanıcı ve mülkiyet analizleri, stokun büyük kısmının şahıs mülkiyetinde (287 adet) ve önemli bir bölümünün kullanım dışı (178 adet) olduğunu; kamusal yapıların ise kullanım ve onarım ilişkisinde göreli olarak daha iyi performans sergilediğini ortaya koymaktadır. Mekânsal dağılım açısından erişilebilirliğin yüksek olduğu Atatürk-Taş gibi mahallelerde kayıp/hasarın artması, Sekizağustos gibi engebeli alanlarda ise tescilsiz de olsa kullanımın sürmesi, mevcut tescil ve müdahale pratiklerinin sahadaki gerçekliklerle tam örtüşmediğine işaret etmektedir. Sürecin tıkanma noktaları, hibe programlarının bütçe kısıtları, özel mülkiyetin finansman gücü ve iklim- özgün malzeme kaynaklı bakım maliyetleridir.

5.2 Yapı Ölçeğinde Koruma Sorunları

Kültür varlıklarında yapı ve yapı bileşenlerinde bozulmaya neden olan sebepleri konumsal (coğrafi, zemin, yerleşim), malzeme kalitesi ve tasarım, işçilik ve yapım tekniklerinin durumu gibi yapım özelliklerinin sonucu olan iç nedenler ile doğal (uzun süreli ve ani etkileri olan), biyolojik (bitkisel, mikrobiyolojik) ve insan kaynaklı (Yapısal müdahaleler, kirlilik, titreşim vb.) sürece yayılmış olarak etkiyen dış etkenlerden oluşmaktadır **(Şekil 5.25 ve Tablo 5.1) [De Angelis, 1982; Ahunbay, 2019]**. Yapılarda meydana gelen zararları Zakar ve Kutgün (2015) hasar, bozulma ve patina olarak şiddet derecesi azalan bir sıralama yapmıştır. Bozulma sebebi olarak iklim, biyolojik, doğal afet ve insanı kaynak gören bir sınıflandırma tercih etmişlerdir.

Şekil 5.25: Tescilli kültür varlıklarında iç ve dış kaynaklı bozulma nedenleri ve alt kategorilerinin sınıflandırma diyagramı.

Tablo 5.1: Bitlis'te tescilli kültür varlıklarında iç ve dış etkenlere bağlı bozulma nedenleri ve hasar türleri.

İç Nedenler	
Nedenler	**Hasar Şekilleri**
Yerleşimden kaynaklı hasar türleri	Zemin suyundan kaynaklı hasarlar
Malzeme ve işçilik	Malzemede yorulma
	Aykırı malzeme kullanımı
	Farklı türde taş kullanımı
	Detay sorunları
	Kötü restorasyon uygulamaları
Dış Nedenler	
Nedenler	**Hasar Şekilleri**
Doğal Sebepler	Kar yükü ve sudan kaynaklı dam hasarı
	Üst örtüden kaynaklı su hasarları
	Yapısal çatlaklar
	Parça kayıpları
	Yüzey kayıpları
	Yüzey kirliliği
Dış Nedenler	
Nedenler	**Hasar Şekilleri**
Biyolojik Sebepler	Bitkilenme
	Yosunlanma
	Liken oluşumu
İnsan kaynaklı sebepler	Özgün yapı elemanı değişikliği
	Hatıl, döşeme, merdiven ve tavanlarda aykırı malzeme kullanımı
	Özgün olmayan çatı kullanımı
	Özgün olmayan harç ve sıva kullanımı
	Kapatılmış yapı elamanları
	Çağdaş tesisatın yapıya zarar verilerek uygulanması
	İç ve dış mekânda eklentiler
	Uygun olmayan restorasyon uygulamaları
	Kültür varlıklarının kötü kullanımı
	Yol korunun değişmesi
	Terk ve bakımsızlık
	Tarihi yapıların bilinçli yıkımı
	Vandalizm ve kaçak kazılar

Koruma sorunları; iklim koşulları, yerleşim özellikleri, malzeme ve işçilik, doğal sebepler, biyolojik sebepler ve insan kaynaklı sebeplerle oluşan hasarlar temelinde

sınıflandırılmış, bu sınıflandırma koruma önerilerinin geliştirilmesine altlık oluşturmuştur.

İklim ve Yerleşim: Kar yağışlı kış iklimi nedeniyle su kaynaklı hasar türleri kentte yaygın olarak görülmektedir. Müştakbaba ve Gazibey Kentsel Sit Alanları, yerleşim dokusu bakımından dik eğimli topografyaya ve dar sokak örgüsüne sahip alanlardır. Bu iki mahallede kar, yapısal bir sorun olmanın ötesine geçerek çevresel bir problem hâline gelmektedir **(Şekil 5.26)**.

Şekil 5.26: KAİP sınırları içindeki tarihi çevrede kar sorunu a) Gazibey Kentsel Sit Alanı (2023) b) Müştakbaba-Zeydan Kentsel Sit Alanı (2023) c) Hatıbiye Medresesi ve çevresi (2023) d) Ulu Cami Meydanı (2023).

Eğimli ve merdivenli yollarda erişilebilirlik sorunları ortaya çıkmaktadır. Kış turizmi amacıyla günübirlik gelen yerli ziyaretçilerin kültür varlıklarına ulaşımı ve ziyareti konforlu olmamaktadır. Bina saçaklarında biriken kar kütleleri ile damlardan temizlenen karlar dar sokaklarda güvenlik riski oluşturmaktadır. Ayrıca yapı girişleri kapanmakta, soğuk hava koşullarının etkisiyle oluşan buz sarkıtları ek bir tehlike unsuru hâline gelmektedir **(Şekil 5.27-Şekil 5.29)**.

Şekil 5.27: Bitlis'te yoğun kar yağışından dolayı tarihi çevrede erişilebilirlik sorunu (a, b, c- 2023).

Şekil 5.28: Kar yağışı sonrası sokaklarda biriken kar kütlelerinin kentsel güvenlik ve ulaşılabilirliği olumsuz etkilemesi (a- 2022, b- 2023, c- 2024).

Şekil 5.29: Bitlis'te kar birikimi nedeniyle yapı girişlerinde oluşan erişim sorunları (a, b, c- 2020).

Ana yollar ve çarşı merkezindeki bazı kaldırımların kar temizliği Bitlis Belediyesi tarafından gerçekleştirilmektedir. Buna karşılık, ara sokaklar ve yapıların damlarındaki kar temizliği ise büyük ölçüde vatandaşların kendi imkânlarıyla yapılmaktadır **(Şekil 5.30)**.

Şekil 5.30: Bitlis'te geleneksel dam ve sokaklarda kar temizliği (a, b- 2020, c, d, e- 2023).

Kar sadece düz damlı yapılarda değil, keskin eğimli konik yapılarda da sorun oluşturmaktadır. Tipi şeklindeki yağışlar karı yüzeylere yapıştırmakta, buz haline gelen alt tabaka sonrasında gelen karı eğimli yüzeyde tutarak uzun süre kalmasına sebep olmaktadır **(Şekil 5.31)**.

Şekil 5.31: Sert kış koşullarında konik üst örtüler üzerinde biriken karın oluşturduğu ek yük a) Şerefiye Külliyesi (2020) b) Memi Dede Mescidi ve Kümbeti (2020).

Su sorunu, yapılarda strüktürel ve malzeme kaynaklı bozulmalara yol açmaktadır. Dam yüzeylerinde su kaynaklı sorun, üst bölümde biriken kar sularının saçak seviyesinden pencere seviyesine kadar nüfuz etmesiyle başlamaktadır **(Şekil 5.32)**. Saçak taşının eksik olduğu bölümlerde, sellenme sonucu su yüzeyden aşağıya kadar akarak duvar dokusunu etkilemektedir. Bu süreç birkaç yıl devam ettiğinde, duvara oturan kirişlerde çürüme oluşmakta; damın duvar bölümlerinden yıkılması, hatta duvarın da çökmesine neden olan ciddi hasarlar meydana gelmektedir. Yüzeyden sızan su, duvarı oluşturan harç ve taşıyıcı malzeme arasındaki aderansı zayıflatarak duvarın kolaylıkla yıkılmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca temizlenmeyen karın, damı oluşturan katmanın en zayıf noktaları olan orta kısımlarda ahşap kirişlerde sehimlere neden olması da yıkılma süreçlerinde etkili olmaktadır **(Şekil 5.33)**.

Şekil 5.32: Üst örtüdeki bakım eksikliği sonucu suya bağlı oluşan hasarlar (a- 2020, b- 2024, c- 2024, d- 2020).

Şekil 5.33: Bitlis'te tescilli yapılarda görülen dam hasarları (a- 2021, b ,c ,d- 2020).

Eğimli topografyaya kademeli olarak oturan yapılarda, hemen her kat zemin suyuna maruz kalabilmektedir. Karın uzun süre yerde kalması, inşa edilen altyapı tesislerinin yeraltı suyu akışını değiştirmesi ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle suyun yeterince drene edilememesi, suyun yapılara nüfuz edecek seviyeye ulaşmasına neden olmaktadır. Dam yüzeylerinden süpürülen karların uzun süre duvar diplerinde kalması, yapıya etki eden zemin suyunun başka bir kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca üst örtüsü yıkılmış yapılarda iç mekâna biriken karın geç erimesi, zemin bölümlerinde yüzey kayıplarına yol açarak yıkım sürecini hızlandırmaktadır **(Şekil 5.34)**.

Şekil 5.34: Zemin suyunun kapilar yükselmesi ve drenaj yetersizliği sonucu meydana gelen hasarlar (a, b, c- 2024).

Su, yapı yüzeyinden akarak duvarı zayıflatmakla birlikte, duvar yüzeyine ve derz aralarına sızarak farklı türde hasarların oluşmasına yol açmaktadır. Duvar birleşim noktalarında ve açıklıkların yanlarında, yığma duvarın zayıf olduğu bölgelerde derz aralarına giren suyun donma-çözülme döngüsü sonucunda strüktürel çatlaklar meydana gelmektedir **(Şekil 5.35)**. Yapının daha dayanıklı bölümlerinde ise su etkisi

parça kayıplarıyla sonuçlanmaktadır. Ayrıca saçak ve kornişlerde biriken kar kütlesinin hareketi sırasında da malzeme kayıpları yaşanabilmektedir **(Şekil 5.36)**.

Şekil 5.35: Zemin hareketleri, oturma ve malzeme yorulması sonucu gelişen yapısal çatlaklar (a, c, d- 2024, b- 2021).

Şekil 5.36: Donma-çözülme, nem ve uygunsuz onarım uygulamaları nedeniyle ortaya çıkan parça kayıpları (a- 2024, b, d- 2020, c- 2021).

Dam ve zemin suyuna maruz kalan alanların dışında, süsleme ve kitabe gibi yüzey elemanlarında da su etkisi nedeniyle yüzey kayıpları meydana gelmektedir. Bu durum, tuz kristalleşmesi ve donma-çözülme döngülerinin süsleme detaylarını bozmasıyla ilişkilidir. Zaman içinde kitabelerde yazıların silinmesine ve dekoratif unsurların bütünlüğünün kaybolmasına yol açabilmektedir **(Şekil 5.37)**.

Şekil 5.37: Nem, donma-çözülme ve uygunsuz müdahaleler nedeniyle oluşan yüzey kayıpları (a- 2021, b, d- 2020, c- 2022).

Kapı ve pencere gibi yapı elemanları bulunmayan yapılarda, suyun iç mekâna nüfuz etmesi sonucunda yüzeylerde kararma, kirlilik ve tuz çiçeklenmesi meydana gelebilmektedir. Bu durum özellikle türbe yapılarında yaygın olarak gözlenmektedir. Bu tür bozulmalar, özellikle kapı ve pencere açıklıklarının kapatılmamış olması nedeniyle yağış sularının doğrudan içeri girmesi ve nemin kontrolsüz biçimde artmasıyla ilişkilidir. Zamanla hem görsel bütünlüğü bozmakta hem de taş ve harç malzemesinde tuzlanma kaynaklı ayrışmalara zemin hazırlamaktadır **(Şekil 5.38)**.

Şekil 5.38: Bitlis'te tescilli yapılarda görülen yüzey kirliliği (a- 2021, b- 2020).

KAİP kapsamında belirlenen afete maruz bölgeler ve bu kapsamda değerlendirilmeyen yerlerde tescilli yapılar bulunmaktadır. Bitlis (iç kale) üzerine inşa edildiği kayalık yerleşimde çatlaklar mevcuttur. Burada donma-çözünme sonucu kaya düşmeleri olmaktadır. Güneybatı ve batı bölümünün bazı bölümlerinde enjeksiyon ve file germe uygulaması mevcuttur. Doğu ve güney eteklerinde 3. Derece arkeolojik sit alanının olduğu bölümde konut alanları ve Kalealtı Çarşısı mevcuttur. Kaya düşmeleri bu alanlar için risk oluşturmaktadır. Ağaç kökleri ve bitkilenmeler de bu durumu tetikleme özelliğine sahiptir.

Düşey çatlaklı kayaç yapısına sahip bir zemin üzerinde konumlanan Bitlis il merkezinde, kaya düşmesi riski tescilli taşınmaz kültür varlıklarını etkileyen önemli bir faktördür. KAİP kapsamında afete maruz bölge olarak belirlenen alanların yanı sıra, bu kapsamda değerlendirilmeyen bölgelerde de tescilli yapılar bulunmaktadır. Bitlis Kalesi'nin (İç kale) üzerinde inşa edildiği yerleşimde doğal kayaçlarda belirgin çatlaklar mevcuttur. Bu alanlarda donma-çözülme süreçleri sonucu kaya düşmeleri meydana gelmektedir. Kale kütlesinin güneybatı ve batı bölümlerinin bazı kesimlerinde enjeksiyon ve file germe uygulamaları yapılmıştır. Buna karşın doğu ve güney eteklerinde yer alan 3. Derece Arkeolojik Sit alanı sınırları içindeki konut alanları ve Kalealtı Çarşısı kaya düşmesi riski altındadır. Ayrıca ağaç kökleri ve bitkilenme süreçleri de kayaçların ayrışmasını hızlandırarak düşme riskini artıran etkenler arasında yer almaktadır **(Şekil 5.39)**.

Şekil 5.39: Dik yamaç ve kayaç yapısının bulunduğu bölgelerde tescilli yapıların maruz kaldığı kaya düşmesi tehlikesi (a, b- 2024).

Malzeme ve İşçilik: İç nedenlerden malzemenin kullanımı, düzenli bakım ve onarımın yapılma durumu ile işçilik kalitesi de dikkate alınması gereken unsurlardır. Kullanım süreci boyunca döşeme ve duvarlara aktarılan yükler, zamanla malzemede yorulmalara ve taşıyıcı sistemde zayıflamalara yol açmaktadır. Gerekli onarımların yapılmadığı durumlarda bu süreç ilerleyerek yapının kısmen ya da tamamen yıkılmasına neden olabilmektedir. Ayrıca onarım sırasında malzemenin çalışma alanına taşınması ve uygulama koşullarının uygun olmaması da yapının sağlıklı şekilde müdahale görmesini zorlaştıran önemli bir sorundur **(Şekil 5.40)**.

Şekil 5.40: Bakım ve onarım eksikliği sonucu gelişen yapısal hasar örnekleri (a, b- 2020, c, d- 2021).

Özgün malzemenin temininin pahalı, sürecin ise uzun olması nedeniyle bakım ve onarımlar, daha ucuz, kolay erişilebilir fakat nitelik açısından yetersiz malzemelerle gerçekleştirilmektedir **(Şekil 5.41)**.

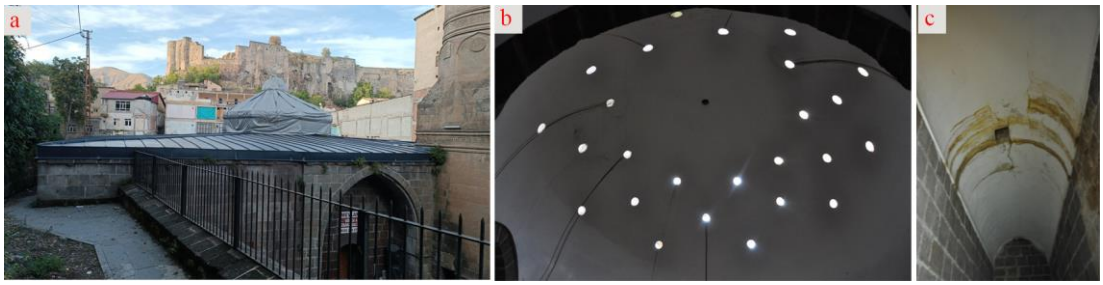
Şekil 5.41: Tescilli yapılarda çimento esaslı harç, modern kaplamalar ve endüstriyel malzemelerin kullanımı (a, b, c, d- 2020).

Aynı dokuda taş malzemeye erişimde yaşanan zorluklar nedeniyle restorasyon çalışmalarında çoğunlukla Ahlat ilçesindeki aktif taş ocaklarından taş temin edilmektedir. Ayrıca Güroymak ilçesindeki küçük ölçekli ocaklardan gri rengin farklı tonlarında taş sağlanabilmektedir. Ancak renk tonlarındaki farklılık görsel uyumsuzluğa, malzeme içeriğindeki farklılık ise yapısal problemlere yol açmaktadır. Restorasyon süresi uzayan işlerde, aynı dokuda taş bulma güçlüğü nedeniyle tek bir yapıda birden fazla renk tonunun kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, yalnızca teknik bir sorun olmanın ötesinde, yerel yapı kültürünün sürekliliğini ve özgün malzeme kimliğini olumsuz yönde etkilemektedir **(Şekil 5.42)**.

Şekil 5.42: Uygun olmayan malzeme seçiminden kaynaklanan farklı taş türlerinin bir arada kullanımı sonucu renk, doku ve strüktürel uyumu zedeleyen müdahaleler (a, b, c- 2021, d- 2020).

Tasarım hatalarının oluşmasına yol açan işçilik ve detay sorunları, planlı restorasyon uygulamalarında öne çıkan önemli bir problem alanıdır. Üst örtüde farklı malzemelerin birleşim noktalarında detayların doğru çözülememesi, su sorununu kronik hale getirmekte ve yapısal bütünlüğü sağlamayan geçici müdahalelere yönlendirmektedir. Ayrıca yalıtımın uygun biçimde uygulanmaması ve düşük işçilik kalitesi, yapısal sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır **(Şekil 5.43-Şekil 5.45)**.

Şekil 5.43: Özgün yapı detaylarında yapılan hatalı onarımlar (a- 2023, b, c- 2021).

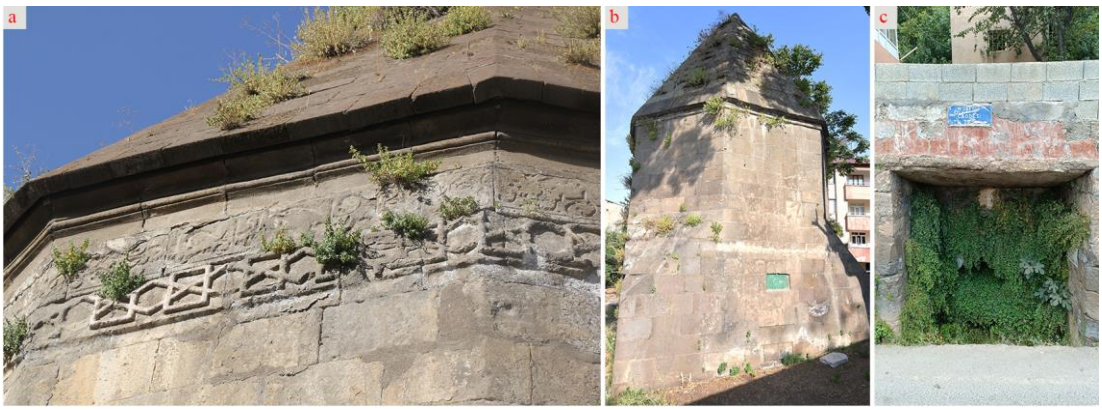

Şekil 5.44: Üst örtüde hatalı uygulama ve kötü işçilik nedeniyle ortaya çıkan bozulma (a, b- 2019, c- 2020).

Şekil 5.45: Yetersiz denetim ve yanlış malzeme seçimi sonucu ortaya çıkan kötü restorasyon uygulamaları (a, b- 2024, c- 2023).

Biyolojik Sebepler: Bitlis ilindeki yapılarda bozulmaya yol açan biyolojik oluşumlar, büyük ölçüde su kaynaklıdır. Yapıların yüzeyleri ve örtüleri uzun süre suya maruz kaldığında, derz aralarında ve malzeme bünyesinde bitkilenme sorunları ortaya çıkmaktadır. Yapı malzemesinin gözeneklerine ve derz aralarına sızan su, nemli bir ortam oluşturarak toz ve organik artıklarla birleşmekte; bu durum bitki oluşumunu teşvik etmektedir. Sonuç olarak, biyolojik gelişim malzemenin bozulmasına ve yapısal dayanımın zayıflamasına yol açmaktadır **(Şekil 5.46)**.

Şekil 5.46: Bitlis'te tescilli yapıların duvar ve örtülerinde görülen bitkilenme örnekleri (a, b- 2020, c- 2024).

Tescilli taşınmaz kültür varlıklarında kullanılan Bitlis taşının su emme ve bünyesinde tutma özelliği, dam ve kubbe yüzeylerinde liken oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Suyu tutan bu biyolojik oluşumlar, uzun vadede taş yüzeyinde malzeme kayıplarına yol açmaktadır **(Şekil 5.47)**. Ayrıca kalıcı kar süresinin uzunluğu ve tahliye edilemeyen su nedeniyle uzun süre neme maruz kalan yapılarda yosunlanma meydana gelmektedir **(Şekil 5.48)**.

Şekil 5.47: Bitlis taşının su emme özelliği nedeniyle dam yüzeyinde gelişen liken oluşumu (a, b- 2019).

Şekil 5.48: Bakım eksikliği ve nem etkisiyle oluşan yosunlanma örnekleri (a, c- 2019, b- 2020).

İnsan Kaynaklı Sebepler: Taşınmaz kültür varlıkları, kullanım süreci boyunca kullanıcı müdahaleleriyle değişikliğe uğrayabilmektedir. Konfor gereksinimleri doğrultusunda yapılan bu müdahaleler, zamanla yapıların özgünlüğünü bozarak çeşitli sorunlara yol açmaktadır. En sık rastlanan uygulamalardan biri, yapı elemanı olarak kullanılan ahşap doğramalı kapı ve pencerelerin değiştirilmesidir. İklim koşullarının bakım ve korunmayı zorlaştırması nedeniyle dış kapılar çoğunlukla demir, pencereler

ise PVC doğrama ile yenilenmektedir. İç mekân kapılarında da benzer şekilde PVC kullanımına rastlanabilmektedir **(Şekil 5.49)**.

Şekil 5.49: Tescilli yapılarda özgün yapı elemanlarının çağdaş ve uyumsuz malzemelerle değiştirilmesi (a- 2023, b- 2024, c- 2020).

Dam örtüsü ve ara kat döşemeleri, bakımı zor olan toprak esaslı malzeme yerine betonarme ile yenilenmektedir. Buna paralel olarak merdivenler de betonarme malzemeye dönüştürülmektedir. Terazisi bozulan veya aşırı aşınan taş merdivenler, çevrelerine kalıp örülerek beton ile takviye edilmektedir. Ayrıca iç mekândaki merdivenlerin basamak ve yüzeyleri çoğunlukla seramik kaplama ile yenilenmektedir. **(Şekil 5.50)**.

Şekil 5.50: Geleneksel yapı elemanlarında betonarme, çelik veya endüstriyel malzemeler gibi özgün dokuya aykırı uygulamalar (a- 2021, b- 2024, c, d- 2020, e, f- 2021).

Kar yağışının yoğunluğu ve düz damların sık bakım gerektirmesi nedeniyle damların üzeri metal çatı ile kaplanmaktadır. Kamusal yapılarda eğimi düşük tutulan ya da saçak ve parapetlerle yükseltilerek gizlenen çatılar, geleneksel konutlarda ise dik eğimli olarak inşa edilmektedir **(Şekil 5.51)**.

Şekil 5.51: Geleneksel damların yerine betonarme veya modern çatı sistemlerinin uygulanması (a, b- 2021, c- 2024).

Koruma uygulamalarında zaman zaman kum-çimento oranı yüksek harçlar kullanılabilmektedir. Geleneksel evlerde zeminden gelen suyun etkisiyle alt duvar bölümlerinde boşalan derzler, çoğunlukla çimento esaslı harçlarla takviye edilmektedir. Hatta cephelerin bütünüyle bu tür harçlarla sıvandığı örnekler de mevcuttur. Oysa geleneksel evlerde iç mekânda kaba yonu bırakılan yüzeylerin saman katkılı çamur harcı veya hidrolik esaslı kireç harcı ile sıvanması gerekirken, günümüzde çoğunlukla çimento esaslı harç kullanılmaktadır. Bu tür uygulamalar, malzeme uyumsuzluğu nedeniyle nem hareketi ve tuzlanma sorunlarını artırmakta, aynı zamanda özgün duvar dokusunun bozulmasına yol açmaktadır **(Şekil 5.52)**.

Şekil 5.52: Geleneksel taş yapılarda çimento esaslı harç ve modern sıva kullanımı ve özgün malzeme dokusunu bozan müdahaleler (a, b, c- 2020).

Birlikte kullanılan bitişik yapılar ya da başka bir kat veya bölüme açılan kapıları bulunan yapılarda, kapılardan biri devre dışı bırakılmaktadır. Pencereler ise nadiren

kapatılmakta olup, genellikle mutfak dolabı yerleştirildiğinde veya yeni bir ıslak hacim eklendiğinde işlevini yitirmektedir

Günümüz kullanım ihtiyaçlarına uyarlanırken işlevsiz hâle gelen bazı yapı elemanları devre dışı bırakılmaktadır. Özellikle baca vasıtasıyla dış ortamla bağlantılı olan ocak nişleri iptal edilmektedir. Benzer şekilde, niş ve yüklüklerin yerini dolapların alması nedeniyle bu alanlar bazı evlerde kullanım dışı bırakılmaktadır. Bölünen evlerde iç merdivenler, alt katta duvar örülerek veya üst katta döşeme eklenerek erişime kapatılmaktadır. Birlikte kullanılan bitişik yapılar ya da başka bir kat veya bölüme açılan kapıları bulunan yapılarda, kapılardan biri devre dışı bırakılmaktadır. Pencereler ise nadiren kapatılmakta; ancak çoğu kez mutfak dolabı yerleştirilmesi ya da yeni bir ıslak hacim eklenmesi sırasında işlevini yitirmektedir **(Şekil 5.53)**.

Şekil 5.53: Tescilli yapılarda kullanım dönüşümü sırasında ocak, merdiven, kapı ve pencere gibi özgün mimari elemanların kapatılması (a- 2021, b, c, d, f, g- 2020, e- 2024).

Çağdaş konfor gereksinimlerini karşılamak amacıyla yapıların tesisat sistemlerinde değişiklikler yapılabilmektedir. Günümüzde KAİP sınırları içindeki bazı bölgelere doğalgaz hizmeti sağlanmış olsa da kömür ve soba ile ısıtılan tescilli yapılar bulunmaktadır. Kazan dairesi olarak kullanılan alt katlarda yapılan tesisat düzenlemeleri, yapının özgün strüktürüne zarar verecek şekilde uygulanabilmektedir. Ayrıca alt katlarda isten kaynaklı yüzey kararmaları, cephelerin bazı bölümlerinde ise kirlenmeler görülmektedir **(Şekil 5.54)**.

Şekil 5.54: Yanlış planlanmış ve kontrolsüz biçimde entegre edilen ısınma tesisatı örnekleri (a, b, c- 2021).

Sofada yer alan ocak, kapatılarak ya da açık bırakılarak mutfak işlevi için kullanılmaktadır. Bu kapsamda, yüzeyler seramikle kaplanmakta ve ıslak hacimler bu bölümün içine inşa edilmektedir **(Şekil 5.55)**.

Şekil 5.55: İç mekânlara sonradan eklenen duvar, bölme ve tesisat müdahaleleri; işlevsel uyarlama sırasında özgün plan kurgusunun bozulmasına örnekleri (a, b, c, d, e, f, g- 2020).

Yapılarda, işlevi tamamlamak amacıyla muhdes ekler ve çeşitli eklentiler yapılmaktadır. Özellikle giriş sahanlıkları ve rüzgârlıklar sık rastlanan uygulamalardır. Yapı türünden bağımsız olarak, eklenti yoluyla ıslak hacim oluşturulması yaygın bir müdahale biçimidir **(Şekil 5.56)**.

Şekil 5.56: Geleneksel dokuya uyumsuz biçimde eklenen muhdes ekler (a, d- 2024, b- 2023, c- 2021).

Tarihi köprüler, günümüzde kullanılan gabarisi yüksek ve ağır vasıtaların geçişine uygun olarak tasarlanmamıştır; bu nedenle kullanım sırasında bu hususların dikkate alınması gerekmektedir. Kentteki bazı köprüler, konsol betonarme ekler yapılarak güncel ulaşım ağına dâhil edilmiştir. Kalealtı, Mermutlu, Kışla (Alay) ve Efsalağa köprülerinin bu şekilde kullanımı devam etmektedir.

Hibe destekli restorasyon uygulamalarında bütçe yetersizliği nedeniyle geleneksel evler, yaşanabilir konfor koşullarını tam olarak sağlayacak biçimde onarılamamaktadır. Bu desteklerle genellikle yalnızca dam kirişleri değiştirilerek sınırlı onarımlar yapılmakta, kapı ve pencere doğramaları yenilenebilmektedir. Odalarda ise duvar kesitleri daraltılmakta; çimento esaslı harç kullanımının kesit daraltmayı mümkün kılabileceği yönünde yanlış bir algı oluşmaktadır (**Şekil 5.57**).

Şekil 5.57: Yetersiz bütçe ve denetim eksikliği nedeniyle ortaya çıkan uygun olmayan restorasyon uygulamaları (a, b, c- 2020, d- 2024).

Yeniden kullanım durumlarında yapılara aykırı müdahalelerde bulunulabilmektedir. Atıl durumdaki yapılar çoğunlukla depo olarak kullanılmaktadır. Yaşama mekânı niteliğindeki geleneksel evlerin alt katlarındaki odalar ise kümes ve ahır gibi işlevler için değerlendirilmektedir. Yeme-içme mekânı olarak işlevlendirilen yapılarda mutfak, ocak, tandır ve ıslak hacim gibi ögeler yapı bünyesinde çözümlenmektedir. Bu tür uygulamalar, uzun vadede yapının ömrünü olumsuz yönde etkileyebilecek hasarlara yol açabilmektedir **(Şekil 5.58)**.

Şekil 5.58: Kültür varlıklarının işlevine aykırı biçimde kullanımı örnekleri (a, b- 2024, c- 2021, d, e, f- 2020).

Yol kotu altında yapılaşma yaygın olmakla birlikte, başlangıçta yol kotu üzerinde inşa edilip zamanla kotun altında kalan yapılar da bulunmaktadır. Kültür varlıkları, kent kimliğini yansıtan önemli unsurlardır. Görsel hafızanın taşıyıcıları konumundaki bu yapıların görünümünü engelleyen işaret levhaları, tesisat elemanları ve benzeri ögeler; kentsel estetiği olumsuz yönde etkileyerek hem kültürel mirasın algılanmasını zorlaştırmakta hem de kent kimliğinin bütünlüğünü bozmaktadır **(Şekil 5.59)**.

Şekil 5.59: Yol kotu değişimleri sonucu görünürlüğü azalan, erişimi zorlaşan tescilli taşınmazlar ve kentsel mekân algısını olumsuz etkileyen uygulamalar (a- 2023, b- 2021, c, d- 2024).

Bakımsızlık ve ihmal sonucu yorulan ara kat döşemelerinde çökmeler meydana gelmektedir. Üst yüzeyi saltaşı ile kaplanmış ara kat döşemelerine sahip yapılarda bu tür hasarlar daha yaygındır. Koruma uygulaması adı altında gerçekleştirilen sokak sağlıklaştırma çalışmalarında, dam onarımı yapılan bazı yapılarda tavan döşemelerinin ara kat döşemesi üzerine yıkılması sonucu ara katlar göçmüştür **(Şekil 5.60)**.

Şekil 5.60: Bakımsızlık ve ihmal nedeniyle göçmüş ara kat döşemesi (a, b, c- 2020).

Mezarlıklarda şahidesi düşen mezar taşları çoğunlukla türbelerin içine, avlusuna veya Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı kurumların bahçelerine bırakılmaktadır. Ancak içinde çoklu mezar bulunan ve üzerinde herhangi bir kitabe ya da tanımlayıcı bilgi bulunmayan türbelerde bu durum bilgi karmaşasına yol açmaktadır. Özellikle yapının çevresinde aynı döneme ait bir mezarlık ya da hazire bulunduğunda, söz konusu karmaşıklık daha da artmaktadır. Bazı durumlarda ise duvar onarımlarında devşirme malzeme olarak kullanılan mezar taşları, çeşme kapaklarında veya farklı yapı elemanlarında kullanılabilmektedir **(Şekil 5.61)**.

Şekil 5.61: Bitlis kent merkezindeki mezarlıklarda taşınan veya kırılan şahideler; kimlik ve bellek kaybına yol açan müdahaleler (a- 2020, b, c- 2020).

Konfor koşullarını karşılayamayan geleneksel evler zamanla kaderine terk edilmektedir. Bu durum, miras yoluyla mülkiyeti bölünen yapılarda da gözlenmektedir. Kullanımda olan bölümlerin bakım ve onarımları yapılırken diğer kısımlar ihmal edilmektedir. Kentteki en bakımsız yapı grupları arasında mezarlıklar, türbeler ve çeşmeler yer almaktadır. Mezarlıklarda şahideler ve sandukalar çoğunlukla kırık durumdadır. Çoğu türbe düzenli ziyaret ve bakım faaliyetlerinden yoksundur; bu nedenle zamanla bakımsızlık ve vandallık etkilerine maruz kalmaktadır. Kamu

kurumlarına veya sivil toplum kuruluşlarına ait türbeler, en çok ihmal edilen yapılar arasındadır. Çağdaş tesisatın evlere girmesiyle işlevlerini büyük ölçüde kaybeden çeşmeler ise ya tamamen terk edilmekte ya da depo olarak kullanılmaktadır. Bazı çeşmelerin su kaynaklarının şehir şebekesine bağlanmasının yanı sıra, tünel açma, derin temel uygulamaları ve bilinçsiz altyapı ile kanalizasyon çalışmaları, bu yapıların su akışının kesilmesine neden olmuştur. Aynı şekilde, yanlış altyapı ve kanalizasyon müdahaleleri kısmen suyu akan çeşmelerin de sularının kirlenmesine ve kullanılamaz hâle gelmesine yol açmaktadır. Çeşmelerin aktif olarak kullanılmaması, günlük yaşamda işlevselliklerini yitirmelerine ve korunma bilincinin zayıflamasına sebep olmaktadır. 2021 yılı itibarıyla Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne projeleri hazırlatılan çeşmelerde ise henüz herhangi bir koruma uygulaması gerçekleştirilmemiştir **(Şekil 5.62)**.

Şekil 5.62: Terk edilme ve bakım eksikliğinin yol açtığı bozulmalar kültürel mirasın korunamamasına ilişkin örnekler (a, e, f- 2020, b, c- 2024, d- 2021).

İlde sert geçen kış aylarında yapılarda kısmi göçmeler meydana gelmekte ve oluşan enkaz yol ve sokakları kapatmaktadır. Ayakta kalan bölümler tehlike arz ettiğinden, bu kısımlar Bitlis Belediyesi ekiplerince yapı içine yıktırılmakta ve enkaz kaldırılmaktadır. Bu süreç, VKVKBK dahli olmadan yürütülmektedir. Yapılara ait özgün elemanlar ise herhangi bir belgeleme yapılmadan enkazla birlikte kaldırılmaktadır **(Şekil 5.63)**.

Şekil 5.63: Bitlis kent merkezinde kış koşulları ve bakım eksikliği nedeniyle kısmen çöken tescilli yapı örnekleri (a- 2020, b, d- 2024, c- 2021).

Spesifik bir durum olmakla birlikte, koruma olgusunun kentteki ilgili kurumlarca nasıl ele alındığını gösteren dikkat çekici bir örnek mevcuttur. Bitişik nizamda yer alan iki tescilli evden biri yıktırılarak kamusal amaçlı kullanıma yönelik yeni bir yapı inşa edilmiştir. Yıktırılan tescilli taşınmaz iki katlı iken, yerine yapılan yeni yapı çatı katı eklenerek üç katlı ve çıkmalı biçimde tasarlanmıştır. Ardından, yanındaki diğer tescilli yapı da yıktırılmış ve yeni yapılan yapıya avlu alanı kazandırılmıştır. Bu süreçte herhangi bir idari işlem gerçekleştirilmemiştir **(Şekil 5.64)**.

Şekil 5.64: Koruma kurulu denetimi dışında gerçekleştirilen müdahaleler sonucu tescilli yapıların kasten yok edilmesi ve yeni yapılaşmaya açılan parseller (a- 2019, b- 2020, c- 2021, d- 2023).

İlde yıkılan tescilli kültür varlığına ait 12 tescilli parselde yeni yapı yapılmıştır. Betonarme olan bu yapılardan bir tanesi 25 yıllıktır **(Şekil 5.65)**.

Şekil 5.65: Bitlis kent merkezinde tescilli parsel üzerinde inşa edilen ve özgün dokuya uyumsuz yeni yapı örnekleri (a, b, c, d- 2020).

Bitlis ilinde en yaygın vandallık eylemi define kazılarıdır. Ermeni kültürüne ait yapı ve mezarların kazılması, bu tür yapıların yok olma noktasına gelmesine neden olmuştur. Günümüzde ise Müslüman mezarlarında ve geleneksel evlerde dahi kazılar yapılmakta; kitabeler ve nişler bu amaçla tahrip edilmektedir **(Şekil 5.66)**.

Şekil 5.66: Bitlis'te tarihi mezar taşları ve yapı elemanlarında define arama kaynaklı vandalizm izleri (a- 2021, b, c, d- 2020).

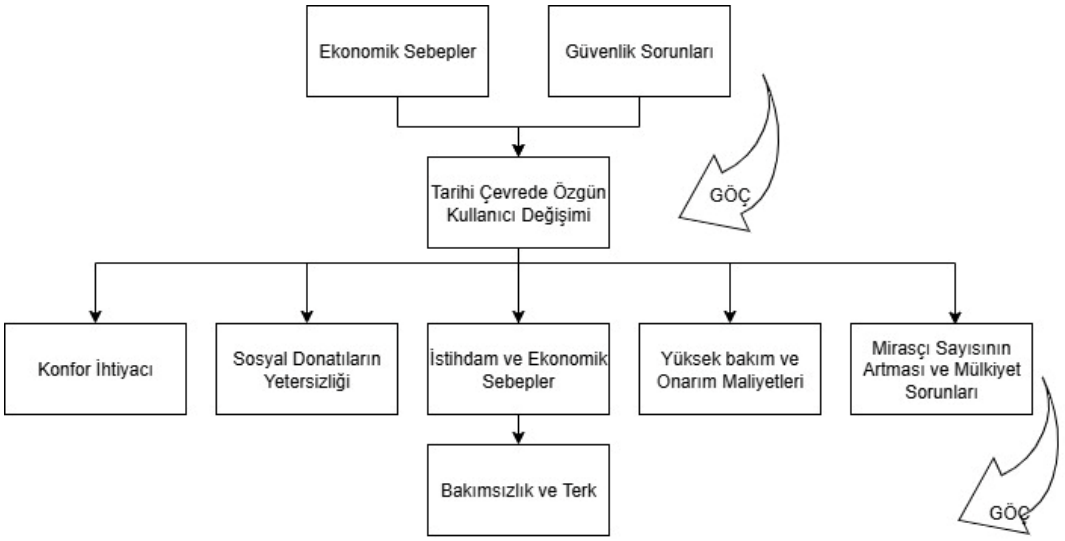
Yeniden işlevlendirilerek kullanılan kamusal yapıların en önemli sorunlarından biri, ısıtma tesisatının yapıya entegre edilmesidir. Ticari amaçlarla kullanılan yapılarda ise bu sorundan kaynaklanan işlev sürekliliği problemleri yaşanmaktadır.

5.3 Sosyal Açıdan Koruma Sorunları

Kültür varlıklarının korunması salt fiziki çevreden ibaret olmadığı gibi sorunlar da sadece fiziksel değildir. Yıldırım (2002) koruma için kriterlerin somut bir zemine oturması için sosyal-toplumsal yapı bileşenlerinin de bu koruma sürecinde etkili olduğunu belirtmektedir. Sosyal ve ekonomik yapıdaki değişim ile yönetsel ve politik sorunların da bu süreçlerin bir parçası olduğunu vurgulamaktadır.

Payaslı Oğuz ve Aksulu (2016) sosyal yapıdaki en önemli sorununun göç olduğunu belirtmektedirler. Göçü tetikleyen sebepler ekonomik ve güvenliktir. 1980li yıllardan sonra kente göç eden kırsal kökenli kullanıcılar ekonomik ihtiyaçlarını kırsaldan sağlayabilecek durumdaydılar. Tekel Fabrikasına tütün üreten kırsal kullanıcının fabrikanın kapatılmasıyla il dışı göçleri hızlanmıştır.

Kullanıcıların tarihi çevreyi terk etmesinin en önemli nedenlerinden biri de konfor ihtiyacıdır. Yüksek bakım ve onarım maliyetleri, yapıların zamanla kullanım dışı kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca, esaslı onarım gerektiren yapıların projelendirme süreçlerinin uzunluğu, bu süreci daha da zorlaştırmaktadır. Sosyal donatı alanlarının yetersizliği ve resmî kurumların gelişim bölgelerine taşınması, kullanıcıları yeni yerleşim alanlarına yönlendiren diğer etkenler arasındadır. Bunun yanı sıra, mirasçı sayısının artması mülkiyetle ilgili sorunlara yol açarak yapıların terk edilmesini hızlandırmaktadır.

Şekil 5.67: Soysal yapının göç olgusuyla değişimi **[Arkan, 2025]**.

Yapıların büyük bölümünde tespit edilen bakım eksiklikleri, uygunsuz müdahaleler ve fiziksel bozulmalar; geleneksel dokuya yönelik sürdürülebilir koruma mekânizmalarının etkin bir şekilde işlemediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca kullanıcı davranışları ve bilinç düzeyi ile koruma durumu arasındaki ilişki sorgulanmış, koruma süreçlerinin yalnızca teknik müdahalelerle değil, aynı zamanda sosyal olarak kabul gören yaklaşımlarla desteklenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Analizler, geleneksel dokunun yalnızca tekil yapılar üzerinden değil, çevresel bağlamıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini açık biçimde göstermektedir. Elde edilen bulgular, koruma uygulamalarının bütüncül ve katılımcı bir yöntemle ele alınmasının önemine işaret ederken; yerel ihtiyaçlara yanıt veren sürdürülebilir kullanım stratejilerinin geliştirilmesinin zorunlu olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu kapsamlı değerlendirmeler, koruma-kullanma dengesine yönelik kriterlerin oluşturulması için yerel verilerle desteklenen sağlam bir bilimsel altyapı sunmaktadır.

Bitlis il merkezindeki taşınmaz kültür varlıklarının korunma durumu ve mevcut kullanım biçimleri detaylı analizlerine dayanarak, kentsel doku ve yapı ölçeğinde derinlemesine değerlendirmeler sunulmuştur. Mahalle ölçeğinde gerçekleştirilen yerinde tespitler ve sonrasında gerçekleştirilen istatistiksel veriler aracılığıyla yapıların fiziki durumları, işlev değişimleri, kullanıcı ilişkileri ve mülkiyet yapıları sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Yapıların özgün işlevi, mevcut kullanımı, mülkiyet durumu, yapısal sağlamlık düzeyi ve onarım geçmişi olarak incelenmiş; kullanım, terk ve tahribat arasındaki nedensellik ilişkisi yorumlanmıştır. İncelenen

örneklerinde görülen kullanım-onarım ilişkisi, kültürel mirasın yalnızca fiziksel değil, sosyokültürel süreklilikle birlikte korunması gerektiğine işaret etmektedir.

6. BİTLİS İLİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUMA ve KULLANMA DENGESİ KRİTERLERİNİN BELİRLENMESİ ve ÖNERİLER

Bitlis il merkezindeki taşınmaz kültür varlıklarının mevcut koruma ve kullanma durumları detaylı saha verileri ile analiz edilerek, yapısal bozulmalar, kullanım biçimleri, mülkiyet yapısı ve kullanıcı müdahaleleri üzerinden sorun alanları tespit edilmiştir. Bu analizler, koruma-kullanma ilişkisini etkileyen dinamiklerin mekânsal ve işlevsel düzeyde nasıl şekillendiğini göstererek, veri temelli bir değerlendirme zemini oluşturmuştur. Bu bölümde ise, elde edilen bulgular doğrultusunda kriterler sistematik biçimde tanımlanmakta ve bu kriterler doğrultusunda, tarihi kentsel dokuya yönelik öneriler geliştirilmektedir. Kriter ve öneri matrisleri aracılığıyla, koruma ve kullanma dengesinin Bitlis il merkezinde nasıl sağlanacağı ortaya konulacaktır.

6.1 Kriterlerin Belirlenmesi

Taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve kullanımı yalnızca fiziksel ölçekli müdahalelerle değil, yönetimsel, çevresel, sosyal ve teknik boyutların birlikte ele alındığı çok katmanlı bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında geliştirilecek kriterlerin nesnel ve karşılaştırılabilir bir zeminde oluşturulması gerekmektedir. Çalışma kapsamında incelenen kuramsal literatür koruma-kullanma dengesini sağlayacak ana kriterlerin belirlenmesine olanak tanımıştır. Kriterlerin, literatürde tanımlanan değer temelli, bütünleşik koruma ilkeleri doğrultusunda oluşturulması önem arz etmektedir.

Bu bağlamda çalışmada benimsenen yaklaşım, literatürde öne çıkan bütüncül değerlendirme anlayışına paralel olarak yapılandırılmıştır. Geliştirilen kriterler;

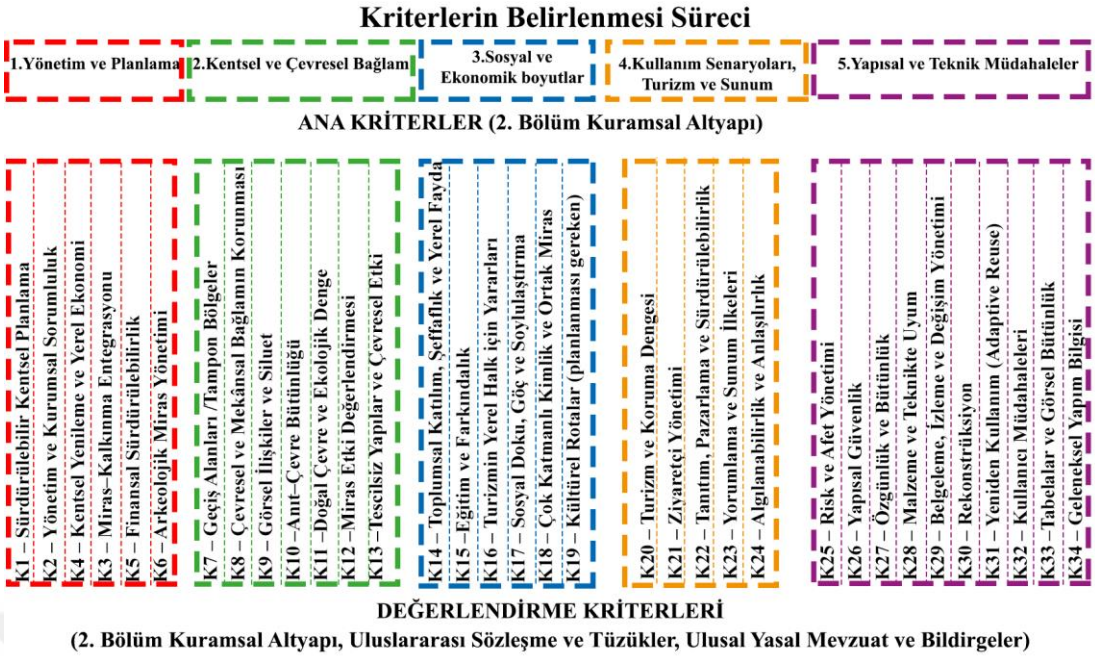
1. Yönetim ve Planlama: Kurumsal eşgüdüm, planlama bütünlüğü, yenileme politikaları ve finansman;
2. Kentsel ve Çevresel Bağlam: Tampon bölgeler, görsel-siluet değerleri, ekolojik süreklilik ve ÇED (HIA) süreçleri;
3. Sosyal ve Ekonomik boyutlar: Katılım, şeffaflık, yerel fayda, kimlik ve soylulaştırma dinamikleri;

4. Kullanım Senaryoları, Turizm ve Sunum: Turizm-koruma dengesi, ziyaretçi yönetimi, yorumlama ve algılanabilirlik;

5. Yapısal ve Teknik Müdahaleler: Risk ve afet yönetimi, özgünlük/bütünlük, malzeme uyumu ve belgeleme-izleme olmak üzere beş ana başlık altında gruplandırılmıştır **(Şekil 6.1).**

Böylece kriterler, üst ölçekten (politika, planlama, yönetim) başlayarak yapı ölçeğine (yapısal ve teknik müdahale) kadar kademeli biçimde sıralanması sağlanmıştır. Bu hiyerarşi hem uygulama süreçlerinde önceliklendirmeyi kolaylaştırmakta hem de koruma-kullanma dengesine yönelik bütüncül bir yol haritası sunmaktadır.

Her ana başlık, bu temaları detaylandıran alt değerlendirme kriterleri (K1-K34) ile somutlaştırılmıştır. Kuramsal altyapının yanı sıra uluslararası tüzük ve bildirgelerin (tarihî kentlerin korunması, özgünlük-bütünlük, belgeleme, eğitim, risk ve afet yönetimi, kültürel rotalar, topluluk temelli koruma vb.) ortak ilkeleri ile ulusal mevzuatın (Sit statüsü, KAİP, kurullar, yenileme ve teşvik mekanizmaları) getirdiği kurumsal çerçeve, kriterlerin hukuki (yasal) arka planını oluşturmaktadır. Değerlendirme kriterlerinin oluşturulması sürecinde yasal boyutta incelenen her bir sözleşme, tüzük, bildirge, mevzuat maddesinin ilgili kriter ile ilişkisi tablolaştırılmıştır **(Ek-Ö)**. Bu üç katmanın kesişiminde, "yaşayan miras" perspektifi esas alınarak gözlemlenebilir değerlendirme kriterlerine dönüştürülmüştür. Böylece hem üst ölçek planlama hem de yapı ölçeğindeki uygulamalara yönelik bütüncül bir değerlendirme ağı kurulmuştur. Bu yapı, uluslararası koruma ilkelerinin yerel bağlama uyarlanmasını, yasal çerçeveyle bütünleşmesini ve Bitlis özelinde diğer tarihi çevrelerde de uygulanabilir bir yöntemin geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. Kriter seti, yalnızca mevcut durumu analiz etmeyi değil, aynı zamanda öneri geliştirme ve karar verme süreçlerine yön verecek nesnel bir referans sistemi sunmaktadır.

Şekil 6.1: Koruma kullanma dengesi kriterlerinin belirlenmesi hiyerarşisi **[Arkan, 2025]**.

Kültürel mirasın sürdürülebilir biçimde korunması, yalnızca fiziksel onarım süreçleriyle değil, yönetim ve planlamanın bütünleşik bir çerçevede yürütülmesiyle mümkündür. Bu bağlamda geliştirilen kriterler, koruma planlarının kent bütününe entegrasyonu, kurumlar arası koordinasyon, mali sürdürülebilirlik ve arkeolojik miras yönetimini aynı eksende ele almaktadır. Planlama süreci, koruma-kalkınma dengesini gözeten, yerel yönetimlerin, uzmanların ve yerel toplulukların katılımına dayalı eşgüdümlü bir yönetim modelini esas almaktadır. Böylece, tarihî çevrenin dokusunu ve topografik karakterini dikkate alan planlama kararlarının, ekonomik ve toplumsal kalkınmayla uyumlu biçimde uygulanması hedeflenmektedir **(Tablo 6.1)**.

Tablo 6.1: Yönetim ve planlama kararları ile ilgili kriter kodu, kriter ve tanımsal içeriği **[Arkan, 2025]**.

Yönetim ve Planlama Kararları		
Kod	**Kriter**	**Tanımsal İçerik**
K1	Sürdürülebilir Kentsel Planlama	Kültürel mirasın kentsel gelişme süreçlerine entegre edildiği, doğal, sosyal ve yapılı çevre arasındaki dengeyi esas alan bir yaklaşımdır. Koruma, mekânsal plan kararlarının ayrılmaz parçası olarak süreklilik içinde ele alınır.
K2	Yönetim ve Kurumsal Sorumluluk	Koruma süreçlerinde tanımlı yetki, denetim ve koordinasyon mekanizmalarının oluşturulmasını öngörür. Kurumlar arası iş birliği ve katılımcı yönetişim, planlama ve uygulama arasındaki bütünlüğü sağlar.
K3	Miras-Kalkınma Entegrasyonu	Kültürel miras yerel ekonomi, turizm ve istihdam politikalarıyla ilişkilendirilir; böylece koruma yalnızca geçmişin korunması değil, aynı zamanda kalkınmanın aracı hâline gelir.
K4	Kentsel Yenileme ve Yerel Ekonomi	Kentsel yenileme, fiziksel iyileştirmenin ötesinde, yerel yaşam biçimlerini ve üretim ilişkilerini koruyan bütüncül bir dönüşüm anlayışıdır. Yerinde yaşamın sürdürülmesi ve mahalle ekonomisinin güçlendirilmesi temel alınır.
K5	Finansal Sürdürülebilirlik	Koruma süreçlerinde uzun vadeli kaynak çeşitliliğini ve adil paylaşımı öngören bir yönetim yaklaşımıdır. Kamu, özel ve yerel iş birlikleri korumanın ekonomik sürekliliğini destekler.
K6	Arkeolojik Miras Yönetimi	Kazı, belgeleme ve koruma süreçlerinin bilimsel ilkeler doğrultusunda yürütülmesini esas alır. Alanın özgünlüğü ve bütünlüğü korunarak yerinde değerlendirilmesi hedeflenir.

Tarihî çevrenin korunması, fiziksel varlıkların ötesinde, bu alanları çevreleyen doğal, görsel ve sosyal bağlamların bütünlüğüyle değerlendirilmektedir. Bu nedenle oluşturulan kriterler; geçiş alanları, tampon bölgeler, anıt-çevre ilişkisi, siluet, manzara ve ekolojik denge kavramlarının birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Tarihî çevrenin bütünlüğü, yalnızca yapı ölçeğinde değil, kent silueti ve çevresel süreklilik düzeyinde de korunması hedeflenmektedir. Miras etki değerlendirmesi ve tescilsiz yapıların yönlendirilmesi gibi araçlar, görsel baskıların azaltılmasını ve çevresel dengenin korunmasını sağlamaktadır. Böylece, koruma planları hem doğal hem de kültürel katmanların bütünlüğünü gözeten bir planlama aracı niteliği kazanmaktadır **(Tablo 6.2)**.

Tablo 6.2: Kentsel ve çevresel bağlam ile ilgili kriter kodu, kriter ve tanımsal içeriği **[Arkan, 2025]**.

Kentsel ve Çevresel Bağlam		
Kod	**Kriter**	**Tanımsal İçerik**
K7	Geçiş Alanları / Tampon Bölgeler	Geçiş alanları, sit alanlarını çevreleyen ve etkileyen mekânsal kuşaklar olarak planlama ve yönetim süreçlerinde bütüncül biçimde değerlendirilir. Bu alanlar, görsel, sosyal ve fiziksel bütünlüğü koruyan denge bölgeleri işlevi görür.
K8	Çevresel ve Mekânsal Bağlamın Korunması	Kültürel mirasın anlamı, yalnızca fiziksel çevreyle değil, görsel, sosyal ve manevi bağlamla birlikte değerlendirilir. Yeni yapı ve müdahaleler, mevcut çevresel değerlerle uyum içinde kurgulanır.
K9	Görsel İlişkiler ve Siluet	Kent siluetleri, manzara algısı ve görüş koridorları, tarihî kimliğin temel bileşenleri olarak korunur. Yükseklik, yoğunluk, ren ve doku kararları bu görsel sürekliliği destekleyecek biçimde ele alınır.
K10	Anıt-Çevre Bütünlüğü	Anıtların korunması, çevreleriyle kurdukları mekânsal, tarihsel ve simgesel ilişki çerçevesinde ele alınır. Anıt ve yakın çevresindeki doku, ölçek, oran ve malzeme birliği açısından değerlendirilen bütüncül bir koruma anlayışıyla yönetilir.
K11	Doğal Çevre ve Ekolojik Denge	Kültürel ve doğal miras birbirini tamamlayan değerler olarak görülür. Ekolojik dengenin korunması, miras alanlarının sürekliliği ve çevresel bütünlüğü için temel alınır.
K12	Miras Etki Değerlendirmesi	Planlama ve uygulama süreçlerinde miras etki değerlendirmesi, müdahalelerin görsel, işlevsel ve toplumsal etkilerini önceden analiz eden bir karar aracı olarak kullanılır. Bu yaklaşım, öngörülebilir ve denetlenebilir bir koruma sürecini destekler.
K13	Tescilsiz Yapılar ve Çevresel Etki	Tescilsiz yapılar, tarihî çevrenin kimliğini destekleyen bütünleyici unsurlar olarak değerlendirilir. Bu yapıların dönüştürülmesi ve kullanımı, çevresel bütünlük, ölçü, malzeme ve doku uyumu esas alınarak yönlendirilir.

Koruma olgusu, toplumla kurduğu ilişki ölçüsünde süreklilik kazanır. Toplumsal katılım, yerel fayda, eğitim ve farkındalık süreçleri aracılığıyla; kimlik, aidiyet ve kültürel rotalar üzerinden mirasın sosyal boyutunu güçlendiren unsurlardır. Katılımcı ve şeffaf yönetişim anlayışı, yerel halkın karar süreçlerine dâhil olmasını, bilgi paylaşımını ve koruma çıktılarından doğrudan yararlanmasını amaçlar. Eğitim ve farkındalık programları, kültürel değerlerin yeni kuşaklara aktarılmasını desteklerken, kültür rotaları ve turizm ağları yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır. Çok katmanlı kimliğinin korunması, yerel üretim ve kültürel rotalar aracılığıyla bölgesel kalkınmaya

katkı sağlayacaktır. Böylelikle koruma, yalnızca fiziksel bir eylem değil; toplumsal temelli bir dönüşüm süreci olarak görülecektir **(Tablo 6.3).**

Tablo 6.3: Sosyal ve ekonomik boyutlar ile ilgili kriter kodu, kriter ve tanımsal içeriği **[Arkan, 2025]**.

Sosyal ve Ekonomik Boyutlar		
Kod	**Kriter**	**Tanımsal İçerik**
K14	Toplumsal Katılım, Şeffaflık ve Yerel Fayda	Koruma süreçleri, yerel halkın, sivil toplumun ve uzmanların karar mekanizmalarına etkin katılımını öngören açık ve paylaşımcı bir yönetişim anlayışına dayanır. Şeffaflık, toplumsal güveni güçlendirirken korumanın yerel faydaya dönüşmesini sağlar.
K15	Eğitim ve Farkındalık	Kültürel mirasın korunması, toplumun tüm kesimlerinde farkındalık ve bilinç gelişimini destekleyen eğitim süreçleriyle güçlenir. Bilgi aktarımı ve kültürel değerlerin paylaşımı, mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasını güvence altına alır.
K16	Turizmin Yerel Halk için Yararları	Turizm faaliyetleri, yerel toplulukların ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamına doğrudan katkı sağlayacak biçimde planlanır. Yerel faydanın artırılması, turizmin koruma süreçleriyle dengeli biçimde yürütülmesini sağlar.
K17	Sosyal Doku, Göç ve Soylulaştırma	Tarihî çevrelerde sosyal dengenin korunması, göç baskısı ve soylulaştırma süreçlerinin denetimiyle ilişkilidir. Koruma yaklaşımı, yerel yaşam biçimlerinin, mahalle kimliğinin ve toplumsal sürekliliğin korunmasına öncelik verir.
K18	Çok Katmanlı Kimlik ve Ortak Miras	Kültürel miras, farklı dönemlerin, toplulukların ve inanç sistemlerinin izlerini taşıyan çok katmanlı bir belleği yansıtır. Ortak miras anlayışı, bu çeşitliliği tanıyan ve tüm paydaşların aidiyetini güçlendiren bir yaklaşıma dayanır.
K19	Kültürel Rotalar	Kültürel rotalar, toplumlar arası etkileşim, ticaret ve inanç sistemlerinin mekânsal izlerini yansıtan bütüncül miras ağlarıdır. Yönetim ve koruma süreçleri, tarihî sürekliliği, kültürel etkileşimi ve yerel kalkınmayı birlikte değerlendirir.

Kültürel miras alanlarının yaşatılmasında, kullanım biçimleri ve ziyaretçi yönetimi temel belirleyici unsurlardır. Bu kapsamda, ziyaretçi yönetimi, tanıtım ve yorumlama süreçleri; mekânın özgün kimliğini koruyan, toplumsal faydayı önceleyen ve sürdürülebilirliği destekleyen araçlar olarak değerlendirilmektedir. Sunum ilkeleri, bilgiye erişim, çok seslilik ve anlaşılabilirlik ölçütleriyle şekillendirilmektedir. Böylece mirasın hem yerel halk hem de ziyaretçiler tarafından doğru okunabilir bir deneyime dönüşmesi sağlanmaktadır **(Tablo 6.4)**.

Tablo 6.4: Kullanım senaryoları, turizm ve sunum ile ilgili kriter kodu, kriter ve tanımsal içeriği **[Arkan, 2025]**.

Kullanım Senaryoları, Turizm ve Sunum		
Kod	**Kriter**	**Tanımsal İçerik**
K20	Turizm ve Koruma Dengesi	Turizm, kültürel mirasın değerini artırırken özgünlüğünü zedelemeyen ve kullanımı sürecinde denge kuran bir planlama alanı olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımda, yerel yaşam biçimleri, taşıma kapasitesi ve özgün değerler koruma politikalarının merkezinde yer alır.
K21	Ziyaretçi Yönetimi	Ziyaretçi yönetimi, miras alanlarının fiziksel ve sosyal taşıma kapasitesini gözeten kontrollü bir yönlendirme planlamasına dayanır. Amaç, ziyaret deneyimini zenginleştirirken alanın özgünlüğünü ve bütünlüğünü korumaktır.
K22	Tanıtım, Pazarlama ve Sürdürülebilirlik	Tanıtım ve pazarlama faaliyetleri, kültürel miras alanlarının özgün değerlerini doğru biçimde yansıtan, ekonomik getiriyi koruma süreçlerine entegre eden bir sürdürülebilirlik anlayışıyla yürütülür.
K23	Yorumlama ve Sunum İlkeleri	Yorumlama, mirasın çok sesli, erişilebilir ve toplum odaklı biçimde aktarılmasını amaçlayan bir iletişim sürecidir. Sunum, ziyaretçilerin kültürel anlamı deneyimleyebilmesini sağlayan bütüncül bir öğrenme aracıdır.
K24	Algılanabilirlik ve Anlaşılırlık	Algılanabilirlik, kültürel mirasın fiziksel ve kavramsal olarak anlaşılabilir olmasını ifade eder. Bilgilendirme, yönlendirme ve görsel araçlar, miras alanının değerlerini açık ve tutarlı biçimde sunmayı hedefler.

Yapısal ve teknik müdahaleler, kültürel mirasın fiziksel bütünlüğünü koruyan, özgün malzeme ve yapım tekniklerine saygılı, geri alınabilir nitelikteki bilimsel uygulamaları içermektedir. Afet ve risk yönetimi, yapısal güvenlik, özgünlük-bütünlük, malzeme uyumu, belgeleme ve izleme süreçleri bütünleşik bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Müdahalelerin, yerel malzeme bilgisi ve zanaatkârlık geleneğiyle uyumlu biçimde yürütülmesi hem yapının kimliğini hem de kentin tarihî sürekliliğini desteklemektedir. Böylece yerel koşullar dikkate alınarak hem dayanıklılık hem de özgünlük korunur. Bu yaklaşım, teknik uygulamaları koruma etiğiyle bütünleştiren, sürekliliği izlenebilir bir süreç yönetimi olarak önemlidir **(Tablo 6.5)**.

Tablo 6.5: Yapısal ve teknik müdahaleler ile ilgili kriter kodu, kriter ve tanımsal içeriği **[Arkan, 2025]**.

Yapısal ve Teknik Müdahaleler		
Kod	**Kriter**	**Tanımsal İçerik**
K25	Risk ve Afet Yönetimi	Kültürel mirasın korunması, afet risklerinin önceden belirlenmesi ve müdahale kapasitesinin güçlendirilmesiyle sağlanır. Yapısal güvenlik, çevresel koşullar ve toplumsal farkındalık birlikte değerlendirilir.
K26	Yapısal Güvenlik	Tarihî yapıların taşıyıcı sistemleri, özgün karakteri korunarak dayanıklılık açısından değerlendirilir. Güçlendirme müdahaleleri, mühendislik hesaplarıyla koruma ilkeleri arasında denge kurularak uygulanır.
K27	Özgünlük ve Bütünlük	Özgünlük yalnızca malzeme değil, tasarım, işçilik, işlev, gelenek ve mekânsal bütünlükle tanımlanır. Müdahaleler geri döndürülebilir olmalı; yapının kimliği bozulmadan çağdaş yaşama uyarlanmalıdır. Patina ve zamanın izleri kültürel sürekliliğin parçasıdır.
K28	Malzeme ve Teknikte Uyum	Onarım süreçlerinde, özgün malzeme ve teknik özelliklerle uyum öncelik taşır. Yeni malzeme kullanımı yalnızca bilimsel gereklilik durumlarında ve ayırt edilebilir biçimde gerçekleştirilir.
K29	Belgeleme, İzleme ve Değişim Yönetimi	Koruma süreci, her aşamada belgeye dayalı olarak yürütülür. İzleme ve değişim yönetimi, yapılan müdahalelerin etkilerini değerlendirme ve sürekliliği sağlama amacını taşır.
K30	Rekonstrüksiyon	Rekonstrüksiyon, güvenilir belge ve bilimsel veriyle doğrulanmış durumlarda uygulanan istisnai bir yöntemdir. Uygulama, yapının tarihsel bütünlüğünü yeniden inşa etmekten çok, belgesel değerini sürdürmeye yönelir.
K31	Yeniden Kullanım (Adaptive Reuse)	Uyarlama süreci, tarihî karakteri koruyarak yapının çağdaş işlevlerle yaşatılmasını amaçlar. Müdahaleler, özgün plan ve taşıyıcı sisteme zarar vermeden, belgeye dayalı ve tersine çevrilebilir biçimde gerçekleştirilir.
K32	Kullanıcı Müdahaleleri	Kullanıcı kaynaklı değişiklikler, yapının özgün değerleriyle çelişmeyecek biçimde kontrol altına alınır. Müdahaleler, tarihî kimlik ile çağdaş gereksinimler arasında denge kurar.
K33	Tabelalar ve Görsel Bütünlük	Bilgilendirme ve yönlendirme elemanları, ölçek, renk ve yerleşim bakımından çevresel dokuya uyumlu biçimde düzenlenir. Görsel bütünlük, tarihî çevre algısının sürekliliğini destekler.
K34	Geleneksel Yapım Bilgisi	Yerel malzeme, teknik ve zanaatkârlığa dayanan yapım bilgisi, kültürel sürekliliğin önemli bir parçasıdır. Bu bilgi birikimi, onarım ve yeni uygulamalarda referans niteliği taşır.

6.2 Tarihi Kentsel Dokuya Yönelik Öneriler

Bitlis ili merkezine yönelik geliştirilen öneriler, çalışmada tanımlanan ana kriter gruplarıyla doğrudan ilişkilendirilmiş olup oluşturulan politika ve stratejileri kapsamaktadır. Bu kapsamda oluşturulan tarihî kentsel dokuya ilişkin kullanım ve koruma önerileri, Bitlis'in özgün topografyası, iklim koşulları, mevcut planlama kararları ve yerel dinamikleri dikkate alınarak ayrı bir değerlendirme süreci içinde ele alınmıştır.

6.2.1 Koruma ve Kullanıma Yönelik Politika ve Strateji Önerileri

Politika ve stratejileri önerileri; yönetim ve planlama, kentsel ve çevresel bağlam, sosyal ve ekonomik yapı, kullanım senaryoları turizm ve sunum ile yapısal ve teknik müdahale boyutlarını esas alan 5 ana kriteri bütüncül biçimde kapsamaktadır. Bitlis il merkezinde koruma ilkeleri doğrultusunda kurumlar arası koordinasyonu güçlendirmeyi, kullanıcı katılımını teşvik etmeyi ve tarihî çevrenin ekonomik, işlevsel ve mekânsal sürekliliğini güvence altına almayı amaçlamaktadır.

6.2.1.1 Yönetim ve Planlama Boyutuna Yönelik Öneriler

Tarihi kent merkezinde etkin bir yönetim modelinin oluşturulması, koruma stratejilerinin sürdürülebilirliğini güvence altına almak açısından büyük önem taşımaktadır. Koruma çalışmalarında kurumsal koordinasyonu sağlamak amacıyla Bitlis Alan Yönetimi Başkanlığı kurulması önerilmektedir. Bu yönetim birimi tarafından hazırlanacak Alan Yönetimi Planı ile yönetim sınırlarının belirlenmesi ve denetim süreçlerinin kurumsal çerçevede yürütülmesi önem taşımaktadır. Alan Yönetimi yapısı kurulana kadar, ilgili kurumların koordinasyon içinde hareket etmesi ve iş birliği yapılması yararlı olacaktır. Kurumlarca oluşturulan arşivlerin bu başkanlığa devredilmesi, bilgi sürekliliğini sağlayacaktır.

Bitlis il merkezinde koruma stratejilerinin geliştirilmesi, öncelikle mevcut durumun sistematik biçimde belgelenmesine bağlıdır. Bu doğrultuda, koruma uzmanları ve ilgili kurumların erişimine açık bir Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) altyapısının oluşturulması önerilmektedir. Böyle bir sistem, hem izleme (monitoring) sürecinin temelini oluşturacak hem de karar alma süreçlerine veri tabanlı bir yaklaşım kazandıracaktır.

Sisteme işlenen veriler aracılığıyla oluşturulacak veri havuzunun, BEÜ öncülüğünde VKVKBKM, Bitlis VBM, Bitlis İKTM, Bitlis Belediyesi, BETAV ve STK'ların iş birliğiyle yönetilmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda, RYTEİE-2019 ilkelerinin tarihi çevreye uyarlanması uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, kentteki tescilli yapıların değer analizlerinin ve incinebilirlik düzeylerinin belirlenmesi, koruma önceliklerinin tespit edilmesine katkı sağlayacaktır.

Kış mevsiminde yaşanan iklimsel koşulların kentsel yaşam üzerindeki etkileri de dikkate alınmalıdır. Kar temizliği süreci, birden fazla kurum ve birimin sorumluluğunu içeren çok aktörlü bir hizmet alanıdır. Bitlis Belediyesi ana arterlerde kar küreme işlemlerini yürütmekte, ancak sokaklar çoğu zaman bu süreçte ikinci planda kalmaktadır. Kış mevsiminde Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) aracılığıyla geçici personel istihdamı sağlanarak ana caddelerde ve kaldırımlarda kar temizliği hizmeti verilmesi olumlu bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, KAİP sınırları içinde yer alan tescilli yapıların erişilebilirliğinin ve güvenliğinin sağlanması amacıyla Bitlis Belediyesi bünyesinde farklı kurumların katılımıyla ortak bir koordinasyon birimi oluşturulması önerilmektedir. KUDEB'in damı akıtan tescilli taşınmazlar için branda temini uygulamasının ise kurumsal koordinasyon mekanizmasına entegre edilmesi yararlı olacaktır.

Kentin genel erişilebilirliğinin artırılması da bir diğer önceliktir. Tarihî köprülerin onarılarak yaya kullanımına açılması, araç trafiği için alternatif güzergâhlar ve yeni köprüler oluşturulması uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Bitlis Belediyesi bünyesinde bir Ulaşım Hizmetleri Müdürlüğü kurulması ve kurumsal altyapısının oluşturulması, uzun vadeli planlamayı destekleyecektir. Bitlis ili için hazırlanacak Ulaşım Stratejik Planı ile KAİP sınırları içindeki tarihî dokunun erişilebilirlik sorunu çözüme kavuşturulabilecektir.

KAİP sınırları içinde konaklama amaçlı yeni yapılaşma veya geleneksel yapıların yeniden kullanımı, turizm sektörünün gelişmesine ve yapıların korunmasına maddi katkı sağlayacaktır. Bu süreçte, 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu kapsamında sağlanabilecek teşvikler, T.C. Turizm Bankası A.Ş. tarafından sunulan dış destekli krediler ve Taşınmaz Kültür Varlıklarının Onarımına Katkı Fonu gibi kamu kaynaklı mali desteklerin etkin biçimde kullanılması yararlı olacaktır. Ayrıca, Bitlis İl Özel İdaresi bünyesinde yer alan Yatırım Koordinasyon Birimi aracılığıyla özel sektör yatırımlarına kamu desteğiyle erişimin güçlendirilmesi önerilmektedir.

Alanın sahip olduğu zengin turizm değerlerini koruma kuralları çerçevesinde kullanılarak turizm sektörü desteklenebilir. KAİP'te konut alanlarının yeniden işlevlendirilmesinde herhangi bir kısıt getirilmeden yetkinin tamamen VKVKBK'ye bırakıldığı belirtilmektedir. Kent merkezinde turizm soylulaştırması riski göz önünde bulundurularak planlarda yeri belirlenecek şekilde konaklama tesisleri yapılmalıdır. Bu hususta koruma kullanma dengesi gözetilerek VKVKBK ve Bitlis Belediyesi planlama yapmalıdır. KAİP sınırları içinde konaklama amaçlı, yeniden yapım ve geleneksel yapıların yeniden kullanımı turizm sektörünün geliştirerek yapıların korunması için maddi katkı sağlayabilecektir. Bu hususta 2634 Turizm Teşvik Kanunu kapsamında sağlanacak destekler, T.C. Turizm Bankası Anonim Şirketi'nin sağlayacağı dış destekli krediler, Taşınmaz Kültür Varlıklarının Onarımına Katkı Fonu gibi kamu kaynaklı mali desteklerin yanı sıra Bitlis İl Özel İdaresi bünyesinde yatırım koordinasyon birimi ile özel sektör desteklerine erişim sağlanabilir. Bazı bölgeler özel proje alanı ilan edilerek bu hususta Bitlis Valiliği koordinasyonunda projelendirmeler kamu uhdesinde gerçekleştirilebilecektir.

Geleneksel evlerde mekânsal bölünme ve birlikte kullanım uygulamaları, VKVKBK onayı ile yürütülmelidir. Bu sürecin kontrolsüz gerçekleşmesi, geleneksel evlerin terk edilmesi ya da uygunsuz müdahalelere maruz kalarak özgünlüklerini yitirmeleri riskini doğurmaktadır. Mekân sayısı bakımından yetersiz kalan geleneksel evlerin ortak kullanımı için alternatif çözümler geliştirilmelidir. Öte yandan, mülkiyetin bölünmesi sonucu ayrılan evler bağımsız kullanım için elverişli olmadığından, bu yapıların bütüncül olarak kullanılmaları teşvik edilmelidir.

Dereüstü dönüşümü ilgili kurumlar arasında gerçekleşen, katılımcı bir anlayıştan uzak ve mağduriyetler oluşturan bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Şimşek (2022), yıkım kararı bulunmayan yapıların süreç içerisinde dönüşüme dahil edildiği ticari merkezde iş yeri sahiplerinin işlerini sürdürebilecekleri bir yer bulamadığını belirtmektedir **[Web-10]**. Projelendirme süreci dönüşüm tamamlanmadan gerçekleştirilmiştir. Tarihi çevrede açığa çıkan buluntular arkeolojik kazılar yapılmadan alandan yok edilmişlerdir. Kentsel yenileme çalışmalarında yarışma düzenlenerek süreç ile ilgili farklı perspektifler değerlendirilmelidir. Bu aynı zamanda alanın ulusal düzeyde tanıtılmasına katkı sunacaktır.

Kentteki bazı bölgelerin Özel Proje Alanı (ÖPA) olarak ilan edilmesi ve bu alanlarda projelendirme çalışmalarının Bitlis Valiliği koordinasyonunda kamu eliyle

yürütülmesi hem koruma süreçlerinin etkinliğini artıracak hem de turizm yatırımlarının planlı biçimde yönlendirilmesine katkı sağlayacaktır. 2863 sayılı Kanun'un 15. Maddesi doğrultusunda, Koruma Bölge Kurulları tarafından belirlenen fonksiyonlara uygun olarak kamulaştırma işlemleri gerçekleştirilebilmektedir. Toplu olarak kullanılmayan ve atıl durumdaki yapılar, bu kapsamda toplu işlevlendirme yoluyla kamu inisiyatifiyle kullanıma kazandırılarak korunması sağlanabilecektir.

Millet Parkı Projesi sonrasında çarşı merkezinde ortaya çıkan otopark sorununun çözümünde, 2012 tarihli BKTRÖÇ raporundaki önerilerin uygulanması örnek bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, Kentsel Tasarım Rehberleri'nin gerekliliğini açıkça göstermektedir. Gelecekte hazırlanacak planlarda otopark alanları, yayalaştırılmış yol sistemleri, levha ve işaretlemeler ile peyzaj düzenlemelerinin entegre biçimde planlanması tavsiye edilmektedir.

İmar Planına ilişkin öneriler:

- Tescilli yapı çevrelerinde yapı yüksekliğinin sınırlandırılması ve kat artışı taleplerinin reddedilmesi, koruma-kullanma dengesi açısından önem taşımaktadır.
- Mahalle ölçeğinde sosyal donatı dengesinin yeniden analiz edilmesi ve eksik bölgelerde önceliklendirme yapılması önerilmektedir.
- Mevcut sokak dokusunun, taş duvarların ve topografik karakteristiklerin planlama kararlarına entegre edilmesi, kentsel sürekliliğin sağlanmasına katkı sağlayacaktır.
- Jeolojik riskli alanlara yönelik detaylı mühendislik projelerinin parsel ölçeğinde denetlenmesi ve ruhsat süreçlerine dahil edilmesi, risk yönetimi açısından uygun bir yaklaşımdır.
- Eğitim ve sağlık tesis alanlarının yeniden değerlendirilerek, hedef nüfus doğrultusunda minimum standartları karşılayacak biçimde genişletilmesi tavsiye edilmektedir.
- Sosyal donatı alanlarına ilişkin mekânsal erişim analizlerinin yapılması ve dezavantajlı mahalleler için eşit erişim olanaklarının sağlanması önem arz etmektedir.

- Plan kararlarının, KAİP verileriyle mekânsal olarak çakıştırılarak yeniden gözden geçirilmesi, yol ve yapılaşma kararları arasındaki çakışmaların giderilmesine olanak tanıyacaktır.
- Tarihî mahallelerdeki sosyal altyapı eksikliklerinin (okul, sağlık, kültür, rekreasyon) giderilmesi ve bu alanlarda yaşam kalitesini artırıcı müdahalelerin planlanması önerilmektedir.

1/1000 ve 1/5000 ölçekli uygulama ve nazım plan bütünlüğü büyük ölçüde sağlanmış olsa da KAİP ve sit sınırlarına özel entegrasyonun güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, üst ölçekli 1/100.000 Muş-Bitlis-Van Çevre Düzeni Planı'nda Bitlis'in "müze kent ve turizm odağı" vizyonunun alt ölçekli planlara yansıtılması uygun görülmektedir.

6.2.1.2 Kentsel ve Çevresel Bağlama Yönelik Öneriler

Kent genelinde aydınlatma planı, tarihi dokunun görünürlüğünü artırmak ve turistik ziyaretlerin sürekliliğini sağlamak açısından önem taşımaktadır Bitlis Belediyesi, Bitlis VBM, VKYBM, Bitlis İKTM'nin koordinasyonuyla yürütülecek çalışmalar sonucunda yol, köprü, çeşme gibi kentsel ögelerin görsel bütünlüğünün güçlendirilmesi önerilmektedir. Ayrıca, kentte akan derelerin yalnızca Millet Bahçesi sınırları içinde değil, yatak boyunca düzenli biçimde temizlenmesi tavsiye edilmektedir. Bu süreçte, memba kısımlarından başlayacak şekilde kanalizasyon ve atık yönetimi altyapısının Bitlis Belediyesi tarafından yenilenmesi uygun olacaktır. KAİP sınırları içindeki bölge, kentin vitrini konumunda olduğundan, Bitlis Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğü bünyesinde bu alana özel bir birim oluşturularak çevre temizliğinin sürekliliği sağlanmalıdır.

Kent siluetine yön veren en önemli odaklardan biri olan Bitlis Kalesi, katkısı ve üzerinden kente ait vistalar bulundurması sebebiyle önemli yapılardan olan. Kalesideki kazı çalışmalarının bitirilerek turizme kazandırılması gerekmektedir. Bu kapsamda Bitlis Kalesi (iç kale)'de file germe uygulamaları, enjeksiyon yöntemiyle kayalık zeminin güçlendirilmesi, ağaç köklerinin ilaçlama yoluyla kurutulması, tünel bölümündeki kazıların tamamlanarak alanın bütüncül bir biçimde açığa çıkarılması önerilmektedir. Bu bölüm güçlendirilerek turistik ziyaretlere açılmalıdır. Kale üzerinde koruma çatılarının ve yürüyüş güzergâhlarının belirlenmesi, kent manzarasını görebilen bölümlerde seyir teraslarının düzenlenmesi uygun olacaktır. Ayrıca, dış kale

batı bölümünde arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan kalıntıların korunarak sergilenmesi ve peyzaj düzenlemesiyle kente entegre edilmesi tavsiye edilmektedir.

KAİP sınırları içerisinde plana aykırı yüksek katlı yapıların varlığı, tarihî siluet bütünlüğünü zedelemektedir. Özellikle Bitlis Kalesi ile Çağlayan Köprüsü arasında yer alan ve "Aşağıkantara" olarak bilinen bölgedeki yüksek katlı yapılar, kentin en prestijli bölgelerinden birinde görsel baskı oluşturmaktadır. Bu yapıların kamulaştırılarak KAİP kararları doğrultusunda dönüştürülmesi, tarihî dokuya saygılı bir kent siluetinin yeniden kazanılmasına katkı sağlayacaktır. Uygulama süreçlerinde uzman görüşlerinden yararlanılması ve kararların bilimsel yöntemlerle desteklenmesi önerilmektedir.

Bitlis KAİP 2023 kapsamında belirlenen cephe renk skalasının dikkate alınması, görsel bütünlüğün sağlanması açısından önemlidir. Bu doğrultuda, KAİP sınırları içinde ve öncelikli görülen bölgelerde cephe sağlıklaştırma çalışmaları yürütülmesi önerilmektedir. Tasarımların, ziyaretçileri yanıltmayacak biçimde bölgenin tarihî ve kültürel dokusuna uygun hazırlanması gereklidir. Geleneksel renk skalasından sapmak isteyen kullanıcılar için ise, renk seçimlerinin VKVKBK kararıyla belirli standartlara bağlanması, koruma süreçlerinde bütünlüğü koruyacak bir uygulama olacaktır.

KAİP sınırları içinde sokak dokusunun yenilenerek dil birliğinin sağlanması önerilmektedir. Kentte toprak zeminli sokaklar bulunmaktadır. Yoğun yağış koşullarının etkili olduğu kentte, merdivenli ve dar sokaklar yağmur sularının tahliyesinde doğal drenaj güzergâhı olarak işlev görmektedir. Kış şartları gözetilerek sokak tasarımlarının drenaj kapasitesiyle uyumlu biçimde planlanması yararlı olacaktır.

6.2.1.3 Sosyal ve Ekonomik Boyutlar

Kültür varlıklarının korunması, yalnızca fiziksel müdahalelerle değil, aynı zamanda sosyal yapının tarihî çevreyle yeniden bütünleşmesiyle mümkündür. Sosyal sürekliliği tehdit eden başlıca unsurlar arasında konfor ihtiyacı, sosyal donatı alanlarının yetersizliği, istihdam ve ekonomik koşulların zayıflığı, bakım-onarım maliyetlerinin yüksekliği ve mirasçı sayısındaki artışa bağlı mülkiyet bölünmeleri yer almaktadır. Bu parametreler, kullanıcıların tarihî çevreden göç etmesine ve özgün kullanıcı profilinin değişmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, koruma-kullanma dengesinin

sürdürülebilmesi için bu sorun alanlarına yönelik sosyoekonomik stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Kültür varlıklarının bakım, onarım ve yeniden yapım süreçlerinde bilimsel danışmanlık ve teknik destek sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, kontrol ve uygulama hizmetlerinde görev alan uzmanların yanı sıra ilgili kamu kurumlarındaki personelin koruma alanındaki yetkinliklerinin artırılması önerilmektedir. Özellikle Bitlis'te görev yapan KUDEB, Bitlis VBM, Bitlis Belediyesi, Bitlis İKTM, AFAD, VKVKBK ve VKVYBM personelinin öncelikli olarak bu kapsama alınması uygun olacaktır. İlgili kurumlarda yeni göreve başlayan personelin, oryantasyon sürecinde koruma bilinci ve uygulama esaslarına yönelik temel eğitimlerden geçmesi tavsiye edilmektedir. Bu doğrultuda, BEÜ Sürekli Eğitim Merkezi bünyesinde kurulacak Kültür Varlıklarını Koruma Uygulama ve Araştırma Merkezi, yerel kurumlara ve uygulayıcılara yönelik düzenli eğitim programlarıyla kurumsal kapasitenin güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Tarihî değerlerin korunmasında yalnızca teknik önlemler değil, aynı zamanda yerel katılım ve toplumsal farkındalık da belirleyici unsurlardır. Bu nedenle, kullanıcılar ve yerel halka yönelik bilinçlendirme ve katılım programları düzenlenmesi önerilmektedir. KUDEB ve VKVKBK tarafından, onarım ve müdahale süreçlerine ilişkin uygulamalı eğitimler verilmesi; BEÜ tarafından ise kültürel mirasın korunması temalı seminer, atölye ve sergi etkinliklerinin düzenlenmesi yararlı olacaktır. Ayrıca, KUDEB bünyesinde kurulacak uygulama atölyeleri aracılığıyla, yerel halkın taş, ahşap ve sıva gibi geleneksel malzemelerle çalışma becerilerinin geliştirilmesi teşvik edilmelidir. Böyle bir yaklaşım, toplumun Bitlis'in tarihî ve kültürel değerlerini daha iyi kavrayarak koruma süreçlerine aktif biçimde katılım göstermesini sağlayacak; böylece sürdürülebilir koruma ilkelerinin yerleşmesine katkı sunacaktır.

6.2.1.4 Kullanım Senaryoları, Turizm ve Sunum

Bitlis il merkezinde yapılan kentsel doku analizleri, 178 yapının kullanılmadığını ortaya koymuştur. Bu durum, kentin tarihî çevresinde işlevselliğini yitiren yapıların yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesinde belirtildiği üzere, tarihî yapıların toplumsal bir amaç doğrultusunda yeniden kullanımı, koruma sürecini destekleyen bir araç olarak görülmelidir. Dolayısıyla, kullanılmayan mevcut yapı stokunun özgün tasarımlarına sadık kalınarak

günümüz gereksinimlerine uyumlu yeni işlevlerle değerlendirilebilecektir. Bu süreçte, yerel halk ve STK'lar, sağlanacak teşvik mekanizmaları ile yeniden kullanım uygulamalarına dâhil edilerek desteklenmesi önerilmektedir.

Tarihi yapıların turizm destinasyonları bağlamında değerlendirilmesi, kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması sürecinde sürdürülebilirliği güçlendiren bir strateji olarak ele alınmalıdır. Sosyal donatı alanlarının artırılması, müzeleşme çalışmaları ve kültürel etkinliklerin düzenlenmesi öncelikli faaliyetlerdir. İl çevresindeki mevcut turizm çeşitliliği göz önüne alındığında, uygun nitelikteki tarihî yapıların konaklama tesislerine dönüştürülmesi, hem kültürel mirasın işlevsel sürekliliğini sağlayacak hem de yerel ekonomiyi destekleyecektir.

Kırsal kökenli kullanıcıların ürettikleri el sanatları ve yerel ürünlerin turizm ve hizmet döngüsüne entegre edilmesi, yerel ekonomiyi canlandırarak alanın işlevsel sürekliliğini destekleyecektir. Kültür varlıklarının kontrollü biçimde turizme açılması, yeni istihdam olanakları yaratacak; böylece kullanıcılar için tarihî çevreyi cazip hâle getirerek dolaylı biçimde koruma bilincini güçlendirecektir.

Kültür, inanç ve doğa turizmi açısından zengin bir potansiyele sahip olan Bitlis'te, kültür rotalarının oluşturulması ve turizm faaliyetlerinin desteklenmesi hem kent kimliğinin görünürlüğünü artıracak hem de bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacaktır.

KAİP 2023 kapsamında turizm alanı içinde kalan Sinema Yokuşu, Gazibey Kentsel Sit Alanı'na doğrudan vista sunmaktadır. Yokuşa adını veren Sinema Binası günümüzde kullanılmamaktadır; yapının yeniden işlevlendirilerek sosyal donatı alanı olarak değerlendirilmesi, akşam saatlerinde boşalan tarihî kent merkezine canlılık kazandıracaktır.

Tescilli yapıların restorasyonu sonrasında özgün işlevleriyle kullanılmaları; kullanılmayan yapıların ise uygun yeniden kullanım senaryoları çerçevesinde ticari veya sosyal donatı işlevleriyle değerlendirilmesi önerilmektedir. Bu yaklaşım, hem ekonomik sürdürülebilirliği destekleyecek hem de yapıların fiziksel korunmasına katkı sağlayacaktır.

Bitlis tarihî kent merkezi ve yakın çevresindeki doğal alanlar, günübirlik turistler tarafından yoğun ilgi görmektedir. Ancak bu ziyaretlerin kısa süreli olması, turizm gelirlerinin ve yerel ekonomik katkının sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, turizm faaliyetlerinin sürekliliğini artıracak ve konaklama kapasitesini

güçlendirecek planlama yaklaşımlarının geliştirilmesi önerilmektedir. Alan, sahip olduğu zengin kültürel ve doğal miras değerleri ile ekonomik girdiler ve yerel kalkınma potansiyeli bakımından turizm sektörüne önemli bir ivme kazandırabilecek niteliktedir. Bu bağlamda, turizm potansiyelinin koruma-kullanma dengesi gözetilerek yönlendirilmesi gerekmektedir.

KAİP'te, konut alanlarının yeniden işlevlendirilmesine yönelik herhangi bir sınırlama getirilmemesi ve bu konuda yetkinin tamamen VKVKBK'ye bırakılması, planlama süreçlerinde esneklik sağlamaktadır. Ancak, kent merkezinde olası turizm soylulaştırması riskine karşı, konaklama tesislerinin yer seçimlerinin plan kararlarıyla net biçimde tanımlanması önemlidir. Koruma-kullanma dengesi gözetilerek VKVKBK ve Bitlis Belediyesi'nin koordinasyon içinde hareket etmesi uygun bir yaklaşımdır.

Koruma stratejilerinin geliştirilmesinde, saha verilerine dayalı analizlerle ilke ve uygulama düzeylerinin tanımlanması, tarihi yapıların sürdürülebilir biçimde yeniden işlevlendirilmesine ve kültürel turizmle bütünleştirilmesine olanak sağlayacaktır. Bu yaklaşım, koruma-kullanma dengesinin güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Araştırma kapsamında incelenen kümbet ve türbelerin görece iyi korunmuş durumda olduğu saptanmıştır. Bu yapılar, Ahlat ilçesini de kapsayacak biçimde planlanacak bir inanç turizmi rotası içinde değerlendirilmesi, hem tasavvufi ve dini şahsiyetlerin türbelerinin tanınırlığı artıracak hem de ziyaretçi farkındalığını güçlendirecektir. Ahlat Eski Yerleşimi ve Mezar Taşları'nın 2000 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne dâhil edilmesi ve 2022'de taş işçiliği sanatının Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne eklenmesi, bölgenin uluslararası tanınırlığını pekiştirmiştir. Bu bağlamda, Bitlis kent merkezindeki türbe ve mezar yapılarının Ahlat mirasının bir uzantısı olarak ele alınması, bölgesel miras bütünlüğünü ve kültürel turizm potansiyelini artıracaktır. Marshall (2011) tarafından tanımlanan tampon bölge ilkeleriyle uyumlu biçimde, bu yapılar üstün evrensel değerin bütünlüğüne katkı sunabilecek niteliktedir [Marshall, 2011]. Ahlat Müzesi ve Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü iş birliğiyle hazırlanacak bütüncül bir inanç turizmi rotası planı hem kültürel tanıtımı hem de yerel kalkınmayı destekleyen bir araç olarak değerlendirilmelidir.

6.2.1.5 Yapısal ve Teknik Müdahaleler

Bitlis'in tarihî kent dokusu, coğrafi konumu ve iklimsel koşulları nedeniyle çeşitli doğal afet riskleri bulundurmaktadır. Bu nedenle, tescilli yapıların korunmasına yönelik hızlı değerlendirme yöntemleriyle öncelik sıralaması yapılması önerilmektedir. Hazırlanacak değer analizleri doğrultusunda, koruma müdahalelerini yönlendirecek bir acil eylem planının oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Böyle bir plan, olası afet durumlarında tarihî yapıların zarar görme riskini azaltacak, müdahale süreçlerinin etkinliğini artıracaktır.

Kış mevsiminin sert geçtiği kentte, düz damlı yapıların kar yüküne bağlı sorunlar sıkça gözlenmektedir. Bu nedenle, karın dam yüzeylerinden kontrollü biçimde temizlenmesi, loğlanması, sokaklara atılan karın tahliyesi ve yapıların erişilebilirliğinin sağlanması gereklidir. Bu süreç, Bitlis Belediyesi ve KUDEB koordinasyonunda yürütülmelidir. Ayrıca, her kış sezonu sonunda yapılarda meydana gelen hasarların tespit edilerek basit onarımların KUDEB tarafından gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Doğalgaz altyapısının KAİP sınırları içine ulaşması, konfor koşullarını artırarak tarihî yapıların sürekli kullanımını teşvik eden olumlu bir gelişmedir. Ancak, bu süreçte yeni tesisat sistemlerinin tarihî dokuya zarar vermemesi için müdahale yöntemleri dikkatle belirlenmelidir. Ayıca, ısı pompası ve HVAC (Isıtma, Havalandırma ve İklimlendirme) sistemlerinin tarihî çevreye uyarlanabilir biçimde kullanılması önerilmektedir. Hanlar, geniş iç hacimleri nedeniyle ısınma sorunu yaşayan yapı türleridir. Bu durum, işlevlerin süreklilik kazanmasını engellemektedir. İlgili koruma kurulu olan VKVKBK onayı alınarak, tarihî dokuyu bozmayacak biçimde çağdaş ısıtma sistemlerinin uygulanması önerilmektedir. Böylece yapıların hem fiziksel korunması hem de işlevsel kullanımı sürdürülebilir hale gelecektir. Sürdürülebilir enerji kullanımı kapsamında, kentin güneş ve rüzgâr enerjisi potansiyellerinin değerlendirilmesi, uzun vadede koruma politikalarının çevresel boyutunu güçlendirecektir.

Koruma uygulamalarında teknik detayların yetersizliği, uygulama kalitesini sınırlayan önemli bir sorundur. Bu nedenle, KAİP'e paralel müdahale yöntem ve tekniklerini içeren projelendirme ve uygulama föyleri hazırlanması önemlidir. Yapı elemanlarına ilişkin teknik detayların çıkarılması ve bu bilgilerin kurumsal arşivlerde düzenli

biçimde saklanması önerilmektedir. Bu çalışmalar, BEÜ, VKVKBK, Bitlis VBM ve KUDEB uzmanlarından oluşacak bir ekip tarafından yürütülmeli; saha gözlemleriyle desteklenerek yürütülebilecektir. Mevcut literatür, uygulama projeleri ve bu tez kapsamında hazırlanan tipolojik analizlerin kullanılması, projenin kısa sürede tamamlanmasına katkı sunacaktır.

Kümbet ve türbelerdeki şahsiyetler ile ilgili mevcut bilginin belirsizliği, alanın hem fiziksel hem de manevi değerleri açısından bir sorun oluşturmaktadır. Bazı yapılarda kırık şahidelerin veya eksik kitabelerin ziyaretlerde yanılsamalara neden olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, kümbet ve türbelerdeki şahidelerin envanterinin çıkarılması, hazirelerdeki kitabelerin belgelenmesi ve bu verilerin dijital ortamda arşivlenmesi gerekmektedir. Bu tür çalışmalar, somut olmayan kültürel mirasın korunması açısından da özel bir önem taşımaktadır. Ayrıca, mülkiyet ayrımı gözetilmeksizin bu yapıların düzenli bakım ve onarımlarının yapılması, sürdürülebilirliğin sağlanması için Bitlis Belediyesi Mezarlıklar Birimi bünyesinde özel bir ekip oluşturulması önerilmektedir.

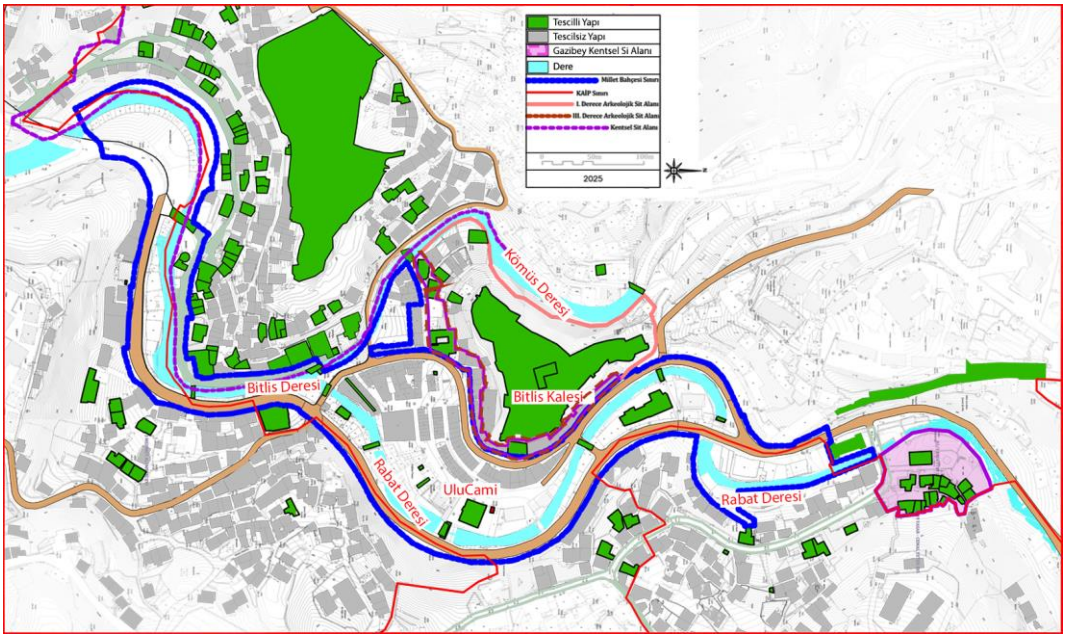
6.2.2 Tarihi Kentsel Dokunun Kullanımına Yönelik Uygulama Önerileri

Bitlis tarihî kent dokusunun özgün kimliğini koruyarak güncel ihtiyaçlara uyum sağlamasına yönelik kullanım senaryoları ve uygulama önerileri sunulmaktadır. Öneriler, Gazibey ve Taş mahallelerinde geliştirilen yeniden işlevlendirme projeleri, kültür rotaları ve ulaşım düzenlemeleri üzerinden kurgulanmış; konut, turizm, müze ve sosyal donatı işlevleriyle tarihî çevrenin sürdürülebilir biçimde yaşatılmasını hedeflemiştir. Böylece, koruma ilkeleriyle uyumlu yeni kullanım modelleri aracılığıyla kentin ekonomik, kültürel ve mekânsal canlılığının desteklenmesi amaçlanmaktadır

6.2.2.1 Gazibey Mahallesi Kentsel Sit Alanında Konaklama Amaçlı Kullanım (Pansiyon) Önerisi

Gazibey Mahallesi, Bitlis Kalesi'nin bulunduğu I. Dereceden Arkeolojik Sit Alanı ve çevresinde kentin önemli anıtsal yapılarından Şerefiye Külliyesi Cami ve İmareti, Ulu Cami, Han Hamamı ve Eski Arasta Hanı'nın yer aldığı ticaret merkezinin bulunduğu yerdedir. Kömüs Deresi'nin Bitlis Deresi'yle birleştiği mahallede tescilli dokuz köprü bulunmaktadır. Mahalle sınırları içerisindeki Gazibey Kentsel Sit Alanı şehrin ticari

aksının olduğu, millet bahçesi çalışmalarının gerçekleştiği Kömüs Deresi'ne sınırları olan konumdadır. Tarihi Sinema Yokuşu'ndan karşılıklı vista bulunduran bir konumdaki alanda tescilli on üç geleneksel ev, bir çeşme, bir caminin yanı sıra geleneksel yöntemlerle yapılmış bir tandır evi harabesi; etkileşimde olduğu iki adet geleneksel olmayan konut ile izole bir alandır **(Ek-M)**. Olası turizm odaklı yeniden kullanım için sosyokültürel bir karmaşaya yol açmadan, homojen olarak kullanılabilecek bir dokuya sahiptir **(Şekil 6.2, Şekil 6.3)**. 2012 yılında hazırlanan BKTRÖÇ ile bunun üzerine hazırlanan KTFP adlı çalışmalarda da Gazibey Mahallesi'nin bu bölümünün ticari amaçlı kullanımı önerilmiştir.

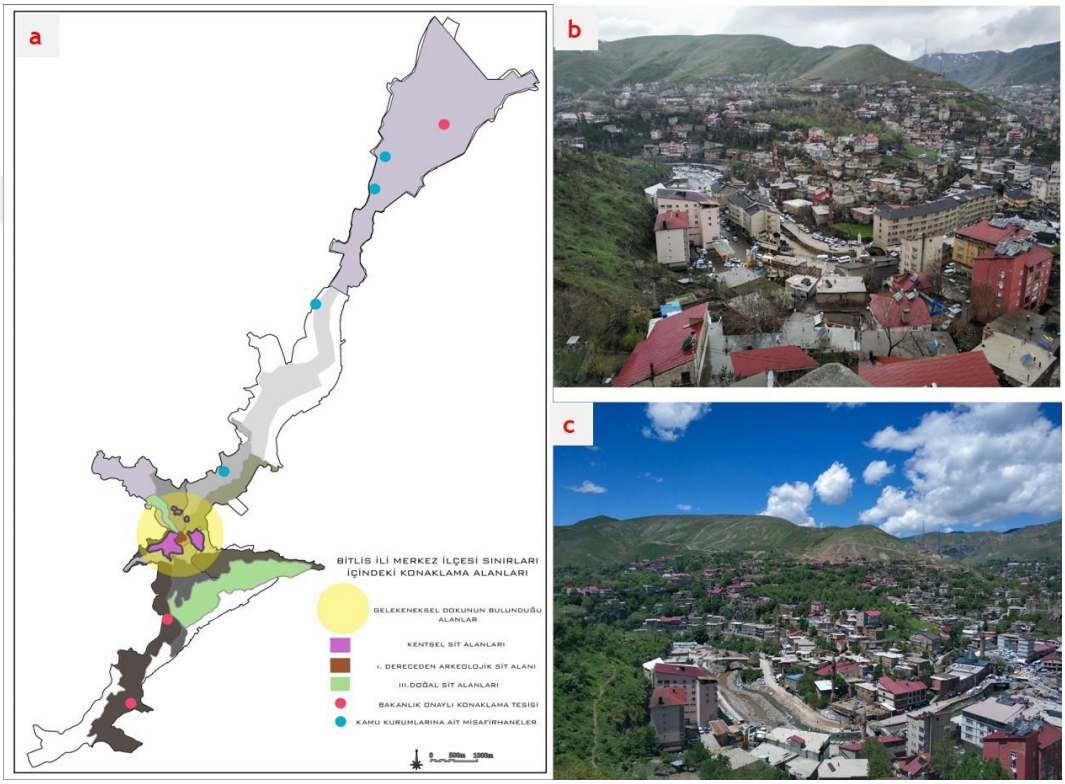
Şekil 6.2: Millet bahçesi ve Gazibey Kentsel Sit Alanı'nın kent içindeki konumu.

Şekil 6.3: Gazibey Kentsel Sit Alanı (a- 2023, b- 2024).

Bitlis İl merkezi yerleşimi itibariyle "kültürel köprü-kültür koridoru" temasıyla; potansiyeli itibariyle "turizm odağı ve müze kent" olarak gelişeceği öngörülmüştür [**ÇDP,2011**]. Turizm çeşitliliği bakımından zengin bir potansiyele sahip ancak kültürel

mekânlarla ilişkileri zayıftır. Kentin turizm altyapısı ve konaklama tesislerinin yetersizliği, potansiyelini açığa çıkarmasını zorlaştırmaktadır. Bitlis il merkezinde üç adet bakanlık belgeli konaklama tesisi ve kamu kurumlarına ait dört adet misafirhane bulunmaktadır. Bu tesisler kentin güney ve kuzey yönündeki girişlerinde eski kent merkezine uzak kodumdadırlar. Dere ıslahı çalışmaları kapsamında İl Özel İdaresi'ne ait Hanedan Oteli 2019 yılında, Dideban Oteli ise 2021 yılında yıktırılmıştır. Bu otellerin yıktırılmasıyla KAİP sınırlarında konaklama tesisi kalmamıştır (**Şekil 6.4**).

Şekil 6.4: a) Bitlis il merkezinde bakanlık belgeli konaklama tesisi ve kamu kurumlarına ait misafirhanelerin konumu b, c) Hanedan Oteli (2019 ve 2022).

Bitlis il merkezinde turizm potansiyelini azaltan bir diğer husus kültür varlıklarının korunmasına yönelik sorunlardır. **Keleş Eriçok vd. [2021]**, bu hususlaki sorunların yalnızca planlama aşamasından değil, uygulayıcıların yaklaşımlarından ve kullanıcı davranışlarından da kaynaklandığını tespit etmiştir. Planlarda geleneksel dokunun korunması ve gelişme alanı arasındaki sosyal donatı alanlarındaki dengenin korunması gerekmektedir. Dokuyu oluşturan kullanıcının günümüzdeki kullanıcı olmadığına değinen **Payaslı Oğuz [2017]**, ekonomik koşul ve sosyal donatı alanlarının yetersizliğinin dokunun korunamamasındaki önemli bir etken olduğunu belirtmiştir.

Bu durum kentteki geleneksel dokuların terk edilmesine sebep olmuştur **[Payaslı Oğuz, 2017]**.

Günümüz çağdaş konfor koşullarını sağlayamayan geleneksel evler; özgün kullanım amaçlarına hizmet etmeleri için tesisat ve yapısal elemanlarının bir bölümünün uyarlanması gerekmektedir. Bu alanların dönüşümünde dikkatli bir çalışma yapılması gerekmektedir **[ICOMOS,1987]**. Düzenli bakım onarımı yapılmayan yapıların büyük bir bölümü süreç içinde terk edilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Yenileme sonrası konut alanları içindeki geleneksel yapılar turizmin ekonomik fırsatlarının etkisiyle ticari amaçlarla işlevlendirilmeye çalışılmaktadır. Yapılara yeni işlevler verilirken özel mülkiyetteki konutlar bu anlamda en aykırı kullanımlardan nasibini almaktadır. Yeniden kullanımları sürecinde, özgün işlevleri gereği inşa ve yapısal özellikleri az sayıda kullanıcıya hitap eden bu yapılardan, bir anda çok yoğun yeni programları karşılamaları beklenmektedir. Konut işleviyle özgün kimliğini sürdüren alanların turizm baskısı altında ticari kullanımlara dönüşmesi, mekânsal sürekliliği ve kentsel dengeyi olumsuz etkileyen bir diğer husustur.

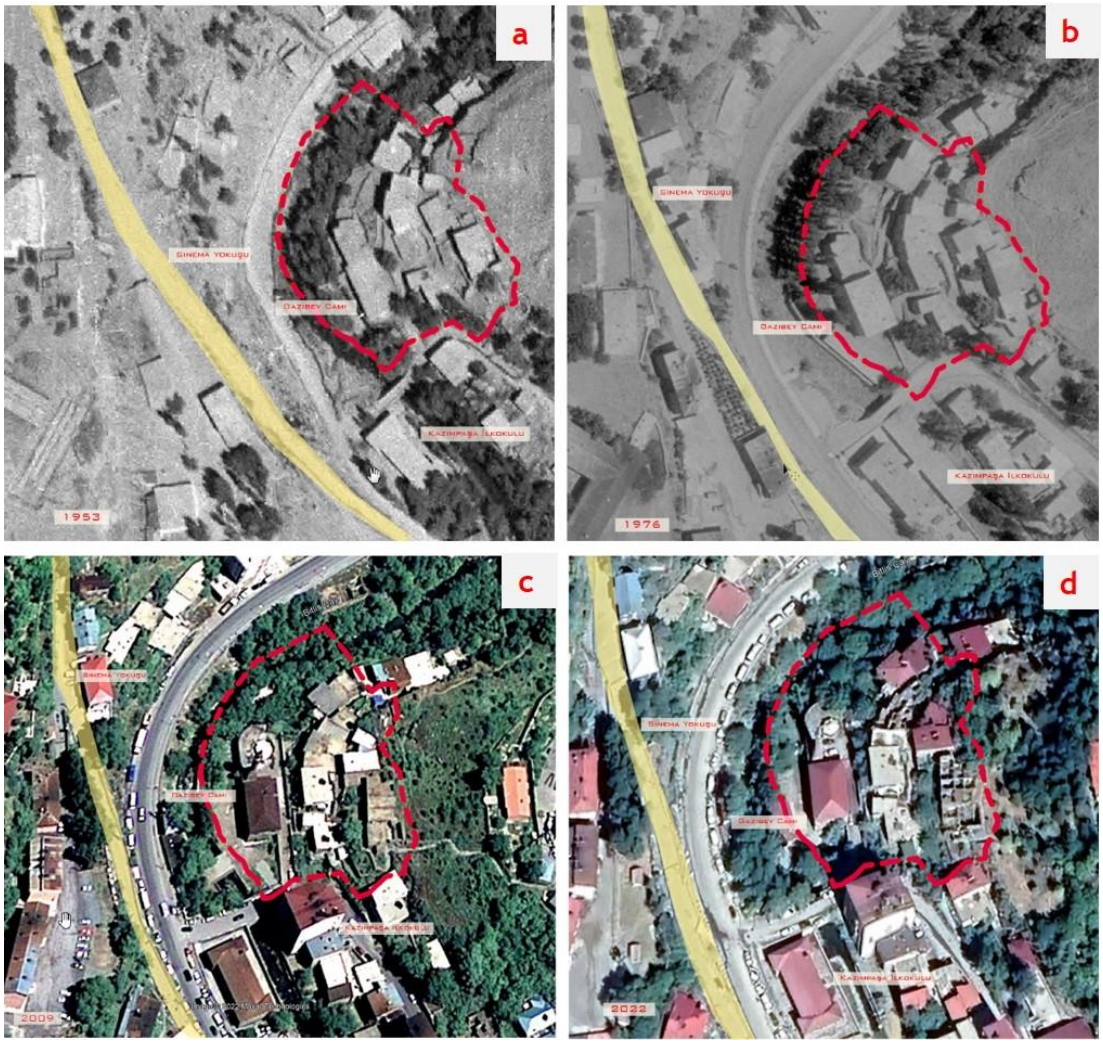
Bitlis ilinde yeniden canlandırma (revitalization) kapsamında yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Kent merkezinde 10 geleneksel evin kamusal amaçla yeniden kullanımı söz konusudur **(Şekil 6.5)**. İncelenen ve yeniden işlevlendirilecek olan Gazibey Kentsel Sit Alanı'ndaki yapıları daha iyi tanımlayabilmek için günümüzdeki analizleri yapılmıştır.

Şekil 6.5: Uyarlanarak yeniden kullanılan geleneksel evler a) Çocuk Kütüphanesi 82021) b) Fuat Sezgin Bilim ve Kültür Evi (2021) c) Etnografya Müzesi (2021) d) Kafe (2020) e) Bitlis Girişimci Kadın Derneği (2020) f) Erkek Kur'an Kursu (2020) g) Kız Kur'an Kursu (2020) h) Keçe Külahlılar Derneği (2021) ı) Van İlim ve Kültür Vakfı Evi (2021).

Gazibey Kentsel Sit Alanının 1998 ve 2023 KAİP Çerçevesinde Planlama Yaklaşımı: Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 01.12.1989 tarihli kararı ile Gazibey mahallesindeki ticari merkezin kuzeyinde kalan bölge kentsel sit alanı olarak belirlenmiştir.1998 yılında hazırlanan koruma amaçlı imar planında kent merkezine yakın, özgün dokusu korunmuş bir alan olarak tanımlanmıştır. Koruma-iyileştirme alanı olarak belirlenen bu bölgenin sokak ölçeğinde korunması kararı alınmıştır. Kentsel tasarım projesi yapılarak ticaret, turizm, eğlence, sosyal, kültürel gelişme alanı olarak kullanımı önerilmektedir. Analiz paftalarında konut ve müştemilatının turizme yönelik konaklama-pansiyon kullanımına izin verilebileceği belirtilmektedir **[Bitlis KAİP, 1998]**. KAİP 2023'te yerleşik konut alanı olarak değerlendirilen alanda plandaki ilgili hükümde işlev konusunda bir sınırlama getirilmemiştir. Doğusundaki kayalıkta düşme riski bulunmasından ötürü planlarda Önlemli Alan olarak tarif edilmiştir **[Bitlis KAİP, 2023]**.

Gazibey Kentsel Sit Alanı Kentsel Doku Analizi: Gazibey Kentsel Sit Alanı Gazibey Mahallesi kuzey bölümünde yer almaktadır. Alan yapı stoku bakımından günümüze kadar çok fazla değişikliğe uğramadan varlığını sürdürmüştür **(Şekil 6.6)**.

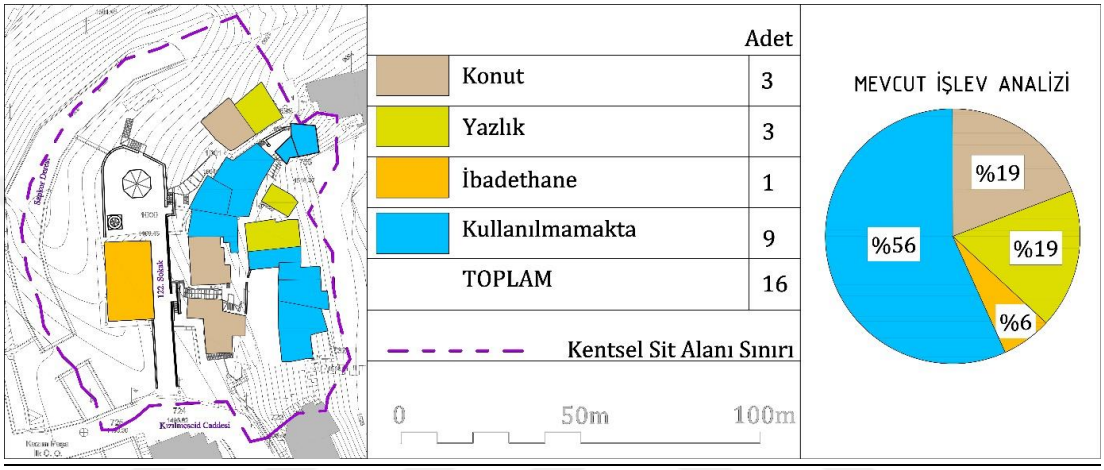

Şekil 6.6: Gazibey Kentsel Sit Alanı hava fotoğrafı a) 1953 **[Harita Komutanlığı, 2024]** b) 1976 **[Harita Komutanlığı, 2024]** c) 2009 **[Google Earth, 2025]** d) 2022 **[Google Earth, 2025]**.

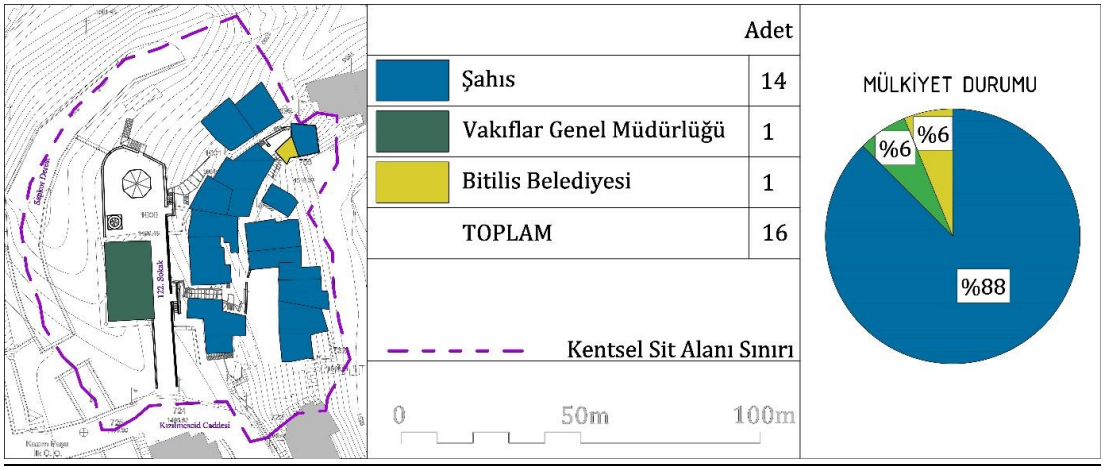
Gazibey Cami (Gazi Bekiye Medresesi) 19.yüzyılda külliye içinde bir medrese yapısı olarak inşa edilmiştir. Zamanla farklı işlevlerde kullanılan medresenin üst katına 1957 yılında bugünkü cami bölümü eklenmiştir. Geleneksel evlerden biri 20.yy. başında ikisi ortasında inşa edilmiştir. Tescilli yapılardan (82 Ada/4 Parsel) biri 1953 tarihli hava fotoğrafında tespit edilmemiştir. Diğerlerinin yapım tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır **(Ek-M)**.

Özgün kat yükseklikleri bakımından incelendiğinde üç katlı bir yapı (81Ada /8 Parsel) bulunmaktadır. Üç katlı bir yapının (82 Ada/4 Parsel) ise üst katı özgün olmayıp betonarmedir. Gazibey Cami ve geleneksel evlerden onu iki katlıdır. Çeşme ile dört geleneksel ev tek katlıdır **(Ek-M)**.

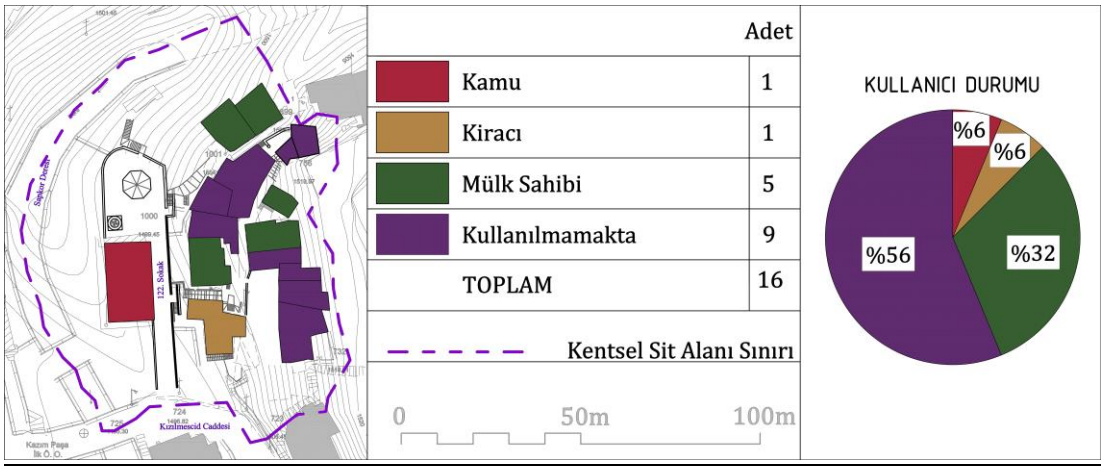
Gazibey Camisinin üst katı ibadethane, alt katın bir bölümü depo ve mescid olarak kullanılmaktadır. Diğer bölümü alt kotta kalan avlusu ile çay ocağı olarak hizmet vermektedir. On üç geleneksel evden üçü konut olarak kullanılmaktadır. 3 adet yapı ise yazlık ve depo olarak kullanılmaktadır. Yedi adet geleneksel ev, tandır evi ve çeşme kullanılmamaktadır. Mülkiyet durumu incelenen yapılardan cami ve çeşme kamuya ait olup diğer yapılar şahıs mülkiyetindedir. Kullanılan altı evden bir tanesi kiracı tarafından kullanılmaktadır **(Şekil 6.7-Şekil 6.9)**.

Şekil 6.7: Mevcut işlev analizi.

Şekil 6.8: Mülkiyet durumu analizi.

Şekil 6.9: Kullanıcı durumu analizi.

Yapısal durumları gözlemsel olarak incelenen yapıların sağlamlıkları KAİP'te değerlendirildiği şekliyle dört kategoride incelenmiştir. Yapılar kapsamlı bakım onarım gerektirmeyen iyi, yüzeysel bakım onarım gerektiren orta, esaslı onarım gerektiren kötü, yapısal eleman kayıpları başlayan yapılar harap olarak incelenmiştir. Sert kış koşullarının hâkim olduğu Bitlis'te yapısal durumu etkileyen en önemli faktörlerden biri olan üst örtü durumu da benzer kategorilerde incelenerek yapıların sağlamlıklarını etkileyecek bu hususun analizi yapılmıştır. İyi olarak değerlendirilen beş yapıdan dördünün restore edilmiş olması koruma çalışmalarının yapılar için önemini ortaya koymaktadır. Orta olarak değerlendirilen üç yapıdan bir adeti restore edilmiştir. Alandaki yapılardan çeşme kötü, yedi adeti ise harap durumdadır. Kötü ve harap olmaları koruma-kullanma ilişkisinin en açık örnekleridir. Üst örtüleri incelenen yapılardan iyi durumda olan yapıların tamamının sağlamlık açısından iyi-orta olup tamamı kullanılmaktadır. Üst örtüsü orta olan (82 Ada /3 Parsel) yapı restorasyon görmüş olup kullanılmamaktadır. Kullanılmayan bu yapının yapısal durumu kötüleşeceği öngörülmektedir **(Ek-M)**.

1998 KAİP'te alanda bir adet dokuya uyumlu olmayan tescilsiz yapı olduğu belirtilmektedir. Alan sınırları içerisinde günümüzde tescilsiz olarak tandır evi bulunmakta ve bu yapı doku ile uyumludur. Kat adeti bakımından yapılan değerlendirmede üç katlı bir adet yapı olduğu belirtilmektedir. Özgün üç katlı bir adet yapının yanı sıra kat eklemesi ile üç katlı olan bir yapı mevcuttur. KAİP hazırlandıktan sonra bu katın eklendiği düşünülmektedir. 1998 KAİP baz alındığında kullanılan yapı oranı %81,80 iken günümüzde %56'dır.

Şekil 6.10: Gazibey Kentsel Sit Alanı mevcut durum vaziyet planı ve silueti.

Koruma ve İşleve Yönelik Öneriler: Alanın mevcut durumunun tespiti için kentsel dokunun yanı sıra yapı ölçeğinde incelemeler yapılmıştır. Bu kapsamda plan krokileri çıkartılmış, detaylı fotoğraflanarak fiziki yapıdaki sorunlar tespit edilmiştir.

KAİP'lerde belirtilen yeniden kullanım programlarından pansiyon olarak işlevlendirilen alanda, plan şemasının korunması temel ilke olarak benimsenmiştir. Geleneksel evlerden 81 ada 8 parselde yer alan üç katlı yapı, yönetim birimleri, idari ofisler ve resepsiyonun bulunduğu genel kullanım işleviyle düzenlenmiştir. Mutfak bölümü bulunan yapı, önünde yer alan bahçesiyle birlikte kafe olarak da hizmet vermektedir. Oda tipleri, oda büyüklükleri (metrekare) esas alınarak belirlenmiştir. Bu kapsamda pansiyon olarak işlevlendirilen yapılarda toplam 40 oda düzenlenmiştir. Bunların 2'si tek kişilik oda olarak sınıflandırılmış, geri kalan odalar çift kişilik olarak

değerlendirilmiştir. Çift kişilik odaların 10'u süit tipinde tasarlanmıştır. Söz konusu oda dağılımı üzerinden yapılan kapasite hesabı sonucunda toplam konaklama kapasitesi 78 kişi olarak tespit edilmiştir. Alan sınırları dışında konumlanmakla birlikte alan ile doğrudan ilişkili üç yapı ise servis mekânı olarak işlevlendirilmiştir. Tandır evi, önündeki açık alan ve çeşme ile özgün işlevini sürdürmekte, bunun yanı sıra yöresel ürün satışına hizmet eden ek bir işleve sahip olmuştur **(Şekil 6.11, Tablo 6.6)**.

Şekil 6.11: Gazibey Kentsel Sit Alanı öneri vaziyet planı ve görünüşler.

Tablo 6.6: Yapılara göre oda dağılımı, türü ve konaklayabilecek kişi sayısı.

Yapı	Tek Kişilik	Çift Kişilik	Süit (Çift Kişilik)	Toplam
Yönetim	-	-	-	-
P1	-	4		4
Tandırlık	-	-	-	-
Çeşme	-	-	-	-
P2	1	4	1	6
P3	-	2	1	3
P4	-	2	1	3
P5	-	5	-	5
P6	-	4	1	5
P7	1	-	1	2
P8	-	2	1	3
P9	-	-	1	1
P10	-	2	-	2
P11	-	-	2	2
P12	-	3	1	4
Oda Sayısı	**2**	**28**	**10**	**40**
Kişi Sayısı	**2**	**56**	**20**	**78**

Evlerdeki bazı odaların büyüklükleri, özel banyo yerleştirilmesine uygun değildir. Bu tür durumlarda yapı içinde ıslak hacimlerin ortak kullanımı önerilmiştir. Islak hacimler, doğal zemine oturacak şekilde konumlandırılmıştır. Yapı ölçeğinde öngörülen diğer müdahale ve işlev önerileri kataloglar halinde hazırlanmıştır **(Ek-O)**. Kataloglarda yapılara ilişkin kimlik bilgileri, görseller ile mevcut durum ve öneri plan krokileri yer almaktadır. Ayrıca, koruma sürecine yönelik müdahaleler ile önerilen işlevlere dair düzenlemelere ilişkin açıklamalar da kataloglarda aktarılmaktadır. Söz konusu müdahale ve düzenlemeler, plan krokileri üzerinde ayrı bir katman olarak görselleştirilmiştir.

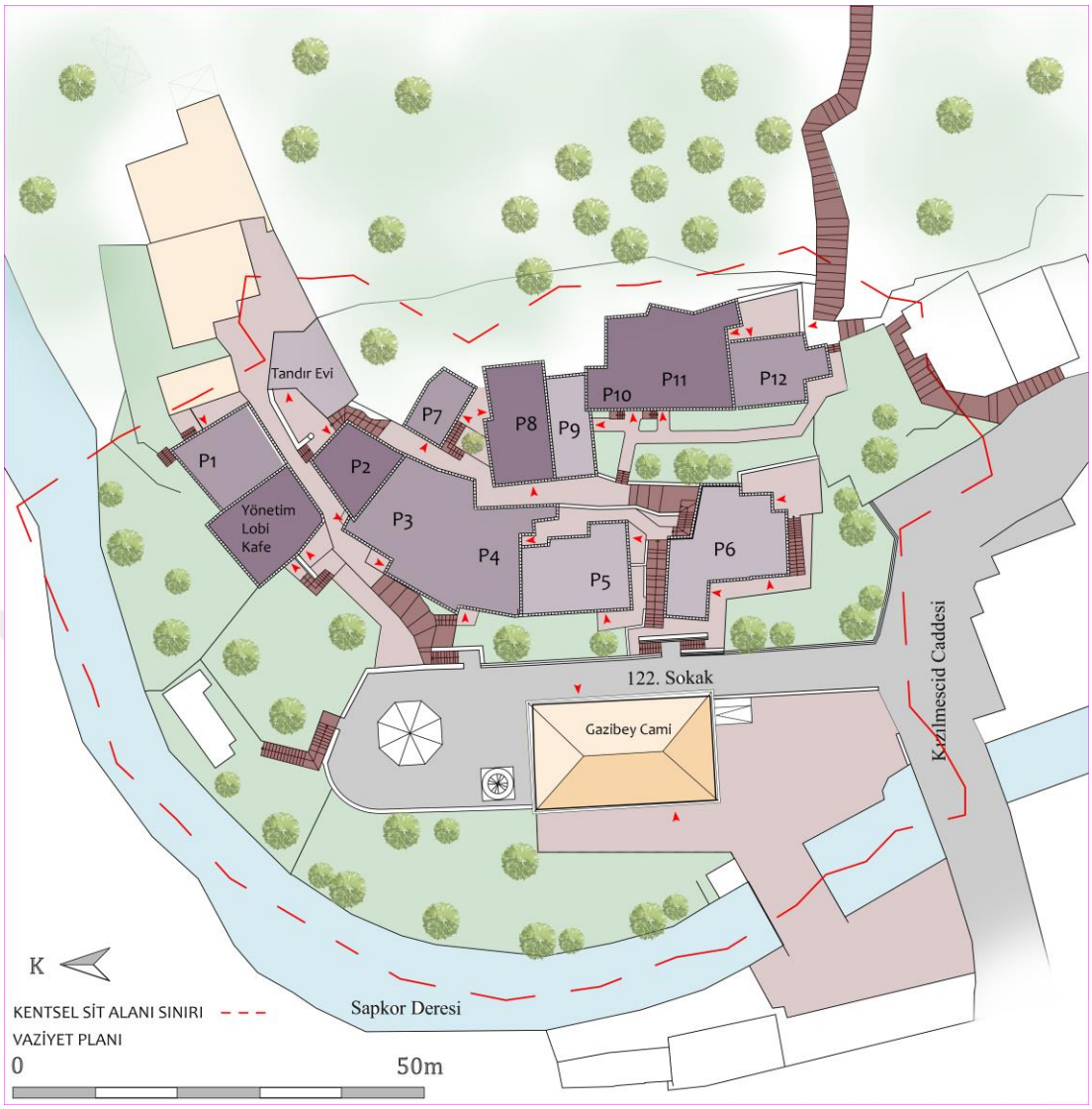
Yapısal müdahalelerde, Bölüm 6.1'de önerilen uygulamalar esas alınmıştır. Alandaki yapıların yeniden kullanımı kapsamında, yapılara yönelik müdahaleler beş başlık altında incelenmiştir **(Tablo 6.7)**.

Tablo 6.7: Gazibey Kentsel Sit Alanı'ndaki yapılara yapılacak müdahaleler.

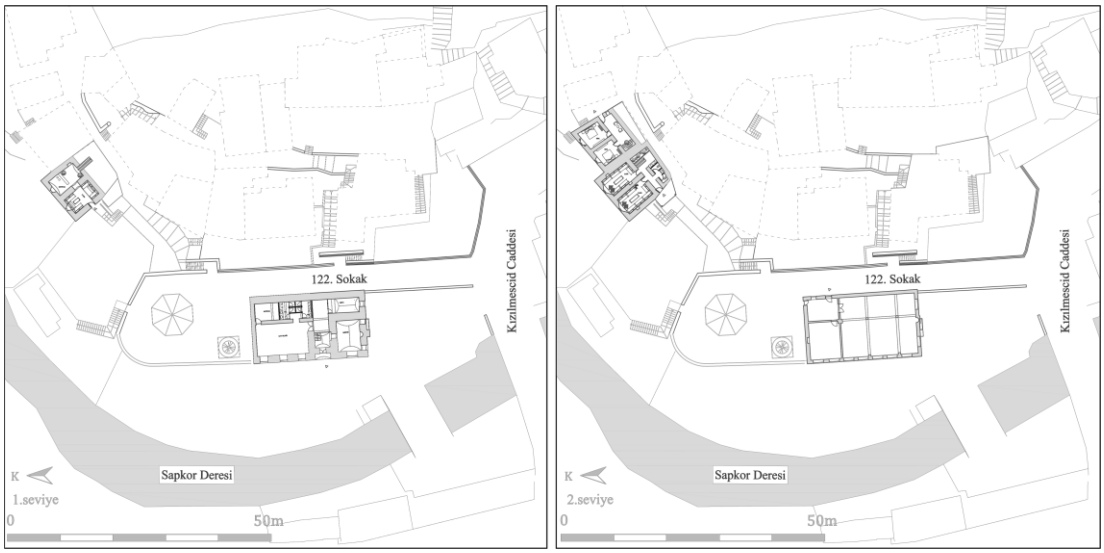
Yapı	Muhdes Eklerin Kaldırılması	Tamamlama	Çağdaş Ek	Aslına Uygun Onarım	Yenileme
Yönetim	✓	✓	-	✓	✓
P1	✓	-	✓	✓	✓
Tandırlık	-	-	-	✓	✓
Çeşme	✓	✓	-	✓	-
P2	✓	✓	✓	✓	✓
P3	✓	✓	✓	✓	-
P4	✓	-	✓	✓	-
P5	✓	-	✓	✓	✓
P6	✓	-	✓	✓	✓
P7	✓	-	✓	✓	-
P8	✓	-	✓	✓	-
P9	✓	✓	-	✓	-
P10	✓	-	✓	✓	-
P11	✓	✓	✓	✓	-
P12	-	✓	✓	✓	-

Çalışma kapsamında öncelikle muhdes eklerin kaldırılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda, betonarme damların, yeni işlev için uygun olmayan eklenmiş ıslak hacimlerin, betonarme giriş sahanlıkları ile merdivenlerin ve özgün olmayan duvarların kaldırılması önerilmiştir. Ayrıca, kapatılmış niş, pencere ve ocakların yeniden açılması planlanmaktadır. Tamamlama işlemleri çerçevesinde, kullanılmayan iç mekân merdivenlerinin işler hale getirilmesi ve yıkılmış duvarların bütünlenmesi öngörülmüştür. Yeni kullanım programına uyum sağlamak amacıyla çağdaş eklerin tasarlanması gerekmekte olup, bu kapsamda işlev gereği ıslak hacimlerin yeniden inşa edilmesi ve bazı büyük mekânların yeni işlevlere uygun biçimde bölünmesi önerilmiştir. Aslına uygun onarım kapsamında, özgün fakat hasar görmüş yapısal ögelerin onarılması öngörülmüştür. Bu bağlamda, toprak dam ile özgün doğramaların korunarak yenilenmesi planlanmıştır. Son aşamada ise yenileme çalışmalarının, özgün ıslak hacimlerin işlevine uygun biçimde canlandırılmasını, tandır ve şöminelerin onarılmasını ve mekânların işlevine göre ayırıcı duvarların yeniden düzenlenmesini içermesi önerilmiştir.

Önerilen işleve dair kat planlarında mekânların komşuluk ilişkileri ortaya konmuştur. Bu mekânsal organizasyon, işlevsel sürekliliğin sağlanmasının yanı sıra alanın bütüncül kullanım senaryosunun anlaşılmasına olanak tanımaktadır **(Şekil 6.12-Şekil 6.15)**.

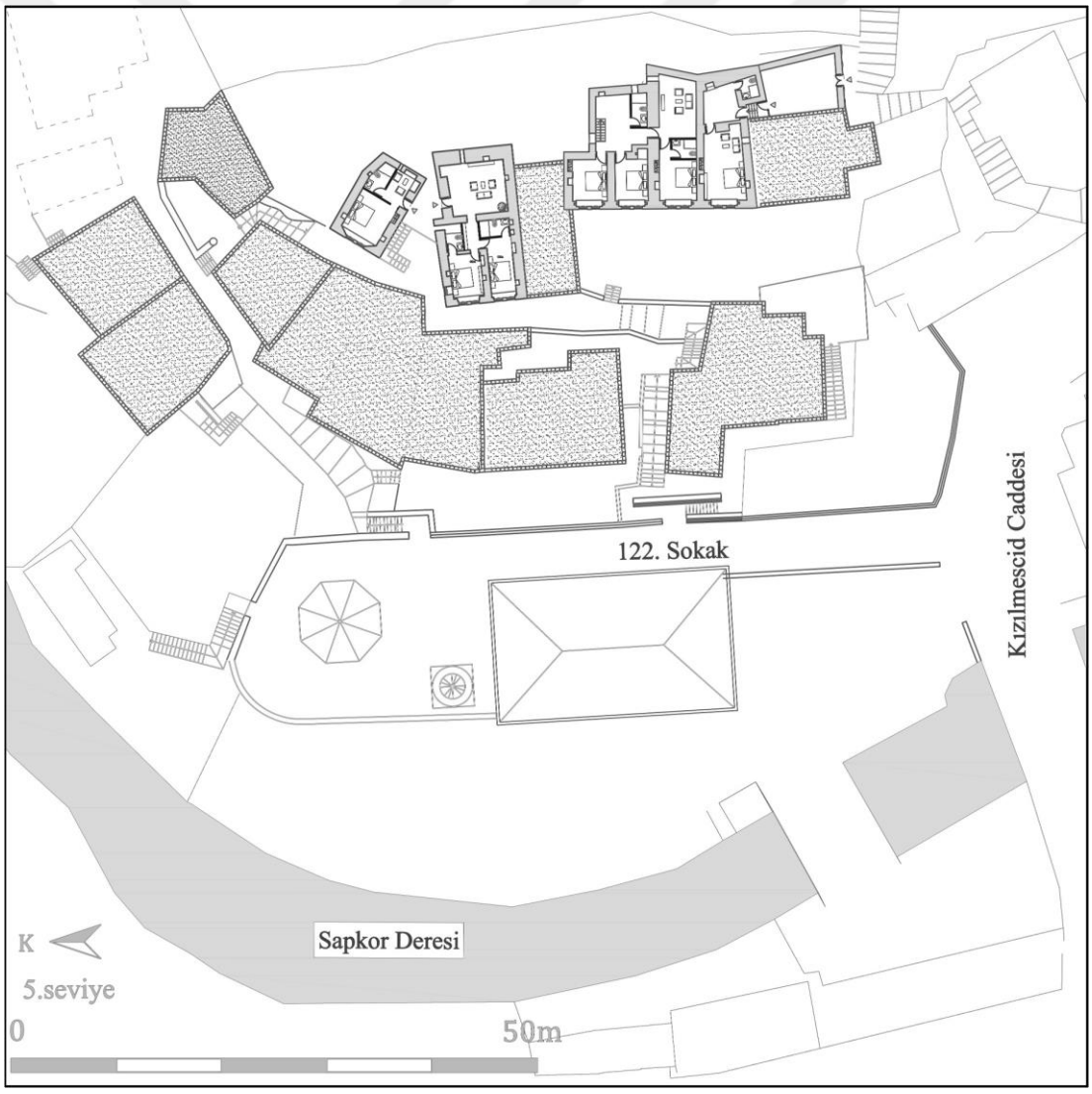
Şekil 6.12: Öneri vaziyet planı.

Şekil 6.13: Önerilen işleve dair 1. ve 2. seviye kat planları.

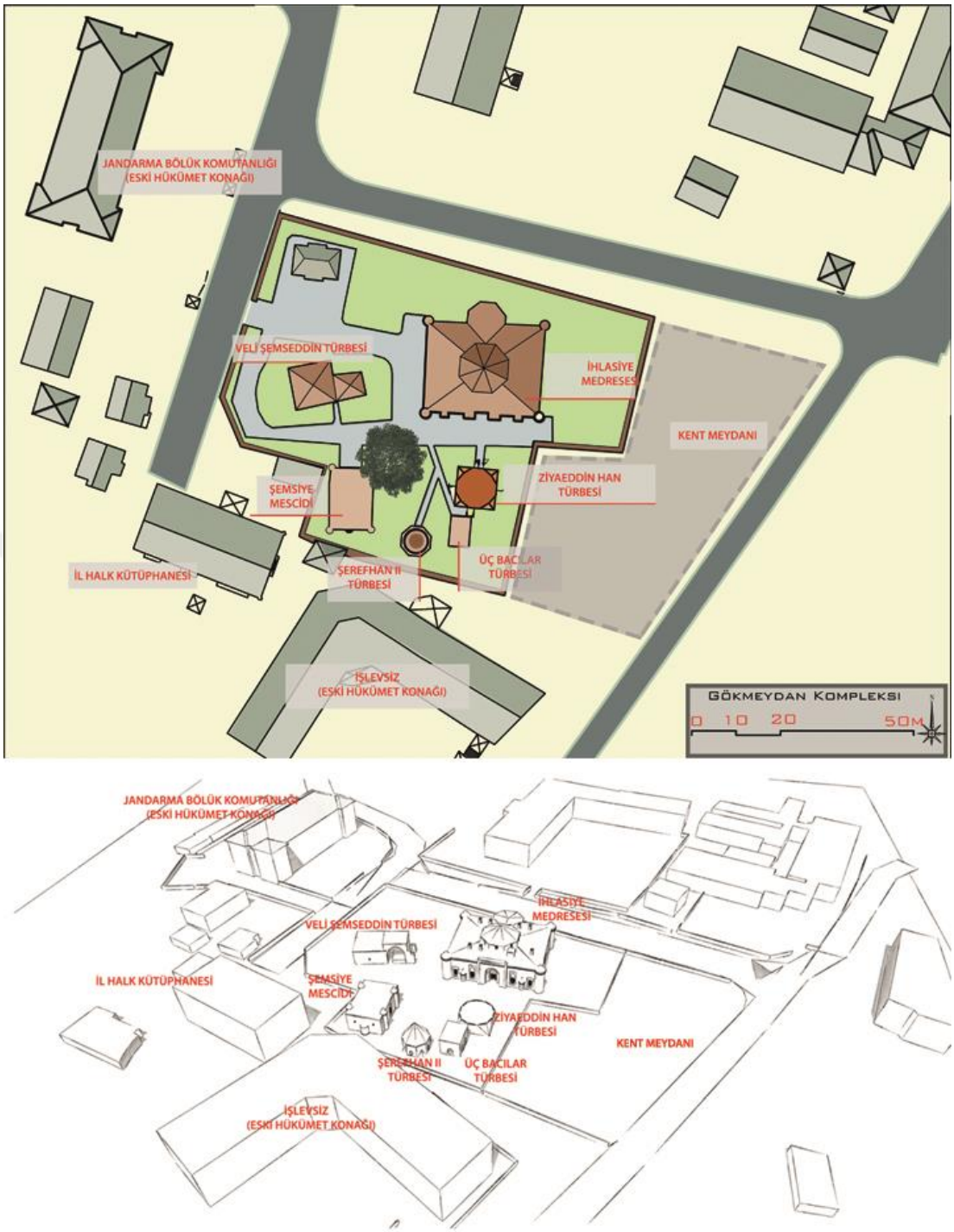
Şekil 6.14: Önerilen işleve dair 3.ve 4. seviye kat planları.

Şekil 6.15: Önerilen işleve dair 5. seviye kat planı.

6.2.2.2 Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanının Müze Kompleksi Olarak Kullanılma Önerisi

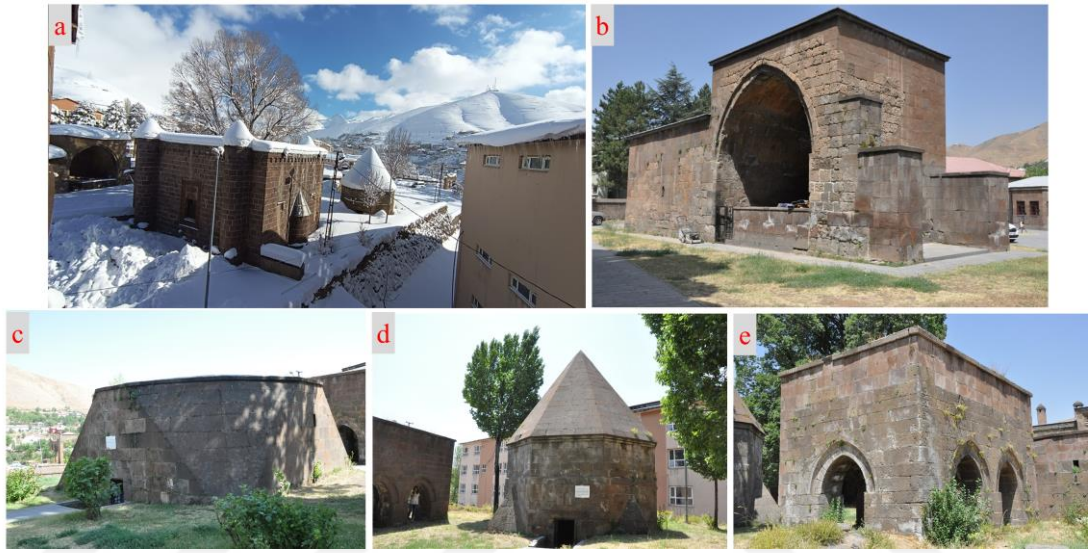
Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı, KAİP sınırlarının kuzeyinde konumlanmaktadır. Bitlis Kalesi merkezli yapılaşmadan sonra kamusal yapıların inşa edildiği ilk yerleşimdir **(Şekil 6.16)**. Gökmeydan olarak adlandırılan yerleşkede bulunan Ziyaeddin Han Türbesi, 14. yüzyıla tarihlenmektedir. Şerefname'de yapının zaviye işleviyle inşa edildiği belirtilmektedir. Türbenin arka bölümünde, zaviyeye ait ek yapıların yıkıldığına işaret eden izler görülmektedir. Yapının iç mekânında ise çilehane hücreleri yer almaktadır. II. Şerefhan Türbesi ve Üç Bacılar Türbesi de aynı yüzyılda inşa edilmişlerdir. Veli Şemseddin Türbesi 15.yüzyılda inşa edilmiştir. İhlasiye Medresesi 16. yüzyıl yapısıdır. 2023 yılına kadar Bitlis VBM tarafından kullanılmakta olan yapıya 2025 yılı itibariyle yeni bir işlev verilmemiştir. Jandarma Bölük Komutanlığı Binası 19.yüzyıl sonlarında Bitlis İdadisi Binası olarak inşa edilmiştir. Bir süre Hükümet Konağı olarak da kullanılmıştır **(Şekil 6.17, Şekil 6.18)**.

Şekil 6.16: Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı vaziyet planı ve görünüşler.

Şekil 6.17: a) İhlasiye medresesi (2023) b) Jandarma Bölük Komutanlığı binası (2023).

Şekil 6.18: a) Şemsiye Mescidi (2023) b) Şemseddin Han Türbesi (2021) c) Ziyaeddin Han Türbesi (2021) d)II. Şerefhan Türbesi (2021) e) Üç Bacılar Türbesi (2021).

Alan içindeki tescilsiz İl Halk Kütüphanesi Binası 1953 yılı hava fotoğraflarında yer almazken 1976 yılı hava fotoğraflarında mevcuttur. Alan dışında olup alan ile ilişkili olan Eski Hükümet Konağı Binası'nın yapım tarihi kütüphane binası ile benzerdir. Boşaltılmış olan binanın içi harap durumdadır. Sit alanının batısı resmî törenler, fuar, kermes gibi etkinliklerin yapıldığı Kent Meydanı'dır **(Şekil 6.19, Şekil 6.20)**.

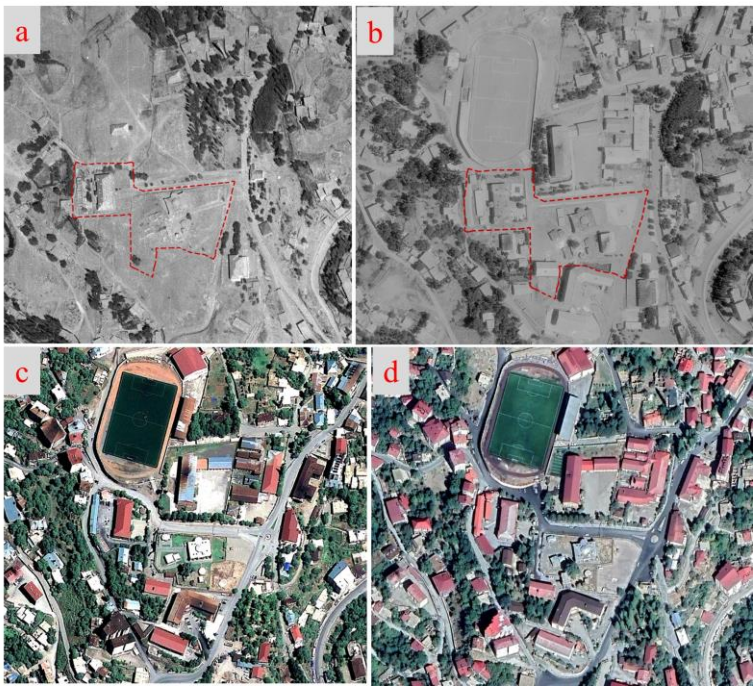

Şekil 6.19: İhlasiye Medresesi avlusundan çevredeki yapılar a) Hükümet Konağı Binası (2024) b) İl Halk Kütüphanesi (2024).

Şekil 6.20: Gökmeydan kompleksi ve Kent Meydanı (2024).

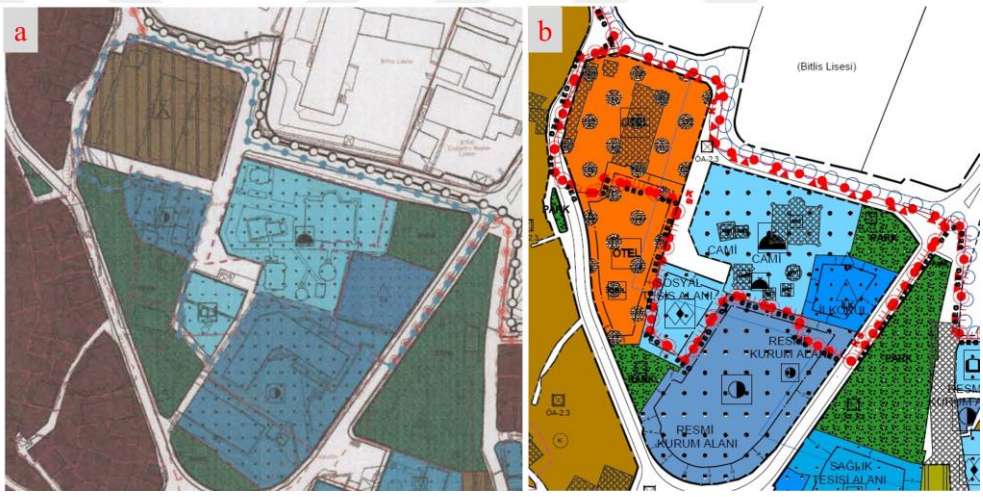
Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı ve çevresi, 1952, 1966 ve 1976 yılı planlarında idari merkez ile kamu ve eğitim yapılarının bulunduğu bölge olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda planlar uygulanmıştır. Alanın çevresinde, 1953 tarihli hava fotoğrafında yer almayan 8 Ağustos Stadyumu'nun 1976 yılı fotoğrafında inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Ayrıca, 1952 planında konut gelişim alanı olarak belirlenen sit alanı çevresinde 1953 yılı fotoğraflarında seyrek bir yerleşim dokusu gözlemlenirken, sonraki dönemlerde bu yoğunluğun arttığı tespit edilmiştir **(Şekil 6.21)**.

Şekil 6.21: Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanının değişimi a) 1953 **[Harita Komutanlığı, 2024]** b) 1976 **[Harita Komutanlığı, 2024]** c) 2009 **[Google Haritalar, 2025]** d) 2022 **[Google Haritalar, 2025]**.

Günümüzde kamu kurumları il merkezinin kuzeydeki gelişim alanına doğru taşınmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısının başından itibaren inşa edilen sit alanı çevresindeki kamusal yapılardan az sayıdaki kullanılabilir durumda olanlar farklı işlevlerle yeniden kullanılırken büyük bir kısmı dönüştürülmek üzere yıkım kararları alınmaktadır. Alanın kuzeyinde yer alan Bitlis Endüstri Meslek Lisesi yıktırılarak yerine otel yapılacaktır.

Kentsel Sit Alanı ile Sinema Yokuşu çevresi, KAİP 2023 kapsamında sokak sağlıklaştırma projelerinin hazırlanması öngörüsüyle plan hükümlerinde yer almıştır. Sit alanı sınırları içinde yer alan Jandarma Bölük Komutanlığı Binası ile KAİP 1998'deki eski planda yeşil alan olarak tanımlanan bitişik parselin, güncel planda otel alanı olarak yeniden düzenlendiği görülmektedir **(Şekil 6.22)**.

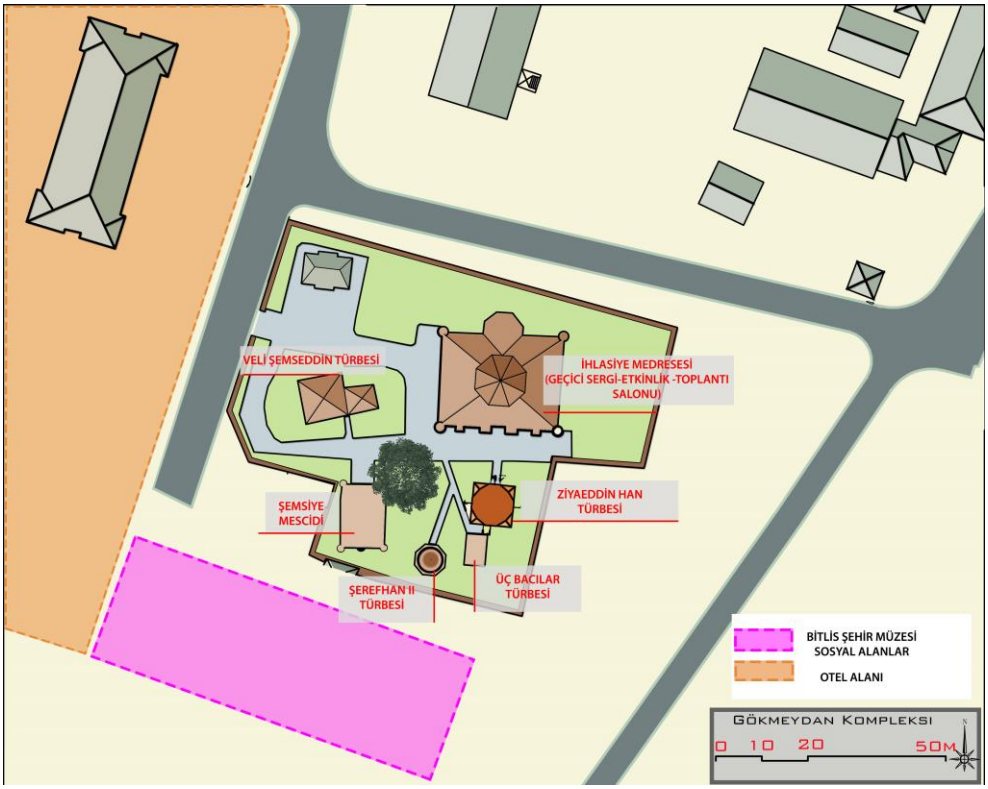
Şekil 6.22: 1998 ve 2023 KAİP'te Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı a) 1998 KAİP b) 2023 KAİP.

Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı ve çevresi, plan kararları ve uygulamalar sonucunda turizm tesislerinin yoğunlaştığı bir alan haline gelmiştir. Buna karşın Gökmeydan yerleşkesindeki yapı grubunun, ticari bir işletme işleviyle değil, kentin hizmetine sunulacak kamusal bir odak olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Gökmeydan'daki bu yapı grubu, herhangi bir işlev yüklenmese dahi bütüncül mimari karakteriyle sergilenebilir niteliktedir; yalnızca ziyaret edilmesi bile kültürel deneyim açısından değer taşımaktadır. Bu bağlamda, alanın kamusal kullanımı hem kentliler hem de ziyaretçiler için kritik bir öneme sahiptir. Ancak gerçekleştirilecek dönüşüm ve sağlıklaştırma çalışmalarının turizm temelli soylulaştırma riskini barındırdığı da göz ardı edilmemelidir.

Bitlis il merkezinde bir geleneksel evin Etnografya Müzesi olarak yeniden kullanımı dışında bağımsız bir müze yapısı bulunmamaktadır **(Şekil 6.23)**. Bu eksikliğin giderilebilmesi için planda sosyal tesis alanında yer alan İl Halk Kütüphanesi ile resmi kurum alanında konumlanan Eski Hükümet Konağı'nın plan hükümlerinde revizyona gidilerek Gökmeydan kompleksiyle bütünleşik bir "Şehir Müzesi ve Sosyal Alan" olarak düzenlenmesi önerilmektedir. Bu düzenleme, kent meydanı ilişkisiyle birlikte alanı önemli bir kentsel odak haline getirecektir. Ayrıca, İhlasiye Medresesi'nin sergi ve etkinlik salonu olarak işlevlendirilmesi, yapılacak etkinlikler aracılığıyla hem yapının kompleks içinde ön plana çıkmasını sağlayacak hem de kentlilerin alanı aktif biçimde kullanmalarına imkân tanıyacaktır **(Şekil 6.24)**.

Şekil 6.23: Bitlis Etnografya Müzesi (2021).

Şekil 6.24: Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı işlev önerisi **[Arkan, 2025]**.

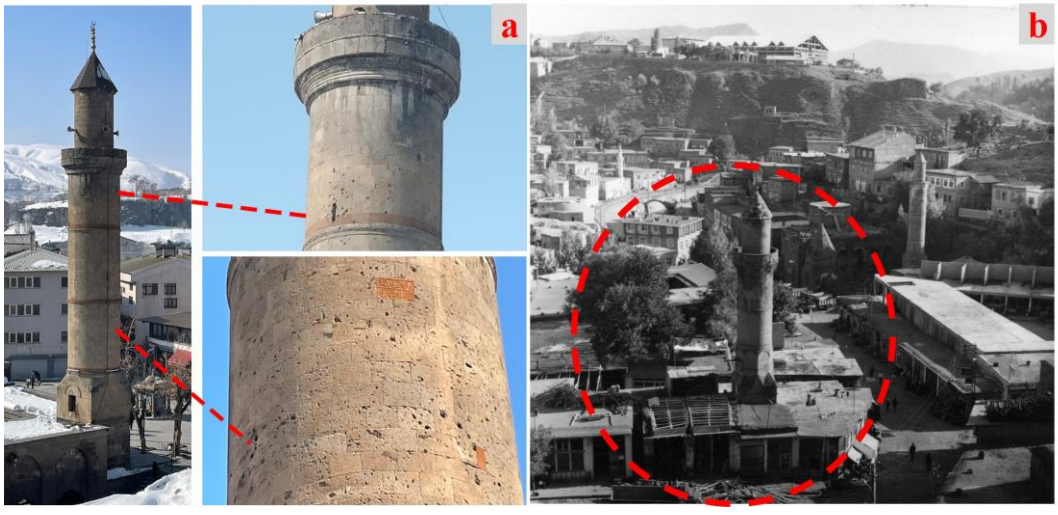
6.2.2.3 8 Ağustos Anma Töreni ve Kültürel Turizm Bağlamında Bitlis Beş Minare Kültür Rotası

Kültür rotaları, somut ve somut olmayan kültürel mirasın birlikte ele alınarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir araçtır. ICOMOS'un 2008 tarihli Kültür Rotaları Tüzüğü ve UNESCO'nun Dünya Mirası Komitesi kararlarında kültür rotaları, farklı toplumların tarihsel etkileşimlerini belgeleyen ve kimlik inşasında rol oynayan kültürel koridorlar olarak tanımlanmaktadır (ICOMOS, 2008; UNESCO, 2010). Bu yaklaşım, sözlü kültürden mimari öğelere uzanan miras unsurlarının bütüncül biçimde değerlendirilmesini gerektirir. Ayrıca UNESCO'nun (2003) Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, halk anlatıları, türküler ve geleneksel ifade biçimlerini toplulukların kimlik ve sürekliliği açısından korunması gereken değerler arasında saymaktadır.

Bu bağlamda, Bitlis halk kültüründe önemli bir yer edinen "Bitlis'te Beş Minare" anlatısı, günümüzde kentin kimliğiyle özdeşleşmiş ve toplumsal bellekte karşılığı olan bir kültürel imge niteliği taşımaktadır. Bölüm 3.3.1.7'de de belirtildiği üzere, dönemin belgeleri ve yapı kitabelerinden edinilen bilgiler, il merkezinde gerçekte beş minarenin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Ancak halk arasında beş minarenin varlığına dair inanış ve bunun etrafında şekillenen tartışmalar, bu anlatının fiziksel bir unsurdan ziyade kuşaktan kuşağa aktarılan soyut bir miras niteliği taşıdığını göstermektedir. Söz konusu tarihte mevcut olan Ulu Cami, Şerefiye ve Meydan Cami minareleri, 1923 tarihli kitabesiyle Gökmeydan Cami minaresi ve geç dönemde inşa edilen Kalelatı Cami minaresi kent silüetinde öne çıkan yapılardır. Minarelerin bu anlatı etrafında bütüncül bir deneyim sunması, koruma-kullanma dengesinin sağlanması açısından da önemlidir **(Şekil 6.25)**. Özellikle Ulu Camii minaresi Rus işgali sırasında kurşun izleriyle zarar gören, bu belleğin mekânsal izlerini taşıyan somut miras öğesi olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde Meydan Camisi yıkılmış ve minaresi "Camisiz Minare" olarak isimlendirilmiştir **(Şekil 6.26)**.

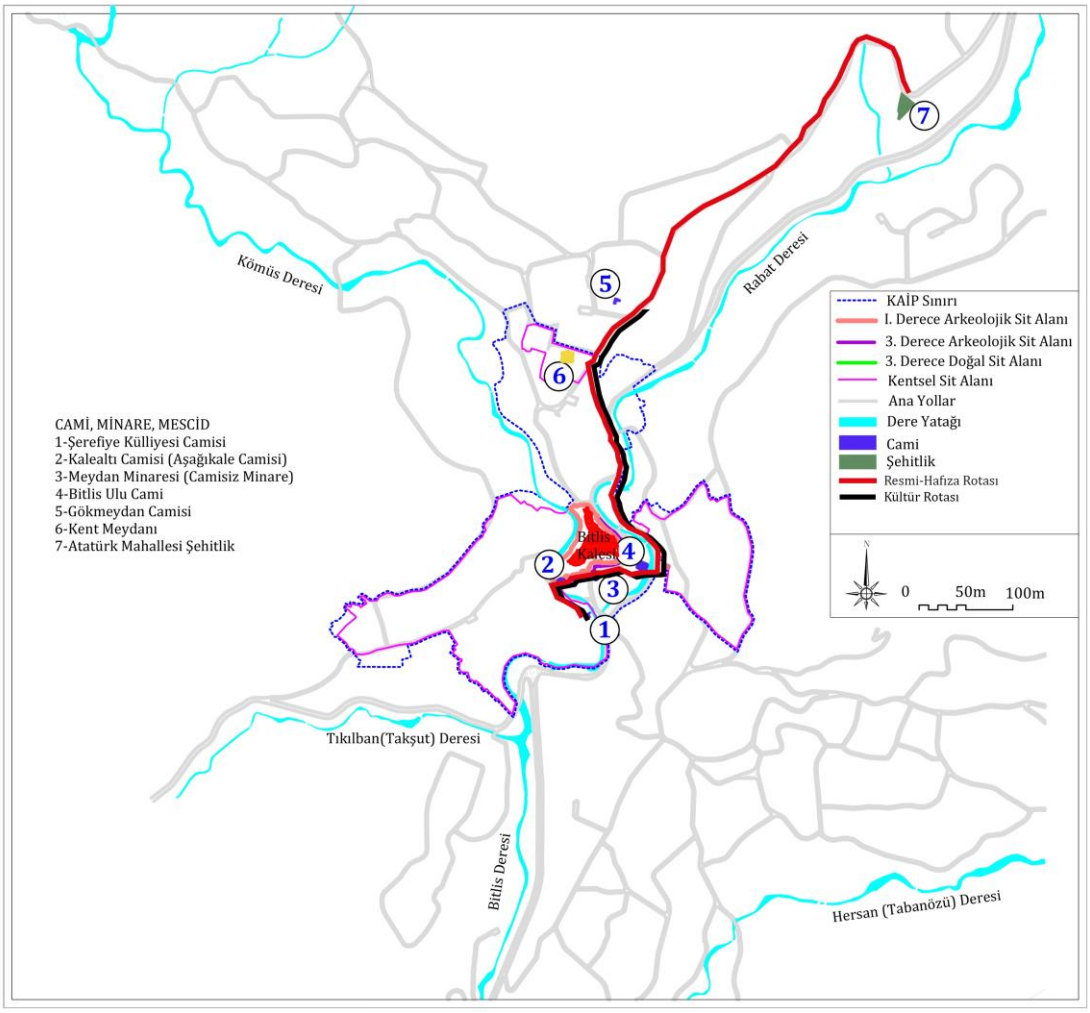

Şekil 6.25: Beşminare a) Şerefiye Külliyesi Cami (2022) b) Kalealtı Cami (2022) c) Meydan Minaresi (20209 d) Bitlis Ulu Cami (2023) e) Gökmeydan Camisi (2020).

Şekil 6.26: Rus işgalinde hasar gören yapılar a) Bitlis Ulu Cami Minaresi (2022) b) Meydan minaresi **[KUDEB Arşivi, 2020]**.

Bitlis'in düşman işgalinden kurtuluş tarihi olan 8 Ağustos 1916, kentin toplumsal belleğinde özel bir yere sahiptir. Bu kapsamda önerilen "Beş Minare Kültür Rotası", anma töreni ve kültürel deneyimi bir araya getiren bir kurguya sahiptir. Bu doğrultuda, 8 Ağustos için bir tören rotası ve ziyaretçiler için bir deneyim rotası olmak üzere iki ayrı güzergâh önerilmiştir. Tören günü için kurgulanan resmi (hafıza) rotası, şehitlik ziyaretiyle başlamakta; ardından Rus işgali sırasında kurşun izleriyle zarar gören bir diğer önemli miras yapısı olan İhlasiye Medresesi önündeki kent meydanında düzenlenecek törenle devam etmektedir. Buradan hareketle sırasıyla Gökmeydan Camii, Ulu Camii, Meydan minaresi, Kalealtı Camii ve Şerefiye Camii ziyaret edilerek kentsel kimliği temsil eden beş minarenin bütüncül deneyimi sağlanmaktadır **(Şekil 6.27)**. Bu güzergâh hem savaş hafızasının mekânsal izlerini hem de dini mimarinin kente kattığı simgesel değerleri bir arada sunmaktadır.

Şekil 6.27: Bitlis Beş Minare Kültür Rotası **[Arkan, 2025]**.

Turistik amaçlı deneyimlerde ise, şehitlik bölümü dışarıda bırakılarak alternatif rotalar kurgulanabilir. Kuzeyden gelen ziyaretçiler için rota Gökmeydan Camii ile başlayıp İhlasiye Medresesi, Ulu Camii, Meydan, Kalealtı ve Şerefiye Camii doğrultusunda izlenebilir. Güneyden kuzeye doğru bir deneyimde ise güzergâhın tersine çevrilmesi mümkündür. Böylece hem yerel halk için anma törenine entegre bir hafıza rotası, hem de ziyaretçiler için esnek biçimde uygulanabilecek bir kültür rotası önerilmektedir. Bu yaklaşım, somut ve soyut mirasın birlikte yaşatılması açısından UNESCO ve ICOMOS'un kültür rotalarına dair vurguladığı bütüncül koruma anlayışına karşılık gelmektedir.

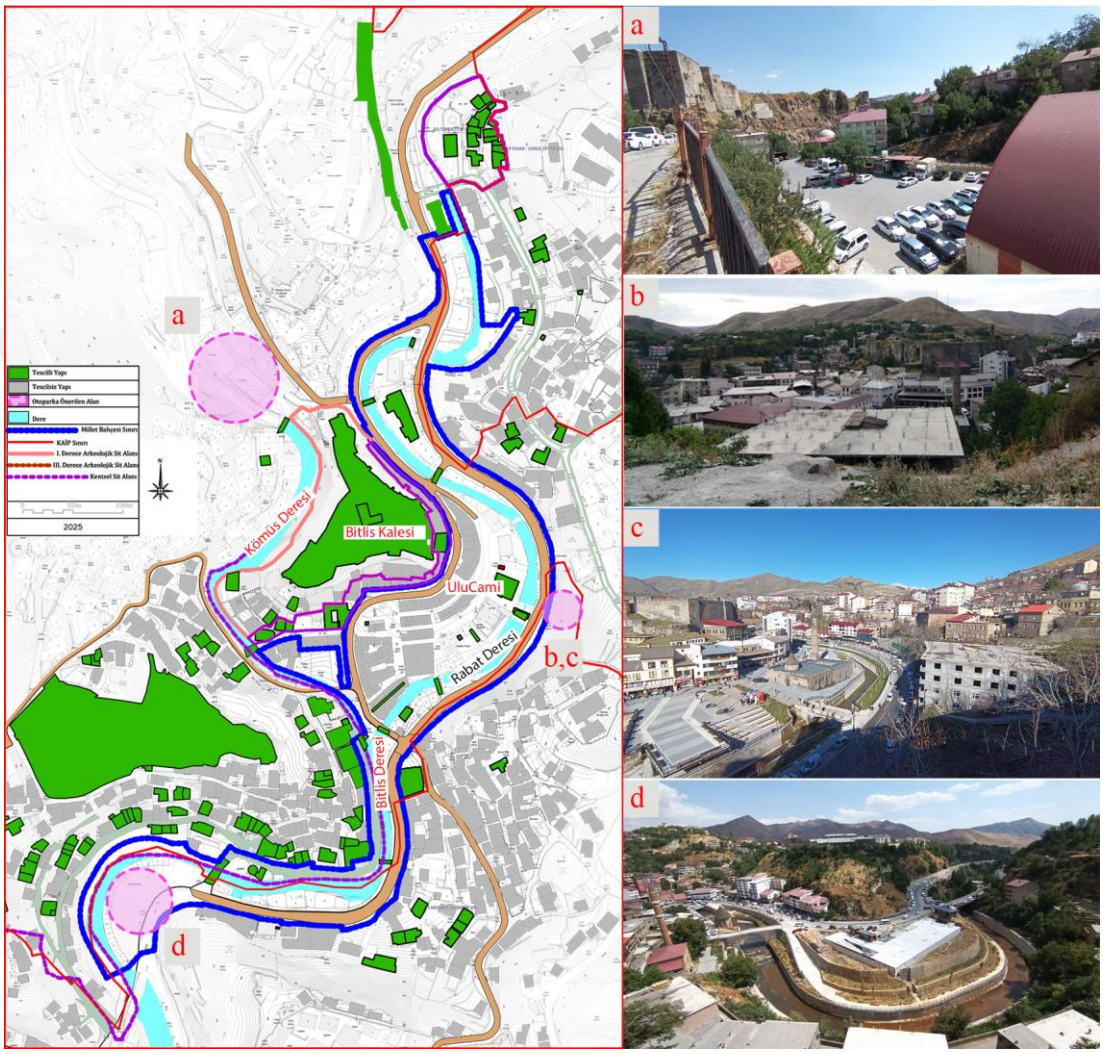
6.2.2.4 Tarihi Ticaret Merkezi Çevresinde Ulaşım Düzenlemesine İlişkin Öneriler

Ticari merkez olarak tanımlanan ve Gazibey, Müştakbaba, Devrim ile İnönü mahallelerinin kesişim noktasında yer alan bölgede araç ve yaya trafiğinin bütüncül bir ulaşım planlaması çerçevesinde yeniden organize edilmesi gerekmektedir. Günümüzde köprüler dahi araç park alanı olarak kullanılmakta, bu durum hem tarihi çevrenin deneyimlenmesini sınırlandırmakta hem de ulaşım güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, mevcut ulaşım aksları gözden geçirilerek araç trafiği düzenlenmeli, özellikle tescilli köprülerden Efselağa ve Kalealtı köprüleri araç trafiğine kapatılarak alternatif güzergâhların geliştirilmesi önerilmektedir.

KAİP sınırları içerisinde plana aykırı biçimde yükselen yapıların kaldırılması, bu alanların otopark olarak değerlendirilmesine imkân tanıyacaktır. Ticari merkez aksının güney girişinde hâlihazırda bir otoparkın bulunduğu; orta bölümde ise KAİP sınırları dışında, Ulu Cami karşısında inşaat halinde bırakılmış bir yapının yer aldığı görülmektedir. İnönü Mahallesi'nde 158/2 ada/parselde konumlanan bu yapının kaldırılması, yerine katlı otopark inşası ile hem işlevsel bir çözüm üretilebilecek hem de konumu itibariyle set altı otopark özelliği kazandırılabilecektir. Ayrıca söz konusu yapının üst katının sosyal donatı alanı olarak düzenlenmesi, kentsel yaşam kalitesine katkı sağlayacaktır. Bu noktanın Bitlis Kalesi, Ulu Cami ve Şerefiye Külliyesi'ne vistası bulunması, önerinin mekânsal değerini artırmaktadır.

Bununla birlikte, kentin kuzey bölümünde, Bitlis Kalesi'nin kuzeybatısında yer alan halı saha ve mevcut otopark alanının da katlı otoparka dönüştürülmesi önerilmektedir. Bu düzenlemenin, Efselağa Köprüsü'nün alternatif güzergahıyla bütüncül biçimde

tasarlanması ulaşım kurgusunu güçlendirecektir. Bölgedeki yayalaştırılmış yolların net olarak belirlenmesi, işaret ve yönlendirme levhalarının yaygınlaştırılması ve kentsel yönlendirme sisteminin geliştirilmesi de hem kullanıcı deneyimini hem de tarihi çevrenin sürdürülebilirliğini destekleyecektir **(Şekil 6.28)**.

Şekil 6.28: Otopark öneri alanları (a, c, d- 2024, b- 2020).

6.2.3 Tarihi Kentsel Dokunun Korunmasına Yönelik Uygulama Önerileri

Bitlis kent merkezinde tarihî yapıların korunması, öncelikle afet risklerinin azaltılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Deprem, kaya düşmesi, taşkın ve çığ gibi doğal afetler; kentin topoğrafyası, zemin özellikleri ve iklim koşulları nedeniyle tarihî dokunun bütünlüğü açısından ciddi tehditler oluşturmaktadır. Bu risklere ek olarak,

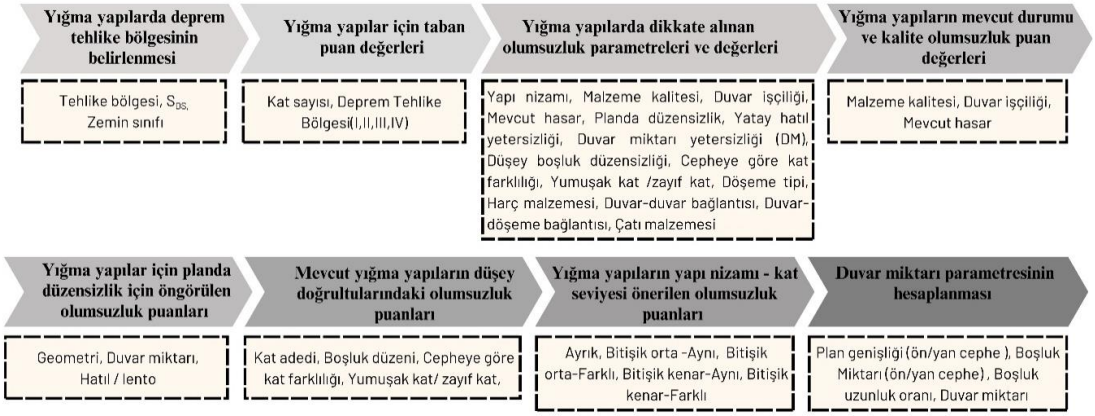
sert kış koşulları, su kaynaklı bozulmalar, malzeme yıpranmaları, bakım eksiklikleri, vandallık ve hatalı restorasyon uygulamaları da kültür varlıklarının fiziksel ve estetik sürekliliğini zayıflatmaktadır. Bu bölümde, afet ve risk yönetimi esas alınarak, yapısal dayanımı artıran, malzeme ve teknik müdahalelerde özgünlüğü koruyan, bakım-onarım süreçlerini sistematikleştiren ve altyapı uyumluluğunu gözeten koruma uygulamaları önerilmektedir.

6.2.3.1 Afet ve Risk Yönetimi

Bitlis ilindeki durumun tespiti ve acil eylem planlarına hazırlık amacıyla İRAP hazırlanmıştır. Riskler ve tedbirler konusunda öncelikler belirlenmiştir. Kültür varlıklarını etkileyecek riskler deprem, kaya düşmesi, taşkın ve çığ düşmesi ile ilgili öneriler aşağıda belirtilmiştir.

Vadiye kurulmuş geleneksel kent merkezinde sokakların dar ve engebe olmasından dolayı olası bir depremde erişilebilirlik noktasında problemler teşkil edecektir. Oluşabilecek can ve mal kayıplarının en aza indirgenmesi noktasında mevcut yapılar üzerinde alınabilecek önlemlerden biri, yapı stokunun deprem performansının belirlenerek, yeterli deprem performansı olmayan binaların güçlendirilmesi ve niteliksiz olanların yıkımına karar verilmesidir. Ancak mevcut yapı stokunun fazla olması tüm yapıların detaylı bir şekilde deprem performansının hem zaman hem ekonomik hem de personel olarak pek mümkün kılmamaktadır. Bu bağlamda bölgesel risk önceliklerinin belirlenmesinde kullanılan hızlı değerlendirme yöntemleri kullanılarak yapılar arasında bir öncelik sıralaması yapılarak detaylı incelemeye tabi tutulacak binalar belirlenebilmektedir. Bunun yanı sıra koruma ve restorasyon süreçlerinde depreme dayanıklı yapı tasarım ilkelerinin eksiksiz ve hassasiyetle uygulanması alınabilecek önlemlerden biri olacaktır.

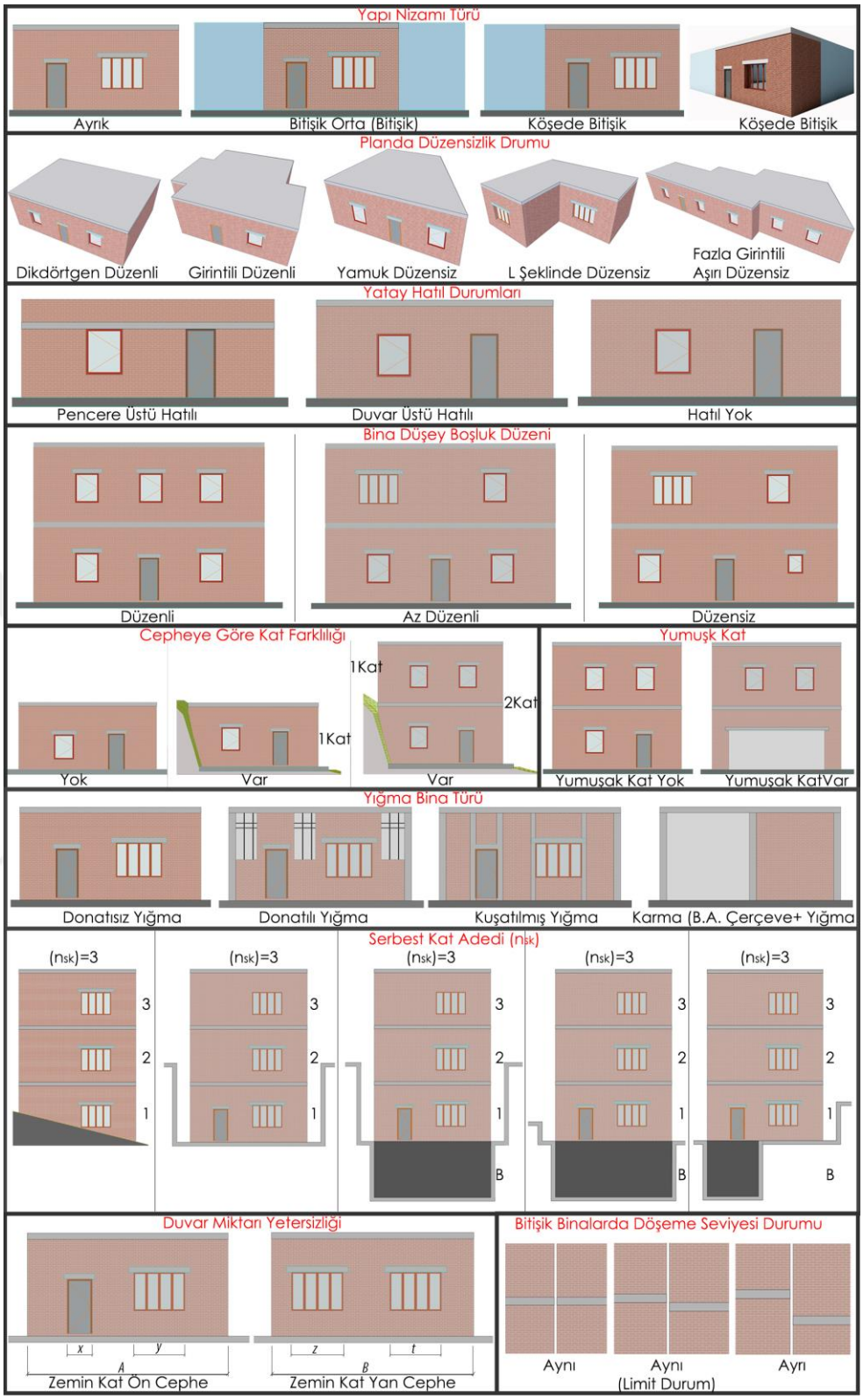
İl merkezinde yer alan yığma sistemle inşa edilmiş 20 adet geleneksel ev için bölgesel risk öncelikleri belirlenmeye çalışılmıştır. İl merkezinde yer alan bu yapılar için, 2018 yılında güncellenen Türkiye Deprem Tehlike Haritası (TDTH) ve Türkiye Bina Deprem Yönetmeliğine (2018-TBDY) bağlı olarak, güncellenen bölgesel risk önceliklerinin belirlenmesinde kullanılan hızlı değerlendirme yöntemi dikkate alınmıştır **[Arkan vd. 2023]**. Bu yöntem 1-5 katlı mevcut yığma binalar için kullanılmaktadır. Yöntem için gerekli olan parametreler aşağıda verilmektedir **(Şekil 6.29)**.

Şekil 6.29: Deprem yönetmeliği temelli hızlı değerlendirme yönteminde kullanılan parametreler.

Bu yöntemde öncellikle deprem yer hareket düzeyine bağlı olarak Türkiye Deprem Tehlike Haritası kullanılarak tasarım spektral ivme katsayısı (S_{DS}) belirlenmektedir. Yöntemde spektral büyüklüklerin 50 yılda aşılma olasılığının %10 ve buna karşı gelen tekrarlanma periyodunun 475 yıl olduğu seyrek deprem yer hareketi (DD-2) dikkate alınmaktadır. Elde edilen S_{DS} değerlerine göre deprem tehlike bölgesi belirlenmektedir **[Web-14]**.

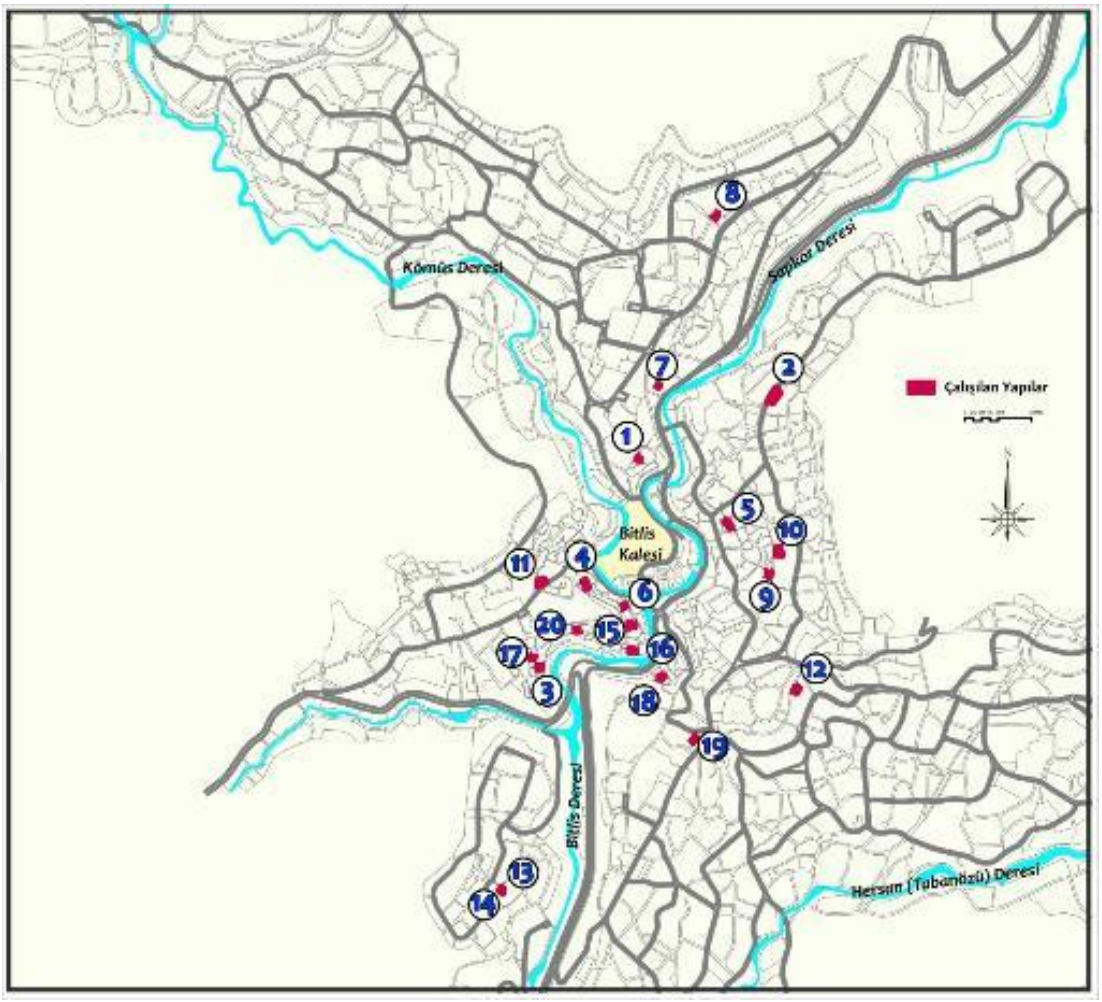
Çalışmada kullanılan değerlendirme yöntemine ait parametreler ve puanlama ölçütlerinin esas alındığı hesaplama tabloları **Ek-N** bölümünde detaylı olarak sunulmuştur. Bu yöntemde dikkate alınan parametreler için dikkat edilecek hususlara ait görseller **Şekil 6.30**'da gösterilmiştir.

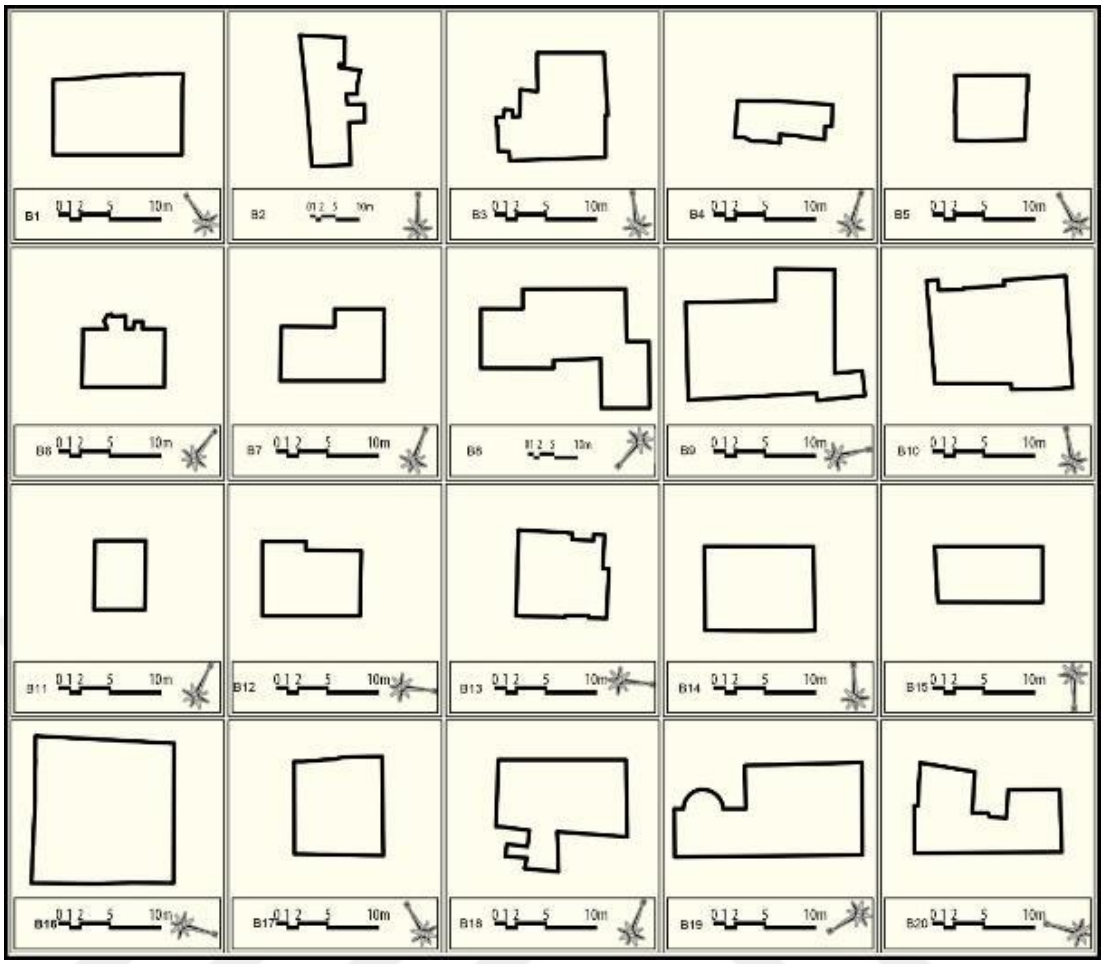
Şekil 6.30: Yığma yapılar için bölgesel risk önceliklerinin belirlenmesinde kullanılan hızlı değerlendirme yönteminde dikkate alınacak parametreler **[RYTEİE, 2019]**.

Çalışma kapsamında Bitlis İl merkezi sınırları içindeki yığma sistemle inşa edilen 20 adet geleneksel ev incelenmiştir. Bu yapılar kentin farklı mahallelerinden seçilmiştir

(Şekil 6.31). İncelenen yığma yapılara ait zemin katlarının zemin oturma krokileri **Şekil 6.32**'de gösterilmiştir.

Şekil 6.31: İncelenen yapıların kent içindeki konumları.

Şekil 6.32: İncelenen yığma yapıların zemin katlarının zemin oturma krokileri.

Çalışma kapsamında dikkate alınan 20 adet geleneksel ev için elde edilen olumsuzluk parametreler ve değerleri **Tablo 6.8**'de gösterilmiştir.

Tablo 6.8: İncelenen yığma yapılara ait parametre değerleri.

Geleneksel Ev No	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Kat adedi	1	2	3	2	3	2	2	2	2	2
Yapı Nizamı	Köşede bitişik	Köşede bitişik	Köşede bitişik	Bitişik Orta	Köşede bitişik	Ayrık	Ayrık	Ayrık	Ayrık	Köşede Bitişik
Malzeme Kalitesi	Kötü	İyi	Orta	Kötü	İyi	Orta	Orta	İyi	İyi	İyi
Duvar İşçiliği	Orta	İyi	Orta	Kötü	İyi	Orta	Orta	İyi	İyi	İyi
Mevcut Hasar	Var	Var	Var	Var	Yok	Var	Yok	Var	Var	Var
Planda Düzensizlik	Düzenli	Aşırı Düzensiz	Aşırı Düzensiz	Düzenli	Düzenli	Düzenli	Düzensiz	Düzensiz	Düzensiz	Düzensiz
Yatay Hatıl Yetersizliği	Yok	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Duvar Miktarı Yetersizliği (DM)	0.15	0.17	0.21	0.15	0.08	0.24	0.18	0.23	0.15	0.06
Düşey Boşluk Düzensizliği	Düzenli	Az Düzenli	Düzensiz	Düzensiz	Az Düzenli	Az Düzenli	Az Düzenli	Az Düzenli	Az Düzenli	Az Düzenli
Cepheye Göre Kat Farklılığı	Yok	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Yok	Var	Var
Yumuşak Kat /Zayıf Kat	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Harç Malzemesi	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur
Duvar-Duvar Bağlantısı	Orta	Orta	İyi	Kötü	İyi	Orta	Orta	Kötü	İyi	Kötü
Duvar-Döşeme Bağlantısı	Orta	Orta	İyi	Kötü	İyi	Orta	Orta	Kötü	İyi	Kötü
Çatı Malzemesi	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak
Geleneksel Ev No	**11**	**12**	**13**	**14**	**15**	**16**	**17**	**18**	**19**	**20**
Kat adedi	3	2	3	2	3	2	2	2	2	3
Yapı Nizamı	Köşede Bitişik	Köşede Bitişik	Bitişik Orta	Bitişik Orta	Köşede Bitişik	Ayrık	Bitişik Köşe	Bitişik Köşede	Köşede bitişik	Köşede bitişik
Malzeme Kalitesi	Kötü	Orta	Orta	Orta	İyi	İyi	İyi	İyi	İyi	Orta
Duvar İşçiliği	Kötü	Orta	Orta	Kötü	İyi	İyi	İyi	İyi	İyi	Orta
Mevcut Hasar	Var	Yok	Yok	Var	Var	Var	Var	Var	Yok	Yok
Planda Düzensizlik	Düzenli	Düzenli	Düzenli	Düzenli	Düzenli	Düzenli	Düzenli	Düzensiz	Düzensiz	Düzensiz
Yatay Hatıl Yetersizliği	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Yok	Var	Var
Duvar Miktarı Yetersizliği (DM)	0.1	0.09	0.14	0.14	0.03	0.06	0.17	0.31	0.19	0.06
Düşey Boşluk Düzensizliği	Düzensiz	Az Düzenli	Az Düzenli	Az Düzenli	Düzensiz	Düzensiz	Düzensiz	Düzenli	Az Düzenli	Az Düzenli
Cepheye Göre Kat Farklılığı	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Yumuşak Kat /Zayıf Kat	Yok	Yok	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Harç Malzemesi	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur	Çamur
Duvar-Duvar Bağlantısı	İyi	İyi	İyi	İyi	Kötü	İyi	Kötü	İyi	İyi	İyi
Duvar-Döşeme Bağlantısı	İyi	İyi	İyi	İyi	Kötü	İyi	Kötü	İyi	İyi	İyi
Çatı Malzemesi	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak	Toprak

Türk Hızlı değerlendirme yöntemi kullanılarak elde edilen parametre puan değerleri ve yapısal sonuç puanları **Tablo 6.9**'da gösterilmiştir.

Tablo 6.9: İncelenen yapılara ait parametre değerleri ve yapısal sonuç puanları.

Parametre	Yapı No																			
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**	**15**	**16**	**17**	**18**	**19**	**20**
Taban Puanı	120	110	100	110	100	110	110	110	110	110	100	110	100	110	100	110	110	110	110	100
Yapı Nizamı	-5	-5	-5	-5	0	0	0	0	0	-5	-5	-5	0	0	-5	0	-5	-5	-5	-5
Malzeme Kalitesi	-20	0	-10	-20	0	-10	-10	0	0	0	-20	-10	-10	-10	0	0	0	0	0	-10
Duvar İşçiliği	-5	0	-5	-10	0	-5	-5	0	0	0	-10	-5	-5	-5	0	0	0	0	0	-5
Mevcut Hasar	-5	-5	-5	-5	0	-5	0	-5	-5	-5	-5	0	0	-5	-5	-5	-5	-5	0	0
Planda Düzensizlik	0	-20	-20	0	0	0	0	-10	-10	-10	0	0	0	0	0	0	0	-10	-10	-10
Yatay Hatıl Yetersizliği	0	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	0	-5	-5
Duvar Miktarı Yetersizliği (DM)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Düşey Boşluk Düzensizliği	0	-5	-10	-10	-5	-5	-5	-5	-5	-5	0	0	0	0	0	0	0	-5	-5	-5
Cepheye Göre Kat Farklılığı	0	-5	-5	-5	-5	-5	-5	0	-5	0	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5	-5
Yumuşak Kat /Zayıf Kat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Döşeme Tipi	0	0	0	-10	0	0	0	-10	0	-10	0	0	0	0	-10	0	-10	0	0	0
Harç Malzemesi																				
Duvar-Duvar Bağlantısı																				
Duvar-Döşeme Bağlantısı																				
Çatı Malzemesi	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10	-10
Yapı performans puanı	**75**	**55**	**25**	**30**	**75**	**65**	**70**	**65**	**70**	**60**	**40**	**70**	**65**	**70**	**60**	**85**	**70**	**70**	**70**	**45**

Taban puandan düşülerek gerçekleştirilen değerlendirmede düşük puanlı yapılar daha fazla risk bulundurmaktadır. Elde edilen sonuç puanlarına göre incelenen yapılar arasında en öncellikli bina 3 nolu binadır. Bunu sırası ile 4, 11,12 ve 2 numaralı binalar takip etmektedir. Risk önceliği açısından en düşük risk önceliği 16 nolu bina için hesaplanmıştır. Çalışmaya konu olan 20 geleneksel Bitlis evi için hesaplanan yapısal sonuç puanları 25-85 arasında değişmektedir **(Şekil 6.33)**.

Şekil 6.33: Yapısal sonucu en yüksek ve en düşük çıkan evler (a, b- 2020).

Elde edilen sonuç puanları kullanılarak bölgesel bazda risk öncellikleri belirlenmiştir. Türk Hızlı Değerlendirme Yönteminde elde edilen yapısal sonuç puanlarının düşük çıkması risk öncelliğini arttırırken, yüksek çıkan binalarda risk öncellik sıralaması azalmaktadır. Yöntem gereği her bir yapı için bir yapısal taban puan belirtilmekte, yapıda bulunan ve yapının deprem davranışını olumsuz olarak etkileyecek her bir olumsuzluk parametresi bir azaltma yapılmaktadır. Düşük yapısal sonuç puanına sahip binaların deprem yönetmeliğine uygun olup olmadığı kesin olarak ifade edilemez. Bu değerlendirme, yalnızca deprem yönetmeliğinde belirtilen birinci kademe bir incelemedir. Bu nedenle, kesin sonuçlara ancak detaylı ve kapsamlı analiz yöntemleriyle ulaşılabilir.

Yığma yapıların yapısal özellikleri göz önünde bulundurularak risk öncelikleri belirlenmiştir. Taşınmaz kültür varlıkları ile ilgili yapılacak değerlendirmelerde değer analizi de göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece uygulanacak yöntemde müdahale edilecek yapı sıralamasında bir önem derecesi kriteri de geliştirilmiş olacaktır. Çünkü mevcut değerlendirme kriterleri ile Bitlis il merkezindeki camileri ile ilgili yapılan çalışmada, Bitlis Ulu Cami risk önceliği olan dört cami arasında yer almamıştır **[Mişe, 2023]**. Bitlis Ulu Cami'nin Bitlis Kalesi'nden sonra kentteki en eski yapı olması, Bitlis'in kurtuluşu sürecinde minaresinde yer alan kurşun izleri ve "Bitlis'te Beş Minare" türküsüne konu olması değer analizinin de dahil olacağı bir değerlendirmede bu yapıyı risk değerlendirmesi kapsamında öncelikli haline getirecektir.

Bitlis il merkezinde kamu kurumları tarafından planlara işlenen potansiyel kaya düşme riskine sahip bölgelerin düzenli biçimde izlenmesi, afet öncesi müdahale kapasitesinin artırılması açısından önem taşımaktadır. Düşme potansiyeli bulunan kayaların ankraj veya benzeri yöntemlerle sabitlenmesi, riskin azaltılmasına katkı sağlar. Müştakbaba

Kentsel Sit Alanı, Bitlis Kalesi çevresi ve Sinema Yokuşu gibi yüksek riskli bölgelerde bariyer ve koruma önlemleri uygulanmış olup **(Şekil 6.34)**, bu uygulamaların diğer riskli alanlarda da yaygınlaştırılması afet yönetimi açısından fayda sağlayacaktır.

Şekil 6.34: Kayalık zemin ile ilgili önlemler a) Müştakbaba Kentsel Sit Alanı kaya düşmesi koruma ağı uygulaması (2020) b) Bitlis Kalesi kayalık zemin güçlendirmesi (2020).

Çarpık kentleşme, taşkın alanlarının gelişi güzel inşa faaliyetleriyle işgal edilmesi, orman dokusunun az olduğu alanlarda toprak ve bitki örtüsünün yetersiz olması gibi sebepler, taşkın alanlarının oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Bitlis ili ve ilçelerinde yağmur rejiminin genelde şiddetli ve kısa süreli olması suların toplanma süresini kısalmaktadır. Bu sebeple, il ve ilçe çevresine orman alanları arttırılmalı, dere ıslah çalışmalarında devamlılık sağlanmalı, yatağı bozulan dereler doğal yatağına getirilmeli, dere yataklarına yeteri kadar bent ve gölet (su tutucular) yapılması önerilmektedir.

İl merkezinde çığ riski yüksek bölgelerin belirlenerek haritalandırılması, risk yönetimi açısından önceliklidir. Bu alanlar, kaya düşme potansiyeli bulunan bölgelerde olduğu gibi düzenli biçimde izlenmelidir. Çığ kontrolünde temel amaç, çığ oluşumunu önlemek ve olası çığların zararlarını en aza indirmektir. Bu kapsamda, kar tünelleri, bariyerler, teraslar, duvarlar, kazıklı tel örgüler, çitler veya ağaçlandırma gibi önlemlerden biri ya da birkaçı birlikte uygulanabilir. Yüksek riskli bölgelerde yapıların yerlerinin yeniden düzenlenmesi, tehlikeyi azaltacak bir stratejidir.

6.2.3.2 Hasar Türlerine Yönelik Yapısal Müdahale Önerileri

Koruma sorunları tespit edilen Bitlis ili merkezindeki tescilli taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına yönelik yapısal hasar biçimi tablosu ve plan, cephe, üst örtü, taşıyıcı sistem ve alt yapı başlıklarında değerlendirilmiştir **(Tablo 6.10)**.

Tablo 6.10: Hasar biçimleri ve çözüm önerileri **[Arkan, 2025]**.

HASAR BİÇİMLERİ	ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Zemin suyundan, nemden ve drenaj eksikliğinden kaynaklı hasarlar	Çevre drenaj kanalları yenilenmeli ve ızgaralı tahliye hatları eklenmelidir. Restorasyon projelerinde, nem bariyerleri (ör. Bitümlü membran veya geleneksel kireç katkılı su yalıtım harcı) zorunlu hale getirilmelidir. Yapıların temel ve subasman seviyelerinde kapiler kırıcı kuşak (ör. Bitümlü membran veya doğal taş ara tabaka) uygulanmalıdır. Yağmur ve yüzey sularının yapı temellerinden uzaklaştırılması için drenaj sistemleri ve eğimli zemin düzenlemeleri yapılmalıdır. Tarihi yapılarda, nem ölçüm sensörleri ile periyodik izleme yapılmalı; veri kayıtları KUDEB bünyesinde dijital arşivlenmelidir. Restorasyon projelerinde nem giderme uygulamaları, özgün malzemeye zarar vermeyecek şekilde mekânik havalandırma ve kontrollü kurutma teknikleriyle desteklenmelidir.
Malzeme yorulması ve yıpranma	Taş malzeme yüzeylerinde biyolojik kirlenme ve tuzlanma analizlerinin periyodik olarak yapılması, Malzeme sağlamlaştırma çalışmalarında taşın mineralojik yapısına uygun malzemelerin seçilmesi, Ahşap elemanlarda böcek ve mantar önleyici biyosit uygulamalarının, yapı bütünlüğünü bozmayacak şekilde yapılması, Metal elemanlarda korozyon önleyici pasivasyon ve koruyucu boya sistemlerinin kullanılması,
Farklı taş türlerinin uygunsuz kullanımı	Onarım öncesi taş seçiminde *petrografik ve fizikomekânik* analiz (su emme, yoğunluk, mineral bileşim) yapılmalı, laboratuvar testleri zorunlu kılınmalı. Uyumlu taş kaynakları: mümkünse orijinal ocak ya da jeolojik formasyon bakımından eşdeğer ocaklar tercih edilmeli; yerel taş ocaklarının özellikleri düzenli olarak kayıt altına alınmalı. Tüm restorasyon projeleri için bir "Taş Uyumu Raporu" hazırlanarak Koruma Kurulu'na sunulmalı.
Detay ve işçilik sorunları	Restorasyon öncesi detayların yüksek çözünürlüklü fotoğraf, lazer tarama ve çizimlerle belgelenmesi, Uygulamalarda özgün işçilik yöntemlerinin yaşatılması için yerel ustalarla çalışılması ve usta-çırak ilişkisinin desteklenmesi, Özgün olmayan veya hatalı işçilikle üretilmiş detayların ayırt edilebilir şekilde yapılması, ancak dönemin estetik bütünlüğünü bozmaması, Yerel taş ve ahşap işçiliğinin belgelenmesi ve bu belgelerin KUDEB bünyesinde arşivlenmesi.

Tablo 6.10: Devam.

HASAR BİÇİMLERİ	ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Kötü restorasyon uygulamaları	Restorasyon öncesinde mutlaka kapsamlı rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması, Uygulama sırasında koruma kurulu onaylı proje dışına çıkılmaması ve şantiye denetiminin sıklaştırılması, Uygun olmayan malzeme ve teknikle yapılmış eski onarımların tespit edilerek aşamalı olarak sökülmesi ve özgün tekniklere uygun şekilde yeniden yapılması, Uygulama firmalarının, restorasyon ve konservasyon konusunda sertifikalı uzman kadro bulundurma zorunluluğu getirilmesi.
Yapısal bozulmalar, çatlaklar	Yapıda meydana gelen duvar çatlamaları, sıva çatlaklarının onarımında çatlakların statik açıdan önem arz edip etmediğinin uzmanlarca tespit edilmesi gerekmektedir. Basit onarım kapsamında onarılabilecek durumda ise ilgili Belediyesi varsa KUDEB yoksa Koruma Kurulu denetiminde onarımları yapılmalıdır. Esaslı onarımı gerektirecek çatlaklara ilişkin detaylı araştırmalar yapılarak hazırlanacak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projesi kapsamında uzman kişilerce müdahaleler yapılmalıdır. Yapılacak araştırmada çatlakların düşey yüklerden mi, yatay yüklerden mi veya zemin kaynaklı olup olmadığı araştırılmalıdır. Kapsamlı araştırma yapılmadan uygulamaya geçilmemelidir.
Uygun çatı kullanımı, kar yükü	Restorasyon projelerinde ve uygulamalarında hem kar yükünü karşılayacak hem de eriyen kar sularının yapı içerisine nüfuz etmesini engelleyecek, yapının özgün halini bozmayacak modern çatı çözümleri geliştirilmelidir. KUDEB ve konu ile ilgili uzmanlarca standart bir çatı detayı çıkarılarak uygulamaların tek elden denetlenerek uygulanması sağlanmalıdır.
Biyolojik etkenler ve yüzey kirliliği (alg, liken, yosun, sarmaşık, vb.)	Teşhis ve izleme: Tescilli taş yüzeylerde biyolojik haritalama (alg-liken-yosun tür dağılımı) ve nem/tuz ölçümü yapılmalı; mevsimsel izleme formları KUDEB dijital arşivine girilmelidir. En az müdahale: Önce kuru-mekânik (yumuşak fırça, düşük basınçlı su sisi), ardından seçici biyosidal uygulamalar (noktasal, üretici protokolüne uygun süre ve nötralizasyon) tercih edilmeli; üstten boyama veya kalıcı film oluşturan kaplamalardan kaçınılmalıdır. Çevresel nedenleri ortadan kaldırma: Gölgeleme, saçak arızaları, zayıf drenaj ve kapiler nem biyolojik büyümeyi tetikler. Saçak onarımı, lineer dren, su sıçrama engelleri ve havalandırma iyileştirmeleri temizlikten önce yapılmalıdır.
Özgün olmayan harç ve sıva kullanımı	Harç tasarımı ve numune zorunluluğu: Derz ve sıvalarda hidrolik kireç/kireç-puzolan esaslı, nefes alabilir karışımlar; petrografik-tuz analizi sonrasında numune paneli ile onaylanmalıdır. Çimento esaslı harç yerine, ahşap ve taş yapıların nefes almasını sağlayan hidrolik veya kireç bazlı harç kullanılmalı; harcın basınç dayanımı özgün taşın altında kalmalı. Restorasyon öncesinde mevcut harç ve sıva analizleri yapılmalı, özgün malzemenin fiziksel-kimyasal özellikleri belgelendirilmelidir. Çimento esaslı malzeme kullanımı, yalnızca statik zorunluluk bulunan kısıtlı alanlarda ve koruma kurulu onayı ile yapılmalıdır. KUDEB bünyesinde "Harç ve Sıva Reçete Bankası" oluşturularak her yapı tipine uygun reçeteler kayıt altına alınmalıdır. Usta eğitimi: Kireç teknolojisi, karışım-kür ve uygulama teknikleri için yerel zanaatkâr eğitimleri (BEÜ ve KUDEB iş birliği) düzenlenmeli.

Tablo 6.10: Devam.

HASAR BİÇİMLERİ	ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Kapatılmış yapı elemanları (pencere/kapı/geçit)	Müdahale öncesi tüm kapatılmış elemanlar belgelendirilmeli, özgün form ve malzemesi arşivlerde kayıt altına alınmalıdır. Yeniden işlevlendirme projelerinde, kapalı açıklıkların özgün durumuna uygun olarak açılması ve kullanıma kazandırılması sağlanmalıdır. Zorunlu kapatma durumlarında, geçirgen ve geri dönüşlü malzeme tercih edilmelidir. Koruma kurullarında, kapatma kararları yalnızca istisnai durumlarda ve bilimsel gerekçelerle onaylanmalıdır.
Çağdaş tesisatın (elektrik-mekânik) yapıya zarar vererek uygulanması	Güzergâh stratejisi: Hatlar boşluklardan, döşeme arası-asılı tavan zonlarından geçirilmeli; mevcut derz-ek yerleri kullanılarak oyma/kanal açma yasaklanmalı. Erişilebilir detay: Kılıflama-kanal içi çözümler ve revizyon kapakları ile bakım erişimi; yoğuşma tahliyesi ve ısı köprüsü kontrolü proje detayına bağlanmalı. Numune ve kabul: Tesisat için numune duvar/zon yapılmalı; şantiye kabulü ve as-built belgeleme zorunlu hale getirilmeli Tesisat projeleri müdahale öncesi koruma kurullarına sunulmalı ve onay alınmadan uygulama yapılmamalıdır. Görsel kirliliği önlemek için kablo, boru ve cihazlar mümkün olduğunca gizlenmeli; tarihi malzemeye doğrudan zarar veren kesme/delme işlemlerinden kaçınılmalıdır.
İç ve dış mekân eklentileri	Eklenti kaldırma ve özgün elemanların yeniden inşası sürecinde özgün malzeme ve tekniklerin kullanılması, Yeni işlevlerde gerekli eklerin çağdaş tasarım prensiplerine göre, ancak özgünle ayırt edilebilir şekilde yapılması, Cephe düzenini bozan tüm eklentilerin koruma kurulu kararı ile kademeli olarak kaldırılması. İlave elemanların tespiti için KUDEB envanterinde fotoğraf ve ölçüm kayıtlarının güncellenmesi.
Yol kotunun değişmesi ve temel seviyesine etkileri	Yeni yol düzenlemeleri öncesinde kot analizleri yapılmalı ve koruma kurulu onayı alınmalıdır. Tarihi yapılara bitişik yol kesimlerinde yol kotu ile yapı giriş kotu arasında %2-3 eğim sağlanarak su tahliyesi planlanmalıdır. Kot yükselmiş alanlarda kaldırım ve giriş rampaları, özgün malzeme ve detaylara uygun şekilde geri uyarlama yöntemi ile yenilenmelidir. Kot Analizi ve Plan Notu: Bitlis tarihi merkezindeki sokaklar için mevcut-öneri kot haritaları çıkarılmalı; eşik/seviye, saçak-dere-savak, dren kararları koruma amaçlı imar planı notlarına işlenmelidir (Yön. m.6/e-i). Periyodik bakım planlarının KUDEB veya ilgili koruma birimleri tarafından denetlenmesi.
Vandalizm ve insan kaynaklı tahribat	Gözlem ve Denetim: Tarihi yapıların bulunduğu bölgelerde çevre düzeni, aydınlatma ve güvenlik personeli araçları ile denetim sağlanmalı. Yaptırımlı Uyarılar: “Zara verme Vandalizm suçtur, idari ve adli yaptırım uygulanır” tarzında bilgilendirici tabela ve uyarı sistemleri konmalı. Toplumsal Katılım: Vatandaşın koruma gönüllüsü olabileceği “yerel koruma grubu” modeli geliştirilip hem farkındalık hem ilk müdahale desteği sağlanmalı. Kamera ve Alarm Sistemleri: Tescilli yapı ve çevresine zarar gelme potansiyeli yüksek noktalara gizli kamera, hareket algılayıcı alarm sistemleri yerleştirilmeli. Hukuki Süreç ve Takip: 2863 sayılı Kanun kapsamındaki suçlarda, tespit edilen olaylar için idari ve adli sürecin takibi yapılmalı; sonuçlar KUDEB arşivinde kayıtlı tutulmalı.

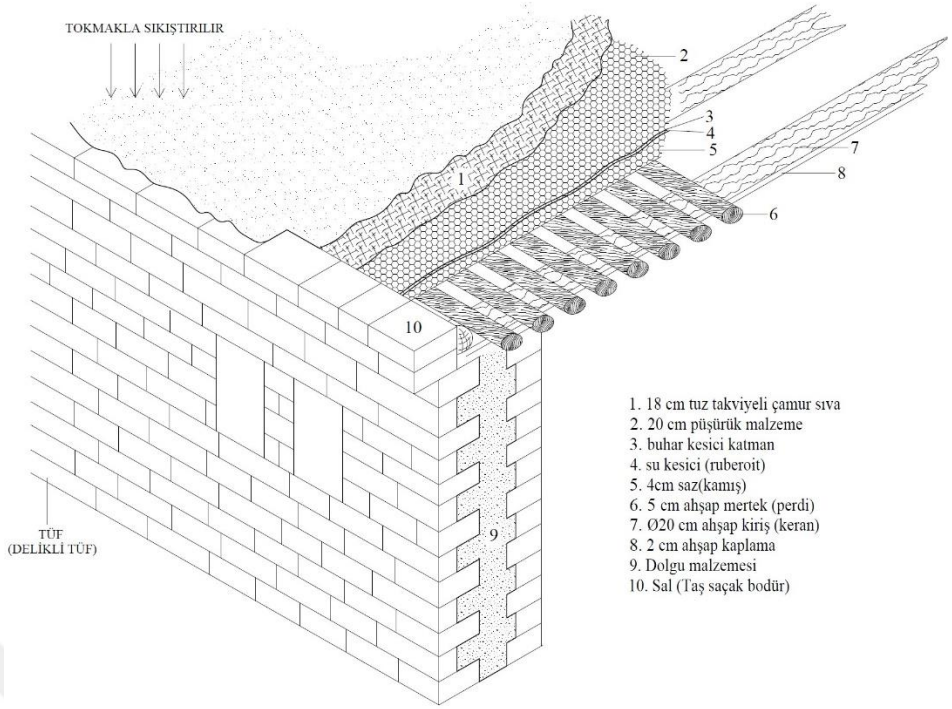
Plan: Taşınmaz kültür varlıklarının günümüz konfor koşullarına uyum sağlaması için plan düzeyinde sınırlı müdahalelerin öngörülmesi uygun görülmektedir. Yapılan çalışmalar, bu müdahalelerin çoğunlukla ıslak hacim ve mutfak düzenlemelerine yönelik olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda, sofa mekânında niş ve pencere açıklıkları korunarak en uygun yerleşim senaryosunun belirlenmesi önem taşımaktadır. Yapıların bölünmesinden kaçınılması ve mekânsal yetersizlik durumlarında katlar arası erişimi sağlamak amacıyla sofa bölümünde uygun konumda

merdiven çözümüne gidilmesi, kullanım sürekliliği ve bütünlük açısından fayda sağlayacaktır.

Cephe: Tarihî yapılarda cephelerin alt ve üst bölümlerinde su ve neme bağlı bozulmaların önlenmesi için düzenli bakım ve onarım süreçlerinin KUDEB denetiminde yürütülmesi önerilmektedir. Bu kapsamda, bahar aylarında yapılacak kontrollerle derz boşalmalarının tespiti ve KAİP'te belirtilen esaslara uygun biçimde (kontur verilmeden) yenilenmesi önem arz etmektedir. Alt kotlarda, laboratuvar analizleriyle belirlenen malzeme özelliklerine uygun su itici uygulamaların kullanılması, yüzeylerin korunmasına katkı sağlayacaktır. Yeni ek yapıların ise yükseklik ve metrekareleri bakımından siluete zarar vermeyecek biçimde tasarlanması, tarihî çevreyle görsel uyumu destekleyecektir.

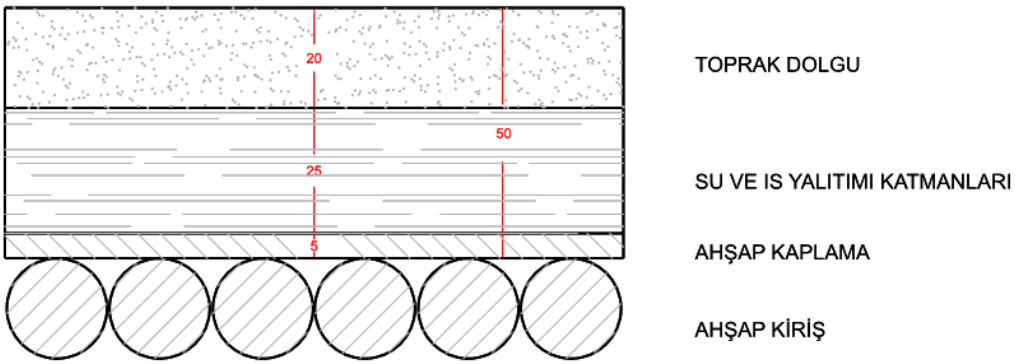
Örtü: Dam saçak bölgesi, yoğun kar yağışının etkisiyle bozulmanın en erken başlayan bölge olmaktadır. Saçak taşlarında meydana gelen eleman ve parça kayıplarının zamanla yapısal hasara dönüştüğü gözlemlenmiştir. Düz damlarda su kaynaklı sorunların giderilmesine yönelik geçmişte çeşitli uygulamalar geliştirilmiş olsa da, bu müdahalelerin kalıcı bir sonuç sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, geliştirilecek dam önerisinin işlevsel ve sürdürülebilir olabilmesi için mevcut damların eksik yönleri ile geliştirilmesi gereken özelliklerinin önceden belirlenmesi gerekmektedir.

VKVKBK'nin restorasyon projelerinde kullanımını önerdiği dam örneğinde "püşürük" toprak katmanı içinde bitki (geven, gongıl) kullanımı yer almamaktadır. Ahşap kaplama tahtası üzerine buhar ve su kesici katmanlar önerilmiştir. Ahşap kirişleme üzerine 5cm ahşap kaplama, 4cm saz ve 38cm toprak katman olmak üzere topla 42cmlik bir katman önerilmektedir **(Şekil 6.35)**.

Şekil 6.35: VKVKBKM dam detayı şeması.

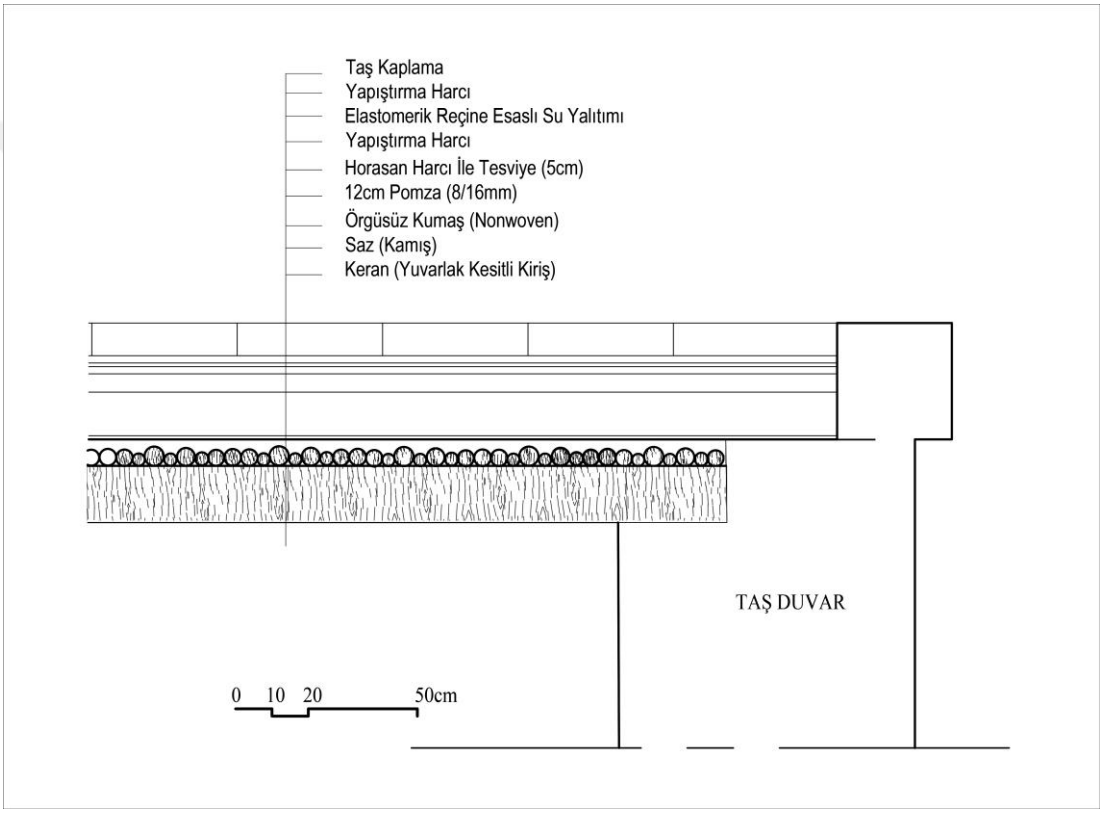
KAİP 2023'te ahşap kirişleme üzerine 50cmlik katman önerilmektedir. Su ve ısı yalıtımı katmanlarının da yer aldığı 25cmlik bölümdeki dolgu malzemesi ve katmanların içerikleri hakkında bir bilgiye yer verilmeden bu bölüm açık uçlu bırakılmıştır **(Şekil 6.36)**.

Şekil 6.36: KAİP 2023 düz dam detayı şeması.

Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma Çalışmalarında uygulanan detayda kirişleme üzerine ahşap kaplama tahtası veya ince dal katmanı eklenmemiştir. Uygulamalarda bu katmanlar mevcuttur. Saz üzerine sırası ile nonwoven kumaş, 12cm ponza, 5cm horasan harcı ile tesviye önerilmiştir. Su yalıtımı katmanı yapıştırma harcı ve taş

kaplama önerilmiştir. Önerilen detayda kesit azaltılmıştır. Ancak uygulamada ponzanın üzerine horasan harcı yerine hasırlı beton uygulaması yapılmıştır. Taş kaplamayla beraber damın yükü arttırılmıştır. Kullanılmayan yapılarda iç mekânda kar yükünden dolayı sehim yaparak yıkılan kirişlemeleri ortalayacak şekilde altına çelik profillerle destek atılmıştır. Bu destekler yatay çelik profillerle desteklenmiştir. Söz konusu uygulama kirişleme kullanılmayan ve bakımı yapılmayan yapıların ömrünü uzatma noktasında fayda sağlayabilecek bir uygulamadır **(Şekil 6.37, Şekil 6.38)**.

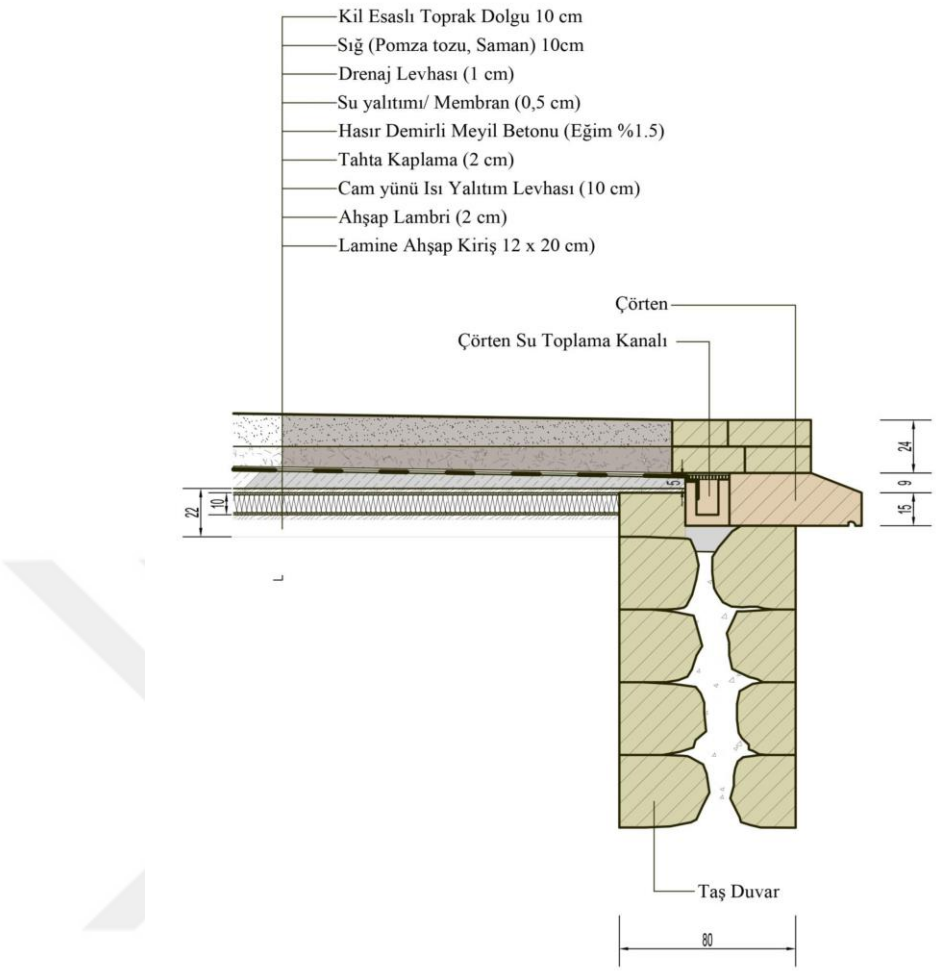

Şekil 6.37: Sokak Sağlıklaştırma Projesi dam detayı **[Ölçücü, 2021]**.

Şekil 6.38: Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma taş kaplamalı dam örneği (2020).

BETAV tarafından geliştirilen ve Fuat Sezgin Kültür Evi'nde uygulanan dam detayında kavak ağacından imal edilen kirişleme yerine lamine ahşap kiriş kullanılmıştır. Bu tür bir kirişleme taşıyıcılık bakımından daha dayanıklı olsa da maliyet ve görsel açıdan problem oluşturmaktadır. Kirişleme altı ahşap lambiri ile tavan kaplaması yapılmış, üzerine kirişlemeler arasına 10cm camyünü ısı yalıtım levhası serilmiştir. Kaplama tahtası üzerine 10cm hasır demirli meyil betonu, üzerine su yalıtım membranı uygulanmıştır. 0.5cm drenaj levhası membran üzerine uygulanmıştır. 10cm ponza+saman karışımı üzerine 15cm kil esaslı toprak dolgu yapılmıştır. Çörten yapımı iki taş dizisinden oluşan saçağın üst bölümünde başlarken bu detayda hasır demirli meyil betonunun görsel olarak görünüşünden kaçınmak için saçağın ortasına yerleştirilmiştir. Saçak taşının altına, meyilli betondan gelen suyu çörtenlere doğru tahliye edecek şekilde su toplama kanalı yerleştirilmiştir. Eriyen kar suları çörten dışında saçak taşları arasından da dışarı akarak yüzeyde kirlenmelere yol açmıştır **(Şekil 6.39, Şekil 6.40)**.

Şekil 6.39: BETAV tarafından hazırlanan düz dam detayı şeması.

Şekil 6.40: Yüzey Kirlenmesi (Fuat Sezgin Kültür Evi- 2023).

Tüm dam önerileri düzenli bakım gerektirmektedir. Özgün dam kuruluşundaki genel mantık en üst katmanda geçirimsiz bir katman, altına daha hafif, izolasyonu bulunduran katman, altına toprak malzemenin içeri girmesini engelleyen taşıyıcı katman, en altta ise taşıyıcı kirişleme elemanı bulunmaktadır.

Sokak sağlıklaştırma çalışmasında taş kaplama altına su yalıtımı katmanı önerilmiştir. Diğer uygulamalarda toprak katmanların altına su yalıtım katmanı önerilmektedir. Su ile ilgili en önemli husus yapı elemanı içine nüfuz etmeden tahliyesini sağlamaktır. Bu anlamda sokak sağlıklaştırma çalışmasında getirilen öneride su yalıtımı katmanı ve taş kaplama arasındaki katmanın iyi uygulanması ve eğimin çörtenlere doğru verilmesi önemlidir.

Toprak dam kesitinin fazla olması, üzerine gelen kar yüklerinin hemen tahliye edilmemesi nedeniyle meydana gelen taşıyıcılık problemi göz önünde bulundurulması gereken önemli bir hususdur. BETAV tarafından geliştirilen hasır demirli meyil betonu kesitin azalmasını sağlamıştır. Ancak toprak katmanın altına uygulanmış olması suyun yüzeyler vasıtasıyla yapıya nüfuz etmesi zayıf noktası olmuştur. Sokak sağlıklaştırma çalışmasında kullanılmayan evlerde ahşap kirişleme altına uygulanan çelik profiller dayanımı arttırmakla beraber estetik sorunları beraberinde getirmiştir. VKVKBK, KAİP 2023, Ölçücü (Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma) ve BETAV tarafından geliştirilen dam alternatiflerinin özgün dam ile karşılaştırmış, olumlu ve olumsuz yönleri karşılaştırılmıştır **(Tablo 6.11, Tablo 6.12)**.

Tablo 6.11: Farklı dam sistemlerinin yapısal katmanları ve malzeme özelliklerinin karşılaştırılması **[Arkan, 2025].**

Özellik	**Özgün Dam**	**VKVKBK**	**KAİP 2023**	**Ölçücü 2021 (Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma)**	**BETAV**
Geçirimsiz Katman	Tuz takviyeli çamur	Tuz takviyeli çamur	Toprak dolgu (içeriği açıkça belirtilmemiş)	Su yalıtımı, Horasan harcı (5 cm)	Kil esaslı toprak (15 cm), Su yalıtımı
Hafif ve Yalıtımı Bulunduran Katman	Püşürük (seg), geven,	Püşürük	Yalıtım katmanı	Ponza (12 cm)	Ponza+saman (10 cm) (Seg)
Toprağın İçeri Girmesini Engelleyen Taşıyıcı Katman	Hasır-saz, kaplama tahtası veya perdi	Hasır-saz, kaplama tahtası veya perdi	Yalıtım katmanı (açıkça belirtilmemiş)	Nonwoven kumaş, saz kamış	Hasır demirli meyil betonu (10 cm), kaplama tahtası
Taşıyıcı Kiriş	Kavak	Kavak	Kavak	Kavak	Lamine ahşap
Tavan Kaplaması	İsteğe bağlı (2 cm)	İsteğe bağlı (2 cm)	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Ahşap lambiri
Kaplama Tahtası (perdi) Üstü Dam Kalınlığı (cm)	39-49	42	45	33 (Uygulamada 47)	33
Özgünden Farkı	-	Bitki katmanı yok (Geven, gongıl), Çağdaş yalıtım katmanları eklenmiş	25 cm'lik dolguda tanımsız yalıtım katmanları eklenmiş	Kaplama tahtası yok, Çağdaş yalıtım katmanları, horasan harcı tesviyesi, taş kaplama eklenmiş	Lamine ahşap, Hasırlı beton, Çağdaş yalıtım katmanları eklenmiş
Loğlama	Var	Var	Var	Yok	Yok

Tablo 6.12: Farklı dam sistemlerinin olumlu-olumsuz yönleri ve bakım gereklilikleri **[Arkan, 2025]**.

Özellik	**Özgün Dam**	**VKVKBK**	**KAİP 2023**	**Ölçücü 2021 (Feyzullah Ensari Sokak Sağlıklaştırma)**	**BETAV**
Olumlu Katkısı	Geleneksel, yerel malzeme uyumu	Buhar ve su kesici katman	Yalıtım öngörüsü	Kesitte azaltma, Kullanılmayan yapılarda çelik profiller ve yatay bağlantılar	Kesit azalması, Lamine ahşap ile dayanım artışı
Olumsuz Yönü	Bakım gerektirir, Su sızıntısı riski	Bakım gerektirir, Su sızıntısı riski, Bitki katmanının izolasyon katkısı yok	Bakım gerektirir	Uygulamada hasırlı beton ve ağır taş kaplama	Su yüzeyden nüfuz etmekte, Yüzey kirliliği
Bakım Yöntemi	Loğ taşı (Silindir) ile sıkıştırma, Kar temizliği	Loğ taşı (Silindir) ile sıkıştırma, Kar temizliği	Loğ taşı (Silindir) ile sıkıştırma, Kar temizliği	Kar temizliği	Loğ taşı (Silindir) ile sıkıştırma, Kar temizliği

Geleneksel yöntemlerle inşa edilen damların iyileştirilmesine yönelik müdahalelerde, öncelikle mevcut hasar nedenlerinin doğru biçimde analiz edilmesi önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, dayanımı yüksek, su geçirimsiz ve minimum bakım gerektiren çözüm önerilerinin geliştirilmesi uygun görülmektedir. Tarihî çevrenin estetik bütünlüğü gözetilerek, önerilecek sistemlerin düz damlı ve eğimli çatılı yapı tipleriyle uyumlu biçimde tasarlanması gerekmektedir. Düz damlı yapılarda daha sık olmakla beraber, kentteki dik eğimli çatılar da dâhil tüm çatıların temizlenmesi gerekliliği göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur. Bu yüzden, kar birikiminin oluşturduğu yük ve su sızdırma riskleri dikkate alınarak, kar temizliği gerektiren koşulların her çözüm önerisinde tasarım parametresi olarak ele alınması önerilmektedir **(Şekil 6.41)**.

Şekil 6.41: Eğimli çatıda kar temizliği **[Web-15]**.

Dam geleneksel malzeme ile inşa edildiğinde su ve ısı yalıtım katmanlarının eklenmesi kesit kalınlığını artırmakta, bu durum ise kirişler üzerindeki yükü arttırmaktadır. Kar yükünün de eklenmesiyle yapısal problemlerin oluşmaması için, önerilecek dam tasarımında kesitin azaltılması ve dayanımın artırılması gerekmektedir. Su yalıtımı, dikkate alınması gereken bir diğer önemli husustur. Eriyen suyun tahliyesi ve yapı bünyesine nüfuz etmemesi için, en üst katmandan başlayarak tahliye sisteminin kurgulanması zorunludur. Düzenli dam temizliği, bu bağlamda hayati bir rol üstlenmektedir. Düzenli bakım ve onarım sürecinde emek yoğunluğunu azaltmak amacıyla geliştirilecek çözüm önerilerinde, çağdaş teknik ve yöntemlerden yararlanılması kaçınılmazdır.

Koruma ve restorasyon uygulamalarında saçak altı ayrılmalarının önlenmesi amacıyla, hatılla birlikte paslanmaz galvaniz çelikten bağ kirişlerinin duvar boyunca imal edilmesi uygun bir yapısal çözümdür.

Kış mevsiminde düz damlı yapıların kar temizliği ve loğlama işlemlerinin koordineli biçimde yürütülmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda, sokak erişimini ve kar tahliyesini düzenlemek amacıyla KAİP sınırları içinde Bitlis Belediyesi bünyesinde sürekli bir koordinasyon biriminin oluşturulması uygun görülmektedir.

Damlarda kaplama tahtaları arasından toprak ve böcek girişini önlemek amacıyla, üst katmanlarda geçirimsiz bir tabaka uygulanması uygun görülmektedir. Ayrıca, tavanlara branda veya bez çekilmesi yerine, ahşap tavan kaplamalı yapı örneklerinden

yararlanılarak benzer bir kaplama sistemi geliştirilmesi hem hijyen hem de estetik süreklilik açısından daha kalıcı bir çözümdür.

Düz toprak damlı geleneksel evlerin onarımında kullanılacak uygun detayların belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda, toprak malzeme ile uyumlu su itici malzemeler üzerine çalışmaların konservasyon laboratuvarlarında ya da akredite bağımsız laboratuvarlarda yürütülmesi; sonuçların VKVKBK ve KUDEB eşgüdümünde değerlendirilmesi uygun görülmektedir.

Taşıyıcı sistem: Duvarların toprak kotu altında kalan bölümlerinin açığa çıkarılarak onarılması gerekmektedir. Temel seviyesinden itibaren uygun drenaj ve izolasyon uygulamaları yapılarak suyun yapı bünyesine sızması önlenmeli ve nem kaynaklı bozulmaların önüne geçilmelidir.

Restorasyon süreçlerinde, yerinde gözlemlenen betonarme hatıl ve lento uygulamaları yerine emprenye edilmiş ahşap hatıl ve lentoların kullanılması gerekmektedir. Ayrıca, ahşap kirişlemelerin duvar içine giren bölümlerinde aynı işlem uygulanmalı ve özgün dokuya uygun ahşap yastık detayları korunmalıdır.

Restorasyon uygulamalarında duvar birleşim yerlerinde oluşabilecek ayrılmaların önlenmesi için paslanmaz çelik bağlantılarla güçlendirme yapılmalıdır. Derzlerdeki bitkilenmeler kökleri yumuşakken temizlenmeli, yapısal sorunlara dönüşmeden onarılmalıdır. Özellikle gölgede kalan bölgelerde duvar diplerinde biriken karların düzenli olarak temizlenmesi, nem ve don kaynaklı bozulmaların önüne geçecektir.

Malzeme: Koruma uygulamalarında özgün taş malzemenin temini büyük önem taşımaktadır. Bitlis'te eski taş ocaklarının kapatılmasının ardından farklı ton ve dokuda malzemelerin kullanılması, özgün doku bütünlüğünü olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, mevcut yapılardan alınacak taş örneklerinin KUDEB tarafından analiz edilmesi ve uygun rezerv alanların haritalanması gerekmektedir. Ocakların yeniden faaliyete geçirilmesi sürecinde özel sektörün teşvik edilmesi ve DAKA destekli yerel işletmeler aracılığıyla üretimin sürdürülebilir hâle getirilmesi önerilmektedir. İlk incelemelerin, henüz imara açılmamış Batarya Kavşağı'ndaki eski taş ocağı çevresinde yapılması uygun olacaktır. Aynı zamanda geleneksel yapım sistemindeki zanaat aktarımı içinde önemli bir husustur.

Tesisat: Eğimli topografyaya kademeli yerleşen yapılaşma sıhhi tesisatın doğal zeminde çözülmesini kolaylaştıran bir unsurdur. Malzeme ve işçilik ile ilgili hatalar

olmadığı sürece sıhhi tesisat diğer yapısal ögelere zarar vermeden kolayca uygulanabilmektedir. Kent ölçeğinde yenilenecek alt yapıya bağlanması ve yapıdan uzaklaştırılması yeterli olacaktır.

Bitlis'te ısıtma sistemi ağırlıklı olarak soba ve kömür kazanına dayanmaktadır. KAİP sınırları içinde doğalgaz altyapısının uygulanmaya başlanmasıyla, mevcut yapılarda tesisat değişiklikleri gündeme gelmiştir. Bu süreçte, kömürle ısıtılan yapılarda geçmişte görülen uygunsuz müdahalelerin tekrar etmemesi için denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır. Tescilli yapılarda doğalgaza geçiş projeleri, VKVKBK onayına sunulmalı; II. Grup yapılarda ise tesisat düzenlemeleri restorasyon projeleriyle eş zamanlı hazırlanmalıdır. Böylece koruma projelerinde, tesisatın konumu ve uygulama biçimi bütüncül bir yaklaşımla ele alınmış olacaktır.

KAİP'te doğalgaz tesisatının yapılarda nasıl uygulanacağına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle, mevcut uygulamalarda tesisatın konumuna dair kararlar kişisel tercihlere bırakılmıştır. Tesisat dağıtımının, kullanılmayan nişlerin içinde çözümlenmesi yapısal bütünlüğü koruyacaktır. Geleneksel konutlarda peteklerin geniş duvar yüzeylerine yerleştirilmesi mekânı daraltmaktadır; buna karşılık, peteklerin sedir önüne konumlandırılması hem dışarıdan gelen soğuk havayı engelleyecek hem de sedirin işlevselliğini artırmaktadır.

Alt yapı: Millet Bahçesi Projesi kapsamında KAİP sınırları içindeki ana kanalizasyon hattı yenilenmiştir. Ancak mahalle ölçeğindeki altyapı sistemlerinin bu yeni hatla entegrasyonu henüz tamamlanmamıştır. Artan ziyaretçi ve turizm potansiyeli göz önünde bulundurularak, altyapı kapasitesi bütüncül biçimde ele alınmalı ve kentsel ölçekte koruma-kullanma dengesini destekleyecek biçimde güçlendirilmelidir.

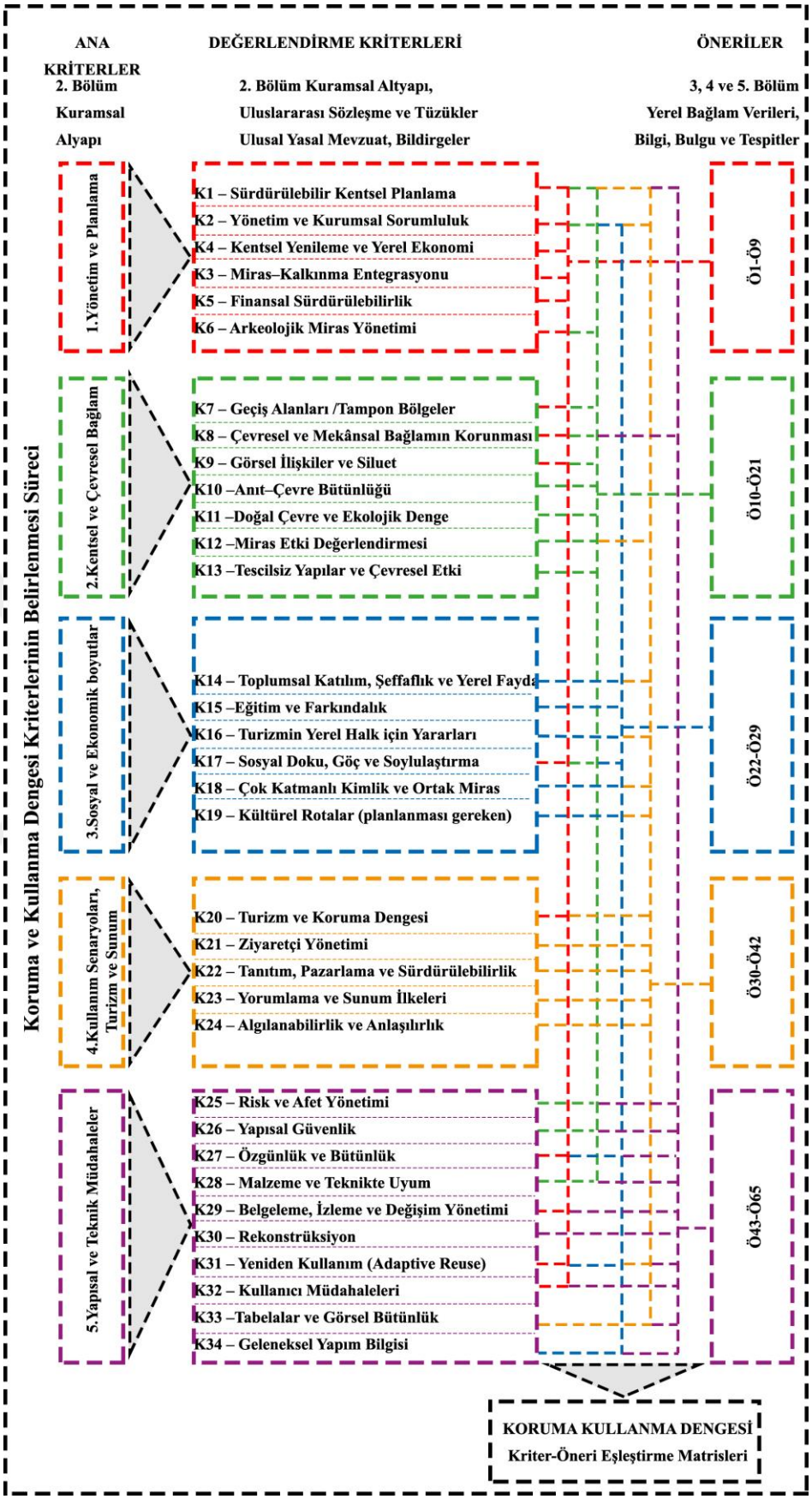
KAİP, Millet Bahçesi Projesi ve Kentsel Tasarım Rehberi'nde yaya öncelikli güzergâhlar tanımlanmıştır. Ancak otopark alanlarının yetersizliği, bu yayalaştırma kararlarının uygulanabilirliğini sınırlamakta ve kent merkezinde ulaşım-erişilebilirlik dengesini olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda ticari merkezde ulaşım kararlarına yönelik öneri geliştirilmiştir.

6.3 Koruma-Kullanma Dengesi İlişkisinde Kriter-Öneri Matrisinin Analizi

Koruma-kullanma dengesinin sağlanmasına yönelik geliştirilen öneriler, Bölüm 6.1'de tanımlanan 5 ana kriter ve 34 değerlendirme kriteri temelinde biçimlendirilmiştir. Bu aşamada Bitlis il merkezi ölçeğinde gerçekleştirilen saha gözlemleri, yapısal bozulmalar, kullanıcı müdahaleleri, afet riskleri ve planlama kararları üzerinden elde edilen veriler (Bölüm 3,4 ve 5) ile geliştirilen öneriler, ilgili kriterlerle eşleştirilerek değerlendirilmiştir **(Şekil 6.42)**. Her bir öneri, en az bir veya birden fazla kriterle doğrudan ilişkilendirilmiş; böylece öneri-kriter bağı, analitik bir matris yapısı üzerinden kurulmuştur. Bu matris, her ana başlık altında yer alan önerilerin hangi koruma ölçütlerini desteklediğini göstermektedir. Bu amaçla her bir ana başlık bir ren ile ifade edilmiş, bununla doğrudan ilgili olan değerlendirme kriteri ve öneri de bu renkteki çerçeve ile ifade edilmiştir. Değerlendirme kriteri ve öneriler arasındaki ilişkiler bu renklerden oluşan bağlantılarla ifade edilmiştir.

Öneriler doğrudan ilişkili olduğu ana kriter haricinde başka kriterlerle de ilişkili olabilmektedir. Örneğin Ö3 incelendiğinde kurumlar arası koordinasyonun sağlanması ve bu hususta Bitlis il merkezi için Alan Yönetimi Planı'nın hazırlanması önerilmiştir. Bu kapsamda, CBS tabanlı bir koruma-izleme sisteminin kurulması, karar alma ve izleme süreçlerinde veri temelli bir yaklaşımın önemli bir husus olduğu değerlendirilmiştir. Önerinin ilk bölümü Yönetim ve Planlama (K2-Yönetim ve Kurumsal Sorumluluk) kriteri ile ilişkili iken, CBS ile ilgili bölümü ise Yapısal ve Teknik Müdahaleler (K29-Belgeleme, İzleme ve Değişim Yönetimi; K32-Kullanıcı Müdahaleleri) kriterleri ile ilişkilidir. Dolayısıyla ilgili kriter için geliştirilen matriste ana kriterde daha yoğun olacak şekilde yoğunluk farklılıkları oluşmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, Bitlis il merkezindeki taşınmaz kültür varlıklarının koruma-kullanma dengesi analizine yönelik olarak geliştirilen Öneri-Kriter Matrisi, her bir önerinin (Ö1-Ö62) hangi değerlendirme kriterleri (K1-K34) ile ilişkili olduğunu gösteren çok boyutlu bir veri yapısı olarak düzenlenmiştir **(Ek-P)**. Matrisin satırlarında öneriler, sütunlarında ise kriterler yer almakta; her bir hücrede yer alan "●" (nokta) işareti, ilgili önerinin belirtilen kriterle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu yapı, öneri ve kriter kümeleri arasındaki etkileşimlerin tematik düzeyde karşılaştırılabilir hale getirilmesine olanak sağlamıştır.

Şekil 6.42: Koruma ve kullanma dengesi kriterlerinin belirlenmesi sürecinde ana kriterler, alt değerlendirme kriterleri ve öneriler arasındaki ilişkisel yapı.

Yönetim ve Planlama: Kültürel mirasın korunmasıyla kentsel planlama arasındaki ilişkinin kurumsal, mali ve stratejik düzeyde güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Yönetim süreçlerinin CBS tabanlı izleme, kurumsal eşgüdüm ve finansal sürdürülebilirlik ilkeleriyle bütünleştirilmesi öngörülmüştür. Böylece Bitlis'te koruma eylemlerinin yalnızca yapısal düzeyde değil, yönetişim, kaynak kullanımı ve planlama bütünlüğü çerçevesinde yürütülmesi hedeflenmiştir **(Tablo 6.13, Tablo 6.14)**.

Tablo 6.13: Yönetim ve planlama kriterleri doğrultusunda geliştirilen öneriler **[Arkan, 2025]**.

Ana Kriter	Kriter Kodları	Bitlis İl Merkezi Önerileri	Öneri No
Yönetim ve Planlama	K1, K3, K4	Sosyal donatı alanlarının artırılması ve müzeleşme çalışmalarıyla desteklenen kültürel etkinliklerin düzenlenmesi, kent merkezine canlılık kazandıracak bir yaklaşım olarak önerilmektedir.	Ö 1
	K1, K17	Turizm soylulaştırması riskinin azaltılması amacıyla konaklama tesislerinin planlarda kontrollü biçimde konumlandırılması ve kapasite yönetiminin sağlanması uygun görülmektedir.	Ö 2
	K2, K29, K32	Alan Yönetimi Planı'nın hazırlanması ve kurumlar arası koordinasyonun güçlendirilmesi, koruma süreçlerine katkı sağlayacaktır. CBS temelli bir izleme altyapısının oluşturulması ise bu süreci destekleyen teknik bir gereklilik olarak değerlendirilmelidir.	Ö 3
	K2, K32	Yapıların özgün bütünlüğünün korunabilmesi için mülkiyet bölünmelerinin önlenmesine yönelik yasal düzenlemelerin geliştirilmesi tavsiye edilmektedir.	Ö 4
	K2, K5	Bitlis İl Özel İdaresi bünyesinde kurulacak bir Yatırım Koordinasyon Birimi aracılığıyla kültürel mirasın korunması ve onarım çalışmalarına yönelik hibe ve özel sektör desteklerine erişimin artırılması, koruma uygulamalarının finansal sürdürülebilirliğini güçlendirecektir.	Ö 5
	K2, K28, K34	Bitlis'te koruma çalışmalarında özgün taş malzeme kullanımını sürdürmek amacıyla KUDEB ve Bitlis Belediyesi iş birliğinde yerel taş ocaklarının yeniden değerlendirilmesi önerilmektedir. Sürecin ÇED ilkeleri doğrultusunda yürütülmesi ve taş işçiliğine ilişkin geleneksel bilginin uygulamalı eğitimlerle aktarılması önem taşımaktadır.	Ö 6
	K5, K20	2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu ve Taşınmaz Kültür Varlıklarının Onarımına Katkı Fonu gibi kamu kaynaklı mali desteklerin etkin biçimde kullanılması, koruma finansmanının sürekliliği açısından önem taşımaktadır.	Ö 7
	K7, K8, K9	Tarihî dokunun erişilebilirliğini artırmak amacıyla bir Ulaşım Stratejik Planı hazırlanması ve Bitlis Belediyesi bünyesinde Ulaşım Hizmetleri Müdürlüğü kurulması, kurumsal planlama kapasitesini güçlendirecek bir uygulama olarak önerilmektedir.	Ö 8
	K3, K4, K31	Atıl durumda bulunan yapıların toplu işlevlendirme yöntemiyle turizm, ticaret ve sosyal donatı alanı olarak değerlendirilmesi, kamusal kullanımın artırılmasına ve koruma-kullanma dengesinin güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır.	Ö 9

Tablo 6.14: Yönetim ve planlama kriterleri ile öneriler arasındaki ilişkisel dağılım **[Arkan, 2025]**.

	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 7	K 8	K 9	K 17	K 20	K 28	K 29	K 31	K 32
Ö 1	●		●	●										
Ö 2	●								●					
Ö 3		●										●		●
Ö 4		●												●
Ö 5		●			●									
Ö 6		●									●			
Ö 7					●					●				
Ö 8						●	●	●						
Ö 9			●	●									●	

Yönetim ve Planlama matrisinde yer alan öneriler, Bitlis il merkezinde koruma süreçlerinin dağınık, kurumlar arası koordinasyonun zayıf ve finansal kaynak erişiminin sınırlı olduğu alanlarda çözüm üretmeye yönelmiştir. Matris, K2 (Yönetim ve Kurumsal Sorumluluk) kriterinin yoğun biçimde temsil edilmesiyle kurumsal koordinasyonun güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. K3 (Miras-Kalkınma Entegrasyonu) ve K4 (Kentsel Yenileme) ekseninde ise, atıl yapıların yeniden işlevlendirilmesi ve yerel ekonominin canlandırılması yönünde çözüm arayışları öne çıkmıştır.

Bu grupta dikkat çeken bir diğer unsur ise K32 (Kullanıcı Müdahaleleri) ile kurulan yoğun ilişkidir. Bu eğilim, miras yoluyla mülkiyetin bölünmesi, denetimsiz bakım-onarım uygulamalarının Bitlis'in koruma sürecinde önemli bir problem alanı olduğunu göstermektedir. Genel olarak matris, yalnızca yönetimsel değil, aynı zamanda kullanıcı ölçeğinde kontrol ve farkındalık geliştirmeye odaklanmış çok katmanlı bir yönetim modelini öne çıkarmaktadır.

Kentsel ve Çevresel Bağlam: Kentsel ve çevresel bağlamla ilişkili öneriler, Bitlis'in özgün topoğrafyası, dere aksları ve taş mimarisi dikkate alınarak çevresel sürdürülebilirliğin ve görsel bütünlüğün korunmasına yöneliktir. Altyapı yenilemeleri, drenaj ve aydınlatma sistemleri gibi fiziksel düzenlemelerin, tarihî çevrenin ölçeği ve malzeme özellikleriyle uyumlu biçimde tasarlanması esas alınmıştır. Bu yaklaşımla, çevresel kalite ve kültürel peyzaj değerleri arasında dengeli bir ilişki kurulması öngörülmektedir **(Tablo 6.15, Tablo 6.16)**.

Tablo 6.15: Kentsel ve çevresel bağlam kriterleri doğrultusunda geliştirilen öneriler **[Arkan, 2025]**.

Ana Kriter	Kriter Kodları	Bitlis İl Merkezi Önerileri	Öneri No
Kentsel ve Çevresel Bağlam	K2, K7, K11, K28	KAİP sınırlarındaki sokakların drenaj işlevine uygun biçimde tasarlanması önerilmektedir. Nem ve su kaynaklı hasarların önlenmesi için tahliye sistemleri, yüzey akışı ve eğimle birlikte bütüncül bir drenaj stratejisi kapsamında ele alınması uygun görülmektedir.	Ö 10
	K7, K11	Derelerin düzenli temizlenmesi ve kanalizasyon sistemlerinin yenilenmesi altyapı bütünlüğü açısından önemlidir. Atık yönetimi ve yağmur suyu hatlarının koordineli biçimde ele alınması önerilmektedir.	Ö 11
	K7, K11	KAİP sınırlarında çevre temizliği ve bakım faaliyetlerini yürütmek üzere, Bitlis Belediyesi bünyesinde özel bir birim kurulması önerilmektedir. Bu birim, dere kenarları ve tarihî alanlarda düzenli bakım yaparak çevre kalitesine katkı sağlayacaktır.	Ö 12
	K1, K7, K10	Mahalle ölçeğinde altyapı sistemlerinin, nüfus artışı ve hareketlilik öngörülerek; tarihî dokuya zarar vermeden yenilenmesi önem taşımaktadır.	Ö 13
	K7, K8, K9	Sokak ve cephe sağlıklaştırmaları, 2023 KAİP kararlarındaki renk, doku ve malzeme ilkelerine uygun biçimde yürütülmesi görsel bütünlük açısından önemlidir.	Ö 14
	K6, K10, K17	Bitlis Kalesi'nde tespit edilen çok katmanlı arkeolojik bulguların belgelenmesi, korunması ve sergilenmesi önerilmektedir. Dış sur kazılarının ardından yapılacak arkeolojik peyzaj düzenlemeleri ve gezinti platformları, alanı ziyaretçi deneyimine kazandıracaktır.	Ö 15
	K7, K8, K9	Kentin turistik cazibesini artırmak için yapı, köprü ve çeşmelerin görünürlüğünü sağlayacak aydınlatma sistemleri tarihî dokunun ölçeği ve malzeme özellikleriyle uyumlu biçimde tasarlanması önem taşımaktadır.	Ö 16
	K8, K13	KAİP sınırlarındaki yüksek katlı yapıların dönüştürülerek tarihî siluete uyumlu hale getirilmesi görsel bütünlüğü güçlendirecektir.	Ö 17
	K7, K8, K26	Yol kotu değişikliklerinde koruma kurulu onaylı kot analizlerinin esas alınması önerilmektedir. Giriş kotu değişimleri nedeniyle eriyen kar veya yağış sularının yapıya girmesi yapısal hasarlara yol açabilmektedir.	Ö 18
	K7, K8	Su tahliyesini sağlamak için kaldırım ve giriş rampalarının özgün detaylara uygun şekilde düzenlenmesi hem yaya güvenliğini hem de zemin bütünlüğünü koruyacaktır	Ö 19
	K11, K25	Derelerin doğal akış yataklarına kavuşturulması; bent, savak ve gölet uygulamalarıyla taşkın riskinin azaltılması önemlidir. Çalışmaların havza ölçeğinde planlanması, orman alanlarının artırılmasıyla ekolojik dengeyi güçlendirecektir.	Ö 20

Tablo 6.16: Kentsel ve çevresel bağlam kriterleri ile öneriler arasındaki ilişkisel dağılım **[Arkan, 2025]**.

	K 1	K 2	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11	K 13	K 17	K 25	K 26	K 28
Ö 10		●		●				●					●
Ö 11				●				●					
Ö 12				●				●					
Ö 13	●			●			●						
Ö 14				●	●	●							
Ö 15			●				●			●			
Ö 16				●	●	●							
Ö 17					●				●				
Ö 18				●	●							●	
Ö 19				●	●								
Ö 20								●			●		

Kentsel ve çevresel bağlam matrisi, Bitlis kentinin doğal eşikleriyle ilişkili mekânsal problemlere yönelik çözüm arayışlarını yansıtmaktadır. K7 (Geçiş Alanları), K8 (Çevresel ve Mekânsal Bağlamın Korunması) ve K11 (Doğal Çevre ve Ekolojik Denge) kriterlerinin öne çıkması, dereler, su kaynaklı problemler ve altyapı yetersizliği gibi çevresel baskıların koruma performansını doğrudan etkilediğini göstermektedir. Görsel bütünlükle ilişkili K9 (Siluet) ve K10 (Anıt-Çevre Bütünlüğü) kriterlerinin de yüksek temsili, kontrolsüz yapılaşma ve siluet bozulmasının önemli problem alanları arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, K25 (Risk ve Afet Yönetimi) ile kurulan ilişkiler, bu matrisin yalnızca çevresel estetik değil, aynı zamanda afet dirençliliği açısından da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sosyal ve Ekonomik Boyutlar: Koruma sürecine yerel halkın bilgi, emek ve üretim kapasitesiyle dâhil edilmesini hedeflenmektedir. Eğitim, farkındalık ve katılımcı yönetim ilkeleri doğrultusunda, toplumsal fayda ve istihdamın artırılması, kültürel mirasın sosyal değerini güçlendiren bir mekanizma olarak değerlendirilmiştir. Böylece koruma faaliyetlerinin ekonomik canlılık ve sosyal sürdürülebilirlikle bütünleşmesi amaçlanmıştır **(Tablo 6.17, Tablo 6.18)**.

Tablo 6.17: Sosyal ve ekonomik boyutlar kriterleri doğrultusunda geliştirilen öneriler **[Arkan, 2025]**.

Ana Kriter	Kriter Kodları	Bitlis İl Merkezi Önerileri	Öneri No
Sosyal ve Ekonomik Boyutlar	K14, K15, K34	Yerel halk için koruma bilincini artıracak eğitimlerin düzenlenmesi ve KUDEB ile VKVKBK iş birliğiyle uygulama atölyeleri kurulması önerilmektedir. Bu yaklaşım, yerel topluluğun koruma sürecine katılımını güçlendirecektir.	Ö 21
	K2, K15, K34	BEÜ bünyesinde bir Koruma Uygulama Araştırma Merkezi kurulması; KUDEB, VKVKBK, Bitlis Belediyesi ve ilgili kurum personeline zorunlu oryantasyon eğitimi verilmesi uygun görülmektedir. Eğitimler koruma alanında kurumsal kapasiteyi ve uzmanlık düzeyini artıracaktır.	Ö 22
	K4, K17,	Yenileme projelerinin yerel halkın ihtiyaçları gözetilerek yürütülmesi önerilmektedir. Bu sayede mevcut kullanıcıların alanda varlığını sürdürmesi sağlanacak ve sosyal sürdürülebilirlik desteklenecektir.	Ö 23
	K14, K15, K31	Yerel halkın karar süreçlerine etkin katılımının sağlanması ve kültür varlıklarının pansiyonculuk gibi işlevlerle değerlendirilmesi önerilmektedir. Ekonomik anlamda fayda sağlayacak olan bu durum koruma-kullanma dengesine katkı sunacaktır.	Ö 24
	K16, K17	Kırsal kökenli kullanıcıların yerel ürünleriyle turizm ve kültür ekonomisine katılımının desteklenmesi önerilmektedir. Böylece hem ekonomik canlılık artacak hem de kültürel süreklilik korunacaktır.	Ö 25
	K14, K16,	Planlama süreçlerinde katılımcı ve şeffaf karar mekanizmalarının oluşturulması önerilmektedir. Bu durum, halkın sürece güvenini ve sahiplenme duygusunu güçlendirecektir.	Ö 26
	K14, K17	Yerel koruma gönüllüleri ve halkın katılımıyla STK'lar oluşturulması önerilmektedir. Bu inisiyatifler, yerel dayanışmayı güçlendirerek sürdürülebilir korumaya katkı sağlayacaktır.	Ö 27
	K14, K28, K34	BEÜ ve KUDEB iş birliğiyle kireç, sıva ve harç teknolojilerine yönelik eğitimlerin düzenlenmesi önerilmektedir. Bu çalışmalar, istihdamın yanı sıra geleneksel yapım bilgisinin yeni kuşaklara aktarılmasını destekleyecektir.	Ö 28

Tablo 6.18: Sosyal ve ekonomik boyutlar kriterleri ile öneriler arasındaki ilişkisel dağılım **[Arkan, 2025]**.

	K 2	K 4	K 14	K 15	K 16	K 17	K 28	K 31	K 34
Ö 21			●	●					●
Ö 22	●			●					●
Ö 23		●				●			
Ö 24			●	●				●	
Ö 25					●	●			
Ö 26			●		●				
Ö 27			●			●			
Ö 28			●				●		●

Sosyal ve Ekonomik Boyutlar matrisi Bitlis'te koruma süreçlerinin toplumsal meşruiyetini güçlendirmeye odaklanmıştır. K14 (Toplumsal Katılım) ve K15 (Eğitim ve Farkındalık) kriterlerinin yüksek yoğunluğu, kentte farkındalık eksikliğinin giderilmesine ve yerel sahiplenmenin artırılmasına yönelik çabalara işaret etmektedir. Eğitim programları, uygulama atölyeleri ve kurumsal oryantasyonlar bu eksikliğe yönelik araçlar olarak değerlendirilmiştir. K16 (Yerel Katılım) ve K17 (Turizmin Yerel Halk İçin Yararları) kriterleri ise, mevcut yenileme ve turizm projelerinde yerel faydanın yetersizliğine karşı geliştirilen sosyal dengeleme yaklaşımlarını temsil etmektedir.

K28 (Malzeme ve Teknikte Uyum) ve K34 (Geleneksel Yapım Bilgisi) kriterlerinin temsili, sosyal boyutun sadece katılım değil, üretim ve teknik bilgiyle de ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu, yerel zanaatkârlığın ve uygulama pratiğinin ekonomik birer araç olarak yeniden değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda matris, sosyal ve teknik etkileşimin güçlendirilmesi ve korumanın yerel refah üretim süreciyle bütünleştirilmesi yönünde bir eğilim sergilemektedir.

Kullanım Senaryoları, Turizm ve Sunum: Kullanım senaryoları ve turizm odaklı öneriler, kültürel mirasın özgün işlevleriyle yaşatılmasını ve kentsel canlanmanın kültür odaklı biçimde yönlendirilmesini öngörmektedir. Ziyaretçi yönetimi, kültür rotaları ve yorumlama stratejileri, tarihî çevrenin anlamını koruyarak turizme entegrasyonunu destekleyecek biçimde geliştirilmiştir. Böylece koruma-kullanma dengesi hem ekonomik hem de kültürel sürdürülebilirliğin temel bileşeni olarak ele alınmıştır **(Tablo 6.19, Tablo 6.20)**.

Tablo 6.19: Kullanım senaryoları, turizm ve sunum kriterleri doğrultusunda geliştirilen öneriler **[Arkan, 2025]**.

Ana Kriter	Kriter Kodları	Bitlis İl Merkezi Önerileri	Öneri No
Kullanım Senaryoları, Turizm ve Sunum	K1, K3, K24	Gazibey Mahallesi Kentsel Sit Alanı'nın pansiyon işleviyle turizme kazandırılması önerilmektedir. Özgün konut dokusunun korunarak ekonomik canlılık ve sosyal sürdürülebilirliğin desteklenmesine katkı sağlayacaktır.	Ö 29
	K1, K3, K24	Beş Minare Kültür Rotası'nın 8 Ağustos Anma Töreni ile bütünleştirilmesi önerilmektedir. Bu entegrasyon, kentsel kimliğin temsili ile kültür rotalarının geliştirilmesine olanak tanıyacaktır.	Ö 30
	K1, K3, K24	Tarihî ticaret merkezinde yaya öncelikli ulaşım düzenlemelerinin yapılması önerilmektedir. Köprülerin araç trafiğine kapatılarak yayalaştırılması ve yeni otopark alanlarının planlanması, erişilebilirliği artırarak tarihî çevre üzerindeki trafik baskısını azaltacaktır.	Ö 31
	K1, K3, K24	Taş Mahallesi Kentsel Sit Alanı'nın müze ve sosyal tesis işleviyle yeniden değerlendirilmesi önerilmektedir. Gökmeydan yapı grubunun kamusal odak olarak kullanımı, tarihî dokunun kültürel sunum kapasitesini artırarak kente yeni bir çekim merkezi kazandıracaktır.	Ö 32
	K12, K20, K21	Bitlis il merkezinde turizm baskısının henüz düşük olması, koruma-kullanma dengesine dayalı planlama için önemli bir fırsattır. Bu kapsamda, ziyaretçi yoğunluklarının taşıma kapasitesi analizleri doğrultusunda yönetilmesi önerilmektedir.	Ö 33
	K16, K18,20	Turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla aile pansiyonculuğu ve ekoturizm gibi konaklama türlerinin desteklenmesi önerilmektedir. Bu yaklaşım, yerel halkın gelir elde etmesini sağlayarak kültürel mirasın yaşatılmasına katkı sunacaktır.	Ö 34
	K24, K31	KAİP sınırları içinde yer alan geleneksel yapıların yeniden kullanımı teşvik edilmelidir. Ticari veya kültürel işlevlerle sağlanacak gelirlerin yapının bakım ve onarımına yönlendirilmesi, sürdürülebilir koruma açısından önem taşımaktadır.	Ö 35
	K2, K24	Konut alanlarının yeniden işlevlendirilmesinde VKVKBK ve Bitlis Belediyesi'nin koordineli biçimde hareket etmesi önerilmektedir. Bu iş birliği, yeni kullanım kararlarının koruma-kullanma dengesi çerçevesinde değerlendirilmesini sağlayacaktır.	Ö 36
	K14, K18, K19, K22	Ermeni ustaların tarihî taş işçiliği mirasının, "Ustaların İzi" başlığı altında bir kültür ve eğitim rotasına dönüştürülmesi önerilmektedir. Bu rota; atölyeler, uygulamalı eğitim programları ve tanıtım etkinlikleriyle desteklenerek hem çok katmanlı kimliğin görünür kılınmasına hem de turizmin gelişimine katkı sağlayacaktır.	Ö 37
	K19, K23, K24	Ahlat ve Bitlis'teki kümbet ve türbeleri kapsayan inanç turizmi rotalarının oluşturulması önerilmektedir. Bu uygulama, bölgesel miras bütünlüğünü güçlendirerek inanç temelli ziyaretlerin sürdürülebilir bir turizm ekseninde yönetilmesine katkı sunacaktır.	Ö 38
	K21, K22	Kentin turizm potansiyelini artırmak amacıyla kültür, inanç ve doğa turizmine dayalı yeni rotaların belirlenmesi önerilmektedir. Bu yaklaşım, farklı kullanıcı profillerine erişim sağlayarak turizmin çeşitlendirilmesine katkı sunacaktır.	Ö 39
	K3, K22, K24	Bitlis ili, Şanlıurfa ve Mardin gibi kentlerle eş zamanlı olarak koruma çalışmalarına başlamış olmasına rağmen tanıtım eksiklikleri nedeniyle geri planda kalmıştır. Bu nedenle, kentin kültürel mirasının ulusal ve uluslararası ölçekte tanıtım stratejileriyle görünür kılınması gerekmektedir.	Ö 40
	K23, K24, K33	Sit alanlarında görsel kirliliğe yol açan tabela ve tesisatların kaldırılması önerilmektedir. Yönlendirme elemanlarının bütüncül biçimde tasarlanması ve QR kodlu dijital içeriklerle desteklenmesi, algılanabilirlik ve ziyaretçi deneyimini güçlendirecektir.	Ö 41

Tablo 6.20: Kullanım senaryoları, turizm ve sunum kriterleri ile öneriler arasındaki ilişkisel dağılım **[Arkan, 2025]**.

	K 1	K 2	K 3	K 12	K 14	K 16	K 18	K 19	K 20	K 21	K 22	K 23	K 24	K 31	K 33
Ö 29	●		●										●		
Ö 30	●		●										●		
Ö 31	●		●										●		
Ö 32	●		●										●		
Ö 33				●					●	●					
Ö 34						●	●		●						
Ö 35													●	●	
Ö 36		●											●		
Ö 37					●		●	●			●				
Ö 38								●				●	●		
Ö 39										●	●				
Ö 40			●								●		●		
Ö 41												●	●		●

Matrisin dağılımı, Bitlis merkezinde kullanılmayan veya görünürlüğünü yitirmiş tarihî yapıların yeniden işlevlendirilmesi, turizmle bütünleştirilmesi ve kültürel sunum kapasitesinin artırılması hedeflerine yöneliktir. K1 (Sürdürülebilir Planlama), K3 (Miras-Kalkınma Entegrasyonu) ve K24 (Algılanabilirlik ve Anlaşılırlık) arasındaki yoğun bağlantı, turizm odaklı yeniden kullanım projelerinin planlama ilkeleriyle uyumlu yürütülmesini kent kimliği içinde algılanabilirliğinin güçlendirilmesini ön plana çıkarmaktadır.

K20-K22 arasındaki yoğunluk, turizmin yerel halk üzerindeki etkisinin planlama ve tanıtım stratejileriyle yönetilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Matris genelinde, Bitlis'in kültürel mirasının sadece korunması değil, anlatılması, deneyimlenmesi ve sürdürülebilir turizm çerçevesinde toplumsal faydaya dönüştürülmesi yönünde bütüncül bir yaklaşım görülmektedir.

Yapısal ve Teknik Müdahaleler: Bitlis il merkezinde yapısal ve teknik müdahalelere yönelik öneriler, özgün malzeme ve yapım tekniklerinin korunması, risk ve afet yönetiminin sistematik biçimde yürütülmesi, belgeleme ve izleme süreçlerinin sürekliliğinin sağlanmasına odaklanmaktadır. Müdahalelerin bilimsel veri ve yerel deneyimlerle ilişkilendirilmesi hem yapısal güvenliğin hem de tarihî özgünlüğün korunmasına hizmet eden bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır **(Tablo 6.21, Tablo 6.22)**.

Tablo 6.21: Yapısal ve teknik müdahaleler kriterleri doğrultusunda geliştirilen öneriler **[Arkan, 2025]**.

Ana Kriter	Kriter Kodları	Bitlis İl Merkezi Önerileri	Öneri No
Yapısal ve Teknik Müdahaleler	K26, K29	Her kış sezonu sonrasında yapılacak yapı kontrollerinin KUDEB denetiminde yürütülmesi önerilmektedir. Bu uygulama, mevsimsel hasarların erken tespit edilerek özgün yapı niteliklerinin korunmasına katkı sağlayacaktır.	Ö 42
	K26, K28	Saçak altı ayrılmalarının önlenmesi için çelik kenet detaylarının restorasyon projelerine entegre edilmesi gerekmektedir. Bu yöntem, taşıyıcı sistemdeki yerel deformasyonları azaltarak yapısal dayanımı artıracaktır.	Ö 43
	K2, K25, K26	Düz damlı yapılarda kar temizliği ve loğlama işlemlerinin belediye koordinasyonunda yürütülmesi önem taşımaktadır. Böyle bir sistem, kar yükü ve su birikimine bağlı çökme riskini azaltacaktır.	Ö 44
	K28	Dam kaplamalarına geçirimsiz tabaka eklenmesi yararlı olacaktır. Bu uygulama, böcek ve toprak girişlerini önleyerek malzeme bozulmalarını en aza indirecektir.	Ö 45
	K28, K34	Düz toprak damlı evlerin onarımında uygun yapım detaylarının araştırılması ve kullanılacak su itici malzemelerin laboratuvar testleriyle doğrulanması önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, geleneksel tekniklerle modern malzeme uyumunu güçlendirir.	Ö 46
	K26, K28	Ahşap hatıl ve lentoların emprenye edilerek aslına uygun biçimde kullanılması önerilmektedir. Bu işlem, malzemenin biyolojik bozulmaya karşı dayanıklılığını artıracaktır.	Ö 47
	K26	Duvar birleşimlerinde ayrılmaları önlemek amacıyla paslanmaz çelik kenetlerle güçlendirme yapılması gereklidir. Bu müdahale, yapısal bütünlüğü ve statik dengeyi koruyacaktır	Ö 48
	K25, K26, K28	Duvarların toprak kotu altında kalan bölümlerinde drenaj ve izolasyon uygulamalarının temel seviyesinden itibaren yapılması önem taşımaktadır. Bu uygulama, nem ve su kaynaklı bozulmaları önleyerek yapısal dayanımı artıracaktır.	Ö 49
	K28	Taş, ahşap ve metal yüzeylerde düzenli koruma uygulamalarının yapılması gereklidir. Bu bakım süreci, malzeme ömrünü uzatarak özgün dokunun korunmasına katkı sunacaktır.	Ö 50
	K28, K31	Eğimli topografyada yer alan yapılarda tesisatın doğal zemine uyumlu biçimde çözümlenmesi önerilmektedir. Bu yaklaşım, su birikimi ve deformasyon risklerinin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.	Ö 51
	K2, K29, K32	Tescilli yapılarda doğalgaz geçişi öncesi tesisat projelerinin VKVKBK onayına sunulması zorunlu hale getirilmelidir. Bu düzenleme, koruma projeleriyle teknik müdahalelerin uyumunu sağlayacaktır.	Ö 52
	K25, K33	Tarihî yapılarda vandalizm riskine karşı kamera ve güvenlik sistemlerinin kurulması ile bilgilendirme tabelalarının yerleştirilmesi önem taşımaktadır. Bu uygulama, farkındalık oluşturarak olası tahribatın önlenmesine ve hukuki takip süreçlerinin etkinleşmesine katkı sağlar.	Ö 53
	K2, K30	Kümbet ve türbelerde envanter ve belgeleme çalışmalarının düzenli biçimde yürütülmesi önerilmektedir. Bu kapsamda, kitabelerin sistematik olarak kayıt altına alınması ve bakım-onarım süreçlerini yürütecek birimin Bitlis Belediyesi bünyesinde kurulması uygun görülmektedir.	Ö 54
	K27, K28, K34	Yerel taş ve ahşap işçiliğinin usta-çırak ilişkisiyle belgelenmesi ve aktarılması önemlidir. Bu süreç, özgün yapım bilgisinin sürekliliğini güvence altına alacaktır.	Ö 55
	K2, K29, K34	Restorasyon uygulamalarında yerel ustalarla çalışılması KUDEB arşivinde işçilik ve yapı detaylarının düzenli olarak belgelenmesi önem taşımaktadır. Böyle bir arşivleme, gelecekteki onarımlarda bilimsel veri tabanı oluşturur.	Ö 56
	K25, K26	Tarihî çevredeki yapı stokunun deprem performansının değerlendirilmesi ve yetersiz dayanım gösteren yapıların güçlendirilmesi uygun görülmektedir. Niteliksiz veya risk taşıyan yapıların ise kontrollü biçimde kaldırılması, alanın afet dirençliliğini ve fiziksel güvenliğini artıracaktır.	Ö 57

Tablo 6.21: Devam.

Ana Kriter	Kriter Kodları	Bitlis İl Merkezi Önerileri	Öneri No
Yapısal ve Teknik Müdahaleler	K25, K26	Risk önceliklendirmesi amacıyla hızlı değerlendirme yöntemlerinin uygulanması öncelikli görülmektedir. Böylece öncelikli yapılar erken müdahale ile kurtarılabilecektir.	Ö 58
	K2, K8, K25, K26	Müştakbaba Kentsel Sit Alanı'nda kaya düşmesi riskine karşı koruma önlemlerinin uygulanması önerilmektedir. Benzer tedbirlerin riskli bölgelerde de yaygınlaştırılması, yapı güvenliği ve kullanıcı emniyetinin güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır.	Ö 59
	K25, K29	Kaya düşme potansiyeli yüksek alanların AFAD tarafından periyodik olarak izlenmesi gereklidir. Bu izleme, erken uyarı ve önleyici planlamayı kolaylaştıracaktır.	Ö 60
	K25, K29	Dideban Tepesi çevresindeki çığ riski alanlarının düzenli takibi önem arz etmektedir. Bu denetim, kültürel miras yapılarının afet tehlikelerinden korunmasını sağlar.	Ö 61
	K25, K29	Çığ riski bulunan bölgelerde bariyer, teraslama ve kar tüneli çözümlerinin uygulanması uygun görülmektedir. Bu önlemler, koruma ve yapısal güvenlik açısından önemlidir	Ö 62

Tablo 6.22: Yapısal ve teknik müdahaleler kriterleri ile öneriler arasındaki ilişkisel dağılım **[Arkan, 2025]**.

	K 2	K 8	K 25	K 26	K 27	K 28	K 29	K 30	K 31	K 32	K 33	K 34
Ö 42				●			●					
Ö 43				●		●						
Ö 44	●		●	●								
Ö 45						●						
Ö 46						●						●
Ö 47				●		●						
Ö 48				●								
Ö 49			●	●		●						
Ö 50						●						
Ö 51						●			●			
Ö 52	●						●			●		
Ö 53			●								●	
Ö 54	●							●				
Ö 55					●	●						●
Ö 56	●						●					●
Ö 57			●	●								
Ö 58			●	●								
Ö 59	●	●	●	●								
Ö 60			●				●					
Ö 61			●				●					
Ö 62			●				●					

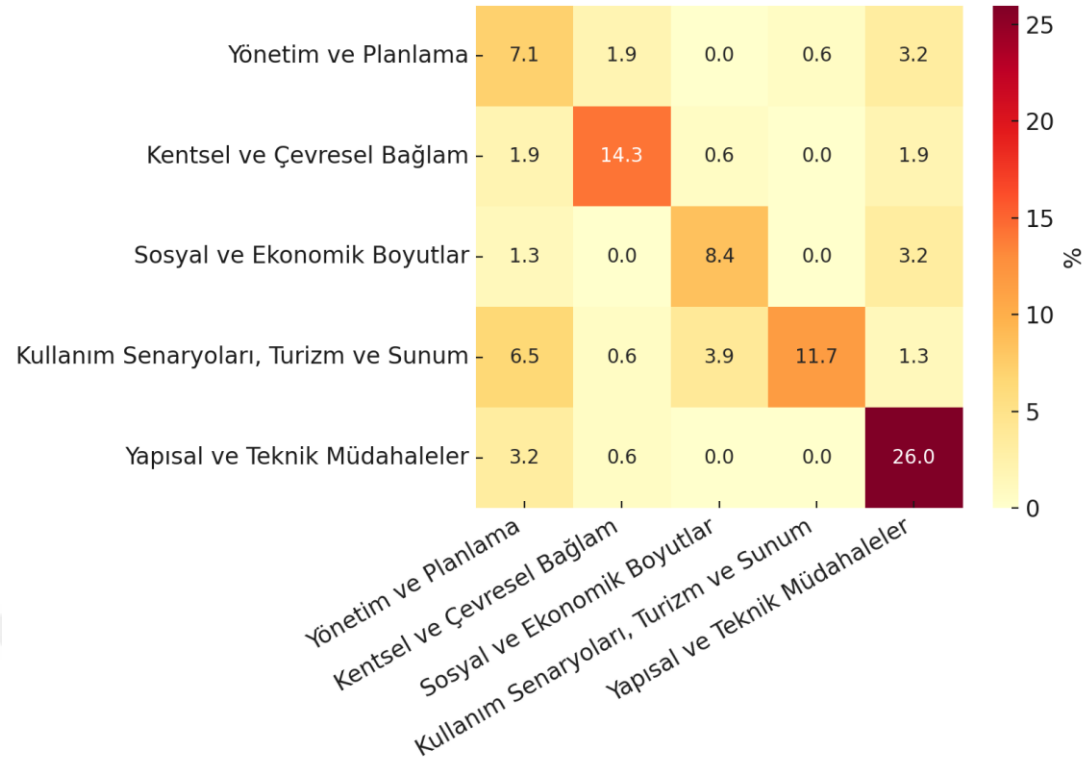
Yapısal ve teknik müdahaleler matrisi, Bitlis'in zorlu topografyası, iklim koşulları ve yapı malzemesinden kaynaklanan fiziksel bozulma sorunlarına doğrudan yanıt üretmektedir. K25 (Risk ve Afet Yönetimi), K26 (Yapısal Güvenlik) ve K28 (Malzeme ve Teknikte Uyum) kriterlerinin yoğunluğu, yapı stokundaki taşıyıcı

problemler, çökme, su sorunları, çığ ve kaya düşmesi gibi risklerin koruma süreçlerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Dikkat çekici biçimde, K29 (Belgeleme ve İzleme) ve K34 (Geleneksel Yapım Bilgisi) kriterlerinin geniş temsili, teknik müdahalelerin belgelenmesi ve yerel yapım bilgisinin aktarımıyla bilimsel süreklilik sağlanması hedefini yansıtmaktadır. Ayrıca Matris, Bitlis'in tarihi çevrede teknik güvenliği, malzeme uyumunu ve kullanıcı davranışlarının yönetimini bir arada ele alan uygulamaya dönük bir çerçeve sunmaktadır.

Öneri-Kriter Matrisi: Toplu matris tablosundaki ilgili öneri-kriter tablosundaki veriler yüzdelik olarak dağıtılmıştır. Çapraz ilişki tablosu ile oranların dağılımını görsel olarak ifade edebilmek için ısı haritası biçiminde sunulmuştur **(Şekil 6.43)**. Düşey eksende (satırlar) kriter kümeleri, yatay eksende (sütunlar) ise öneri kümeleri yer almakta; hücre renkleri iki değişken arasındaki ilişkinin gücünü temsil etmektedir. Renk yoğunluğu arttıkça, ilgili öneri ve kriter grubunun etkileşimi de güçlenmektedir. Görseldeki yüzde değerleri doğrudan hücreler üzerine yazılmış; böylece hem niteliksel hem de niceliksel okuma imkânı sağlanmıştır. Görsel tasarımda, renk ölçeği solda, ana başlık etiketleri ise sağda konumlandırılarak hem yönsel okuma kolaylığı hem de simetrik denge sağlanmıştır. Bu düzenleme, özellikle koruma-kullanma dengesi analizinde hangi ana kriterlerin öneri kümeleriyle daha yoğun ilişki gösterdiğini görsel olarak vurgulamayı amaçlamaktadır.

Elde edilen ısı haritası, her bir öneri grubunun hangi koruma kriterleriyle daha güçlü ilişki kurduğunu göstermekte; aynı zamanda, önerilerin tematik dağılımını bütüncül biçimde değerlendirmeye olanak vermektedir. Böylece, koruma politikalarının hangi boyutlarda yoğunlaştığını ve hangi alanlarda zayıf etkileşim bulunduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle çapraz ilişki tablosu, koruma-kullanma dengesinin çok boyutlu yapısını nicel biçimde analiz etmek için görsel bir araç işlevi görmektedir.

Veri işleme aşamasında, öncelikle matrisdeki tüm işaretli hücreler her öneri satırı, ait olduğu ana kriter grubu altında toplanmıştır. Benzer biçimde, her kriter sütunu da aynı tematik başlıklar altında gruplanarak toplam 5×5'lik bir çapraz ilişki tablosu oluşturulmuştur. Tablodaki her hücre, iki boyutun kesişiminde yer alan "●" (nokta) sayısının toplam işaretli hücre sayısına oranı alınarak normalize edilmiştir. Böylece, her ana kriter grubu ile diğer gruplar arasındaki ilişkiler, yüzde cinsinden karşılaştırılabilir hale getirilmiştir. Elde edilen oranlar, veri yoğunluğunu göstermek üzere renk skalasıyla görselleştirilmiştir.

Şekil 6.43: Koruma ve kullanma dengesi ilişkisinde ana kriterler bağlamında Kriter-Öneri ısı haritası.

Hazırlanan toplu matris tablosunda beş ana kriter ile ilgili öneri-kriter tablosundaki veriler yüzdelik olarak dağıtılmıştır. Tablo Bitlis il merkezinde koruma-kullanma dengesini etkileyen beş ana boyutun birbirleriyle olan etkileşim yoğunluklarını yüzdelik olarak ortaya koymaktadır. Elde edilen dağılım, koruma süreçlerinin tek eksenli değil, çok boyutlu bir ağ yapısı içinde şekillendiğini göstermektedir. Özellikle yüksek oranların, yalnızca aynı kategorideki (örneğin Yönetim ve Planlama- Yönetim ve Planlama) ilişkilerde değil, farklı gruplar arasındaki kesişimlerde de belirdiği görülmektedir. Dolayısıyla tabloda yüksek çıkan oranlar, o boyutta koruma süreçlerinin yeterince işler olmadığını, bu nedenle çözüm arayışlarının yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle matris, yalnızca istatistiksel bir tablo değil, kentteki koruma pratiklerinin hangi boyutlarda tıkandığını ve hangi alanlarda bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğunu gösteren dinamik bir harita olarak okunmalıdır.

Grafikte en yüksek oranlar doğal olarak her grubun kendi içindeki yoğunlaştığı diyagonal eksende çıkmıştır. Yapısal ve teknik odaklı önerilerin (%26) belirgin üstünlüğü, Bitlis'te koruma sorunlarının ağırlıklı olarak fiziksel riskler, malzeme bozulmaları ve yapısal güvenlik ekseninde yoğunlaşmaktadır. Ancak bu durum

yalnızca teknik eksiklik anlamına gelmez; aynı zamanda yapısal güvenliğin diğer bütün alanlar üzerinde belirleyici bir zemin oluşturduğunu da ortaya koymaktadır. Bu oran, kentte koruma uygulamasına yön veren öncelikli risk ekseninin fiziksel yapıya dayandığını göstermektedir.

Kullanım Senaryoları, Turizm ve Sunum kriteri; Yönetim ve Planlama arasındaki %6,5'lik kesişim, planlama, turizm ve işlevlendirme arasında güçlü bir ilişki kurulduğunu gösterir. Bu ilişki, planlama araçlarının yalnızca koruma planı düzeyinde değil, kullanım biçimleri ve taşıma kapasitesi analizleriyle de birlikte ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Sosyal-Ekonomik Boyutlar (%3,9) ile gösterdiği kayda değer kesişimler turizme dayalı önerilerin aynı zamanda ekonomik canlanma boyutlarını da içerdiğini göstermektedir.

Yönetim ve Planlama Boyutu, Kentsel ve Çevresel Bağlam (%1,9) ve Yapısal ve Teknik Müdahaleler (%3,2) ile kurduğu sınırlı kesişim, planlama politikalarının fiziksel risk yönetimiyle henüz tam bütünleşmediğini göstermektedir. Dolayısıyla, planlama odaklı çözümler kurumsal yapıların güçlendirilmesine katkı sunsa da teknik ve çevresel boyutlarda çok aktörlü etkileşimin artırılması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Bitlis'te koruma-kullanma dengesi, hâlen müdahale sonrası koruma karakteri taşımakta; ancak öneri-kriter ilişkileri, bu dengenin kademeli biçimde önleyici ve bütüncül yönetim modeline evrilebileceğini göstermektedir. Bu dönüşümün gerçekleşmesi, özellikle planlama-sosyal katılım-teknik uygulama arasındaki çapraz etkileşimlerin (grafikteki ara yoğunluk bölgeleri) güçlendirilmesine bağlıdır.

7. SONUÇLAR

Koruma-kullanma dengesi, kültürel mirasın geleceğe aktarılabilmesi için yalnızca fiziksel müdahalelerle değil, sosyal, ekonomik ve yönetsel boyutlarıyla birlikte ele alınması gereken bütüncül bir yaklaşımdır. Tarihi çevrelerin sürdürülebilir biçimde yaşatılabilmesi hem özgün değerlerin korunmasına hem de çağdaş kullanım gereksinimlerinin karşılanmasına bağlıdır. Bu çerçevede, yapı ölçeğinde geliştirilen koruma politikaları ile kentsel ölçekte yürütülen planlama ve yönetim süreçleri karşılıklı etkileşim içindedir. Dolayısıyla, koruma ve kullanım arasındaki ilişki, yalnızca fiziksel çevrenin sürekliliğini değil, aynı zamanda toplumsal katılımı ve kültürel kimliğin devamlılığını da güvence altına alan dinamik bir dengeyi zorunlu kılmaktadır.

Bitlis ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nde derelerin açtığı dar vadiler üzerinde, tarih boyunca önemli bir ulaşım aksı olan İpek Yolu güzergahı üzerinde konumlanmıştır. Coğrafi konumu ve doğal eşikleri nedeniyle pek çok medeniyet tarafından sınır yerleşimi olarak değerlendirilen kent, bu özelliği sayesinde askeri, ticari ve kültürel açıdan stratejik bir rol üstlenmiştir. Kar yağışlı sert ve uzun kış ikliminin hakim olduğu kent merkezindeki anıtsal mimarinin önemli bir bölümü, yerel beylikler döneminde inşa edilmiş olup, bu yapılar kentin tarihsel kimliğini şekillendirmiştir. Bitlis Kalesi çevresinde yoğunlaşan yerleşim dokusunda, tescilli yapıların yaklaşık %72'sini oluşturan geleneksel evler öne çıkmaktadır. Günümüze ulaşan bu yapılar, 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın başı arasındaki dönemde inşa edilmiştir.

1952'den itibaren hazırlanan imar planları ile 2007-2017 revizyonları, koruma ve kullanım arasındaki dengenin çoğu zaman bütüncül bir yaklaşımla ele alınamadığını göstermektedir. NATO Yolu gibi büyük ölçekli müdahaleler, geleneksel dokuda kalıcı kayıplara neden olmuştur. KAİP 2023 verilerine göre, Bitlis'te 1976 yılında tek yapı ölçeğinde başlayan tescil ve koruma çalışmaları, 1989 yılında alınan kararlarla kentsel ölçekte genişletilmiştir. Bu kapsamda Dört Adet Kentsel Sit, bir adet 1. Derece Arkeolojik Sit ve iki adet 3. Derece Doğal Sit Alanı ilan edilerek kültürel mirasın korunmasına yönelik daha bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir.

Çalışma kapsamında Bitlis ili tescilli taşınmaz kültür varlıklarından 404 adedinin tipolojik özellikleri belirlenerek; yapım tarihleri, özgün işlev, mevcut işlev, mülkiyet

durumu, kullanıcı durumu, yapısal durum, üst örtü ve onarım durumu başlıkları altında yapıların kentsel doku analizleri yapılmıştır. Bunun yanı sıra kentsel ölçekte hazırlanan planlar değerlendirilmiş, uygulamalar ve süreçteki değişimler izlenerek tez kapsamına dahil edilmiştir. Böylece hem yapı ölçeğinde hem de kentsel ölçekte kültürel mirasın güncel durumu çok boyutlu biçimde ortaya konulmuştur

Kentsel ölçekte yapılan değerlendirmeler sonucunda, taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına yönelik sorunların yalnızca fiziksel mekânla sınırlı olmadığı, aynı zamanda sosyal yapı ve kullanım boyutlarıyla da doğrudan ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, yapı ölçeğinde geliştirilen koruma önerileri onarım süreçlerinin özgünlüğü koruyacak biçimde yönlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle geleneksel konut dokusunun kullanım odaklı yaklaşımlarla desteklenmesi, tarihi mahallelerin kültürel odaklar olarak değerlendirilmesi ve böylelikle koruma-kullanma dengesinin güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, kentin afetsellik durumu göz önünde bulundurulduğunda, yapıların dayanıklılık ve güvenlik düzeylerinin belirlenmesi, gelecekteki koruma politikalarının yönlendirilmesi açısından önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

İlk koruma süreçlerinin yakın tarihlerde başladığı; benzer mekânsal ve sosyal çevreye sahip Mardin ve Şanlıurfa kent merkezlerindeki süreçler karşılaştırıldığında, Bitlis'in planlama pratiğinin uygulama düzeyinde yetersiz olduğu ve kentin turizm potansiyelini olumsuz etkileyen bir husus olduğu ortaya çıkmıştır. KAİP sınırları içinde turizm konaklama tesislerinin bulunmaması, tarihi çevredeki işlevlendirme çeşitliliğini sınırlayan bir zayıflık olarak değerlendirilirken; aynı zamanda turizm baskısının henüz oluşmamış olması, özgün dokunun çağdaş kullanımla uyumlu biçimde dönüştürülmesi açısından önemli bir fırsat olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, planlama süreçlerinde yapılacak revizyonlarla donatı alanlarının bütüncül ve kontrollü biçimde düzenlenebileceği ortaya konmuş; geleneksel evlerin turizm amaçlı değerlendirilmesine yönelik geliştirilen öneriler, Gazibey Kentsel Sit Alanı'nda yer alan tescilli taşınmazlara ilişkin somut bir örnekle desteklenmiştir. Böylece çalışma, turizm baskısı yaratmadan, mevcut doku ve yapısal öğelerin korunarak çağdaş işlevlerle bütünleştirilmesini hedefleyen sürdürülebilir bir koruma yöntemini mümkün kılmaktadır.

Kentsel planlama süreçleri incelendiğinde, koruma ve kullanma dengesinin çoğu zaman bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmadığı ve uygulamaların eşgüdümsüz

biçimde yürütüldüğü görülmektedir. Tarihi çevrede planlama ve kentsel ölçekli uygulamalar eş zamanlı gerçekleştirildiğinden ulaşım kararları mevcut durumu dönüştürmemiştir. Oluşan durum, tarihi çevrenin bütüncül biçimde deneyimlenmesini engelleyen temel bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu sınırlamaları aşmak amacıyla çalışma kapsamında geliştirilen ulaşım kararları ise, tarihi çevrenin sürdürülebilir kullanımını destekleyen ve kullanıcı deneyimini güçlendiren bir çözüm niteliği taşımaktadır.

Sosyal donatı alanlarının planlama bütünlüğü içinde değerlendirilmeden yeni yerleşimlere aktarılmasına tarihi çevrenin ihmal edilmesine yol açmaktadır. Bu durum yalnızca fiziksel sürekliliği değil, aynı zamanda sosyal bütünlüğü de zayıflatmaktadır. Oysa alanın sahip olduğu kültürel ve turistik değerler, tanıtım eksikliklerine rağmen ekonomik katkı ve sosyal canlılık yaratabilecek önemli bir potansiyel taşımaktadır. Bu potansiyelin, koruma ilkeleri doğrultusunda geliştirilecek bütüncül kültürel miras yönetimi yaklaşımları, katılımcı planlama yöntemleri ve sürdürülebilir turizm politikaları aracılığıyla değerlendirilmesi; hem kültürel mirasın bütüncül biçimde deneyimlenmesine hem de sürdürülebilir turizm anlayışının yerleşmesine katkı sağlayacaktır.

Araştırma kapsamında önerilen Beş Minare Kültür Rotası önerisi, somut ve somut olmayan mirasın bütüncül biçimde sunulmasına katkı sağlamaktadır. Taş Mahallesi'nde önerilen müze kompleksi, kentsel mirasın görünürlük ve kullanım değerini artıracak bir uygulama örneğidir. Bu tür mekânsal kurgular, yalnızca ziyaretçi deneyimini çeşitlendiren bir turizm yaklaşımı sunmakla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda kentin tarihsel sürekliliğini görünür kılan ve kültürel mirasın bütüncül biçimde deneyimlenmesini sağlayan mekânsal bütünlükler üretmektedir. Ahlat ilçesini de kapsayacak uygulamalarla kentin turizm potansiyeli daha görünür hale gelecektir. Böyle bir yöntem hem tarihi çevrenin korunması hem de kültürel mirasın sosyoekonomik faydaya dönüştürülmesi bakımından güçlü bir potansiyeli işaret etmektedir.

Koruma-kullanma dengesinin değerlendirilmesi amacıyla geliştirilen yöntem, kuramsal çerçeveye dayalı olarak tanımlanan 5 ana kriter ve kuramsal alt yapı ile uluslararası ve ulusal hukuki çerçeveden türetilen 34 alt değerlendirme kriterinden (K1-K34) oluşturulmuştur. Bitlis il merkezi ölçeğinde 62 öneri (Ö1-Ö62) üzerinden yapılandırılarak kriter-öneri matrisleri aracılığıyla yapılan analizler, sorun alanlarının

yalnızca fiziksel müdahalelerle değil; yönetimsel, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini göstermiştir. Matrislerdeki yoğunlaşmalar, özellikle risk yönetimi, yapısal güvenlik, kurumsal koordinasyon ve sürdürülebilir planlama konularının öncelikli müdahale alanlarını oluşturduğunu ortaya koymuştur. Böylece geliştirilen kriter-öneri seti ile Bitlis il merkezindeki tarihî çevrede koruma ve kullanım dengesini güçlendirmeyi hedefleyen, çok katmanlı ve bütüncül bir yöntem oluşturulmuştur.

Yerelde Bitlis il merkezi özelinde geliştirilen ana kriter- değerlendirme kriteri- öneri ilişkileri hiyerarşisi ile oluşturulan bu matris koruma-kullanma dengesine yönelik kararların bilimsel dayanağını ve uygulanabilirliğini güçlendirmiştir. Bu kapsamda geliştirilecek önerilerin kriterlerle ilişkisi, alanında uzman kişilere danışılarak oluşturulacak bir puanlama sistemi ile matris daha analitik bir hale gelecektir. Regresyon Analizi gibi çok ölçütlü karar verme yöntemlerinin kullanılmasıyla, mevcut karşılaştırmaların bilimsel olarak yorumlanabilirliğini arttıracaktır. Kriterin uygulanacağı bağlamın özelliklerine bağlı olarak kriter-öneri matrisindeki eşleştirmelerde yoğunluk farklılıkları daha anlamlı hale gelecektir. Kriter-öneri seti ile geliştirilen bu yöntem, ilgili kurum bir sorun oluştuğunda veya yeni bir planlama sürecinde kriter matrisleri vasıtasıyla öneriler geliştirerek kullanabilecektir. Başka bağlama uygulandığında matristeki yoğunluklarda farklılıklar (iklim, malzeme vb.) oluşacaktır.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, Bitlis'in tarihi kent merkezinde karşılaşılan mekânsal ve sosyal sorunların birbirini besleyen bir bütün oluşturduğunu ortaya koymuştur. Yapıların fiziksel yıpranması ile sosyal kullanım kayıpları, kent dokusundaki yaşam kalitesini doğrudan etkilemekte; buna karşılık geliştirilen koruma ve kullanım stratejileri, yalnızca mimari mirasın değil, aynı zamanda kentsel kimliğin de sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Çalışma, yerel koşullardan beslenerek hem yapısal koruma önceliklerini hem de çağdaş kullanım biçimlerini bütüncül bir yöntemde buluşturmuş; böylelikle tarihi çevrede dengeyi kurmanın mümkün olacağını göstermiştir. Çalışmanın ulaştığı bu sonuç, Bitlis örneği üzerinden yapılan kriter-öneri matrisleri analizlerinin benzer özellikler taşıyan diğer tarihi kentler için bir çerçeve sunabilecek niteliktedir.

KAYNAKLAR

Abdurahiman, S., Kasthurba, A. K., Nuzhat, A., (2024), "Built heritage aspect and its implications for value-based urban conservation in historic urban precincts", Wiadomości Konserwatorskie.

Acar, T., (2018), "Uşak merkez köylerinde yer alan çeşmelerin tipolojisi üzerine bir değerlendirme", Sanat Tarihi Dergisi, 27(1), 163-179.

Adams, D., Hastings, E. M., (2001), "Urban renewal in Hong Kong: Transition from development corporation to renewal authority", Land Use Policy, 18(3), 245-258.

Adilhan, Ö., Ünverdi, L., (2018), "Kentsel Yenileme Sürecinde Kentsel Tasarımın Önemi: Aydın-Söke Örneği", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1), 226-261. https://doi.org/10.30803/adusobed.390396

Ahunbay, Z., (2019), "Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri", Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Ahunbay, Z., Dinçer, İ., Şahin, Ç., (2016), "Neoliberal kent politikaları ve Fener-Balat-Ayvansaray: bir koruma mücadelesinin öyküsü", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aigwi, I. E., Egbelakin, T., Ingham, J., Phipps, R., Rotimi, J., Filippova, O., (2019), "A performance-based framework to prioritise underutilised historical buildings for adaptive reuse interventions in New Zealand", Sustainable Cities and Society, 48, 101547.

Akalın, B., (1983), "Bitlis İl Merkezindeki Tarihi Dini Yapılar", (Yayımlanmamış Lisansüstü Tez), Yıldız Üniversitesi, Rölöve Restorasyon Anabilim Dalı.

Akalp, S., Ayçam, İ., (2024), "Evaluation of Urban Renewal Practices in Traditional Settlement Structures in the Context of Sustainability: The Case of Alipaşa-Lalebey Neighborhood", Kent Akademisi Dergisi, 17(4): 1500-1530. https://doi.org/10.35674/kent.1432288

Akar, T., (2009), "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 13, 267-292.

Akın, M., Dinçer, İ., Özvan, A., Oyan, V., Tapan, M., (2016), "İgnimbiritlerdeki Kılcal Su Emme Özelliğinin Ahlat Selçuklu Mezar Taşlarının Bozunmasındaki Rolü", Jeoloji Mühendisliği Dergisi, 40(2), 149-166. https://doi.org/10.24232/jeoloji-muhendisligi-dergisi.295428

Akkar, Z. M., (2006), "Kentsel dönüşüm üzerine Batı'daki kavramlar, tanımlar, süreçler ve Türkiye", Planlama, 2, 29-38.

Aksu, E. Y., (2018), "Türkiye koruma deneyiminin uluslararası koruma tüzükleri ve Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına dair Sözleşme çerçevesinde değerlendirilmesi: Mardin örneği", Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Altınsapan, E., (2001), "Tek Kemer Gözlü Rize Köprüleri", Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. Eskişehir.

Altunay, E., (1994), "1540 (H. 947) Tarihli Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı", Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Alzahrani, D. A., (2013), "The adoption of a standard definition of cultural heritage", International Journal of Social Science and Humanity, 3(1), 9.

Appendino, F., (2017, October). "Balancing Heritage Conservation and Sustainable Development-The Case of Bordeaux". In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering (Vol. 245, No. 6, p. 062002). IOP Publishing.

Arfa, F. H., Lubelli, B., Zijlstra, H., Quist, W., (2022), "Criteria of "effectiveness" and related aspects in adaptive reuse projects of heritage buildings", Sustainability, 14(3), 1251.

Arık, M. O., (1967), "'Türbe' Forms in Early Anatolian-Turkish Architecture", Anadolu, 11, 101-119. https://doi.org/10.1501/andl_0000000095

Arık, M. O., (1971), "Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı", Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Ankara.

Arınç, K., (1997), "Bitlis'te Nüfus Hareketleri", Türk Araştırmaları Dergisi, 33(12), 49-78.

Arınç, K., (2007), "Tarihî ve siyasî coğrafya perspektifiyle Bitlis, Ahlat ve Tatvan şehirlerinin kuruluş ve gelişmeleri", I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 743-793.

Arkan, E., Işık, E., Harirchian, E., Topçubaşı, M., Avcil, F., (2023), "Architectural Characteristics and Determination Seismic Risk Priorities of Traditional Masonry Structures: A Case Study for Bitlis (Eastern Türkiye)", Buildings, 13(4), 1042. https://doi.org/10.3390/buildings13041042

Armitage, L., Irons, J., (2013), "The values of built heritage", Property Management, 31(3), 246-259.

Arslan, M., (2017), "Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme)", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Ashrafi, B., Kloos, M., Neugebauer, C., (2021). "Heritage Impact Assessment, beyond an Assessment Tool: A comparative analysis of urban development impact on visual integrity in four UNESCO World Heritage Properties", Journal of Cultural Heritage, 47, 199-207.

Ashrafi, B., Neugebauer, C., Kloos, M., (2021). “A conceptual framework for heritage impact assessment: A review and perspective”, Sustainability, 14(1), 27.

Aslanapa, O., (2007), “Anadolu’da Türk sanatı Anadolu’da Büyük Selçuklulara Bağlanan Camiler”, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Azap, E. Y., (2017), “Bitlis Salnameleri”: Devlet-Vilayet-Maarif, İstanbul: BETAV Yayınları.

Azap, E. Y., (2015), “Osmanlı arşiv belgelerinde Bitlis”, İstanbul: BETAV (Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı).

Bahçeci Başarmak, H. I., (2022), “Türkiye’nin Kentsel Koruma Politikası”, Memleket Siyaset Yönetim, 17(38), 337-364.

Barım, T. B., (2022), “Antalya kent surlarının tarihsel süreçte mekânsal gelişimi ve siyasi, sosyal, ekonomik etkenler ile ilişkileri”, Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Barry, C., (1881), “Mission scientifique de Mr Ernest Chantre, sous-directeur du Museum de Lyon, dans la Haute Mésopotamie, le Kurdistan et le Caucase. V: Kurdistan, de Bitlis à Bayazid [Photographies]”, Bibliothèque nationale de France.

Barthel-Bouchier, D., (2016), “Cultural heritage and the challenge of sustainability”, Routledge.

Baş, A., (2006), “Beylikler Dönemi Hanları”, A. Y. Ocak, A. U. Peker ve K. Bilici (Ed.), Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (ss. 447-465). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)., (1883), “Bitlis’te Ermeni Protestanlar için açılmasına Padişah II. Abdülhamid tarafından izin verilen okul ve kilisenin planı (İ. DH. 883/70444-1)”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)., (1877), “Carte générale du vilayet de Bitlis [Harita] (HRT.h 1294/1)”, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı.

Bektaş, C., (1989), “Cengiz Bektaş'ın Bitlis Gezisi Sırasında Çektiği Fotoğraflar”, SALT Araştırma.

Bindal, D. D., Köse, İ., (2019), “Bitlis Garmrag Surp Nişan Kilisesi koruma sorunları”, In D. Kavak, H. A. Kalay ve A. Kılıçer (Eds.), 3. Mühendislik-Mimarlık ve Tasarım Bilimlerinde Akademik Çalışmalar (ss. 103-118). IVPE.

Bitlis Belediyesi, (2017), Bitlis (Merkez) İlave ve Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu. Bitlis: Bitlis Belediyesi, İmar ve Şehircilik Müdürlüğü.

Bitlis Belediyesi, (1998), “Bitlis (Merkez) Koruma Amaçlı İmar Planı Araştırma ve Değerlendirme Raporu ve Plan Notları”, İller Bankası İmar Planlama Daire Başkanlığı, Ankara.

Bitlis Belediyesi, (2023), “Bitlis (Merkez) Koruma Amaçlı İmar Planı Araştırma ve Değerlendirme Raporu ve Plan Notları”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Tespit ve Planlama Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Bitlis İl Özel İdaresi, (2020), “Stratejik Plan”, Bitlis Valiliği.

Bitlis Valiliği, (1974), “Bitlis 1973 İl Yıllığı”, Çam Matbaası, Ankara, 1974.

Bixio, R., De Pascale, A., Pektaş, K., (2011), “Indagini preliminari sulle strutture ipogee del Kale di Bitlis (Turchia sud-orientale)”, Archeologia Medievale, 38, 321-332.

Blake, Janet., (2000), “On Defining the Cultural Heritage”, International and Comparative Law Quarterly. 49. 61- 85. 10.1017/S002058930006396X.

Blazy, R., Łysień, M., Sandu, I. G., Dudek, J., (2022), “Historical and current humanist IC values in contemporary urban trends and ideas”, International Journal of Conservation Science, 13(4), 1159-1172.

Bobic, S., Akhavan, M., (2022), “Tourism gentrification in Mediterranean heritage cities. The necessity for multidisciplinary planning”, Cities, 124, 103616.

Boccardi, G., (2007), “World Heritage and Sustainability: Concern for social, economic and environmental aspects within the policies and processes of the World Heritage Convention”, Doctoral dissertation, University College London.

Boran, A., (2002), “Türk sanatında kale mimarisi”, Türkler Ansiklopedisi, 7, 1307-1327.

Borić Cvenić, M., Mesić, H., Poljak, R., (2022), “Revitalization of Osijek’s forgotten industrial heritage as a potential for the development of cultural and creative industries”, Informatologia, 55(3-4), 232-245.

Buravchenko, S., Bigaj, P., Wysznacki, K., Sztabińska-Kałowska, P., (2024), “Methods of Regeneration of Damaged Historical Buildings”, International Journal of Conservation Science, 15.

Campelo, A., Reynolds, L., Lindgreen, A., Beverland, M. (Eds.)., (2018), “Cultural heritage”, Routledge.

Ceyhan, Y., (2005), “Korunacak kentsel alanların planlanmasında güncel yaklaşımlar”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(18), 223-235.

Chan, S. H. G., Lee, W. H. H., Tang, B. M., Chen, Z., (2024), "Legacy of culture heritage building revitalization: place attachment and culture identity", Frontiers in Psychology, 14, 1314223.

Chandan, S., Kumar, A., (2019), "Review of urban conservation practices in historic cities", Int. J. Emerg. Technol, 10(1), 74-84.

Chen, D., (2023), "How Visitors Perceive Heritage Value-A Quantitative Study on Visitors' Perceived Value and Satisfaction of Architectural Heritage through SEM", Sustainability, 15(11), 9002. https://doi.org/10.3390/su15119002

Congress on the European Architectural Heritage, (1975), "Amsterdam Bildirgesi", Amsterdam: Congress on the European Architectural Heritage.

Coşkun, B., Kurt, H., (2021), "Türkiye'de kültürel mirasın korunması: Tarihsel gelişim ve yerel yönetimlerin rolü", Türk İdare Dergisi, 93(493), 81-93.

Council of Europe, (1975), "Amsterdam Declaration", Amsterdam: Council of Europe.

Council of Europe, (1985), "Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (Granada Convention)", Granada: Council of Europe.

Council of Europe, (2005), "Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society", Faro: Council of Europe.

Council of Europe, (2010), "Resolution CM/Res (2010)53 establishing an Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes (Adopted by the Committee of Ministers at its 1101st meeting of the Ministers' Deputies)", Retrieved Mart 24, 2013. from Council of Europe.

Council of Europe, (2012), "Guidelines on Cultural Heritage: Technical Tools for Heritage Conservation and Management", Document produced within the framework of the Joint Project "EU/CoE Support to the Promotion of Cultural Diversity in Kosovo".

Cristina Heras, V., Wijffels, A., Cardoso, F., Vandesande, A., Santana, M., Van Orshoven, J., ... Van Balen, K., (2013), "A value-based monitoring system to support heritage conservation planning", Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development, 3(2), 130-147.

Cruz, G. R. C., (2017), "Cultural heritage and the challenge of sustainability", Philippine Political Science Journal, 38(1), 74-76.

ÇEKÜL, (2010), "V-30 Bitlis Kültür Odaklı Yol Haritası". Bitlis Belediyesi.

Çelebi, E., Dağlı, Y., Kahraman, S. A., (2004), "Seyahatname, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi", 4. Kitap 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Çelimli, M. A., (2016), “Divriği kent dokusundaki geleneksel konut mimarisinin incelenmesi ve örnek sokak sağlıklaştırması üzerine bir değerlendirme”, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Kayseri.

Çetintaş, Ö., (2020), “Kurgan ve Çadır Mimarisinden Güroymak Karanday Ağa (Kalender Baba) Kümbetine”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 217-224.

Çetintaş, S., (1944), “Türklerde Su, Çeşme, Sebil”, Güzel Sanatlar Dergisi, 5, 125-147.

Çulpan, C., (1975), “Türk Taş Köprüleri: Ortaçağdan Osmanli Devri sonuna kadar”, Türk Tarih Kurumu. Ankara.

Da Costa, A. M. T. A., (2015), “Integrated Conservation Strategy of Built Heritage (Doctoral dissertation, Universidade de Aveiro (Portugal))”, Society, 6(2), 155-166.

DAKA., (2014), “2014-2023 Bölge Planı İlerleme Raporu”. Kalkınma Bakanlığı.

DAKA., (2014), “TRB2 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı”. Kalkınma Bakanlığı.

Davulcu, M., (2015), “Ahlat Yöresi Taş Ustalığı Geleneğinin Somut Olmayan Kültürel Miras Açısından Önemi ve Yapı Ustası Tahsin Kalender”. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 3(7), 48-80. https://doi.org/10.33692/avrasyad.509195

De Medici, S., De Toro, P., Nocca, F., (2019), “Cultural heritage and sustainable development: Impact assessment of two adaptive reuse projects in Siracusa, Sicily”, Sustainability, 12(1), 311.

Demirtaş, M., (2007), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bitlis Vilayetinde Nüfus”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(1), 131-149.

Dinçer, İ., (2008), “Kent ölçeğinde koruma ve yenileme kavramları”, Şehir Yenileme Koruma Ders Notları.

Dinçer, İ., (2011), “The impact of neoliberal policies on historic urban space: Areas of urban renewal in Istanbul”, International planning studies, 16(1), 43-60.

Dinçer, İ., (2019), “Kent Ölçeğinde Koruma ve Yenileme Kavramları”, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehir Yenileme ve Koruma Dersi Ders Notu.

Djabarouti, J., (2024), “Critical Built Heritage Practice and Conservation: Evolving Perspectives”, Taylor ve Francis.

Doroz-Turek, M., (2019), “Revitalization of small towns and the adaptive reuse of its cultural heritage”, In IOP conference series: materials science and engineering 471, 5, 052006, IOP Publishing.

Durrer, V., Gilmore, A., Jancovich, L., Stevenson, D., (2023), “Cultural Policy is Local: Understanding Cultural Policy as Situated Practice”, Springer Nature, 267.

Ekinci Dağtekin, E., Saylık, S., (2024), “Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Yapılarından Mardin İdadi Mektebi’nin Bölgesel Farklılıklar Bakımından İncelenmesi”, Kent Akademisi, 17(6), 2282-2296. https://doi.org/10.35674/kent.1490643

Eliot, T. S., (2010), “Notes towards the Definition of Culture”, Faber ve Faber.

Elyasi, S., Yamaçlı, R., (2023), “Architectural sustainability with cultural heritage values”, Cultural Heritage and Science, 4(2), 55-61.

Enlil, Z., (2000), “Yeniden işlevlendirme ve soylulaştırma: Bir sınıfsal proje olarak eski kent merkezlerinin ve tarihî konut dokusunun yeniden ele geçirilmesi”, Domus m, 8, 46-49.

Ercan, M. A., (2011), “Challenges and conflicts in achieving sustainable communities in historic neighbourhoods of Istanbul”, Habitat International, 35(2), 295-306.

Ercan, M. A., (2019), “Regeneration, Heritage and Sustainable Communities in Turkey”, Challenges, Complexities and Potentials. 10.4324/9781315385983.

Erdoğan, S., Pektaş, K., Baş, G., Özdemir, H., (2011), “Bitlis ve Çevresi Yüzey Araştırması-2009”, 32. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Araştırma Sonuçları Toplantısı, 24-28 Mayıs 2010, 28, 457-474, İstanbul.

Ergin, N., (1983), “Bitlis Merkez İlçesi Sivil Yapılar”, Yıldız Üniversitesi, Rölöve Restorasyon Anabilim Dalı.

Eriçok, A. K., Güler, E., Özdemir, Ö. F., (2021), “Geleneksel Kent Dokularının Korunmasında, Koruma Amaçlı İmar Planlarının Öneminin Bitlis Örneğinde İrdelenmesi”. İdealkent, 12(32), 208-241.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, (1915), “Bitlis [Harita]”. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu.

Ertuğrul, A., (2009), “Hamam Yapıları ve Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(13), 241-266.

Ertuğrul, A., (2015), “İstanbul Hamamları ve Mimarisi”, Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, 8, 450-467.

Etlacakuş, A., (2023), “Evolution of the Castle Towns in Southwestern Anatolia and a Framework for Their Preservation”, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü.

Evans, N. L., (2019), “An Introduction to Architectural Conservation: Philosophy, Legislation and Practice”, RIBA publishing.

Eyice S., (1993), “Çeşme”, TDV İslam Ansiklopedisi içinde (8. Cilt ss.277-287). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Eyice, S., (1997), “Hamam”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, 402-430. TDV Yayınları, Ankara.

Fadli, F., AlSaeed, M., (2019), “A holistic overview of Qatar’s (Built) cultural heritage; Towards an integrated sustainable conservation strategy”, Sustainability, 11(8), 2277.

Feilden, B., (2007), “Conservation of historic buildings”. Routledge.

Ferrazzi, S., (2021), “The notion of “cultural heritage” in the international field: Behind origin and evolution of a concept”, International Journal for the Semiotics of Law-Revue internationale de Sémiotique juridique, 34(3), 743-768.

Forsyth, M. (Ed.)., (2013), “Understanding historic building conservation”, John Wiley ve Sons.

Gabriel, A., (2014), “Doğu’da Türk Sanatı Araştırmaları”, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gabriel, A., (2014), “Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler”, Ankara: Dipnot Yayınları.

Gelişkan, N. N., (2015), “Matrakçı Nasuh Gözüyle Bitlis”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Gencer, F., (2011), “Merkezileşme politikaları sürecinde yurtluk-ocaklık sisteminin değişimi”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 30(49), 75-96.

Giorgallis, A., (2024), “The idea of protecting cultural heritage for the benefit of future generations in international cultural heritage law”, International Journal of Cultural Property, 1-24.

Glendinning, M., (2013), “The conservation movement: a history of architectural preservation: antiquity to modernity”, Routledge.

Graf, M., Popesku, J., (2016), “Cultural routes as innovative tourism products and possibilities of their development”, International Journal of Cultural and Digital Tourism, 3(1), 24-44.

Great Britain War Office Intelligence Division, (1901), “Eastern Turkey in Asia”, Sheet 19 Van-Bitlis [Map]. Compiled by Major F. R. Maunsell. London: War Office, Intelligence Division. (Series: I.D.W.O., no. 1522).

Grodach, C., Ehrenfeucht, R., (2015), “Urban Revitalization: Remaking cities in a changing World”, Routledge.

Guglielmo De Angelis, D. O., Tabaroff, J., (1982). Guide to the methodical study of monuments and causes of their deterioration. Faculty of Architecture University of Rome.

Gülmez, A., (2021), "Osmanlı Devleti'nde İdâdîler", Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 2(2), 106-131. https://doi.org/10.54971/synergy.930078

Güran, C., (1976), "Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Güreşsever Cantay, G., (2016), "Osmanlı Menzil Kervansarayları", Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Gürsel, Ö., (1984), "Bitlis Gökmeydan İhlasiye Medresesi ve Türbeleri", Yıldız Üniversitesi, Rölöve Restorasyon Anabilim Dalı.

Hamnett, C., (1991), "The blind men and the elephant: the explanation of gentrification", Transactions of the institute of British Geographers, 173-189.

Harita Genel Müdürlüğü, (1946), "Bitlis [Harita]", TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu.

Harita Genel Müdürlüğü, (1955), "Bitlis [Harita]", TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu.

Harita Umum Müdürlüğü, (1941), "Bitlis [Harita]", TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu.

Harrison, R., (2012), "Heritage: Critical Approaches", Rotuldge.

Hassanzadeh, M., Soltanzadeh, H., (2018), "Developing a Conceptual Model for Urban Texture Sustainability: an Integrated Revitalization Approach", The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar, 14(56), 57-70.

Heath, T., Oc, T., Tiesdell, S., (2013)," Revitalising historic urban quarters". Routledge.

Heritage, E., (2011), "Understanding place: conservation area designation, appraisal, and management", Swindon: English Heritage.

Historic England, (2019), Conservation area appraisal, designation and management. Swindon: Historic England Heritage Council of Victoria (2010) Conservation Management Plans: A Guide.

ICOMOS Australia., (1979), "The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance (Burra Charter)", Canberra: ICOMOS Australia.

ICOMOS Brazil., (1987), "ICOMOS Brazil Charter for the Conservation of Historic Towns", Brasília: ICOMOS Brazil.

ICOMOS Canada, (1982), “Quebec Kültür Mirasının Korunmasına Yönelik Tüzük (Deschambault)”, Quebec: ICOMOS Canada.

ICOMOS Canada., (1982), “Deschambault Declaration on the Conservation of Quebec’s Cultural Heritage”, Quebec: ICOMOS Canada.

ICOMOS Türkiye Milli Komitesi, (2013), “ICOMOS Türkiye mimari mirası koruma bildirgesi”, Ankara: ICOMOS Türkiye.

ICOMOS Türkiye Milli Komitesi, (2023), “Kültür varlıkları ve deprem: Görüş, değerlendirme ve öneriler”, Ankara: ICOMOS Türkiye.

ICOMOS U. K., (1996), “Principles for the recording of monuments, groups of buildings and sites”, London; ICOMOS U.K.

ICOMOS, (2014), “İnsani Değer Olarak Miras ve Peyzaj Hakkında Floransa Bildirgesi”, Florence: ICOMOS.

ICOMOS., (1982), “Dresden Declaration”, Dresden: ICOMOS.

ICOMOS., (1983), “Appleton Charter for the Protection and Enhancement of the Built Environment”, Appleton: ICOMOS.

ICOMOS., (1987), “Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter)”, Washington: ICOMOS.

ICOMOS., (1990), “Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü”, Lausanne: ICOMOS.

ICOMOS., (1993), “Guidelines for Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites”, Colombo: ICOMOS.

ICOMOS., (1996), “Anıtların, Yapı Gruplarının ve Sitlerin Belgelenmesine İlişkin İlkeler", Sofia: ICOMOS.

ICOMOS., (1996). “Principles for the recording of monuments, groups of buildings and sites (Sofia Principles)”, Paris: International Council on Monuments and Sites.

ICOMOS., (1999), “Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü”, Mexico City: ICOMOS.

ICOMOS., (1999), “International Cultural Tourism Charter”, Mexico City: ICOMOS.

ICOMOS., (2002), “International Cultural Tourism Charter. Principles and Guidelines for Managing Tourism at Places of Cultural and Heritage Significance”, ICOMOS International Cultural Tourism Committee.

ICOMOS., (2003), “Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage”, Victoria Falls: ICOMOS.

ICOMOS., (2005), “Threats to World Heritage Sites”, 1994-2004: An Analysis.

ICOMOS., (2005), “Xi’an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas”. Xi’an: ICOMOS.

ICOMOS., (2007), “Kültürel Mirasın Afet Risk Yönetimine İlişkin Lima Bildirgesi”, Lima: ICOMOS.

ICOMOS., (2008), “Charter of Cultural Routes”, Québec: ICOMOS.

ICOMOS., (2008), “Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place”, Québec: ICOMOS.

ICOMOS., (2008), “The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites”, ICOMOS 16th General Assembly, Québec.

ICOMOS., (2010), “Lima Declaration on Risk Management for Cultural Heritage”, Lima: ICOMOS.

ICOMOS., (2011), “Endüstri Mirası Sitleri, Yapılar, Alanları ve Peyzajların Korunması için ICOMOS-TICCIH Ortak İlkeleri (Dublin İlkeleri)”, Dublin: ICOMOS.

ICOMOS., (2011), “Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties”, Paris: ICOMOS.

ICOMOS., (2011), “Paris Declaration on Heritage as a Driver of Development”, Paris: ICOMOS.

ICOMOS., (2011), “Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimiyle İlgili Valetta İlkeleri”, Valetta: ICOMOS.

ICOMOS., (2024), “Mimari mirasın analizi, korunması ve yapısal onarımına ilişkin kılavuz (25 Eylül 2024 tarihinde Romanya/Sinaia’da gerçekleştirilen ISCARSAH Genel Kurulu’nda onaylanmıştır)”, Uluslararası Mimari Mirasın Yapısal Analizi ve Restorasyonu Bilimsel Komitesi (ISCARSAH).

International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, (1931), “Carta del Restauro”, Atina: International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments.

International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, (1964), “International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites-The Venice Charter”, Venedik: International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments.

Işık, E., (2013), “The evaluation of existing buildings in Bitlis province using a visual screening method”, Suleyman Demirel University Journal of Natural and Applied Science, 17(1), 173-178. https://doi.org/10.19113/sdufbed.55891

Işık, E., Büyüksaraç, A., Avşar, E., Kuluöztürk, M. F., Günay, M., (2020), “Characteristics and Properties of Bitlis Ignimbrites and Their Environmental

Implications", Materiales De Construcción, 70(338), e214. https://doi.org/10.3989/mc.2020.06519

Işık, E., Harirchian, E., (2022), "A Comparative Probabilistic Seismic Hazard Analysis for Eastern Turkey (Bitlis) Based on Updated Hazard Map and Its Effect on Regular RC Structures", Buildings, 12(10), 1573.

İnbaşı, M., (2007), "XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri", AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 33, 243-261.

İRAP (2021), "Bitlis İl Afet Risk Azaltma Planı Hazırlama Planı", AFAD Planlama ve Risk Azaltma Daire Başkanlığı, Bitlis Valiliği İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü.

İrepoğlu, Y., (1983), "Bitlis El Aman Hanı", Yıldız Üniversitesi, Rölöve Restorasyon Anabilim Dalı.

Jigyasu, N., Imon, S. S., (2023), "Authenticity and integrity as qualifiers in managing living historic cities", Urban Research & Practice, 16(4), 658-674. https://doi.org/10.1080/17535069.2022.2133478

Jigyasu, R., Jokilehto, J. (2023), "From risk reduction to risk adaptation: protecting the past for the future", In Managing Disaster Risks to Cultural Heritage (pp. 94-113). Routledge.

Jokilehto, J., (2007), "International charters on urban conservation: some thoughts on the principles expressed in current international doctrine", City and time, 3(3), 23-42.

Jokilehto, J., (2008), "Heritage values and valuation. In Measuring the value of material Cultural Heritage-Quality in Cultural Heritage Management-Results of the HERITY", International Conferences-dossier (No. 2).

Jokilehto, J., (2012), "Human rights and cultural heritage. Observations on the recognition of human rights in the international doctrine", International Journal of Heritage Studies, 18(3), 226-230.

Jokilehto, J., (2017), "A history of architectural conservation", Routledge.

Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (2012), "Yerleşim alanlarında mevcut arkeolojik sitlerin veya önceden bilinmeyen ancak yeni yapılanma ya da doğal afetlerle ortaya çıkan kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi (37 no.lu İlke Kararı)", Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (2012). Taşınmaz kültür varlıklarında yapılacak tamamlamalara ilişkin esaslar (26 no.lu İlke Kararı). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (2017). Kentsel sitler, koruma ve kullanma koşulları (681 no.lu İlke Kararı). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (2018). Son cemaat mahalleri ve müdahale biçimleri (874 no.lu İlke Kararı). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (1996), "Planlama sırasında etkileme geçiş alanı olarak göz önüne alınması gerekli görülen alanlara (planlama sınırları) ilişkin esaslar (420 no.lu İlke Kararı)", Kültür Bakanlığı.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (1999). Arkeolojik sitler, koruma ve kullanma koşulları (658 no.lu İlke Kararı). Kültür Bakanlığı.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (1999). Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile koruma alanları ve sit alanları üzerine konulacak her türlü ışıklı ve ışıksız tabelalar ile çevresinde yapılacak donanımlar (665 no.lu İlke Kararı). Kültür Bakanlığı.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (1999). Sit alanları dışındaki üzerinde korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı bulunan parsellerin koruma alanı (664 no.lu İlke Kararı). Kültür Bakanlığı.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (1999). Taşınmaz kültür varlıklarının gruplanması, bakım ve onarımına ilişkin esaslar (660 no.lu İlke Kararı). Kültür Bakanlığı.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (1999). Taşınmaz Kültür Varlıkları ile Korunması Gerekli Kültür Varlığı Özelliği Gösteren Yapıların Tespiti ve Korunmalarına İlişkin Konuların Değerlendirilmesi Aşamasında Dikkate Alınacak Esasla (663 no.lu İlke Kararı). Kültür Bakanlığı.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (2003). Bakanlar Kurulu kararlarıyla tespit ve ilan edilen özel çevre koruma bölgelerinde yer alan arkeolojik sit alanlarıyla ilgili uygulama esasları (701 no.lu İlke Kararı). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (2010). Koruma şansını kaybetmiş veya mimari özelliğini tümüyle yitirmiş taşınmaz kültür varlıkları (773 no.lu İlke Kararı). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (2011). Sit alanlarında, koruma alanlarında ve korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarına bitişik parsellerdeki tescilsiz yapıların tadilat ve tamiratları (775 no.lu İlke Kararı). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, (2012), "Depremde hasar gören tescilli taşınmaz kültür varlıkları ile sit alanları ve etkileşim-geçiş sahalarındaki yapılarda yapılacak uygulamalara ilişkin (35 no.lu İlke Kararı)", Kültür Bakanlığı.

Kalman, H., Létourneau, M. R., (2020), "Heritage planning: Principles and process", Routledge.

Kang, S., Silberman, N., Gándara Vázquez, M., Chapagain, N. K., Quintero, M. S., Choi, J., Court, S., Bouchard, D., (2023). "Definitions and concepts of heritage interpretation and presentation: Theoretical research report 2023", Sejong, Republic of Korea: UNESCO WHIPIC.

Karakul, Ö., (2011), “A Holistic Approach to Historic Environments Integrating Tangible and Intangible Values Case Study: İbrahimpaşa Village in Ürgüp”, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Thesis, METU.

Karasu, Y. E., Şen, K., (2021), “Bitlis Kalesi Depolama Alanı Seramik Buluntuları”, EKEV Akademi Dergisi, 86, 623-648.

Karpat, K. H., (2003), “Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kato, H., Takizawa, A., (2022), “Population Decline through Tourism Gentrification Caused by Accommodation in Kyoto City”, Sustainability, 14(18), 11736.

Keleş Usta, G., (1994), “Anadolu Osmanlı Mimarisinde Mekân Analizi, Han ve Kervansaray Yapılarında Uygulama”, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kentsel Vizyon Platformu, (2016), “Bitlis Vizyon Planı”. Bitlis Belediyesi.

Kioussi, A., Karoglou, M., Labropoulos, K., Bakolas, A., Moropoulou, A., (2013), “Integrated documentation protocols enabling decision making in cultural heritage protection”, Journal of Cultural Heritage, 14(3), e141-e146.

Koçar, F., (2019), “Şanlıurfa kentsel sit alanı sokak sağlıklaştırma çalışmalarının analizi ve değerlendirilmesi”, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi.

Koçyiğit, F., (2019), “Osmanlı mimarisinde meydan çeşmeleri”, Akdeniz Sanat, 13, 339-354.

Kolay, E., (2018), “Osmanlı Yerel Yönetim Sisteminin Mimari Alana Yansıması: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Belediye Binaları”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Konstantinidou, E., (2015), “Architectural Heritage Management Issues: Identification-Protection-Integration-Sustainability”, Bio-cultural 2015: Sustainability in Architectural Heritage.

Koşun, S., (2018), “Assessment of the interventions regarding some historical mosques in Manisa within the frame of conservation values”, Doctoral dissertation, Izmir Institute of Technology.

Köhler, W., (1989), “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı. (Çev. H. Işık)”, Alan Yayınları.

Kuban, D., (1969), "Modern Restorasyon İlkeleri Üzerine Yorumlar." Vakıflar Dergisi, 8: 341-356.

Kuban, D., (2001), “Türkiye'de kentsel koruma: kent tarihleri ve koruma yöntemleri”, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 116.

Kuran, A., (1968), “Mosque in Early Ottoman Architecture”, Publications of the Center for Middle Eastern Architecture.

Kuran, A., (1969), “Anadolu Medreseleri: Cilt I”, Middle East Technical University, Faculty of Architecture.

Kutut, V., Lepkova, N., Źróbek, S., (2021), “Immovable cultural heritage usage modes: theoretical approach”, European research studies journal., 24(1), 1136-1151.

Kvasnová, D., Gajdošíková, Z., Marčeková, R., ve Gabajová, K., (2025). “Visitor management as a strategy increasing resilience of urban destinations”, Central and Eastern Europe in the Changing Business Environment: Proceedings, 185-196.

Lagomarsino, S., Cattari, S., (2015), “PERPETUATE guidelines for seismic performance-based assessment of cultural heritage masonry structures”, Bulletin of Earthquake Engineering, 13, 13-47.

Lagomarsino, S., Modaressi, H., Pitilakis, K., Bosiljkov, V., Calderini, C., D’ayala, D., ... Cattari, S., (2010), “PERPETUATE project: the proposal of a performance-based approach to earthquake protection of cultural heritage”, Advanced Materials Research, 133, 1119-1124.

Larkham, P., (2002), “Conservation and the City”, Routledge.

Lehmann-Haupt, C. F., (1926), “The Town of Bitlis”, Armenien Einst und Jetzt, Berlin/Leipzig.

Leung, Y.-F., Spenceley, A., Hvenegaard, G., Buckley, R., (2018), “Tourism and visitor management in protected areas: Guidelines for sustainability (Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 27)” IUCN. https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2018.PAG.27.en

Li, L., Tang, Y., (2023), “Towards the contemporary conservation of cultural heritages: An overview of their conservation history”, Heritage, 7(1), 175-192.

Liu, Y., (2020). “Evaluating visitor experience of digital interpretation and presentation technologies at cultural heritage sites: A case study of the old town Zuoying”, Built Heritage, 4(14). https://doi.org/10.1186/s43238-020-00016-4

Lynch, H. F. B., (1901). Armenia: Travels and studies (Vol. 2). London: Longmans, Green ve Co.

Mardin Büyükşehir Belediyesi, (2022), “Artuklu Alan Yönetim Planı (2022-2026)”, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Marshall, D., (2011), “Preparing World Heritage Nominations”, UNESCO.

Mason, R., Avrami, E., (2002), “Heritage values and challenges of conservation planning”, Management Planning for Archaeological Sites, 13-26.

Matarrita-Cascante, D., Sene-Harper, A., Ruyle, L., (2019), "A holistic framework for participatory conservation approaches", International Journal of Sustainable Development and World Ecology, 26(6), 484-494.

Matero, F. G., (1993), "The conservation of immovable cultural property: Ethical and practical dilemmas", Journal of the American Institute for Conservation, 32(1), 15-21.

Maundrell, F. R., (1901). Eastern Turkey in Asia. Van-Bitlis, sheet 19. Series I.D.W.O. no. 1522 [Harita]. War Office.

Maundrell, F. R., (1923). Eastern Turkey in Asia. Van-Bitlis, sheet 19. Series I.D.W.O. no. 1522 [Harita]. War Office.

Mazzetto, S., (2023), "Heritage conservation and reuses to promote sustainable growth", Materials Today: Proceedings, 85, 100-103.

Mısırlısoy, D., Günçe, K., (2016), "Adaptive reuse strategies for heritage buildings: A holistic approach", Sustainable Cities and Society, 26, 91-98.

Millî Eğitim Bakanlığı, (1973), "1710 sayılı Eski Eserler Kanunu", Resmî Gazete.

Moreno-Melgarejo, A., García-Valenzuela, L. J., Hilliard, I., ve Pinto-Tortosa, A. J., (2020), "Exploring relations between heritage interpretation, visitors' learning experience and tourist satisfaction", Czech Journal of Tourism, 8(2), 103-118. https://doi.org/10.2478/cjot-2019-0007

Muñoz-Viñas, S., (2012), "Contemporary theory of conservation", Routledge.

Nasuhü's Silahi, (2014), "Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn, Hüseyin Yurdaydın (Haz.)", Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Nowacki, M., (2021). "Heritage Interpretation and Sustainable Development: A Systematic Literature Review", Sustainability, 13(8), 4383. https://doi.org/10.3390/su13084383

Nuruddin, N., (2023), "Revitalization and development of cultural heritage tourism in Gresik Old City", Journal of Business on Hospitality and Tourism, 9(1), 52-57.

Okba, E. M., Embaby, M. E., (2013), "Sustainability and heritage buildings", International Journal of Engineering Research and Technology, 2, 1682-1690.

Orbaslı, A., (2002), "Tourists in historic towns: Urban conservation and heritage management", Taylor and Francis.

Orbaslı, A., Barch, D., (2009), "Re-using existing buildings towards sustainable regeneration", School of Architecture: Place and Culture Identity Group Working Paper, 1-9.

Orbaslı, A., Woodward, S., (2009), “Tourism and heritage conservation”, The SAGE Handbook of Tourism Studies, 314-332.

Orbaşlı, A., (2020), “Urban conservation and regeneration”, Architectural Regeneration, 97-125.

Orbaşli, A., (2017). “Conservation theory in the twenty-first century: slow evolution or a paradigm shift”, Journal of Architectural Conservation, 23(3), 157-170. https://doi.org/10.1080/13556207.2017.1368187

Ornelas, C., Guedes, J. M., Breda-Vázquez, I., Guinea, V. G., Turri, A., (2023), “Urban heritage rehabilitation: Institutional stakeholders’ contributions to improve implementation of urban and building regulations”, Urban Planning, 8(1), 137-150.

Önge, Y., (1995), “Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları”, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Önkal, H., (1988), “Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi”, Türk Kültür, XXVI, 307, 732-738.

Önkal, H., (1995), “Türk Türbe Mimarisindeki Değişim”, Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı, Kubbealtı Publishing, 400-425.

Önkal, H., (2009), “Türkiye’de Türbe Mimarisi Araştırmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(14), 125-139.

Özalp, N. Ö., Halaç, H. H., (2024). “Silhouette Study Through Management Plans in World Heritage Sites”, In Proceedings of the international conference of contemporary affairs in architecture and urbanism-ICCAUA (Vol. 7, No. 1, pp. 1187-1209).

Özbozkurt, Y., (2019), “Sokak sağlıklaştırma çalışmalarında süreçlerin Karabük Safranbolu-Eskişehir Odunpazarı örnekleri üzerinden değerlendirilmesi”, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.

Özdemir, M. Z. D., (2005), “Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış”, Planlama, Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 1, 20-25.

Özden, E. Ö., Görgülü, Z., (2006), “Planlama-koruma ilişkisi üzerine yeni bir sistem önerisi”, Megaron, 1(4), 234-255.

Özkaynak Yolcu, M., (2023), “Anadolu'daki kale-kentlerin karşılaştırmalı morfolojik analizi”, GRID-Architecture, Planning ve Design Journal, 6(2).

Öztürk, C., (1993), “Dârülmualîmin”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 8, 551-552. TDV Yayınları, Ankara.

Öztürk, Ş., (2002), “Van Gölü Havzası Ortaçağ ve Sonrası Su Mimarisi”, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Öztürk, Ş., (2022), "Bitlis Tarihi Hatun Çeşmesi Koruma Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma", Amisos. 7/13, 420-430 DOI: 10.48122/amisos.1166730.

Öztürk, Ş., (2024), "Tarihi Bitlis Belediye Hizmet Binası'nın Restorasyon Çalışmaları ve Yeniden İşlevlendirmesi Üzerine Bir Araştırma", Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 5(2), 1-30. https://doi.org/10.58317/eksen.1448348

Özyıldırım, M. M., (2022), "Taşınır kültür varlıklarının hukuka uygun bir biçimde devredilebilmeleri açısından Türk hukukunda kabul edilen yöntemler", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 26(3), 393-424.

Park, H. Y., (2013), "Heritage tourism", Routledge.

Parlak, Ö., Yaldız, E., (2017), "Konya'da Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Yapıları", Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 12(24), 175-202.

Patiwael, P. R., Groote, P., ve Vanclay, F., (2019), "Improving heritage impact assessment: an analytical critique of the ICOMOS guidelines", International Journal of Heritage Studies, 25(4), 333-347.

Payaslı Oğuz, G., (2011). "Kentsel Koruma Çalişmalarinda Mekânsal-Sosyal Yapi Ilişkisinin Bitlis Kent Merkezinde Örneklenmesi". [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Payaslı Oğuz, G., (2012), "Mekânsal ve Sosyal Yapısıyla Bitlis Geleneksel Sivil Mimarisi", TAÇ Vakfı yayınları.

Payaslı Oğuz, G., Aksulu, I. B., (2016). "Geleneksel Bitlis evleri: koruma sorunları ve öneriler". Megaron, 11(1), 63-77.

Pektaş, K., (1999), "Bitlis Mezar Taşları", 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt:1, s: 15-28.

Pektaş, K., (2008), "Bitlis Kalesi Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları", Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, 4. Cilt, Ankara.

Pektaş, K., (2011), "Bitlis Kalesi 2009 Yılı Kazısı", 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, 4, 285-299.

Pektaş, K., Baş, G., (2010), "Bitlis ve Çevresi Yüzey Araştırması, 2008", 31. Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 25-29 Mayıs 2009, c:3, s: 203-224, Denizli.

Peters, R. F., den Boer, I. L., Johnson, J. S., Pancaldo, S., (2020), "Heritage conservation and social engagement", UCL Press.

Phillips, M., (2010), "Counterurbanisation and rural gentrification: An exploration of the terms", Population, Space and Place, 16(6), 539-558.

Pickard, R., Brown, D., Ferguson, G., Hayes, M., Warshaw, J., (2004), "The role of historic buildings in urban regeneration".

Polat, S., Tümer Yıldız, H. Ö., Dostoğlu, N., (2018), "Kültürel miras alanları için kullanıcı odaklı bir kentsel tasarım rehberi modeli: Bursa Hanlar Bölgesi örneği", Megaron, 13(4).

Prott, L. V., O'Keefe, P. J., (1992), "'Cultural heritage' or 'cultural property'?", International Journal of Cultural Property, 1(2), 307-320.

Rajangam, K., (2017), "Linking people and heritage: Lessons from community engagement initiatives in India", Heritage, Conservation and Community: Engagement, Participation and Capacity Building; Chitty, G. (Ed.), 213-225, Routledge.

Rebec, K. M., Deanovič, B., Oostwegel, L., (2022), "Old buildings need new ideas: Holistic integration of conservation-restoration process data using heritage building information modelling", Journal of Cultural Heritage, 55, 30-42.

ResGaz 1, (1973), Eski Eserler Kanunu (1710 sayılı Kanun), 6 Mayıs 1973 tarih ve 14527 sayılı Resmî Gazete.

ResGaz 10, (2017), Doğal Afet ve Kamu Düzeni Bozukluğu Nedeniyle Tehlike Arz Eden Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Yıktırılması Esasları (837 No.lu İlke Kararı HK), 5 Aralık 2017 tarih ve 30261 sayılı Resmî Gazete.

ResGaz 11, (2018), Tescilli Cami, Mescit ve Türbelerin Rekonstrüksiyon Uygulamalarına İlişkin Esaslar (922 No.lu İlke Kararı HK), 1 Mart 2018 tarih ve 30347 sayılı Resmî Gazete.

ResGaz 2, (1983), Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (2863 sayılı Kanun), 23 Temmuz 1983 tarih ve 18113 sayılı Resmî Gazete.

ResGaz 4, (2004), Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu (5225 sayılı Kanun), 14 Temmuz 2004 tarih ve 25529 sayılı Resmî Gazete.

ResGaz 5, (2004), Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (5226 sayılı Kanun), 27 Temmuz 2004 tarih ve 25535 sayılı Resmî Gazete.

ResGaz 6, (2005), Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun (5366 sayılı Kanun), 5 Temmuz 2005 tarih ve 25866 sayılı Resmî Gazete.

ResGaz 8, (2005), Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları (KUDEB) Yönetmeliği, 11 Haziran 2005 tarih ve 25842 sayılı Resmî Gazete.

ResGaz 8, (2016), Tescilli Parsellerin Korunma Alanlarındaki Yeni Yapılanma Taleplerine İlişkin Projelerin Değerlendirilmesi (536 No.lu İlke Kararı HK), 6 Mart 2016 tarih ve 29645 sayılı Resmî Gazete.

ResGaz 9, (2016), 658 Sayılı Arkeolojik Sitler Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararının Uygulanmasına İlişkin Sorunların Değerlendirilmesi (562 No.lu İlke Kararı HK), 27 Nisan 2016 tarih ve 29696 sayılı Resmî Gazete.

Richmond, A., Bracker, A. L., (2009), "Conservation: Principles, dilemmas and uncomfortable truths", Routledge.

Roberts, P., Sykes, H., (1999), "Urban regeneration: A handbook", Sage.

Roca, P., Lourenço, P. B., Gaetani, A., (2019), "Historic construction and conservation: Materials, systems and damage", Routledge.

Rodwell, D., (2003), "Sustainability and the holistic approach to the conservation of historic cities", Journal of Architectural Conservation, 9(1), 58-73.

Ross, M., (2003), "Planning and the heritage: Policy and procedures", Routledge.

Rouhani, B., Romão, X., (2023), "Managing disaster risks to cultural heritage: From risk preparedness to recovery for immovable heritage", Taylor and Francis.

RYTEİE, (2019), "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik", T. C. Resmî Gazete, Sayı: 30808, 21 Haziran 2019.

Sahraiyanjahromi, F., Olgaç Türker, Ö., (2020), "A holistic categorisation of heritage values as a tool for decision-making", Conservation and Management of Archaeological Sites, 22(3-6), 142-180.

Sahtiyancı, E., Yıldız, N. B., (2020), "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Yapılarına Akçakoca'dan Bir Örnek: Orhan Gazi İlkokulu", Sanat Tarihi Dergisi, 29(2), 589-603.

Saraçoğlu, H., Yıldız, M. Z., (2007), "XIX. Yüzyıldan Günümüze Bitlis İlinin İdari ve Demografik Gelişimi", II. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, Desen Ofset Matbaası, Ankara (04-06 Temmuz 2006 Bitlis).

Schlee, M. B., (2017), "The role of buffer zones in Rio de Janeiro urban landscape protection", Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development, 7(4), 381-406.

Sezen, T., (2006), "Osmanlı yer adları:(alfabetik sırayla) (Vol. 21)", T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Shackley, M., (1998). "Visitor management: Case studies from World Heritage Sites", Butterworth-Heinemann

Silberman, N., (2022). "What is World Heritage interpretation and presentation?", In World Heritage: 50 years and moving forward (ss. 17-32). UNESCO.

Šipoš, T. K., Hadzima-Nyarko, M., (2017), "Rapid seismic risk assessment", International Journal of Disaster Risk Reduction, 24, 348-360.

Smith, L., (2020), "Uses of heritage", In Encyclopedia of Global Archaeology (pp. 10969-10974), Cham: Springer International Publishing.

Smith, M. K., ve Richards, G., (2013). "The Routledge handbook of cultural tourism", (p. 191). London: Routledge.

Somhegyi, Z., & Giombini, L., (2024). "The Routledge companion to the philosophy of architectural reconstruction" Routledge, https://doi.org/10.4324/9781003334200

Sovyet Topografik Harita (J-38-049). (t.y.). Bitlis çevresi [Topografik harita]. Elde edilen adres: https://maps.vlasenko.net/smtm100/j-38-049.jpg Erişim:27.08.2024

Sönmez, S., (2010), "Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar)", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 15, 270-296.

Sözen, M., (1972), "Anadolu Medreseleri II. Selçuklular ve Beylikler Devri", İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Spiridon, P., Sandu, I., (2015), "Conservation of cultural heritage: From participation to collaboration", ENCATC Journal of Cultural Management and Policy, 5(1), 43-52.

Staiff, R., Bushell, R., Watson, S., (2013), "Heritage and tourism: Place, encounter, engagement", Routledge.

Stovel, H., (1995), "Monitoring world cultural heritage sites", ICOMOS Canada Bulletin, 4, 15-20.

Sukwai, J., Mishima, N., ve Srinurak, N., (2022), "Identifying visual sensitive areas: An evaluation of view corridors to support nature-culture heritage conservation in Chiang Mai historic city", Built Heritage, 6, 23. https://doi.org/10.1186/s43238-022-00071-z

Şen, K., (2018), "Bitlis Ulu Camii ve Bitlis Kalesine ait iki önemli kitabe", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(10), 147-156.

Şen, K., (2021), "Bitlis Kalesi'nde Bulunan Sinan Bey (Kale) Hamamı ve Rölöve Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", Erdem, 80, 161-196. https://doi.org/10.32704/erdem.948934

Şerefhan, (1975), "Şerefname: Kürt Tarihi (Mehmet Emin Bozarslan, Çev.)", Yöntem Yayınları. İstanbul (1597).

Şimşek, E., (2020), Bitlis Evleri, Geleneksel Konut Mimarlığının, Dünü Bugünü Yarını, İstanbul: Rota Ofset Yayıncılık.

Şimşek, E., (2022). Bir kentsel dönüşüm hikâyesi: Bitlis. Arkitera.

Tabak, N., (1972), “Ahlat Türk Mimarisi”, Doğan Kardeş Matbaacılık, 53-54.

Taylor, K., (2016), “The Historic Urban Landscape paradigm and cities as cultural landscapes: Challenging orthodoxy in urban conservation”, Landscape Research, 41(4), 471-480.

Tekdal, D., (2018), “II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdari ve Sosyal Yapı)”, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Tekdal, D., (2018), “Osmanlı Dönemi Bitlis’te Eğitim”, İdealkent Yayınları.

Tekeli, İ., (1998). Türkiye’de Cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması. 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, 1-24.

Thomas, L., Middleton, J., (2003), “Guidelines for management planning of protected areas”, Series Editor Phillips.

Timothy, D. J., Boyd, S. W., (2003), “Heritage tourism”, Prentice Hall, Harlow, England.

Tira, Y., Türkoğlu, H., (2023), “Circularity-based decision-making framework for the integrated conservation of built heritage: The case of the Medina of Tunis”, Built Heritage, 7(1), 16.

Tokat, M. E., (2024), “Matrakçı Nasuh’un Bitlis Minyatüründe Kentin Mimari Dokusu”, Sanat Yazıları, 51, 549-565. https://doi.org/10.61742/sanatyazilari.1528030

Tonghini, C., (2018), “The citadel of Şanlıurfa and the evolution of Muslim military architecture”, In 15th International Congress of Turkish Art Naples, Università di Napoli “L’Orientale” 16-18 September 2015 (pp. 615-628).

Toniolo, L., Boriani, M., Guidi, G., (2015), “Built heritage: Monitoring conservation management”, Springer International Publishing, Cham.

Toptaş, R., (2022), “Bitlis Dârülmualîmin Mektebi”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 233-253. https://doi.org/10.47130/bitlissos.1115405

Toptaş, R., (2022), “Bitlis Dârülmualîmin Mektebi”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 233-253.

Tuncel, M., (1996), “Bitlis Şehri (Tarihi coğrafya açısından yaklaşım)”, Coğrafya Araştırmaları, 4, 102-110.

Tuncer, O. C., (1986), “Anadolu Kümbetleri- Selçuklu Dönemi”, Adalet Matbaacılık.

Tunç, G., (1978), “Taş köprülerimiz”, Karayollari Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara,

Turan, O., (1964), “Selçuklu Kervansarayları”, T.T.K. Belleten, S.x/39, 471-496 (489).

Uluçam, A., (2002), “Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

UNESCO World Heritage Centre., (2008), “World Heritage and Buffer Zones Report (Davos Raporu)”, Davos: UNESCO.

UNESCO, (1972), “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme”, Paris: UNESCO.

UNESCO, (1994), “Nara Document on Authenticity”, Nara: UNESCO World Heritage Centre.

UNESCO, (2011), “Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı [Recommendation on the Historic Urban Landscape]”, UNESCO.

Uricheck, S., Barbacci, N., Burnham, B., Moore, D., (2020), “Case studies in heritage regeneration”, Cultural Heritage Finance Alliance-CHiFA.

Ünver, H., (2017), “Sokak sağlıklaştırmanın tanımsal olarak irdelenmesi”, Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 5(1), 96-106.

Vafaie, F., Remøy, H., Gruis, V., (2023), “Adaptive reuse of heritage buildings: A systematic literature review of success factors”, Habitat International, 142, 102926.

Vanhuele, N., ve Vanneste, D., (2025). “How Significant Are Buffer Zones for Tourism at Urban UNESCO World Heritage Sites?”. Heritage, 8(3), 105.

Vecco, M., (2010), “A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible”, Journal of Cultural Heritage, 11(3), 321-324.

Vlasenko Maps. (1970), “J-38-049 [Harita]”, Vlasenko Maps. https://maps.vlasenko.net/smtm100/j-38-049.jpg

Wang, Y., Huang, S. (Sam), & Kim, A. K., (2015), “Toward a framework integrating authenticity and integrity in heritage tourism”, Journal of Sustainable Tourism, 23(10), 1468-1481. https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1047375

War Office, (1923), “Van-Bitlis [Topographic map], Sheet 19”, London: War Office, General Staff, Geographical Section.

Web 1, (2022), https://www.trthaber.com/haber/turkiye/bitliste-cig-alarmi-40-ev-bosaltildi-665876.html, (Erişim Tarihi: 10/01/2023).

Web 2, (2025), https://ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/, (Erişim Tarihi: 20/05/2025)

Web 3, (2021), https://www.facebook.com/FotoraflarlaBitlis/photos/zaman-t%C3%BCneline-yolculuk-yil-1950-z%C3%BClfikarlar-i%C5%9F-han%C4%B1-bitlis/5143996972307777/?_rdr, (Erişim Tarihi: 10/05/2025).

Web 4, (2013), https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bitlis/kulturenvanteri/kanli-kopru, (Erişim Tarihi: 18/12/2024).

Web 5, (2023), https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/bitlis-vilayeti/bitlis/din/churches-and-monasteries-part-i.html, (Erişim Tarihi: 13/06/2025).

Web 6, (2021), https://bitlis.csb.gov.tr/bitlis-dereustu-kentsel-donusum-projesi-duyuru-415743, (Erişim Tarihi: 07/10/2023).

Web 7, (2021), http://www.bitlis.gov.tr/bitliste-dereustu-kentsel-donusum-riskli-alan-projesi-kapsaminda-beklenen-yikimlar-basladi,(Erişim Tarihi: 10/06/2022).

Web 8, (2022), https://bitlis.csb.gov.tr/riskli-alanda-kalan-son-binanin-yikimi-tamamlandi-proje, (Erişim Tarihi: 11/11/2023).

Web 9, (2020), https://www.ilkha.com/gundem/bitlis-dere-ustu-islah-projesi-nde-esnafin-magduriyeti-giderilmeli-144821, (Erişim Tarihi: 15/03/2021).

Web 10, (2022), https://www.arkitera.com/gorus/bir-kentsel-donusum-hikayesi-bitlis/#goog_rewarded, (Erişim Tarihi: 03/08/2022).

Web 11, (2022), https://bitlis.csb.gov.tr/bitlis-millet-bahcesi-yapim-isi-icin-koordinasyon-toplantisi-gerceklestirildi-proje, (Erişim Tarihi: 02/05/2022).

Web 12, (2025), https://www.aa.com.tr/tr/kultur/tarihi-kent-mardinin-dokusunu-bozan-betonarme-binalarin-yikimina-yeniden-baslandi/3535136, (Erişim Tarihi: 20/06/2025).

Web 13, (2014), https://www.tripadvisor.com.tr/Hotel_Review-g672951-d6560773-Reviews-or5-Mardius_Tarihi_Konak-Mardin_Mardin_Province.html, (Erişim Tarihi: 20/06/2025).

Web 14, (2023), https://tdth.afad.gov.tr/, (Erişim: 18.03.2023).

Web 15, (2025), https://www.dha.com.tr/foto-galeri/bellerine-bagladiklari-iplerle-catilardan-kar-temizliyorlar-2593182/9, (Erişim tarihi: 18/05/2025).

Wijesuriya, G., (2018), "Living heritage", In A. Heritage ve J. Copithorne (Eds.), "Sharing conservation decisions: Current issues and future strategies" (pp. 43-56), ICCROM.

Wijesuriya, G., (2022), "Evolution of conservation approaches: Embracing a people-focus approach".

Wijesuriya, G., Court, S., (2020), "Traditional knowledge systems and the conservation and management of Asia's heritage", ICCROM.

World Heritage Committee, (2002), “Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention”.

Yaldız, E., (2013), “Anıtsal Yapıların Kullanım Sürecinde Değerlendirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Yavaş, M., (2012), “Tarihsel çevrede kentsel kimlik ve bir uygulama aracı olarak tasarım rehberleri: Erzurum Kale çevresi kentsel sit alanı örneği”, Master’s Thesis, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yaylak, M. M., (2016), “Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Yardımıyla Bitlis Deresi Taşkın Risk Analizi”, Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Yegül, F. K., (2017), “Anadolu’da Hamam Kültürünün Evrimi”, Z Dergisi, 2, 163-165.

Yetkin, S. K., (1959), “The Evolution of Architectural Form in Turkish Mosques (1300-1700)”, Studia Islamica, 11, 73-91.

Yıldırım, E., (2004), “Bitlis Yöresi Ziyaret Fenomeni ve Ziyaret Yerleri”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Yıldırım, M. M., (2002), “Geleneksel Diyarbakır evlerinin korunmasına ilişkin bir yöntem araştırması”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı.

Yüksel, A. E., (2007), “Kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına ilişkin hukuki düzenlemelerin gelişimi ve 2863 sayılı kanun kapsamında değerlendirilmesi”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Zakar, L., Eyüpgiller, K. K., (2015), “Mimari Restorasyon Koruma Teknik ve Yöntemleri”, Ömür Matbaacılık.

Žarnić, R., Rajčić, V., ve Skordaki, N., (2015), “A contribution to the built heritage environmental impact assessment. ISPRS Annals of the Photogrammetry”, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, 2, 389-394.

Zhang, J., Xiong, K., Liu, Z., He, L., (2022), “Research progress on world natural heritage conservation: its buffer zones and the implications”. Heritage Science, 10(1), 102.

Zhao, L., Li, Y., Zhang, N., Zhang, Z., (2023), “Public policies and conservation plans of historic urban landscapes under the sustainable heritage tourism milieu: Discussions on the equilibrium model on Kulangsu Island, UNESCO World Heritage site”, Built Heritage, 7(1), 6.

Zheng, H. W., Shen, G. Q., Wang, H., (2014), “A review of recent studies on sustainable urban renewal”, Habitat International, 41, 272-279.

Ziegler, V., Reicher, C., Greiving, S., Neugebauer, C., Klanten, C., (2024), “Resilience and cultural heritage in urban development: From holistic guidelines to practical approaches”, Blue Papers, 3(1).

ÖZGEÇMİŞ

2014 yılında Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü'nden mezun olmuştur. 2018 yılında Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Aynı yıl, Gebze Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başlamıştır.

2014-2016 yılları arasında serbest mimar olarak mesleki faaliyetlerde bulunmuştur. 2016 yılında Bitlis Eren Üniversitesi Mimarlık Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atanmıştır. Aynı yıl, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 35. maddesi uyarınca görevlendirilerek Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmış; bu görevini 2018 yılına kadar sürdürmüştür. Bitlis Eren Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görevine devam etmektedir.

TEZ METNİNDEN TÜRETİLEN YAYINLAR/SUNUMLAR

Arkan, E., Topçubaşı, M., (2025), Architectural features and conservation issues of adjacent public fountains and built-in fountains (*abdestlik*) in the province of Bitlis. Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 14(3), 1802-1821. https://doi.org/10.17798/bitlisfen.1718523

Arkan, E., Işık, E., Harirchian, E., **Topçubaşı, M.,** Avcil, F., (2023), Architectural characteristics and determination seismic risk priorities of traditional masonry structures: a case study for Bitlis (Eastern Türkiye). *Buildings*, *13*(4), 1042. https://doi.org/10.3390/buildings13041042

EKLER

Ek-A : CD İçerikleri